

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)
DOI: 10.32782/2522-4077-2025-213

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Випуск 2 (213)



Видавничий дім
«Гельветика»
2025

До Наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань історії української та світової літератури, теорії літератури, компаративістики, проблемам українського та зарубіжного мовознавства в аспекті лінгвокультурології, лінгвокогнітивістики, етнолінгвістики, дискурсології й психолінгвістики, теорії та практики перекладу й прикладної лінгвістики, розвитку та функціонування мов у поліетнічному та полікультурному просторі, значущих аспектів фахової підготовки сучасного вчителя-філолога, перекладача та фахівця з прикладної лінгвістики. Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів факультетів української філології, іноземних мов, учителів-словесників, перекладачів.

Збірник зареєстровано в міжнародних наукометричних базах Index COPERNICUS, Google Scholar, Academic Journals, Research Bible, WorldCat та Index NSD (the Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publishers).

РЕДКОЛЕГІЯ:

Михида Сергій Павлович (головний редактор), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Білоус Олександр Миколайович, кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Громко Тетяна Василівна, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Ніца Давидовіч (Nitza Davidovitch), доктор наук, професор, професор, завідувач кафедри освіти, завідувач відділу оцінювання якості освіти та академічного навчання, керівник програми підготовки викладачів, Аріельський університет (Ariel University), Ізраїль;

Залужна Ольга Олексіївна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови Навчально-наукового інституту філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна;

Кирилюк Ольга Леонідівна, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Клочек Григорій Дмитрович, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Лелека Тетяна Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Поліщук Володимир Трохимович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна;

Фока Марія Володимирівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германських мов, зарубіжної літератури та методик їхнього навчання. Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна.

Ухвалено до друку Вченою радою Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 17 від 30.06.2025 року).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1396 від 25.04.2024 року.

Ідентифікатор медіа: R30-03957.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Центральноукраїнський державний університет

імені Володимира Винниченка (вул. Шевченка, буд. 1, м. Кропивницький, 25006,

mails@cuspu.edu.ua, тел. (0522) 32-17-18).

Періодичність: 4 рази на рік.

Офіційний сайт видання: journals.cusu.in.ua/index.php/philology

Видання «Наукові записки. Серія: Філологічні науки» включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук (В11 Філологія (за спеціалізаціями)) відповідно до Наказу МОН України № 491 від 27 квітня 2023 року (додаток 3).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення

StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)
DOI: 10.32782/2522-4077-2025-213

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
VOLODYMYR VYNNYCHENKO CENTRAL UKRAINIAN
STATE UNIVERSITY

RESEARCH BULLETIN

Series:
PHILOLOGICAL SCIENCES

Issue 2 (213)



Publishing house
“Helvetica”
2025

УДК 08(477.65):80
H34

Research Bulletin. Series: Philological Sciences. Issue 2 (213). Kropyvnytskyi: Publishing House “Helvetica”, 2025. 426 p.

Research Bulletin. Series: Philological Sciences publishes articles devoted to current issues of history of Ukrainian and world literature, theory of literature, comparative studies, Ukrainian and foreign linguistics in terms of cultural linguistics, cognitive linguistics, ethnolinguistics, discourse studies and psycholinguistics, theory and practice of translation and applied linguistics, development and functioning of languages in a multicultural space, significant aspects of professional training of a modern philology teacher, translator, and specialist in applied linguistics. The journal is intended for academic and research staff, postgraduate and undergraduate students of the faculties of Ukrainian philology and foreign languages, philology teachers, and translators.

The Collection is registered in international catalogues of periodical and database INDEX COPERNICUS, Academic Journals, Reserch Bible, WordCut and Index NSD (the Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publishers).

EDITORIAL BOARD:

Mykhyda Serhii Pavlovych (Chief Editor), Doctor of Philology, Professor, Professor at the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Bilous Oleksandr Mykolaiovych, PhD in Philology, Professor, Professor at the Department of Translation, Applied and General Linguistics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Hromko Tetiana Vasylivna, Doctor of Philology, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Nitza Davidovitch, DSc, Professor, Head of the Department of Education, Head of the Department of Education Quality Assessment and Academic Instruction, Manager of the Teacher Training Program, Ariel University, Israel;

Zaluzhna Olha Oleksiivna, PhD in Philology, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Theory and Practice of Translation from English of the Educational-Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine;

Kyryliuk Olha Leonidivna, Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Klochek Hryhorii Dmytrovych, Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Leleka Tetiana Oleksandrivna, PhD in Philology, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Translation, Applied and General Linguistics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Polishchuk Volodymyr Trokhymovych, Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine;

Foka Mariia Volodymyrivna, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Germanic Languages, Foreign Literature and Methods of Their Teaching, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine.

Recommended for printing by the Academic Council of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Minutes № 17 dated June 30, 2025).

Registration of Print media entity: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine: Decision No. 1396 as of 25.04.2024. Media identifier: R30-03957.

Media entity: Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Shevchenka str., 1, Kropyvnytskyi, 25000, mails@cuspu.edu.ua, tel. (0522) 32-17-18).

Periodicity: 4 times a year.

Official web-site: journals.cusu.in.ua/index.php/philology

According to the Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 491 (Annex 3) dated April 27, 2023, the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (B11 Philology (with specializations)).

Articles are checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)

© Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, 2025
© Design “Publishing House “Helvetica”, 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I ОНОМАСТИЧНІ СТУДІЇ

HLADKÝ J., ZÁVODNÝ A. SLOVENSKÁ ONOMASTICKÁ TERMINOLÓGIA V MEDZINÁRODNOM KONTEXTE.....	11
KARPENKO O. Yu., NEKLESOVA V. Yu. ONYMIC PUN IN MEMETIC DISCOURSE AS A CONTINUATION OF LITERARY TRADITION.....	19
PLOTNIKOVA N. V., SEMENOVA L. V. COMPARATIVE ANALYSIS OF BIBLEISMS AND MYTHOLOGISMS WITH AN ONOMASTIC COMPONENT (BASED ON MATERIAL OF NOT-RELATED LANGUAGES).....	29
БЕГЕШ А. І. ХАРАКТЕРИСТИЧНО-ОЦІННІ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ АНТРОПОНІМИ В РОМАНІ «ЖІНЦІ МОЖНА ДОВІРЯТИ» МАРІЇ МАТІОС.....	36
ВІЛЬЧИНСЬКА Т. П., БАЧИНСЬКА Г. В., ВЕРБОВЕЦЬКА О. С. НАЗВИ УКРАЇНСЬКИХ ВИШИВАНОК: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ ТА СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТИ.....	44
ВОЙНОВА М. В. ЧОЛОВІЧИ ТА ЖІНОЧІ ІМЕНА УМАНЦІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	52
ДЕМЕШКО І. М. СУЧАСНИЙ УРБАНОНІМНИЙ ПРОСТІР МІСТА КРОПИВНИЦЬКОГО.....	60
ЗАДОРОЖНЯ Д. В. ВЛАСНА НАЗВА ЯК НОСІЙ ОЗНАКИ ДІЇ: СТРУКТУРА Й СЕМАНТИКА ВІДОНІМНИХ ПРИСЛІВНИКІВ.....	69
ЗИМОВЕЦЬ Г. В. МОДЕЛІ НОМІНАЦІЇ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ В ДІАХРОНІЧНОМУ АСПЕКТІ.....	75
КАДОЧНИКОВА О. П. ВІД «ПРОЛІСКА» ДО «SMART KIDS»: ОНІМНА ОПОЗИЦІЯ В СИСТЕМІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	82
КОЗЛОВСЬКА Д. В. ІМАЖОНИМИ УКРАЇНСЬКОГО АВАНГАРДУ: СЕМАНТИКА, ЗВ'ЯЗОК ІЗ КОНЦЕПТАМИ МИСТЕЦЬКОГО ДИСКУРСУ.....	90
КРУПЕНЬОВА Т. І. АНТРОПОНІМІКОН РОМАНУ «АМАДОКА» СОФІЇ АНДРУХОВИЧ: ФУНКЦІЙНИЙ АСПЕКТ.....	98
КУТУЗА Н. В. ОНОМАСТИЧНИЙ ПРОСТІР МЕДІАДИСКУРСУ (НА ПРИКЛАДІ ТАРГЕТ-РЕКЛАМИ).....	103
ЛУЧИК А. А., НАДУТЕНКО М. В. ОНІМНИЙ ПРОСТІР КІРОВОГРАДЩИНИ У ПРАЦЯХ В. В. ЛУЧИКА.....	109
МАЦЮК Г. П. МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ І СОЦІОЛОГІЧНІ ОПИТУВАННЯ ПРО ДИНАМІКУ ВЗАЄМОДІЇ <i>ТОПОНІМ-ВІЙНА</i>	116
НЕЛЮБА А. М., ГУБАРЕВА Г. А., ТРИФОНОВ Р. А. ВІДОНІМНІ ІННОВАЦІЇ: СЛОВОТВІРНІ І КОНОТАЦІЙНІ АСПЕКТИ.....	127
СТЕЦИК М. С., СТЕЦИК А. В. «В ІМЕНІ – ПОЧАТОК І КІНЕЦЬ»: АНТРОПОНІМІКОН ПРОЗИ МАРІЇ МАТІОС.....	136
ТОРЧИНСЬКИЙ М. М., ТОРЧИНСЬКА Н. М. ВЛАСНІ НАЗВИ ПРОСТОРОВИХ ОБ'ЄКТІВ НА ВЕНЕРІ.....	147
ХАДЖИЛІЙ Т. О. ПСИХОМЕНТАЛЬНИЙ АСПЕКТ МОТИВАЦІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНИХ ПІКТОНІМІВ.....	153
ШИЙКА С. В. ПРИЗВИЩА РІВНЕНЩИНИ ІЗ СУФІКСАМИ -АК, -ЯК.....	159
ЯРУН Г. М. ПОРОДЖУВАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В СИСТЕМІ ТОПОНІМІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА ТОПОНІМІВ УКРАЇНИ В. В. ЛУЧИКА).....	166

РОЗДІЛ II НА ПЕРЕХРЕСТІ СЛОВА: ULTRA NOMEN

KARPUSHA I. V., RAK Y. D. PECULIARITIES OF CONVEYING LANGUAGE IMPACT ON A READER IN THE TRANSLATION OF MEDIATEXTS.....	171
TARNAVSKA M. M. CORPORA-BASED ANALYSIS OF SPECIALISED TEXTS FOR TRANSLATION TRAINING: TERMS AND NEOLOGISMS.....	177
АЛІМЕНКО О. С., ЄВЕНКО Д. С. ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ РІШЕННЯ У ВІДТВОРЕННІ УКРАЇНСЬКИХ ЕВФЕМІЗМІВ І ДИСФЕМІЗМІВ ПІД ЧАС СТВОРЕННЯ КОРЕЙСЬКИХ КІНОСУБТИТРІВ	183
АНТОНЕНКО В. І. ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ «ВІЙНА» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ.....	188
БАРАНОВА С. В., ВЕРЕМІЄНКО А. В. АДАПТАЦІЯ ТЕКСТУ ЯК ЗАСІБ ПЕРЕКЛАДУ (НА ПРИКЛАДІ ГУМОРУ КОМЕДІЙНОГО СЕРІАЛУ «THE OFFICE»).....	194
БОНДАРЕНКО О. С., НЕГРІЄНКО М. С. УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПОСТРЕДАГУВАННЯ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ У ВИРОБНИЧОМУ ПРОЦЕСІ ЛОКАЛІЗАЦІЇ.....	200
ВОЛЧЕНКО О. М. ВІДТВОРЕННЯ СТИЛІСТИЧНИХ ПРИЙОМІВ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА.....	206
ГЕРИШ Н. С. ПРОНОМІНАТИВНИЙ АД'ЕКТИВ У СИСТЕМІ СЕМАНТИЧНОГО СИНТАКСИСУ.....	213
ГОЛОВЕНКО К. В., ШЕВЧЕНКО М. В. ГУМОР В АНГЛОМОВНОМУ АНІМАЦІЙНОМУ КІНОТЕКСТІ ТА ЙОГО ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ.....	219
ГОЛУБ В. А. ПІДТЕКСТОВА ПАРАДИГМА МАЛОЇ ПРОЗИ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА.....	225
ГОРЕВИЧ А. М., ЗАПОЛОВСЬКИЙ М. В. СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ БЕРНГАРДА ШЛІНКА «ЧИТЕЦЬ».....	231
ДАНИЛЕНКО Л. В. АВТОРСЬКИЙ АНТИМІФ ПРО СТАХАНОВА І СТАХАНОВСЬКИЙ РУХ У СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ.....	237
ДУБРОВСЬКИЙ Р. О. ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТАНАТОЛОГІЧНИХ МОТИВІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ ХІХ – ХХ СТОЛІТЬ.....	247
ЖОВНОВАЧ Т. А., ГЛУЩЕНКО А. В. ЛЕКСИКА ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ, ЗАПОЗИЧЕНА УКРАЇНСЬКОЮ.....	254
ЖУЛІНСЬКА М. О. НОВІТНЯ ЛЕКСИКА СФЕРИ ДИЗАЙНУ ІНТЕР'ЄРУ.....	261
ЗАВАДСЬКИЙ Ю. Р. КОНЦЕПТ «ТВОРЧІСТЬ» У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РОМАНТИЗМУ.....	267
КОЗАРЬ Д. В. МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ У ДІАСПОРНІЙ КРИТИЦІ: РИСИ ПСИХОПОРТРЕТУ.....	272
КРАСНЯЩИХ А. П. МІФОЛОГІЧНИЙ ПІДТЕКСТ ОПОВІДАННЯ «СЕРПЕНЬ» Б. ШУЛЬЦА.....	278
ЛУК'ЯНОВА Т. Г. АУДІОВІЗУАЛЬНИЙ ПЕРЕКЛАД: SOFT AND HARD SKILLS.....	284
МАМАЙ Ю. Ю. НЕПРЯМА АКТУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ <i>TRAUMA</i> У РОМАНІ «ОЛІВІЯ КІТТЕРІДЖ» ЕЛІЗАБЕТ СТРАУТ.....	289
МАРТИНЮК Д. О. МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛЯСЬКИХ ГОВІРОК У ТЕКСТАХ ЧАСОПИСУ «НАД БУГОМ І НАРВОЮ».....	295
МИХАЙЛЮК А. Р. ІНТЕРСЕКЦІЙНІСТЬ СЕКСУАЛЬНОСТІ ТА РЕЛІГІЙНИХ ТРАДИЦІЙ У КВІР-РОМАНІ РАКЕША САТ'ЯЛА «BLUE BOY».....	302
МИХИДА І. С. АНТИТОТАЛІТАРНИЙ ДИСКУРС ЕПІСТОЛЯРІЮ ІВАНА БАГРЯНОГО ...	309

НЕСТЕРЕНКО Т. А. СИСТЕМНА РОЛЬ ПАЛАТАЛІЗАЦІЙ У СТАНОВЛЕННІ ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГІЧНОЇ БУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ І ПОЛЬСЬКОЇ МОВ.....	314
НІКОЛАЄВА Н. М. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ СУБСТАНТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОЛОРАТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ <i>SCHWARZ</i> У СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ.....	321
НІКОЛОВА О. Л. ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТОМ НАЙМЕНУВАННЯ КОЛЬОРУ. КОЛОРОНІМИ «ЧЕРВОНИЙ» ТА «ЧОРНИЙ» У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ (ЧЕРВОНИЙ – ТО ЛЮБОВ, А ЧОРНИЙ – ТО ЖУРБА!)	326
ОПАЦЬКА Є. О., ХОМА І. О. ЛІНГВОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМОТИВНО-ОЦІННОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ В АНГЛІЙСЬКОМУ ТА ФРАНЦУЗЬКОМУ МЕДІА ДИСКУРСІ.....	333
ОЦАБРИК О. Ю. ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ДИНАМІКИ ПСИХІЧНОГО В ПОРТРЕТУВАННІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА	339
ПОСМІТНА В. В. ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МОВНОГО ВПЛИВУ НА КОЛЕКТИВНУ СВІДОМІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	345
РУЧКІНА К. Є. ОСОБЛИВОСТІ БУТТЄВОГО ДИСКУРСУ НА ПРИКЛАДАХ ХУДОЖНІХ ТА ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕКСТІВ.....	351
СЕНЬКІВ М. Я. ЗВУКОВІ ЕКСПРЕСИВНІ ОБРАЗИ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА.....	358
СІТКО А. В., ВАЩЕНКО Д. В. ЛОКАЛІЗАЦІЯ ВЕБКОНТЕНТУ ЯК ФОРМА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	365
СТАСЮК Б. В. ІНСТРУМЕНТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУЧАСНОМУ УСНОМУ ПЕРЕКЛАДІ.....	371
СТРУК І. М., САВКА О. Т. ОМОВЛЕННЯ ПРОСОДИЧНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ В ДРАМАТИЧНОМУ ТЕКСТІ БУКОВИНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ.....	377
ТАРАСЮК Л. М., МАЖУЛА Т. В. МІЖМОВНА ОМОНІМІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	384
ТЮТЮННИК О. М. «Я ВЖЕ НЕ МОЖУ НЕ БУТИ УКРАЇНЦЕМ»: АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДІАЛОЗІ З БОРИСОМ ГРІНЧЕНКОМ.....	389
ЦИПАНОВ С. О. ГЕНЕЗА І ТИПОЛОГІЯ ЖАНРУ ДЕТЕКТИВУ: ІДЕОЛОГЕМИ І МИСТЕЦЬКІ ПОШУКИ.....	396
ЧЕРНЕНКО О. В. ТИПИ МОВНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ ХУДОЖНЬОГО ПЕРСОНАЖУ В МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ІНТРАПЕРСОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТИВАХ.....	401
ШЕЇН І. О. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНОТАТИВНИХ ЗНАЧЕНЬ КОЛЬОРАТИВІВ У РІЗНИХ КУЛЬТУРАХ СВІТУ.....	408
ШЕРЕМЕТ Н. О., ЛАЗЕБНА О. А. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ (НА МАТЕРІАЛІ ГОРОРІВ СТІВЕНА КІНГА ТА ПАТРІКА ЗЮСКІНДА)	414
ШУЛЯК С. А., КОНДРАТЮК О. І. ВІДОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ <i>ВОДА</i> ТА ЙОГО РЕПРЕЗЕНТАНТІВ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ).....	420

CONTENTS

SECTION I ONOMASTIC STUDIES

HLADKÝ J., ZÁVODNÝ A. SLOVENSKÁ ONOMASTICKÁ TERMINOLÓGIA V MEDZINÁRODNOM KONTEXTE.....	11
KARPENKO O. Yu., NEKLESOVA V. Yu. ONYMIC PUN IN MEMETIC DISCOURSE AS A CONTINUATION OF LITERARY TRADITION.....	19
PLOTNIKOVA N. V., SEMENOVA L. V. COMPARATIVE ANALYSIS OF BIBLEISMS AND MYTHOLOGISMS WITH AN ONOMASTIC COMPONENT (BASED ON MATERIAL OF NOT-RELATED LANGUAGES).....	29
VEHESH A. I. CHARACTERISTIC-EVALUATIVE PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES IN THE NOVEL "A WOMAN CAN BE TRUSTED" BY MARIA MATIOS..	36
VILCHYNSKA T. P., BACHYNSKA H. V., VERBOVETSKA O. S. NAMES OF UKRAINIAN EMBROIDERED PATTERN: LEXICAL-SEMANTIC ASPECT AND STRUCTURAL ASPECT.....	44
VOINOVA M. V. MALE AND FEMALE NAMES OF UMAN RESIDENTS IN THE EARLY 20TH CENTURY.....	52
DEMESHKO I. M. THE MODERN URBAN SPACE OF KROPYVNYTSKYI	60
ZADOROZHNIYA D. V. PROPER NAMES AS UNITS THAT EXPRESS A DESCRIPTION OF AN ACTION: STRUCTURE AND SEMANTICS OF PROPER NAME BASED ADVERBS	69
ZYMOVETS H. V. NAMING MODELS OF BANKS IN UKRAINE FROM DIAHRONIC PROSPECTIVE.....	75
KADOCHNIKOVA O. P. FROM <i>PROLISOK</i> TO <i>SMART KIDS</i> : ONYMIC OPPOSITION IN THE SYSTEM OF PRESCHOOL EDUCATION.....	82
KOZLOVSKA D. V. IMAGONYMS OF THE UKRAINIAN AVANT-GARDE: SEMANTICS, RELATIONSHIP WITH CONCEPTS OF ART DISCOURSE.....	90
KRUPENOVA T. I. ANTHROPONYMICON OF THE NOVEL «AMADOKA» BY SOFIIA ANDRUKHOVYCH: FUNCTIONAL ASPECT.....	98
KUTUZA N. V. ONOMASTIC SPACE OF MEDIA DISCOURSE (ON THE EXAMPLE OF TARGETED ADVERTISING).....	103
LUCHYK A. A., NADUTENKO M. V. ONIMICAL SPACE OF KIROVOHRAD REGION IN THE WORKS OF V. LUCHYK.....	109
MATSIUK H. P. LANGUAGE LEGISLATION OF UKRAINE AND SOCIOLOGICAL ON THE DYNAMICS OF <i>PLACE NAME-WAR</i> INTERACTION.....	116
NELIUBA A. M., HUBAREVA H. A., TRYFONOV R. A. ONYM-DERIVED INNOVATIONS: WORD-FORMATION AND CONNOTATIVE ASPECTS.....	127
STETSYK M. S., STETSYK A. V. «THE BEGINNING AND THE END ARE IN THE NAME»: THE ANTHROPONYMICON OF MARIA MATIOS'S PROSE.....	136
TORCHYNSKYI M. M., TORCHYNSKA N. M. PROPER NAMES OF SPATIAL OBJECTS ON VENUS.....	147
KHADZHYLII T. O. PSYCHOMENTAL ASPECT OF THE MOTIVATIONAL ORGANISATION OF ENGLISH PICTONYMS.....	153

SHYIKA S. V. SURNAMES OF RIVNENSHCHINA WITH THE SUFFICES -AK, -YAK.....	159
YARUN H. M. GENERATIVE PROCESSES IN THE TOPONYMIC SYSTEM (ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE UKRAINIAN TOPONYMS ETYMOLOGICAL DICTIONARY BY V. V. LUCHYK).....	166

SECTION II

AT THE CROSSROADS OF THE WORD: ULTRA NOMEN

KARPUSHA I. V., RAK Y. D. PECULIARITIES OF CONVEYING LANGUAGE IMPACT ON A READER IN THE TRANSLATION OF MEDIATEXTS.....	171
TARNAVSKA M. M. CORPORA-BASED ANALYSIS OF SPECIALISED TEXTS FOR TRANSLATION TRAINING: TERMS AND NEOLOGISMS.....	177
ALIMENKO O. S., YEVENKO D. S. TRANSLATION SOLUTION IN RENDERING UKRAINIAN EUPHIMISMS AND DYSPEMISMS DURING THE CREATION OF KOREAN FILM SUBTITLES.....	183
ANTONENKO V. I. LEXICO-PHRASEOLOGICAL FIELD “WAR” IN UKRAINIAN AND GERMAN LANGUAGES.....	188
BARANOVA S. V., VEREMIENKO A. V. TEXT ADAPTATION AS A TRANSLATION STRATEGY (BASED ON THE HUMOUR IN THE SITCOM <i>THE OFFICE</i>).....	194
BONDARENKO O. C., NEHRIENKO M. S. MANAGING THE QUALITY OF MACHINE TRANSLATION POST-EDITING IN THE LOCALISATION WORKFLOW.....	200
VOLCHENKO O. M. RENDERING STYLISTIC DEVICES IN THE TRANSLATION PROCESS: THE OVERVIEW OF OVERSEAS TRANSLATION STUDIES.....	206
HERYSH N. S. PRONOMINATIVE ADJECTIVE IN THE SYSTEM OF SEMANTIC SYNTAX.....	213
HOLOVENKO K. V., SHEVCHENKO M. V. HUMOR IN ENGLISH ANIMATED FILM TEXT AND ITS UKRAINIAN TRANSLATION.....	219
HOLUB V. A. THE SUBTEXTUAL PARADIGM OF SHORT PROSE BY HRYHIR TYUTYUNNYK.....	225
HOREVYCH A. M., ZAPOLOVSKYI M. V. STYLISTIC FEATURES OF THE TRANSLATION OF BERNGARD SCHLINK’S NOVEL «THE READER».....	231
DANYLENKO L. V. THE AUTHOR’S ANTIMYTH ABOUT STAKHANOV AND THE STAKHANOVIST MOVEMENT IN CONTEMPORARY PROSE.....	237
DUBROVSKYI R. O. LITERARY STUDIES OF THANATOLOGY MOTIVES IN UKRAINIAN PROSE OF THE 19TH – 20TH CENTURIES.....	247
ZHOVNOVACH T. A., HLUSHCHENKO A. V. LATIN-DERIVED VOCABULARY IN ENGLISH, BORROWED INTO UKRAINIAN.....	254
ZHULINSKA M. O. THE LATEST VOCABULARY IN THE SPHERE OF INTERIOR DESIGN.....	261
ZAVADSKYI Yu. R. THE CONCEPT OF "CREATIVENESS" IN THE CONTEXT OF EUROPEAN ROMANTICISM.....	267
KOZAR D. V. MYKOLA KHVYLOVYI IN DIASPORA CRITICISM: FEATURES OF THE PSYCHOLOGICAL PORTRAIT.....	272
KRASNIASHCHYKH A. P. MYTHOLOGICAL SUBTEXT OF B. SCHULTZ’S STORY «AUGUST».....	278
LUKIANOVA T. H. AUDIOVISUAL TRANSLATION: SOFT AND HARD SKILLS.....	284
MAMAI Yu. Yu. INDIRECT ACTUALIZATION OF THE CONCEPT <i>TRAUMA</i> IN ELIZABETH STROUT’S NOVEL «OLIVE KITTERIDGE».....	289

MARTYNIUK D. O. MORPHOLOGICAL FEATURES OF PODLASIAN DIALECTS IN THE TEXTS OF THE «NAD BUHOM I NARVOIU» MAGAZINE.....	295
MYKHAILIUK A. R. THE INTERSECTIONALITY OF SEXUALITY AND RELIGIOUS TRADITIONS IN RAKESH SATYAL'S QUEER NOVEL "BLUE BOY".....	302
MYKHAYDA I. S. ANTI-TOTALITARIAN DISCOURSE OF IVAN BAHRIANYI'S EPISTOLARY.....	309
NESTERENKO T. A. SYSTEMIC ROLE OF PALATALISATIONS IN THE FORMATION OF THE PHONETIC-PHONOLOGICAL STRUCTURE OF UKRAINIAN AND POLISH LANGUAGES.....	314
NIKOLAIEVA N. M. FEATURES OF THE USE OF SUBSTANTIVE PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COLORATIVE COMPONENT <i>SCHWARZ</i> IN MODERN GERMAN -LANGUAGE JOURNALISTIC TEXT.....	321
NIKOLOVA O. L. STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH COLOR TERMS. COLORONYMS «RED» AND «BLACK» IN UKRAINIAN PHRASEOLOGY (RED MEANS LOVE, AND BLACK MEANS SORROW!).....	326
OPATSKA Ye. O., KHOMA I. O. LINGUOCULTURAL ADAPTATION OF UKRAINIAN EMOTIVE-EVALUATIVE MILITARY LEXICON IN ENGLISH AND FRENCH MEDIA DISCOURSE.....	333
OTSABRYK O. Yu. VISUALIZATION OF MENTAL DYNAMICS IN PORTRAITURE BY HRYHIR TYUTYUNNYK.....	339
POSMITNA V. V. EFFICIENCY FACTORS OF LINGUISTIC INFLUENCE ON THE COLLECTIVE CONSCIOUSNESS OF MILITARY PERSONNEL.....	345
RUCHKINA K. Ye. PECULIARITIES OF EXISTENTIAL DISCOURSE BASED ON LITERARY AND PHILOSOPHICAL TEXTS.....	351
SENKIV M. Ya. EXPRESSIVE SOUND IMAGERY IN THE WORKS OF VASYL STUS.....	358
SITKO A. V., VASHCHENKO D. V. WEB CONTENT LOCALIZATION AS A FORM OF INTERCULTURAL COMMUNICATION.....	365
STASIUK B. V. AI TOOLS IMPLEMENTATION IN CONTEMPORARY INTERPRETATION.....	371
STRUK I. M., SAVKA O. T. VERBALIZATION OF PROSODIC MEANS OF COMMUNICATION IN THE DRAMATIC TEXT OF BUKOVINIAN WRITERS.....	377
TARASIUK L. M., MAZHULA T. V. INTERLINGUAL HOMONYMY IN THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES.....	384
TIUTIUNNYK O. M. «I CANNOT NOT BE UKRAINIAN ANYMORE»: AGATHANGEL KRYMSKY IN AN EPISTOLARY DIALOGUE WITH BORYS HRINCHENKO	389
TSYPANOV S. O. GENESIS AND TYPOLOGY OF THE DETECTIVE GENRE: IDEOLOGY AND ARTISTIC QUEST.....	396
CHERNENKO O. V. TYPES OF LINGUISTIC PERSONALITIES OF FICTIONAL CHARACTERS IN MULTIMODAL INTRAPERSONAL CONFLICTIVES.....	401
SHEIN I. O. COMPARATIVE ANALYSIS OF CONNOTATIVE MEANINGS OF COLOURS IN DIFFERENT WORLD CULTURES.....	408
SHEREMET N. O., LAZEBNA O. A. VERBALIZATION OF NEGATIVE EMOTIONAL STATES (BASED ON STEPHEN KING AND PATRICK SUSSKIND'S HORROR STORIES).....	414
SHULIAK S. A., KONDRATIUK O. I. REFLECTION OF THE CONCEPT OF <i>WATER</i> AND ITS REPRESENTATIVES IN THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD (BASED ON UKRAINIAN FOLKLORE TEXTS).....	420

РОЗДІЛ I ОНОМАСТИЧНІ СТУДІЇ

*Присвячується пам'яті визначного лінгвіста,
знаного в слов'янському світі ономаста доктора філологічних наук, професора,
заслуженого діяча науки та техніки України Василя Вікторовича Лучика.*

UDC 811.162.4'373.2(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-1>

SLOVENSKÁ ONOMASTICKÁ TERMINOLÓGIA V MEDZINÁRODNOM KONTEXTE¹

СЛОВАЦЬКА ОНОМАСТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В МІЖНАРОДНОМУ КОНТЕКСТІ

SLOVAK ONOMASTIC TERMINOLOGY IN AN INTERNATIONAL CONTEXT

Hladký J.,

orcid.org/0000-0001-7872-5210

Scopus Author ID: 57204157032

Doctor of Philosophy, Professor,

Professor at the Department of Slovak Language and Literature,

University of Trnava, Slovakia

Závodný A.,

Doctor of Philosophy, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Slovak Language and Literature,

University of Trnava, Slovakia

Od spracovania príručiek so slovanskou onomastickou terminológiou uplynulo takmer pol storočia. Ich cieľom bolo sumarizovať, ale aj normovať a harmonizovať onomastickú terminológiu. Rozvoj onomastiky ako jazykovednej disciplíny v predchádzajúcich desaťročiach priniesol a stále prináša nové impulzy i tlaky na terminologickú sústavu. Onomastická teória a s ňou súvisiaca terminológia je prirodzene divergentná vo vzťahu k vývinu národných onomastík alebo jednotlivých onomastických škôl a prejavuje sa aj vznikom nových vhodných, ale aj menej vhodných alebo nadbytočných termínov. V záujme objektívne vedeckej komunikácie preto do nevyhnutnej miery vzniká potreba harmonizovať jednotlivé termíny v rámci národných onomastík a aj v medzinárodnom kontexte. Štúdia sa zaoberá výskumom slovenskej onomastickej terminológie a perspektívami jej ďalšieho spracovania. V stručnosti predstavuje metodologické východiská jej spracovania v publikácii Slovenská onomastická terminológia (2024) a takisto perspektívy jej ďalšieho výskumu. Štúdia prezentuje doterajšie a ďalšie zamýšľané výskumné aktivity v oblasti onomastickej terminológie v podmienkach slovenskej onomastiky a ponúka možnosti na širší medzinárodný záber v podobe harmonizácie medzinárodnej terminológie prostredníctvom vytvorenia osobitnej viacjazyčnej terminologickej databázy ONOMTERM v spolupráci s medzinárodnou pracovnou terminologickou skupinou v rámci organizácie International Council of Onomastic Sciences (ICOS). Databáza má obsahovať inventarizačný súpis termínov, ktoré sa používajú alebo sa v minulosti používali v jednotlivých národných onomastických školách, a teda aj v rôznych jazykoch, a okrem iného môže predstavovať spoločný materiál na širšiu harmonizáciu onomastickej terminológie.

Ключові слова: термін, onomastická terminológia, divergencia, harmonizácia, Slovenská onomastická terminológia, ICOS, ONOMTERM.

¹ The scientific article was developed as part of the Vega grant 1/0360/25 titled Slovak Onomastic Terminology in an International Context and Comparison.

З часу підготовки посібників зі слов'янською ономастичною термінологією минуло майже півстоліття. Їхньою метою було записати, стандартизувати та узгодити ономастичну термінологію. Розвиток ономастики як лінгвістичної дисципліни в попередні десятиліття приніс і досі приносить нові імпульси та тиск на термінологічну систему. Ономастична теорія та пов'язана з нею термінологія природно розходяться у зв'язку з розвитком національної ономастики чи окремих ономастичних шкіл, а також виявляються у появі нових релевантних, але також менш релевантних або надлишкових термінів. Тому для об'єктивної наукової комунікації необхідно гармонізувати окремі поняття в національній ономастиці, а також у міжнародному контексті. Текст присвячено вивченню словацької ономастичної термінології та перспективам її подальшого розвитку. У виданні «Словацька ономастична термінологія» (2024) стисло подано методологічні вихідні положення її розробки, а також перспективи її подальшого дослідження.

У дослідженні представлено здійснені та заплановані наукові заходи в галузі ономастичної термінології в умовах словацької ономастики, а також запропоновано можливості для ширшого міжнародного охоплення шляхом гармонізації міжнародної термінології через створення спеціальної багатомовної термінологічної бази даних ONOMTERM у співпраці з міжнародною термінологічною робочою групою в межах організації International Council of Onomastic Sciences (ICOS). База даних має містити інвентарний перелік термінів, які використовуються або використовувалися в минулому в різних національних ономастичних школах, а отже – і в різних мовах, і, зокрема, може слугувати надійним матеріалом для ширшої гармонізації ономастичної термінології.

Ключові слова: термін, ономастична термінологія, дивергенція, гармонізація, словацька ономастична термінологія, ICOS, ONOMTERM.

Almost half a century has passed since the compilation of handbooks on Slavic onomastic terminology. Their aim was not only to summarize but also to standardize and harmonize onomastic terminology. The development of onomastics as a linguistic discipline over the past decades has brought—and continues to bring—new impulses and pressures on the terminological system. Onomastic theory and the associated terminology are naturally divergent in relation to the development of national onomastic traditions or individual onomastic schools, which is reflected in the emergence of new terms—some appropriate, others less suitable or redundant. In the interest of objective scientific communication, there is therefore a growing need to harmonize specific terms both within national onomastic traditions and in the international context. This study focuses on the research of Slovak onomastic terminology and the prospects for its further development. It briefly presents the methodological foundations for its processing in the publication *Slovak Onomastic Terminology* (2024), as well as future research perspectives. The scientific article outlines both existing and planned research activities in the field of onomastic terminology within Slovak onomastics and proposes ways to broaden the international scope by harmonizing international terminology through the creation of a dedicated multilingual terminological database, ONOMTERM, in cooperation with the international terminology working group within the International Council of Onomastic Sciences (ICOS). The database is intended to include an inventory list of terms currently used or historically used in various national onomastic schools, and thus in different languages. Among other functions, it may serve as a reliable resource for the broader harmonization of onomastic terminology.

Key words: term, onomastic terminology, divergence, harmonization, Slovak onomastic terminology, ICOS, ONOMTERM.

Outline of the Issue. The development of any scientific discipline is accompanied by the advancement of its theoretical, methodological, and terminological foundations. The interest of Slovak linguists in issues of linguistic terminology led, in 1950, to the establishment of the Commission for Linguistic Terminology, which operated under the then Institute of the Slovak Language of the Slovak Academy of Sciences. One of the Commission's synthetic outcomes was the publication of a compact-format terminological dictionary titled «*Základná jazykovedná terminológia*» [1]. The main feature of this dictionary was its focus on practical usage and its normative character, since one of its goals was to stabilize and standardize fundamental terms crucial for practical application. At that time, however, this applied only to essential and systemic terminology. Only in exceptional cases did the authors of the dictionary dare to propose and introduce new national terms in cases where only an international term existed, but where such a term was clearly necessary in practice. One disadvantage of the dictionary was the insufficient use of exemplification, and one of the follow-up objectives was to expand it over time and to produce a representative linguistic dictionary by 1963. After the dictionary's publication, the commission ceased its collective work. Nevertheless, the development of Slovak linguistic terminology did not end – it simply continued in a different, more individual form [2, p. 161].

Among more recent synthetic works on Slovak linguistic terminology, it is worth mentioning the «*Slovník jazykovedných termínov*» [3], which contains approximately 850 linguistic terms from all

language levels. Linguistic terminology is also discussed in the university textbook «Úvod do štúdia jazykov» [4], and finally, a collective work titled «Encyklopédia jazykovedy», compiled by J. Mistřík [5], includes around 2,000 encyclopedic entries.

The fundamental work on Slovak terminology is I. Masár's publication «Príručka slovenskej terminológie» [6]. The author also presented essential and updated insights – framed within the context of a developing theoretical background – in his popularizing work «Ako pomenúvame v slovenčine: Kapitoly z terminologickej teórie a praxe» [7]. In addition to existing terminological works from various disciplines, Slovak terminology is also documented in the Slovak Terminological Database (STD), available on the website of the Ľ. Štúr Institute of Linguistics of the Slovak Academy of Sciences (<https://terminologickyportal.sk/>). It contains more than 17,000 Slovak terms and terminological expressions from 23 scientific disciplines and professional fields. Onomastics is one of the first linguistic disciplines to have a dedicated terminological collection within this portal, comprising approximately 600 terms, although, unlike in other fields, this collection is not yet publicly accessible. This onomastic terminology collection was developed alongside the recently published work «Slovenská onomastická terminológia» [8].

Onomastic terminology consists of taxonomic terms, which denote specific types of proper names, and terms related to the current state of onomastic theory. The development of the discipline, the emergence of new theories, the interdisciplinary nature of onomastics, international cooperation, and differing classification criteria create new impulses and pressures on the terminological system [9, p. 313; 22, p. 47]. The creation of this terminological work emphasized the normative aspect of Slovak onomastic terminology and, at the same time, revealed further perspectives for research into the theoretical foundations of onomastics and its terminology.

Analysis of Recent Research and Publications. Slovak onomastic terminology was, until recently, processed only within the framework of terminological manuals «Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky» [10] and «Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika» [11]. An overview of more recent treatments of onomastic terms was presented by M. Harvalík and I. Valentová [12]. Due to the relatively divergent development of national onomastics, it was proposed at the 21st International Congress of Onomastic Sciences in Uppsala (2002) to establish a commission within the ICOS organization, which later transformed into the ICOS Terminology Group. Its goal was to create a multilingual list of key onomastic terms and their definitions, with a vision for further elaboration to simplify navigation in national onomastics [13, pp. 23–28]. The result of its activities is a list of key terms and their definitions, published on the ICOS website and in the Polish version, processed by A. Gałkowski and U. Bijakowa as «Lista ICOS kluczowych terminów onomastycznych» [14]. The Slovak version was prepared by I. Valentová [15] and approved by the Presidium of the Slovak Onomastic Commission. The development of Slovak onomastic terminology, its internationalization, and its relationship with the terminology of ICOS were also addressed by I. Valentová in the article «Slovak and ICOS onomastic terminologies» [16].

A certain degree of divergence in the development of onomastic theory and terminology is natural in relation to the development of national onomastics or individual onomastic schools. However, it is also evident within individual national onomastics. Pressures on the terminological system are reflected in the emergence of both appropriate and less appropriate terms, which are often characteristic of the works of a single author or may enter the broader professional domain as functional terms.

In Slovak onomastics, the emergence of new terms in the past decade was observed by J. Hladký [9, p. 313], who noted that new terms usually arise based on a hypernymic-hyponymic relationship to a higher-order term (e.g., *hodonym* → *orohodonym* “the name of a mountaineering (rock climbing) route”; *chrematonym* → *ideonym* → *musiconym* “the title of a musical work”), or by emphasizing a specific aspect of a group of proper names (e.g., *skionym* “the name of a ski resort”; *socionym* “the name of a social group”), or through a combination of these motivations (e.g., *socioorohodonym* “sociolectal orohodonym”).

In the interest of objective scientific communication, it is important not only to describe this situation but also to consider the legitimacy of new terms, standardize them, and to the necessary extent, harmonize individual terms within national onomastics and the terminological system of onomastics in general, while avoiding unnecessary overload of the terminological system.

The goal of the most recent publication with the linguistic dictionary, «Slovenská onomastická terminológia» [8], was also to respond to the stimuli from the past four decades since the aforementioned

Slavic terminological guides were created. The identification of the main characteristics and issues of contemporary Slovak, Slavic, and international onomastic terminology, as well as the possibilities, criteria, and principles for processing Slovak terminology, were established in 2013 within a smaller circle of Czech and Slovak onomasticists, as both onomastics developed together and share the same theoretical and methodological foundations. The concept of the project was refined between 2013 and 2019 with the participation of onomasticists from the Czech Republic, Poland, and Croatia, and was presented at several international onomastic events. The work was coordinated, and further scientific research efforts in this area continue to be coordinated by the Slovak Onomastic Commission at the Ľ. Štúr Institute of Linguistics of the Slovak Academy of Sciences.

The collective work «Slovenská onomastická terminológia» provides a summary of approximately 600 Slovak onomastic species terms, as well as terms related to onomastic theory, and their equivalents in Czech, Polish, English, German, and Hungarian. The terminology processing is based on the theoretical foundations and methodology of terminology as a scientific discipline and on the principles and criteria for creating onomastic terms. The definitions of terms were adjusted in line with their current understanding. Problematic terms and their interpretations were consulted with onomastic authorities who are members of the ICOS Terminology Group and other domestic and international onomastic commissions. The entries include not only the definitions but also the etymology of the individual terms, examples, notes, and literature. The goal was to present recommended terms, or their preferred variants (from the perspective of codification), and to also point out terms that are outdated or no longer used, highlight terms that are incorrect either in content or form, and new terms (qualifiers such as recommended/*odporúčaný*, neologism/*neologizmus*, deprecated/*nesprávny*, archaic/*zastaraný*, proposed by STD/*navrhovaný STD*), in relation to the principle of not overloading the terminological system with terms for all types of objects and with the principle that it is not necessary to introduce internationalisms in all cases. The publication also includes theoretical and methodological foundations, objectives, principles, and the concept of the project, as well as a chapter on the development of Slovak onomastic terminology and the genesis of its previous processing.

ŽIVÉ TOPONYMUM		Navrhovaný termín STD
PŮVOD:	od <i>toponymum</i> (p.)	
DEFINÍCIA:	úradne nestanovený, nepotvrdený, neštandardizovaný názov geografického objektu, ktorý sa používa v neoficiálnej komunikácii	
PRÍKLADY:	<i>Debilák</i> (mládežnícke pomenovanie Hlavného námestia v Senici), <i>Somárovce</i> (živý názov obce Oslany), <i>Frašák</i> (živý názov mesta Hlohovec)	
INOJAZ. EKV.:	čes. živé toponymum, pol. toponim nieoficjalny, toponim nieurzędowy, angl. living toponym, non-official toponym, unofficial toponym, nem. inoffizielles Toponym, nichtamtliches Toponym, *lebendiges Toponym, maď. nem hivatalos helynév, *élő helynév	
SYNONYMÁ:	neoficiálny názov, nespisovný geografický názov, nespisovný názov, neúradný názov, neštandardizovaný názov, nárečový názov, živý názov	
HYPERONYMUM:	živé vlastné meno	
POZNÁMKY: Termín použili J. David a P. Mácha (2012) podľa termínu V. Blanára živé meno. Termín živé toponymum sa začína rozširovať aj v slovenskej onomastike. S týmto významom ho začal používať napr. J. Krško. Termín živé toponymum však na rozdiel od vnímania termínu živé meno V. Blanárom má už posunutý význam, pretože on prívlastok „živý“ vnímal ako priezračnú a stále živú motiváciu vlastného mena.		
LITERATÚRA: DAVID, Jaroslav – MÁCHA, Přemysl: Možnosti studia toponym ve vztahu ke krajině, prostoru a identitě. In: <i>Acta onomastica</i>, 2012, roč. 53, s. 28 – 45. PLESKALOVÁ, Jana: Živé vlastní jméno. In: <i>CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny</i>. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. 2017. URL: https://www.czechency.org/slovník/ ŽIVÉ VLASTNÍ JMÉNO (cit. 30. 8. 2024).		

Fig. 1. Example of an entry processed in the publication «Slovenská onomastická terminológia» (2004)

The main objective of the publication is to inventory, define, and standardize the onomastic terms used in Slovak onomastics, taking into account their relationship to Slavic and international onomastic terminology, thus supporting the harmonization of onomastic terminology. This need has

been discussed by onomasticians since the late 1950s, and it was also highlighted in the conclusions of the 4th International Slavic Congress in 1958 [17, p. 278]. The alignment of terminology also became a topic at the 1st Slavic Onomastic Conference in Krakow (1959) and in Berlin (1961), and was discussed by the International Commission for Slavic Onomastics at the International Slavic Congress in Sofia (1963). In the original inventory of onomastic terms presented by J. Svoboda in his paper «K slovanské onomastické terminologii» [18, p. 273–284], the need for revision of previously used terms was explained due to their instability, the use of multiple forms of terms, and the lack of distinction between onomastic disciplines and groups of proper names. Representatives of national onomastics were tasked with aligning the terms and their definitions or creating a system of terms that would meet the requirements for standardizing a common Slavic onomastic terminology. Even at that time, questions related to overly detailed classification of some groups of proper names were being addressed [19, p. 129]. One of the expected outcomes was a dictionary of Slavic onomastic terminology, which would provide consistent terminological and definitional delimitations of key terms. However, even after the publication of the basic Slavic onomastic guides (1973, 1983), the development of national onomastic terminologies remained relatively divergent. The need for systematization, normalization, and codification of national onomastic terminologies and their harmonization in an international context was also emphasized by D. Bučko and N. Tkačova, two prominent Ukrainian onomasticians, in the introduction to the «Slovnyku ukrajinskoji onomastyčnoji terminolohiji» [20, p. 23].

Previous experiences show that aligning multiple, sometimes significantly different, definitions of terms from various authors is quite challenging, and in some cases, within the principle of terminological systematization, it was necessary to come up with a new definition for a term. Along with the development of theoretical onomastics and the higher degree of elaboration of theories related to specific onymic classes, it was also necessary to supplement the Slovak terminological system with some new terms.

Objectives of the Current Research. Following the recent publication «Slovenská onomastická terminológia», its authors, in collaboration with onomasticians from other countries, continue their research and development of Slovak onomastic terminology. To date, around 600 Slovak onomastic terms have been processed in a database within the *Slovak Terminological Database* (STD), and the goal for the coming period is to revise and expand this corpus. Additionally, there are efforts to anchor the core base of Slovak onomastic terminology in an international context by comparing the Slovak system with other terminological systems, expanding the corpus of foreign-language equivalents (in addition to existing English, German, Polish, and Hungarian equivalents, also including Croatian, Sorbian, Ukrainian, and potentially French and Italian), and incorporating less commonly used terms from other languages or onomastic schools. An essential prerequisite for broader international reach and the harmonization of terminology will be the creation of a dedicated terminological database, which – due to extended editing capabilities and hypertext linking between languages – could be more widely used nationally and internationally.

The New Slovak Onomastic Terminological Database and the International Onomastic Database ONOMTERM. In line with the unification of the STD structure, one of the upcoming goals is to create a new, standalone Slovak onomastic terminological database. This resource, offering greater editing options and hypertextual links between languages, similar to the structure of parallel corpora or Wikipedia, aims for broader national and international application.

The terminology processed so far represents only a preliminary and basic, though reliable, summary of terms that have appeared in Slovak onomastics to date, along with their conceptual and qualitative characteristics, including their hyperonymic-hyponymic relationships and their place within the terminological system. With over 600 processed terms (including related, synonymous, variant, and doublet terms), this forms a solid foundation for comparison, harmonization, and standardization of Slovak, Slavic, and international onomastic terminology, as well as for future term expansion.

During the online editing process in STD, the authors continuously added comments on terms to a specific section of the form. These comments are not published in the STD or the printed book; they are intended for terminology compilers and members of the Slovak Onomastic Commission's board for internal use and peer feedback. This archive contains suggestions and opinions on problematic terms and the history of their resolution, which will serve as a basis for future updates or adjustments to certain terms in the database.

term	sk-živý názov
synonyms	sk-neúradný názov, sk-neštandardizovaný názov, sk-neoficiálny názov, sk-nespisovný názov, sk-živé toponymum, sk-nespisovný geografický názov, sk-nárečový názov
hyperonym	sk-toponymum
origin of the term	od názov (p.)
foreign language equivalents	pl-nazwa nieoficjalna, pl-nazwa nieurzędowa, hu-éltér név, hu-nem hivatalos név, cs-živé jméno, en-non-official name, en-unofficial name, de-inoffizieller Name, de-„lebendiger Name, de-nichtamtlicher Name
definition	názov geografického objektu, ktorý nemá status kodifikovaného názvu, štandardizovaného názvoslovnou autoritou; napr. názvy používané v miestnom úze, zastarané, prezývkové, posmešné, nárečové a slangové názvy, pre ktoré je typický malý komunikačný rádius
context	
source of context	
examples	Blava (Bratislava), Frašák (Hlohovec), Prajzle (Leopoldov), Brezovka (Brezovský potok), Psie strany (Rudnianska kotlina), Fliper, Delfín (vodná nádrž Miková)
bibliography	VALENTOVÁ, Iveta: Lexika slovenských terénnych názvov (Konceptia lexikografického spracovania). 2., opravené a rozšírené vydanie. Bratislava: Slovak Academic Press 2023. 223 s. ISBN 978-80-8265-007-8 (definícia)
comments	Terminologický prívlastok živý sa spočiatku v koncepcii V. Blanára viazal iba s termínom živé meno, ktorý bol charakteristický pre neúradné osobné mená. Neskôr sa začali používať aj termín živé toponymum, živý názov, ktorými sa pomenúvajú všetky neštandardizované, neoficiálne názvy toponymických objektov, ktoré už majú svoj štandardizovaný názov (porov. Valentová, 2023, s. 17 – 19). Bolo by ho možné rozšíriť aj na oblasť chrámatónym.
discussion	

validity: [recommended]

Fig. 2. Example of an entry processed in the digital STD

Although onomastics is an independent linguistic discipline, it also serves as an auxiliary discipline to many other fields (such as history, geography, ethnology, and sociology). Therefore, another objective is to indicate in which other scientific disciplines (beyond onomastics) a given term is used – similar to how it is done for entries in the STD collections.

Another current objective is the elaboration of a thematic categorization of Slovak onomastic terms, to be presented in an updated monograph with an alphabetical arrangement of terminology. This monograph will also include a systematic arrangement of terms using decimal classification according to the objects and phenomena denoted by proper names, similar to the traditional terminological work «Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika» [11]. The new database is expected to visually and clearly display the systematized and thematically categorized onomastic terms based on hyperonymic-hyponymic relationships.

Since the onomastic terminology was originally prepared as part of the STD, its structure did not allow for marking individual terms with two qualifiers (e.g., *neologism*, *deprecated* or *neologism*, *recommended*). Therefore, when a term could not reliably be placed into one of the categories for various reasons, it was left without a qualitative (pragmatic) qualifier. In the new database and the updated version of the printed publication, it will be possible to assign multiple evaluative qualifiers to a single term.

This vision and concept also extend to the development of international onomastic terminology through the planned multilingual database ONOMTERM, in cooperation with the international ICOS

working group on terminology. Key figures in this “negotiation” have been Iveta Valentová and Milan Harvalík, from the Department of the History of the Slovak Language, Onomastics, and Etymology at the Ľ. Štúr Institute of Linguistics SAS.

The database will include an inventory (or “data bank”) of all terms and definitions used or historically used in individual languages, national onomastic traditions, and onomastic schools. Consideration is also being given to revising or aligning some term definitions – this is, after all, one of the long-term goals of the ICOS Terminology Group (*List of Key Onomastic Terms*). The fundamental principles of this project have been published by I. Valentová, M. Harvalík, and A. Gałkowski in the journal «Rivista Italiana di Onomastica» [21]. Once definitions are supplemented with English equivalents, the terminology processed in the new Slovak onomastic database will be integrated into the mentioned international onomastic terminology database.

Conclusion. Slovak onomastic terminology has so far been processed only within the handbooks «Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky» (1973) and «Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika» (1983). The development of onomastics as a linguistic discipline, the emergence of new theories, international cooperation, and varying classification criteria create new impulses and pressures on the terminological system. A certain degree of divergence in the development of onomastic theory and terminology is natural with respect to the development of national onomastics or individual onomastic schools and is reflected in the emergence of both appropriate and less appropriate new terms. In the interest of objective scientific communication, it is therefore necessary to harmonize individual terms to the extent required, both within national onomastics and at the international level. The publication of the linguistic dictionary «Slovenská onomastická terminológia» (2024) aimed to respond to the developments of recent decades. The processing of terminology is based on the theoretical foundations and methodology of terminology as a scientific discipline, and on the principles and criteria for forming onomastic terms. Term definitions have been adjusted in accordance with their current understanding. Its main goal is to inventory, define, and standardize onomastic terms, while taking into account their interrelation with Slavic and international onomastic terminology.

The aim for the upcoming period is to revise and expand the corpus of terms and to anchor its foundational base in an international context. It also includes extending the database to include as-yet unused terms from other languages or onomastic schools and creating a decimal classification of terms, or a graphical representation of hyperonymic-hyponymic terminological relationships. A prerequisite for broader international scope and the potential for terminology harmonization is the creation of a dedicated terminological database, which – due to expanded editing options and hypertextual linking between languages – would have wider national and international utility.

This vision is further developed in the creation of an international onomastic terminology database through the upcoming multilingual ONOMTERM database, in cooperation with the international ICOS terminology working group. The database will include an inventory (i.e., a data bank) of terms that are or have been used in individual languages, and may also represent a reliable source for broader harmonization of onomastic terminology. The remaining question is to what extent there is willingness to coordinate and harmonize onomastic terminology at the international (especially Slavic) level and, ultimately, in actual scientific practice.

BIBLIOGRAPHY:

1. Základná jazykovedná terminológia Bratislava 1952. Red. Š. Peciar. Bratislava: Nakladateľstvo SAVaU, 1952. 58 s.
2. Ružička J. Slovenská jazykovedná terminológia. *Slovenské odborné názvoslovie*. Roč. 8. 1960. Č. 6. S. 161–167
3. Horecký J., Rácová A. Slovník jazykovedných termínov. Bratislava: SPN, 1979. 208 s.
4. Ondruš Š., Sabol J. Úvod do štúdia jazykov. Bratislava: SPN, 1981. 320 s.

5. Encyklopédia jazykovedy. Red. J. Mistrík. Bratislava: Osveta, 1993. 516 s.
6. Masár I. Príručka slovenskej terminológie. Bratislava: Veda, 1991. 192 s.
7. Masár I. Ako pomenúvame v slovenčine: Kapitoly z terminologickej teórie a praxe. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť SAV, 2000. 60 s.
8. Valentová I., Hladký J., Závodný A., Imrichová M., Králik L., Harvalík M., Gałkowski A., Bijak U., Bauko J. Slovenská onomastická terminológia. Bratislava–Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2004. 476 s.
9. Hladký J. On the use of basic hydronomastic terms and the possibilities of their harmonization. *Onomastica*. Roč. 66. 2022. S. 313–328. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.66.21>
10. Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Red. J. Svoboda. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*. Roč. 14(1), 1973. 280 s.
11. Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Red. B. VideoskiSkopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite. 1983. 414 s.
12. Harvalík M., Valentová I. Tendence a možnosti zpracování onomastické terminologie. *Ze studiów nad nazwami własnymi: terminologia, teoria i metodologia badań, zagadnienia nazwotwórstwa*. Red. A. Siwiec. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2020, s. 31–45.
13. Harvalík M. Mezinárodní a slovanská onomastická terminologie. Reflexe, realita a vize. *Konvergence a divergencie v propriálnej sfére*. 20. slovenská onomastická konferencia. Ed. A. Chomová. Bratislava: Veda, 2019. S. 23–38.
14. Gałkowski A., Bijak U. Lista ICOS kluczowych terminów onomastycznych [ICOS list of key onomastic terms]. International Council of Onomastic Sciences. Łódź–Kraków. <http://onomastyka.uni.lodz.pl/wp-content/uploads/2019/03/ListaICOS-kluczowych-terminów-nomastycznych.pdf>
15. Valentová I. Slovak equivalents of ICOS onomastic terms. International Council of Onomastic Sciences. https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2021/12/Slovak_ICOS-Termssk-2.pdf
16. Valentová I. Slovak and ICOS onomastic terminologies. *Onoma*. Roč. 55. 2020. S. 289–310. <https://doi.org/10.34158/ONOMA.55/2020/16>
17. Blanár V. K príprave súpisu slovanskej onomastickej terminológie. *Československý terminologický časopis*. Roč. 1. 1962. Č. 5. S. 278–282.
18. Svoboda J. K slovanské onomastické terminologii. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*. Roč. 1. 1960. S. 273–284.
19. Svoboda J. Zpráva z terminologické komise. *Třetí zasedání mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku při Mezinárodním komitétu slavistů v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Liblicích u Prahy 14–17.9.1966*. [Zvláštní příloha *Zpravodaje Místopisné komise ČSAV* 1967], s. 127–138.
20. Bučko D., Tkačova N. Slovník ukrajinskoji onomastyčnoji terminolohiji. Charkiv: Ranok-NT, 2012. 256 s.
21. Valentová I., Harvalík M., Gałkowski A. Banca dati internazionale di terminologia onomastica ONOMTERM. *Rivista Italiana di Onomastica*. Roč. 28. 2022. Č. 2. S. 193–800.
22. Bijak U. Polska terminologia onomastyczna. Ku harmonizacji systemu. *Konvergence a divergencie v propriálnej sfére*. 20. slovenská onomastická konferencia. Ed. A. Chomová. Bratislava: Veda, 2019. S. 44–52.

UDC 811.111'1'373.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-2>

ONYMIC PUN IN MEMETIC DISCOURSE AS A CONTINUATION OF LITERARY TRADITION

ОНІМНИЙ КАЛАМБУР У МЕМЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЯК ПРОДОВЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ

Karpenko O. Yu.,

orcid.org/0000-0001-5576-6781

*Doctor of Philology, Professor,
Head of the English Grammar Department,
Odesa I.I. Mechnikov National University*

Neklesova V. Yu.,

orcid.org/0000-0002-2376-2986

Scopus ID: 58808904100

*Doctor of Philology,
Professor at the English Grammar Department,
Odesa I.I. Mechnikov National University*

The article focuses on investigating onymic puns in the memetic discourse – stylistic devices based on onymic play that form an integral part of memes. The pun is viewed as a specific linguistic construction that allows two lexical meanings to be activated simultaneously within one context. The clash of two different meanings in the pun leads to a misunderstanding, resulting in the addressee's defeated expectations, the wider the gap between these meanings – the brighter the image is created, the stronger the humorous effect is achieved.

The pun can be interpreted not only as a stylistic phenomenon but also as a pattern interrupt. The pun functions as a cognitive dissonance mechanism: the recipient anticipates a specific semantic continuation, a pattern, but the sudden appearance of an alternative meaning subverts this expectation. This unexpected shift interrupts the habitual pattern of perception, triggering surprise and often laughter.

The linguistic triggers involved in the pun may include portmanteau occasionalisms, polysemous words, homophones, homographs, paronyms, and visual elements alone, which create a visual pun. Whether caused by polysemy, homophony, or graphical similarity, puns ignite our fantasy, distorting our cognition, confusing it, creating the unexpected.

Memetic discourse is polymodal, relying on the interplay between verbal and visual components. Their interaction generates a specific – and often unexpected – punning effect, depending on the role of the visual component. Visual involvement in pun creation may take three degrees of visualisation: 1) moderate, when an image merely illustrates the idea without contributing to the wordplay; 2) equipollent, when the image participates equally in the pun; and 3) dominant, when purely visual puns – not wordplay but image play – arise through semantic clashes between overlapping visuals.

According to their onymic features, puns can be categorized as anthroponymic, ideonymic, toponymic, chrematonymic, or ethnonymic.

Key words: cultural studies, literary discourse, meme, memetic discourse, stylistic device, pun, onymic pun.

Стаття зосереджена на дослідженні онімного каламбуру в меметичному дискурсі, тобто стилістичних прийомів, заснованих на онімній грі, що є невід'ємною частиною мемів. Каламбур розглядається як специфічна мовна конструкція, яка дозволяє одночасно актуалізувати два лексичних значення в одному контексті. Зіткнення двох різних значень у каламбурі призводить до непорозуміння, що викликає порушення очікувань адресата; чим більший розрив між цими значеннями – тим яскравішим є створений образ і сильнішим гумористичний ефект.

Каламбур може тлумачитися не лише як стилістичне явище, але і як порушення шаблону. Він функціонує як механізм когнітивного дисонансу: реципієнт очікує певного семантичного продовження, шаблону, але раптове виникнення альтернативного значення підриває ці очікування. Такий несподіваний зсув перериває звичний спосіб сприйняття, викликаючи здивування, часто сміх.

Під час створення каламбуру мовними тригерами можуть слугувати okazіональні слова-«портмоне», багатозначні слова, омофони, омографи, пароніми та навіть візуальні елементи, які створюють візуальний каламбур. Незалежно від того, чи викликаний каламбур: багатозначністю, омофонією чи графічною подібністю, він розпалює нашу уяву, певним чином спотворюючи й плутаючи наше сприйняття, створюючи ефект порушених очікувань.

Меметичний дискурс є полімодальним, оскільки ґрунтується на поєднанні вербального та візуального компонентів. Їхня взаємодія породжує специфічний, часто несподіваний ефект у створенні каламбурів, що значною мірою залежить від ролі візуального компонента. Участь візуального компонента у створенні каламбуру може мати три ступені візуалізації: 1) помірний: коли зображення є лише ілюстрацією без реального внеску у гру слів; 2) рівнозначний: коли зображення є рівноправним учасником гри слів; 3) домінуючий: «безслівні» або суто візуальні каламбури, не гра слів, а гра зображень, де картини вступають у взаємодію, семантично перекриваючись.

Відповідно до своїх онімічних характеристик, каламбури можна поділити на антропонімі, ідеонімі, топонімі, хрематонімі та етніонімі типи.

Ключові слова: культурологічні студії, літературний дискурс, мем, меметичний дискурс, стилістичний прийом, каламбур, онімічний каламбур.

Thesis statement. The current investigation focuses on the investigation of onymic puns in the memetic discourse, i.e., stylistic devices based on the onymic play which are an integral part of memes. The analysis looks into the broad dimensions of memetic discourse based on the culture of stylistic devices. The paper addresses how traditional onymic pun functions in the form of the new phenomenon, meme. Furthermore, we observe the evolution of literary discourse into memetic discourse in the paradigm of participatory culture.

To explain the characteristics of onymic play as a major actor in punning, we should elucidate appellative and onym contrivance and dwell on the impact of literary and memetic discourses.

Purpose of the study. Firstly, in order to get more insight into the mechanisms of punning, we dwell on the characteristics of memetic discourse and literary discourse. In this paper we follow the definition of **literary discourse** as a type of communicative activity which is deautomatised due to its significance and emotionality when every recipient finds their own sense [1, p. 140]. Thus, literary discourse is treated as «an act of communication between the creator of the text and the reader, ... a communicative unit» [2, p. 214]. Related to **memetic discourse**, it can be understood as a communicative-pragmatic pattern of linguistic behaviour reflected in memes with intertextuality as its foundation. Memes as «inherently unstable cultural forms» [3, p. 498] are treated throughout our paper as user-generated, remixed and recontextualised viral short texts, videos or images.

Secondly, we aim at the unpacking mechanisms of punning. Being a type of cultural capital, memes possess a means of capturing attention through humour. Thus, the pun can be regarded as one of such instruments. The term **pun** is defined as «a type of joke in which one sound sequence (e.g., a word) has two meanings, and this similarity in sound creates a relationship for the two meanings from which humor is derived» [4, p. 612]. The pun is viewed as a specific linguistic construction that allows two lexical meanings to be actualised simultaneously within one context. It implies a certain vagueness of expression: according to G. Leech, a pun is an ambiguity: specifically, a foregrounded lexical ambiguity [5, p. 209]. The introduction of pun challenges traditional lexical semantics «by violating the one-sense-per-context assumption» [6], since the pun is, in fact, «a semantic achievement and derives from the symbolic nature of language» [7, p. 14]. As J. Brown puts it, «the pun is revealed as a symbolic device which can force us from the pragmatic realm of direct experience into the complex realm of abstractions, the magnificent realm of fantasy» [7, p. 15].

Analysis of the recent research. The necessary condition for perceiving the pun is the context «in which multiple and disparate meanings for the pun word are acceptable» [7, p. 15]. J. Brown equates the meaning of the pun word and the context, in which it was employed: «The meaning of a word is, fundamentally, its context, and the significance of context-linking lies in its influence upon total context; the pun asserts a complex, non-lexical meaning which functions to define total meaning»

[7, p. 17], stating, that «Most puns link only two contexts, make use of only two meanings for the pun word» [7, p. 18], though triple context puns exist as well. Still, the main distinctive feature of the pun, its fundamental quality, is the realisation of two meanings simultaneously, when «both meanings of the word feel equally apropos. Ideally, these two meanings are vastly different from one another» [8]. The wider the gap between these meanings – the brighter image is created, the stronger the humorous effect is achieved, since the text is «a web of shifting meanings, and every new interpretation of one item recreates afresh the context for all the other items» [9, p. 149]. G. Ulmer such a complete blend of different meanings in the pun terms as the **puncept**, the author's neologism, a pun in its essence being understood as a portmanteau word, uniting the words **pun** and **concept**: «puncepts work as well for organizing thought as concepts (sets formed on the basis of similar signifiers rather than similar signifieds)» [10, p. 164]. This new notion reflects the idea that play on words may perform the function of conceptual thinking. G. Ulmer describes a puncept as a tool for organizing thought that is based on the similarity of the sounds of words rather than their meanings. He believes that puncepts can be as effective for organizing thought as traditional concepts, the puncept being a decentering term that disrupts traditional linguistic structures [Ulmer 10]. Notably, the linguists who explore the pun tend to reprocess it in their scientific research (e.g., *Pun-derstanding* in Jaech A. et al. [11]).

The clash of two different meanings in the pun leads to a certain misunderstanding, which results in arising the addressee's defeated expectations. The pun can be interpreted not only as a stylistic phenomenon, but also as a pattern interrupt – a concept borrowed from Neuro-Linguistic Programming (NLP). In this framework, the pun functions as a cognitive dissonance mechanism: the recipient anticipates a specific semantic continuation, a pattern, but this expectation is subverted by the sudden appearance of an alternative meaning. This unexpected shift interrupts the habitual pattern of perception, triggering surprise, often causing laughter. The pun breaks the mental template, resulting in a break in the pattern – a mechanism that momentarily disorients and then re-orientes the mind to a different direction.

The analysis of the interplay of meanings that create pun allowed J. Brown to distinguish two major classes of puns with four subdivisions in each: «puns fall into two large classes or groups, defined by the relation which holds between the syntactical assertion of the sentence (which I will call its syntax) in which the pun occurs and the total meaning of that sentence (which I will call its sense)» [7, p. 18–19], with the first group of pun types occurring «in sentences in which the syntax is identical to (literal to) the sense. ... there are four possible sets of relations which the variable pun meaning may exhibit in this situation: it may be literal to both syntax and sense, metaphoric to both, literal to the syntax and metaphoric to the sense, or metaphoric to syntax and literal to sense» [7, p. 19], and the second group of pun types being «more complex, ... this arises from the fact that an additional metaphoric factor is present – for these puns occur in sentences whose syntax is metaphoric to their sense, sentences whose total meaning differ from their syntactic assertions» [7, p. 21].

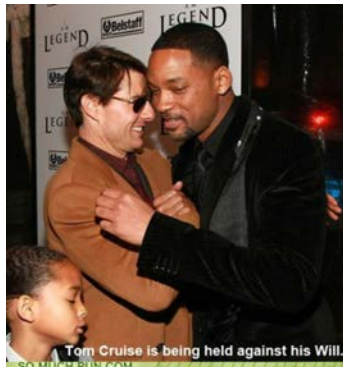
Building the pun involves the interplay of primarily two lexical meanings, the pattern being universal for any language. As S. Attardo puts it, «the phonological and phonetic constraints on puns are the same across languages, but that the syntactico-lexical constraints, the semantic constraints, and the mechanisms that allow the resolution of the incongruity, i.e., the Cratylistic theory of soundsense matching are universal» [12, p. 93]. This type of word play attracts and amalgamates the words that sound and / or look alike, when «a word suggests two or more meanings by exploiting polysemy, homonymy, or phonological similarity to another word, for an intended humorous or rhetorical effect» [6].

The creation of the pun entertains the use of polysemantic (polysemous) words, i.e. words that possess more than one meaning, and homonyms. According to K. Wales, the pun «involves the use of a polysemous word to suggest two or more meanings (commonly literal v. figurative); or the use of homonyms, i.e. different words which look or sound the same but which have different meanings» [13, p. 349].

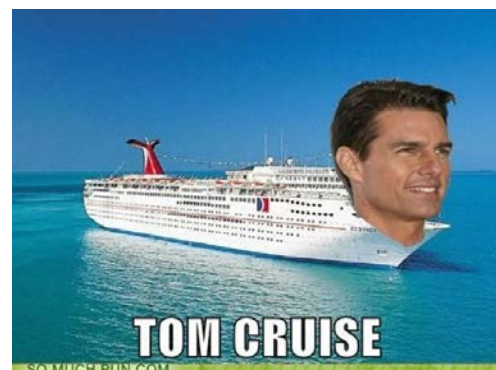
Discussion. On the basis of their material representation puns can be classified as **homographic** or **heterographic**, based on whether they rely on words with identical spellings or similar sounds [14]. Thus, in the process of pun creation «the guilty party» may be polysemantic (or polysemous) words, homophones



Pic. 2. The pun based on the homophones *no way* and *Norway*



Pic. 3. The pun with an important visual part



Pic. 4. The pun with the juxtaposition of the surname with the vehicle

The example below illustrates an arbitrary selection of a semantically irrelevant picture that can be easily replaced with another (pic. 2). The dialogue consists of two lines: *Can you name a country without an "r" in it?* – **No way**. The pun itself is based on the homophones *no way* and *Norway*, that are not semantically entangled in this meme with the picture of a classroom.

At the same time, the importance of a visual part of any meme cannot be underestimated. This type of discourse is polymodal in its essence, which leads to a natural synesthesia of verbal and visual constituents. In the following example (pic. 3), the text is connected to the photograph of two actors, enhancing the realisation of the pun: *Tom Cruise is being held against his Will*. The illustration is necessary to understand this pun: *to be held against one's will* (to be a captive) is mingled with the name of a famous actor, **Will Smith**.

In another meme (pic. 4), the visual component is constructed of the head of **Tom Cruise** and a **cruise ship**, foregrounding the juxtaposition of the surname with this particular type of transportation:

An occasional word, a puncept, is introduced in the following illustration of the pun: *Feminem* (pic. 5). It blends the stage name of a popular rap singer *Eminem*, and the adjective *feminine*, accompanied by a modified portrait of the singer:



Pic. 5. The puncept

The polymodality of memetic coding might oust the necessity of the textual component completely. It happens relatively rarely, but examples of such memes are circulating on the Internet, as in the following illustration (pic. 6) of a «textless» clash of two images that convey two different objects, hence, meanings: a bust of **Julius Caesar** serving as a **knife stand**. This combination immediately reminds us of the assassination of Caesar by his friend Marcus Junius Brutus in alliance with other attackers. In this case, it is possible to speak about a **visual pun**, based solely on the visual components of the meme.

One more widely spread example of a visual pun (among many others) is a reminder of the pandemic times, with their social distancing and isolation, which led to educational and other gatherings being performed online to avoid infection. Many people worked and studied using the Zoom platform, the situation being combined with a famous fresco by Leonardo Da Vinci *The Last Supper*, in which only Jesus Christ remains at the table, with other apostles being present only virtually via Zoom (pic. 7):



Pic. 6. The visual pun, Caesar as a knife stand

Visual puns, as well as verbal ones, produce the same humorous effect when «semantic overlap (SOv) in addition to visual resemblance might enhance funniness ratings» [21, p. 194].

Various classes of proper names may become a part of the onymic play, though with different intensity: anthroponyms are used more frequently than chrematonyms, cosmonyms are not used at all. Here we shall dive into a detailed analysis of their engagement in this play on words.

Anthroponyms constitute an essential layer of proper names, engaged in creating the onymic pun. Occasional portmanteau words are created from the elements of personal names, as in the example with the blending of the name of a famous singer **Bob Marley** and a Polish common noun *bobr* (beaver) (pic. 8):

The same linguistic mechanism functions in the next example (pic. 9), where the name of a military commander, Napoleon, is played on: his mounted picture is titled as *Napole-on*, with an occasional hyphen, while his standing on foot, not on horseback, is titled *Napole-off*. This onymic play switches on the second additional meaning – *on / off the horse*.

Homophones are widely employed in onymic puns, combining proper names with the meaning of common words. In the illustration below (pic. 10), two pictures are signed *Manual* and *Manuel*, a part of a car mechanism and a personal name, the latter being supported by an imitation of a sombrero, which highlights a specific ethnic colouring of the meme:

The same clash of two meanings is observed in the surname of a well-known artist, Salvador Dali, in Ukrainian being a homophone of an adverb (pic. 11): *ДАЛИ* (Dali) – *further*, consequently, the second picture foregrounds this semantic overlap: *БЛИЖЧЕ* – *nearer*.



Pic. 7. *The Last Supper* via Zoom



Pic. 8. The onymic pun with the anthroponym



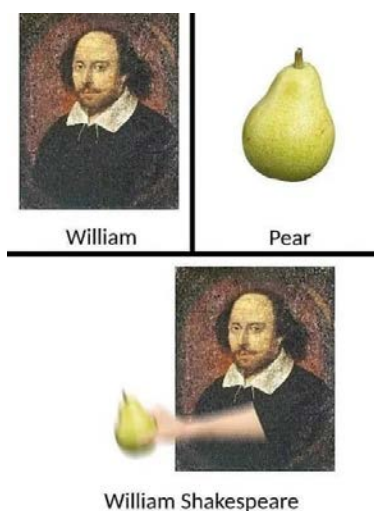
Pic. 9. The onymic play with the anthroponym



Pic. 10. The example of homophones in the onymic pun



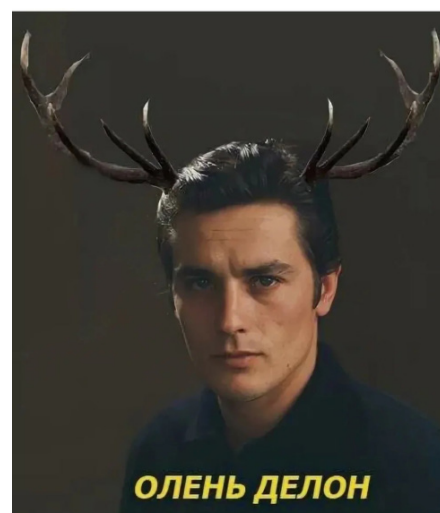
Pic. 11. Ukrainian homophones in the onymic pun



Pic. 12. The example of homographs in the onymic pun



Pic. 13. English paronyms in the onymic pun



Pic. 14. Cross-language paronyms in the onymic pun



Pic. 15. The onymic pun with the ideonym



Pic. 16. Literal meaning of the onymic play



Pic. 17. Onymic play with the occasional word

Homographs are less prevalent in onymic puns of memetic discourse, but no less potent in their humorous effect. In the meme below (pic. 12), two homographs appear: *pear* and *Shakes + peare*:

Paronyms serve as a powerful tool for creating puns, since the exactly identical sounding or spelling is not obligatory for understanding the message. A bright example of such use of a surname of the most popular writer of our millennium, Joanne Rowling, is used in the meme-quotation of the *Ridin'* song lyrics by Chamillionaire (pic. 13): «*They see me **rollin'**, they **hatin'***», where the verb is substituted by *Rowling*. These two words resemble each other in look and sound, but obviously they are not identical:

One more instance of such paronymic attraction is observed in the meme with the name of an outstanding actor *Alain Delon* substituted by a Ukrainian common noun *олень* (deer) (pic. 14):

Ideonyms occupy the second place in popularity in memes pun-wise. Their understanding requires a common thesaurus for the meme creator and her audience, hence, only very well-known ideonyms may be employed, such as *The Phantom of the Opera* musical interwoven with a feline sound of contentment *purr* (pic. 15):

In the next instance (pic. 16), the title of J. R. R. Tolkien's famous trilogy, *The Lord of the Rings* is interrelated with a picture of a cat on a jeweler's counter, thus acquiring the second, literal, meaning:

The title of a widely known picture of S. Dali, *The Persistence of Memory*, together with its contents, becomes a prominent example of the pun, based on the paronyms *memory* and *meme-ry* [22], the latter being an occasional word (pic. 17):

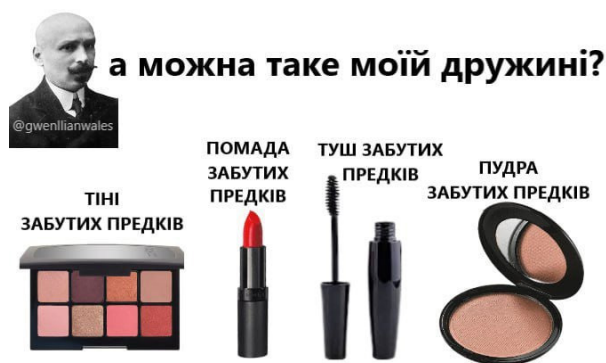
The Persistence of Meme-ry

Another illustration of the pun based on the ideonym is the following meme (pic. 18), where the title of a classic Ukrainian novel *Тіні забутих предків* / *Shadows of Forgotten Ancestors* by Mykhailo Kotsiubynsky overlaps semantically with a common noun *міні* / *shadows* – eye make up, the idea supported by three other segments of the text – *lipstick of forgotten ancestors*, *mascara of forgotten ancestors*, *powder of forgotten ancestors*:

Toponyms take the third place as to their frequency in the onymic pun. Geographical names, mainly of countries, may be humorously reassessed, gaining new shades of meaning, as in *Pennsylvania* (pic. 19), which derives its name from Latin *silva* «wood» and Admiral *Penn*, that turns into *Pencilvania*, a city of pencils:

The universe of Tolkien's Middle-earth gave birth to a bright illustration of a toponymic pun in Ukrainian (pic. 20): *Нижній Новгород* / *Lower Novgorod*, a real toponym, turns into *Верхній Новгород* / *Upper Novgorod*, an imaginary one, presumably a more exquisite city:

One more instance (pic. 21) presents a collection of toponymic puns, all of which play with the name of an island country, Madagascar, ascribing it different emotions: *Madagascar*, *Gladagascar*, *Sadagascar*, *Madatgascar*:



Pic. 18. Onymic play in Ukrainian ideonymy

Pencilvania



Pic. 19. Onymic pun with the toponym



Pic. 20. Onymic play with toponyms in Ukrainian



Pic. 21. Collection of toponymic puns

Chrematonyms become a part of the onymic pun rarely, and only a few examples were found. As a rule, product names interact in this subtype of the pun. In the meme below (pic. 22), two chrematonyms – a car brand and a mobile telephone brand – appear in two consecutive pictures with the sinking car: *KIA*, *NOKIA*, the latter being a homophone of the phrase *no Kia*:

Two more memes with the chrematonymic puns deal with the names of beverages. *Corona beer* turns into *Ebola Extra*, bringing into play the context of the Covid-19 virus (pic. 23), and *Айран* / *Ayran* is added the component *Мейден* / *Maiden*, turning it into *Iron Maiden*, a heavy metal band (pic. 24):

Ethnonyms as the foundation of the pun were singled out only once in a series of pictures presenting a dialogue: *How does Moses brew his tea?* – **Hebrews** it. *Hebrews* (*he brews*) is a homonym of *Hebrew* (a Semitic language) (pic. 25):

Conclusions. We have established a significant resemblance of the pun creation in both literary and memetic discourses. The pun is viewed as a specific linguistic construction that allows two lexical meanings to be actualised simultaneously within one context. During the creation of a pun, the linguistic triggers may include portmanteau occasionalisms, polysemous words, homophones, homographs, paronyms, and even visual elements alone, which create a visual pun. The clash of two different meanings leads to a pattern interrupt, which results in the addressee's defeated expectations and, consequently, produces a humorous effect.

The degrees of visualisation in the pun might be of three types: 1) moderate: a picture illustrating the verbal pun; 2) equipollent: a picture being an equal counterpart in the word play, a verbal-visual pun; 3) domineering: purely visual puns, with the images semantically overlapping.

According to their onymic features, puns can be subdivided into anthroponymic, ideonymic, toponymic, chrematonymic and ethnonymic types in the state-of-the-art English segment of the Internet.



Pic. 22. Onymic play with chrematonyms



Pic. 23. Onymic play with Corona beer



Pic. 24. Onymic play with a beverage



Pic. 25. Onymic play with ethnonyms

BIBLIOGRAPHY:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ : Видавн. центр Академія, 2004. 344 с.
2. Soloviova N., Salata I., Sorochan L. Literary discourse in foreign language teaching. Literary discourse: theoretical and practical aspects / eds. M. Vardanian, V. Hamaniuk, M. Berezna et al. Riga : Publishing House "Baltija Publishing", 2020. P. 214-231.
3. Nissenbaum A., Shifman L. Internet memes as contested cultural capital: The case of 4chan's/b/board. *New Media & Society*. 2017. Vol. 19, no. 4. P. 483–501.
4. Hempelmann C. Puns. *Encyclopedia of humor studies* / ed. S. Attardo. Thousand Oaks, CA : Sage, 2014. P. 612–615.
5. Leech G. N. A linguistic guide to English poetry. Taylor & Francis Group, 2016. 256 p.
6. Miller T., Hempelmann C., Gurevych I. SemEval-2017 task 7: detection and interpretation of English puns. *Proceedings of the 11th International workshop on Semantic Evaluation (SemEval-2017)*, Vancouver, Canada. Stroudsburg, PA, USA, 2017. <https://doi.org/10.18653/v1/s17-2005>.
7. Brown J. Eight types of puns. *PMLA / Publications of the Modern Language Association of America*. 1956. Vol. 71, no. 1. P. 14–26. <https://doi.org/10.2307/460188>.
8. McAlpine E. James Merrill's puns. *Essays in criticism*. 2018. Vol. 68, no. 4. P. 488–509. <https://doi.org/10.1093/escrit/cgy020>.
9. Attridge D. Unpacking the portmanteau; or, *Who's Afraid of Finnegans Wake?*. *On puns: the foundation of letters* / ed. J. Culler. Oxford : Basil Blackwell Ltd., 2004. P. 140–155.
10. Ulmer G. The puncept in grammatology. *On puns: the foundation of letters* / ed. J. Culler. Oxford : Basil Blackwell Ltd., 2004. P. 164–189.
11. Jaech A., Koncel-Kedziorski R., Ostendorf M. 2016. Phonological pun-derstanding. *Proceedings of the 2016 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: human language technologies*. San Diego, California, 2016. P. 654–663.
12. Attardo S. Universals in puns and humorous wordplay. *Cultures and traditions of wordplay and wordplay research* / ed. E. Winter-Froemel and V. Thaler. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2018. P. 89–110. URL: https://www.researchgate.net/publication/328605576_Universals_in_puns_and_humorous_wordplay (date of access: 25.04.2025).
13. Wales K. A dictionary of stylistics. 3rd ed. London and New York : Routledge, 2014. 497 p.
14. Yanyan Z., Wei L. Joint detection and location of english puns. *Proceedings of the 2019 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: human language technologies*. 2019. V. 1. Minneapolis, Minnesota. P. 2117–2123.
15. Attardo S. Linguistic theories of humor. Berlin : Mouton de Gruyter, 1994. 426 p.
16. Carroll L. Alice's adventures in Wonderland. URL: <https://hornbakelibrary.wordpress.com/2015/10/08/the-mouses-tale/> (date of access: 25.04.2025).
17. Moore C.A. Seriously Funny: Metaphor & the Visual Pun. URL: <https://catherineannmoore.medium.com/metaphor-the-visual-pun-1cd7ec7bd044> (date of access: 25.04.2025).
18. Kince E. Visual puns in design: the humorous image as a communication tool. New York : International Universities Press, 1982. 168 p.
19. Giorgadze M. Categories of visual puns. *European Scientific Journal, ESJ*. 2016. Vol. 11(10). URL: <https://test.eujournal.org/index.php/esj/article/view/6855> (date of access: 25.04.2025).
20. Hempelmann C. F., Miller T. Puns. *The Routledge handbook of language and humor*. New York, NY : Routledge, 2017. P. 95–108. <https://doi.org/10.4324/9781315731162-8>.
21. Hempelmann C.F., Samson A. Visual puns and verbal puns: descriptive analogy or false analogy? *New Approaches to the Linguistics of Humor* / eds. D. Popa and S. Attardo. Galati: Duarea de Jos Andrea, 2007. P. 180–196.
22. Nayyar R. The best memes of 2024. URL: <https://hyperallergic.com/973911/the-best-memes-of-2024/> (date of access: 25.04.2025).

UDC 811.161.2'282.2 (437,6): 81'373.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-3>

COMPARATIVE ANALYSIS OF BIBLEISMS AND MYTHOLOGISMS WITH AN ONOMASTIC COMPONENT (BASED ON MATERIAL OF NOT-RELATED LANGUAGES)

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ БІБЛЕЇЗМІВ ТА МІФОЛОГІЗМІВ З ОНОМАСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ (НА МАТЕРІАЛІ НЕСПОРІДНЕНИХ МОВ)

Plotnikova N. V.,

orcid.org/0000-0001-9719-6238

Scopus ID: 59258540700

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Philology and Translation,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

Semenova L. V.,

orcid.org/0000-0001-9644-0868

*Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

The interaction of European peoples cultures, which absorbed elements of Antiquity and Christianity, creative rethinking of the ancient world values, especially in periods of cultural fluctuations of the Renaissance and Classicism, formed a plurality and heterogeneity of cultural, historical and literary sources of internationalism. Given the multiplicity and heterogeneity of literary sources as features of creative translation of classical mythological stories, the development of parallelism is particularly clear evidence of the common associative-figurative thinking of multilingual peoples, which allowed to achieve the same logical-figurative and logical-phraseological ideas. This is confirmed by the factual material of this work, obtained by a continuous selection from the phrase dictionaries.

The article is devoted to the peculiarities of the functioning of onomastic components in phraseological units on the materials of unrelated languages. A comparative analysis of French, English and Ukrainian languages gave the opportunity to talk about certain interlingual similarities and differences. The presence of interlingual coincidences in the field of phraseology of unrelated languages is a natural phenomenon. In the course of a comparative analysis of biblical and mythological phraseology, it was found that the similarity features of phraseological units prevail over differences. The most significant differences are observed in the field of vocabulary, which is associated with the phenomena of synonymy and displacement. In order to study and highlight the specifics of the functioning of onyms in phraseological internationalisms, the article presents a typology of onomastic phraseologisms and presents their lexical analysis..

Key words: accurate phraseology, inaccurate phraseology, internationalism, bibliism, mythologism.

Взаємодія культур європейських народів, які увібрали в себе елементи античності та християнства, творче переосмислення цінностей античного світу, особливо в періоди культурних коливань епох Відродження та Класицизму, сформувало множинність та неоднорідність культурно-історичних і літературних джерел інтернаціоналізмів. В умовах існування множинності та неоднорідності літературних джерел як особливостей творчого перекладання класичних міфологічних сюжетів розвиток паралелізму особливо яскраво свідчить про спільність асоціативно-образного мислення різномовних народів, що дозволило досягти однакових логіко-образних та логіко-фразеологічних ідей. Це підтверджується фактичним матеріалом даної роботи, отриманим шляхом суцільної добірки із фразеологічних словників.

Стаття присвячена висвітленню особливостей функціонування ономастичних компонентів у фразеологічних одиницях на матеріалах неспоріднених мов. Зіставний аналіз французької, англійської та української мов дав можливість говорити про певні міжмовні збіги та розбіжності. Найявніші міжмовні збіги в галузі фразеології неспоріднених мов – це закономірне явище. У ході зіставного аналізу біблійської та міфологічної фразеології виявлено, що риси подібності фразеологічних одиниць переважають над розбіжностями. Найсуттєвіші розбіжності спостережено в галузі лексики, що пов'язано із явищами синонімії та зміщення. З метою дослідження та висвітлення специфіки функціонування онімів у фразеологічних інтернаціоналізмах у статті наведено типологію ономастичних фразеологізмів та представлено їх лексичний аналіз.

Ключові слова: точні фразеологізми, неточні фразеологізми, інтернаціоналізм, біблеїзм, міфологізм.

Problem statement. Today's challenges, in particular the tragic events in Ukraine, have led to Ukrainians increasingly turning to moral values, namely the Bible and mythology as sources of wisdom and answers to pressing questions. This phenomenon has caused the interest of modern linguistic studies in the problem of studying biblically and mythologically marked vocabulary, in particular, word combinations that were borrowed from the Bible and mythology or were semantically influenced by biblical and mythological texts. These phrases are one of the important elements of the phraseological picture of the world and constitute a separate branch of phraseology that has always attracted the attention of scientists. Among phraseological units, the roots of which go back to the Bible and mythology, onomastic phraseology is distinguished by a special variety of expressive-emotional and evaluative nuances and a wealth of structural types. Due to the presence of an onomastic component, these phraseological units are at the intersection of the biblical-mythological and onomastic layers of phraseology, which makes them a particularly interesting material and a relevant subject of linguistic research in the era of the development of the anthropocentric paradigm.

Analysis of recent research and publications. One of the promising areas of modern linguistic science is the study of biblical and mythological phraseology, which is an important constituent of the international phraseological fund and is widely represented in many European languages. Among domestic and foreign linguists, there is no consensus on the origin, essence, and interlingualism in unrelated languages. In particular, until the 1950s, internationalisms were considered in connection with issues of borrowing and were not isolated from the diachronic category. At the turn of the 1960s, two trends emerged in linguistics regarding the study of international words. On the one hand, internationalisms were not distinguished from the circle of borrowings, and on the other hand, an identification of these two categories was observed. An analysis of modern linguistic works on phraseology indicates a deep interest of both domestic and foreign scholars in internationalisms, and primarily in phraseological units, the roots of which go back to the Bible and mythology. In particular, research into Ukrainian biblical phraseology was carried out in the works of G. Kuz, G. Burdina, A. Koval, etc. Special attention is paid to research into paremiology and phraseology with onyms by O. Moroz, N. Lalayan, L. Skrypnyk, N. Pasik, etc. To some extent, phraseological units with anthroponyms of mythological and biblical origin have been described (I. Zavarynska, Zh. Krasnobaeva-Chorna, O. Naboka, N. Pavlyuk, T. Pustovit, O. Safronova, N. Yaschyk, etc.). However, the analysis of biblical and mythological phraseology with an onomastic component based on materials from unrelated languages (Ukrainian, French, English) is insufficiently researched in a comparative context, which is what made this research relevant.

Purpose of the study. Given the object of the study, namely phraseological units with an onomastic component of biblical and mythological origin, extracted through a continuous sampling from phraseological dictionaries, the purpose of the study is to compare the lexical content and the relationship between the form and content of the above-mentioned phraseological units in Ukrainian, English and French, based on a comprehensive analysis.

Presentation of the main material. Phraseologisms of biblical origin in English-language literature were first identified for study by S. Stoffel, who became interested in their etymology. O. Jespersen supplemented the list of phrases of biblical origin, emphasizing that these units are important to study. And in the 1920s, the English linguist Logan P. Smith singled out phraseological units of biblical origin as a separate class of phraseological units and attempted to establish their thematic groups based on variable prototypes, without paying attention to their specifics. In modern linguistics, such phraseological units are called phraseological bibliisms or simply bibliisms (also biblionyms, theonyms, etc.). In our work, we understand **bibliisms** as *directly or indirectly borrowed from the Bible or the Gospel, fully assimilated, stable verbal complexes with the structure of a phrase*. In turn, phraseological units of mythological origin are called phraseological mythological units, or simply mythologisms (also mythonyms). Considering mythologisms to be identical with bibliisms, we note that the difference between them lies only in the sources of their borrowing. So, **mythologisms**

are assimilated phrases borrowed from ancient and Greco-Roman history and mythology.

Phraseological units, where the proper name correlates with the denotation – a hero or toponym from works of art, biblical, gospel stories, myths, that is, bibliisms and mythologisms, should be considered separately, since they are part of the universal cultural fund: *Noah's Ark*, *between Scylla and Charybdis*, *Gordian knot*.

It is the onomastic component in phraseological units that serves as a conductor of extralinguistic information about the denotation of the name, which allows us to classify such units as bibliisms and mythologisms and consider them as a closed microstructure of the language [1, p. 1]. The prominent lexical components of the aforementioned phraseological units are proper names, in particular names of biblical origin or taken from Greek mythology.

An onomastic component that has lost the functional features of a proper name, unlike common names of onomastic origin (e.g. *Ham*, *Judah*), continues to maintain a close genetic connection with the proper name. And this connection can be actualized in language at any time, especially in literary language.

And since the sources of origin of this international phraseology, which functions in written and oral varieties of European languages, are ancient and Greco-Roman history, mythology, the Bible and the Gospel, in view of this, several groups can be distinguished in the general language phraseological treasury.

1. *Ancient and Greco-Roman history, literature and mythology* (Table 1–2).

A) Table 1

MYTHOLOGISMS WITH AN ONOMASTIC COMPONENT OF ANCIENT GREEK ORIGIN:

№	Phraseologism Ukrainian-English- French	Modern meaning of phraseologism	Historical or mythological background
1.	Ахіллесова п'ята – Achilles heel – talon d'Achille	A sensitive spot, a vulnerable side of someone, something	The sea goddess Thetis, wanting to make her son Achilles invulnerable to enemy arrows, bathed him in the waters of the sacred river Styx. While bathing, she held the child by the heel, which was not touched by the water, so the heel remained unprotected. In one of the battles, an arrow hit Achilles in the heel, and he died.
2.	Гордіїв вузол – Gordian knot – Noeud Gordien	"Cut the Gordian knot" - quickly solve a complex problem.	The legendary knot on the royal chariot in the sanctuary of Zeus in the city of Gordion. According to prophecy, the one who untied this knot could become the ruler of Asia Minor. In 333 BC. Alexander the Great cut it with a sword and thereby fulfilled the prophecy.
3.	Гомеричний сміх – Homeric laughter – Rire homérique	Uncontrollable, loud laughter	The name comes from Homer, who described the laughter of the gods in the Iliad (I,599) and the Odyssey (VIII,236).

B) Table 2

MYTHOLOGISMS WITH AN ONOMASTIC COMPONENT OF ANCIENT ROMAN ORIGIN:

№	Phraseologism Ukrainian-English- French	Modern meaning of phraseologism	Historical or mythological background
1.	Лукуллів бенкет – Banquet of Lucullus – souper de Lucullus	Luxurious, expensive dinner	Named after the Roman magnate Lucullus (1st century BC), who was famous for his extravagance. He spent the last years of his life in exquisite banquets and luxury.
2.	Ювеналів бич – Juvenile Scourge – Fléau Juvénile	Devastating criticism, striking satire.	The satires of Decimus Junius Juvenal (60 - after 127 AD), a Roman poet, denounced the moral decay of the rich, but were filled with deep compassion for the poor, from whose midst Juvenal himself came.
3.	Перейти Рубікон – to cross the Rubicon – franchir le Rubicon	To take an irreversible step, to dare to take a decisive action	In 49 BC, Julius Caesar, violating the ban of the Roman Senate, crossed the Rubicon River with his troops, which separated Umbria from Northern Italy. This led to a civil war, during which Caesar took control of Rome.

1. *Religious (church-book) source* (Table 3–4).

A) Table 3

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH AN ONOMASTIC COMPONENT OF BIBLICAL ORIGIN:

№	Phraseologism Ukrainian-English- French	Modern meaning of phraseologism	Historical or mythological background
1.	Валаамова ослиця – Balaam's ass – l'âne de Balaam	A humble person who suddenly expresses protest	According to legend, the Moabite king sent his men to the sorcerer Balaam with a request to help lift the siege of the city of Jericho. The sorcerer saddled a donkey and hurried to the rescue. But God stood up for the protection of the Israelite soldiers, and by His will the donkey refused to go forward. Angrily, Balaam struck her twice. When he swung his staff a third time, the animal began to speak humanly.
2.	Каїнова печать – Brand of Cain – Marque au front de Caïn	The mark of an outcast, the brand of a criminal	The story of Cain and Abel describes two brothers, sons of Adam and Eve. Jealousy and anger led Cain to murder his brother. After that, God cursed Cain, making him an exile and a wanderer.
3.	Ноїв ковчег – Noah's Ark – Arche de Noé	A hiding place, a safe haven	According to the biblical story, Noah's Ark is a ship built at God's direction to save Noah's family, and the animals of the world from the Great Flood, made of wood.

B) Table 4

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH AN ONOMASTIC COMPONENT OF GOSPEL ORIGIN:

№	Phraseologism Ukrainian-English- French	Modern meaning of phraseologism	Historical or mythological background
1.	Співати Лазаря – To play Lazarus – не має відповідника у фр.мові	Complain, pretend to be unhappy	In the Gospel (Luke 16:20-21) there is a story about the beggar Lazarus, who, covered with scabs, lay at the rich man's gate and was happy to eat the crumbs that fell from someone else's table.
2.	Хома невірний – doubting Thomas – Thomas l'incrédule	A person who does not want to believe obvious facts	According to the Gospel, the apostle Thomas did not believe the stories about the resurrection of the crucified Christ. He said that he would be convinced of this only by feeling the wounds from the nails in the hands of Christ. Then Jesus Christ appeared to him and said: «Reach out your finger and look at my hands, and reach out your hand and put it into my side - and do not be unbelieving, but believing».
3.	Поцілунок Іуди – Judas' kiss – Baiser de Judas	means betrayal	Judas Iscariot, one of Jesus Christ's disciples, betrayed him. To point out Christ, he, having approached with the guards, kissed Jesus at night in the Garden of Gethsemane after praying about the cup.

Phraseological biblical and mythological expressions actively function in oral speech and literary and journalistic works, constituting a significant layer of the phraseological system of the language. These phraseological units are characterized by the identity of the semantics of the image, genetic connection, as well as a certain correspondence in the structure and lexical composition of the components. They are national in form and international in content [2, p. 62].

A comparative analysis of Ukrainian, French, and English phraseology makes it possible to speak about certain interlingual similarities and differences. The presence of interlingual coincidences in the field of phraseology of unrelated languages is a natural phenomenon. According to the signs of coincidence and divergence with their prototypes in other languages, phraseological units are divided into exact and inaccurate copies of the original.

Exact phraseological units are units that coincide in lexical, grammatical and semantic relations with their prototypes. For example: *зромоздити Оссу на Пеліон* (Ukrainian) – *entasser Ossa sur Pelion* (French) – *to pile Ossa on Pelion* (English).

Inaccurate phraseological units are units that have lexical, grammatical, or semantic differences. For example: *єрихонська труба* (Ukrainian) – *trompette de jéricho* (French) – *bull of Bashan* (English).

In the process of research, among inaccurate phraseologisms, discrepancies were recorded in lexical content and in the relationship between form and content, which is the result of their reformulation according to the norms of the languages that borrow them. When comparing Ukrainian, English and French bibliism and mythologism with an onomastic component, their lexical differences are found:

I. Synonymy. A) *Stylistic synonymy* – interchangeable components belong to the same part of speech, forming synonymous or thematic series, while it is the neonomastic commonly used vocabulary that is subject to lexical variation (Table 5).

Table 5

**EXAMPLES OF STYLISTIC SYNONYMY OF BIBLIISM AND MYTHOLOGISM
WITH AN ONOMASTIC COMPONENT**

Ukrainian	English	French
Каїнова печать (печатка, знак)	brand (<i>mark</i>) of Cain	marque (<i>sceau</i>) de Caïn
Авгієві стайні (конюшні)	Augean stables	écuries (<i>étables</i>) d'Augias
нитка Аріадни	Ariadne's thread (<i>clew/clue</i>)	fil (<i>corde</i>) d'Ariane
діжка Данаїд	cask of Danaides	tonneau (<i>baignoire</i>) des Danaïdes

The above selection of examples allows us to conclude that stylistic synonymy is associated with the inaccuracy or large number of translations of biblical and mythological texts into various European languages, and the length of the synonymous series depends on the recipient language, in particular, the number of lexemes denoting the same subject in a particular language.

B) *Structural synonymy* – manifests itself in morphological changes or in a change in the syntactic organization of a word combination (Table 6).

Table 6

**EXAMPLES OF STRUCTURAL SYNONYMY OF BIBLIISMS AND MYTHOLOGISMS
WITH AN ONOMASTIC COMPONENT**

N _{pr} 's + N _{ap}	Adj + N _{ap}	N _{ap} + prep + N _{pr}
Noah's Ark	Noachian ark	-----
Penelope's web	-----	web of Penelope
Procrustes' bed	Procrustean bed	-----
Naboth's vineyard	-----	vineyard of Naboth
-----	Sisyphean labor	labor of Sisyphus

The conducted research and the above selection of examples prove that morphological and syntactic changes in the structures of biblical and mythological expressions are inherent only to the English language, which is explained by its peculiarities. In particular, morphological changes consist of the transformation of a prepositional proper noun in constructions with the possessive case into a prepositional noun adjective (*Noah's Ark* – *Noachian ark*), which contributes to the parallel use of both forms in accordance with the structure of the English language. As for syntactic changes, they consist in the reformulation of the syntactic organization of the phrase (*labor of Sisyphus* – *Sisyphean labor*), which is also the norm for the English language. Ukrainian and French languages, according to their structure, are not characterized by such synonymy.

II. Displacement. In biblical and mythological terms, lexemes that are not proper names but common names can vary within one phraseological unit and denote subordinate concepts. This phenomenon is explained by inaccuracies and different versions of translations of biblical and mythological literature and is inherent in both Ukrainian and English and French languages (Table 7).

Table 7

**EXAMPLES OF DISPLACEMENTS IN BIBLIISMS AND MYTHOLOGYSM
WITH AN ONOMASTIC COMPONENT**

	Phraseologism	Translation of common names	Explanation
English	<i>Parthian arrow/ shaft /shot</i>	<i>arrow</i> – стріла, <i>shaft</i> – спис, <i>shot</i> – куля	names of different types of weapons
Ukrainian	<i>Каїнова печатка / знак</i>	<i>печатка</i> – відбиток зображення, <i>знак</i> – позначка зображення	names of different image types
French	<i>écuries /étables/ d'Augias</i>	<i>étable</i> – стійло, хлів, <i>écuries</i> – конюшня	names of different types of livestock buildings
English	<i>Ariadne's thread / clew / clue</i>	<i>thread</i> – нитка, <i>clew</i> – клубок, <i>clue</i> – провідна нитка	names of different threads in terms of volume and purpose
Ukrainian	<i>Єрихонська сурма / труба</i>	<i>сурма</i> – український дерев'яний духовий інструмент, <i>труба</i> – музичний інструмент сімейства мідних духових	names of various wind instruments
French	<i>fil /corde d'Ariane</i>	<i>fil</i> – нитка, <i>corde</i> – мотузка	names of threads of different thicknesses

However, it is worth noting that the stable etymological associations of proper names of biblical and mythological origin and their semantic stability inhibit the development of polysemy, antonymy, and homonymy, which were not recorded.

In addition to lexical differences, imprecise phraseological units of biblical and mythological origin are usually characterized by differences in the internal form, which is a feature of the subject and forms the basis of the phraseological compound. This type of interlingual differences is characteristic of situational phraseological units, since in different languages different features can be chosen as the basis for the same situation, which is why phraseological units with different internal and external forms are formed.

For example, in the Ukrainian tradition there is a phraseologism *Таємна вечеря*, which denotes *a secret meeting and the last meal that, according to the Gospel, Jesus shared with his apostles in Jerusalem before his crucifixion*. In the Ukrainian language, only the first feature is actualized, hence the name of the supper – secret, in the European tradition, the second feature was actualized – the last: *Last supper* (English), *Dernière Cène* (French).

However, differences in the composition of the internal form are not inherent in bibliisms and mythologisms with an onomastic component, that is due to the presence of their own name, which denies the emergence of differences, because it always indicates one specific feature of the event.

The differences in inaccurate international phraseologisms in the ratio of form and content are manifested in their asymmetry: one expression acquires different meanings in different languages, or vice versa, one situation is described by expressions that differ in composition.

For example, the Holy Scriptures speak of *Saul of Tarsus, a zealous persecutor of Christians, who, on the road to Damascus, met Jesus at the city gate. In this meeting there was such a sudden manifestation of God's power that the future Apostle to the Nations, blinded by an unusual radiance, fell to the ground and lost his sight. At the same time, he heard the voice of Jesus. From then on he became a new person. Saul «died», and Paul was born. So, on the road to Damascus, the future Apostle Paul dramatically changed his faith.*

The idioms that this event took shape mean *a sudden and complete change of beliefs*. Such a sharp change of beliefs was reflected in various ways in European languages. In particular, in Ukrainian colloquial speech there is a phraseologism *Навернення Савла у Павла*, which emphasizes the event of change itself and has an ironic connotation. However, more common and literary in the same Ukrainian, as well as in English and French, is the bibliism in which the place of this event is emphasized.: *chemin de Damas* (French) – *road to Damascus* (English) – *шлях до Дамаску* (Ukrainian).

Conclusions. A comparative analysis of phraseological units with an onomastic component of biblical and mythological origin indicates the presence of differences among the presented phraseological units and the intertwining of international and national in the phraseological fund.

The studied biblical and mythological expressions entered the universal phraseological fund from the Latin language, and due to the presence of an onomastic component, they did not lose their semantic meaning. On the contrary, the same understanding of these phraseological units by different peoples proves their internationality. As for the national, when borrowing a phraseological unit, each language tries to reproduce it with its own linguistic means. Romance and Germanic languages use articles and prepositions that are not typical of Slavic languages. The nominative construction with a prepositive meaning is most often observed in the Ukrainian language.

The theoretical heritage of the linguistic and philosophical treasury of humanity and empirical and factual material help to comprehend the process of formation and development of the religious and mythological picture of the world. Acting as a vivid means of expression of linguistic art, accumulating the experience and knowledge of many generations, often reproducing the features of the national culture of the people, biblical and mythological terms are an important part of the phraseology of different languages. That is why the results of their study open up prospects for further research within the framework of comparative phraseology and on the materials of other unrelated languages of mythological and biblical units with an onomastic component.

BIBLIOGRAPHY:

1. Сафронова О. В. Структура і семантика фразеологічних одиниць із ономастичним компонентом біблійського походження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1997. 18 с.
2. Солдатова С. М. Структурно-семантичні особливості фразеології німецької мови та методика викладання фразеології. *Метода*. 1997. Вип. 7. С. 61–64.
3. Гаманюк В., Мішеніна Т. Фразеологізми з ономастичним компонентом як репрезентанти національної культури (німецько-українські паралелі). *Філологічні студії*. 2019. Вип. 20. С. 29–54.
4. Кузь Г. Біблійна фразеологія з ономастичним компонентом у лемківських говірках східної Словаччини. *Науковий вісник ужгородського університету*. Серія Філологія. 2020. Том 1. № 43. С. 174–179.
5. Овчаренко І.Є. Євангельська фразеологія у зіставному аспекті. *Лінгвістичні студії*. 1999. С. 291–305.

УДК 811.161.2'373.2 423

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-4>

ХАРАКТЕРИСТИЧНО-ОЦІННІ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ АНТРОПОНІМИ В РОМАНІ «ЖІНЦІ МОЖНА ДОВІРЯТИ» МАРІЇ МАТІОС

CHARACTERISTIC-EVALUATIVE PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES IN THE NOVEL "A WOMAN CAN BE TRUSTED" BY MARIA MATIOS

Береш А. І.,

orcid.org/0000-0003-0430-2447

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Державного вищого навчального закладу

"Ужгородський національний університет"

Останнім часом найменування персонажів стають об'єктом багатьох наукових студій, адже саме вони є важливими елементами художнього твору. Статтю присвячено дослідженню літературно-художніх антропонімів у романі Марії Матіос «Жінці можна довіряти», звернено увагу на їхнє інформаційне наповнення. Актуальність розвідки зумовлена недостатнім вивченням потенційних можливостей літературно-художніх антропонімів, які визначають особливості майстерності авторки, її метод та стиль.

Мета дослідження – проаналізувати літературно-художні антропоніми роману Марії Матіос «Жінці можна довіряти»; наше завдання – описати характеристично-оцінні літературно-художні антропоніми, розкрити доонімну семантику та стилістичну роль найменувань.

Доведено, що літературно-художні антропоніми – потужні засоби характеристики героїв, вони тісно переплітається з образом, формують його. Авторка наділила своїх персонажів іменами та прізвищами, які є характерними для Буковини, тому реальний антропонімікон є базою для називань. Зафіксовано значне використання канонічних церковних і розмовно-побутових форм християнських імен. Формування, історичний розвиток і особливості функціонування власних імен тісно пов'язані з релігією, культурою, звичаєвими традиціями народу.

З'ясовано, що найменування головних героїв є характеристично-оцінними, бо містять значний заряд інформації. Продемонстровано їхню роль у сюжетному розгортанні та створенні характерів персонажів. М. Матіос активно використовує внутрішню форму імен та прізвищ, семантику їхньої твірної основи. Назви літературних героїв допомагають у створенні образів та характерів, виконують різні функції, викликають емоції в читача та вказують на авторське ставлення. Проведене дослідження дає багатий матеріал для відтворення реального буття через призму письменницького світогляду.

Ключові слова: апелятив, ім'я, літературно-художній антропонім, доонімне значення, прізвище, характеристична функція.

Recently, the names of characters have become the object of many scientific studies, because they are important elements of a literary work. The article is devoted to the study of proper names of the literary heroes in the novel by Maria Matios "A Woman Can Be Trusted", attention is paid to their information content. The relevance of the research is due to the insufficient study of the potential possibilities of the proper names of the literary heroes, which determine the features of the author's skill, her method and style.

The purpose of the study is to analyze the proper names of the literary heroes in Maria Matios's novel "A Woman Can Be Trusted"; our task is to describe the characteristic-evaluative proper names of the literary heroes, to reveal the pre-onym semantics and stylistic role of names.

It is proven that proper names of the literary heroes are powerful means of characterizing heroes, they are closely intertwined with the image, they form it. The author endowed her characters with names and surnames that are characteristic of Bukovina, therefore the real anthroponymicon is the basis for naming. Significant use of canonical church and colloquial forms of Christian names has been recorded. The formation, historical development and peculiarities of functioning of proper names are closely related to religion, culture, and customs of the people.

It was found that the names of the main characters are characteristically evaluative, because they contain a significant charge of information. Their role in the plot development and creation of the characters' temperament is demonstrated. M. Matios actively uses the internal form of names and surnames, the semantics of their creative basis. The names of literary characters help in creating images and characters, perform various functions, evoke emotions in the reader and indicate the author's attitude. The conducted research provides rich material for recreating real life through the prism of the writer's worldview.

Key words: appellative, name, proper name of the literary hero, pre-onym meaning, surname, characteristic function.

Постановка проблеми. Останнім часом літературні оніми є об'єктом багатьох наукових студій, адже саме вони є важливими елементами художнього твору. Матеріалом для наукових досліджень усе частіше стають твори сучасних письменників найрізноманітніших жанрів. Напрацювань у цьому напрямку є багато. Відомий ономаст М. Торчинський звернув увагу на ґрунтовні дослідження з літературної ономастики: «У цілому можна вітати активність наших поетонімістів, тим паче, що кількість поетонімічних студій прямо пропорційна їхній якості, і надіятися, що з'являтиметься все більше студій компаративного характеру, які ґрунтуватимуться на зіставленні поетонімів, засвідчених у художньому мовленні різних авторів і жанрів» [1, с. 302]. Науковців приваблюють літературно-художні антропоніми та їхнє наповнення. Такі дослідження суттєво доповнюють загальні уявлення про антропоніми як базові складники онімної системи. Не є винятком роман «Жінці можна довіряти» М. Матіос, який ще не був об'єктом дослідження з літературної ономастики, тому порушена тема є важливою. Актуальність розвідки зумовлена недостатнім вивченням потенційних можливостей літературно-художніх антропонімів, які визначають особливості майстерності авторки, її метод та стиль. Ґрунтовний аналіз літературно-художніх антропонімів та їхніх функцій відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новий роман М. Матіос привернув увагу не тільки до питань тотальної ідеологічної цензури, шантажу та залякування людей і перетворення їх на рабів із боку КДБ, але й до ролі власних назв персонажів. Авторка порушує цілу низку непростих, заборонених тем, її герої знаходяться в замкненому колі безвиході, з якого не можуть вирватися, хоч змінюють стиль життя і власні імена. М. Матіос справедливо зазначає: «Література – це насамперед мова і людські долі. Чи, власне, людські долі, пропущені через мову. Все решта – фіґлі» [2, с. 294]. Долі персонажів тісно переплітаються з їхніми найменуваннями, тому, вважаємо, що літературно-художні антропоніми – важливі засоби творення образів.

На матеріалі творів М. Матіос проведено багато цікавих мовознавчих досліджень. Безпосередньо літературно-художні антропоніми були предметом зацікавлення З. Бакум, Н. Бербер, Д. Козловської, К. Мороз. Л. Стовбур та ін. З. Бакум у статті «Антропоніми у мові творів Марії Матіос» справедливо зазначає, що найменування героїв творів М. Матіос є невичерпним джерелом історії власне українських антропонімів, які вказують на символічність номінації людей різних епох. Авторка досить ретельно добирає кожне ім'я для своїх персонажів, що великою мірою сприяє осмисленню художнього задуму письменниці [3]. Н. Бербер досліджувала семантико-функційні особливості, метафоричне функціонування поетонімів (біблїонімів) у художньому дискурсі М. Матіос [4; 5]. У статті «Семантико-стилістичний потенціал антропоетонімів у книзі Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки» вона пише: «Власні назви в романах М. Матіос стають інструментом осягнення описуваних історичних подій, є ідіостилічною прикметою творчості письменниці. Реалізуючи в тексті потенційні та конотуючі смисли, антропоетоніми сприяють рельєфнішому окресленню образу персонажа» [5, с. 17]. К. Мороз та Л. Стовбур у статті «Стилетвірна функція антропонімів у книзі М. Матіос «Нація» зазначають: «Імена – невід'ємний елемент форми художнього твору, складник стилю письменника, один із засобів художнього образу. Вони можуть нести в собі яскраво виражене семантичне навантаження, мати незвичайне звукове оформлення, прихований асоціативний зміст, у якому

концентровано виражений авторський задум [6, с. 145]. Д. Козловська досліджувала значення наповнені варіанти антропонімів, які виконують хронотопічну та емотивну функції на матеріалі книги «Вирвані сторінки з автобіографії» [7].

Ми також маємо статті, присвячені дослідженню функцій літературно-художніх антропонімів із різних творів авторки («Літературні герої творів Марії Матіос» (2009), «Традиції та новаторство літературно-художніх антропонімів творів Марії Матіос» (2011). У статті «Антропонімний простір драматичної книги «Мами» Марії Матіос» (2024) ми охарактеризували літературно-художні антропоніми, об'єднуючи етимологію та авторську характеристику, визначили роль апелятивів у розкритті образів, звернули увагу на заголовок книги [8]. Роман «Жінці можна довіряти» ще не був предметом досліджень у царині літературної антропонімії, тому вважаємо наше дослідження є актуальним.

Мета дослідження – проаналізувати літературно-художні антропоніми роману Марії Матіос «Жінці можна довіряти»; *наше завдання* – описати характеристично-оцінні літературно-художні антропоніми, розкрити доонімну семантику та стилістичну роль найменувань.

Виклад основного матеріалу. У романі «Жінці можна довіряти» величезна кількість другорядних персонажів. Усі вони є тлом, на якому розкриваються характери головних героїв, формуються образи. Авторка наділила своїх персонажів іменами та прізвищами, які є характерними для Буковини, тому реальний антропонімікон стає базою для називань. Зрозуміло, що найменування буковинців становлять специфічну частину лексики загальнонародної мови українців. Характерною рисою української народної антропоніміки є значна диференціація канонічних церковних (Іван, Василь, Марія, Петро, Дмитро, Ілля) і розмовно-побутових форм християнських імен. Розповідь охоплює період студентства головної героїні, а для молодих людей властивими є використання розмовних форм найменувань: Ірка, Надійка, Наталка, Зойка, Люда, Галька, Миколка, Вітьок, Славко, Сашко, Микольцьо, Наталя, Ольга, Домка. Ціла низка літературно-художніх антропонімів вписується в характерну формулу ім'я+прізвище: Зоя Андросчук, Валя Григорчук, Іван Гужва, Василь Труш, Сашко Клим, Славко Вінярчук, Вітя Головченко, Ігор Меламед, Петро Яків'юк, Варвара Матійчук, Андрій Григоряк, Сашко Сінченко, Ігор Мураховський, Дмитро Шкутяк, Остап Миколайчук, Григорій Маркович, Олег Боднар, Ілля Ковальчук, Микола Сімкайло. Усі ці найменування характерні для української антропосистеми, вони є національно значущими, тут легко за іменем та прізвищем людини визначити її національність. Дуже часто такі літературно-художні антропоніми просто називають персонажа, тобто виконують також і номінативну функцію, якась інша характеристика в них не закладена. Іноді поряд з іменем чи прізвищем персонажа може бути апелятив, який вказує на професію, заняття (фізик Петро, історик Аурел Іонуца, історик Плахтій, хімік Дмитро, токар Крачило, інженер Пасічник), соціальний стан (баба Дуся, цюця Мидора, тітка Василина-недоношена, капітан Завгородний, митрополит Євгеній Гакман) тощо. Трапляються оніми з розгорнутими апелятивами-вказівками: Славко Вінярчук з матфаку, тітка Ванда з рудою «хімією», трибунна зірка Вікторія. Розкриття замовчуваних роками тем у романі позначилося на засекречених найменуваннях, тому виділяємо так звані криптоніми: колега В., Віктор К., Л. Р., дисидент Н., пані Н., Людмила Н., бізнесмен Р., АВ. Формула ім'я+ім'я по батькові характерна для називань викладачів (Михайло Григорович, Зіновія Флоріанівна, Жан Олексійович), голови колгоспу (Павло Іванович), бібліотекаря (Ірина Дмитрівна), директора заводу (Іван Ілліч), представників КДБ (Дмитро Олександрович, Олександр Вікторович, Дмитро Іванович, Юрій Юрійович, Аліна Едуардівна), дисидентів (Орест Іванович) та ін.

Головною героїнею в романі є авторка. Правда, прізвище письменниці не озвучується, є відповідні асоціації. Але з самого початку читач розуміє, що оповідь веде реальна Марія, Марія Василівна, письменниця, про що авторка натякає сама: «Я писала книжки – ніби зшивала циганську ковдру, беручи клаптики різних матерії для одного великого полотна» [2, с. 16]; «Ніколи раніше не могла подумати, що просте людське спілкування в умовах смертельної

небезпеки і невизначеності має таке значення для тих, хто тримає в руках зброю. Я її не тримаю – але стріляти мене навчили. А поки що в солдатських наметах, на відкритих майданчиках стріляю словами. ...Дивовижно, але на фронті ще не було місця, де б я не зустріла своїх читачів» [2, с. 546]. Пані Марія не стала змінювати справжнє найменування, адже в ньому дуже багато закладено інформації. Марія – найпопулярніше ім'я у світі, яке «стало символом неволі і страждань української жінки-матері» [9, с. 151]. Ім'я Марія – це ім'я Богородиці, яка є заступницею і порадицею, Небесною покровителькою України. Авторка іноді звертається до себе, як до діви Марії: *«Радуйся діво Маріє, народ з тобою...»* [2, с. 22]. Ім'я давньоєврейського походження, означає 'бути гірким – гірка'; 'чинити опір, відмовлятися, заперечувати – яка чинить опір, заперечує, вперта' [10, с. 212]. Героїня вміє постояти за себе, є впертою, сильною. В. Крильчук це підтверджує: *«Добре, що ви язиката й зубаста. А якби на вашому місці був хто слабший?»* [2, с. 502]. Цікавим є поєднання імені по батькові – Марія Василівна (Василь – 'цар', 'царський' [10, с. 60]). Якщо взяти до уваги доантропонімну семантику, то вийде таке поєднання: чинить опір по-царськи. Знаходимо й інше значення імені Марія – 'кохана', 'бажана', 'пані'. Не випадково Василь Крильчук звертається до неї особливо: *гrecьна пані, ясна пані*. Однокурсниця Наталка називає Марію Маріорою, щоб не виглядати селючкою (*«Наталка постійно називає мене на молдавський манер – Маріора, нібито підкреслюючи цим свою винятковість, хоча вона така сама вчорашня «задрипанка» (як нас, сільських, обзивають міські дівчата)»* [2, с. 54]). На зауваження Марії не реагує (*«Але я ж тебе просила не називати мене Маріорою! – А що, краще Маріцою?! Чи по-сільському Міцею?»* [2, с. 57]). Після отримання посилки з Києва Марія піддає сумніву правдивість листа і посилки: *«Тим паче таким дивним видався мені зміст того автографа. Звідки в Києві сама вдова Андрія Малишка знає, як мене вдома називають батьки? Не Марія, не Маріца, не Маріора, не Маруся, не Маша, не Міцька, не Марушка – а лиш Марічка?!»* [2, с. 316]. Спостерігаємо в цьому переліку вплив молдовської, російської антропосистем, а героїня – Марічка! Найчастіше в карпатському регіоні таким варіантом імені називали дівчат.

Як ми вже повідомляли, прізвище Матіос не буде озвучено, хоча первісне значення прізвища досить промовисте. Воно «виникло в результаті трансонімізації однозвучного особового імені, що є усічено-суфіксальною формою на –ос від імені Матій < Матвій» [11, с. 322]. А ім'я Матвій означає 'дарунок', 'божа людина' [10, с. 220]. Такою божою людиною героїня стане найперше для Василя Крильчука, саме її він вибрав для «сповіді». Ігор Мураховський називає Марію доброю і розумною: *«А розкажеш тобі все це, бо ти нормальна і розумна. І в тебе велике серце, Тільки велике серце має співчуття до інших»* [2, с. 296]. Дотичною до прізвища є апелююча назва матіола, саме так буде називати Марію Славко Вінярчук (*«Тобі би в ляльки бавитися та ромашки опоетизовувати, матіоло. Оце його рідковживане «матіоло» з першого ж разу зламало мою волю. Мене ще ніхто й ніколи не називав не по імені, а пахучою квіткою»* [2, с. 89]). Вінярчук добре розуміє, що Марія вперта і готова допомагати всім: *«...але коли йдеться про якийсь найменший прояв несправедливості до когось, ти стаєш не матіолою, а вогненною квіткою»* [2, с. 125]. Сама героїня каже: *«Коли я зла – запалююся, мов сухий сірник»* [2, с. 378]. Перше кохання Марії і перша зрада глибоко закоренилися в душі, а назва матіола була відома тільки двом. Через десятки років Марія дізнається від Василя Олійника про ще одну зраду (*«Матіола. На жаль, не я тебе так назвав. Це той сексот Вінярчук хвалився мені, що називає тебе матіолою і що ти від цього танеш, наче цукор... – Це правда, Василю: бувало, називав матіолою. Але, як бачиш, досі не розтанула»* [2, с. 514]). Марії подобалося найменування матіола, бо в неї був «цілий рій спогадів і асоціацій» із цією «найпростішою на землі квіткою та її запахом». Крім апелюючого називання матіола, ми зафіксували звертання того ж Вінярчука – малявка, наївна малявочка (*«Ого! Малявочко, матіолочко! Та тобі конче стати членом цього гуртка»* [2, с. 130]; *«А взагалі ти ще про багато чого не чула. Малявка... Ні, ти таки матіола. Ти, до речі, знаєш, що матіоли розпускаються тільки*

на ніч?» [2, с. 131]). Не так фамільярно звертається Ігор: «Малеча, ти хоч і трохи старша за мене, а все одно ще мала. Та дарма. Колись подорослішаєш. Навчишся критично мислити» [2, с. 302]. Відчувається натяк на необізнаність із реальним довкіллям. Цікавим є традиційне звертання *дівко*, що характерне для західного регіону. Так звертається однокурсниця Надійка («Та що з тобою до Божої ласки, дівко?» [2, с. 263]), Ігор («Ой, дівко, прозрієш, коли тобі відкриється» [2, с. 292]; «Любов – інше, дівко» [2, с. 296]), героїня сама до себе («Смішна ти, дівко, добре подумай сама...» [2, с. 82]). Як бачимо, онімна та апелювативна лексика формують образ, розкривають усі грані людської душі.

Матіюла закохалася в найкрасивішого та найрозумнішого Славка Вінярчука, не підозрюючи, що він доносив на студентів. Він і її би підставив, як би вона не заховала щоденник Олійника. Майже всі дівчата були закохані в нього, його всюди хвалили, він всюди був першим («Вінярчук до непристойності хвалений на всіх перехрестях університету: четвертокурсник – а вже кандидат у члени КПРС, що серед студентів-неісториків явище більш рідкісне, ніж університетські іменні стипендіати. Тобто він із надійних, бо з «мутним» минулим чи шлейфом прихованих секретів у наш час у партію не беруть...» [2, с. 82]). Той прославлений Вінярчук писав вірші «винятково російською», хвалявся, що був знайомий з російськими поетами. Одним словом, «Славко був із тих, кого залюбки називають «душею» компанії, «рубашкою-парнем» і лапшевішалником» [2, с. 101]. Слава не випадково ходила за Славком, адже в основі його імені вона присутня. Ім'я Святослав означає 'освячений', 'посвячений' – 'могутній славою', 'славний' [10, с. 327]. Доантропонімне значення імені спрацьовує в тексті. Закохана Марія називала його і Славком, і Славцем, і Славунею. Використання деминутивів вказує на позитивне, фамільярне ставлення до героя. Дехто зі студентів називає Вінярчука вискочкою, що Марії не подобається, думає заздрять. Ігор Мураховський називає його сексотом, застерігає Марію: «*Лиш заради Бога, не довіряй ти тому Вінярчукові! Слизький він дуже*» [2, с. 302]. Марія прозріває, коли дізнається, що рік тому зниклий з її «життя Святослав Вінярчук тепер працює в КГБ» [2, с. 338]. Він її зрадив, він був фальшивим: «*Я себе почувала, як ніколи. В мені кипів вулкан*» [2, с. 339]. Славко виявився негідником і боягузом, а не славним, як на це вказує його ім'я. Первісне значення прізвища також несе інформацію. За словником М. Габорака, прізвище може бути польського походження від прізвиська Віняровський, яке утворилося від назви населеного пункту. Виходить, що персонаж виділяється, бо не є автохтоном. За іншою версією, в основі прізвища є розмовний варіант *Віня* від повного імені Веніамін, що означає 'син правої руки', 'улюблений син' [10, с. 65]. Так, ним справді керувала «права рука» і він добре справлявся, був цінним, улюбленим працівником. Колишній співробітник КДБ, який сьогодні дослужився до генерала української спецслужби (парадокс), хвалить Вінярчука: «*Знаєш... Спився сарака Славко. Спився небога. А так добре йому йшла кар'єра догори і так довго, скажу тобі, не один заздрив.. Розумний був дуже, оперативник – просто геній. ...Які інтелектуальні операції провадив! На грані фолу, скажу тобі*» [2, с. 369–370].

Серед тих, хто не зумів протистояти кадебістській машині, був успішний начальник відділу науково-технічної документації чернівецького заводу «Квант» Василь Петрович Крильчук. Василь (до речі, первісне значення імені – цар) прогнунвся перед шаленим тиском та шантажем. Він хоче реабілітуватися, розповідаючи свою історію пані Марії, прагне, щоб тягар ганьби його та батька завершився. Для КДБ він став вибраним, добровільним агентом, а сам він розуміє – сексотом. Він також розуміє, що може втратити роботу, житло, та й взагалі він уже мічений. Його не били, але, як каже він сам, «катували словами» («Його щойно переїхали гусеничним трактором. Розчавили, як дощового черв'яка. Розтерли» [2, с. 269]). Персонаж не чинив ніякого опору, його мучило тільки сумління, він став заручником, рабом («Мовчки. Без опору. Як радянський раб. У тридцять дев'ять років. Як безмовний раб, позбавлений будь-якої свободи дій» [2, с. 445]). Сам називає себе ганчіркою, бо без особливих зусиль зламали його, «як смерекову тріску». Марія Василівна називає Крильчука, як і він сам, «крученим»: «Та я

ціную болючу щирість і максимальну відвертість цього «крученого на всі боки чоловіка...» [2, с. 358]. Саме її Крильчук вибрав для сповіді, адже вираховував, що вона вмів слухати та співчувати («Він і справді хороший психолог – старий кагебістський агент «Анджела Девіс», який вельми уважно прочитав мої книжки і змалював мій психологічний портрет, базований на емпатії...» [2, с. 384]). Персонаж має царське ім'я Василь та тверде ім'я по батькові Петрович (від Петро – 'камінь', 'скеля' [10, с. 292]). Здавалося б, що з таким найменуванням мав бути сильний персонаж, позитивний. Можливо, авторка спеціально наділила таким іменем героя, щоб показати, що навіть каміння кришилося під впливом системи, люди не витримували. В основі прізвища Крильчук є апелятив *крила*. Зразу запрошується асоціація з птахом і навіть з ангелом. Але Василь точно не ангел і не птах. Як крила, так і птахи асоціюються зі свободою, а Крильчук – раб. За словником М. Габорока, дізнаємося, що прізвище Крильчук «виникло в результаті трансонімізації однозвучного патроніма, утвореного за допомогою суфікса –ук від прізвища чи прізвиська Крилько», а криль (кріль) у бойків – це «свійська тварина родини заячих» [11, с. 268]. У цьому випадку первісне значення спрацьовує, бо персонаж – боягуз. Агентурне ім'я Крильчука – Анджела Девіс. Таке прізвисько мала співробітниця Валя Григорчук – «скромна дівчина з тишиною, як овеча кучма, шевелюрою у дрібні кучері, за що її позаочі незлостиво прозвали Анджелою Девіс» [2, с. 60]. Любовні стосунки у Василя з Валею не склалися, він навіть був радий позбутися її, бо «не на ній одній світ клином зійшовся». Не думав Крильчук, що з прізвиськом цієї дівчини він буде все життя агентом Анджелою Девіс.

Серед псевдонімів агентів, секретних інформаторів виділяються Внімательний – дід Крильчука («Ваш дід не даремно мав псевдо «Внімательний». Він зла не робив. Був «на чеку», як то кажуть. На сторожі. Час був такий, що треба було всім бути дуже і дуже уважними і пильними» [2, с. 402]), Вірна, Одинокий, Сусідка. Першим агентом, якщо не рахувати Славка, на Маріїному шляху буде московський філософ. Маленький «наполеончик» шпигував за студентами. Це була людина без імені – філософ. Він доріс до генерала, доносячи на інтелігенцію. Пані Марія впізнає його: «Він, роздобрили за стільки років «філософ із Москви», як його називали у нас в університеті. Він! Уже без хамовитого апломбу, з чудовими манерами – аж лячно від такого контрасту» [2, с. 375]. Такі люди всюди вмють пристосуватися та обіймати високі посади. Пізніше Марія дізнається, що «історик-філософ – ніякий не москвич, і ніколи не був москвичем, що це така кагебістська «легенда», а насправді то був співробітник КГБ...» [2, с. 385].

Персонаж Василь Олійник – студент-історик, який писав вірші, володів енциклопедичними знаннями з історії, ходив у вишитій сорочці. Саме його відрахували з університету за «націоналізм», за покладання квітів до погруддя Т. Шевченкові. Олійник має таке ж саме ім'я, як і Крильчук, його так само допитували і муштрували, але він залишився людиною, не рабом, хоч втратив усе («...бачиш, який збіг: за Шевченка мене мордували на вулиці Шевченка – ті кагебісти витримали мене на допиті вісім годин. Вісім годин, людино! Колотили словами, як грушу. Чекали, щоб я спіткнувся в показах, щоб забрехався або заплутався» [2, с. 527]). Така ж доля спіткала колишнього зв'язкового Матійчука Дмитра Варваровича на псевдо Чорний, якого хочуть засудити руками селян. Його прізвище, як і у Матіос – одного походження, означає 'божа людина'.

Є в романі дейктичні літературно-художні антропоніми, тобто ті, які вказують на реальних прототипів літературних персонажів. У таких назвах «легко відчитується справжнє іменування прототипа, що в результаті лише посилює переконання про безпосередній зв'язок літературного персонажа та певної реальної особи» [12, с. 97]. У найменуванні керівника літстудії «Сонячні кларнети» Михайла Григоровича Панасюка відчитується назва відомого українського письменника, культурного громадського діяча Михайла Григоровича Івасюка, батька Володимира Івасюка. М. Матіос це підтверджує розповідями в тексті: «У нього недавно у Львові вбили сина – знаменитого на весь світ співака» [2, с. 325]. Авторка залишила справжнє ім'я та ім'я по батькові, прізвище трохи змінила. На нашу думку, змінене прізвище отримало ще потужні-

ший інформаційний заряд. Панасюк походить від імені Панас, первісне значення якого – ‘безсмертя’, ‘безсмертний’ [10, с. 282]. І батько, і син залишили слід в історії України. Студентка Марія високо цінувала моменти спілкування з учителем, його мудрі поради: *«Іноді гідна поведінка людини, навіть мовчазна, важить більше, ніж потоки нещирих слів»* [2, с. 327].

Не можемо оминати образи та найменування тих павуків, агентів КДБ, у руках яких була вседозволеність. Серед багатьох виділяється капітан Завгородний, який *«говорить завченими словами – цинічними, глибоко аморальними, позбавленими бодай крихти людяності...»* [2, с. 267]. У незалежній Україні, як не парадоксально, Сергій Никанорович Завгородний дослужився до генерал-полковника, став заступником голови Служби Безпеки України. Такі люди завжди потрібні, незамінні. Його найменування найперше не дуже вписується в антропонімікон буковинців. Імена Сергій та Никанор не мали тоді широкого вжитку на Буковині. Але вони несуть важливу інформацію для розкриття образу: Сергій (‘славний’, ‘високоповажний’ [10, с. 335]), як і Віктор (‘переможець’ [10, с. 67]), Никанор (‘який завбачає перемогу’ [10, с. 250]). Так, його бояться і поважають, він вміє перемагати, знищуючи інших. Його прізвище теж характеристично наповнене: той, що живе за городом, чи той, що завідує городом (тут в значенні і горОд, і місто). У його руках було все місто – завідувач. Він легко переметнеться до Москви, а його справу продовжуватиме син – Завгородний Віктор Вікторович, полковник, головне розвідувальне управління російської федерації, справжній ворог України. Тепер він під іменем Іванов Сергій Сергійович вербує сина Крильчука. Методи такі ж самі – залякування. Іванов-Завгородний проводить операції на користь росії, не боячись нічого і нікого. Безславне минуле не відпускає від себе майбутнє: доля сексота спіткала сина Крильчука – Козака Андрія Васильовича. Андрій Козак – *«визначний фахівець міжнародного рівня, генеральний директор львівського філіалу найвідомішої IT-фірми в Україні»* [2, с. 558]. Новатор, винахідник, бізнесмен, якого підлеглі називають АВ (криптонім – Андрій Васильович). Він також є носієм «сильного» імені, як батько: Андрій – ‘мужній’, ‘хоробрий’ [10, с. 33] та прізвища Козак із прозорою етимологією, але був загнаний у глухий кут, втоптаний у лайно, і мужність розвіялася. Заміна прізвища на Козак не зупинила агентів, йому виробили російський паспорт на прізвище Крильчук. «Мужній козак» погоджується на співпрацю з ворогом, а над ним ще й знущаються: *«Не прижилася у вас козацька кров, Андрію Васильовичу. Вона вам чужа. Резус-фактор не той. Ви від народження Крильчук. Так що до джерел і до свого коріння вас повертає не хто інший, а ми»* [2, с. 634]. Над родиною Крильчуків висить дамоклів меч за ті страждання, яких зазнали їхні жертви, і невідомо скільком поколінням прийдеться за це розплачуватися. М. Матіос вдалося провести читача лабіринтами людської душі. А назви героїв стали «невід’ємною складовою роману, їх добір відповідає естетиці твору, його ідейно-тематичній спрямованості. Це – семантично ємні, конотативно та алюзійно насичені знаки» [5, с. 18].

Висновки. Літературно-художні антропоніми в романі «Жінці можна довіряти» М. Матіос – потужні засоби характеристики героїв. Доведено, що назви для своїх героїв авторка запозичає з реальної антропонімії, наповнюючи їх інформаційним зарядом. Вона активно використовує внутрішню форму імен та прізвищ, семантику їхньої твірної основи. Назви літературних героїв допомагають у створенні образів та характерів, виконують різні функції, викликають емоції в читача та вказують на авторське ставлення. Проведене дослідження дає багатий матеріал для відтворення реального буття через призму письменницького світогляду. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на з’ясування семантико-стилістичного наповнення літературно-художніх антропонімів інших романів сучасних авторів, а також на вивчення їхнього онімного простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Торчинський М. Власні назви нематеріальних об’єктів: структура, диференційні ознаки, перспективи дослідження. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія: Мовознавство. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27) 2017. С. 299–303.

2. Матіос М. Жінці можна довіряти. Роман. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2024. 640 с.
3. Бакум З. Антропоніми у мові творів Марії Матіос. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Лінгвістика». 2010. № 12. С. 197–201.
4. Бербер Н. Метафоричне функціонування поетонімів у художньому дискурсі Марії Матіос. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія: Мовознавство. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27) 2017. С. 27–31.
5. Бербер Н. М. Семантико-стилістичний потенціал антропоетонімів у книзі Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки». *Записки з ономастики*. Збірник наукових праць. Випуск 18. Одеса: «Астропринт». 2015. С. 17–30.
6. Стовбур Л. М., Мороз К. В. Стилєтвірна функція антропонімів у книзі М. Матіос «Нація». *Мова. Свідомість. Концепт*: зб. наук. статей / відп. ред. О. Г. Хомчак. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. Вип. 9. С. 145–149.
7. Козловська Д. В. Сміслові навантаження варіантів найменування персонажів у книзі-дайджесті Марії Матіос «Вирвані сторінки з автобіографії». *Записки з ономастики*. Збірник наукових праць. Випуск 18. Одеса: «Астропринт». 2015. С. 312–319.
8. Вегеш А. Антропонімний простір драматичної книги «Мама» Марії Матіос. *Записки з українського мовознавства*. Збірник наукових праць. Випуск 31. *Opera in linguistica Ukrainiana. Fascicullum 31* / Головний редактор Т. Ю. Ковалевська. Одеса: Видавець С. Л. Назарук, 2024. С. 106–117.
9. Белей Л. Про християнські джерела української літературно-художньої антропонімії ХІХ–ХХ ст. Волинь – Житомирщина. *Історико-філологічний збірник з регіональних проблем на честь 70-річчя професора В. В. Німчука*. Житомир, 2003. С. 150–153.
10. Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.
11. Габорак М. М. Прізвища Галицької Гуцульщини. *Етимологічний словник*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2019. 584 с.
12. Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ–ХХ ст. Ужгород: Патент, 1995. 120 с.

УДК 81' 373.2 = 161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-5>

НАЗВИ УКРАЇНСЬКИХ ВИШИВАНОК: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ ТА СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ

NAMES OF UKRAINIAN EMBROIDERED PATTERN: LEXICAL-SEMANTIC ASPECT AND STRUCTURAL ASPECT

Вільчинська Т. П.,**orcid.org/0000-0003-4881-6132***доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови та славістики
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка***Бачинська Г. В.,****orcid.org/0000-0001-6901-613X***кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та славістики,
декан факультету філології і журналістики
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка***Вербовецька О. С.,****orcid.org/0000-0003-3142-364X***кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та славістики
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Статтю присвячено лінгвістичному аналізу назв матеріальних об'єктів української реальності – прагмонімам. Матеріалом вивчення послужили назви українських вишиванок, зібрані методом суцільної вибірки. Метою роботи було виявлення специфіки мовної презентації досліджуваних назв, зокрема їх лексико-семантичний та структурний аналіз. порушено питання термінології власних назв на позначення об'єктів матеріальної сфери діяльності людини. Дослідження семантики твірних основ дало змогу з'ясувати, що в основі найменувань є власні назви (29%) та апелятиви. Серед них антропоніми (особові імена та прізвища), топоніми (ойконіми, назви етнічних регіонів, адміністративно-територіального устрою України, ороніми та гідроніми), етніоніми, теоніми, міфоніми, астроніми, назви танців та ідеоніми. Найповніше представлені власні особові імена та топоніми. Перші репрезентовані чоловічими та жіночими назвами переважно в офіційній формі та їх структурними (усіченими, усічено-суфіксальними та суфіксальними) варіантами. Значну частину в відіменних прагмонімах становлять слов'янські (комполитні і похідні їх варіанти) та власне українські імена. Прагмоніми відапелятивного походження включають іменування 15 семантичних груп: назви рослин, тварин, предметів, космічних явищ, процесів, соціальних груп, абстрактних понять, явищ природи, свят, ознак, часових проміжків, характеристики осіб, просторові назви, наукові терміни. Найповніше представлена перша група. У досліджуваних прагмонімах простежується ретельно дібрана лексика: слова патріотичної тематики, із самобутнім національним колоритом, термінологічна та діалектна лексика.

За структурою досліджувані сучасні українські прагмоніми найчастіше є одночленними найменуваннями (≈66%), двочленними та багаточленними сполуками. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні мотиваційного та лінгвокультурологічного аспектів прагмонімів-назв українських вишиванок.

Ключові слова: українська мова, назва, ономастика, прагмонім, лексика, семантика, структура, вишиванка.

The article is devoted to the linguistic analysis of the names of material objects of Ukrainian reality – pragmonyms. The material for the study was the names of Ukrainian embroidery, collected by the method of continuous sampling. The aim of the work was to identify the specifics of the linguistic presentation of the studied names, in particular their lexical-semantic and structural analysis. The issue of the terminology of proper names for the designation of objects of the material sphere of human activity is raised. The study of the semantics of the creative bases made it possible to find out that the basis of the names are proper names (29%) and appellatives. Among them are anthroponyms (personal names and surnames), toponyms (oikonyms, names of ethnic regions, administrative-territorial organization of Ukraine, oronyms and hydronyms), ethnonyms, theonyms, mythonyms, astronoms, names of dances and ideonyms. Proper personal names and toponyms are most fully represented. The first are represented by male and female names mainly in the official form and their structural (truncated, truncated-suffixal and suffixal) variants. A significant part of the nominal pragmonyms is made up of Slavic (composite and derivative variants thereof) and Ukrainian names themselves. Pragmonyms of appellative origin include the naming of 15 semantic groups: names of plants, animals, objects, cosmic phenomena, processes, social groups, abstract concepts, natural phenomena, holidays, signs, time periods, characteristics of persons, spatial names, scientific terms. The first group is most fully represented. The studied pragmonyms trace a carefully selected vocabulary: words of patriotic themes, with a distinctive national flavor, terminological and dialect vocabulary.

In terms of structure, the studied modern Ukrainian pragmonyms are most often single-syllable names (~66%), two-syllable and multi-syllable compounds. We see prospects for further research in the study of the motivational and linguocultural aspects of pragmonyms-names of Ukrainian embroidered clothes.

Key words: Ukrainian language, name, onomastics, pragmonym, vocabulary, semantics, structure, embroidery.

Постановка проблеми. Процес формування номінативних одиниць є тією сферою мовного вжитку, у якій поєднуються позамовні та мовні уявлення, де реальність знаходить своє вираження в мовній формі, а конкретний образ слугує базою для створення образності, розширюючи межі лінгвістичної системи.

Назви культурних реалій презентують традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації. Такі національно марковані одиниці «відображають національно-мовну картину світу окремої нації, а також особливості економіки, географії, суспільного ладу, фольклору, літератури, усіх видів мистецтва, науки, побуту, звичаїв носіїв відповідної мови» [1, с. 31]. Л. Дяченко їх вважає джерелом знань про «певний етнос: менталітет, звичаї, традиції, побут, надбання духовної культури народу. З одного боку, вони служать для позначення не наявних в інших національних культурах предметів чи понять, з ними пов'язаних, з іншого – називають денотати, які були або є типовими, характерними, такими, що становлять невід'ємний атрибут духовної або матеріальної культури того чи іншого народу» [2, с. 9]. Мовознавці застосовують різноманітні підходи до класифікації національно маркованих одиниць, що викликане складністю цього явища та своєрідністю репрезентантів, а також поліфункціональністю (етнокультурологічна, аксіологічна, образна, сакральна-символічна, текстотвірна, кумулятивна та інші функції) [1, с. 31].

Дослідженням національно маркованої лексики в українській лінгвістиці займалися Я. Бойко, М. Бондар, І. Голубовська, Р. Зорівчак, В. Жайворонок, В. Кононенко, Т. Космеда, В. Лемещенко-Лагода, В. Русанівський, Н. Слухай, В. Ужченко й інші науковці, проте і на сьогодні поняття потребує термінологічного упорядкування («безеквівалентна лексика», «фонова лексика», «етнолексема», «культурема», «культурно маркована лексика», «етномаркована лексика» й ін.) та конкретизування його змістового наповнення.

Українська вишиванка через орнамент, кольорову гаму та інші особливості вбирає в себе багатовікову історію, глибокий символізм, традиції й національний характер. Популяризація автентичного українського одягу поступово витісняє спотворений образ «шароварщини» – підміну автентичної культури, який був нав'язаний радянською ідеологією.

Мета дослідження. Метою роботи є виявлення специфіки мовної презентації прагмонімів на позначення назв українських вишиванок, зокрема їх лексико-семантичний та структурний аналіз.

Матеріалом дослідження послужили найменування вишиванок зі сторінок інтернет-магазинів: «Вишиваночка» [3], «ДНК Нації» [4], «Калина» [5], «Folkmart» [6], «Merezhka» [7], «Svarga» [8]. Методом суцільної вибірки зібрано 352 номінативні одиниці.

Виклад основного матеріалу. Власна назва відбиває історію, культурний досвід та певні фрагменти подій чи реалій навколишньої дійсності, що безпосередньо впливає на формування мовної картини світу цілих поколінь [9, с. 69]. Найменувань товарів, що вживаються для позначення назв різних матеріальних об'єктів, є, насамперед, мовними одиницями, які беруть участь у формуванні мовної картини світу – специфічної для кожного народу схеми сприйняття дійсності, зафіксованої в мові.

Для позначення назв матеріальних продуктів у сучасній лінгвістичній науці впроваджено кілька термінів. Прагмоніми, тобто назви виробів, поряд із ергонімами (назвами підприємств) та торговельними марками становлять групу комерційних назв [10, с. 21]. Їх дослідження презентоване працями українських учених, серед яких О. Белей, Г. Зимовець, О. Вінарева, Н. Кутуза, Н. Лиса, Н. Лесовець, Ю. Петрашик, О. Сидоренко, М. Цілина, С. Шестакова та ін. Паралельно в ономастиці використовують і терміни «прагматонім» (суфіксальний варіант, пор. прагмонім) та «товарний знак» («законодавчо визначеним терміном, який частково перехреснується з поняттями «ергонім» та «прагмонім»») [11, с. 202], а також «бренд», «рекламне ім'я», «комерційна назва», «хрематонім» та ін. СУОТ пропонує термін «товарний знак» [12, с. 173]. М. Торчинський до прагматонімів, пов'язаних із матеріальною сферою діяльності людини, відносить «архітектуроніми, хрематоніми, порейоніми і товароніми» [13, с. 111]. Диференційними ознаками, що визначають власні назви промислових товарів, є штучність, індивідуалізація, «двопланова семантика», наявність номенклатури, перехідність, виконання певних функцій в суспільстві, вплив моди, відчутність екстралінгвальних та соціолінгвістичних характеристик та ін. [14, с. 301]. При цьому прагмоніми як специфічні одиниці онімної номінації виконують такі функції: називну, ідентифікаційну, індивідуалізаційну, атрактивну, диференційну, інформативну, рекламну, охоронну, гарантійну, психологічну та рекламну.

Лінгвістичне вивчення прагмонімів вимагає застосування знань із інших галузей (економіки, історії, психології, соціології та ін.). Особливо відчутний вплив соціальних факторів, «які знаходять відображення у значеннях слів і виступають як дещо зовнішнє відносно внутрішніх процесів і понять мови» [15, с. 129]. Так само вибір найменування товару пов'язаний із знанням психології, бо найменування – спеціальний маркетинговий хід. При цьому важливе значення слова, покладеного в основу прагмоніма, і власне ономастичне значення прагмоніма, мусять співвідноситись з певним видом товару. Тому онімні одиниці цього класу можуть подавати інформацію про продукт або не подавати, але зобов'язані відповідати мотиваційним критеріям, уникаючи абсурдності, бути презентативними задля зацікавлення споживача. До вибору назви ставляться чималі вимоги, серед яких: зрозумілість лексеми, її милозвучність, привабливість, оригінальність, позитивна конотація, інформативність (пряма чи опосередкована) та ін. С. Вербич вказує на такі чинники у процесі номінації, як «суб'єктивні смаки та вподобання найменувачів, незвичність відповідного оніма, порівняно з іншим, зрештою, мода» [16, с. 59]. З огляду на психологічні механізми сприйняття, знайомі й культурно близькі назви викликають довіру, що підвищує їхню комунікативну ефективність у рекламному дискурсі.

На споживачів, на думку С. Шестакової, «сильніше впливає більш складний хід думки, особливо зіставлення з об'єктами, які з давніх часів являли собою впливові символи, яскраві образи, з об'єктами, які протягом віків слугували критеріями масштабності, якості, сили, швидкості, безпеки, надійності, престижності і т. ін.» [15, с. 140]. Тому більшість назв українських вишиванок є метафоричними чи метонімічними утвореннями, що викликано, окрім іншого, обмеженістю лексичного складу української мови і зростанням потреб номінації.

За семантикою твірних основ прагмоніми-назви вишиванок становлять дві групи: прагмоніми відонімного та відапелятивного походження.

1. Прагмоніми відонімного походження. Такі назви є трансонімізованими одиницями, що виникли на основі уже наявних у мові власних назв, відомих у певному етнокультурному просторі. Перенесення відбувається шляхом метафоризації чи метонімізації і має особливе наван-

таження, бо повторної онімізації зазнають часто знакові у соціумі номени, оскільки такі коди культури, на думку В. Котович, які «побудовані на символізації дійсності, що оточує людину, в онімах проявляються особливо чітко: у них фіксується народний світогляд і світовідчуття, історичні, соціальні, культурні фактори, яких давно вже немає в апелятивах» [17, с. 39]. Таким чином етимонами прагмонімів стали:

1) антропоніми. Серед цієї групи назв найповніше представлені особові імена. Саме антропоніми, на думку Г. Лукаш, «є джерелом пізнання культурного середовища; віддзеркалюють суспільно-побутові поняття та уявлення, через категорії краси, оцінки, належності до етносу утворюють значну кількість смислових конотаційних компонентів, на базі яких формуються типові риси національно-культурної конотації» [18, с. 140]. Загалом особові імена часто використовують в акті номінації товарів, тому що ці лексичні одиниці легкі для вимови, не складні для запам'ятовування та відтворення у процесі комунікації.

Чоловічі особові імена представлені такими назвами: «Веремій», «Всеволод», «Гордій», «Данило», «Лука», «Макар», «Марко», «Мар'ян», «Назар», «Тарас», «Устим». Серед них особливу групу складають назви слов'янського походження, більшість із яких є композитними утвореннями: «Богдан», «Любомир», «Мирослав», «Мстислав», «Святослав», а також «Зорян». Прикметно, що більшість із них не мають значного поширення в сучасному українському антропонімному просторі, що свідчить про схильність до оригінальності найменувань товарів. Так само можна сказати і про давність популярності частини з цих особових назв та її відродження з початку ХХІ століття у зв'язку із зміною вектора в динаміці українського іменника і тяжіння до відродження давніх імен, популярних серед українців. Частина з представлених номенів не є слов'янськими за походженням, проте усі вони, будучи популярними раніше, виражають, на думку номінаторів, давні українські традиції в називництві. Української народна антропонімія характеризується значною кількістю розмовно-побутових варіантів особових імен (фонетичних, лексичних, акцентуаційних, словотвірних). Частково це явище відбито і у найменуваннях вишиванок для чоловіків: «Гриць» (усічено-суфіксальний варіант від Григорій), «Ромчик», «Остапчик». Останні є суфіксальними варіантами із зменшено-пестливим дериватами і вжиті у назвах дитячих виробів.

Жіночі імена в основах прагмонімів на позначення назв вишиванок становлять таку ж кількість одиниць, що і чоловічі. Представлені повними іменами: «Дарина», «Марія», «Мар'яна», «Софія», «Таїсія», «Юстина біла», з-поміж яких також виявлено слов'янські (композитні і похідні їх варіанти) та власне українські імена: «Злата», «Квітана», «Лада» «Цвітана»; «Мирослава», «Мстислава», «Святослава»; «Владана»; «Надія». Структурні варіанти (усічені та суфіксальні) в основах назв трапляються рідко: «Анічка», «Катря», «Маланка», «Настасія». При цьому перше з них є фонетичним варіантом до Анничка (<Ганна). Зафіксовано сучасне запозичене особове ім'я – «Даніела».

Для позначення парних вишиванок з однаковим візерунком вживають парні іменування, до того ж гендерно диференційовані, що становлять чоловіче особове ім'я + жіноче особове ім'я: «Мирослав і Мирослава», «Мстислав та Мстислава», «Святослав і Святослава», а також усічений варіант відкомпозитного чоловічого імені (пор. Лад <Ладимир, Ладислав) з давньослов'янським жіночим ім'ям – «Лад та Лада». Крім того, парні вишиванки представляють й особові імена різного походження і структури: «Данило та Даніела», парний образ становлять і прагмоніми «Дзвінка яскрава» (жіночий варіант) та «Довбуш» (чоловічий варіант), де Дзвінка може становити 1) варіант жіночого особового імені Дзвенислава; 2) прізвище Дзвінка. Загалом слово має значення: 3) «розм. Бубнова масть у картах» [19, с. 377]; 4) пор. дзвінкий «який голосно і чітко звучить» [20, т. 2, с. 264].

Назви відомих осіб-представників української історії та культури представлені прізвищами «Бандера», «Франко» та ін.;

2) топоніми. Поширена модель іменування, основою-мотиватором якої є топоназви, що вказують на походження чи поширення конкретного типу орнаменту /шва або мають власне сим-

волічне значення. В їх основах: а) ойконіми: «Борицівська», «Борицівський колорит», «Городоцький шов», «Зіньківська», «Кути», «Петриківка», «Петриківська розкіш»; «Сокальська»; б) назви етнічних регіонів України: «Гуцульські», «Подільська», «Слобожанщина»; в) назви адміністративно-територіального устрою України, серед яких похідні від назв областей та районів: «Київська», «Київщина», «Одещина», «Полтавщина», «Рівненщина», «Сумщина», «Хмельниччина», «Чернігівщина натуральна» та «Яворівщина»; г) ороніми: «Горгани», «Карпати», «Гори Карпати», «Карпатський мотив», «Карпатський орнамент»; г) гідроніми: «Десна», «Синевір», «Черемош».

Виявлено назви, які не пов'язані із українськими реаліями: «Богемія», «Паризький букет», «Флоренція». Вони мають меморативний характер;

3) етніміми: «Галичанка», «Гуцулка», «Слобожанка», «Україночка»;

4) теоніми: «Берегиня», «Лада» (або особове ім'я), «Сварожич». Усі назви є культовими і позначають язичницьких богів чи богинь, репрезентуючи давність сакральної сфери життя людини;

5) міфоніми: «Мавка», «Мавка патріотична», «Жарптиця»;

6) астроніми: «Стожари»;

7) назви танців: «Мазурка»;

8) ідеоніми: «Борітеся – побороете, Вам Бог помагає...».

Досліджувані назви представляють українську культуру, реалії, уявлення українців про світ.

2. Прагмоніми відапелятивного походження. Ця група назв включає іменування 15 семантичних груп етимонів. Серед них:

1) назви рослин. Етимон прагмоніма може опосередковано вказувати на конкретну ознаку через порівняння чи зіставлення з іншим об'єктом. Оскільки квіти є прикрасою, ознакою святковості тощо, тому фітоназви є підставою для створення прагмонімів – назв вишиванок – набагато частіше, ніж інші апелятиви. Серед них виділяємо назви рослин чи самих квітів як їх частин: «Волошка», «Невагомі волошки», «Дивоцвіт», «Жоржина», «Кульбаба», «Мак», «Маки», «Невагомі маки», «Мальва», «Мальви», «Мальвочка», «Пролісок», «Ромашка», «Рута», «Троянда», «Троянди», «Червона рута», «Соняшники», «Соняхи», «Чорнобривці», «Фіалка». Проте найповніше представлений ряд із найменуванням «троянда» в складі словосполучень: «Троянда прозора», «Трояндочка», «Трояндочки», «Багаті троянди», «Жовті троянди», «Золота троянда», «Ніжні троянди», «Червоні троянди», «Чорні троянди», «Троянди червоно-чорні», «Троянди бордові», «Троянда патріотична». Нетрадиційними рослинами у вишиванці, але символічними є «Бавовна» та «Папороть». Багато найменувань вказують на рослинний орнамент, не диференціюючи назви: «Зілля», «Флора»; квітковий орнамент загалом демонструють оніми: «Квіти», «Квіткова»; особливості за кольором – «Квітка патріотична», «Квіти блакитні», «Квіти рожеві», «Квіти червоні», «Білі квіти», «Жовті квіти» та ін.

Назви частини рослини передають прагмоніми у різних формах і словотвірних та структурних варіантах: «Колос», «Колосок», «Колоски», «Колосся», «Жовті колоски». Це значення стосується виключно колосся пшениці, що пов'язано з культом хліба.

Зафіксовано складні та складені оніми – поєднання назв двох рослин або їх суцвіть: «Маки-ромашки», «Колоски-волошки», «Колоски та волошки».

Дерева та кущі і їх частини /плоди репрезентують оніми: «Вишневий цвіт», «Дуб», «Оливка», «Смерека»; «Калина», «Калинка», «Порічка»; «Ягідки калини».

Часто лексеми-флороназви входять до складу двочлених іменувань: «Квіткова розкіш», «Квітковий мікс», «Квітковий мотив»; «Волошкове поле», «Волошковий цвіт», «Волошкові мрії»; «Макова доріжка», «Макове поле»;

2) назви тварин (фауноніми). Більшою мірою представлені назвами птахів (орнітонімами), бо саме орнамент з такими елементами в українській етнокulturі має давні традиції і глибокий символічний зміст: «Боривітер», «Голуби», «Голубка», «Ластівка», «Снігурі», «Півники».

Родову належність виражають найменування: «Птах у квітах», «Матусині пташенята», «Пташенята червоні». Частину тіла птаха презентовано у назві «Крилата».

Лише один прагмонім містить назву комахи (інсектонім): «Метелик» і одна назва – зменшено-пестливий варіант назви тварини: «Кошенятко»;

3) назви космічних явищ: «Всесвіт», «Зірка», «Сузір'я»;

4) назви явищ природи: «Легіт», «Сонячна», «Сяйво», «Хмаринка»;

5) просторові назви: «Патріотична блакить», «Обрій», «Польова»;

6) назви абстрактних понять, які представлені назвами побажального характеру з виразно позитивною семантикою: «Воля», «Гармонія», «Диво», «Добробут», «Доля», «Злагода», «Мрія», «Надія» – та назвами зі значенням почуттів, вражень, уявлень тощо: «Барва», «Ексклюзив», «Марево», «Ніжність»;

7) назви ознак за кольором, візерунком, призначенням, сприйняттям, оцінною характеристикою та ін.: «Барвіста», «Золотава», «Кольорова»; «Особлива», «Колоритна»; «Святкова», «Старовинна», «Казкова». Патріотичні мотиви передає семантика назв: «Вільна», «Незалежна», «Незламний» та ін.;

8) назви-характеристики осіб. Виявлені онімах: «Кокетка» (пор. кокетка «1. Жінка, що своєю поведінкою, манерами, одягом і т. ін. намагається подобатися чоловікам. 2. Верхня, відрізна частина плаття, блузки...» [21]), «Маленька мрійниця»;

9) назви за часом: «Казкова мить», «Світанок», «Оksamитова ніч»;

10) назви за професією, соціальним становищем, видом діяльності: «Газда», «Гетьман», «Князь», «Козацький», «Отаман», «Панська», «Шкільна». Більшість з них представляють назви посад чи військових звань;

11) назви предметів, серед яких назви прикрас, транспорту тощо: «Віночок», «Мережка», «Мережка блакитна», «Орнамент», «Орнамент класичний»; «Серпанок», «Скриня», «Танчики». До них відносимо і культові назви, назви-символи державного значення: «Герб», «Тризуб»; «Хрестик»;

12) наукові терміни, поняття: «Геометрія», «Елегія», «Казка», «Класика»;

13) процесуальні назви: «Вечорниці», «Непереможна», «Оберіг», «Обрядова», «Перемога», «Спадок»;

14) назви свят та їх обрядів: «Різдвяна»; «Веснянка»;

15) назви соціальних груп, стосунків: «Рідня яскрава», «Родина».

Окрім назв вишиванок, фіксуємо у деяких виробників назви колекцій, капсул (прагмоніми «Кодимська кривулька» з капсули «Одещина» з колекції «Вишивана Україна»). Так, «Svarga» пропонує відтопонімні найменування в колекції «Старовинні»: «Зінківська», «Слобожанщина», «Сумщина», «Хмельниччина», «Яворівщина» та ін.; у колекції «Вишивана Україна» – «Волинь», «Дніпровщина», «Львівщина», «Миколаївщина» та ін. Проте інші колекції, зважаючи на мотиви номінації, можуть включати різні за семантикою основ оніми: колекція «Низинка» – прагмоніми «Кути», «Снігурі».

Деякі назви мають декілька значень: «Синява»: «синій колір чого-небудь» [21] або населений пункт в Тернопільській обл.; «Низинка»: «низина» або термін на позначення виду шва.

Як бачимо, у сучасних українських прагмонімах-назвах вишиванок простежується ретельно дібрана лексика, репрезентативна щодо національного культурного контексту. Така номінативна практика відповідає принципу відповідності між походженням продукту та його мовною репрезентацією. Екзотизми функціонують, здебільшого, як стилістичні маркери («Кокетка»).

Широке застосування серед прагмонімів знаходять слова патріотичної тематики, слова з самобутнім національним колоритом («Герб», «Перемога»; «Вечорниці»), виявлено термінологічну та діалектну лексику («Геометрія», «Класика»; «Чічка»).

За структурою досліджувані сучасні українські прагмоніми найчастіше є одночленими найменуваннями (≈66%). Забезпечити потреби номінації, щоб уникнути однакових наймену-

вань, зумовлених схожою чи ідентичною мотивацією, допомагають двочленні іменування (найчастіше двочленні словосполучення із підрядним зв'язком). За структурною організацією елементів вторинної номінації словосполучення-прагмоніми становлять такі моделі: «прикметник + іменник»: «*«Козацькі узори»*»; «іменник + прикметник»: «*Геометрія червона*» – таким моделям властива стислість і семантична єдність; «займенник + іменник»: «*Моя зіронька*»; «прикметник + прийменник + прикметник»: «*Білим по білому*» (нерозкладна сполука); «іменник + іменник»: «*Ягідки калини*». Родовий відмінок у структурі дає можливість охарактеризувати деталі й властивості явищ. Обмежено використовуються в основах прагмонімів стійкі словосполучення: «*Дерево життя*». Словосполучення із сурядним зв'язком («*Колоски та волошки*») та багаточленні назви (цитата у формі складної синтаксичної конструкції) представлені поодинокі.

Досліджувані прагмоніми є експресивними одиницями з позитивним забарвленням, що виражено як смисловим навантаженням, так і словотвірними засобами («*Мальвочка*», «*Ромчик*»). Останні виявлені в назвах дитячих виробів і вживаються паралельно з лексемами без експресивних формантів («*Мальва*»).

Висновки. Культурні, релігійні й ціннісні особливості кожного народу зумовлюють специфіку назвотворення. Аналіз сучасних прагмонімів на позначення назв українських вишиванок виявляє, що основами для їх творення виступають власні (антропоніми, топоніми, міфоніми, теоніми та ін. – 29%) та загальні назви (фітоніми, флороніми, назви професій, предметів, абстрактні, просторові поняття тощо). Це сприяє виконанню інформативної, рекламної та інших функцій. У структурному плані назви є одночленними (≈66%), словосполученнями чи багаточленними іменуваннями. Досліджувані одиниці мають позитивне емоційне забарвлення, є милозвучними, стислими, але інформативно місткими назвами, легкими для запам'ятовування з подекуди прозорою мотивацією, характеристикою за певними ознаками (часто мотиваційними). Процес творення таких найменувань примножує лексичний запас, а отже й виражальні можливості сучасної української мови. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні мотиваційного та лінгвокультурологічного аспектів прагмонімів назв українських вишиванок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондар М. Класифікація національно маркованих одиниць. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія. Педагогіка. Психологія»*. 2015. Вип. 30. С. 31–36.
2. Дяченко Л. Функціонально-семантична характеристика безеквівалентної та фонові лексики сучасної української літературної мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1997. 18 с.
3. Вишиваночка. URL: <https://vyshyvanychka.com/shop/> (дата звернення: 29.12.2024).
4. ДНК Нації: URL: <https://www.dnk-natsii.com/?srsltid=AfmBOooz-2gM0oZZpOAAo4zrMKnqiVuQ9yVzGf8LgOIUj9SPmlBeamDf> (дата звернення: 21.12.2024).
5. Калина. URL: <https://kalyna.store/dlya-zhinok> (дата звернення: 30.12.2024).
6. Folkmart. URL: https://folkmart.ua/c880-vishivanki?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=PMC_Souvenirs&gad_source=1&gbraid=0AAAAADqZQa3uc-QKUVKjO423a8gCx4u8a&gclid=Cj0KCQjw8cHABhC-ARIsAJnY12xH1YKjsE3u5zSShcQD2aJOgCzdNTWjfuKvxJwVyYs8ckCabzMwUFkaAozvEALw_wcB (дата звернення: 28.12.2024).
7. Merezhka. URL: https://merzhka.ua/category/64-kolekciya-starovinni-1?srsltid=AfmBOopyFKuG6p3UnapY19aO7Bl_CBbICVITGBSO3yq120JzcKPxc5t (дата звернення: 27.12.2024).
8. Svarga. URL: https://svarga.ua/starovynni-vyshyvanky/?srsltid=AfmBOorBCOsU5LnZ9PheDN6_UtpWTKOr9hLYpYJkPymDw315O4NMh7OJ (дата звернення: 19.12.2025).
9. Яремчук А. Мовна картина світу – концептуальна картина світу – художня картина світу: параметричні ознаки й характер співвідношення. *Studia ukrainica posnaniensia*. 2020. Р. 69–76. DOI: 10.14746/sup.2020.8.1.06 Vol. VIII/1.
10. Зимовець Г.В. Засади мовної політики в галузі неймінгу. *Мова і суспільство*. 2013. Вип. 4. С. 152–157.

11. Зимовець Г. В. Ергоніми та прагмоніми в структурно-семантичному та лінгвопрагматичному аспектах. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2009. Вип. 20. С. 202–206.
12. Словник української ономастичної термінології / Укл. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
13. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 546 с.
14. Янчишин А. М. Власні назви промислових товарів: сутність, типологія, диференційні ознаки. *Studia Slawistyczne: Etnolingwistyka i komunikacja międzykulturowa*. Lublin, 2017. S. 301–313.
15. Шестакова С. О. Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів): дис. ... канд. філол. наук : 01.02.01. Харків, 2004. 241 с.
16. Вербич С. Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект. *Вісник НАН України*. 2008. № 5. С. 54–60.
17. Котович В. До питання про лінгвокультурологічне дослідження топонімного простору. *Наукові записки ТНПУ. Мовознавство*. 2016. Вип. I (25). С. 36–41.
18. Лукаш Г. П. Онімна картина світу: лінгвокультурологічний аспект. *Language. Literature. Folklore*. 2023. № 1. С. 137–141.
19. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Т. 1. С. 377.
20. Словник української мови: в 11-ти т. Київ : Наук. думка, 1970 – 1980.
21. Словник української мови. URL: <https://slovnyk.me/dict/sum> (дата звернення: 17.03.2025).

УДК 81-13:811.11.

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-6>

ЧОЛОВІЧИ ТА ЖІНОЧІ ІМЕНА УМАНЦІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

MALE AND FEMALE NAMES OF UMAN RESIDENTS IN THE EARLY 20TH CENTURY

Войнова М. В.,

orcid.org/0009-0008-3290-5951*аспірантка кафедри української мови та славістики
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Статтю присвячено дослідженню семантико-етимологічних особливостей чоловічих та жіночих імен мешканців Умані. Проаналізовано етнічний склад населення міста у 1920–1925 роках. Коротко описано праці, присвячені дослідженню подільського антропонімікону та антропонімікону єврейської діаспори у Європі.

Опрацьовано оцифровані акти цивільного стану за 1920–1925 роки, які знаходяться в базі інтернет-ресурсу FamilySearch. У дослідженні використано принцип наукової етимології. Зафіксовано 83 чоловічі і 73 жіночі імена (без врахування похідних форм), загалом 192 чоловічі ім'явжитки і 157 – жіночих, здійснено класифікацію жіночих та чоловічих імен за походженням, виокремлено 9 груп імен. Описано особливості кожного етимологічного пласту.

Здійснено порівняння антропонімікону українців та євреїв. Описано процес входження деяких єврейських імен у європейський антропонімікон та зміну їх звучання під впливом грецької та латинської мов, а також результати впливу політики русифікації на іменний репертуар уманців.

Спостерігається майже виняткове використання давньоєврейських імен у єврейській спільноті Умані. В українській спільноті міста абсолютно переважали давньогрецькі імена, що було зумовлено привославним віросповіданням більшості українців – мешканців міста.

Узагальнено, що антропонімічні системи, які сформувалися в культурах різних народів, можуть залишатися порівняно герметичними або зазнавати стороннього впливу. З'ясовано, що антропонімікон уманців початку ХХ століття був неоднорідним через домінування в місті єврейської етнічної групи. Замкненість єврейського етносу дозволила захистити іменний репертуар від впливу інших мов. Антропонімікон українців складався зі слов'янських і запозичених онімів із кількісним переважанням останніх і більше постраждав унаслідок політики русифікації.

Ключові слова: антропонімікон, ім'я, власне особове ім'я, етимологія, іменник, іменний репертуар, онім, єврейські імена.

This article is devoted to the study of the semantic and etymological characteristics of male and female names of Uman residents. It analyzes the ethnic composition of the town's population in the years 1920–1925 and provides a brief overview of prior research on the anthroponymicon (*collection of anthroponyms*) of the Podillia region and the Jewish diaspora in Europe.

The study is based on digitized civil status records from 1920–1925, available through the online resource FamilySearch. The research follows the principles of academic etymology. A total of 84 male and 73 female names (excluding derivative forms) were recorded, amounting to 192 male and 157 female name instances. The male and female names were classified by origin into nine etymological groups, with the characteristics of each group described in detail.

The study compares the anthroponymicons of Ukrainians and Jews. It explores the integration of certain Jewish names into the European anthroponymicon and traces how their phonetics were altered under the influence of Greek and Latin. Additionally, it examines the effects of russification policies on the name repertoire of Uman's population.

The findings reveal that the Jewish community of Uman almost exclusively used ancient Hebrew names. Among the Ukrainian population, ancient Greek names overwhelmingly prevailed, reflecting the predominantly Orthodox Christian faith of local Ukrainians.

The research concludes that anthroponymic systems formed within different cultures can remain relatively insulated or be subject to external influences. It was established that Uman's early 20th-century anthroponymicon

was heterogeneous due to the dominance of the Jewish ethnic group in the town. The insularity of the Jewish community helped preserve its name repertoire from outside linguistic influences. Meanwhile, the Ukrainian anthroponymicon, composed of Slavic and borrowed names (with the latter quantitatively prevailing), proved more vulnerable to the effects of russification policies.

Key words: anthroponymicon, name, proper name, etymology, noun, noun repertoire, onymus, hebrew names.

Постановка проблеми. Одним із предметів дослідження сучасної ономастики є питання складу особових жіночих і чоловічих імен регіонів та населених пунктів України, мотиви вибору особових імен, ступінь популярності імен та їх етимологія. Про це свідчить велика кількість праць, присвячених проблемам встановлення походження окремих власних імен.

Східноподільський антропонімікон заслуговує на ретельне дослідження з огляду на свою етнічну різноманітність. Зокрема, Умань, znana, між іншим з початку XIX століття як «столиця брацлавського хасидизму» за етнічним складом вирізняється на тлі східноподільських населених пунктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання регіональної антропоніміки досліджені у працях П. Чучки, Д. та Г. Бучків, Г. Бачинської, С. Панцьо, Г. Панчук, Н. Рульової, М. Худаша, В. Німчука, та інших.

Склад та динаміка прізвищевих назв та прізвищ Уманщини вже стали предметом дослідження Ю. Блажчук. Авторка дослідила антропонімію Уманщини XVII – початку XXI століття [1]. Іменний репертуар Східного Поділля все ще залишається малодослідженим, що зумовлює актуальність нашої статті. Цікавими й актуальними залишаються, зокрема, питання: наскільки приналежність до тієї чи іншої етнічної групи впливала на вибір імені; як перебування Умані у складі Російської імперії позначилося на місцевому антропоніміконі.

Аналізуючи антропонімікон уманців, послуговуємось словником-довідником «Власні імена людей» Л. Скрипник і Н. Дзятківської [2], «Słownikiem imion» Яна Гжені [3], а також класифікацією єврейських імен із праць Зофії Абрамовіч [4; 5].

Метою нашої роботи є дослідження антропонімікону уманців у 1920-х роках, з'ясування їхньої кількості, походження, частотності та мотивів вибору, з використанням принципу наукової етимології а також методів: описового, класифікації та систематизації.

Джерелом дослідження були акти цивільного стану, що знаходяться на сторінці ресурсу FamilySearch (рис. 1) [6].

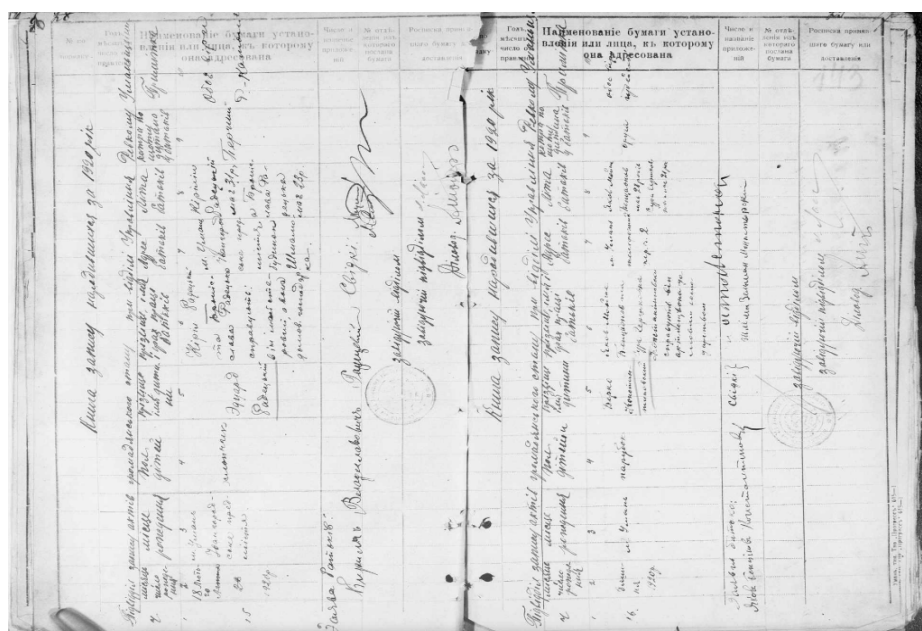


Рис. 1. Сторінка з «Книги запису народившихся за 1920 рік».

Для досягнення мети потрібно виконати такі завдання:

- опрацювати теоретичну літературу з ономастики;
- виявити склад чоловічих та жіночих імен;
- здійснити класифікацію досліджуваних імен за походженням;

Виклад основного матеріалу. У іменнику уманців у 1920-х роках абсолютно переважають давньоєврейські імена, носіями яких було в абсолютній більшості тогочасне єврейське населення міста. Причиною такого переважання одного етносу була тогочасна роль Умані як «столиці брацлавського хасидизму» і сприятливі суспільно-політичні та економічні умови (водночас навколишні села були практично стовідсотково українські за етнічним складом).

Як зауважує І. Шоля, «Сучасна ономастика традиційно поділяє іменний фонд за походженням на дві групи – слов'янські та неслов'янські імена» [7]. За національно-мовним походженням неслов'янський антропонімікон уманців неоднорідний, тому єврейські, німецькі, давньоанглійські, давньофранцузькі імена можна віднести до групи запозичених.

У дослідженому періоді зафіксовано 84 чоловічі імені (192 ім'явжитки). За походженням чоловічі імена поділяємо на:

- латинські: Антон, Віктор, Костянтин (у метричній книзі записаний як «Константин», Марк;
- давньогрецькі: 21 ім'я, з-поміж них найбільш часто вживаними були імена Василь, Микола (включно із формою «Николай»), Григорій (Ригор);
- слов'янські, зокрема найпопулярніші, як-от Владимир (Володя), Борис (Боріс), Станіслав, Мирослав, Ростислав, Чеслав;
- давньоєврейські, які становлять найбільшу групу. У наших матеріалах зафіксовано 45 таких чоловічих онімів. Серед них можемо виділити кілька найпопулярніших: Іцхак (Іцик, Іцко), Лейба (Лейб), Мойсей (Мойша, Мойше), Абрам (Авам, Аврум), Іван (Іоанн), Леві (Лева, Лев);
- давньогерманські: Вольф;
- давньоанглійські: Ричард;
- давньоскандинавські: Олег.

Таблиця 1

Чоловічі імена

Етимологічний пласт	Імена	Кількість носіїв	
Латинський	Антон	1	
	Віктор	2	
	Константин	1	
	Марк	1	
Давньогрецький	Александр	4	
	Алексей	2	
	Анатолій	3	
	Андрій (Андрей)	3	
	Аркадій	2	
	Василь (Васілій)	10	
	Георгій (Жора)	3	
	Григорій (Ригор)	5	
	Зіновій	1	
	Леонтій	1	
	Леонід	1	
	Микола (Николай)	6	
	Олександр	3	
	Павло	2	
	Петро (Петр)	4	
	Степан	1	
	Тадей	1	
	Тарас	1	
	Тимофей	1	
	Феодор	1	
Слов'янський	Феодосій	1	
	Борис (Боріс)	6	

Продовження таблиці 1

Етимологічний пласт	Імена	Кількість носіїв	
	Владимир (Володя)	11	
	В'ячеслав	1	
	Казимир	1	
	Мирослав	1	
	Ростислав	1	
	Станіслав	2	
	Чеслав	1	
Давньоєврейський	Абрам (Аврам, Аврум)	5	
	Бенціон	2	
	Бенямін	1	
	Борух	3	
	Гавриїл	1	
	Герш	2	
	Давид (Дувид)	2	
	Зейлік	2	
	Зикер	1	
	Іван (Іоанн)	5	
	Іюлик	1	
	Ісаак	3	
	Ісраїль (Ісруль, Сруль)	4	
	Іцхак (Іцик, Іцко)	7	
	Йосиф	1	
	Леві (Лева, Лев)	4	
	Лейба (Лейб)	7	
	Менахем	1	
	Мендель	1	
	Мойсей (Мойша, Мойше)	7	
	Мордко	2	
	Михайло (Михаїл, Міхель)	3	
	Натаніель	1	
	Ноях	1	
	Нусин	1	
	Нута	1	
	Нухим	3	
	Овший	1	
	Пінкас (Пінхас)	2	
	Рахміль	1	
	Рувин	1	
	Саломон	1	
	Саул	1	
	Симха (Сімха)	2	
	Сулла	1	
	Хаскель	1	
	Хаїм	2	
	Шевель	1	
	Шимион (Шимон, Шімон)	3	
	Шлема	2	
	Шмил (Шміль)	3	

Закінчення таблиці 1

Етимологічний пласт	Імена	Кількість носіїв	
	Шойлик	1	
	Юдко	1	
	Яків (Яков)	2	
	Янкель	1	
Давньогерманський	Вольф (Волько)	5	
Давньоанглійський	Ричард	1	
Давньоскандинавський	Олег	2	

У дослідженому періоді зустрічається одне трикомпонентне чоловіче ім'я, а саме Юрій-Ришард-Богдан.

Зафіксовано 73 жіночі імені (157 ім'явжитків). За походженням поділяємо їх на:

- латинські: Роза;
- давньогрецькі, серед яких найпопулярнішими були Софія (Соня), Євгенія (Явгенія), Александра, Євдокія (Явдокія, Явдоха);
- давньоєврейські (перші за кількістю – 52 імен, і найчастіше вживаними іменами були Марія, Анна (Ганна), Сура;
- слов'янські: Віра;
- грузинські: Ніна;
- французькі: Жанна.

Найбільшу групу становлять давньоєврейські імена – 46 імен з 84 чоловічих та 52 імені з 73 жіночих.

Таблиця 2

Жіночі імена

Етимологічний пласт	Імена	Кількість носіїв
Латинський	Роза	3
Давньогрецький	Агафія	1
	Александра	5
	Алефтина	1
	Анастасія	2
	Варвара	2
	Галина	1
	Євфросинія	1
	Єлена	4
	Євгенія (Явгенія)	6
	Євдокія (Явдокія, Явдоха)	4
	Єфросинія	1
	Зінаїда (Зіна)	2
	Ірина	1
	Ксенія	3
	Кіра	1
	Параскева	1
	Софія (Соня)	6
Давньоєврейський	Анна (Ганна)	6
	Бася	1
	Бейла (Бейля)	2
	Блюма	1
	Брайна	1
	Броня	2
	Веля	1

Продовження таблиці 2

Етимологічний пласт	Імена	Кількість носіїв
	Вийя	1
	Гийля	1
	Голда	3
	Дора	1
	Діна	1
	Дебора	1
	Елка	1
	Ента	1
	Естер (Есфір)	4
	Єлизавета	1
	Зелда (Зельда)	2
	Іда	1
	Іелла	1
	Кейла	1
	Лана	1
	Левка	1
	Лея (Лія, Лая, Лійка)	4
	Ліба	1
	Малка	1
	Маріам (Марьям)	2
	Марія	8
	Неся	3
	Нехама	2
	Нута	1
	Перля	4
	Рахіль	1
	Рива (Ривка)	4
	Рухля	3
	Сарра	4
	Сура	6
	Тамара	2
	Туба	1
	Фейга	1
	Фрейда	1
	Фрима	2
	Хава	1
	Хая (Хайка)	4
	Хана	2
	Цидля (Циля)	2
	Ципа	1
	Чарна	2
	Шейндля (Шендля)	2
	Шелла	1
	Шифра	1
	Шлима	1
Слов'янський	Віра	3
Грузинський	Ніна	4
Французький	Жанна	1

Спірною, на нашу думку залишається приналежність до того чи іншого етимологічного пласту імені Васирина, оскільки воно виникло на слов'янському ґрунті, хоч і є похідним від давньогрецького імені Василь.

Найбільшим і водночас найменш дослідженим є давньоєврейський пласт. Найчисленніша етнічна група Умані початку двадцятого століття була одночасно найбільш герметичною, що, в свою чергу, відобразилося на її антропоніміці. Уманці-євреї обох статей найчастіше були носіями давньоєврейських імен (виняток становлять імена Вольф, Роза і Жанна). Уманці-українці називали своїх дітей частіше запозиченими іменами, ніж слов'янськими, що було зумовлене як християнськими традиціями називання, тобто згідно із церковним календарем (у випадку віруючих), так і обмеженим репертуаром слов'янських імен.

Імена уманських євреїв свідчать про їх тісний зв'язок з культурою та історією народу, і одночасно віддзеркалюють вплив української мови. Щоб зрозуміти механізм творення іменника уманських євреїв, потрібно звернутися до їхньої історії та культури, простежити їхнє життя в діаспорі, зокрема, в Україні.

«У трагічні моменти єврейської історії біблійні імена старогєврейського походження ставали опорою народу, були необхідні для збереження національної ідентичності. Незважаючи на це, жива мова завжди перемагала. Власні імена євреї видозмінювали під впливом мов і говірок сусідських народів» – переклад власний [5, с. 1].

Користуючись іменами біблійного походження, євреї намагалися зберегти їхню традиційну вимову і написання. Після прийняття християнства і перекладу Біблії на різні мови деякі з цих імен почали використовуватися християнами, наприклад, Іван, Анна, Михайло, Марія. Ці та інші імена давньоєврейського походження, потрапляючи до європейських мов за посередництвом Септуагінти і Вульгати, змінювали під їх впливом своє звучання, як, наприклад Міріам чи Маріам трансформувалася в ім'я Марія. Деякі оніми, не поширюючись за межі єврейських спільнот, також видозмінювались – зменшувались шляхом додавання відповідних закінчень. Автори «Переліку єврейських імен» (оригінальна назва – «Spis Imion Żydowskich») у передмові пишуть: «...прийняли євреї від сусідніх народів звичай здрібнення дитячих імен за допомогою додавання зменшувальних закінчень [...]». Як поляки вживають закінчення «ек» для створення пестливої форми імені «Станіслав» або «Владислав» – «Владек» або «Сташек», так само виникають серед польських євреїв з імен Моше, Бер, Йозеф здрібнілі імена Мошек, Берек, Йозек» [8, с. 6].

Автори «Переліку єврейських імен» характеризують явище використання зменшувально-пестливих форм імен як негативне, таке, що має шкідливий вплив на життя єврейської громади, і наполегливо радять «викреслити всі спотворені, здрібнілі й скорочені імена» [8, с. 8]. Одночасно вони подають перелік таких імен, і в ньому можна знайти також ті, які присутні в дослідженому нами репертуарі уманців, як-от Лейка, Неся, Ривка, Шейндля, Мойша, Ісруль, Хаскель, та ін. Мотиви таких рекомендацій зрозумілі – зокрема, здрібнілі форми часто слугують приводом для кпинів. Наприклад, ім'я Ізраель (Ісраїль), тобто «той, хто боровся з Богом», ім'я праотця Якова, надане йому після боротьби з Богом, під впливом української мови трансформувалося спочатку в Ісруль, а потім в Сруль.

Інколи під впливом мов сусідніх народів утворювалися такі форми імен, які було легко сплутати з іншими іменами. Так, наприклад, онім «Овший» не має нічого спільного з грецьким «Євсей» («Овсій») і є похідним від Єгошуа – у «Переліку єврейських імен» вказано, що варіанти імені Jehoszua, Jozua, а саме Oszyja, Owsza, Owszyja, – є «здрібнілими або спотвореними» [8, с. 48]. Ще одним підтвердженням нашої гіпотези служить відмітка про іудейське віросповідання батьків новонародженого, а також результати пошуку в базі www.pra.in.ua [9], де інші носії цього імені є євреями за походженням.

Якщо українська була народною мовою, то тогочасною державною мовою і мовою церкви була російська, що безсумнівно, негативно відобразилося на способі письмової передачі імен майже усіх етимологічних пластів. Найменше русифікація вплинула на єврейські імена, практично не зачепивши жіночих імен, – як через герметичність культури, так і через особливості їх звучання, виразну відмінність.

Таблиця 3

Русифіковані імена уманців у 1920-х роках

Форма імені, прийнята у вжитку в Україні	Русифіковане ім'я
Костянтин	Константин
Марко	Марк
Олександр/Олександра	Александр/Александра
Олексій	Алексей
Андрій	Андрей
Василь	Васілій
Микола	Николай
Петро	Петр
Борис	Боріс
Володимир	Владимир
Михайло	Михаїл
Яків	Яков

Висновки. Антропонімікон уманців початку ХХ ст. був неоднорідний через домінування в місті єврейської етнічної групи. Замкненість єврейського етносу частково дозволила захистити іменний репертуар від впливу інших мов. Іменний репертуар українців складався зі слов'янських і запозичених онімів із кількісним переважанням останніх і більше постраждав унаслідок політики русифікації. Антропонімікон Східного Поділля є цікавим джерелом досліджень для ономастів та істориків, оскільки допомагає краще зрозуміти мовні, суспільні та історичні процеси, які відбувалися в цьому регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Блажчук Ю.І. Антропонімія Уманщини XVII – початку ХХІ ст.: автореф. дис. канд. філол. наук: Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 2008. 20 с.
2. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: слов.-довід. / за ред. В. М. Русанівського. НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. 3-тє вид., випр. Київ: Наук. думка, 2005. 334 с.
3. Grzenia J. Słownik imion. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. 362 s.
4. Abramowicz Z. Antroponimia Żydów białostockich jako zwierciadło kontaktów językowych i kulturowych. URL: <https://www.academia.edu/> (дата звернення: 21.02.2025).
5. Abramowicz Z. Synkretyzm antroponimii Podlasia. URL: <https://www.academia.edu/> (дата звернення: 21.02.2025).
6. Оцифровані акти цивільного стану міста Умань за 1920–1925 pp. URL: <https://www.familysearch.org/uk/> (дата звернення: 20.03.2025).
7. Шоля І. Запозичені чоловічі та жіночі імена в іменнику Ужгорода ХХ століття. *Науковий вісник УжНУ Серія: Філологія*. 2021. Вип. 1(45). С. 500.
8. Spis Imion Żydowskich. Nakładem Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Warszawie Warszawa, 1928. URL: <https://rcin.org.pl/> (дата звернення: 30.03.2025).
9. База даних імен та прізвищ мешканців України. URL: <https://www.pra.in.ua/uk> (дата звернення: 30.03.2025).

УДК 811.161.2'373.21(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-7>

СУЧАСНИЙ УРБАНОНІМНИЙ ПРОСТІР МІСТА КРОПИВНИЦЬКОГО

THE MODERN URBAN SPACE OF KROPYVNYTSKYI

Демешко І. М.,

orcid.org/0000-0002-2982-8675

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Урбанонімний простір міста – вираження культурно-історичного фрейму міста. Через зміну історичних та політичних подій помітне активне перейменування назв вулиць, площ, проспектів, бульварів. Наукова розвідка має на меті проаналізувати сучасну урбанонімну систему міста Кропивницького, виявити тенденції перейменування, мотиви номінацій та установити мотиваційну, лексико-семантичну, функціонально-прагматичну специфіку сучасного урбанонімного простору міста Кропивницького.

Актуальним залишається питання опису сучасного урбанонімного простору міста Кропивницького, вияву тенденцій перейменування, мотивів номінацій, проаналізувати мотиваційну, лексико-семантичну, функціонально-прагматичну специфіку сучасного урбанонімного простору м. Кропивницького. Характерно, що урбаноніми відображають політику держави, етнічну, культурну специфіку міста. Переважна більшість – це комеморативні назви, що передають інформацію про історію, культуру міста. Онімні та апеліативні назви міста відображають сучасні українські реалії, відповідають історичним, етнографічним, естетичним, культурним критеріям.

Урбаноніми міста Кропивницького відповідають принципам української топоніміки, відображають сучасну ідеологічну політику держави, представляють етнічну, культурну специфіку міста. Годоніми Кропивницького мають демократичний, проукраїнський характер, відповідають ідеям, тенденціям української топонімної системи. В урбаноніміконі Кропивницького переважають меморіальні назви (несуть інформацію про історію краю та держави). За семантикою твірних основ годоніми міста Кропивницького поділяються на відонімні та відапеліативні. Найдинамічніша підгрупа годонімів міста на честь героїв та полеглих героїв російсько-української війни, а також на честь місцевих видатних діячів, науковців, митців, історичні назви, назви, що характеризують місцевість. Вивчення нових годонімів міста Кропивницького для створення сучасної лінгвальної картини урбанічного простору міста. Годоніми міста Кропивницького утворено лексико-семантичним (різновиди цього способу – трансонімізація, онімізація), морфологічним та морфолого-синтаксичним способами.

Ключові слова: урбанонім, годонім, агоронім, мікрохоронім, урбанонімний простір, трансонімізація, онімізація.

The urban space of a city is the expression of its cultural and historical frame. Due to the change in historic and political events, there is an active retitling of the names of streets, squares, avenues, and boulevards. The research aims to analyze the modern urban system of the city of Kropyvnytskyi, to identify trends in renaming, motives for nominations, and to establish the motivational, lexical-semantic, functional-pragmatic specificity of the modern urban space of Kropyvnytskyi.

The issue of describing the modern urban space of Kropyvnytskyi, identifying renaming trends, motives for nominations, analysing the motivational, lexical and semantic, functional and pragmatic specificity of the modern urban space of Kropyvnytskyi is relevant. The urbanonyms reflect the state's policy, ethnic and cultural specificity of the city. The vast majority are commemorative names that convey information about the history and culture of the city. The city's onymous and appealing names reflect the modern Ukrainian realities and meet historical, ethnographic, aesthetic and cultural criteria.

The urban names of Kropyvnytskyi comply with the principles of the Ukrainian toponymy, reflect the current ideological policy of the state, and represent the ethnic and cultural specifics of the city. The memorial names (carrying information about the history of the region and the state) are dominated in urbanonomicon of Kropyvnytskyi. According to the semantics of the constituent bases, the godonyms of Kropyvnytskyi are divided into the names which are derived from onyms and appellatives.

The hodonyms of Kropyvnytskyi are democratic, pro-Ukrainian in nature, and correspond to the ideas and trends of the Ukrainian place name system. The most dynamic subgroup includes the names in honor of heroes and died heroes of the Russian-Ukrainian war, as well as in honor of local prominent figures, scientists, artists, historical names, and names that characterize the area. The study of the new godonyms of Kropyvnytskyi creates the modern language picture of the city's urban space. The newly formed hodonyms of Kropyvnytskyi are formed by lexical and semantic (varieties of this method – transonymization, ononymization), morphological and morphological-syntactic methods.

Key words: urbanonym, godonym, agoronym, microchoronym, urban space, transonymization, ononymization.

Постановка проблеми. Урбанонімний простір – цілісна система, у якій нові номінації підпорядковані мовним законам, на його формування впливають соціально-економічні, етнокультурні, етноментальні екстралінгвальні чинники.

Урбаноніми – внутрішньоміські об'єкти (вулиці, провулки, площі, набережні та ін.) утворюють систему простору відповідного міста. В урбанонімній системі кількісно найбільшу становлять годоніми (від грец. *ὁδός* – шлях, дорога, вулиця, русло) – власні назви топографічного об'єктів урбанічного простору – вулиці, проспекти, провулки, набережні та ін., агороніми – площі, майдани, мікрохороніми – парки, цвинтарі.

Сучасний урбанонімний простір м. Кропивницького зазнав певних змін порівняно з попередніми роками. Годонімна система удосконалюється, стає відповідним джерелом інформації про місто, розкриває його історію, культуру, традиції та ін. Аналіз сучасних назв міста досить актуальний, оскільки відтворює картину культурного та ментального розвитку мешканців міста та виявлення екстралінгвальних чинників регіонального урбанімікону. Актуальність дослідження зумовлена потребою системного вивчення структурно-семантичної специфіки та функціонування урбанонімів м. Кропивницького, виникнення яких пов'язано з державною ідеологією, соціокультурними тенденціями суспільства, національної ментальності мешканців відповідного регіону. Через перейменування вулиць, площ, проспектів відбувається впровадження політики пам'яті, формування україноцентричної моделі історичної пам'яті.

Внутрішньоміські об'єкти, зокрема урбаноніми міста, виконують, крім номінативної функції, ще адресно-ідентифікувальну, інформативну, диференційну, етнографічну, локативну, часову, естетичну, емотивну, соціокультурну, культурно-історичну, фізико-географічну, релігійну. Зараз значна кількість вулиць (годонімів), проспектів, провулків та інших об'єктів просторової структури міста називають на честь видатних осіб, певних подій. У Законі України «Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій» (ст. 3) зазначено перелік підстав, причин, за якими визначають, на честь кого і чого можна назвати вулиці, проспекти тощо. Щодо присвоєння імені фізичної особи або осіб, такими підставами є: «1. Імена фізичних осіб присвоюються з метою увічнення пам'яті про осіб, які: 1) внесли вагомий вклад у боротьбу за незалежність, розбудову Української держави...; 2) здійснили героїчний вчинок, звершення в ім'я Батьківщини; 3) зробили значний особистий внесок у розвиток науки, освіти, культури та інших сфер суспільного життя» [1, ст. 3, 1]. Закон визначено мету перейменування: 1) для популяризації фактів історії України; 2) «формування історичної свідомості Українського народу; 3) сприяння розвитку науки, літератури, архітектури, мистецтва та інших сфер суспільного життя» [1, ст. 4].

Безперечно, урбанонімний простір міста – своєрідні маркери певного періоду, вектори, що сприяють вияву політичної свідомості, прагненню до національної ідентичності. Тому питання топоніміки, декомунізації онімів – це вже й питання національної безпеки. Залишаються актуальними проблеми урбанонімної системи міста Кропивницького на сучасному етапі, вияв тенденцій перейменування, мотивів номінацій, з'ясування лексико-семантичної, функціонально-прагматичної специфіки сучасного урбанонімного простору міста Кропивницького.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Урбаноніми були об'єктом дослідження Ю. О. Карпенка, М. М. Торчинського, К. Й. Галаса, В. В. Лучика, О. Б. Негер, Н. В. Кутузи,

Н. І. Лісняк, Г. В. Бачинської, С. А. Мартос, А. А. Титаренко, О. Б. Галай, О. М. Демської, Ю. І. Фернос, Я. В. Янчишиної.

В. В. Лучик проаналізував особливості становлення, специфіку української урбанонімії, методи української ономастики на тлі теоретичних досягнень світової ономастики [2–4]; О. Б. Негер – об’єкт як позамовний чинник розвитку урбанонімів Закарпаття, функції урбанонімів [5; 6]. Г. В. Бачинська, охарактеризувала сучасний годонімікон міста Тернопіль [7; 8]; С. А. Мартос – словотвірну структуру годонімів Херсона [9], О. Б. Галай – українську урбанонімію Закарпаття XX–XXI ст. [10], А. А. Титаренко – урбанонімію Кривого Рогу [11], Ю. І. Фернос – вплив процесів декомунізації на систему урбанонімів міста Умані [12]. А. А. Титаренко, аналізуючи лексико-семантичні, структурно-дериваційні, функціонально-прагматичні особливості найменувань внутрішньо міських об’єктів Кривого Рогу, звертає увагу на екстралінгвальні (етнокультурні, етноментальні, соціально-економічні) та інтралінгвальні (підпорядковані законам мови) чинники, які необхідно враховувати при систематизації урбанімічного матеріалу [11, с. 7]. А. В. Гріччина визначила чинники функціонування урбанонімів – стрімка урбанізація українського суспільства, динамічність номінаційного процесу, культурологічний, педагогічний аспекти топоніміки, накопичення нового фактичного матеріалу [13], а також варто враховувати процес декомунізації в Україні, вплив російсько-української війни, оскільки серед основних тенденцій у найменуванні вулиць – називати на честь героїв та полеглих героїв російсько-української війни, а також на честь місцевих видатних діячів, повертати історичні назви, давати назви, що характеризують місцевість, її ландшафт чи рослинність: *Волошкова, Садова, Чарівна, Джерельна*, пров. *Вишневий*.

Мета статті – проаналізувати сучасну урбанімічну систему міста Кропивницького, виявити тенденції перейменування, мотиви номінацій та установити мотиваційну, лексико-семантичну, функціонально-прагматичну специфіку сучасного урбанімічного простору міста Кропивницького.

В урбанімічній системі міста Кропивницького старі й нові найменування, що становлять своєрідне джерело інформації про місто Кропивницький. Урбаніміми виконують інформаційну функцію, розкриваючи історію, культуру, звичаї, традиції мешканців міста. Виникнення або перейменування урбанімімів мотивується індивідуальною семантикою – онімічною або апелятивною, що зберігає урбанімічну унікальність та неповторність міста, відповідне історико-культурне середовище, унікальність аур. З 2014 року у Кропивницькій громаді перейменовано 300 вулиць [15]. Ці зміни відбуваються відповідно до концепції інтеграції українських маркерів в урбанімічний простір міста Кропивницького, що базується на збереженні пам’яті для міста історичних подій, постатей, культурної спадщини України [16].

Станом на 1 березня 2024 року в місті Кропивницькому 1081 урбанімім: 590 вулиць, 428 провулків, 41 тупик, 9 проїздів, 6 проспектів, 4 площі, 1 бульвар, 1 набережна, 1 шосе [17]. За 2022–2024 рр. Міською радою міста Кропивницького було прийнято рішення про перейменування 215 урбанімічних об’єктів. Мета перейменувань – упровадження політики пам’яті, популяризація української спадщини, налагодження зв’язку між поколіннями українців, підкреслення локальної ідентичності кропивничан, ушанування героїв. Основна ознака мотивувальної бази сучасних урбанімімів міста Кропивницького – ушанування пам’яті героїв, вплив процесів декомунізації на урбанімічну систему міста Кропивницького. Переважна більшість сучасних назв 2022–2024 рр. становлять меморіальні назви.

Виклад основного матеріалу. У формулюваннях Закону України «Про присвоєння юридичним особам та об’єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій» використано концепти «увічнення пам’яті», «формування історичної пам’яті народу», тому об’єкти міського простору не лише означають лінійні об’єкти міста (вулиці, проспекти) для орієнтації людини в місті, а й набувають нового призначення та функцій – закріплення відповідних фактів, ідей, а в ширшому контексті – інтересів українського народу, певних соціальних груп, інституцій, суспільства в цілому. Годонім як

системоутворювальний елемент урбанонімної системи – ціннісно-орієнтоване поняття, що виконує певні функції – номінативну, етнографічну, ідеологічну, часову, адресно-ідентифікувальну, інформативну, асоціативну (естетичну, емотивну), соціокультурну, культурно-історичну, фізико-географічну, релігійну.

Створюючи урбанонімний інформаційний простір символічних маркерів, сучасні годоніми – носії ідеологічних, соціокультурних смислів. Процеси перейменування, «декомунізації» набувають важливого значення, оскільки таким чином упроваджується політика пам'яті, ураховуються закономірності щодо принципів номінації лінійних об'єктів міста. О. Б. Галай, крім основних мотиваційних ознак – меморіальності, вшанування, характеристичності, асоціативності, виділяє додаткові три ступені мотивації [10, с. 8].

Урбанонімний простір певного міста – сукупність урбанонімних одиниць, адаптованих за лінгвістичними, соціокультурними, етнокультурними законами, зафіксованих у писемному та усному мовленні мешканців міста. Сучасні відонімні урбаноніми – найменування на честь відомих осіб Кропивницького або Кіровоградщини, які зробили внесок у духовну сферу функціонування людства: вул. *М. Кропивницького*, *М. Садовського*, *П. Саксаганського*, *Віктора Близнеця*, *Євгена Маланюка*; пр-т *Володимира Винниченка*. Значна частина урбанонімів – це переважно номінації на честь українських державних діячів та вчених: вул. *Богдана Хмельницького*, *Івана Огієнка* (український науковець, політичний, громадський і церковний діяч, мовознавець, лексикограф, педагог. Перший ректор Кам'янець-Подільського національного університету).

Сучасний годонімікон Кропивницького – переважно семантичні мовні знаки, виникнення яких мотивується індивідуальною пропріальною або апелятивною семантикою. Переважно це відантропонімні утворення: вул. *Шульгиних* (брати Шульгини – активні поборники української державності – Олександр Шульгин був першим міністром закордонних справ УНР, Володимир – один з організаторів Помічного студентського куреня, що поліг біля станції Крути за незалежність України); вул. *Макеєвська* (Петро Макеєв – засновник купецької династії Єлисаветграда. Фактично заснував вулицю *Купецьку*, пізніше отримала назву *Преображенська*. Торгував переважно тканинами. вул. *Балашівська* (від прізвища купця Балашова) [14, с. 93]; *Лелеківська* (У середині XVIII ст. на березі Інгулу поселився підпрапорний Яким Лелека – засновник Інгульської слободи. Після його смерті землі перейшли у спадок синові, який тут оселився 1758 р. Він об'єднав два хутори і назвав слободу *Лелеківкою*. Тут була відкрита перша митниця для контролю за товарами, що перевозилися з Польщі на Запоріжжя, що проіснувала до 1766 р. На місці дерев'яної школи в 1904 р. збудовано цегляну, зараз це КЗ «Лелеківська гімназія Кропивницької міської ради»).

Назви вулиць на честь відомих науковців, педагогів Кропивницького: вул. *Василя Харциєва* (учений, педагог, засновник кафедри української мови та літератури, перший професор нашого університету); вул. *Академіка Тамма* (фізик-теоретик, лауреат Нобелівської премії за відкриття в галузі ядерної фізики. Прожив в Україні 22 роки. Закінчив Єлисаветградську гімназію, викладав у Таврійському університеті); вул. *Миколи Смоленчука* (прозаїк, літературознавець, член Спілки письменників України); вул. *Леоніда Куценка* (літературознавець, доктор філологічних наук, професор, член Національної спілки письменників України, заслужений працівник народної освіти України); вул. *Володимира Панченка* (літературознавець, доктор філологічних наук, професор, літературний критик, письменник, народний депутат Верховної Ради України 1-го скликання); вул. *Василя Марка* (літературознавець, доктор філологічних наук, професор); вул. *Світлани Барабаш*, пров. *Світлани Барабаш* (поетеса, доктор філологічних наук, професор, член Національної спілки письменників України, заслужений працівник освіти України); вул. *Нінелі Бокій*, пров. *Нінелі Бокій* (історик, археолог, кандидат історичних наук); вул. *Леоніда Фільштейна* (доктор економічних наук, професор кафедри «Економіка, менеджмент та комерційна діяльність ЦНТУ, член Академії економічних наук України, заслужений працівник

народної освіти України), пров. *Валерія Едігея* (педагог); вул. *Івана Олінського* (академік живопису, графік, педагог).

Годоніми на честь українських учених, архітекторів, ілюстраторів, художників: вул. *Академіка Доленка* (геолог, геофізик, Академік НАН України (1979)); вул. *Архітектора Лишневського* (1894–1901 рр. – Олександр Лишневський працював міським архітектором міста. За його проєктами в Єлисаветграді споруджена Велика хоральна синагога, громадська жіноча гімназія (головний корпус ЦДУ ім. В. Винниченка, ЗОШ №7, ремісничо-грамотне училище, реальне училище, будинок Барського (краєзнавчий музей)); вул. *Архітектора Паученка*; вул. *Георгія Нарбути* (художник-графік, ілюстратор, один із засновників і ректор Української Академії Мистецтв), вул. *Амвросія Ждахи* (першим з українських графіків розпочав працю над оформленням «Кобзара» Т. Шевченка).

Годоніми, утворені від апелятивів: пров. *Громадівців* (наприкінці 1870–1880-х рр. у місті діяв гурток «українофілів». На її чолі стояв лікар Опанас Михалевич, що мешкав і практикував у місті в 1878–1885 та з 1895 до кінця життя. Її учасниками в різний час були Іван Тобілевич (Карпенко-Карий), майбутній фольклорист і музикознавець, один із засновників Української Центральної Ради Олександр Волошин, Земські статистики Олександр Русов, Феофан Василевський, Софія Русова, студенти Іван Стиранкевич, Микола Левитський, учні реального училища Євген Чикаленко, Олександр Тарковський, Андрій Грабенко. До громади належали Марко Кропивницький, Микола Тобілевич (Садовський). Унікальна риса Громади – програма перекладів освітньої та художньої літератури, значно послідовніше, ніж в інших регіональних Громадах [15], вул. *Незалежності*, вул. *Героїв-рятувальників*, вул., провул. *Героїв-земляків*, вул. *Гончарська*, провул. *Гончарський* (на честь давнього ремесла), *Дружби*, *Єдності*, *Свободи*.

Основні принципи номінування годонімів міста Кропивницького – меморіальні, асоціативні, локативні, символічні назви, назви-вшанування.

Меморіальні назви відтворюють два принципи номінації: гуманістичний – на честь осіб, що «здійснили внесок у духовний і матеріальний розвиток людства») та ідеологічний (на честь військових, національних героїв, державних діячів, людей з активною життєвою позицією) [11, с. 8].

У годоніміконі Кропивницького виявлено такі меморіальні назви:

1) годоніми на честь історичних осіб, історичних назв, історичних подій: *Анни Ярославни, Княгині Ольги, Князів Острозьких, Короля Данила, Павла Скоропадського, Пилипа Орлика, Отамана Чорного Ворона*, вул. *Івана Богуна, Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Івана Мазепи, Святослава Хороброго, Гетьмана Сагайдачного, Козака Суліми, Степана Бандери; Степового Костя Отамана* (отаман Степової дивізії, Головний отаман Холодного Яру); *Лицарів Зимового походу*, пров. *Максима Залізняка, Зимовий*;

2) годоніми на честь громадських, релігійних діячів: пр-т *Винниченка* (політичний і громадський діяч, прозаїк, драматург, художник. Перший голова Директорій УНР, голова Генерального секретаріату, генеральний секретар внутрішніх справ); вул. *Грушевського, Юрія Липи* (громадський діяч, письменник, поет, публіцист, лікар, автор української геополітичної концепції; один з ідеологів українського націоналізму), *Євгена Чикаленка* (громадський діяч, меценат української культури), *Панаса Михалевича* (громадський діяч, лікар), *Василя Нікітіна* (громадський діяч, юрист, педагог, перекладач, подвижник української культури, перший голова єлисаветградської «Просвіти»), *Павла Рябкова* (археолог, етнограф), *Левка Лук'яненка, Івана Пулюя, Павла Скоропадського, Костя Оверченка* (громадський діяч, поет, перекладач); *Моріса Подолова* (публіцист, драматург), *Любомира Гузара* (патріарх-предстоятель Української греко-католицької церкви), *Михайла Завадського* (видавець, один із фундаторів Єлисаветградського земського реального училища (нині Кропивницький інженерний коледж ЦНТУ), засновник першого в Україні часопису «Педагогічний вісник» (1881–1883);

3) годоніми на честь видатних діячів культури, письменників: вул. *Марії Примаченко, Івана Гончара, Соломії Крушельницької, Кропивницького, Марії Заньковецької, Миколи Садовського*,

Марії Садовської-Барілотті, Старицького, Леся Курбаса, Сергія Параджанова, Наталії Ужвій, Бориса Лятошинського (композитор, диригент, педагог), Григорій Синиця (художник), Анатолія Авдієвського (хоровий диригент, композитор, педагог), Скульптора Архипенка (скульптор, художник, один з основоположників кубізму в скульптурі), Алли Горської (художниця, діячка правозахисного руху), Віктора Френчка (скульптор, член Національної Спілки художників України; із 1937 року працював у нашому місті); Василя Стефаника, Олени Теліги (поетеса, літературний критик, діячка ОУН), Скульптора Архипенка, Шевченка, Івана Франка, Дмитро Донцов, Миколи Куліша, Володимира Караташа (письменник, вояк УПА, політв'язень, учасник Кенгірського повстання – наймасштабнішого в історії ГУЛАГу повстання в'язнів), Христини Алчевської, Василя Симоненка, Євгена Маланюка, Миколи Вінграновського, Івана Драча, Віктора Близнеця, Ганни Барвінок, Олександра Кониського, Олександра Олеся, Євгена Плужника, Марка Вовчка (Марія Вілінська), Олени Журливої (Олена Котова), Миколи Зерова, Олега Ольжича, Миколи Вінграновського, Івана Багряного, Олеся Гончара, Леоніда Тендюка, Валерія Гончаренка;

4) годоніми на честь відомих науковців, освітян: вул. Академіка Вернадського, Дмитра Чижевського, Юрія Шевельова, Олени Степанів (історикиня, викладачка географії, громадська та військова діячка, перша у світі жінка, офіційно зарахована на військову службу у званні офіцерки, чотарка (лейтенатка) Української Галицької Армії), Наталії Бракер, Софії Окуневської, Григоровича (славіст, педагог), Академіка Корольова, Академіка Тамма, Василя Харцієва, Олени Курило (мовознавця, діалектологиня), Леоніда Каденюка (льотчик-випробувач 1-го класу, перший і єдиний космонавт незалежної України), Миколи Амосова, Івана Огієнка, пров. Дмитра Чижевського, В'ячеслава Шкоди (історик-краєзнавець, шевченкознавець), Юрія Шевельова,

Сергія Єфремова (державний діяч, літературознавець, академік Української АН), Сергія Шелухіна (учений, юрист, історик, письменник, педагог), Валентина Глушка (учений у галузі ракетно-космічної техніки), Михайла Янгеля (учений-механік, конструктор у галузі ракетно-космічної техніки);

5) годоніми на честь військового формування, української громадської організації; військових, громадських активістів, учасників Євромайдану: Січових стрільців, Чорних запорожців, Просвіти; Юрія Горліса-Горського, Героїв Крут, Миколи Федоровського (генерал-майор, освітній діяч), Пилипа Хмари, Харитина Пекарчук (хорунжа в УНР), Родини Смирнових, Родини Юхнелів, Юрка Тютюнника, Олени Степанів, Василя Вишиваного, Христини Сушко, Петра Болбочана, пров. Христини Сушко (військова медикиня, офіцерка в УНР), Терентія Уманського, Івана Кожедуба; Віктора Чміленка;

6) годоніми на честь героїв-захисників України, героїв-земляків: Руслана Слободянюка, Андрія Норова, Романа Майстерюка, Дмитра Придатка, Віталія Федитника, Тараса Карпи, Павла Сніцаря, Вадима Височина, Юрія Власенка, Юрія Коваленка, Юрія Олефіренка, Сергія Сенчева, Євгена Тельнова, Максима Бандерова, Ігоря Замозького, Андрія Норова, Василя Сліпака, Степана Чобану (льотчик-винищувач героїчно загинув у повітряному бою над Кропивницьким 28 лютого 2022 р.), Сергія Хрипунова, Ростислава Черноморченка; Героїв АТО, Героїв Майдану, Героїв України, Героїв Маріуполя, Героїв-земляків, Героїв-рятувальників, Героїв Чорнобиля, Героїв спецназу;

7) годоніми на честь видатних представників інших професій: 1) лікарів: Миколи Амосова, Валентини Радзимовської, Ольги Гліви (лікарка-анестезіологиня); 2) педагогів, краєзнавців, журналістів, меценатів: Олександри Єфимовської (засновниця Єлисаветградської гімназії), Михайла Завадського (педагог, громадський діяч, редактор, видавець), Федора Плотніра (краєзнавець, літописець Нової Праги), Наталії Бракер (педагогиня, краєзнавиця, перекладачка, меценатка), пров. Сухомлинського; вул. Віктора Погрібного (публіцист, журналіст, поет), Петра Яцика; 3) художників: Тетяни Яблонської (художниця-живописець), Анатолія Авдієв-

ського, Бочковського, Василя Кричевського, Андрія Надєждіна, Сергія Шаповалова, Андрія Ліпатова; пров. Марії Примаченко; 4) інженерів, військових, льотчиків: Левка Мацієвича (корабельний інженер, суднобудівник), Валентина Глушка, Григорія Тарана (льотчик), Леоніда Каденюка (льотчик-випробувач); 5) акторів, митців: Степана Чарнецького (поет, перекладач, театральнo-музичний критик, актор, режисер. Автор пісні «Ой у лузі червона калина»), Леоніда Бикова, Наталії Ужвій (акторка театру і кіно), Володимира Івасюка, Квітки Цісик.

Таким чином, переважають відантропонімі меморіальні назви гуманістичні (Гулака-Артемівського, Лесі Українки, Євгена Маланюка, Віктора Близнеця, Василя Стуса, Володимира Івасюка, Квітки Цісик, Яворницького), відантропонімі меморіальні назви національно-патріотичні (Івана Мазепи, Грушевського, Романа Шухевича, Павла Скоропадського).

Необхідно зауважити, що деякі меморіальні назви вулиць потребують перейменування, оскільки змінюються державні політичні вектори. Асоціативні назви – переважно локативні геоніми, що виникли для вказівки об'єкта, реалій.

Значно меншу групу становлять асоціативні годоніми, що мають топонімну мотивацію (Неопалимівська, Санаторний, Вінницька, Харківський) або мотивацію на честь міст, сіл (вул. Вишгородська (на честь битви під Вишгородом), вул. Бородянська, Ірпінська, Бучанська, Гостомельська, Охтирська, пров. Бородянський, Охтирський, Фастівський, вул. Чорнобаївська, Волноваска) або іншу мотивацію з прозорою етимологією (провулки: Буковинський, Гурбенський (бій під Гурбами, 1944 р.), пров. Європейський, Литовський, Незалежності, Виставковий, вул. Учительська; Ятранська; Литовська, Празька). Вул. Байгородська (назва пов'язана з повістю Юрія Яновського «Байгород», де під назвою Байгород було виведено Єлисавет лютого 1918 р.); Студентський бульвар. Асоціативно-локативні годоніми з фізико-географічним мотивуванням: пр-т Університетський, Промисловий, вул. Театральна, Вокзальна, Джерельна, Інгульська, Великобалківська, Озерна Балка, Солодка Балка, Водогінна; Соколівська, Канатівська, Обознівська.

Урбаноніми з локативним значенням вказують: 1) власне локативні, вказують на місцезнаходження об'єкта: Набережна, Біанська Набережна;

2) локативно-векторні, вказують на спрямування, на певний ойконім: вул. Бобринецький шлях, пров. Бобринецький, Баштанський, Знам'янський, Новоукраїнський, вул. Олександрійське шосе, Олександрійська, Світловодська, Сумська, Одеська, Полтавська, Запорозька, Миколаївська, Очаківська, Звенигородська, Талліннська. Найменування від назви села: пров. Неопалимівський (походить від назви села Неопалимівка (релігійне походження), на території якого розміщена «Інгульська шахта»).

Годоніми, утворені від гідронімів: вул. Синьоводська (битва на річці Сині Води біля села Торговиця на Кіровоградщині, 1362. У ході бою литовсько-руські війська розбили татар), Інгульська, Сугокліївська, Дніпровська.

Асоціативні назви вулиць з'явилися за аналогією до назв інших об'єктів

або реалій: 1) асоціативно-локативні геоніми, які вказують на об'єкт, що розташований на цій вулиці: вул. Шкільна, пров. Дачний, Заводська, пров. Профілакторний, Салганні піски, пров. Водозбірний, вул. Теплична; 2) асоціативно-локативні годоніми: пров. Джерельний, вул. Завадівська, Залізнична, Заміська, Приміська, Прирічна, Лісопаркова, Озерна Балка, Берегова, Зарічна, Районна, пров. Ринковий, Прирічний, Річковий, Садовий, Санаторний, Скелястий, Степовий, Спускний, Струмковий, вул. Росинкова, Садова, Світла, Затишна, Зеленогірська, Червоногірська, Серпанкова, Степова, Солодка Балка, Сонячна, Сугокліївська.

Особливість квалітативних годонімів – характеристика об'єкта за ознаками: вул. Абрикосова, Лавандова, Проліскова, Веселкова, Весняна, Вільхова, Малинова, Польова, Пурпурна, Райдужна, Ручайна, Острівська, Спортивна, Сучасна, Чарівна, Червоної калини, Яблунева, Ягідна, пров. Айстровий, Вербний, Жасминовий, Ромашковий, Спортивний, Плетений, Плодовий, Славний, Сонячний, Сосновий, Теплий, Терновий. Квалітативні геоніми (узагальнювальне

поняття для назв вулиць, ліній, бульварів, провулків, проспектів, набережних тощо) характеризують об'єкт за ознаками: *Садова, Горіхова, Гранітна, Південна, Північна, Підлісна*, пров. *Вузький*. Серед цієї групи можна виокремити годоніми-характеристики: вул. *Далекосхідна, Південна, Східна, Підлісна, пляжна*, пров. *Далекий, Об'їзний, Підлісний*. На селищі Гірничому назва вулиць – це лінії: вул. *Лінія 1-а, вул. Лінія 2-а, вул. Лінія 3-я, вул. Лінія 7-а, вул. Лінія 9-а, вул. Лінія 10-а. Проспект Європейський* – на стратегічного курсу держави на набуття членства України в Європейському Союзі, що закріплено в Конституції України.

За граматичними ознаками, то ця група представлена прикметниковими дериватами. Динаміка перейменування відтворює принцип, що реалізований в уславленні осіб, що зробили значний внесок у духовний та матеріальний розвиток людства. Поширеними в годонімній системі Кропивницького за останні роки стали нові назви, переважно на честь героїв війни, героїв-захисників України. Аналізуючи систему годонімів Кропивницького можна зробити висновок, що продуктивними та поширеними такі принципи номінації вулиць, провулків і проспектів за семантичним навантаженням: 1) відантропонімна номінація; 2) номінування за соціально-історичним принципом; 3) номінація за топонімним мотивуванням; 4) номінування за значущістю суспільних подій, професійної діяльності людини; 5) номінування, зумовлені останніми подіями в країні.

Новоутворені годоніми міста Кропивницького утворено лексико-семантичним, морфологічним та морфолого-синтаксичним способами. Лексико-семантичним утворено назви внаслідок переосмислення семантичної структури похідного. Різновиди цього способу – трансонімізація та онімізація. Унаслідок трансонімізації (перехід онімів з одного розряду до іншого) утворено годоніми, пов'язані з увіковічненням пам'яті: *Євгена Плужника, Євгена Подольчука, Віктора Близнеця, Віктора Похилека та ін.* Під час онімізації відбувається перехід від загальної назви до пропріальної: *Єдності, Свободи, Народна, Незалежності*, пров. *Вільний*, вул. *Світла, Золота, Зоряна*. Це менш продуктивним спосіб порівняно з трансонімізацією. Морфологічним способом утворено урбаноніми від апелятивів та ойконімів: *Вокзальна, Волонтерська, Острівська, Кільцева, Кленова, Народна*, пров. *Кар'єрний, Охтирська, Ірпінська, Бучанська, Гостомельська, Чорнобайська, Волноваська, Новомиколаївська, Новослобідська*, пров. *Новоукраїнський*. Морфолого-синтаксичний спосіб деривації представлений назвами, які утворено внаслідок субстантивації ад'єктивів: *Затишна, Прогресивна, Сучасна, Українська, Лавандова, Лагідна, Лазурова, пр-т Європейський, пров. Малий, Прямий*.

Крім годонімів, урбанонімну систему міста представляють агороніми – площі, майдани; мікрохороніми – парки, цвинтарі. Агороніми (назви площ) міста: площа *Героїв Майдану, площа Богдана Хмельницького, Соборна площа, Театральна площа*. Мікрохороніми (парки, цвинтарі): парки міста: *парк «Перемоги» (Міський сад), дендропарк, парк «Ковалівський», парк «Козачий острів»*. Цвинтарі: *Лелеківський, Арнаутівський, Далекосхідний, Рівненський, Завадівський, Старобалахівський*.

Таким чином, урбаноніми міста Кропивницького відповідають принципам української топоніміки, відображають сучасну ідеологічну політику держави, мають етнічну, культурну специфіку міста. В урбаноніміконі Кропивницького переважають меморіальні назви (несуть інформацію про історію краю та держави).

Висновки. Урбаноніми міста Кропивницького мають демократичний, проукраїнський характер, відповідають ідеям, тенденціям української топонімної системи. Найдинамічніша підгрупа на честь героїв та полеглих героїв російсько-української війни, а також на честь місцевих видатних діячів, науковців, митців; історичні назви та назви, що характеризують місцевість.

За семантикою твірних основ урбаноніми міста Кропивницького поділяються на відонімні (593; 55%) та відапелятивні (488; 45%). Нові урбаноніми міста Кропивницького утворено лексико-семантичним, морфологічним та морфолого-синтаксичним способами.

Перспективою дослідження стануть нові урбаноніми міста для створення сучасної лінгвальної картини урбанічного простору міста Кропивницького.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2013. №17. С. 150. (Зі змінами, внесеними згідно із Законами № 317-VIII від 09.04.2015, ВВР, 2015, № 26, ст. 2–4. № 3005-IX від 21.03.2023). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4865-17#Text> (дата звернення: 16.02.2025).
2. Лучик В. В. Особливості становлення української урбанонімії. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВЦ КДПУ. 2002. Вип. 44. С. 3–5.
3. Лучик В. В. Методи української ономастики на тлі теоретичних досягнень світової ономастики. *Słowińska onomastyka : encyklopedia / pod red. E. Rzetelskiej–Feleczko i A. Cieślakowiczy przy współdziale J. Dumy*. Warszawa ; Kraków : Towarzystwo naukowe Warszawskie, 2002. Т. I. С. 69–70.
4. Лучик В. В. Міські назви (урбанонімія). *Słowińska onomastyka: encyklopedia*. Т. 2. Warszawa-Kraków, 2003. С. 313–316.
5. Негер О. Б. Характеристика об'єкта як позамовний чинник розвитку урбанонімів Закарпаття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. 2012. Вип. 29. С. 17–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_29_8 (дата звернення: 10.03.2025).
6. Негер О. Б. Про функції урбанонімів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : Філологія. 2019. Вип. 1. С. 83–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuufilol_2019_1_15.
7. Бачинська Г., Тишковець М. Урбанонімна система міста Тернополя. *Наукові записки ТНПУ*. Серія: Мовознавство. 2014. Вип. II(24)2014. С. 15–18. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6443/1/Bachynska.pdf> (дата звернення: 15.02.2025).
8. Бачинська Г., Вербовета О. Сучасний урбаністичний простір міста Тернопіль. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2023. Vol. XI/2: 2023. PP. 17–27. <https://doi.org/10.14746/sup.2023.11.2.01>.
9. Мартос С. А. Словотвірна структура топонімів Херсона. *Записки з українського мовознавства*. 2019. Том. 1. №26. С. 243–249. URL : <http://zum.onu.edu.ua/article/view/181326> (дата звернення: 10.03.2025).
10. Галай О. Б. Українська урбанонімія Закарпаття ХХ–ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філолог. Наук : 10.02.01; Ужгородський нац. ун-т. Ужгород, 2009. 29 с.
11. Титаренко А. А. Урбанонімія Кривого Рогу: структура, семантика, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01; Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпропетровськ, 2015. 21 с. URL : <https://uacademic.info/ua/document/0416U001004> (дата звернення: 03.03.2025).
12. Фернос Ю. І. Вплив процесів декомунізації на систему урбанонімів м. Умані. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Філологічні науки». 2018. № 2 (16). С. 299–304. URL : <https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/2018/2/30.pdf> (дата звернення: 17.01.2025).
13. Гріччина А. В. Урбаноніміка як галузь сучасних топонімічних досліджень. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2017. Вип. 45. С. 3–8. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_2017_45_3 (дата звернення: 03.03.2025).
14. Жосан О. Є. Вулиці Єлисавеграда – Зінов'євська – Кірово – Кіровограда в першій половині ХХ століття: історичний нарис. КЗ «КОІППО ім. В. Сухомлинського», 2019. 108 с.
15. Центральноукраїнське бюро новин – Central Ukrainian Bureau of News, CBN. 31.01.2024. URL : <https://cbn.com.ua/news/2024-01-31-u-kropyvnytskij-gromadi-perejmenuvaly-300-vulyts-z-2014-roku-foto> (дата звернення: 03.03.2025).
16. Без купюр. 30.10.2022. URL : <https://www.kypur.net/toponimichna-komisiya-zaproponuvala-novinizy-57-my-vulyczy-i-provulkiv-kropyvnytskogo/> (дата звернення: 04.03.2025).
17. Вулиці Кропивницького. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/cite_note-2 (дата звернення: 17.01.2025).

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-8>

ВЛАСНА НАЗВА ЯК НОСІЙ ОЗНАКИ ДІЇ: СТРУКТУРА Й СЕМАНТИКА ВІДОНІМНИХ ПРИСЛІВНИКІВ

PROPER NAMES AS UNITS THAT EXPRESS A DESCRIPTION OF AN ACTION: STRUCTURE AND SEMANTICS OF PROPER NAME BASED ADVERBS

Задорожня Д. В.,

orcid.org/0009-0003-1455-9825

аспірант кафедри української мови

Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна

Однією з найпомітніших ознак інноваційного словотворення в українській мові є активне залучення власних назв як твірних основ. З-поміж інших відонімні прислівники є нечисельною групою і тому найменш дослідженою. У статті проаналізовано структурні й семантичні особливості словотворення інноваційних відонімних прислівників. Відповідно до традиційного словотворення, інноваційні відонімні прислівники утворено за допомогою суфіксації і конфіксації. Однак залучення власної назви як твірної основи є відходом від усталених моделей словотворення, як структурно, так і семантично. Творення прислівників передбачає трансформацію ознаки в ознаку дії або іншої ознаки. Натомість, як назви індивідуальних об'єктів дійсності, оніми не є ознаковими номенами. Тому головною структурною особливістю словотворення відонімних прислівників є черезкроковість. Висока продуктивність формантів, що постали внаслідок черезкрокового словотворення, й загалом тенденція до творення прислівників безпосередньо від власних назв дає підстави говорити про формування нових словотворчих засобів і моделей. На семантичному рівні оніми не передбачають ознаки дії. Тож творення відонімних прислівників демонструє значні семантичні трансформації. Семантичною основою деривата стає окрема ознака індивідуального об'єкта дійсності: подія, дія чи спосіб дії, пов'язані з ним. Як правило, апеляція до одного факту з усього обсягу інформації про об'єкт можлива завдяки метонімічному перенесенню. Відповідно до типу власної назви виділено різні семантико-синтаксичні моделі творення прислівників. Загальною для всіх типів онімів семантичною ознакою є те, що як твірні основи вони вказують водночас і на ознаку дії, і на самого виконавця означеної дії як її джерело. Отже, внаслідок специфічних структурних і семантичних трансформацій в інноваційному словотворенні власні назви демонструють можливість бути виразником ознаки дії.

Ключові слова: власна назва, прислівник, відонімне словотворення, інновації, черезкрокове словотворення.

The distinctive features of innovative word-formation in the Ukrainian language is the active involvement of proper names as word-formative bases. Adverbs formed from proper names are the smallest group, so that the least researched. The article deals with the structural and semantic features of innovative proper name based adverb word-formation. Traditionally for adverbs, innovative proper name based adverbs are formed through suffixation and confixation. However, the use of a proper name as a word-formative base is a deviation from usual patterns. The formation of adverbs means the transformation of an attribute into a description of an action or another attribute. But as names of individual objects, proper names do not have a descriptive semantics. So, the main structural feature of the word-formation of proper name based adverbs is the overstep nature. The productivity of affixes formed as a result of overstep word-formation, and the tendency to form adverbs directly from proper names, gives ground to speak of new affixes and patterns. There are also semantic transformations. The semantic basis of derivatives is a separate feature of an individual object: an event, action, or method of action associated with it. As a rule, an appeal to one fact from the entire amount of information about an object is possible due to metonymy. In accordance with the type of proper name, different semantic-syntactic patterns of adverb formation are distinguished. A common semantic feature for all types of proper names is that, as word-formative bases, they indicate both the description of the action and the performer as its source. Therefore, due to specific structural and semantic transformations in innovative adverb word-formation, proper names demonstrate the ability to express a description of an action.

Key words: proper name, adverb, proper name based word-formation, innovations, overstep word-formation.

Постановка проблеми. Останні десятиліття в розвитку української мови позначені активним словотворенням. «Реалізація словотворчих потенцій, закладених у системі мови, є практично не обмеженою» [1, с. 10], тож мовці використовують найрізноманітніші ресурси словотвірної системи для задоволення потреб у зручних, влучних та ефектних формах ослівлення думки. Однією з помітних ознак інноваційних словотворчих процесів є активне залучення власних назв як твірних основ для найрізноманітніших за семантикою й частиномовною належністю дериватів, зокрема й тих що позначають ознаку дії – прислівників. Процес творення відонімних прислівників має свою структурно-семантичну специфіку, зумовлену переплетінням традиційного прислівникового й інноваційного відонімного словотворення, що породжує неочікувані особливості власне процесу творення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутнісні й функціональні особливості онімів, зокрема специфічна семантика, безпосередня «прив'язаність» назви до названого об'єкта, охопність значного обсягу інформації про нього тощо, безперечно, впливають на творення відонімних дериватів, що стає предметом окремих досліджень. Специфіку словотворення похідних від власних назв загалом і від окремих типів зокрема в українській лінгвістиці осмислювали В. Горпинич [2], О. Приймак [3], Л. Рибачківська [4], Т. Стасюк [5] та ін. Предметом таких досліджень стали найрізноманітніші аспекти творення й функціонування відонімних дериватів: семантика, структура, словотвірні типи, словотворчі спроможності, функціональні стилі використання й постання тощо.

Утворені від онімів деривати становлять чималу частину новітніх лексем і представлені досить широким частиномовним спектром. Серед них найчисельнішими є іменники, прикметники й дієслова, які є найзатребуванішими щодо задоволення номінативних потреб мовців як назви дотичних до індивідуальних об'єктів відповідно інших об'єктів, ознак, дій. Власне тому згадані групи відонімних дериватів є найбільш дослідженими в українській лінгвістиці.

Порівняно з іншими частинами мови відонімні прислівники є чисельно найменшою (у статті проаналізовано 33 деривати, зафіксовані у словниках [6; 7; 8]) й нерізноманітною щодо словотворчих засобів групою, оскільки відповідно мають ніби опосередкований зв'язок з власною назвою (семантично й структурно). До того ж словотворення прислівників загалом не вирізняється ресурсністю. Власне тому у вже згаданих та інших працях такі деривати й досі лишаються поза увагою.

Тож **мета** цієї роботи полягає у виявленні й окресленні структурних і семантичних особливостей словотворення інноваційних відонімних прислівників, що постали в українській мові від кінця 20 ст.

Виклад основного матеріалу. На перший погляд сучасне словотворення прислівників-відонімів відповідає усталеним загальномовним принципам. Свідченням цього є залучення двох традиційних для прислівників способів словотворення – суфіксального й конфіксального. При цьому конфіксація демонструє значно вищу продуктивність (27 дериватів), ніж суфіксація (6). Загалом такий стан відповідає загальномовній тенденції переважання конфіксального творення прислівників від прикметників, ознаковість яких стосується конкретних об'єктів (*заячий* → *по-заячи*, *батьківський* → *по-батьківському* тощо). Оними ж за своєю природою є назвами індивідуальних, дискретних об'єктів дійсності. Натомість суфіксація є притаманнішою для творення прислівників від прикметників якісної ознаки або стосовності до абстрактних явищ (*веселий* → *весело*, *магічний* → *магічно* тощо). Тому творення відонімних суфіксальних прислівників видається «неочевидним», але є можливим на сучасному етапі розвитку мови.

Тож залучення власної назви як твірної основи зумовлює відхід від традиційного прислівникового словотворення, зокрема трансформації на засобовому, модельному, значеннєвому рівнях.

Усі дібрані деривати належать до розряду означальних прислівників. Традиційно вихідним, базовим для таких прислівників є значення статичної ознаки, тож вони передбачають похідність від прикметників (*зелений* → *зелено*, *український* → *по-українськи*). По суті означальні

прислівники є словотвірно й граматично модифікованими прикметниками. Проте аналізовані в цій статті прислівники походять напряду, безпосередньо від власних назв, які за своєю природою є субстантивами, тобто називають об'єкт, а не ознаку. Цей факт породжує низку структурних і семантичних наслідків.

СТРУКТУРНІ НАСЛІДКИ

На структурному рівні відхід від традиційної прикметникової мотивації зумовив таку особливість творення відонімних прислівників, як черезкроковість. У словотвірних ланцюжках усіх аналізованих дериватів незалежно від способу словотворення пропущено прикметникову ланку, яка б мала бути носієм «первинної» ознаки: *по-міндоходівськи* ← 'міндоходівський' ← *Міндоходів*, *по-копперфілдівськи* ← 'копперфілдівський' ← *Копперфілд*, *рамиштайново* ← 'рамиштайновий' ← *Рамиштайн* тощо.

Звісно, деякі з пропущених прикметників згодом зматеріалізовано, але цей процес є пізнішим за появу власне прислівників. Так творення деривата *по-міндоходівськи* припадає на 2013 рік: «Єдиний внесок **по-міндоходівськи**» (назва статті) (Бухгалтерський тиждень, 40/13). Тож він випередив «закладений» у словотвірному ланцюжку прикметник *міндоходівський*, який зматеріалізовано вже згодом: «Що нового у **міндоходівському** порядку реєстрації у Державному реєстрі фізосіб – платників податків» (buhplatforma.com.ua, 17.01.14).

Таке «перестрибування» зумовило одночасне приєднання власне прислівникового суфікса чи конфікса і прикметникового суфікса стосовності, незреалізованого у відповідному дериваті. Одночасне приєднання цих словотворчих елементів і послідовне використання їх як єдностей для творення дериватів дає підстави говорити про формування на їхній базі нових прислівникових словотворчих засобів: конфіксів **по-...-івськи** (*Кожар* → *по-кожарівськи*, *Олівер Твіст* → *по-олівертвістівськи*), **по-...-ськи** (*Міндоходів* → *по-міндоходівськи*, *Мерсисайд* → *по-мерсисайдськи*), **по-...-івському** (*Лукашенко* → *по-лукашенківському*, *Хрієнко* → *по-хрієнківському*), **по-...-ячи** (*Хілтон* → *по-хілтонячи*), а також суфіксів **-но** (*Боян* → *боюнно*, *Водолій* → *водолійно*), **-во** (*Рамиштайн* → *рамиштайново*), **-ічно** (*Ірванець* → *ірванічно*). Деякі з них вже тепер відрізняються високою продуктивністю, як конфікс **по-...-івськи** (17 дериватів).

Поряд із префіксально-суфіксальними зафіксовано один дериват з інтерфіксально-суфіксальним конфіксом. У залученні інтерфікса спостерігаємо таку тенденцію: якщо кількаслівна твірна основа становить власну назву як єдність, то під час словотворення її складники зливаються до купи без інтерфікса, навіть попри збіг приголосних (*Гарольд Блум* → *по-гарольдблумівськи*, *Олівер Твіст* → *по-олівертвістівськи*); однак якщо одним зі складників такої основи є загальноназва, то оформлення деривата здійснюють за допомогою інтерфікса, що вказує на їхню смислову і граматичну залежність (*ім'я Леніна* → *леніноіменно*). Принагідно слід зауважити, що використання такої змішаної основи впливає й на семантику деривата, адже зматеріалізований у дериваті апелятив стає своєрідним уточнювачем способу виконання дії. У прислівнику *леніноіменно* – додає інструментальну семантику: «Коли ж проєкціюєш наше письменництво на радянську дійсність бачиш услід за авторкою, що одна кон'юктура (коли клялись «**леніноіменно**» [тобто іменем Леніна] змінилася іншою...)» (Березіль, 11–12/12, с. 149).

Окремо варто зауважити про дериват *по-хілтонячи*, який на рівні пропущеної прикметникової ланки демонструє незвичне приєднання до власної назви суфікса належності, характерного для назв тварин ('*хілтонячий*' ← *Хілтон*, пор. *свинячий*, *мавпячий*). Натомість до твірного оніма, який таки має у своїй структурі назву тварини, приєднано суфікс стосовності (*по-старлевівськи* ← '*старлевівський*' ← *видавництво Старого Лева*). Тож щодо творення прислівника *по-хілтонячи* можна говорити про стилістичну функцію виділеного елемента, який, з одного боку, акцентує на належності як стосовності у вищій мірі, а з іншого, маючи фонетичну подібність до особового форманта *-ака* (*писака*, *кривляка*), певною мірою натякає на його зневажливу семантику, наприклад, настільки вишукано, що аж гидко: «О, це якось не **по-хілтонячи**» (Новий канал: Ревізор, 08.06.13)

Безпосередня похідність від власної назви разом із новими формантами також свідчить про зародження нових словотвірних моделей творення прислівників і відповідних словотвірних значень, деякі з яких уже демонструють високу продуктивність, тобто потенціал до усталення як загальнономовних.

СЕМАНТИЧНІ НАСЛІДКИ

На семантичному рівні процес словотворення відонімних прислівників також демонструє низку трансформацій. Якщо прикметники, які традиційно стають твірними для означальних прислівників, виражають ознаку безпосередньо, то оніми – опосередковано. На відміну від загальних назв (прикметників і поготів) особливістю власних є охоплення всієї інформації про названий об'єкт. Це дає можливість мовцеві принагідно до ситуації, контексту або з іншою метою зацентрувати на будь-якому з фактів, пов'язаних з носієм власної назви. Тож під час словотворення відонімних прислівників з усього обсягу інформації про названий об'єкт, як правило, виділяють і беруть за семантичну основу якусь дію, подію, ознаку, пов'язану з ним. При цьому специфіка названого об'єкта, а отже, й тип оніма визначає можливі для виділення ознаки.

Переважає більшість аналізованих відонімних прислівників має порівняльно-уподібнювальне значення. Тож цілком природно, що з-поміж інших типів онімів у ролі твірних основ найпродуктивнішими є антропоніми (23 деривати). Будучи назвами конкретних відомих осіб (діячів культури, політиків, персонажів тощо), вони містять інформацію про дії або речі, завдяки яким названі особи власне й стали відомими. У контексті ж творення прислівників відповідно ідеться про спосіб, у який особа виконує або виконала дію.

У межах інноваційних відантропонімних прислівників виділяємо дві загальні семантико-синтаксичні моделі творення. В основі першої лежить суто порівняльна семантика – 'так, як виконує/виконав дію хтось': **по-зеленські** («переслідування опозиції по-зеленські»); **маннергеймно** («жити маннегреймно», тобто захищаючи свою державу).

Друга модель – 'так, як притаманно комусь' – на відміну від попередньої не передбачає конкретну дію, а підкреслює спосіб, особливий різновид ознаки дії: **по-брегвадзівські** («це прозвучало по-брегвадзівські»); **по-фінчерівські** («по-фінчерівські жорстокий трилер»). Варто зауважити, що у разі, коли такі прислівники виникли з метою означення непроцесуальних явищ (*по-фінчерівські жорстокий трилер, по-керролівські парадоксальні порівняння*), основою їхньої семантики так само є дія (*зняти трилер, вигадати порівняння*). Однак відбувається метонімічне зміщення акценту з твору автора на нього самого (як притаманно трилерам Фінчера, порівнянням Керрола). Не можна також не припустити, що в такий спосіб реалізовано й семантику міри ознаки, і в такому разі власна назва є символом найвищого вияву означеної прислівником якості.

Особливістю онімів, як відомо, є високий рівень асоціативності, яка особливо розкривається в поетичних контекстах, стаючи засобом метафоризації. Наприклад, прислівник **водолійно** ← *Водолій* («На заріччі **водолійно** б'ють джерела з-під землі», Б.Чепурко. Родовід) поверхнево відсилає до дії, до порівняння «так, як робить хтось», але водночас створює поле ознакових асоціацій (предковічно, споконвічно, природно тощо), формальним знаком яких є назва індивідуального об'єкта дійсності.

Деякі з подібних прислівників виражають суто якісне значення без вказівки на спосіб дії, тому радше характеризують стан: **боянно** ← *Боян* («Десь отут діди мої і я Біля них багом отим весняним. Хоч душа десь там, у курах... Ностальгійно. Вітряно. **Баянно**», І. Павлюк, Паломник), тобто давньо, пам'ятно, оспівно, тужливо тощо. Такі прислівники мають високий асоціативно-метафоричний потенціал і тому відкриті до інтерпретацій. Цьому сприяє і той факт, що інноваційний дериват є однорідним членом наявних у мові прислівників, тож так створюється ефект безпосереднього творення за наявними зразками. При цьому новотвір, як правило, знаходиться у кінці такого ряду, з одного боку, уподібнюючи його до загальноновживаної лексики значеннєво, а з іншого – відокремлюючи, виділяючи, акцентуючи стилістично.

Ергоніми порівняно з антропонімами значно рідше стають твірними основами для прислівників (5 дериватів). Як назви організацій, установ вони фактично вказують і на об'єднану спільноту, і на результат чи продукт її діяльності. Тому під час творення відергонімних прислівників мовці апелюють або до дій членів організації, або до ознак інших її репрезентантів. Така специфіка ергонімів зумовила реалізацію двох семантико-синтаксичних моделей під час словотворення прислівників.

Перша з них слугує для формування семантики способу дії і передбачає вказівку на людей – ‘так, як виконує дію якась організація’: *по-шевкомівськи* («жабодралівка по-шевкомівськи»), тобто здійснити сфальшоване голосування, як це зробили члени Шевкому; *по-динамівськи* («збори по-динамівськи»), тобто проводити збори так, як роблять члени клубу «Динамо». В основі другої моделі, яка є менш продуктивною, лежить якісно-означальна семантика і вказівка на продукт діяльності організації – ‘так, як притаманно якійсь установі/організації’: *по-хілтонячи* («це якось не по-хілтонячи»), тобто не так розкішно, витончено, як у готелі «Хілтон». Для реалізації обох моделей характерне метонімічне перенесення: члени/продукт організації → організація.

Варто зауважити, що у відантропонімних і відергонімних прислівниках власна назва вказує не лише на об'єкт порівняння, уподібнення, а й на суб'єкт. Тобто, будучи зреалізованою як твірна основа, вона вказує на виконавця означеної дії, джерело її ознаки або явища (определеної дії). Зокрема це інколи виявляється і на рівні засобів пропущених у словотвірних ланцюжках прикметників. Так у дериваті *по-мазепинськи* бачимо прикметниковий ознаковий елемент зі значенням саме належності (-ин-), хоча в більшості відонімних прислівників маємо елементи зі значенням стосовності (-івськ-, -ськ-, -к-).

Прислівники, утворені від топонімів, також представлені незначною кількістю (5 дериватів) і реалізують семантико-синтаксичну модель ‘так, як виконують/виконали дію дець’: *по-мерсисайдськи* («облом по-мерсисайдськи»), *по-лугандонськи* («загальна мобілізація по-лугандонськи»). Семантичною основою відтопонімних прислівників стає не сама конкретна територія, а подія з усіма її ознаками, яка відбулася на цій території. Топоніми ж є формальними знаками таких подій. Водночас попри зовнішню порівняльну структуру такі прислівники акцентують на тому, що дія мала особливі ознаки саме на цій території і ніде більше.

Попри реалізацію різних семантико-синтаксичних моделей для всіх відонімних прислівників характерним є те, що власна назва, зреалізована як твірна основа, водночас вказує і на ознаку дії, і на самого виконавця означеної дії, тобто на оригінальне джерело цієї ознаки або явища.

Висновки. Отже, здатність власних назв самотійно, хоча й у специфічний спосіб, виражати ознаку дії чи стану зумовила словотворення прислівників безпосередньо від онімів. На структурному рівні цей факт виявляється у черезкроковому словотворенні, наслідком якого є формування нових прислівникових формантів і словотвірних моделей. Із семантичної точки зору для словотворення відонімних прислівників характерним є виділення окремої ознаки дії або стану, яка характерна носієві власної назви або пов'язаному з ним явищу, а також реалізація у дериватах різних семантико-синтаксичних структур, специфіка яких залежить від типу оніма.

Зрештою, і структурний аналіз творення інноваційних відонімних прислівників, і аналіз семантичних-синтаксичних структур, що стоять за словотвірними моделями, свідчить про необов'язковість, надлишковість прикметникового етапу, тож творення прислівників безпосередньо від іменників потенційно може закріпитися й стати нормативним.

Слід зауважити, що для повноти опису словотворення інноваційних відонімних прикметників додатково уваги й дослідження потребують стилістичні функції прислівникових словотворчих засобів, особливості їхньої сполучуваності й специфіка добору. Перспективним видається також спостереження за тенденцією творення прислівників безпосередньо від власних назв (і ширше – від іменників), яка виявляє ознаки до потенційного закріплення в мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колоїз Ж. В. Неузуальне словотворення : монографія. Кривий Ріг : НПП Астерікс, 2015. 156 с.
2. Горпинич В. О. Відтопонімний словотвір в українській мові : монографія. Дніпропетровськ : Нова ідеологія, 2013. 360 с.
3. Приймак О. О. Власні назви як твірні основи в українському словотворенні. *Вісник Харківського університету. Філологія*. Харків, 2000. № 473. С. 159–162.
4. Рибачківська Л. Є. Словотворчі гнізда з вершинами-онімами в українській та англійській мовах (контрактивний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, 2017. 20 с.
5. Стасюк Т. В. Відонімні утворення: структурно-семантичні і функціонально-стилістичні аспекти у мові сучасної публіцистики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2005. 18 с.
6. Словотворчість незалежної України. 1991–2011. Словник / уклад. А. Нелюба. Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2012. 608 с.
7. Словотворчість незалежної України. 2012–2016. Словник / уклад. А. Нелюба, Є. Редько; заг. ред. А. Нелюби. Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2017. 460 с.
8. Лексико-словотвірні інновації. 2017–2021. Словник / уклад. А. Нелюба, Є. Редько; заг. ред. А. Нелюби. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2022. 124 с.

УДК 81'26:276

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-9>

МОДЕЛІ НОМІНАЦІЇ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ В ДІАХРОНІЧНОМУ АСПЕКТІ

NAMING MODELS OF BANKS IN UKRAINE FROM DIAHRONIC PROSPECTIVE

Зимовець Г. В.,

orcid.org/0000-0002-6232-7469

*кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу загального мовознавства
Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України*

Дослідження комерційних назв становить актуальну проблему сучасного мовознавства, адже аналіз мотиваційних ознак і способів побудови ергонімів може показати, які саме активні тенденції діють у галузі словотворення, а також виявити деякі суспільні пріоритети і цінності епохи. З огляду на це до актуальних завдань ономастики належить аналіз мотиваційних ознак, на підставі яких було побудовано комерційні назви. Цей підклас онімів, як правило, вивчають у межах структурно-номінативного та ономазіологічного підходів, що дозволяє простежити, які саме моделі номінації є продуктивними та які ознаки є релевантними для побудови назв підприємств і організацій. Одним із істотних чинників, який визначає спосіб творення ергонімів, є сфера діяльності підприємства або установи, що висуває завдання дослідження специфіки побудови ергонімів різних сфер. У цій статті представлено результати діахронічного аналізу динаміки банківського ергонімікону України за період 2010–2025 роки. За останні кілька десятиліть у банківському секторі відбулися значні зміни як у кількісному, так і в якісному плані, що зумовило динамічний характер банківського ергонімікону. В основі аналізу ергонімів у цій статті лежить фреймова семантика, яка дозволяє описати мотиваційні ознаки назв. Під фреймом мається на увазі категоризація досвіду, дотичного до певної ситуації. Бізнесовий фрейм складається з таких слотів: предмет діяльності, адресат діяльності, адресант, місце здійснення діяльності, організаційна форма діяльності. Істотне значення для мотивації ергонімів мають також аксіологічний і символічний субфрейми. Продуктивними для назв банківських установ виявилися такі слоти: предмет і місце діяльності, організаційна форма компанії, а також аксіологічний субфрейм. У діахронічному плані було простежено зменшення ваги локативного слота. Крім того, було виявлено, що серед банківських ергонімів діє тенденція до економії мовних зусиль, яка проявляється в переході до побудови коротших назв, зокрема, з використанням аббревіації. Ще однією сучасною тенденцією є застосування креативних моделей словотворення.

Ключові слова: ономастика, ергоніми, фрейм, аксіологія, словотворення.

Research on commercial names is a relevant issue in modern linguistics, as the analysis of motivational features and methods business naming can show which active trends are operating in the field of word formation, as well as reveal some societal priorities and values of the era. In view of this, the analysis of motivational features, on the basis of which commercial names were built, belongs to the relevant tasks of onomastics. Business names are usually studied within the framework of structural-nominative and onomasiological approaches. One of the significant factors determining the way business names are created is the field, where enterprise or institution work, which raises the task of studying the specifics of business names in different branches of economy. This article presents the results of a diachronic analysis of the dynamics of the Ukrainian banking names for the period 2010-2025. Over the past few decades, significant changes have occurred in the banking sector both quantitatively and qualitatively, stipulating the dynamic nature of the bank naming. The analysis of business names in this article is based on frame semantics, which allows describing the motivational features of names. A frame is understood as the categorization of experience related to a certain situation. The business frame consists of the following slots: sphere of work, addressee, agent, place of activity, organizational form of activity. The axiological and symbolic subframes also play a significant role in motivation of business names. Productive slots for the names of banking institutions were found to be the sphere and place of activity, the organizational form of the company, as well as the axiological subframe. Diachronically, a decrease in the importance of the locative slot has been observed. In addition, it has been found that there is a tendency in banking naming to economize linguistic efforts, which is manifested in the transition to shorter names, including the use of abbreviations. Another modern trend is the use of creative word-formation models.

Key words: onomastics, business names, frame, axiology, word-building.

Постановка проблеми. Дослідження комерційних назв становить актуальну проблему сучасного мовознавства, оскільки моделі їх побудови, з одного боку, відображають деякі активні тенденції словотворення, а з другого боку – висвітлюють ті або ті цінності, які панують у суспільстві. Одним з істотних чинників, який визначає спосіб творення ергонімів, є сфера діяльності підприємства або установи, що зумовлює необхідність з'ясування специфіки номінації у різних підкласах комерційних онімів. Одним із таких динамічних підкласів у межах ергонімікону є назви фінансових установ. За останні кілька десятиліть у банківському секторі відбулися значні трансформації як кількісного, так і якісного характеру, що призвело як до зменшення кількості банків, так і до зміни їх позиціонування. Аналіз зміни моделі номінації банків, а також підходів до їх репрезентації може показати деякі сучасні тенденції розвитку мови, зокрема, її словотвірних ресурсів, а також виявити, які пріоритети існують у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що дослідження ергонімів активно починає розвиватися в другій половині 20 століття. У фокусі цього напрямку із самого початку перебував аналіз характеру мотивації, яка лежить в основі комерційних онімів. Теоретичні засади розгляду власних назв, у т.ч. комерційних, були сформульовані в працях бельгійського дослідника В. ван Лангендонка [1]. Польський ономаст А. Галковський запропонував інтегрований підхід до розгляду комерційних власних назв, які він проаналізував під парасольковим терміном «хремотонім», включивши до цієї категорії широкий спектр як власне комерційних, так і громадських організацій [2]. Комерційні назви в діяхронічному плані вивчала фінська дослідниця шведського походження П. Шоблом, яка простежила тенденцію до поступового відходу від описовості в цьому класі онімів [3]. Аналізу назв підприємств у теоретичному аспекті присвячено піонерську для української лінгвістики працю О. О. Белея «Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття» [4], у якій було проаналізовано способи побудови комерційних власних назв зазначеного регіону, а також визначено теоретичні засади дослідження ергонімів.

Загалом комерційні назви можна вивчати у багатьох аспектах: власне лінгвістичному, функціональному, ономазіологічному, семасіологічному, психолінгвістичному, соціолінгвістичному, лінгвокультурологічному тощо. Найпоширенішими на сьогодні є структурно-номінативний та ономазіологічний підходи до вивчення комерційних назв з акцентом на виділення типових моделей мотивації. Саме цей підхід був застосований у вищезазначених працях О. Белея і А. Галковського. У зіставному плані мотиваційні ознаки ергонімів вивчала Ю. Позніхіренко [5]. Дослідження С. О. Шестакової присвячені порівняльному аналізу способів побудови ергонімів і прагмонімів [6]. Загалом в українській лінгвістиці вже накопичено значний матеріал з аналізу способів побудови ергонімів у різних регіонах. Ергоніми міста Києва досліджували Л. Соколова [7] і М. Цілина [8]. Ергоніми Тернопільщини в аспекті моделей творення досліджував Ю. М. Петрашик [9]. Зазначені праці мають синхронний характер і присвячені розглядові ономазіологічному аспекту – способів творення ергонімів. Психолінгвістичний підхід, у рамках якого з'ясовується асоціативний потенціал власних назв, активно розвивається, передусім, у межах одеської ономастичної школи, у працях О. Карпенко [10], Ю. Дідур [11] і Н. Кутузи [12].

Мета дослідження. Предметом розгляду в цій статті є діяхронічний аналіз динаміки банківського ергонімікону України. Ми ставимо перед собою мету простежити, які саме зміни сталися в сфері найменувань банків за період 2010–2025 роки. Перший хронологічний зріз охоплює матеріал, який був зібраний у 2010 році на інтернет-сторінці www.bankstore.com.ua/banks, загальною кількістю 207 одиниць. Другий хронологічний зріз представляє матеріал, зібраний у березні 2025 року на двох офіційних інтернет-ресурсах: <https://bank.gov.ua> (43 одиниці), і <https://finance.ua/ua/org/banks> (67 одиниць). Крім того, до аналізу було залучено дані про зміни назв банків, починаючи з 1991 року, наявні на їх Інтернет-сторінках і сайті <https://finance.ua>.

Виклад основного матеріалу дослідження. У своєму аналізі ми виходимо з фреймової семантики, яка, на нашу думку, дозволяє описати номінативні процеси, що відбуваються у сфері номінації ергонімів. При визначенні фрейму ми спираємося на концепцію Ч. Філлмора, згідно з якою категоризація досвіду базується «на мотиваційній ситуації, яка з'являється на фоні знань і досвіду» [13, с. 112]. На нашу думку, в основі бізнесового фрейму лежить стереотипна ситуація взаємодії між двома учасниками, а саме банком, з одного боку, та потенційним клієнтом або партнером – з другого. Його основними слотами (вузлами) є такі: 1) предмет діяльності; 2) адресат діяльності; 3) адресант, тобто діяч, агент, який щось виробляє або надає послуги; 4) місце здійснення діяльності в широкому сенсі, включно з типом приміщень / об'єктів; 5) організаційна форма діяльності. Позначення компонентів таких слотів часто використовуються як найменування компаній. Цей тип мотивації ми визначаємо як метонімічно-характеристичний. Крім того, з огляду на наявність у фреймі адресанта та адресата, тобто суспільних істот, важливим чинником номінації є система їхніх цінностей і переконань, яка впливає на вибір мотиваційної ознаки ергоніма. Тому додатково вводимо такі субфрейми, як 6) цінності (аксіологічно-прагматична мотивація), 7) індивідуальні й колективні символи (метафорично-символічна мотивація) (докладніше про нашу концепцію фреймової семантики в ергонімії див. [14]).

Передусім слід відзначити, що в другому періоді значно зменшилася кількість банків, що пов'язано з тенденцією до укрупнення фінансових установ. Наслідком цього стало зникнення частини банків внаслідок реформування. Як і раніше, обов'язковим компонентом повного найменування фінансових установ є іменник *банк*, який позначає тип організації, тобто слот організаційної форми діяльності виявляється практично завжди заповненим, на відміну від інших сфер діяльності, де найменування компаній не обов'язково містять визначення юридичної форми.

Аналіз засвідчив, що основні способи утворення ергонімів в банківській сфері України збігаються з нижчезазначеними номінативно-структурними моделями, які ми простежуємо для ергонімікону в цілому: 1) лексико-семантичний словотвір шляхом онімізації апелятивів або трансонімізації інших онімних розрядів; 2) морфологічний словотвір, зокрема слово- та основоскладання, аббревіація; 3) лексикалізація словосполучень різного типу; 4) запозичення; 5) утворення назв без експліцитної мотивації. Однак діахронічний аналіз продемонстрував певні зрушення в продуктивності моделей утворення назв банків. Зокрема, втрачає продуктивність спосіб побудови ергонімів шляхом лексикалізації словосполучень. Раніше до таких назв, як правило, входили лексеми, які описують тип установи, сферу та місце діяльності: *«Промислово-фінансовий банк»*, *«Аграрний комерційний банк»*, *«Харківський акціонерний комерційний земельний банк»*, *«Старокиївський банк»*. Такі назви часто містили відтопонімні прикметники *український* і *європейський*: *«Український інноваційний банк»*, *«Український комунальний банк»*, *«Європейський промисловий банк»*, *«Східно-Європейський банк»*, *«Європейський банк раціонального фінансування»*. Слід зазначити, що семантика цих двох вищезазначених прикметників зазнала трансформації. Так, прикметник *український* характеризує етнічно-державну належність суб'єкта діяльності, а не місце його розташування. Відносний прикметник *європейський* набуває семантики нормативної і телеологічної оцінки, позначаючи високий рівень надаваних послуг. Більшість із вищеназваних банків припинили своє існування, натомість назви нових банків практично не утворюють шляхом онімізації словосполучень. У нашому корпусі є лише одним приклад побудови назви фінансової установи в такий спосіб: *Банк «Власний Рахунок»*. Причому це не класичний банк, а дочірня відокремлена структура, яка працює за ліцензією ПАТ «Банк Восток». До того ж мотиваційні ознаки ергоніма *«Власний Рахунок»* не є типовими для банківських установ першого розгляданого періоду. Ця назва ближча до способів побудови назв банківських продуктів, таких як депозити або карткові рахунки. Вибір такої моделі побудови назви банку, очевидно, пов'язаний із чинником адресата,

адже фінустанова націлена на роботу саме з фізичними особами, полегшуючи для них користування банківськими послугами.

Головну причину відмови від побудови назв банків від словосполучень вбачаємо в тому, що в ергоніміконі можна простежити тенденцію до утворення коротких і виразних назв, адже вони краще запам'ятовуються і їх зручніше використовувати як в юридичній сфері, так і в рекламуванні. Відзначимо, що не зазнали змін назви банків, побудовані з використанням у їх складі порядкового числівника *перший*: «Перший інвестиційний банк», «Перший український міжнародний банк». Цей числівник явно виступає у своєму оціночному значенні, що свідчить про те, що аксіологічна семантика зберігає свою релевантність в ергоніміконі.

Продуктивності при побудові банківських ергонімів не втратили засоби аналітичного словотвору. До цієї словотвірної категорії відносимо як випадки класичного словоскладання, так і назви, побудовані від апозитивних словосполучень, які не мають морфологічних показників синтаксичного зв'язку. Від юкстапозиції їх відрізняє лише графічне оформлення, а саме написання компонентів окремо.

У перший досліджуваний період спосіб слово- та основоскладання був поширеним, але не домінував, натомість на сучасному етапі він є основним. У 2010 році складні ергоніми, як правило, містили гіперонімічний апелятив *банк* у поєднанні з усіченими основами або повними лексемами, які співвідносилися з різними слотами фрейма банківської діяльності. Зокрема, побудовані в такий спосіб ергоніми окреслювали прямо чи опосередковано предмет діяльності у сфері фінансових послуг: «Брокбізнесбанк», «Коопінвестбанк», «Кредитпромбанк», «Кредобанк», «Фінексбанк»; спеціалізацію установи, що непрямо позначає також слот адресата: «Експобанк», «Енергобанк», «Індустріалбанк», «Інобанк», «Легбанк», «Промекономбанк», «Трансбанк»; місце розташування установи: «Артем-Банк», «Полтава-банк», «Одеса-Банк»). До складу таких назв входили у т. ч. компоненти *укр-*, *євро-* та *інтер-*: «УкрСиббанк», «Інтербанк», «Інтерконтинентбанк», «Інтербанк», «Інтерконтинентбанк». Останній компонент ми розглядаємо як засіб мовного вираження системи цінностей номінатора, а саме його орієнтованості на глобальний світ. Продуктивним на першому хронологічному зрізі було використання в банківських ергонімах компонентів з аксіологічною семантикою: «Актив-банк», «Класік-Банк», «Універсал Банк», «Експресс-Банк», «УніКредит Банк», «Діапазон-Максимум Банк», «Мегабанк», «Прайм-Банк», «Плюс Банк», «Прем'єр Банк», що в цілому узгоджується з поширеними моделями творення назв підприємств інших галузей діяльності.

Спосіб словоскладання зберігає свою продуктивність на сучасному етапі. Зокрема, саме таким чином було побудовано назву нового банку «Кристалбанк». Цей ергонім містить компонент *кристал*, який одночасно окреслює сферу діяльності, оскільки є дорогоцінним камінням, і містить аксіологічні конотації. За моделями аналітичного словотворення було утворено й назви інноваційних банківських установ, які не мають фізичних офісів: *izibank*, *monobank*, *O.Bank*. Специфіка таких установ полягає в тому, що вони працюють за ліцензіями інших банків. Ми вважаємо, що стратегія творення цих трьох назв є подібною до стратегії творення торгових марок. Як відомо, однією із функцій торгових марок є диверсифікація діяльності підприємства в залежності від чинника адресата, з урахуванням якого й обирають способи побудови відповідних марок. Вищезазначені ергоніми позначають фінансові сервіси, призначені для фізичних осіб і тому назва повинна наголошувати ті переваги, які отримає клієнт. Зокрема, ергонім *izibank* позначає фінансово-технічний проєкт, створений на базі АТ «Таскомбанк». Мотиваційна ознака назви *izibank* стає експліцитною після ознайомлення зі англomовним слоганом компанії — *easy life* «просте життя». Таким чином, назва вказує потенційному клієнтові, що фінустанова може спростити для нього отримання банківських послуг. Перший компонент розгляданого ергоніма також присутній у назві банківського продукту: *izi-картка*. Використання як назви фонетичної транскрипції від англійського прикметника *easy*, очевидно, зумовлене наміром привернути увагу до ергоніма завдяки незвичності його форми.

Подібна стратегія була застосована і при створенні назви фінансового інструмента *monobank*, який належать «Універсал Банк». Побудова ергоніма в цьому прикладі спирається на аксіологічний субфрейм, оскільки інтернаціональний компонент *моно* має семантику «один, єдиний», тобто продукт позиціонується як унікальний і універсальний. Фінансовий застосунок *O.Bank* належить «Ідея Банк». Його побудовано за все ще малопоширеною серед українських комерційних онімів моделлю використання в назві крапки, що є стандартним ресурсом для побудови доменних імен. Вірогідно, таку стратегію було застосовано для підкреслення того, що цей фінансовий продукт можна використовувати лише в електронному виді. Перший компонент, літера «о», особливого семантичного навантаження не несе, однак її було використано для побудови похідного продукту під назвою *о-картка*. Крім того, вибір саме літери «о», очевидно, зумовлений можливістю її трансформувати в графічну форму кола, що й було зроблено на логотипі компанії.

Зазначимо, що й сама назва фінансової установи, яка сьогодні функціонує під назвою «Ідея Банк» багато разів зазнавала змін. Динаміка трансформацій цієї банківської установи може слугувати як ілюстрація тих основних тенденцій, які відбувалися в українському банківському ергоніміконі за роки незалежності. Першою назвою цієї фінансової установи, утвореної в 1991 році, була *КБ «Прикарпатлісбанк»*. Така назва цілком відповідає радянським моделям творення назв організацій шляхом основокладання. У 1999 році банк було перейменовано в *АКБ «Прикарпаття»*, що, припускаємо, було націлене на просування місцевої ідентичності. Однак така локальність у фінансовій сфері може бути не плюсом, а мінусом, оскільки прив'язує установу до конкретного регіону. Мабуть, з огляду саме на такі моменти банк у 2008 році було перейменовано ще раз в «*Плюс Банк*». Зазначимо, що компонент *плюс* за нашими даними належить до досить поширених компонентів ергонімів. Очевидно, що в основі його використання в комерційних назвах лежить аксіологічна семантика: «4. род. а, перен., розм. Позитивний бік чогось; достоїнство когось, чого-небудь» (15). У 2011 році ця фінансова установа отримала сучасну назву «*Ідея Банк*». Відзначимо, що цей банк використовує слоган, який експлікує мотиваційну ознаку ергоніма: *різні люди, різні ідеї – один банк*.

Загалом зміни назв є досить поширеним явищем серед українських банків. Частина банківських установ достосувала свої назви до вимог сучасного бізнесу ще в нульові. Зокрема, банк «*Металург*», заснований у 1993 у Запоріжжі (банк зареєстрований на проспекті Металургів, тож мотиваційна ознака першого компонента назви не обмежується лише слотом предмета діяльності, а й стосується розташування установи на конкретній вулиці), змінив у 2009 році назву на «*МетаБанк*». Зазначимо, що в результаті такого скорочення першого компонента зріс асоціативний потенціал ергоніма, адже назва набула аксіологічних конотацій.

Ще однією рисою сучасного банківського ергонімікону є дія тенденції до економії зусиль, що проявляється в тому числі в творенні аббревіатур від колись багатокомпонентних композитів або словосполучень. Так, банк *МТБ* розпочав свою роботу в 1995 році як АКБ «*Морторгбанк*», пізніше він був перейменований в «*Морський транспортний банк*». Така назва мала описовий характер і характеризувала цільову аудиторію розташованого в Одесі банку. Однак в 2010 році для банку було обрано коротшу назву «*Марфін Банк*», унаслідок чого було втрачено прозорість форми. У 2018 році ця фінансова змінила своє офіційне найменування на «*МТБ Банк*», що є аббревіатурним скороченням від *морський транспортний банк*.

Розглянемо ще один приклад трансформацій назв банківської установи. Банк *КБ «Плестик»* був заснований у 1991 у Львові. У 1993 році він змінив назву на «*Галс-банк*», а в 1994 на «*Галс*». У цій назві компонент *Галс* містить алюзію на мотиваційну ознаку, яка належить до слота місця розташування компанії, адже банк зареєстрований у Львові, тобто в області, відомій під історичним іменем *Галичина*. У 2009 р. комерційний банк «*Галс*» було перейменовано на «*Оновлений комерційний сучасний інфраструктурний банк*», тобто банк отримав описову назву, яка була прозорою і окреслювала спеціалізацію банку. Невдовзі банк затвердив як назву

банку аббревіатуру від попереднього ергоніма «ОКСІ Банк», що більше відповідає сучасним тенденціям комерційного неймінгу.

Непрозорою на перший погляд є назва банку «А-банк». Однак аналіз невербальних компонентів представлення цього банку на його сайті дозволив виявити можливу мотиваційну ознаку ергоніма. На сайті використано зображення зеленого яблука, яке схоже на емблему компанії «Еппл», тому ініціальний компонент «а» у складі розгляданого ергоніма можна розглядати як віднесення саме до цієї корпорації. Це опосередковано показує, що банк спеціалізується на мобільному банкінгу. Саме таке прочитання назви підкріплює і логотип, на якому перша літера виділена значком акценту, який нагадує хвостик яблука.

Поява назв банків, утворених з комбінацій великих літер, не обов'язково є наслідком реального процесу скорочення багатокомпонентних словосполучень або композитів. Наприклад, ергонім *PBC Банк* було створено в 2015 році після того, як банк отримав нового інвестора. До того цей банк функціонував під назвами «Інтелект» та «Київ-Приват». Нова назва була утворена довільно. Сам банк інтерпретує її на своєму логотипі в такий спосіб: «*RwS bank*»: *Respect with Stability*. Таким чином, назву пояснює англійське словосполучення, яке зазначає дві основні конкурентні переваги банківської установи: повагу і стабільність. Стратегія номінації при цьому спирається на аксіологічний субфрейм.

Дія тенденції до економії зусиль стає ще виразнішою, якщо враховувати узус, а саме використання у повсякденній діяльності банками, які мають назви у формі словосполучень або композитів, аббревіатур: *ЄПБ* («Європромбанк»), *МІБ* («Міжнародний інвестиційний банк»), *ПУМБ* («Перший український міжнародний банк»). Саме ці аббревіатурні, а не повні назви є відомими широкому загалу. Ініціальні аббревіатури загалом поширені серед банківських ергонімів на глобальному рівні. Великі міжнародні банки часто мають саме таку форму: *ОТП*, *СЕБ*, *БТА*, *ІНГ*. Для пересічного українця такі назви є позбавленими мотивації.

Як видно з діяхронічного аналізу, локативний компонент втрачає продуктивність серед банківських ергонімів. Незмінними залишаються деякі старі назви банків, як-от: «*Полтава-Банк*», «*Львів Банк*», а також вищезгадані банки, які містять локативні компоненти видозміненої семантики з основами *український* і *європейський*. Натомість при побудові нових назв ця мотиваційна ознака не використовується, хоча раніше вона була досить поширеною, адже назва вказувала на місце розташування фінансової установи: «*Київ*», «*Причорномор'є*», «*Таврика*», «*Буковина*», «*Славутич*».

Таким чином, на сучасному етапі в комерційному неймінгу можна простежити тенденцію до добору таких назв, які би не звужували сферу діяльності банківської установи як у просторовому вимірі, так і в аспекті її спеціалізації. Продуктивною стратегією творення нових ергонімів при цьому є вибір довільних фонетичних комбінацій, які є легкими для вимови та можуть містити досить широкі алюзії позитивного характеру. Наприклад, створений в 1991 році «*Авто-ЗАЗбанк*» мав прозору назву, яка окреслювала його основний напрям діяльності. У 2008 році цей банк отримав нових власників і був перейменований у «*Банк Кіпру*». Ця назва відображала локативну ознаку материнської компанії. Однак вже в 2014 році після чергових майнових трансформацій банк отримав нейтральну назву «*Неос банк*», а в 2016 був перейменований в «*Альтбанк*». Остання назва містить перший компонент з широким потенціалом позитивних конотацій, що могло зумовити вибір саме цієї моделі номінації.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що проведений аналіз дозволив з'ясувати специфіку побудови банківських ергонімів України, яка полягає в обов'язковому заповненні слота організаційної діяльності. Іншими продуктивними слотами є мотиваційні ознаки предмета і місця діяльності, які є продуктивними для ергонімікону загалом. Однак діяхронічний аналіз засвідчив, що роль локативного слота в утворенні назв банківських установ зменшується. Слоти суб'єкта і адресата діяльності серед банківських ергонімів практично не представлені. На сучасному етапі можна простежити тенденцію до побудови коротших назв, що є виявом прин-

ципу економії мовних зусиль. Поширення набувають також нові креативні моделі творення назв. Подальший напрям дослідження полягає в аналізі назв банківських продуктів, а також функціонування цих назв у різних типах дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Van Langendonck W. Theory and Typology of Proper Names. Berlin, New York : De Gruyter Mouton. 2007. 378 p.
2. Gałkowski A. Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczny stadium porównacze na materiale polskim włoskim, francuskim. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. 2011. 388 s.
3. Sjöblom P. The Problem of Meaning and Function Related to Company Names. *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences*. Uppsala, 19-24 August 2002. V. 1. P. 264–276.
4. Белей О. Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття. Ужгород, 1999. 111 с.
5. Позніхиренко Ю. Мотиваційна база ергонімів як знаків соціокультурного простору України й англomовних країн (на матеріалі назв закладів харчування) : автореф. дис. ... канд. філ. наук : спец. 10.02.17. Київ, 2018. 26 с.
6. Шестакова С. Лексико-семантичні інновації в системі української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів) : автореф. дис. ... канд. філ. наук : спец. 10.02.01. Харків, 2002. 20 с.
7. Соколова Л. Типи мотивованості ергонімів (на матеріалі ергонімів м. Києва). *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 65–69.
8. Цілина М. Ергоніми м. Києва: структура, семантика, функціонування: автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2006. 23 с.
9. Петрашик Ю. Ергонімія Тернопільщини кінця XX – початку XXI ст. : автореф. дис. ... канд. філ. наук : спец. 10.02.01. Чернівці, 2013. 20 с.
10. Карпенко О. Фреймове групування космонімів. *Studia slovakistica*. 2009. Вип. 10. С. 77–85.
11. Дідур Ю. Асоціативне навантаження ергонімної лексики. *Записки з ономастики*. 2015. Вип. 18. С. 188–200.
12. Кутуза Н. Оніми в асоціативному полі рекламної слоганістики. *Записки з ономастики*. 2015. Вип. 18. С. 405–415.
13. Fillmore Ch J. Semantics. *Linguistics in the Morning Calm*. Selected Papers from SICOL-198, Seoul : Hanshin Publishing Company, Korea. 1982. P. 111–137.
14. Зимовець Г. Фреймовий підхід до мотивації власних назв. *Вісник Харківського національного університету імені Каразіна*. Серія «Філологія». 2021. № 88. С. 109–115.
15. Словник української мови в 20 тт. URL: <https://sum20ua.com/?wordid=0&page=0> (дата звернення: 20.04.2025).

УДК 811.161.2'272(477.41)"2024/2025"

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-10>**ВІД «ПРОЛІСКА» ДО «SMART KIDS»: ОНІМНА ОПОЗИЦІЯ
В СИСТЕМІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ****FROM PROLISOK TO SMART KIDS: ONYMIC OPPOSITION
IN THE SYSTEM OF PRESCHOOL EDUCATION****Кадочнікова О. П.,*****orcid.org/0000-0002-1401-9226***

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Статтю присвячено аналізу назв закладів дошкільної освіти (ЗДО) як одиниць публічного мовного простору та маркерів соціокультурної ідентичності. Об'єктом дослідження є онімна опозиція між назвами державних і приватних ЗДО, що виявляється у специфіці мотиваційних моделей, структурних типів і семантичного наповнення. Обґрунтовано актуальність вивчення назв освітніх інституцій як носіїв символічного капіталу, здатного забезпечити спільноті довгострокові переваги в соціокультурній, ідеологічній та комунікативній сферах.

На матеріалі, зібраному в межах Бучанської та Ірпінської громад Київської області у 2024–2025 рр., простежено тенденцію до переважання національно маркованих однокомпонентних назв у державному секторі (*Морквинка, Соловейко, Зернятко*) та двокомпонентних, часто з іншомовними елементами, — у приватному (*Funny Bunny, Happy Land, Rainbow Garden*). Найменування формуються шляхом онімізації лексем, що репрезентують концепти інтелектуального розвитку, позитивного емоційного фону, природних образів і художніх асоціацій. Характер мотивації проаналізованих одиниць здебільшого метафоричний або символічний, що забезпечує їхню конотативну насиченість і культурну релевантність.

Особливу увагу приділено символічній функції назв як інструменту трансляції ціннісних орієнтирів, ідеологічних настанов і колективної пам'яті в межах сучасного освітнього дискурсу. Аргументовано, що назви ЗДО виявляють семіотичне протиставлення між глобалізованою та національною ідентичністю, що віддзеркалює ширші тенденції трансформації символіки публічного простору постколоніального суспільства. Проаналізовано наявні нормативно-правові засади найменування ЗДО та окреслено чинники, що зумовлюють семіотичну розбалансованість і хаотичність у цій сфері. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення мовної політики у сфері освіти та формування культурно зваженої стратегії назвотворення.

Ключові слова: ономастика, заклад дошкільної освіти, мовний ландшафт, ідентичність, іншомовна лексика, мотивованість, мовна політика.

This article examines the names of preschool educational institutions as units of public linguistic space and markers of sociocultural identity. The focus of the study is the onymic opposition between the names of public and private educational institutions, which manifests itself through distinct motivational models, structural types, and semantic content. The relevance of analyzing educational institution names as carriers of symbolic capital is substantiated, as such capital can offer communities long-term advantages in sociocultural, ideological, and communicative domains.

Based on material collected in the Bucha and Irpin communities of Kyiv region during 2024–2025, the study reveals a tendency toward the dominance of nationally marked, single-word names in the public sector (e.g., *Morkvynka, Soloveyko, Zernyatko*) and two-word names, often with foreign-language elements, in the private sector (e.g., *Funny Bunny, Happy Land, Rainbow Garden*). Most names arise from the onymization of lexemes that represent concepts of intellectual development, positive emotions, the natural world, and associations with arts and beauty. The motivation behind these naming units is predominantly metaphorical or symbolic, which contributes to their connotative richness and cultural relevance.

Particular attention is paid to the symbolic function of names as a tool for conveying value orientations, ideological positions, and collective memory within educational discourse. It is argued that PEI names reflect a semiotic opposition between globalized and national identities, mirroring broader processes of symbolic transformation in the public space of a postcolonial society. The article also analyzes existing legal and regulatory frameworks governing preschool educational institutions' naming practices and identifies the causes of semiotic imbalance and inconsistency in this area. The findings may be applied in the development of language policy and the formulation of culturally grounded naming strategies in education.

Key words: onomastics, preschool education, linguistic landscape, identity, foreign-language elements, motivation, language policy.

Постановка проблеми. Мовний простір міста, зокрема його топонімний ландшафт, дедалі більше цікавить дослідників як інтегрована семіотична система, з допомогою якої спільнота відображає свої ідентичності, цінності та історичну пам'ять [1–13]. Назви об'єктів, представлені в публічному просторі, є мовними знаками, що відіграють ключову роль у самоідентифікації суспільних груп та соціальній публічній комунікації. Вони глибоко занурені в культурно-історичний контекст, у якому виникають і функціонують. Щоденне зіткнення із назвами різних об'єктів формує підсвідоме сприйняття трансльованих через систему власних назв культурних наративів, що значною мірою визначають уявлення членів суспільства про себе та інших [3, с. 167].

Освіта як соціальний інститут посідає не тільки ключове місце у «виробництві суспільної культури» [4, с. 144], а й часто стає ареною ідеологічного суперництва, де різні культурні групи змагаються за символічне панування в суспільстві [7; 14]. Унаслідок освітнього впливу у кожного індивіда формується зв'язок із певним культурним простором, у якому він / вона визначає своє місце.

Попри переконливо доведену потребу розглядати назви освітніх закладів як концептуально впорядковану систему, що відображає цінності та культурні інтереси суспільства [8, с. 103–106], українське мовознавство досі приділяє обмежену увагу цій проблематиці. Наявні праці стосуються номінації закладів вищої освіти [15; 16], а питання специфіки називання закладів нижчих ланок системи освіти, незважаючи на його суспільну вагу, досі не осмислене.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх десятиліть у світовій науці спостерігається стійка тенденція поступового зміщення дослідницького фокусу ономастів від структурного й етимологічного аналізу власних назв до їх прикладного осмислення, зокрема тих груп онімів, що постали внаслідок номінації штучно створених об'єктів (годонімів, ергонімів, медіаонімів, мережових імен тощо). Як зазначає В. Лучик, зміна дослідницького фокусу з формального вивчення (порівняльно-історичні та синхронні студії з антопоніміки та топоніміки) до вивчення функціонального навантаження та ідеологічного підтексту ономастичних одиниць відбувається «під впливом суспільної кон'юнктури» [17, с. 211], бо для суспільства на перший план виходить не сама власна назва, а критерії її вибору. У зв'язку з цим зростає науковий інтерес до політик називання як інструментів ідеологічного конструювання суспільного простору. Такий підхід відкриває можливість для інтерпретації власних назв як публічних символів, здатних репрезентувати ціннісні орієнтири, ідеології та ідентичності соціальних груп. Такий аналітичний вектор дедалі активніше використовують у дослідженнях культурної й політичної взаємодії в межах сучасних спільнот [11; 12; 14].

Системи онімів окремої сфери потенційно мають вплив на ідентичнісне позиціонування долучених до цієї сфери осіб. В україністиці студії з критичної топоніміки представлені переважно працями про практики перейменування населених пунктів [18; 19], вулиць [6; 20], рідше – інших об'єктів [2]. Відомі також дослідження, об'єктом вивчення яких є ергонімікон окремого міста чи регіону [21; 22; 23] чи загальні тенденції в розвитку онімної системи української мови [24].

Особливої актуальності набуває аналіз назв освітніх установ як символічного ресурсу. Описуючи загальні тенденції суспільного розвитку, П. Селігей указує, що вже зараз, на етапі переходу до постіндустріальної економіки, де рушієм розвитку є виробництво інформації та знань, людський капітал становить до 80% національного багатства високорозвинених країн [25, с. 176–177]. Він обґрунтовано прогнозує, що подальший «успіх суспільства залежатиме від того, наскільки ефективно працюють у ньому інститути творення та передавання знань» [25, с. 178]. Футурологи одностайні в думці, що роль освітніх установ дедалі зростатиме, а їхній вплив на формування світоглядних орієнтирів національних та глобальних спільнот органічно посилюватиметься. Відповідно, найактивніші в інформаційному й культурному просторі спільноти примножуватимуть свій символічний капітал [25, с. 178]. Дослідники наго-

лошують, що в сучасному світі символічний капітал часто переважає економічний як інструмент впливу та авторитету [26, с. 178–179]. Власні назви, вкорінені в систему колективних уявлень, є важливими складниками такого капіталу [26, с. 245]. Отже, актуальність вивчення семіотики назв в освітньому середовищі зумовлюється поєднанням кількох чинників: зміною дослідницьких парадигм в ономастиці, глибокими суспільно-політичними трансформаціями в Україні та потребою у формуванні стратегічних підходів до розвитку публічного простору через мовну політику.

Заклади дошкільної освіти як початкова ланка освітньої системи відіграють важливу роль у формуванні світоглядних орієнтирів громадян. За даними Державної служби статистики України, на кінець 2022 р. з 13,9 тис. ЗДО 96 % становлять заклади державної та комунальної форм власності [27]. Водночас у великих містах та густонаселених регіонах спостерігається зростання частки ЗДО приватного сектору, що є відповіддю на стійкий суспільний запит на дошкільну освіту. Однією з причин цього зсуву є міграційні процеси, зумовлені війною: скорочення кількості державних закладів у прифронтових регіонах і зростання кількості дітей внутрішньо переміщених осіб в інших областях. Дані Державної служби якості освіти України підтверджують, що значна частина дітей залишається неохопленою дошкільною освітою [28]. Найяскравіше ці процеси виявляються в Києві та його передмістях, де попит на освітні послуги значно перевищує пропозицію з боку державного сектору. Київська агломерація – найбільший в Україні урбаністичний осередок, швидко віддзеркалює соціокультурні зміни, виступає своєрідним маркером тенденцій та часто є законодавцем «моди» для інших регіонів. Тому семіотика назв освітнього простору в цьому регіоні заслуговує на детальний аналіз у рамках сучасних інтердисциплінарних підходів.

Мета дослідження – виявити специфіку культурних, мовних та ідеологічних кодів, втілених у назвах закладів дошкільної освіти (далі – ЗДО) різних форм власності. Матеріалом для дослідження стали назви ЗДО, що протягом 2024–2025 рр. функціонували в Бучанській та Ірпінській громадах Київської області. Реалізації мети підпорядковані такі завдання: 1) укласти перелік назв ЗДО; 2) простежити зв'язок між функцією назви та її лінгвістичними характеристиками – походженням, структурою, типом мотивованості; 3) схарактеризувати стійкі конотації, притаманні найбільш поширеним групам назв та 4) оцінити потенціал назв як елементів культурної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Унаслідок наскрізної вибірки з реєстру ЗДО та медіаресурсів укладено реєстр назв ЗДО. Особливістю освітнього ландшафту цієї території є кількісна перевага ЗДО приватного сектору – 46 проти 22 державних / комунальних. Це суттєво впливає на загальний лінгвокультурний профіль простору, а аналіз системи назв ЗДО має істотний прогностичний потенціал, адже уможливорює відстежити актуальні тенденції в динаміці найменувань цієї сфери.

Первинна функція будь-якого оніма – ідентифікувати позначуваний об'єкт. Найменування державних закладів освіти переважно складаються з двох частин: а) номенклатурної, що вказує на належність до певної ланки системи освіти, форму власності та його тип і виконує інформаційну функцію, та б) символічної, яка, власне, і стає знаком цього об'єкта для мовців. Номенклатурну частину часто формують два неоднорідні компоненти: вербальний, що вказує на тип закладу освіти, форму власності, місце розташування, та числовий – на його порядковий номер в системі закладів регіону. Сама по собі ця частина назви вже може бути унікальним ідентифікатором установи, наприклад: *Бучанський заклад дошкільної освіти комбінованого типу № 4*, *Луб'янський заклад дошкільної освіти комбінованого типу № 9*, *заклад дошкільної освіти (ясла-садок) №12*. Як формальний ідентифікатор закладу ця частина назви є складником повної назви ЗДО, поширена в офіційних документах і практично не відображена в інформаційному чи публічному просторі міста (за винятком вивіски на приміщенні ЗДО).

Натомість другий – символічний – компонент назви виконує головню комунікативну функцію і є знаком, що уналежнює заклад до об'єктів мовного ландшафту міста, а також одиницею

входу поняття до ментального лексикону мовця. Традицію додавання символічного компонента до номенклатурної частини назви можна простежити ще з початку ХХ ст.: у дослідженнях дитячого дискурсу в СРСР 1920–1930х рр. натрапляємо на поодинокі приклади ідеологічно навантажених назв ЗДО, функція яких – сприяти формуванню стійкого уявлення дитини про себе як «будівничого соціалізму, наприклад: *колонія імені Горького* [29, с. 258], *дитячий садок «Орлятко»* [30]. Варто зауважити, що саме ідеологічна функція забезпечила закріплення в ужитку цієї частини назви.

Унаслідок суспільно-культурних змін в освітній системі пострадянської України виникли навчальні заклади приватної форми власності, що принесли нові ідеологеми в освітнє середовище та значною мірою вплинули на культурний ландшафт країни. Оскільки освіта – це сфера, що має великий прогностичний потенціал, спрямована на формування вмінь і навичок, потрібних суспільству в майбутньому, то концептуальні значення, які вона транслює, матимуть вплив на розвиток суспільства протягом найближчих десятиліть.

Однією з найбільших новацій приватного сектору освіти стала ідея конкуренції між закладами, адже визначила потребу створити привабливий імідж закладу освіти для здобувачів. Назва з високим прагматичним потенціалом стала одним із ключових інструментів формування привабливого іміджу закладу дошкільної освіти, оскільки завдяки стійким і легко впізнаваним асоціаціям із позитивними, привабливими та престижними образами, вона ефективно апелює до батьківської аудиторії, наприклад *Smart kid*, *Happy child*, *Країна метеликів*, *Садок Мацьона*. Натомість більшість назв ЗДО державної і комунальної форми власності (77 %) становлять однокомпонентні іменникові найменування: *Пролісок*, *Перлинка*, *Знайко*. У прагненні створити яскравий емоційний образ, творці назви часто намагаються максимально ефективно використати її «семантичну ємність», тому віддають перевагу складним моделям побудови: 51 % назв ЗДО приватного сектору побудовано за моделлю двокомпонентного словосполучення, переважно субстантивно-атрибутивного типу, наприклад: *Rainbow Garden*, *КузінСад*, *Розумна хатинка*. Прикметно, що частка таких найменувань у державному та комунальному секторі – лише 18 % (*Червона калина*, *Лісова пісня*) від їх загальної кількості, із них 2 назви – не словосполучення, а складені форми імен казкових персонажів: *Івасик-Телесик*, *Червона шапочка*.

Припускаємо, що однією з причин формування однослівної традиції називання ЗДО, як і закладів середньої освіти, стало (окрім радянського спадку в назовництві) ухвалення Наказу Міністерства освіти і науки України № 875 «Про назви загальноосвітніх навчальних закладів», у якому визначено перелік компонентів структури назв державних закладів освіти [31]. Щоправда, сформульовані в документі настанови не містили безпосередніх вимог до символічної частини назви, а лише наводили окремі (однослівні) приклади номінацій, а свою чинність наказ втратив за рік після його публікації. Станом на сьогодні найменування ЗДО регулює пункт 4 статті 31 Закону України «Про дошкільну освіту», у якому стосовно символічного компонента назви зазначено: «Повне найменування закладу дошкільної освіти може додатково містити... присвоєне відповідно до вимог законодавства ім'я (псевдонім) суспільно-політичного чи громадського діяча, захисника Вітчизни, діяча науки, освіти, культури або інших сфер суспільного життя» [32]. Попри наявність спеціальних нормативно-правових актів, називання об'єктів цієї стратегічно важливої для держави сфери не уніфіковане: згідно зі ст. 39 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» офіційні назви державних органів, підприємств, установ та організацій мають бути виконані українською мовою [33], однак у ньому немає рекомендацій щодо норм називання закладів освіти приватної форми власності. Тож закономірно, що назви ЗДО, за словами Уповноваженого із захисту державної мови, часто «не відповідають стандартам державної мови, а деякі – просто здоровому глузду» [34]. Результати вибіркової перевірки назв у реєстрі суб'єктів освітньої діяльності спонукали Т. Кременя закликати місцеві органи самоврядування переглянути систему назв ЗДО, очистити її від тих,

що є символами радянської символіки (насамперед, відтворені російською мовою або ж виниклі внаслідок міжмовних російсько-українських впливів) на зразок *Івушка*, *Ладоньки*, *Карандашкіно*, *Топольок*, *Зоренька* або ж «іншомовні покручі» на зразок: *Універсул прікіндеїлор*, *Ендекерт*, *Пачірта*, *Монтессорі фемелі*, *Британіка кідс*, *Спінк Інглиш*, *Грінрайс кідс* [34].

Цілком поділяємо думку про патогенність таких найменувань у мовному ландшафті міста і, з огляду на тенденцію до зростання їх кількості, загрозливий характер для національної безпеки через знецінення національних інтересів. Утім, відображене в системі назв зіткнення різних світоглядів, у якому орієнтованому на глобалізацію культурного простору протистоїть спрямований на підтримку локальної культури, – не унікальна для нашого суспільства ситуація. Вона типова для постколоніальних країн, які перебувають на етапі «топонімічного очищення» – деколонізації простору через перейменування [13]. Перейменування, особливо на початковому етапі, можуть (і мають, як свідчить матеріал дослідження) несистемний характер, не підпорядковані стратегічно чіткій концепції трансформації публічного простору. Зрештою, освіта як критично значуща для розвитку суспільства інституція стає «ареною, місцем, де індивіди або групи борються один з одним за визначення нормативної культури та культурних ідентичностей» [7; 14, с. 604], виступаючи водночас і місцем для культурної асиміляції, і простором, де індивіди та групи обстоюють власне розуміння традиційної культури [10; 14, с. 605].

Оскільки дискурсивний акт присвоєння імені не просто позначає вже наявний об'єкт, а й встановлює, яка інформація з усього потоку відомостей про нього є найбільш важливою [11, с. 454], то ключовим моментом на початковому етапі створення оніма вважаємо вибір мови. Яскраво виражене зіткнення між регіональною та глобалізованою ідентичністю в сучасному українському суспільстві дуже чітко виявляється у виборі мотиваційних основ для назв ЗДО: якщо з-поміж назв державних ЗДО тільки 1 % мають виразне іншомовне походження (*Смайлик*, *Колібри*), то частка символічних назв із виразно «неукраїнською» конотацією в приватному секторі становить 50 %. До останніх зараховуємо як назви-варваризми (*Happy Rony*, *LimPoPo*), так і назви-гібриди, що різною мірою поєднують елементи української та інших мов (*Malina kids*, *IQ-СИКИ*, *САНДІК*), а також назви, предметне значення яких міцно асоціюється з іншопольним середовищем внаслідок специфіки предметного значення чи особливостей звукової або морфологічної форми (*Андерсен 2.0*, *Карандашкіно*, *Любімки*). Окрім вибору мови-джерела назви, для створення прагматичного ефекту використовують і спосіб її графічного кодування. Оформлення назви з допомогою не традиційної для української мови системи письма є одним із прийомів підкреслити престижність позначуваного закладу, створити враження елітарності його аудиторії. З цієї точки зору найбільший потенціал виявляє латинська абетка, якою оформлено 41 % назв ЗДО приватного сектору (19 одиниць).

З погляду мотивованості всі найменування ЗДО є прозорими для мовців. Апелюючи до фонових знань, уявлень, культурних субкодів адресатів, назви легко накладаються на їхню мовну картину світу і завдяки асоціативним та конотативним компонентам значення реалізують свої функції. Обираючи мотиваційну ознаку для назви, номінатор спирається не тільки на власні уявлення про її релевантність, а й (насамперед там, де йдеться про бізнес-сферу й залучення маркетингових стратегій) на усталену в суспільстві систему стереотипів. Аналіз найпоширеніших мотиваційних моделей уможливорює висновок про переважання конотативно забарвлених онімів, доономастичне значення яких не вказує безпосередньо на позначуваний об'єкт, наприклад: *Сонях*, *Теремок*, *Акварельки*. Відповідно до визначених Г. Зимовець типів мотивації [35, с. 41–42] фіксуємо незначну кількість назв з описовою мотивацією: вони представлені одиницями, в структурі яких є слова *садок*, *дитина* та інші, що належать до цих тематичних груп і безпосередньо пов'язані з компонентами фрейму діяльності установи: *Mini садок*, *Садок Мацьона*, *САНДІК*, *KIDS CLUB*.

Складнішими, проте так само прозорими, є назви з метафоричною та символічною мотивацією [35, с. 43]. До першої групи належать одиниці, в основі яких лежить порівняння характерис-

тик названого об'єкта з іншим референтом. Це, здебільшого, найменування, утворені від зменшено-пестливих назв об'єктів рослинного і тваринного світу: *Морквинка, Кавунчик, Зернятко, Світлячок, Бджілка*. До другої групи зараховуємо одиниці, предметне значення чи конотації яких пов'язані з образами національної дитячої культури, наприклад, *Червона калина, Веснянка, Рута, Козачок, Соловейко, Івасик-Телесик, Котигорошко, Капітошка*. Окремий пласт назв становлять метонімії найменування, утворені від пестливих назв дітей за різними ознаками: *Мудрагелик, Знайко*; та пестливих звертань до дітей: *Мамине курчатко, Мацьона*.

Аналіз найменувань ЗДО з огляду на репрезентацію символів української культури не дає достатніх підстав стверджувати про посилену ідеологізацію ономастикону на національному ґрунті: у підсистемі назв приватних ЗДО лише 27 % найменувань мають національно маркований характер, що суттєво контрастує з практикою номінації в державному секторі, де цей показник становить 68 %. До онімів, пов'язаних з українською культурою, зараховуємо одиниці, утворені на основі символічної чи метафоричної номінації на основі питомо української лексики. Тож можна зробити висновок про формування ще однієї опозиції в різних секторах освіти – за ознакою престижності глобалізована культурна ідентичність, притаманна приватним закладам, протиставляється національній, яку репрезентують державні та комунальні установи.

Вочевидь, під впливом власне-соціального фактору поодинокими вкрапленнями в назвах приватних ЗДО є одиниці, конотація яких пов'язана із сучасною російською культурою: *Любимки, Шкет, Шкодний дворик*. Відзначимо, що такі назви мовці не сприймають як еквівалентні за функційним навантаженням до англійських: їхня впливовість на аудиторію не пов'язана з уявленнями про елітарність чи інноваційність – вони актуалізують «родинно-інтимні» конотації.

Ресурсом для творення найменувань ЗДО є переважно апелювати різних тематичних груп. Найчастіше онімізації зазнають лексеми зі значенням

1) інтелектуальної діяльності – назви, що акцентують на розумовому розвитку вихованців: *IQ-СИКИ, Smart Kids, Розумна хатинка, Грамотійка, Абетка, Зернятко* (як метафора початку росту знань);

2) позитивних емоцій – назви, що викликають асоціації зі щасливим безтурботним періодом дитинства: *Happy child, FunKids, Кнопа, Happy Land, Любимки, Мамине курчатко*;

3) об'єктів тваринного і рослинного світу – назви, що містять близькі дітям образи: *Dino, Foxu, Funny Bunny, Світлячок, Кавунчик, Вишенька*;

4) об'єктів чи ознак мистецької сфери – назви, пов'язані з красою, творчістю: *Акварельки, Країна метеликів, Лісова пісня*.

Висновки. Аналіз назв закладів дошкільної освіти як складників міського семіотичного простору дозволяє окреслити ключові тенденції сучасного українського ономастикону в освітній сфері. Назви ЗДО мають значний прагматичний потенціал і здатні виконувати не лише ідентифікаційну, а й комунікативну, символічну та ідеологічну функції. Попри наявність нормативних актів (Закони України «Про мову», «Про дошкільну освіту»), регулювання процесу називання ЗДО залишається недостатнім, особливо щодо приватного сектору, що призводить до хаотичної практики номінації.

Співвідношення символічних компонентів у назвах державних і приватних закладів виявляє суттєві відмінності: державний сектор частіше апелює до національно-культурної традиції, тоді як приватний тяжіє до іншомовних або гібридних моделей номінації. Показник національно маркованих назв у державному секторі сягає 68 %, тоді як у приватному – лише 27 %, що засвідчує формування семіотичної опозиції між цими секторами освіти. Типовою стратегією творення назв ЗДО є використання мотиваційних ознак, пов'язаних з інтелектуальною діяльністю, позитивними емоціями, природними образами та естетичними категоріями. Частка назв із метафоричною та символічною мотивацією істотно переважає над описовими номіна-

ціями, що свідчить про цілеспрямовану експлуатацію конотативного потенціалу. Характерним для назв приватного сектору є звернення до англomовної лексики, латинської графіки та словотвірних гібридів, що виконує функцію маркування елітарності та престижності. Натомість у державному секторі домінують однокомпонентні назви, переважно питомо українського походження, часто з національно-культурною символікою. Система назв дошкільних освітніх закладів виступає наскрізною проекцією культурної політики, соціальних ідеологій та мовних пріоритетів. Державні ЗДО зберігають традиційні культурні наративи, тоді як приватний сектор формує гібридний, часто космополітичний ономастичний простір.

Отже, назви ЗДО виступають дієвим інструментом концептуалізації освітнього простору, репрезентації цінностей та формування культурної ідентичності в умовах постколоніальної перебудови українського суспільства. Онімний ландшафт сфери ранньої освіти активно оновлюється, позбавляючись впливу колоніальних практик найменування, і водночас балансує між глобалізованою та національною ідентичністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вербич С. О. Трансформація українського онімного простору: внутрішньо- та позамовні чинники. *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 15–23.
2. Демська О. Лінгвістичний ландшафт міста у стані війни. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2024. Вип. 10. С. 5–18. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2024.10.5-18>
3. Carbaugh D., Rudnick L. Which place, which story?: cultural discourses at the border of the Blackfeet Reservation and Glacier National Park. *Great Plains Quarterly*. 2006. 26. P. 167–84.
4. Dwyer C. Constructions of Muslim identity and the contesting of power: The debate over Muslim schools in the United Kingdom. *Constructions of Race, Place, and Nation*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 1993. P. 143–159.
5. Forest B., Johnson J. Unraveling the Threads of History: Soviet-Era Monuments and Post-Soviet National Identity in Moscow. *Annals of The Association of American Geographers Annals of the American Association of Geographers*. 2002. Vol. 92 (3).
6. Gnatiuk O., Melnychuk A. A Case Study of De-Russification of Ukrainian Hodonyms: Rigged Trial or Justice Restored? *Names*. 2023. 71 (4). P. 40–55.
7. Grufford P. The countryside as educator: Rurality and citizenship in inter-war Wales. *Journal of Historical Geography*. 1996. Vol. 22. P. 412–423.
8. Katz Y. Identity, nationalism, and placenames: Zionist efforts to preserve the original local Hebrew names in official publications of the Mandate Government of Palestine. *Names*. 1995. Vol. 43. P. 103–118.
9. O'Donnell P. M. Urban Cultural Landscapes and the Spirit of Place. 16th ICOMOS General Assembly and International Symposium: «Finding the spirit of place – between the tangible and the intangible», 29 Sept – 4 Oct 2008, Quebec, Canada. [Conference or Workshop Item]. URL: <https://openarchive.icomos.org/id/eprint/67>
10. Pathey-Chavez G. G. High school as an arena for cultural conflict and acculturation for Latino Angelinos. *Anthropology & Education Quarterly*. 1993. Vol. 24. P. 33–60.
11. Rose-Redwood R., Alderman D., Azaryahu M. Geographies of Toponymic Inscription: New Directions in Critical Place-Name Studies. *Progress in Human Geography*. 2010. 34. P. 453–470.
12. Stump R. W. Toponymic commemoration of national figures: The cases of Kennedy and King. *Names*. 1988. Vol. 36. P. 203–216.
13. Yeoh B. Street-naming and nation-building: toponymic inscriptions of nationhood in Singapore. *Area*. 1996. 28. P. 298–307.
14. Alderman D. H. School Names as Cultural Arenas: The Naming of U.S. Public Schools after Martin Luther King. *Urban Geography*. 2002. 23:7. P. 601–626.
15. Куліченко А. К. Назви закладів медичної освіти України та США у ХХІ ст.: порівняльний аналіз дефініцій. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах*. Запоріжжя, 2020. Вип. 71. Т. 1. С. 138–143.
16. Серебрянська І. М. Структурно-семантична характеристика власних назв українських вищих навчальних закладів. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство»*. 2017. Вип. 23. С. 171–178.
17. Лучик В. Слов'янська ономастика: стан і перспективи розвитку. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство*. 2017. 1 (27). С. 210–212.

18. Гоманюк М. А. Декомунізаційні моделі перейменування населених пунктів півдня України (на прикладі Херсонської області). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2017. Вип. 6. С. 30–37.
19. Кравченко Л. Перейменування сучасних українських ойконімів. *Українське мовознавство*. 2018. Вип. 1. С. 135–151.
20. Немировська С. Перейменування вулиць м. Чернігова у світлі соціолінгвістики. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2020. Вип. 6. С. 115–127.
21. Белей О. О. Сучасна українська ергонімія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області): автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2000. 17 с.
22. Волчанська Г. В., Вільховецька Н. І. Ергоніми міста Кропивницького. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Т. 1. Вип. 27. С. 51–58.
23. Горожанов Ю. Ю. Ергоніми міста Луцька: структурно-семантичний аналіз. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького національного університету*. 2013. Вип. 9. С. 134–139.
24. Тараненко О.О. Українська літературна мова кінця XX — першої чверті XXI ст.: стан і тенденції розвитку: монографія: у 2 частинах. Частина II: Розділи VII–XII. Київ: Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2024. 813 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1y256BN-6XSP5_ulbp2G6xwK-abmi6OX7/view
25. Селігей П.О. Українська мова у 2222 році. К.: Академперіодика, 2023. 452 с. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka/490.452>
26. Bourdieu P. The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press. 1986. P. 241–258.
27. Дошкільна освіта в Україні у 2023 році: статистична інформація. К., 2024. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/osv/osv_rik/dosh_osv_Ukr_2023.xls
28. Внаслідок війни зростає відсоток дітей, які не охоплені дошкільною освітою: результати дослідження. Державна служба якості освіти. URL: <https://sqe.gov.ua/monitoring-zdo-2023/>
29. Гогохія Н. Праця, навчання та дозвілля у житті дитини в УРСР (1929-1939). *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. 2011. Вип. 20. С. 255–268.
30. Кохан О. Дитячі заклади Києва в 1920 рр. (за матеріалами НМІУ). *Науковий вісник Національного музею історії України*. 2023. Вип. 9. С. 94–106.
31. Наказ Міністерства освіти й науки України від 31.12.2003 № 875 «Про назви загальноосвітніх навчальних закладів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0875290-03#Text>
32. Закон України «Про дошкільну освіту» від 06.06.2024 № 3788-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text>
33. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
34. Назви дитячих садочків необхідно привести у відповідність до норм правопису та мовних стандартів, – Тарас Кремін. Уповноважений із захисту державної мови. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/nazvy-dytiachykh-sadochkiv-neobkhidno-pryvesty-do-norm-ukrainskoho-pravopysu-ta-standativ-derzhavnoi-movy-taras-kremin>
35. Зимовець Г. В. Проблема мотивованості власних назв. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Вип. 5. С. 38–46.

УДК 811.161.2'372.21

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-11>

ІМАЖОНІМИ УКРАЇНСЬКОГО АВАНГАРДУ: СЕМАНТИКА, ЗВ'ЯЗОК ІЗ КОНЦЕПТАМИ МИСТЕЦЬКОГО ДИСКУРСУ

IMAGONYMS OF THE UKRAINIAN AVANT-GARDE: SEMANTICS, RELATIONSHIP WITH CONCEPTS OF ART DISCOURSE

Козловська Д. В.,

orcid.org/0000-0002-5731-5375

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри соціогуманітарних дисциплін

Київської державної академії декоративно-прикладного

мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука

У статті проведено аналіз семантичного навантаження імажонімів – одного з малодосліджених онімних розрядів. Дослідження, що охоплює імажоніми українського авангарду початку ХХ століття, здійснено з огляду на специфічність назв творів образотворчого мистецтва цієї течії та неоднозначність сприйняття мови авангардистських творів. Закцентовано увагу на виявленні зв'язків між семантикою імажонімів і домінуювальними концептами живописного дискурсу «напрямок», «жанр», «колір». Продемонстровано корелювання семантичного наповнення назв картин із концептуальним простором мистецтва. Наголошено на поглибленні розуміння винятковості авангардного живопису завдяки образному потенціалу концептуально наповнених лексем, уміщених в імажоніми. Спостережено, що пропріальні одиниці, виконуючи номінативну та смислову функції, часто компенсують розпливчастість сенсу творів, відсутність системності й логічності вираження естетичного змісту, притаманну авангардизму. Зауважено, що імажоніми постають невід'ємною частиною твору образотворчого мистецтва, оскільки сприйняття глядача сфокусоване одночасно й на зображеному з його концептуальними характеристиками, й на назві картини. Імажоніми класифіковано за видами вміщених у них лексем або похідних від них у межах зв'язку їхньої семантики з трьома заявленими концептами. Також зафіксовано поєднання в імажонімах двох і більше різних лексем, семантично пов'язаних із концептами живописного дискурсу. Такі міжпарадигматичні зв'язки слів посилюють розуміння цілісності змісту художнього полотна. В імажонімах відбито бажання митців-авангардистів відзначити належність творів до певного напрямку з огляду на несприйняття соціумом нової течії з її творчими експериментами, зовнішньою формальною новизною, епітатжністю, незвичним способом передачі дійсності. Розглянуто також імажоніми, семантика яких пов'язана з концептом «колір». У цих назвах відбивається колористична стихія авангардизму з її вируванням барв, мозаїчністю, колажуванням та іншими елементами гри з кольором. Описано семантичну наповненість авангардистської імажонімії.

Ключові слова: імажонім, семантика, домінуювальний концепт, лексема, кольоратив.

The article analyzes the semantic load of imagonyms, one of the little-studied onymic categories. The study covering imagonyms of the Ukrainian avant-garde of the early 20th century was carried out taking into account the specificity of the names of works of fine art of this movement and the ambiguity of the perception of the language of avant-garde works. The focus is on identifying the connections between the semantics of imagonyms and the dominant concepts of the pictorial discourse «movement», «genre», «color». The correlation of the semantic content of the paintings' names with the conceptual space of art is demonstrated. The emphasis is on deepening the understanding of the exclusivity of avant-garde painting due to the figurative potential of conceptually filled lexemes placed in imagonyms. It has been observed, that proper units, performing nominative and semantic functions, often compensate for the vagueness of the meaning of works, the lack of systematicity and logic in the expression of aesthetic content, inherent in avant-gardism. It has been noted that imagonyms become an integral part of a work of fine art, since the viewer's perception is focused simultaneously on the depicted object with its conceptual characteristics and on the painting's title. Imagonyms are classified by the types of lexemes contained in them or derivatives thereof within the framework of the connection of their semantics with the three declared concepts. The combination of two or more different lexemes semantically related to the concepts of pictorial discourse in imagonyms has also been recorded. Such interparadigmatic connections of words enhance the understanding of the integrity of the content of the art canvas. Imagonyms reflect the desire of avant-garde artists to mark the belonging

of their works to a certain movement due to the society's rejection of the new trend with its creative experiments, external formal novelty, shockingness and unusual way of conveying reality. Imagonyms, the semantics of which are connected with the concept of «color», are also considered. These names reflect the coloristic element of avant-garde with its riot of colors, mosaicism, collage and other elements of playing with color. The semantic content of avant-garde imagonyms is described.

Key words: imagonym, semantics, dominant concept, lexeme, colorative.

Постановка проблеми. В українських ономастичних студіях недостатньо вивченим залишається один із важливих аспектів функціонування імажонімів, а саме зв'язок їхнього семантичного навантаження з концептуальним простором образотворчого мистецтва. В сучасному мистецтвознавчому дискурсі цей простір інтерпретується передусім як система смислів, із-серед яких домінувальними концептами живопису є «напря́м», «жанр», «колі́р». Актуальність статті полягає в дослідженні імажонімів у контексті вміщення лексем, семантика яких пов'язана з певними концептами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українському ономастичному дискурсу на сьогодні бракує досліджень семантично-функційного аспекту імажонімії, оскільки дослідниками переважно аналізується структурна специфіка онімів відповідного розряду. М. М. Цілина у статті «Українська імажонімія XX–XXI ст.» (2015) розглядає структурні типи імажонімів, зокрема тезойменність однокомпонентних, лише типи синтаксичних зв'язків двокомпонентних та афористичність багатозначних назв картин Марії Приймаченко [1]. У статті «Імажонімія Тараса Шевченка (мовно-структурний вимір)» (2017) дослідниця так само розглядає структуру найменувань, установлює синтаксичні зв'язки між компонентами багаточленних назв та обмірковує мотиви номінування однокомпонентних [2]. Варто зауважити, що українські автори віддають перевагу дослідженню імажонімії польськомовного, англomовного, німецькомовного дискурсів. І. С. Гонца та Т. В. Григоренко у статті «Імажоніми в польському мистецькому дискурсі: номінація і сенс» (2025) на матеріалі творчості польського художника-сатирика Павла Кучинського здійснюють образно-семантичний аналіз назв його ілюстрацій [3]. О. О. Васильєва у статті «Структурні типи англomовних ідеонімів» (2016) досліджує структурну організацію відповідних мовних одиниць [4]. У статті О. Ю. Карпенко та О. О. Васильєвої «Мотиваційний аналіз англomовних артіонімів» (2019) встановлено кореляцію між двома підходами (традиційним і когнітивно-ономасіологічним) до мотивованості артіонімів, зокрема імажонімів як підрозряду артіонімів, із визначенням домінувальних чинників у мотиваційній організації відповідних пропріальних одиниць [5].

Метою дослідження є виявлення смислової наповненості імажонімів через простеження зв'язку семантики мовних одиниць, уміщених у назви творів образотворчого мистецтва, з домінувальними концептами мистецького дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідеоніми як власні назви нематеріальних об'єктів є найбільшим онімним полем, оскільки фіксується велика кількість друкованих та електронних видань, творів мистецтва, часових відтинків і т. ін. М. М. Торчинський зазначає, що, незважаючи на різноплановість ідеонімного простору, в українській мові немає достатньо наукових праць, присвячених опису його складників [6, с. 299]. До складу ідеонімів належать артіоніми – власні назви творів мистецтва. Зокрема, із-серед артіонімів на увагу дослідників заслуговують імажоніми – найменування творів образотворчого мистецтва [6, с. 301].

Пропоноване дослідження ґрунтоване на аналізуванні 246 назв картин українських авангардистів початку XX століття.

Варто зазначити, що представники українського живописного авангарду 1910–1930 років Олександр Богомазов (1880, с. Ямпіль, Чернігівська губернія – 1930, Київ), Василь Єрмилов (1894, Харків – 1968, Харків), Олександр Архипенко (1887, Київ – 1964, Нью-Йорк), Казимир Малевич (1879, Київ – 1935, Санкт-Петербург), Олександра Екстер (1882, Білосток, Гроднен-

ська губернія – 1949, Фонтене-о-Роз, Франція), Соня Делоне (1885, Одеса – 1979, Париж), Давид Бурлюк (1882, х. Семиротівка, Харківська губернія – 1967, Нью-Йорк), Віктор Пальмов (1888, Самара – 1929, Київ), Анатоль Петрицький (1895, Київ – 1964, Київ) були пов'язані з Україною чи то місцем народження, чи то періодом проживання, чи то здобуттям освіти, а загалом відчуттям української ідентичності та прихильністю до національних традицій. На початку XX століття не існувало поняття «український авангард». Воно виникло в 1973 році, коли на лондонській виставці західні мистецтвознавці вперше побачили роботи світового рівня невідомих українських художників В. Єрмилова та О. Богомазова.

Авангардизм привніс у мистецький дискурс не просто нові художні форми, зовнішню формальну новизну, а й нове бачення світу з ідеєю свободи від умовних обмежень. Із виникненням авангарду система смислів, концептуальний простір мистецтва наповнився атмосферою бунту, епатажності, деструкцією усталеного, експериментуванням із уламками зруйнованого. З огляду на те, що сприйняття зображеного, усвідомлення напряму й жанру художнього твору відбувається у глядача одночасно з осмисленням назви, остання стає невід'ємною частиною твору, ніби зрощується з ним. Звідси випливає органічність зв'язку семантики авангардистських імажонімів із концептуальним простором мистецького дискурсу. На особливу увагу заслуговують імажоніми, що містять лексеми, пов'язані з домінуючими концептами живопису, як-от: «напря́м», «жанр», «колі́р».

Щодо концепту «напря́м», жодна течія в живописі не представлена в імажонімах назвами напрямів настільки, наскільки авангардистська. Особлива наповненість імажонімів пояснюється бажанням митців, що представляли нові експериментальні напрями, розтлумачити виниклі неясності, захистити нові течії в живописі від суспільного обурення, закрити ґештальт розкриття свого образно-емоційного завдання. Авангардистські твори стикалися з неприйняттям, відторгненням не лише в Україні. Зокрема, французькі критики називали картини, створені кубістами, дивними, «написаними кубиками», щоб незабаром визнати їх, захопливо проголосивши художника-кубіста сміливою людиною, що зневажає форму та зводить усе зображуване «до геометричних схем, до кубів». Нові форми з допомогою основних художніх принципів – швидкості, руху й енергії – також створювали футуристи. Поєднанням геометризації й динаміки постав кубофутуризм. Українське авангардне мистецтво, сформоване на основі європейського модернізму з привнесенням традицій народного мистецтва, за двадцять років існування проявилось в цілій низці напрямів. Наші митці початку XX століття у творчих пошуках нових форм пройшли крізь численні «-ізми»: імпресіонізм, постімпресіонізм, примітивізм, фовізм, кубізм, футуризм, панфутуризм, сюрреалізм, спектралізм, пуантилізм та ін. Для характеристики композицій із комбінаціями різнокольорових площин, найпростіших геометричних форм К. Малевичем був уведений термін «супрематизм». Супрематизм утілював переважання кольору над іншими властивостями зображення. Ще одним популярним напрямом українського авангарду був конструктивізм із притаманними йому домінуванням прямокутності й лаконічності форм. В імажонімах знайшла відбиття потреба художників зазначити належність до певного напряму живопису з огляду на те, що мистецтво авангарду розраховане не стільки на чуттєве, скільки на інтелектуальне сприйняття.

Скласифікуємо імажоніми за видами вміщених лексем, що мають семантичне навантаження, пов'язане з концептом «напря́м». Отже, зазначені імажоніми містять:

1) лексему на позначення напряму живопису (11 назв):

К. Малевич «Супрематизм» (1915), «Супрематизм» (1916), «Супрематизм» (1917), «Магнетичний супрематизм» (1917), «Супрематизм» (1918), «Супрематизм» (1920), «Супрематизм» (1928), «Формула супрематизму» (?), «Просторовий супрематизм» (?), «Супрематизм» (?);

О. Екстер «Інтер'єр у стилі кубізму» (1912);

2) означення, похідне від назви напряму (14 назв):

К. Малевич «Супрематична конструкція» (1915), «Супрематична картина» (1916), «Супрематичний відбиток» (1916), «Супрематичні елементи» (1917), «Супрематична картина»

(1917), «Супрематична картина» (1918), «Оновлення супрематичної площі» (1920), «Супрематичні композиційні елементи» (1920), «Супрематична група» (1920), «Супрематична сукня» (1923), «Рух супрематичної площі, що становить новий двограний супрематичний елемент» (1927), «Контрастні супрематичні елементи» (1927), «Три супрематичні фігури» (?);

Д. Бурлюк «Футуристична жінка» (1911);

3) лексему на позначення форми, стилю, техніки виконання твору живопису (2 назви):

О. Богомазов «Абстракція» (1914);

Д. Бурлюк «Абстракція» (1910);

4) лексеми на позначення геометричних фігур або поняття (9 назв):

К. Малевич «Квадрат» (1913), «Чотири квадрати» (1915), «Чотирикутник та коло» (1915), «Квадрат, коло, стріла» (1915), «Овал, прямокутник, квадрат, крива» (1920), «Фігура у формі хреста з піднятими руками» (?), «Два квадрати» (?);

О. Екстер «Рух площин» (1918);

Д. Бурлюк «Осінні трикутники» (1913).

Представимо класифікацію імажонінів авангардистського живопису, семантично пов'язаних із концептом «жанр». Такі імажоніми містять:

1) лексему на позначення жанру образотворчого мистецтва «портрет» (63 назви):

О. Богомазов «Автопортрет» (1907), «Портрет Ванди Монастирської» (1907), «Портрет Ванди» (1908), «Автопортрет» (1911), «Портрет Ванди Монастирської» (1910), «Портрет Ванди Монастирської» (1911), «Портрет художника Бурданова» (1912), «Портрет дружини художника (Ванда Монастирська)» (1913), «Жіночий портрет» (1914), «Портрет Ванди Монастирської, дружини художника» (1914), «Портрет дружини Ванди» (1914), «Портрет» (1915), «Автопортрет» (1915), «Портрет жінки» (1915), «Портрет чоловіка» (1928), «Портрет доньки» (1928);

К. Малевич «Портрет члена родини художника» (1906), «Автопортрет» (1907), «Автопортрет» (1910), «Автопортрет» (1911), «Портрет Івана Ключа» (1913), «Портрет М. В. Матюшина» (1913), «Портрет чоловіка» (1930), «Портрет» (1932), «Портрет рекордера в продуктивності праці» (1932), «Портрет жінки» (1932), «Портрет чоловіка» (1933), «Портрет юнака» (1933), «Портрет дружини художника Н. А. Малевич» (1933), «Портрет Івана Ключа» (1933), «Портрет В. О. Павлова» (1933), «Автопортрет» (1933), «Три портрети» (1933), «Портрет жінки» (1934), «Портрет доньки художника» (1934), «Портрет дружини художника» (1934), «Портрет матері» (?);

В. Єрмилов «Автопортрет» (1912), «Чоловічий портрет» (1921), «Жіночий портрет» (1923), «Портрет художника Олексія Почтенного» (?);

А. Петрицький «Портрет старика (Д. Соловйова)» (1913), «Жіночий портрет» (1922), «Портрет поета М. Семенка» (1929), «Портрет письменника М. Доленга» (1929), «Портрет Гордія Коцюби» (1931);

В. Пальмов «Автопортрет із дружиною» (1920), «Груповий портрет (М. Чужак, С. Третьяков, М. Асєєв)» (1921);

Д. Бурлюк «Портрет матері» (1906), «Портрет мого дядька» (1910-ті), «Автопортрет із дружиною Марусею» (1910), «Портрет Марусі» (1910), «Портрет жінки» (1910), «Портрет Альберта Козлова» (1910), «Портрет чоловіка, можливо, Павла Челищева» (1910), «Портрет піснєбійця футуриста Василя Каменського» (1916), «Сімейний портрет» (1916), «Портрет поета-футуриста В. В. Каменського» (1917), «Автопортрет» (1919), «Портрет чоловіка з Огасавари» (1921), «Портрет місис Морімото з сином» (1922), «Портрет Миколи, сина художника» (1927), «Портрет Миколи Реріха» (1929);

2) лексему на позначення жанру образотворчого мистецтва «пейзаж» (32 назви):

О. Богомазов «Пейзаж із пальмою та квітучою клумбою» (1905), «Пейзаж із деревами» (1911), «Міський пейзаж. Київ» (1913), «Київський пейзаж» (1928);

К. Малевич «Зимовий пейзаж» (1906), «Пейзаж» (1908), «Пейзаж поблизу Києва» (1930), «Зимовий пейзаж» (1930), «Пейзаж із п'ятьма будинками» (1932), «Дві фігури у пейзажі» (1932), «Весняний пейзаж» (?), «Весняний пейзаж із котеджем» (?), «Літній пейзаж» (?);

О. Екстер «Пейзаж із будинками та деревами» (між 1914 і 1915), «Міський пейзаж» (1916);

А. Петрицький «Пейзаж. Сухумі» (1920-ті);

Д. Бурлюк «Пейзаж» (1909), «Пейзаж зі ставком» (1910), «Літній пейзаж» (1910), «Морський пейзаж у місячному світлі» (1910), «Пейзаж» (1910), «Пейзаж із соняшниками» (1910), «Пейзаж із деревами» (1910), «Пейзаж у Нью-Мексико» (1910), «Сільський пейзаж» (1910), «Пейзаж із дорогою» (1910), «Міст. Пейзаж із чотирьох точок зору» (1911), «Пейзаж» (1912), «Пейзаж із будинком» (1913), «Пейзаж» (1921), «Пейзаж» (1924), «Сільський пейзаж» (1930);

3) лексему на позначення жанру образотворчого мистецтва «натюрморт» (22 назви):

О. Богомазов «Натюрморт із овочами та фруктами» (1905), «Натюрморт із квітами» (1914), «Натюрморт. Пляшки» (1915);

К. Малевич «Натюрморт» (1911);

О. Екстер «Натюрморт з вазою та квітами» (1908), «Натюрморт» (1908), «Натюрморт» (1909), «Натюрморт» (1913), «Натюрморт (Ваза з вишнями)» (1914), «Натюрморт з яйцем» (1915);

В. Пальмов «Натюрморт» (1921);

Д. Бурлюк «Натюрморт» (1910), «Натюрморт із квітами, фруктами та відкритою книгою» (1910), «Натюрморт на узбережжі» (1910), «Натюрморт із квітами та книгою» (1910), «Натюрморт із глечиком» (1910), «Натюрморт із гладіолусами» (1910), «Натюрморт з яблуками» (1910), «Натюрморт із плодом пандана та гілками бамбука» (1921), «Натюрморт із глечиком» (1930), «Осінній натюрморт» (1930), «Натюрморт з тарілкою» (1931).

Виокремлюємо імажонім, що містить лексеми на позначення двох жанрів образотворчого мистецтва (1 назва):

О. Екстер «Натюрморт з пейзажем» (?).

Також можна виділити імажоніми, що містять:

1) лексему на позначення виду твору (2 назви):

К. Малевич «Етюд голови селянина» (1912);

Д. Бурлюк «Етюд оголеної жіночої натури» (1917);

2) лексему на позначення структури твору (11 назв):

О. Богомазов «Композиція» (1915), «Безпредметна композиція» (1916);

К. Малевич «Композиція» (1914), «Композиція з Моною Лізою» (1914), «Композиція» (1932);

В. Єрмилов «Декоративна композиція» (1912), «Композиція. Початок» (1920);

О. Екстер «Композиція» (1914), «Композиція» (1930), «Безпредметна композиція» (?), «Динамічна композиція» (?).

Одним із ключових концептів живописного дискурсу є концепт «колір». Кожен митець використовує свою концепцію кольору як універсального засобу втілення художніх рефлексій. Через добір кольорів, їх поєднання створюється колорит картини, якого прагне художник. Якнайкраще передана ця думка у словах Д. Бурлюка: «Мій колорит глибоко національно український. Помаранчеві, зелено-жовті, червоні, сині тони б'ють Ніагарами з-під мого пензля. Коли я малюю, мені здається, що я дикун, котрий тре сук однієї фарби об іншу, щоб одержати кольоровий ефект. Ефект горіння...» [7]. О. Екстер, яка привезла з Франції в Україну кубофутуризм, через власну любов до кольорів почала використовувати яскраві барви, непритаманні цій течії живопису. Колористична стихія (вирування кольорів, захоплення кольором і т. ін.) відбивається безпосередньо в імажонімах, пов'язаних із концептом «колір».

Скласифікуємо колористичні імажоніми авангардного живопису за видами вміщених лексем, семантично пов'язаних із концептом «колір». Такі імажоніми містять:

1) лексеми *колір, кольоровий, колірний* (5 назв):

О. Екстер «*Кольорова конструкція*» (1912), «*Динаміка кольору*» (1914), «*Колірна конструкція*» (1921), «*Рух кольору конструкцією*» (1921), «*Колірна динаміка*» (?);

2) лексеми на позначення кольору (15 назв):

К. Малевич «*Пісня блакитних хмар*» (1908), «*Зелене та чорне*» (1913), «*Блакитний космос*» (1917), «*Червона фігура*» (1928), «*Торс у жовтій сорочці*» (1932), «*Червоний дім*» (1932), «*Дівчина з червоним флаги́тком*» (1933);

Д. Бурлюк «*Жінка в червоній сукні*» (1910), «*Жінка в червоному*» (1910), «*Помаранчевий парус*» (1910), «*Чорний кінь*» (1910), «*Червоний півник*» (1910), «*Квіти в білій вазі у моря*» (1910), «*Блакитний кінь*» (1917), «*Золотий кінь*» (1928).

Попри неперервні дискусії в лінгвістичних колах щодо виділення основних кольоролексем, існує усталений погляд щодо їхньої кількості. Зокрема, О. М. Дзівак, досліджуючи семантичні структури кольорів у природі, виділяє 7 базових кольоративів: білий, жовтий, зелений, синій, сірий, червоний, чорний. А. Є. Іншаков під час розгляду питання сутності кольорономінації розширює цей перелік кольороназвами «коричневий», «помаранчевий», «рожевий», «фіолетовий» [8, с. 190]. Лексико-семантична парадигма кольоролексем авангардистської імажонії досить різноманітна: *зелене, чорний (чорне), блакитний (блакитні), червоний (червона, червоне, червоні), жовта, помаранчевий, білий (біла, біле, білі), золотий, металевий, рожевий*. Переважають лексеми, що належать до базових кольоропозначень: *чорний (чорне)* (16 слововживань), *червоний (червона, червоне, червоні)* (14 слововживань), *білий (біла, біле, білі)* (9 слововживань), *жовта* (3 слововживання).

Фіксуємо в авангардистських імажонімах поєднання двох і більше різних лексем або похідних від них, семантично пов'язаних із аналізованими концептами живописного дискурсу. Скластифікуємо ці імажоніми за комбінаціями видів уміщених лексем. Отже, такі пропріальні одиниці містять:

1) лексеми на позначення напряму живопису, кольору й геометричних фігур (2 назви):

К. Малевич «*Супрематизм із блакитним трикутником і чорним квадратом*» (1915), «*Супрематизм з вісьмома червоними прямокутниками*» (1915);

2) лексеми на позначення напряму й жанру живопису (2 назви):

К. Малевич «*Супрематизм. Портрет у двох вимірах*» (1915), «*Супрематизм. Двовимірний автопортрет*» (1915);

3) означення, похідне від назви напряму живопису, та лексему на позначення виду твору (1 назва):

К. Малевич «*Супрематичний етюд*» (1917);

4) означення, похідне від назви напряму живопису, та лексеми на позначення структури твору та кольору чи відтінку (3 назви):

К. Малевич «*Супрематична композиція. Біле на білому*» (1918), «*Комбінована супрематистська композиція. (Відчуття металевих звуків – динаміка) (Блідий – металевий відтінок)*» (1927), «*Супрематична композиція. Біле в білому (Відчуття згасання)*» (1927);

5) означення, похідне від назви напряму живопису, та лексему на позначення геометричної фігури (2 назви):

К. Малевич «*Рух супрематичного квадрата*» (1920), «*Супрематична група, що використовує трикутник*» (1920);

6) лексему на позначення кольору, означення, похідне від назви напряму живопису, та лексему на позначення геометричної фігури (1 назва):

К. Малевич «*Чорний супрематичний квадрат*» (1915);

7) означення, похідне від назви напряму живопису, та лексему на позначення структури твору (11 назв):

К. Малевич «*Кубофутуристична композиція*» (1912), «*Супрематична композиція: летючий аероплан*» (1915), «*Супрематична композиція*» (1916), «*Композиція супрематичних елемен-*

тів (відчуття польоту)» (1927), «Супрематична композиція (Відчуття течії. Телеграфія)» (1927), «Супрематична композиція (Відчуття містичної "хвилі" з космосу)» (1927);

О. Екстер «Футуристична композиція» (1918);

Д. Бурлюк «Футуристична композиція» (1910), «Сюрреалістична композиція» (1925), «Кубофутуристична композиція» (?);

А. Петрицький «Кубічна композиція» (1920-ті);

8) означення, похідне від назви форми, стилю, техніки виконання твору живопису, означення, похідне від назви напрямку живопису, та лексему на позначення структури твору (1 назва):

А. Петрицький «Абстрактна кубістична композиція» (1923);

9) означення, похідне від назви напрямку живопису, та лексеми на позначення структури твору й геометричних фігур (1 назва):

К. Малевич «Супрематична композиція (Комбіноване відчуття: Коло та квадрат)» (1927);

10) означення, похідне від назви напрямку живопису, та лексему на позначення жанру твору (3 назви):

К. Малевич «Чоловік у супрематичному пейзажі» (1930);

О. Екстер «Конструктивний натюрморт» (1917);

Д. Бурлюк «Сюрреалістичний пейзаж» (1910);

11) означення, похідне від назви форми, стилю, техніки виконання твору живопису, та лексему на позначення структури твору (5 назв):

О. Богомазов «Абстрактна композиція» (1913), «Абстрактна композиція» (1915);

Д. Бурлюк «Абстрактна композиція» (1914), «Кубофутуристична композиція з жінкою» (?), «Футуристична композиція» (?);

12) означення, похідне від назви форми, стилю, техніки виконання твору живопису, та лексему на позначення жанру твору (1 назва):

О. Богомазов «Абстрактний пейзаж» (1915);

13) лексеми на позначення форми, стилю, техніки виконання твору живопису й на позначення структури твору (1 назва):

А. Петрицький «Абстракція. Композиція» (1923);

14) означення, похідне від назви форми, стилю, техніки виконання твору живопису, та лексему кольори (1 назва):

Д. Бурлюк «Абстрактні кольори» (1910);

15) лексеми на позначення кольору й геометричних фігур (13 назв):

К. Малевич «Чорний квадрат» (1915), «Чорний квадрат та червоний квадрат» (1915), «Червоний квадрат» (1915), «Червоний хрест на чорному колі» (1915), «Чорний хрест на червоному овалі» (1921), «Чорний квадрат (друга версія)» (1923), «Чорне коло» (1923), «Чорний хрест» (1923), «Чорний хрест та червоний овал» (1927), «Білий хрест» (1927), «Чорний квадрат (третья версія)» (1929), «Чорний квадрат (четверта версія)» (1932), «Чорний квадрат та біла трубчата форма» (?);

16) лексеми на позначення структури твору, кольору й геометричної фігури (1 назва):

К. Малевич «Композиція з чорним колом» (1916);

17) лексеми колір, колірні та лексему на позначення геометричного поняття (1 назва):

О. Екстер «Побудова площин за рухом кольору» (1918), «Конструкція колірних площин» (1921);

18) лексеми на позначення жанру живопису й кольору (8 назв):

О. Богомазов «Пейзаж із червоними будинками» (1911), «Пейзаж із будинком із червоним дахом» (1911);

К. Малевич «Пейзаж із жовтим будинком» (1907), «Пейзаж із білим будинком» (1929), «Блакитний портрет» (1930), «Портрет жінки в жовтому капелюсі» (1930), «Пейзаж із білими домами» (?);

Д. Бурлюк *«Пейзаж із розжевим будинком»* (1910);
 19) лексеми на позначення жанру й структури твору (1 назва):
 О. Екстер *«Міський пейзаж (композиція)»* (1916).

Такі поєднання лексем в імажонімах, ґрунтовані на міжпарадигматичних зв'язках слів, посилюють розуміння цілісності й гостроти художнього задуму, допомагають декодувати смисли, нові імпульси, настрої, зрештою, потік свідомості митців-авангардистів.

Висновки. Складність інтерпретування мови авангардистських творів спричиняє специфічність, відмінність імажонімів цієї течії від назв творів інших течій живопису. Лексеми у складі імажонімів, семантично пов'язані з домінуючими концептами живопису, як-от «напря́м» і «жанр», спонукають адресата не лише зрозуміти концепцію конкретного твору, але й загалом відчутти суперечливі риси та феєричний дух українського авангарду. Вміщення в імажоніми лексем, семантика яких пов'язана з концептом *колі́р*, загострює емоційно-чуттєве сприйняття кольориту як цілісного взаємозв'язку кольорів на полотнах українських авангардистів. Міжпарадигматичні поєднання лексем в імажонімах посилюють образно-асоціативний потенціал назв картин та інтелектуалізують комунікацію з адресатом.

Перспективним є дослідження зв'язків семантики імажонімів різних мистецьких течій із онтологічними концептами «людина», «природа», «простір» тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цілина М. М. Українська імажонімія ХХ–ХХІ ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 58. С. 282–285.
2. Цілина М. М. Імажонімія Тараса Шевченка (мовно-структурний вимір). *Шевченкознавчі студії*. 2018. Вип. 21. С. 221–226.
3. Гонца І. С., Григоренко Т. В. Імажоніми в польському мистецькому дискурсі: номінація і сенс. *Вісник науки та освіти*. 2025. № 2 (32). С. 216–227.
4. Васильєва О. О. Структурні типи англомовних ідеонімів. *Мова*. 2016. № 26. С. 66–71.
5. Карпенко О. Ю., Васильєва О. О. Мотиваційний аналіз англомовних артіонімів. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2019. Вип. 71. Ч. І. С. 199–211.
6. Торчинський М. М. Власні назви нематеріальних об'єктів: структура, диференційні ознаки, перспективи дослідження. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер.: Мовознавство*. 2017. № 1 (27). С. 299–303.
7. Христенко Л. Хто такий Давид Бурлюк та як він пов'язаний із Сумщиною. *Суспільне Суми*. 21 липня 2022. URL: <https://suspilne.media/sumy/262057-hto-takij-david-burluk-ta-ak-vin-povazanj-iz-sumsinou/> (дата звернення: 19.04.2025)
8. Іншаков А. Є. Теоретичні засади дослідження колірної лексики в мовознавстві. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. Вип. 9. С. 188–195.

УДК 811.161.2'373.23

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-12>**АНТРОПОНІМІКОН РОМАНУ «АМАДОКА»
СОФІЇ АНДРУХОВИЧ: ФУНКЦІЙНИЙ АСПЕКТ****ANTHROPONYMICON OF THE NOVEL «AMADOKA»
BY SOFIIA ANDRUKHOVYCH: FUNCTIONAL ASPECT****Крупеньова Т. І.,*****orcid.org/0000-0002-8616-4713****кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»*

У статті здійснено аналіз антропонімії роману «Амадока» Софії Андрухович. Онімний простір сучасного українського роману є вагомим інструментом не лише мовної ідентифікації персонажів, а й репрезентації їхніх психологічних, національних та ідеологічних характеристик. У постмодерному наративі, яким є роман «Амадока» Софії Андрухович, антропоніми набувають особливого значення: вони не лише констатують імена персонажів, а й функціонують як коди культурної пам'яті, маркери травми, ідентичності та пам'яті. Розглянуто особливості функціонування особових імен, їхній зв'язок із соціокультурним контекстом, художнім задумом письменниці та структурою тексту. У романі «Амадока» Софії Андрухович антропоніми набувають особливого значення, адже вони не лише констатують імена персонажів, а й функціонують як коди культурної пам'яті, маркери травми, ідентичності та пам'яті. Антропонімікон «Амадоки» – це система знаків, що моделює багатопланову пам'ять: особисту, національну, історичну. Софія Андрухович майстерно поєднує реальні та вигадані імена, щоб створити мікрокосм втраченого й збереженого. Через імена вона розгортає розповідь про травму, ідентичність, пам'ять, забуття, створюючи текст як пам'ятник культурній тягlostі. Виокремлено основні функції антропонімів: ідентифікаційну, символічну, психолого-характерологічну та інтертекстуальну. Звернено увагу на інтерференцію історичних і вигаданих імен, що віддзеркалює множинність часових і наративних площин у творі. У романі «Амадока» С.Андрухович власні назви не просто позначають об'єкти чи осіб – вони створюють семантичну тканину твору, у якій поєднуються: індивідуальна й колективна ідентичність, пам'ять і забуття, травма і відновлення, історична реальність і вигадана наративна площина. Це складна система, де кожне ім'я – ключ до глибшого розуміння романного світу.

Ключові слова: ономастика, онім, антропонім, літературна ономастика, функції антропонімів.

The article analyzes the anthroponymy of the novel «Amadoka» by Sofia Andrukhovych. The onymic space of the modern Ukrainian novel is a significant tool not only for the linguistic identification of characters, but also for the representation of their psychological, national and ideological characteristics. In the postmodern narrative, which the novel «Amadoka» by Sofia Andrukhovych is, anthroponyms acquire a special meaning: they not only state the names of the characters, but also function as codes of cultural memory, markers of trauma, identity and memory. The peculiarities of how personal names function, their connection with the socio-cultural context, with the writer's artistic intention and with the structure of the text are considered. In the novel «Amadoka» by Sofia Andrukhovych, anthroponyms acquire a special meaning, because they not only state the names of the characters, but also function as codes of cultural memory, markers of trauma, identity and memory. The anthroponymicon of «Amadoka» is a system of signs that models a multi-layered memory: personal, national and historical. Sofia Andrukhovych skillfully combines real and fictional names to create a microcosm of the lost and the preserved. Through names, she unfolds a story about trauma, identity, memory, and oblivion, creating the text to be a monument to cultural continuity. The main functions of anthroponyms are highlighted: identification, symbolic, psychological characterological, and intertextual. Attention is drawn to the interference of historical and fictional names, which reflects the multiplicity of temporal and narrative planes in the work. In the novel «Amadoka» by S. Andrukhovych, proper names do not simply denote objects or persons – they create the semantic fabric of the work, which combines: individual and collective identity, memory and oblivion, trauma and recovery, historical reality and a fictional narrative plane. This is a complex system, where each name is the key to a deeper understanding of the novel world.

Key words: onomastics, onym, anthroponym, literary onomastics, functions of anthroponyms.

Постановка проблеми. У сучасній українській літературній мові найменування осіб становлять один із вагомих пластів лексики. Людина завжди була в центрі уваги суспільства, а її особисті риси, виявлені у взаємодії з іншими людьми та впливами довкілля, знайшли відображення у великій кількості слів. Назви осіб швидко реагують на суспільні зміни, відображаючи місце людини в соціальній ієрархії, підкреслюючи її індивідуальність і соціальний статус. Активне поповнення лексико-семантичних груп, що позначають осіб, яскраво ілюструє тісний зв'язок між мовними процесами та позамовними чинниками. Саме екстралінгвальні фактори зумовлюють постійну появу нових назв, особливо для позначення професій, видів діяльності, посад тощо. Проблематиці найменування осіб у сучасній українській літературній мові присвячено чимало ґрунтовних досліджень, серед авторів яких – І.Ковалик, Я.Закревська, К.Городенська, Н.Клименко, В. Коломієць, М. Брус, П. Плющ, А. Майборода та інші. У своїх працях вони розглядали різноманітні аспекти цієї теми, зокрема історію становлення назв осіб, їхні лексико-семантичні й словотвірні особливості, а також здійснювали генетичну класифікацію таких лексем.

Онімний простір сучасного українського роману є вагомим інструментом не лише мовної ідентифікації персонажів, а й репрезентації їхніх психологічних, національних та ідеологічних характеристик. У постмодерному наративі, яким є роман «Амадока» Софії Андрухович, антропоніми набувають особливого значення: вони не лише констатують імена персонажів, а й функціонують як коди культурної пам'яті, маркери травми, ідентичності та пам'яті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження антропонімів у художньому тексті спирається на загальні положення ономастики (В. Німчук, О.Тищенко, І. Железняк), а також на методи когнітивно-дискурсивного аналізу та літературознавчу інтерпретацію. У сучасному науковому дискурсі особлива увага приділяється інтерпретації імен як семантично навантажених одиниць, що функціонують у структурі твору як текстотвірні маркери. Зазначимо, що в мовознавчій науці сформувалися два основні підходи до вивчення проблеми найменування: ономасіологічний (представлений працями Н. Клименко, О. Селіванової, О. Снитко та інших) і семасіологічний (розроблений О. Тараненком, Ф. Бацевичем, Т. Космедою, М. Кочерганом та ін.). У лінгвістиці спостерігаються різні підходи до трактування цих понять. Основна відмінність між семасіологією та ономасіологією полягає у двох взаємопов'язаних типах мовної діяльності: продукуванні мови (кодуванні) і її сприйманні (декодуванні). Так, Ф. Бацевич наголошує, що одержувач має справу з текстом, у якому зашифрована певна інформація, що потребує розуміння та аналізу, тобто її потрібно «декодувати». Водночас ономасіологічний підхід, за словами дослідника, протиставляється семасіологічному, адже перед відправником виникає завдання вибору мовних засобів для передавання певного змісту. Інакше кажучи, необхідно «закодувати» інформацію у такій формі, яка буде зрозумілою для носіїв мови [2, с. 103].

Метою статті є аналіз лексико-семантичні групи найменувань осіб у романі С. Андрухович «Амадока» [1], визначення їхніх словотвірних особливостей та функційного навантаження у творі.

Виклад основного матеріалу. Сучасні ономасіологічні дослідження спрямовані на відтворення як когнітивних, так і пізнавальних особливостей номінативної діяльності людини, а також на виявлення характерних рис структур свідомості, що об'єктивуються через акти номінації. Дослідниця О. Селіванова виділяє два основні принципи розмежування ономасіологічного та семасіологічного підходів. Перший стосується існування двох способів аналізу слова, а другий пов'язаний зі зміною лінгвістичних парадигм. Відповідно до першого принципу, ономасіологічний підхід орієнтується на дослідження номінативної структури найменування, що ґрунтується на ментальному зв'язку з навколишньою дійсністю. Натомість семасіологічний підхід вивчає слово у взаємозв'язках із іншими мовними одиницями – у межах парадигматичних груп або у лінійному ряді [3, с. 312].

У центрі уваги ономасіології – питання закріпленості слова за певним поняттям, незалежно від того, чи мотивований цей зв'язок. Водночас значення надається також намірам мовця

й вибору мовних засобів для втілення цього задуму. Як відомо, семасіологічний підхід зосереджується на аналізі семантичної структури слова (або слова загалом), розглядаючи лексичне значення як багатокомпонентну систему. Ономасіологічний погляд передбачає, що мовна діяльність починається з певного екстралінгвального змісту, який трансформується у мовну форму, тоді як семасіологічний підхід базується на розгляді мовної форми, яку можна зіставити із зовнішнім, позамовним змістом.

У лінгвістиці питання, пов'язані з назвами осіб, охоплюють широке і різноманітне коло наукових інтересів. Так, вивченню назв осіб за територіальними та національними ознаками присвячено праці І. Ковалика, Л. Родніної, З. Валюка, В. Олексієнка. Дослідження назв осіб за професією та видом діяльності здійснювали Г. Дітківська, Л. Недбайло, М. Лозова, О. Тараненко, М. Годована, Л. Томіленко. Проблематику гендерних особливостей у назвах осіб розробляли П. Білоусенко, М. Брус, Л. Марчук та інші дослідники. У галузі словотвору і лексикології існують переважно окремі роботи, присвячені аналізу конкретних суфіксів (І. Олійник, Г. Віняр, К. Ленець, П. Білоусенко, В. Токар та ін.) або вивченню окремих лексико-семантичних груп (Г. Малишко, Т. Молодід, Н. Москальова, Ф. Непийвода, П. Плющ, А. Майборода та інші).

Відомий український мовознавець і дериватолог І. Ковалик, один із засновників учення про словотвір, у праці «Словотвірна категорія слов'янських назв осіб за їх національною і територіальною приналежністю» (1956) запропонував поділ системи словотворення іменників на дві основні категорії: словотвірну категорію особи (*nomina personalia*) та словотвірну категорію предмета (неособи) (*nomina impersonalia*) [4, с. 161]. При цьому словотвірну категорію особи він класифікував за такими розрядами: соціальні назви, національні й територіальні назви, агентивні та професійні найменування тощо. У своїй праці «Утворення іменників жіночого роду – назв осіб за професією» Л. Недбайло, аналізуючи найменування осіб за професією та родом діяльності, зазначає, що більшість іменників сучасної української літературної мови, що позначають професії, мають парні утворення чоловічого і жіночого роду. Крім того, у багатьох випадках існує потенційна можливість утворення родових пар за наявності відповідних семантичних або морфологічних умов [5, с. 28]. Проблема родової диференціації назв осіб привертала увагу мовознавців ще з часів античної граматики, оскільки виникала потреба у мовному відображенні статевих відмінностей серед живих істот. Лексичний спосіб вираження родової диференціації розглядали такі українські науковці, як О. Потебня, К. Городенська, П. Білоусенко, І. Кучеренко, І. Вихованець, А. Загнітко та інші. Першу спробу систематизувати родову належність іменників, що позначають осіб, із використанням формальних мовних засобів (суфіксація, нульова суфіксація) у східнослов'янській традиції здійснив І. Ужевич. Згодом цю тематику продовжили розробляти І. Ковалик, Л. Родніна, Є. Тимченко, В. Сімович, Ф. Буслаєв, О. Огоновський та інші. Окрему увагу питанню оцінної номінації приділили О. Стишов, Т. Космеда та інші дослідники. Їх цікавив насамперед семантико-прагматичний аспект, а також способи й засоби творення оцінних найменувань осіб.

У романі «Амадока» Софії Андрухович антропоніми набувають особливого значення, адже вони не лише констатують імена персонажів, а й функціонують як коди культурної пам'яті, маркери травми, ідентичності та пам'яті. У творі виокремлюються кілька ономастичних пластів:

1) історичні постаті: *Юрій Шевельов, Бруно Шульц, Данило Шумук, Василь Стус, Григорій Сковорода*. Ці імена не лише маркують історичний контекст, а й вводять інтертекстуальний рівень, апелюючи до інтелектуального спадку нації, їхнє уживання формує діалог між приватною пам'яттю та національною історією. Роман охоплює кілька історичних епох – Голокост, Другу світову війну, радянський терор, сучасність – і вміщує реальні імена історичних осіб, що функціонують у тексті як символи епохи, репрезентанти пам'яті, а також носії травматичних досвідів. Наприклад, *Юрій Шевельов: «Юрій Шевельов, який у сорок третьому, ризикуючи життям, залишив Харків, не бажаючи чекати повернення радянської влади»* [1, с. 42]. Ім'я Юрія Шевельова вплетене в розповідь про колаборацію, еміграцію та складний вибір інтелек-

туалів. Бруно Шульц: «*Бруно Шульц, що загинув без імені на околиці гетто...*» [1, с. 38]. Тут ім'я вживається як символ беззахисної інтелектуальної культури, знищеної нацистами. Василь Стус: «*Стус, якого вивезли в наручниках, під крики: «Хай живе Сталін!»*» [1, с. 84]. Антропонім Стуса слугує маркером незламності та трагедії. Ці імена є не лише згадкою про історичні особи, а й емблемами духовного опору, пам'яті про загублених;

2) вигадані персонажі з маркерами української культури: *Богдан, Романа, Євген, Тамара, Ліля, Мирон, Оля, Орест*. Це імена, характерні для українського антропонімікону, виконують ідентифікаційну функцію, а також мають психолого-характерологічне навантаження, увиразнюючи риси героїв. Основні герої роману мають імена, що глибоко закорінені в українському культурному полі. Наприклад, Богдан (чоловік Єви, втрачає пам'ять після аварії): «*Богдан дивився на мене з настороженим подивом, ніби бачив уперше...*» [1, с. 85]. Ім'я «Богдан» – традиційне українське, означає «даний Богом». У романі Богдан втрачає пам'ять, тому його «даність» є подвійною: дар життя і водночас утрата себе. Єва (дружина Богдана): «*Єва, моя остання нитка, тримала мене з минулим...*» [1, с. 15]. Ім'я «Єва» викликає біблійні асоціації з першою жінкою, початком роду, а також з ідеєю вини, втрати й початку нової історії. Орест (друг Богдана): «*Орест завжди вмів знаходити шляхи – навіть там, де їх не було*» [1, с. 27]. Ім'я «Орест» має давньогрецьке походження, символізує пошук справедливості та мандрівку – важливі мотиви у романі. *Ліля, Романа, Євген, Оля* – усі ці імена типової української культури створюють «світ упізнаваності», що контрастує з втратою пам'яті, забуттям;

3) запозичені антропоніми: Інґрід, Єва, Артур, Клара. Вони вписуються в інтернаціональний простір роману та відображають мультикультурність, розмитість національних ідентичностей, що є наскрізною темою «Амадоки». Інґрід: «*Інґрід говорила ламаною українською, змішуючи німецькі звороти з польськими словами...*» [1, с. 92]. Ім'я Інґрід підкреслює іноземність, багатошаровість ідентичності, неможливість абсолютної національної належності. *Артур, Клара* – типові європейські імена для персонажів, пов'язаних із Польщею, Німеччиною, що показує багатокультурне тло Станіслава, Варшави;

4) анонімізація та «безіменність»: певні персонажі позбавлені імен, або ж їхні імена зникають із наративу – це маркер амнезії, травми, втрати ідентичності. Такий прийом підкреслює деструкцію пам'яті як індивідуальної, так і колективної. Деякі персонажі в спогадах про репресії або в'язниці не мають імен: «*Її вели без імені, без роду-племени, лише номер замість імені...*» [1, с. 64]. Анонімність тут означає знеособлення, втрату людської гідності, що характерно для тоталітарного режиму.

Окремі імена функціонують як метафори історичного стану: *Амадока* – назва міфічного озера, яке зникло. «*Амадока – так звали велике озеро, яке колись існувало. Його більше нема. Як нема і того, що ми колись були...*» [1, с. 21]. Саме ім'я «Амадока» символізує втрату пам'яті, зникнення національної ідентичності, руйнування минулого.

Антропонімікон «Амадоки» – це система знаків, що моделює багатошарову пам'ять: особисту, національну, історичну. Софія Андрухович майстерно поєднує реальні та вигадані імена, щоб створити мікрокосм втраченого й збереженого. Через імена вона розгортає розповідь про травму, ідентичність, пам'ять, забуття, створюючи текст як пам'ятник культурній тягlostі.

Антропоніми в романі виконують різні функції:

1) ідентифікаційну (передає національну, соціальну та часову належність персонажів). Імена персонажів чітко закріплюють їх у конкретних часово-просторових координатах: «*Єва сиділа біля Богдана, намагаючись упіймати хоч якийсь натяк на впізнавання в його погляді...*» [1, с. 12]. Імена «Богдан» і «Єва» закріплюють образи подружжя в сучасному українському соціумі, позначають особистісний зв'язок, на фоні якого розгортається мотив утрати пам'яті;

2) характерологічну (імена допомагають розкривати психологічні риси героїв (Богдан як символ пам'яті та забуття)). Богдан: «*Богдан – мій чоловік, якого я більше не знала. Чи був він і досі моїм Богданом?*» [1, с. 17]. Ім'я «Богдан» (даний Богом) набуває іронічного звучання:

отриманий у дар персонаж втрачає свою сутність. Орест: «Орест не вмів стояти на місці – йому потрібна була дорога, втеча, рух» [1, с. 28]. Ім'я асоціюється із постійним пошуком, втечею від неможливого примирення з минулим;

3) символічну (деякі імена несуть глибоке символічне навантаження (Єва – як алюзія на біблійну першу жінку). Амадока – гідронім, що дає назву роману:

«Амадока – озеро, що зникло без сліду, поглинене землею. Його більше нема, і ми самі – як те озеро» [1, с. 28]. Амадока виступає метафорою пам'яті, яка зникає, символом втраченої ідентичності як особистої, так і колективної. Ім'я Єва: «Єва – початок, та, що пам'ятає витоки і може знову дати життя пам'яті» [1, с. 14]. Ім'я апелює до біблійної традиції: Єва як перша людина – символ нового початку;

4) інтертекстуальну (введення реальних історичних імен створює текст у тексті, формує культурно-історичний діалог). Імена історичних постатей у тексті відкривають інтертекстуальні зв'язки з реальними історичними подіями та культурними традиціями. Бруно Шульц: «Історія Бруно Шульца перетворилася на обірвану нитку розповіді...» [1, с. 84]. Ім'я вплітається в метатекст про втрату єврейської культури в Галичині. Юрій Шевельов: «Шевельов навчив нас дивитися на мову як на живу істоту, що росте і змінюється...» [1, с. 95]. Через ім'я Шевельова романне мислення виходить на рівень мовної, культурної ідентичності;

5) травматичну (анонімність чи зміна імен пов'язана з травмою, переслідуванням, тоталітарним контекстом (напр., жертви репресій, депортацій)). У романі деякі персонажі позбавлені імен або втрачають імена, що символізує наслідки травматичних подій. Анонімні жертви тоталітарних репресій: «У списках вона значилася просто номером. Імені не було – лише тінь існування» [1, с. 105]. Безіменність підкреслює дегуманізацію, викорінення особистості.

У романі «Амадока» С.Андрухович власні назви не просто позначають об'єкти чи осіб – вони створюють семантичну тканину твору, у якій поєднуються: індивідуальна й колективна ідентичність, пам'ять і забуття, травма і відновлення, історична реальність і вигадана наративна площина. Це складна система, де кожне ім'я – ключ до глибшого розуміння романного світу.

Висновки. Отже, антропонімікон роману є багатошаровою текстовою системою, в якій імена виконують значно ширші функції, ніж просто ідентифікація персонажів. Це засіб концептуалізації пам'яті, репрезентації колективної травми, інструмент інтертекстуального зв'язку. Роман Софії Андрухович демонструє нові підходи до формування онімного простору в українській прозі, де антропоніми стають ключами до розуміння художньої парадигми твору. Перспективами дослідження є подальший аналіз онімної системи сучасної української прози, зокрема її зв'язку з хронотопом та стилістичною палітрою авторів, дослідження трансформації антропонімів у творах сучасних письменників, розгляд інтертекстуальних аспектів власних назв у художніх текстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрухович С. Амадока. Львів : ВСЛ, 2020. 832 с.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: навч. посіб. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.
4. Ковалик І. Словотвірна категорія слов'янських назв осіб за їх національною і територіальною приналежністю. *Питання слов'янського мовознавства*. Львів, 1958. С. 161–162.
5. Недбайло Л. І. Утворення іменників жіночого роду – назв осіб за професією. *Питання мовної культури*. 1970. Вип. 4. С. 26–33.

УДК 811. 161.2'23:659.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-13>

ОНОМАСТИЧНИЙ ПРОСТІР МЕДІАДИСКУРСУ (НА ПРИКЛАДІ ТАРГЕТ-РЕКЛАМИ)

ONOMASTIC SPACE OF MEDIA DISCOURSE (ON THE EXAMPLE OF TARGETED ADVERTISING)

Кутуза Н. В.,

orcid.org/0000-0002-0816-3264

Scopus Author ID: 57218850483

Researcher ID: HOF AAO-1885-2020

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної лінгвістики
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова*

Статтю присвячено ономастичним одиницям рекламного медіадискурсу таргет-реклами. Окреслено поняття медіадискурсу і таргет-реклама з акцентуванням на специфічних ознаках зазначених явищ. Виявлено актуальні класи онімів у соціальних медіа, зокрема наголошено, що переважна більшість у таргет-рекламному медіадискурсі це антропоніми, ніконіми, сайтоніми, топоніми (астіоніми, урбаноніми), ергоніми, прагматоніми (прагмоніми), хрематоніми (уніконіми: ювеліроніми та металомоніми), ідеоніми (оратоніми: лекціоніми), які усі можна кваліфікувати і як інтернетоніми, оскільки ці ономастичні одиниці функціонують у власне Інтернет-середовищі. У межах дослідження підкреслено, що деякі терміни потребують більшої конкретизації, зокрема, хрематоніми та ідеоніми, де дотримуємося позиції, що хрематоніми стосуються більше номінації об'єктів матеріальної сфери, ідеоніми – духовної, а задля увиразнення функціональної специфіки оніма на позначення акаунту нами запропоновано термін «акаунтонім» від «акаунт» + «онім».

Увиразнено функції онімів у рекламному повідомленні: номінативно-ідентифікаційно-диференційна та рекламна (впливова, сугестивна), які працюють синтезовано на головну мету рекламного повідомлення, у зв'язку з чим доведена сугестивна потужність онімів у таргет-рекламному медіадискурсі, тобто онім виступає центральним сугестоном таргет-рекламного медіадискурсу. Підкреслено, що проблемами коректного найменування, займається прикладна ономастика. Окреслено тенденції структурно-семантичних уподобань творення та застосування онімів у таргет-рекламному медіадискурсі, увагу приділено асоціативному потенціалу пропріативів. Перспективи дослідження вбачаємо у ретельній систематизації онімів, які функціонують у рекламному медіадискурсі.

Ключові слова: асоціація, Інтернет-ономастика, маніпуляція, медіадискурс, онім, прикладна ономастика, рекламний дискурс, сугестія.

The article is devoted to onomastic units of advertising media discourse of targeted advertising. The concepts of media discourse and targeted advertising are outlined, with an emphasis on the specific features of these phenomena. The relevant classes of onyms in social media were identified, in particular, it was emphasized that the vast majority in target advertising media discourse are anthroponyms, nikonyms, siteonyms, toponyms (astionyms, urbanonyms), ergonyms, pragmatonyms (pragmonyms), chrematonyms (uniconyms: jeweleronyms and metallomononyms), ideonyms (oratonyms: lectionyms), all of which can also be qualified as Internetonyms, since these onomastic units function in the Internet environment itself. The study emphasizes that some terms require greater specification, in particular, chrematonyms and ideonyms, where we adhere to the position that chrematonyms relate more to the nomination of objects of the material sphere, ideonyms to the spiritual sphere, and in order to express the functional specificity of the nickname to denote an account, we proposed the term "accountonym" from account + nickname.

The functions of onyms in an advertising message are highlighted: nominative-identification-differential and advertising (influential, suggestive), which work synthetically on the main goal of the advertising message, in connection with which the suggestive power of onyms in target advertising media discourse is proven, that is, it acts as the central suggestogen of targeted advertising media discourse. It is emphasized that the problems of correct naming are dealt with by applied onomastics. The trends of structural and semantic preferences in the creation and use of onyms in target advertising media discourse are outlined, attention is paid to the associative potential of propriety. We see the prospects of the study in a thorough systematization of the onyms that function in advertising media discourse.

Key words: association, Internet onomastics, manipulation, media discourse, onym, applied onomastics, advertising discourse, suggestion.

Постановка проблеми. Практично безперешкодний доступ до соціальних мереж будь-якої пересічної людини дав змогу комерційній комунікації значно розширити свої можливості та збільшити кількість рекламних повідомлень із різноманітними пропозиціями. Відповідно зі зростанням таких пропозицій зростає й кількість різноманітних найменувань, власних назв, тобто соцмережі пропонують масив власних назв, що спричиняє цілісне сприйняття реципієнтом усього різноманіття, але фактом є те, що пропріативна лексика значно збагатилася, що і становить неабияке зацікавлення, з одного боку, а з іншого, вимагає систематизації та упорядкування онімних одиниць. Тому, на нашу думку, **актуальність** розвідки не викликає сумніву.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Пропріативна лексика завжди перебуває в колі зацікавлень науковців, котрі вивчали та вивчають її в різних аспектах: в етимологічному, структурно-семантичному, психолінгвістичному (див. праці Л. О. Белея, Д. Г. Бучка, В. О. Горпинича, С. О. Вербича, Ю. О. Карпенка, Т. Ю. Ковалевської, Т. А. Космеди, Г. П. Лукаш, В. В. Німчука, Є. С. Отіна, А. М. Поповського та ін.). Обов'язковою константою власне рекламного дискурсу є оніми такого розряду ономастики, як ергоніми та прагматоніми (прагмоніми). Ергонімні елементи ставали об'єктом ґрунтовного вивчення в різних аспектах як окремі ономастичні одиниці кожного міста України – Одеси, Донецька, Києва, Львова, Луганська, Луцька, Полтави, Тернополя, Ужгорода, Харкова, Черкас та ін. (див. праці О. О. Белея, О. Ю. Карпенка, Н. М. Лесовець, Є. С. Отіна, О. О. Селіванової, М. М. Торчинського, С. О. Шестакової та ін.), так і як вагомні елементи реклами (А. В. Ковалевська, Т. Ю. Ковалевська, Є. Слободянюк та ін.). Серед усього різноманіття класів ономастики нами детально вивчалась ергоніми (більшою мірою) й прагматоніми (прагмоніми) у зазначених вище аспектах, де запропоновано було структурно-семантичну типологію ергонімного класу із формульним виявленням конотативної насиченості ергонімів (слабкий, помірний, значний ступінь конотативного забарвлення), виявлено асоціативний і мнемічний потенціал ергонімної лексики [1], доведена можливість ергонімів (товарних знаків, торговельних марок) виступати гіпноіндукторами рекламного мегадискурсу [2] та мати потужний сугесто-маніпулятивний потенціал [3], що почасти підтверджено також і експериментальними відомостями [1], деякі з яких утілено у лексикографічній праці [4].

Мета дослідження. Метою нашої розвідки є дослідити ономастичний простір медіадискурсу на прикладі таргет-реклами. Для досягнення мети потрібно розв'язати низку **завдань**: окреслити поняття медіадискурсу і таргет-реклама; виявити актуальні класи онімів у соціальних медіа; з'ясувати роль зазначених онімів у медіадискурсі; окреслити функції онімів у рекламному повідомленні; запропонувати ономастичний термін на позначення акаунту; довести вагомність онімів як потужних сугестогенів медіадискурсу таргет-реклами.

Об'єкт дослідження – український рекламний медіадискурс, *предмет* дослідження – ономастичні одиниці рекламного медіадискурсу таргет-реклами. *Джерельна база* дослідження – українськомовні рекламні дискурси соціальних медіа «Інстаграм» та «Фейсбук», зафіксовані протягом лютого – квітня 2025 рр., загальною кількістю 250 одиниць.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний медіадискурс можна вважати віддзеркаленням діяльності суспільства в усіх сферах, оскільки без медіа вже важко собі уявити життя особистості. Тому в нинішніх умовах досить легко простежити різноманітні тенденції розвитку й зацікавлення певними темами, проблемами тощо. На неабиякій популярності медіадискурсу наголошує, зокрема, дослідник Д. Ю. Сизонов, витлумачуючи його в такий спосіб: «Медіадискурс – це глобальна універсальна категорія сучасного комунікативно-інформаційного дискурсу, яка виступає певним тлом, та в якому відбиваються актуальні настрої суспільства в різних сферах діяльності – політиці, економіці, культурі тощо, а також динамічні інноваційні процеси, як-от, лексичні новотвори, семантичні неологізми, "реанімовані" архаїзми, перифрази, крилаті вислови, запозичення з інших мов» [5, с. 389]. Рекламний дискурс так само миттєво реагує на будь-які інновації, оскільки прагне до оригінальності, унікальності, що також може надавати більш сугестивного потенціалу рекламним пропозиціям.

У зв'язку з цим саме таргетована реклама більш чітко й ретельно підбирає увесь сугесто-маніпулятивний потенціал задля реалізації своєї головної мети. Власне переваги таргет-реклами вбачають у такому: «Таргетована реклама в соцмережах – надзвичайно зручний, від-

носно простий та дієвий інструмент для реклами, який підходить практично для будь-якого виду бізнесу. Цей інструмент також доступний для використання блогерами, які бажають розширити свою аудиторію в соціальних мережах, зосереджуючись на зацікавлених споживачах» [6]. Відповідно цей вид реклами є популярним у широкого кола рекламистів (як для компаній, фірм, так і для блогерів), оскільки формує пропозиції, що цікавлять цільову аудиторію, створюючи тим самим своєрідну «інформаційно-комерційну бульбашку».

Нагадаймо, що рекламний текст має свою усталену структуру: заголовок, основний рекламний текст (ОРТ), луна-фраза (кода), слоган, торговельна марка / бренд (ергонім), рекламні реквізити (див. праці Т. Ю. Ковалевської, Т. І. Краско, Є. В. Ромата та ін.). Кожному із цих структурних елементів притаманні свої функції та специфіка розташування. Але, через те, що рекламний мережевий дискурс має практично миттєво привернути увагу та затримати її для подальшого хоча б побіжного прочитання тексту, то деякими структурними елементами нехтують, наприклад, практично відсутні слогани, а ергоніми, прагмоніми або відсутні, або збігаються з назвою акаунту, нікнеймом (ніконім). Окрім того, в рекламному дискурсі соцмереж перевагу надають зображенню: «Характеристики каналу КОК (комп'ютерна опосередкована комунікація – Н. К.) постійно змінюються в бік подальшої креолізації та інкорпорує нові елементи окрім тексту: графічні зображення (статичні та анімаційні), звуковий супровід (за допомогою якого можна як записати голос для подальшого прослуховування, так і встановити комунікацію в режимі реального часу...)» [7, с. 26]. Це свідчить про те, що мовні засоби, зокрема й оніми, мають обиратися такі, які мають прогнозований вплив на потенційного споживача, де саме до онімів висуваються підвищені вимоги, оскільки онім у рекламному дискурсі виступає центром усього повідомлення, а подекуди й усієї рекламної кампанії (див. [1; 2; 3]), а також «...оніми є вагомим елементом у рекламній віртуалізації дійсності, оскільки актуалізують ті сфери людської свідомості, де індивідуалізація суб'єктивного континууму є внутрішньо зумовленою, природною» [8, с. 309]. У такий спосіб, маючи й широкий спектр асоціативної ємності, онімні одиниці мають чітко пов'язуватися з пропонованими послугами / товарами, з їхньою якістю та престижністю.

Відзначимо, що назви особистих сторінок (акаунтів) в соціальній мережі «Інстаграм» фіксуються переважно англійською мовою, а у соцмережі «Фейсбук» можуть бути і українською, тоді можна стверджувати, що дослідження онімів відбувається й у в прикладному аспекті ономастики, де до прикладної ономастики дедалі більше ставало й стає більше уваги науковців (див. праці Д. Г. Бучка, Н. В. Ткачової [9], Г. П. Лукаш [10], М. М. Торчинського [11], Дж. Чемперс [12] та ін.). Загалом прикладну ономастику визначають як – «особливий напрям ономастичних досліджень, пов'язаний з практикою встановлення форми, наголосу, вимови, транскрипції, орфографії, норм відмінювання власних назв, а також установа нормативних моделей відонімних утворень (назв мешканців за місцем їх проживання, прикметників від топонімів тощо)» [9, с. 140–141]. Окрім того, прикладна ономастика «надає консультативну допомогу в практиці надавання власних назв будь-яким об'єктам...» [9, с. 141]. Також дедалі більше популярною стає Інтернет-ономастика (див. праці М. Ю. Карпенка, М. М. Торчинського), де описано функціонування кожного оніма в межах Інтернету із наданням йому терміна.

Відповідно рекламний медіадискурс, функціонуючи у соціальних медіа та рекламуючи цілий спектр товарів та послуг, увібрав у себе практично усі класи онімів, що становить неабияке зацікавлення в різних аспектах ономастичної науки. А саме численне вживання пропріальної лексики в рекламному медіадискурсі пояснюємо прагненням рекламистів якомога яскравіше диференціюватися серед подібних пропозицій, яких є чимала кількість, вплинувши на потенційного споживача, наприклад: *«sendpulse_ua. Дізнайтесь про стан ринку інфобізу та нові підходи до продажів інфопроектів у 2025 році на безкоштовній онлайн-конференції Академії SendPulse! Учасники обговорення: Анастасія Науменко, Head of Education, SendPulse. Олександр Русь, амбасадор SendPulse, експерт з стратегічного та retention маркетингу, Антон Пічахчі, технічний директор запусків. Також на вас чекає ще 5 доповідей про позиціонування, ефективну рекламу та вплив ІІІ на онлайн-освіту. Зареєструйся, щоб взяти участь в Q&A сесії та отримати іменний сертифікат учасника конференції від Академії SendPulse»*.

Або: «*Harvest*. Комфорт для твого ритму життя. Привіт, це *Harvest*! Не вдалося обрати, давай спробуємо ще раз? Переходь за посиланням та роби свій вибір. ✓ Безкоштовна доставка в наші магазини (Київ, Львів, Харків, Дніпро, Івано-Франківськ, Одеса, Рівне). ✓ Оплата частинами. ✓ Гарантія 1 рік та постгарантійне обслуговування. ✓ Відправку онлайн замовлень здійснюємо Новою поштою. ✓ Функція легкого повернення від Нової пошти».

Кожний онім у рекламному повідомленні має свою чітку функцію, що працює цілісно та спрямовано на одну головну мету – вплинути на потенційного споживача таким чином, щоб він придбав пропоноване. Отже, нами в рекламних повідомленнях зафіксовано такі класи онімів: антропоніми, ніконіми, сайтоніми, топоніми (астіоніми, урбаноніми), ергоніми, прагматоніми (прагмоніми), хрематоніми (уніконіми: ювеліроніми та металомоніми), ідеоніми (оратоніми: лекціоніми). Розглянемо детальніше наявність онімів та опишемо їхнє функціональне навантаження в рекламному медіадискурсі. (Відзначимо, що ми не мали на меті детально розглядати структурно-семантичні характеристики онімів, акцентуймо лише на популярній тенденції вживання певних онімних класів).

Антропоніми: Анастасія Науменко, Олександр Рись, Антон Пічахчі, Костянтин Ронін (Kostantin Ronin) та ін. При пропонуванні своїх послуг / товарів найчастіше клас антропонімів представлено саме такою структурою – ім'я + прізвище, окрім того, можливий варіант англійською мовою. Антропоніми в рекламному повідомленні надають тексту авторитетності (у тому разі, якщо особистість достатньо відома), а також викликають більше довіри, оскільки є конкретний автор (рекламодавець), а не абстрактні пропозиції.

Ніконіми: *Italy_premium_yarn, god_producer, podyh_koloru, kover_brand, jaya_medytazia, candles_luka, deniskaplunov, vizla_20*. Такі оніми тяжіють більше до такого різновиду, як «віртуальний антропонім – умовне чи вигадане ім'я, яке користувач використовує для комп'ютерної комунікації особистого характеру» [7, с. 51], хоча, на нашу думку, їх можна дефінувати як акаунтонім від «акаунт» + «онім». Функція таких онімів полягає в тому, щоб зареєструвати акаунт, а також залежно від мети на певному етапі виконувати такі функції: номінативно-ідентифікаційно-диференційну та рекламну (впливову, сугестивну). (Наголосимо, про функції ВН детально було описано в працях член-кореспондента Ю. О. Карпенка). Окрім того, нині фіксуємо практично тотально т. зв. «англікаїзацію» багатьох ВН.

Сайтоніми: *Prom.ua, Notino.ua, makeup.com.ua* тощо. Сайтонім – «власна назва сайту» [7, с. 54], може виконувати одночасно усі вищезазначені функції, а також у своїй основі можуть містити інші оніми.

Топоніми: *Київ, Львів, Харків, Дніпро, Івано-Франківськ, Одеса, Рівне* тощо (астіонім або полісонім) [9, с. 52] – виконують безпосередньо дейктичну функцію, окреслюють місце локації, де можуть надавати послуги, а також країну, місто виробництва чи надання послуг. Топоніми на кшталт *ЖК МЕРИДІАН* (точніше урбанонім, кварталонім [11, с. 31]) вже мають і конотативне значення, тому окрім номінативно-ідентифікаційно-диференційної, їм притаманна ще й рекламна (впливову, сугестивну). Такого типу урбанонімів останнім часом значно побільшало.

Ергоніми: *Академія SendPulse, Harvest, Нова пошта, Килими для дому, Косметологічний центр «Етерія», Лайтхаус, Мовно-психолого-філософський клуб «Все буде LOVE. Всесвітня»*. Ергоніми одиниці виконують такі функції: номінативно-ідентифікаційно-диференційну та рекламну (сугестивну, впливову), що «виступає вербальним керуванням людською поведінкою, моделюванням соціальної й індивідуальної поведінки осіб за допомогою мовлення» [1, с. 83]. Найважливішими, головними константами усього рекламного мегадискурсу є ергоніми, конкуренцію їм подекуди можуть складати прагматоніми (прагмоніми або товароніми). Ці онімні одиниці можуть бути різних структурно-семантичних типів, окрім того, більший сугесто-маніпулятивний потенціал притаманний конотонімам на відміну від нейтральних ергонімів, про що детально ми розглядали в попередніх роботах [1; 2; 3]. Відзначимо, що ми зафіксували тотальне нехтування правилами оформлення вищезазначених онімів, такі назви мають бути в лапках згідно з правописом.

Прагматоніми (прагмоніми) (або товароніми в інтерпретації М. М. Торчинського [11, с. 34]) – серійні товари, де ВН іноді збігається (або одна назва переходить в іншу) з ергоні-

мами, наприклад: *мило «Dove», парфум «Lancome», пігулки «SORBEX»* та ін. Провідною функцією у цьому випадку виступає рекламна (сугестивна).

Хрематоніми та ідеоніми також відзначаються підвищеною популярністю вживання в таргет-рекламному медіадискурсі, проте, що саме позначають ці терміни, чіткого дефінування немає, про цей факт, приміром, зазначає й дослідник М. Ю. Карпенко [див. 7, с. 50]. Хрематонім – пов’язаний з найменуванням об’єктів *матеріальної сфери* [див. 11, с. 34], а ідеонім – це «розряд онімів, що об’єднує різноманітні категорії власних назв, які мають денотати в розумовій діяльності», тобто це «назви предметів *духовної культури*» [7, с. 49].

Хрематоніми (уніконіми: ювеліроніми та металомоніми): *брошка «Кришталева гілка», каблучка «Хвиля», браслет «Patriot», золотий амулет «Лотос»*. Останнім часом модною тенденцією стало в межах ювелірної та біжутерної продукції надавати їм ВН, де на перший план висувається впливова функція.

Ідеоніми (оратоніми-лекціоніми): *Q&A сесія, курс «Творець», нейрографічний грошовий марафон «ФОРМУЛА ДОСТАТКУ», майстер-група «БАГАТІ КЛІЄНТИ», програма «Переоцінка»* тощо. Підкреслимо, що на сьогодні ергонімам і прагмонімам конкуренцію можуть скласти ідеоніми (оратоніми: лекціоніми [11, с. 45]) вважаємо, що усі пропоновані різноманітні курси, лекції, майстеркласи та ін. можна кваліфікувати як оратоніми (лекціоніми), яких фіксуємо величезну кількість. Саме найменування пропонованих послуг надають більшої серйозності, ґрунтовності, науковості, а також їм притаманні тотожні з ергонімами / прагматонімами функції: номінативно-ідентифікаційно-диференційна та рекламна (впливова, сугестивна). Наголосимо також на тому, що деякі з цих функцій можуть висуватися на перший план, проте «працюють» вони переважно синтезовано.

Окрім того, відзначимо, що всі класи онімів можна кваліфікувати як є інтернетоніми – «власна назва об’єкта, який розташовано в інформаційному просторі мережі Інтернет» [7, с. 86].

Оскільки система найменувань, пропріативна лексика відзначається динамічністю, то цілком зрозуміло, що мають і змінюватися її структурно-семантичні, мотиваційні та асоціативні характеристики, проте, як підкреслює проф. М. М. Торчинський, «Незважаючи на часткові зміни у системі українських ВН, загалом залишаються стабільними такі їхні основні ознаки, як розмаїття форм і засобів номінації об’єктів, специфічність структурних типів пропріальних одиниць (насамперед антропонімів і топонімів), домінування українськомовних онімів у цілому і водночас поблажливе ставлення до іншомовних власних назв, наявність пестливих варіантів найменувань, поетичність та образність номінаційного процесу, прагнення до творення скорочених форм пропріативів, відносна лібералізація назвотворення тощо» [11, с. 80].

Але, як зазначалось вище, у всіх онімів є головна мета: вони покликані вплинути на потенційного споживача так, щоб подалі він зробив конкретну дію, тобто придбав пропоноване / рекламоване. У такому випадку варто враховувати можливість створення спектру асоціацій, які, у свою чергу, можуть спричинити розпорошення думки реципієнта, «уводячи» від власне рекламованого об’єкта, або навпаки – максимально концентрувати на ньому. Асоціацію витлумачують як «реакцію спонтанного характеру на слово чи певне явище, що виникає у підсвідомості й актуалізується на свідомому рівні як тимчасовий нервово-психічний зв’язок між психічними явищами. Асоціативні зв’язки відзначаються великою вагомістю в рекламному впливі, оскільки «якорять» програмовану поведінку» [2, с. 466]. Відзначимо, що для перевірки асоціативних реакцій варто проводити асоціативні експерименти, які й визначають асоціативне поле різноманітних лексем та їхніх сполук, проте можна використовувати й асоціативні словники, як і окреслюють певні тенденції сприйняття, подають типові та індивідуальні (унікальні) асоціативні реакції [4].

У разі наявності стійких, «якірних» асоціацій рекламований об’єкт стає брендом: «бренд – це набір асоціацій. Брендинг – це процес створення асоціацій» [13, с. 30]. Важливість «правильних» асоціацій, які виникають при «зіткненні» з об’єктом рекламування, тобто таких, котрі асоціюються із конкретними та якісними пропозиціями, пояснюється ще в такий спосіб: «Наша семантична мережа інформує нашу ментальну модель продукту, тобто сприйняття цього продукту. Асоціація, що утворюється, майже в прямому значенні цього слова фізично

карбується у скроневій частці вашого мозку» [13, с. 35]. Відповідно процес номінації вимагає ретельного відбору назви не лише з позицій структурно-семантичного та мотиваційного оформлення, але й асоціативного, що у сукупності надає пропріативу потужної сугестогенної здатності впливати на реципієнтів.

Висновки. Отже, зробивши моніторинг соціальних медіа, а саме таргет-рекламного дискурсу, виявлено такі найчастотніші класи онімів: антропоніми, ніконіми, сайтоніми, топоніми (астіоніми, урбаноніми), ергоніми, прагматоніми (прагмоніми), хрематоніми (уніконіми: ювеліроніми та металомоніми), ідеоніми (оратоніми: лекціоніми), при чому їх можна кваліфікувати як інтернетоніми, зважаючи на їхнє функціонування. З'ясована термінологічна неусталеність деяких термінів –прагматоніми й прагмоніми вживаються синонімічно; хрематоніми та ідеоніми вимагають чіткої акцентуації, тому поділяємо позицію, що хрематоніми більше тяжіють до номінації об'єктів матеріальної, а ідеоніми духовної сфери; окрім того, нами запропоновано термін «акаунтонім» від «акаунт» + «онім» із метою увиразнення функціональної специфіки оніма на позначення акаунту.

У рекламному повідомленні оніми виконують номінативно-ідентифікаційно-диференційну та рекламну (впливову, сугестивну) функції, котрі працюють синтезовано, що, зокрема, надає змогу оніму виступати центральним сугестогеном таргет-рекламного медіадискурсу. Провідні тенденції структурно-семантичних уподобань номінаторів при конструюванні онімів у таргет-рекламному медіадискурсі засвідчують строкатість та різноманіття пропріативів, що потребує уваги до асоціативної ємності ономастичних одиниць.

Перспективи дослідження вбачаємо в більш поглибленому аналізі та систематизації онімних класів, які активно функціонують у рекламному медіадискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кутуза Н. В. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси): дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2003. 214 с.
2. Кутуза Н. В. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.
3. Кутуза Н. В. Сугесто-маніпулятивна специфіка ергонімної лексики в рекламному дискурсі. *Записки з українського мовознавства*. Одеса: Видавець С. Л. Назарчук, 2022. Вип. 29. С. 325–338. DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262418>
4. Кутуза Н. В. Асоціативний словник рекламних слоганів. *Кутуза Н. В. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект: монографія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. С. 596–733.
5. Сизонов Д. Ю. Медіатекст і медіадискурс. *Studia Linguistica*. 2013. Вип. 7. С. 389–392.
6. Шагоферов С. Таргетована реклама: посібник для новачків. URL: <https://webpromoeexperts.net/ua/blog/targetovana-reklama-posibnik-dlya-novachkiv> (дата звернення 28.04.2025).
7. Карпенко М. Ю. Онімний простір Інтернету: монографія. Одеса: КП ОГТ, 2017. 195 с.
8. Ковалевська Т. Ю. Онімні пріоритети асоціативного простору реклами: семантика та класифікаційні ознаки. *Реклама та PR у масовоінформаційному просторі* : колективна монографія / Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, Н. В. Кутуза та ін. Одеса: Астропринт, 2009. С. 297–310.
9. Словник української ономастичної термінології / уклад. Бучко Д. І., Ткачова Н. В. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
10. Лукаш Г. П. Нотатки з теорії ономастики. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2023. Вип. 2 (100). 184–194. DOI: [https://doi.org/10.35433/philology.2\(100\).2023.184-194](https://doi.org/10.35433/philology.2(100).2023.184-194)
11. Торчинський М. М. Українська ономастика: навчальний посібник. Київ: Міленіум, 2010. 238 с.
12. Champers J. K. Sociolinguistic theory: Linguistic variation and its social significance. Rev. edn. Oxford, Wiley-Blackwell. 2009. 308 p.
13. Джонсон М., Гуман П. Вплив брендів. Таємна сила нейронауки в маркетингу; пер з англ. О. Буйвола. Харків: Віват, 2023. 384 с.

УДК 811.161.2'373.2(477.65)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-14>

ОНІМНИЙ ПРОСТІР КІРОВОГРАДЩИНИ У ПРАЦЯХ В. В. ЛУЧИКА

ONIMICAL SPACE OF KIROVOHRAD REGION IN THE WORKS OF V. LUCHYK

Лучик А. А.,

orcid.org/0000-0002-4218-355X

Scopus Author ID: 57224187984

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри загального і слов'янського мовознавства

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Надугтенко М. В.,

orcid.org/0000-0003-3215-0970

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник

Українського мовно-інформаційного фонду НАН України

Для стабільного розвитку вітчизняної ономастики відіграють значну роль регіональні дослідження онімної лексики. Показовими стосовно цього є наукові пошуки, здійснені на матеріалі онімів Кіровоградщини, де у минулому столітті сформувалося дослідницьке середовище ономастів, лідером яких тривалий час був В. В. Лучик. Учений розробив свою методику збирання фактичного матеріалу, здійснив польові дослідження, ознайомився з історією краю, створив Центральноукраїнську топонімічну лабораторію, заохотивши до її роботи як досвідчених, так і молодих фахівців, організував періодичне видання наукових праць. Проте одними із найбільших досягнень В. В. Лучика були його власні наукові описи онімів Кіровоградщини, де передовсім переважала гідронімна і лімнонімна лексика. Науковцем були проаналізовані й етимологізовані сотні назв річок, ставків, струмків, джерел, боліт. До кола інтересів дослідника входили і такі розряди онімів, як ойконіми, топоніми, мікротопоніми, ороніми, урбаноніми та ін. Цей фактичний матеріал ліг в основу двох монографій, двох словників і низки інших публікацій.

Крізь призму етимологізування власних назв Кіровоградщини учений усвідомлював увесь вітчизняний онімний простір, представлення якого, пройшовши випробування у низці статей, поданих до фахових вітчизняних і закордонних видань, у доповідях на міжнародних і всеукраїнських ономастичних конференцій, найбільшою мірою відбився в авторському «Етимологічному словнику топонімів України».

Усвідомлення онімного простору Кіровоградщини вплинуло і на загальнотеоретичні погляди вченого, якими він ділився у своїх наступних публікаціях, частина з яких входила до енциклопедичних видань ономастичного спрямування, а також історичного і міждисциплінарного характеру. Особливе місце відіграло опрацювання онімного матеріалу Кіровоградщини у створенні В. В. Лучиком теорії середньонадніпрянської прабатьківщини слов'ян.

Ключові слова: ономастика, онім, гідронім, етимологічний словник топонімів, етимологія, наукова спадщина Василя Лучика, середньонадніпрянська теорія походження слов'ян, трансдисциплінарний кластер.

Regional studies of onomastic vocabulary play a significant role in the stable development of national onomastics. In this regard, the scientific research carried out on the material of Kirovohrad region personal names, where in the last century a research environment of onomasts was formed, the leader of which was V. V. Luchyk for a long time, is indicative. The scientist elaborated his own methodology for collecting factual material, conducted field research, got acquainted with the history of the region, created the Central Ukrainian Toponymic Laboratory, encouraging both experienced and young specialists to work there, and organised periodicals. However, one of V. Luchyk's greatest achievements was his own scientific descriptions of the Kirovohrad region's personal names, which were primarily dominated by hydronymic and limnonymic vocabulary. The scientist analysed and etymologised hundreds of names of rivers, ponds, streams, springs, and marshes. The researcher's interests also included such categories of onyms as oikonoms, toponyms, microtoponyms, oronyms, urbanonyms, etc. This factual material formed the basis of two monographs, two dictionaries and a number of other publications.

The scientist understood the entire national onomastic space through the prism of etymologising the proper names of Kirovohrad region, the presentation of which, having been tested in a number of articles submitted to professional domestic and foreign publications, in reports at international and all-Ukrainian onomastic conferences, was reflected to the greatest extent in the author's 'Etymological Dictionary of Place Names of Ukraine'.

Awareness of the onomastic space of Kirovohrad region also influenced the general scientific views of the scholar, which he shared in his subsequent publications, some of which were included in encyclopaedic editions of onomastic, historical and interdisciplinary character. A special place was occupied by the study of the onomastic material of Kirovohrad region in the creation by V. Luchyk of the theory of the Middle Dnipro ancestral homeland of the Slavs.

Key words: onomastics, personal name, hydronym, etymological dictionary of place names, etymology, scientific heritage of Vasyl Luchyk, the Middle Dnipro theory of the Slavs' origin, transdisciplinary cluster.

Постановка проблеми. У науковій спадщині В. В. Лучика значне місце займають розвідки у галузі ономастики Кіровоградщини. На прикладі наукової діяльності вченого логічно простежується шлях дослідника від опрацювання регіонального онімного матеріалу до мовознавчих теоретичних узагальнень. Поглиблений аналіз внеску В. В. Лучика в розвиток ономастики на теренах Кіровоградщини сприятиме пізнанню того, що вже зроблене у цій сфері, і відкриватиме можливості для подальших наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковій спадщині В. В. Лучика присвячено кілька збірників праць учених. За матеріалами міжнародних наукових конференцій на пошану В. В. Лучика у стінах Національного університету «Києво-Могилянська академія» видані два збірники "Актуальні питання сучасної лінгвістики"¹ і «Львівський філологічний часопис»². Відділом ономастики Інституту української мови НАН України виданий збірник наукових праць «Студії з ономастики та етимології 2019–2020» пам'яті Василя Вікторовича Лучика [1]. Науковцями Українського мовно-інформаційного фонду НАН України створено та розміщено на основі платформи POLYHEDRON «Трансдисциплінарний кластер «Мова на теренах наукових пошуків Василя Вікторовича Лучика» (URL: <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=672e884d78936&view=prism>)³. Автори статті «Ономастична школа Василя Лучика: напрямки, ареал, цифрові горизонти» зазначають, що платформа POLYHEDRON, яка є інноваційною інформаційно-лінгвістичною базою, що поєднує природно-мовний підхід із сучасними технологіями штучного інтелекту, «дозволяє обробляти великі обсяги даних і забезпечити доступ до цифрової лінгвістичної інформації завдяки багатомовній підтримці. Це значно полегшує інтеграцію наукових доробків Василя Лучика в європейські цифрові платформи та сприяє поширенню знань про спадщину науковця серед загальноукраїнської та міжнародної аудиторії» [2, с. 25]. Незважаючи на активне вивчення наукової спадщини В. В. Лучика, доробок стосовно онімної лексики Кіровоградщини, що стала підґрунтям для наукових узагальнень вченого, і досі залишається малодослідженим.

Мета дослідження – встановити внесок ономастичної діяльності В. В. Лучика на теренах Кіровоградщини у розвиток української та слов'янської науки про власні імена; виявити вплив ономастичних розвідок В. В. Лучика на формування загальнотеоретичних поглядів вченого.

Виклад основного матеріалу. Лінгвістичні дослідження В. В. Лучика були спрямовані переважно у галузь ономастики, при цьому значне місце у науковій спадщині вченого відведено лексикографуванню, етимологізаціям, реконструкціям онімів Кіровоградщини з акцентуацією на гідронімах Інгуло-Бузького межиріччя. З 80-х років минулого століття науковець здійснював польові дослідження, для збирання фактичного матеріалу відвідав більшість близьких і віддалених від тодішнього Кіровограда населених пунктів. Дещо пізніше при кафедрі укра-

¹ Актуальні питання сучасної лінгвістики Тези доповідей Міжнародної наукової конференції "Актуальні питання сучасної лінгвістики" на пошану В. В. Лучика. Date: 2021. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20623>

² Львівський філологічний часопис. 2024. № 16. Львів, 2024. 182 с.

³ Мова на теренах наукових пошуків Василя Вікторовича Лучика. URL: <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=672e884d78936&view=prism>.

їнської мови філологічного факультету В. В. Лучиком була створена Центральноукраїнська топонімічна лабораторія, одним із завдань якої стала систематизація зібраного, у тому числі й способом анкетування, онімних одиниць Кіровоградщини.

Упорядкована картотека фактичного матеріалу лягла в основу понад 70-ти наукових праць, виданих В. В. Лучиком лише протягом 80-х – 90-х рр. За редакцією вченого у співавторстві з Т. І. Поляруш та Т. В. Громко побачила світ перша колективна робота «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини» [3]. Пізніше В. В. Лучик і Т. І. Поляруш описали мікрогідронімію Кіровоградщини у започаткованій відділом ономастики Інституту української мови НАН України серії словників, присвячених мікрогідронімії України [4]. За поданням В. В. Лучика був організований збірник «Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)», редактором якого вчений був протягом п'яти років (1999–2004)⁴. У виданих десяти номерах цього періодичного видання змогли надрукувати результати своєї діяльності як провідні дослідники у галузі ономастики, так і ті, хто лише прагнув залучитися до цієї пошукової роботи.

Саме кіровоградський період дослідника з його системним заглибленням у пізнання онімної лексики Кіровоградщини заклав підґрунтя для подальшої фахової діяльності В. В. Лучика. Особливий вплив на формування наукових поглядів вченого справили обстеження гідронімної лексики Кіровоградщини. Вже у першій своїй монографії «Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя», де до аналізу та процесів етимологізування було залучено понад 3000 власних назв Кіровоградщини, вчений зазначав: «Одним із центральних у гідронімії є питання про формування й розвиток назв водних об'єктів у різних ареалах України у зв'язку з іншими розрядами ономастичної лексики й позамовними факторами, без чого неможливе об'єктивне відтворення загальної картини етно- та глотогенезу слов'ян і українців зокрема. Розв'язання цієї проблеми вимагає виявлення й аналізу основних хронологічних зрізів гідронімів та з'ясування етимології кожної з досліджуваних назв» [5, с. 3].

Звернення до етимології таких гідронімів Кіровоградщини, як *р. Вись*, *р. Синюха*, *р. Уманка*, *стр. Муха*, *стр. Сроса* та багатьох інших, послужило поштовхом до створення вченим власної теорії про прабатьківщину слов'ян. Свої висновки стосовно цього найповніше вчений виклав у науковій доповіді «Середньонаддніпрянська прабатьківщина слов'ян з лінгвістичного погляду» на конгресі славистів у Македонії у 2008 р., основні положення якої були опубліковані в журналі «Мовознавство» [6, с. 62–76] і у збірнику Національної Академії Наук та Українського комітету славистів «Слов'янські обрії» [7, с. 351–376]. Хоча на Конгресі славистів були присутні представники інших теорій походження слов'ян, зокрема Вісло-Одеської, а В. В. Лучик виголошував думку про те, що «Вісло-Одеське межиріччя стосовно середньонаддніпрянської прабатьківщини слов'ян» є периферійною територією, думки українського вченого завдяки глибокому аналізу передовсім гідронімної лексики не викликали суттєвих заперечень, проте посприяли певним дискусіям.

Друга монографія В. В. Лучика «Іншомовні гідроніми середнього Дніпро-Бузького межиріччя» теж є результатом наукового пізнання онімного простору Кіровоградщини. Тут проаналізовані, етимологізовані такі назви, як *р. Ятрань*, *р. Аджамка*, *р. Інгул*, *р. Громоклія*, *р. Кагарлик*, *р. Ташлик*, *р. Тясмин*, *р. Біанка* (Біянка) та багато інших, що мають, на думку автора, фракійські, іллірійські, іранські, готські, тюркські сліди, а також ті, які виникли під пізніми впливами польського, південнослов'янського, східнороманського середовищ. Наукові пошуки

⁴ Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Вип. 20. Кіровоград: РВЦ КДПУ, 1999; Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Вип. 22. Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2000; Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Вип. 26. Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2000; Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Вип. 31. Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2001; Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Вип. 35. Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2001; Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Вип. 44. Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2002; Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Вип. 48. Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2003; Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Вип. 53. Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2004.

і в цьому монографічному дослідженні, крім власне лінгвістичного аспекту, значною мірою були націлені на пізнання історії слов'ян. «Дослідження гідронімів Середнього Дніпро-Бузького межиріччя, – висновковує вчений, – показало, що такого роду студії актуальні й перспективні. У комплексі з суцільно зібраними й етимологічно вивченими назвами водних об'єктів інших ареалів України воно сприятиме повнішому відтворенню картини етно- й глотогенезу українців, слов'ян та їхніх індоєвропейських попередників» [8, с. 74].

Вже у 90-ті роки минулого століття ці монографічні дослідження викликали інтерес як мовознавців, так і представників інших наукових галузей. Знаний літературознавець, один із найяскравіших представників наукової спільноти Кіровоградщини, Л. В. Куценко у газеті «Народне слово» у 1999 р. (№ 19), яка на той час була локомотивом демократично-просвітницької діяльності, у своїй статті «Звідки ти, Гептурко?» намагався підкреслити значущість для пізнання рідного краю наукових монографій В. В. Лучика: «Названі монографії – суто специфічні, наукові, проте я особисто з великим задоволенням прочитав їх, – підкреслював науковець, – як унікальне енциклопедичне видання з гідроніміки краю, з прецікавими мікроісторіями назв усіх річок нашої області. Саме ця обставина примусила мене відгукнутися на ці книги і рекомендувати ознайомитися з ними широкому загальному читачів. Краєзнавці, вчителі і просто люди, які цікавляться історією краю можуть почитати згадувані видання і віднайти етимологію назв водних об'єктів».

Проте на початку ХХІ ст. дослідження гідронімії Кіровоградщини на певний час В. В. Лучиком були припинені переважно у зв'язку з роботою над базовою для слов'ян ономастичною енциклопедією, укладання якої потребувало всебічної теоретичної підготовки її укладачів. У передмові до цієї праці польська дослідниця Е. Жетельська-Фелешко зазначала: «Слов'янська ономастика. Енциклопедія» в її нинішньому вигляді є важливим етапом передовсім у дослідженнях власних назв слов'янських країн. Вона демонструє науковцям різних регіонів і держав різноманітність шляхів, які пройшли слов'янські народи у формуванні власних назв після розпаду праслов'янської спільноти. Енциклопедія дозволяє побачити власні назви рідного краю і рідної мови у ширшій перспективі» [9, с. 14]. Отже, на укладачах з усіх слов'янських держав лежала серйозна відповідальність системного представлення всіх галузей ономастики, розроблених поколіннями вітчизняних для кожного автора науковців.

Із 24 статей про розвиток української ономастики у «Слов'янській ономастиці» 18 було написано В. В. Лучиком і по три Ю. О. Карпенком і П. П. Чучкою. В. В. Лучиком були висвітлені такі питання, як історія ономастики, визначальні ономастичні теорії, методи дослідження та їх еволюція, ономастична термінологія, етимологія назв, назви досло'вянського і слов'янського походження, політика і практика називання, назви сіл і міст, назви місцевостей (мікротопонімія, анойконімія), водні назви (гідроніми) та інші. Варто зазначити, що і у цьому виданні дослідник досить часто ілюструє свої теоретичні узагальнення онімами Кіровоградщини, такими, як р. *Турія*, р. *Чутка*, р. *Добра*, не залишаючи осторонь і саму назву міста *Кіровоград*. У розділі «Назви сіл і міст (ойконімія)» автор, дотримуючись вимог до енциклопедичних статей, усе ж висловлює невдоволення цим топонімом: «Значна частина відантропонімних ойконімів виникла зовсім недавно: пор. радянські новотвори м. *Дзержинськ* у Донецькій області і м. *Кіровоград*, що названі на честь компартійних і державних діячів Ф. Дзержинського і С. Кірова, які прямого відношення до відповідних міст не мали» [10, с. 57–58].

Про необхідність перейменувань мікротопонімів і деяких гідронімів із залученням онімів Кіровоградщини йдеться також ще в одній статті «Слов'янської ономастики» – «Зміни в називанні ХХ століття». Відзначивши, що за радянських часів практично не було міст, «де б не було вулиць, проспектів чи площ з назвами типу *Комуністичний*, *Жовтневої революції*, *Леніна*, *Карла Маркса*», дослідник зауважив, що поширення меморіальних номінацій відбулося навіть у класи онімів, які називали природні об'єкти, наприклад, поле *Фрунзе*, водосп. *Енгельса*, *Ленінські ставки* на Кіровоградщині. Однак, як зазначається у статті, і тут відбуваються посту-

пові зміни, замість штучних назв постають природні [10, с. 520–521]. Стосовно ж перейменування міста *Кіровоград* процес затримувався, тому ще через 10 років у статті «Топоніміка» вже в енциклопедії «Історія України» В. В. Лучик нагадує про недоречність назви Кіровоград для центральноукраїнського міста [11, с. 124–125].

Подальше заглиблення В. В. Лучика у пізнання онімів Кіровоградщини можна простежити з його численних наукових статей, виданих як в Україні, так і за кордоном. Зокрема, висвітлення прийому культурно-історичної інтерпретації в етимологізуванні власних назв переважно здійснюється за допомогою аналізу онімів Кіровоградщини [12, с. 98–103], пошуки сакральних мотивів в ономастиці відбувається із вагомим залученням гідронімних одиниць Кіровоградщини [13, с. 279–284], як і прагнення до системного опису номінацій таких розрядів топонімної лексики, як гідроніми, ойконіми, ороніми, дрімоніми, хороніми, урбаноніми [14, с. 21–24]. Отже, у переважній більшості публікацій з ономастики дослідник значною мірою спирається й на онімний матеріал Кіровоградщини, який уточнюється, вводиться в орбіту загальноукраїнської чи загальнослов'янської наукової парадигми.

Ретельне опрацювання онімної лексики Кіровоградщини, як і топонімікону інших регіонів України, свідченням чого певною мірою є низка статей В. В. Лучика під загальною назвою «Етюди з «Короткого етимологічного словника топонімів України» у фахових виданнях з мовознавства⁵, зрештою, посприяло створенню «Етимологічний словник топонімів України». Зазначена лексикографічна праця, задумана від початку як коротка, виявилася максимально повним джерелом для пізнання походження топонімів України. Цей словник В. В. Лучика у 2016 р. був відзначений Президією НАН України премією Олександра Опанасовича Потєбні за видатні наукові роботи в галузі мовознавства, філософії, мови та народної творчості.

В «Етимологічному словнику топонімів України» шляхом встановлення фонетичних відповідностей споріднених основ, лексичного і дериваційного значення твірних морфем, подано 2600 етимологічних статей і пояснено походження 3700 найвідоміших географічних об'єктів усієї України. В анотації до праці дослідник зазначає: «Етимологія цих назв відображає формування топонімного простору на українських землях від часів існування трипільської культури та індоєвропейської етномовної спільноти до сьогодення, а також багатовікову лінгвальну і позалінгвальну (історичну, географічну, етнографічну, культурну) інформацію, що репрезентує в динаміці фрагменти мовної картину світу» [15, с. 1]. Зрозуміло, що значною мірою тут знайшла відображення й топонімія Кіровоградщини.

За концепцією словника, до його реєстру були внесені лише назви населених пунктів, кількісний склад мешканців яких налічував 5 000 і більше осіб. Практично всі назви таких населених пунктів Кіровоградщини з аналізом та етимологіями фіксуються у словнику: міста *Кіровоград*, *Бобринець*, *Гайворон*, *Долинська*, *Знам'янка*, *Мала Виска*, *Олександрія*, *Помічна*, *Світловодськ* та ін.; селища міського типу *Балахівка*, *Власівка*, *Димитрове*, *Добровеличківка*, *Єлизаветградка*, *Завалля*, *Капітанівка*, *Компаніївка*, *Павлиш*, *Смолине* та ін.; назви сіл *Аджамка*, *Букварка* та ін. При цьому до кожної із назв подається у міру сучасних знань про аналізовані об'єкти, як і зазначав автор в анотації до словника, історична, географічна, етнографічна і культурна інформація.

Наприклад, у словниковій статті з реєстровою одиницею *Аджамка*, крім географічної інформації, правил написання і наголосу, надаються свідчення про те, що онім використовується для номінацій села і річки. Історичні дані стосуються того, що село *Аджамка* Кіровоградської області засноване у 1733 році. Назва села є семантичним утворенням від давнього гідроніма *Аджинка*, Дослідником пропонуються зафіксовані письмовими джерелами різних історичних

⁵ Лучик В. В. Етюди з «Короткого етимологічного словника топонімів України». Мовознавство. 2010. № 2–3. С. 124–135; Мовознавство. 2011. № 5. С. 15–29; Мовознавство. 2011. № 5. С. 15–29; Студії з ономастики 2011–2012. Київ. 2012. С. 159–169; Мовознавство. 2013. № 2–3. С. 39–50; Актуальні проблеми філології та перекладознавства: 36. наук. праць. Вип. 6. Ч. 2. Хмельницький. 2013. С. 183–196; Магістеріум. Мовознавчі студії. Вип. 57. Київ: НаУКМА. 2014. С. 52–75.

періодів варіанти оніма: *Аджинка* (1697), *Отжетка* (1769), *Оджемка* (1779), *Adžamka* (1880), *Аджамка* (1898). Стосовно походження гідроніма *Аджамка* В. В. Лучик схиляється до думки, що він «виник за актуальною для степових річок ознакою «вода, що гірчить, кисла, зіпсована тощо» від татарського або турецького дієприкметника *аджим* / *аджин* «зіпсований, прогірклий, скислий» і слов'янського суфікса *-к(а)* в релятивній функції [Див. ~~дет.~~ 15, с. 14].

Реєстровими одиницями у словнику з-поміж номінацій водних об'єктів Кіровоградщини передовсім фіксуються назви річок: *Бешка*, *Біанка*, *Синюха*, *Буг*, *Корабельна*, *Велика Корабельна*, *Турія*, *Верблюжка*, *Висунь*, *Вільшанка*, *Гах*, *Громокля*, *Жива*, *Злодійка*, *Інгул*, *Інгулець*, *Кагарлик*, *Корабельна*, *Мала Виска*, *Плетений Ташилик* та ін. Крім географічної інформації, до назв пропонується переважно розгорнений аналіз їхнього походження. Так, автор вважає, що назва річки *Турія* виникла як посесив із суф. **-bj(a)* від назви культового виду вимерлих буйволів *турь* (< псл. **turь* < і.е. **tour-* / **taur-*), що має глибокі і.е. зв'язки та близькі форми за межами і.е. мов (див. *Таверія*). Подається тут й етимологія паралельної назви на Кіровоградщині *Гантурка*, що «постала як композит на основі псл. **gъb-* «кривий; кривизна» і турка «гирло ріки», а її фонетичний варіант *Гептурка* зумовлений впливом народної етимології, пов'язаної зі словосполученням гепнути турка» [15, с. 479–480].

Незважаючи на висловлювання С. О. Вербича про те, що «сумнівна доцільність введення в словник назв дрібних топооб'єктів..., прозорих щодо дериваційної мотивації і малоцікавих із погляду етимологічної інформативності» [16, с. 138], знання географічних властивостей Кіровоградщини і ваги окремих географічних об'єктів для місцевого населення посприяло внесенню автором словника й інших розрядів онімів регіону до реєстру. Сюди увійшли назви джерел *Богова Ступня*, *Богородиця*, каналу – *Дніпро-Інгулець*, водосховищ – *Іскрівське*, лісових насаджень – *Чорний ліс* і под.

Безперечно, етимологія поданих у словнику назв має першочергове значення, проте кількісний склад упорядкованого в словник фактичного матеріалу та принципи його подання надають можливість простежити динаміку сучасної української мовної системи. Наприклад, уявлення про дериваційні процеси «можуть значно поглибитися завдяки подальшим обстеженням під зазначеним кутом зору гідронімів, оронімів, хоронімів, фіксація яких спостерігається по всій території України, що послідовно відбито в складі й описі реєстрових одиниць» [17, с. 107].

Створення «Трансдисциплінарного кластеру «Мова на теренах наукових пошуків Василя Вікторовича Лучика» забезпечило сталість наукового доробку В. В. Лучика та подальшу інтеграцію унікального онімного матеріалу у цифровий простір. Це своєрідне динамічне цифрове середовище у відкритому доступі з можливістю подальшого наповнення необхідним матеріалом.

Перспективним вважаємо забезпечити збереження та надати відкритий доступ до унікальних авторських доробків вченого, які у деяких випадках існують лише в поодиноких паперових примірниках.

У рамках співпраці між Українським мовно-інформаційним фондом НАН України та кафедрою загального і слов'янського мовознавства Національного університету «Києво-Могилянська академія» передбачено внесення до «Трансдисциплінарного кластера «Мова на теренах наукових пошуків Василя Вікторовича Лучика» наступного матеріалу:

1) Лучик В. В. Гідронімія Середнього Дніпро-Бузького межиріччя: дис. ... д-ра філол. наук / В. В. Лучик. Київ, 1995. 452 с.

2) Лучик В. В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя / В. В. Лучик. Кіровоград, 1996. 235 с.

3) Лучик В. В. Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя / В. В. Лучик. Кіровоград, 1999. 104 с.

4) Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / [відп. ред. В. В. Лучик]. Київ: РВГПЦ КДПУ, 1999. 224 с.

5) Железняк І. М., Лучик В. В. та ін.; під ред. О. П. Карпенка. Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина. Київ: Обереги, 2004. 269 с.

6) Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / В. В. Лучик; відп. ред. В. Г. Скляр-ренко. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 544 с.

7) Подорож лінгвіста. Таємниці власних назв. Відеословник топонімів, створений у пам'ять про першого завідувача кафедри загального і слов'янського мовознавства НаУКМА, доктора філологічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки Василя Вікторовича Лучика.

Висновки. Огляд наукової спадщини В. В. Лучика засвідчує, що його внесок у розвиток вітчизняної і слов'янської ономастики значною мірою зумовлений глибоким аналізом онімної лексики Кіровоградщини.

Вагоме місце у наукових розвідках ученого відіграло етимологізування гідронімів Інгуло-Бузького межиріччя. Здобуті результати у цій галузі мали вагомий вплив на формування загально-нотеретичних поглядів вченого. Це простежується з аналізу його наукових статей у фахових і енциклопедичних виданнях, лексикографічних праць, до яких належить передовсім «Етимологічний словник топонімів України», а також створеної несуперечливої авторської теорії середньонадніпрянської прабатьківщини слов'ян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Студії з ономастики та етимології. 2019–2020. / Відп. ред. В. П. Шульгач. Київ. 2021. 388 с.
2. Надутенко, М. В., Надутенко, М. В., Старишко, Ю. В., Яблочков М. М. Ономастична школа Василя Лучика: напрямки, ареал, цифрові горизонти. *Слобожанський науковий вісник*. Серія: Філологія. 2024. № 8. Суми: Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка С. 21-29. DOI <https://doi.org/10.32782/philsu/2024.8.4>
3. Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В. В. Лучик. Київ-Кіровоград: РВЦ КДПУ, 1999. 222 с.
4. Словник мікрогідронімів України: Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / Уклад. І. М. Железняк та ін. / Під ред. О. П. Карпенка. Київ: Обереги, 2004 . 448 с.
5. Лучик В. В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. Кіровоград. 1996. 235 с.
6. Лучик В. В. Середньонадніпрянська прабатьківщина слов'ян з лінгвістичного погляду. *Мовознавство*. 2008. № 2–3. С. 62–76.
7. Лучик В. В. Середньонадніпрянська прабатьківщина слов'ян з лінгвістичного погляду. *Слов'янські обрії: Збірник наукових праць*. Вип. 2. Київ. 2008. С. 351–376.
8. Лучик В. В. Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. Кіровоград: РВЦ КДПУ. 1999. 104 с.
9. Rzetelska-Feleszko E. Wprowadzenie. Słowiańska onomastyka. Encyklopedia / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy. Warszawa-Kraków: Tow-wo nauk. Warszawskie. 2002. T. 1. S. 10–17.
10. Słowiańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t./ Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy. Warszawa-Kraków: Tow-wo nauk. Warszawskie. 2003. T. 2. 616 s.
11. Лучик В. В. Топоніміка. *Історія України: Енциклопедія*. Київ: Наук. думка, 2013. Т. 10. С. 124 -125.
12. Лучик В. В. Роль прийому культурно-історичної інтерпретації в етимологізуванні власних назв. *Metodologia badań onomastycznych* / Pod red. M. Biolik. Olsztyn. 2003. S. 98-103.
13. Лучик В. В. Сакральні мотиви в топонімії Центральної України. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 509–511. Чернівці: ЧНУ. 2010. С. 279-284.
14. Лучик В. В. Про особливості номінації в топонімії України. *Вісник Прикарпатського національного університету*. Філологія. Вип. XXIX-XXXI. – Івано-Франківськ. 2011. С. 21-24.
15. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. Київ: ВЦ «Академія». 2014. 573 с.
16. Вербич С. Рец.: Нове видання з української ономастичної лексикографії. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України. — К.: ВЦ «Академія», 2014. — 544 с. *Українська мова*. 2015. № 3. С. 135-164.
17. Лучик А. А. Ойконімний словотвір у топонімному просторі В. В. Лучика. *Львівський філологічний часопис*. 2024. № 16. С. 102-110

УДК 811.161.2'27'373.21

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-15>**МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ І СОЦІОЛОГІЧНІ
ОПИТУВАННЯ ПРО ДИНАМІКУ ВЗАЄМОДІЇ ТОПОНІМ-ВІЙНА****LANGUAGE LEGISLATION OF UKRAINE AND SOCIOLOGICAL
ON THE DYNAMICS OF PLACE NAME-WAR INTERACTION****Мацюк Г. П.,*****orcid.org/0000-0001-8601-4742******Scopus Author ID: 58042187500******Researcher ID: FOT-4204-2022****доктор філологічних наук, професор,**професор кафедри загального мовознавства**Львівського національного університету імені Івана Франка*

Стаття присвячена розкриттю одного із фрагментів впливу екстралінгвального чинника 'війна' на мову. Системна характеристика функціонування і змін топонімів у період трьох етапів війни ще відсутня: не сформована методологія та термінологічна база аналізу, змістові показники проблеми. Мета статті полягає в дослідженні зв'язків між владою та соціумом у ході заміни знаків публічного простору в період Антитерористичної операції (АТО), першого етапу війни Росії проти України (12.04.2014–30.04.2018). Завдання статті – з соціолінгвістичної перспективи проаналізувати приписи декомунізаційного законодавства та погляди соціуму на питання, пов'язані з перейменуванням, шляхом аналізу нормативно-законодавчих актів та соціологічних опитувань до початку і в час АТО. За теоретичну базу аналізу послужили положення про правові рамки перейменування, його історію та вивчення, джерела дослідження – публікації окресленого періоду, зокрема закони України і супутні документи, які мають стосунок до них, а також праці Українського інституту національної пам'яті, Національного інституту стратегічних досліджень і матеріали соціологічних опитувань за період 2013–2018 рр.

За допомогою зіставного, елементів дискурсу- та кількісного аналізу отримано нові результати про події в країні, стан суспільства і законодавчі дії влади як передумову перейменування публічного простору України і водночас причину повільної заміни російсько-радянських назв; про державну політику пам'яті, яка стала функцією центральної та місцевої влад; про роль законодавства для розуміння й оцінки соціумом свого радянського минулого; про оновлення публічного простору і появу в ньому загальноукраїнських наративів, які «запрацювали» на пришвидшення національного самоусвідомлення та української ідентичності; про обов'язкову заміну публічного простору від ідеологічних знаків та більшу активність представників центральної влади в цьому процесі, ніж частини місцевих громад.

Незакінчене перейменування публічного простору засвідчило, що держава в перший період війни визнала заміну російсько-радянських назв з ідеологічною семантикою як культурний ресурс зміцнення національної безпеки.

Ключові слова: соціолінгвістика, українська мова, топонім, національна безпека, війна.

The article is devoted to the disclosure of one of the fragments of the influence of the extralinguistic factor 'war' on the language. There is no systematic characterisation of the functioning and changes of place names during the three stages of the war: the methodology and terminological base of the analysis, as well as the content indicators of the problem, have not been formed yet. The purpose of the article is to study the relations between the government and society in the course of replacing signs of public space during the Anti-Terrorist Operation (ATO), the first stage of Russia's war against Ukraine (12.04.2014–30.04.2018). The purpose of the article is to analyse from a sociolinguistic perspective the provisions of decommunisation legislation and the views of society on issues related to renaming by analysing regulatory and legislative acts and sociological surveys before and during the ATO. The theoretical basis of the analysis is the provisions on the legal framework for renaming, its history and study, and the sources of the research are publications of the period in question, including the laws of Ukraine and related documents, as well as the works of the Ukrainian Institute of National Memory, the National Institute for Strategic Studies, and materials from sociological surveys for the period 2013–2018.

Using comparative, discourse, and quantitative analysis, new results were obtained about the events in the country, the state of society, and the legislative actions of the authorities as a prerequisite for renaming the public

space of Ukraine and at the same time the reason for the slow replacement of Russian-Soviet names; about the state policy of memory, which has become a function of central and local authorities; about the role of legislation in society's understanding and assessment of its Soviet past; about the renewal of public space and the emergence of all-Ukrainian narratives in it, which 'worked' to accelerate the process of renaming.

The incomplete renaming of public space showed that the state in the first period of the war recognised the replacement of Russian-Soviet names with ideological semantics as a cultural resource for strengthening national security.

Key words: sociolinguistics, Ukrainian language, place name, national security, war.

Постановка проблеми. Зв'язок *топонім-війна* як один із часткових виявів проблеми впливу екстралінгвального чинника 'війна' на мову сьогодні почали вивчати юристи, історики, політологи і навіть географи. Системна мовознавча характеристика функціонування і змін топонімів публічного простору України в час війни ще відсутня: наприклад, не вирішено питання методології та термінологічного опису перейменування публічного простору; не досліджено причини повільної заміни російсько-радянських назв публічного простору після анексії Криму 2014 р. і появи квазіутворень «ЛНР», «ДНР»; відсутня характеристика політичних акторів, які беруть участь в перейменуванні публічного простору, не проаналізовані тематичні групи впроваджених нових топонімів. Ці та інші питання вимагають аналізу на кожному з етапів війни – Антитерористичній операції (АТО), Операції об'єднаних сил (ООС) та в час повномасштабного вторгнення. Відповіді на них разом із ономастичними характеристиками забезпечить системну характеристику впливу війни як позамовного чинника на знаки публічного простору України. Стаття присвячена розкриттю взаємодії *топонім-війна* в час АТО (12 квітня 2014–30 квітня 2018 р.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після розпаду СРСР у 1991 р. Україна стала незалежною державою, однак у лютому–квітні 2014 р. РФ окупувала частину території, анексувавши Крим та сформувавши на Сході квазідержавні утворення. У час агресії РФ для захисту української державності і з метою посилення національної безпеки закономірно виникла потреба повернути свою історичну національну пам'ять в публічному просторі шляхом «очищення» від російсько-радянських назв та пам'ятників.

За ініціативи Українського інституту національної пам'яті 9 квітня 2015 р. Верховна Рада ухвалила чотири закони, які отримали назву декомунізаційних і вступили в дію з 21 травня 2015 р.: Закон України Про правовий статус та вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність України у XX столітті № 314-VIII [1]; Закон України Про вшанування перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 рр. № 315-VIII [2]; Закон України Про доступ до архівів органів репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 № 316-VIII [3]; Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки № 317-VIII [4]. Ці законодавчі акти сформулювали правову оцінку минулого України: не тільки засуджували радянський комуністичний режим та його практики, але вшановували борців проти цього режиму як відновлення прав його жертв, уможливлювали доступ до архівних документів і заборону використання комуністичної символіки. Закони, які підписав Президент України Петро Порошенко¹, вперше закладали основи системної декомунізації і були потрібні для досягання легітимізаційної мети і подальшого демократичного поступу України. Процес декомунізації всього суспільного життя постав «як система теоретичних і практичних заходів, спрямована на звільнення від впливу й наслідків комуністичної ідеології в усіх сферах життя держави та суспільства після падіння комуністичного режиму» [5, с. 125]. В основу декомунізації закладався антирадянський наратив, національно-патріотична риторика, перелік жертв, апеляція до цінностей відкритого суспільства і ліберальної демократії, остаточна заборона КПУ [Там само, с. 127].

¹ 22 лютого 2014 р. президент В. Янукович у неконституційний спосіб самоусунувся від своїх повноважень (втік з Києва), 25 травня 2014 р. після позачергових виборів новим президентом України став Петро Порошенко.

Переimenування публічного простору почали вивчали юристи [6], історики [5], соціологи [7], географи [8].

На державному рівні сформовано нову Стратегію національної безпеки України від 26 травня 2015 року № 287 [9], яка підкреслювала довгостроковий характер російської загрози і проголошувала політику національної безпеки до 2020 р. Документ свідчив, що в умовах опору РФ українська влада визнала роль національної ідентичності та державної мови як ресурсу в забезпеченні національної безпеки держави. У склад загроз українському суспільству потрапили питання інформаційної війни, стан розвитку української мови і культури, фальшування історії та ін.

Декомунізаційні закони і Стратегія національної безпеки України 2015р. посприяли формуванню державної політики історичної пам'яті, тому що до цього часу влада не дооцінювала роль духовної та культурної сфер у трансформаційних процесах. У системі національної пам'яті потрібно було піднести роль культурної спадщини, зокрема світоглядні установки, історичні події, мистецьке та культурне надбання як основу для творення ідентичності української нації [10, с. 67]. Визнано вплив на суспільну свідомість жителів Сходу цінностей ідеологічної доктрини «русскій мір», а також перевага російського інформаційно-культурного продукту і відсутність впливу української культури привели до політичного сепаратистського руху з антиукраїнськими ідеологічними установками і створили тло для воєнної агресії РФ [10, с. 68]. Для виходу із ситуації потрібна була державна культурна політика.

Переimenування публічного простору як одну з ознак декомунізації суспільного життя в час першого етапу війни мовознавці аналізували в контексті опису лінгвістичного ландшафту. Виникло питання про методологічні засади дослідження цієї ознаки: озвучено потребу міждисциплінарного підходу і застосовування положень не тільки ономастики, але і соціолінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, психолінгвістики [11]. Увагу дослідників привернули термінологічні аспекти аналізу, зокрема терміни *мовний ландшафт*, *урбанонім-мовний знак*, *приватний знак*, *комерційний знак* [12], *урбанонім-символ*, *ідеологічна функція урбаноніма*, *громадський знак*, *міський урбанонімон*, *радянський міський урбанонімон*, *універсальний компонент урбанонімону*, *знаковий код просторової організації населених пунктів*, *зв'язок урбанонім-колективна ідентичність* [13], *текст міста*, *тест міста й епоха*, *текст міста і суспільство* [14], *юридичні механізми формування лінгвістичного ландшафту*, *взаємодія мовний знак-ідеологічний зміст* [15]. Досліджено принципи й мотиви номінації перейменованих географічних об'єктів [16] до і після декомунізації [17] та зміни урбанонімону конкретного населеного пункту в час декомунізації [18].

Лише в поодиноких публікаціях була апеляція до теми російсько-української війни у зв'язку із характеристикою урбанонімів-персоналіїв у честь учасників АТО [19] й стверджувалося: «після анексії Криму в 2014 р. та з початком російської агресії на Донбасі топоніміка перестала бути питанням просто гуманітарної політики», перейменування публічного простору в умовах гібридної війни проти України стало «одним із інструментів національної безпеки держави»; статистика Інституту національної пам'яті показувала, що в публічний простір замість топонімів з ідеологічним змістом поверталися історичні топоніми, а також впроваджувалися нові назви в честь тих воїнів, які загинули в АТО, захищаючи Україну [15, с. 74].

Тому в статті дотримуємося думки, що розкриття декомунізації лінгвістичного ландшафту України в час першого етапу війни вимагає виходу за межі ономастичного опису. Заміну знаків публічного простору з ідеологічним змістом в час АТО не може обмежувати лише семантичним чи структурним аналізом в контексті предметного поля ономастики, тому що проблема увібрала в себе дії політичних акторів і широкий спектр поглядів соціуму та впливи різних ідеологій [15], які потребують ідентифікації.

Мета статті полягає в дослідженні зв'язків між владою та соціумом у ході заміни знаків публічного простору в період АТО як першого етапу війни Росії проти України від 12 квітня

2014 до 30 квітня 2018 рр. Завдання статті – проаналізувати взаємодію приписів декомунізаційного законодавства та поглядів соціуму на підставі аналізу нормативно-законодавчих актів та соціологічних опитувань до початку і в час АТО. Наукова новизна такого підходу полягає у розширенні метамови аналізу взаємодії *топонім-війна* термінами *національна безпека, мовне законодавство, влада, соціум, ідентичність, Європейський Союз (ЄС), Митний союз, анексія Криму, РФ* та ін. як обов'язковими одиницями опису проблеми перейменування публічного простору. За теоретичну базу аналізу послужили положення зі щойно згаданих досліджень цього періоду Г. Берченка, Є. Головахи, М. Гоманюка, О. Гриценка, С. Ковтюх, Г. Мацюк, Ю. Шаповала та ін., джерела аналізу – закони України і супутні документи, а також праці Українського інституту національної пам'яті, Національного інституту стратегічних досліджень і результати соціологічних опитувань за період 2013–2018 рр. За допомогою зіставного, елементів дискурс- та кількісного аналізу нові результати отримано на підставі застосування соціолінгвістичного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Влада й українське суспільство до початку АТО 12 квітня 2014 р. Зміни публічного простору в Україні, головними дієвцями якого були влада і суспільство, розпочалися з перших років незалежності, вони відбулися на Заході та в Центрі і зупинилися за Києвом, тому перейменування на Сході і Півдні, практично, мало було зреалізованим [13]. За визначенням українського соціолога Є. Головахи, у 2011–2013рр суспільство перебувало на етапі стратегічної невизначеності і нових політичних ризиків [7, с. 27]. Публічний простір залишався радянським, часто містив ненормативні (наприклад, російські) відповідники. Перспектив на їхню заміну було мало, адже Закон України Про засади державної мовної політики 2012 р. заклав базу офіційної двомовності, наголошуючи не на функціях української мови як державної, а регіональної російської (у перспективі, за задумом тодішніх законотворців, другої державної), мовний майдан проти підписання Закону влітку 2012 р. не набрав всеукраїнського вияву.

Настрої суспільства щодо майбутнього в кінці лютого – початку березня 2013 р. ілюструють результати соціологічного опитування Київського Міжнародного соціологічного інституту. Вступ до ЄС підтримало 38,4 % респондентів; тих, хто хотів би вступу України до союзної держави з Росією та Білорусією було 37,0 %; кожен десятий опитуваний не взяв би участь у такому референдумі. Ідею вступу України до Митного Союзу і Єдиного Економічного Простору з Росією, Білоруссю, Казахстаном та іншими країнами схвалив 41 % респондентів, а договір про асоціацію з ЄС, щоб згодом вступити до нього, підтримало 39 % респондентів. Опитувані висловили свої міркування і щодо статусу російської мови в державі: мову не хотіли бачити в офіційному спілкуванні 18,6 %; за російську як другу державну в Україні висловилося 27,5 % опитуваних (тих, кому було важко було щось сказати, було 6,8 %) [20].

Восени 2013 р. влада на підставі рішення Кабінету Міністрів Україна призупинила процес підготування до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. На протести вийшла студентська молодь, яку жорстоко побили. У відповідь розгорнувся масовий протестний рух, і 21 листопада 2013 р. – 22 лютого 2014 р. в Україні відбулася Революція гідності, або Майдан. Влада (період президента В. Януковича) протистояла суспільству: воно пройшло крізь розстріли майданівців, ухвалення антиконституційних законів 16 січня 2014р, операцію силовиків «Бумеранг». 22 лютого 2014 р. відбулося законодавчо-правове закріплення перемоги Майдану і крах влади В. Януковича [21]. Суспільство перемогло і водночас змінювалося, набувало нових ознак, наприклад, розвинувся волонтерський рух на підтримку різних потреб учасників Революції гідності як всеукраїнської громадянської акції кінця 2013–2014 рр. [22].

У 2014 р. суспільство перейшло (за соціологічними показниками) період невизначеності і набуло виразного вектору трансформації у зв'язку з небажанням інтегруватися в пострадянський простір. Напрямок змін посилювали події: розстріл майданівців 20 лютого 2014 р., захоплення збройними силами РФ адмінбудівель у Криму 27 лютого 2014 р., підтримана Радою

Федерації РФ пропозиція президента Росії ввести російські війська в Україну 1 березня 2014 р., проведення 16 березня 2014 р. на півострові незаконного референдуму, окупація 25 березня 2014 р. військами РФ Криму [23]. (Тому Інститут національної пам'яті веде відлік війни з 20 лютого 2014 р., коли Росія розпочала збройну агресію проти України, а в березні розхитала ситуацію на Сході та Півдні, перейшовши до плану «Новоросія» [24]).

Правда, населення по-різному реагувало на події. Наприклад, респонденти зі Сходу та Півдня (зокрема жителі Одеської, Миколаївської, Херсонської, Харківської, Луганської, Дніпропетровської, Запорізької, Донецької областей) 8–16 квітня 2014 року після анексії Криму трактували Майдан як державний переворот, організований опозицією за допомогою Заходу (46 %), а не як протест громадян проти корупції та свавілля диктатури президента України В. Януковича (41,7 %). На протигагу кримській доповіді президента РФ В.Путіна про утиски російськомовного населення, 71,5 % опитаних дали відповідь, що не згодні з цим твердженням (23,1 % її приймали). Анексія Криму не відіграла роль у відповідях на питання про наявність війни між Росією та Україною: 36,8 % згоджувалися з цим твердженням, 48,9 % респондентів так не вважали, хоча саму анексію 44,3 % респондентів вважали незаконною; правда, 43,0% стверджували, що анексія – це результат вільного самовиявлення мешканців Криму [25].

Опубліковане в жовтні 2014 р. соціологічне опитування про ставлення населення України до Росії та населення Росії до України засвідчило, що з обох боків воно стало негативніше, але ставлення українців до Росії залишалося більш позитивним, ніж росіян до України. Позитивно налаштованого населення до Росії стало менше в Південному, Центральному і в Західному регіонах (відповідно з 65% до 59%, з 43% до 32%, з 30% до 25%), у Східному регіоні, навпаки, кількість позитивно налаштованих українців до Росії зросла з 77% до 83% [26].

Думки жителів навіть близьких населених пунктів різнилися, як видно з відповідей опитаних у листопаді 2014 р. респондентів Краматорська і Слов'янська (міста в один і той же час знаходилися під контролем самопроголошених угруповань «ЛНР» і «ДНР»). Настрої містян: «в Краматорську підтримують вступ до ЄС, українську армію й бачать агресію Росії, а в Слов'янську – ні» [27]. Хоча віддаль між містами всього 15 км, у Краматорську половина населення була переконана в тому, що саме РФ є стороною конфлікту на Донбасі (заперечувало 26%), а в Слов'янську, який довго перебував під безпосереднім контролем ДНР, були відсутні антиросійські настрої. У Краматорську більшість містян (43%) трактувало події як війну між Росією та Україною (заперечувало 33%), у Слов'янську вважали, що війни між Росією та Україною немає (40%), тільки 26% опитаних її сприймали.

І все ж після Майдану суспільство «визначилося зі стратегічним напрямком розвитку: а саме від амбівалентності минулого (одночасної підтримки взаємовиключних геополітичних напрямків руху) воно зрушилося до вибору більшістю населення європейського руху» [7, с. 28]. Правда, у громадській думці «переважали розчарування, недовіра до інститутів демократії та ринкової економіки» [Там само, с.29]. Відображені в наведених соціологічних опитуваннях фрагменти цього стану не могли не вплинути на темпи і підтримку/непідтримку заміни знаків публічного простору в умовах декомунізації.

2. Законодавство і суспільство про топоніми періоду АТО (12 квітня 2014–30 квітня 2018 р.). Ухвалені 9 квітня 2015 р. вже згадані декомунізаційні закони сформували правову рамку змін і накреслили системне вилучення елементів комуністичної ідеології з символічного простору України.

Так, на підставі Закону України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки № 317-VIII запрацювала Експертна комісія як постійно діючий консультативно-дорадчий орган Українського інституту національної пам'яті з питань реалізації законодавчих норм. Виконання практичної реалізації цього закону пов'язане з нормативно-правовими актами, насамперед про Голодомор 1932–1933 років в Україні від 28 листопада 2006 р. № 376-V, з Указом Президента

України Про деякі заходи щодо унормування питань опису, порядку використання і захисту державних символів України від 23 серпня 2014 р. № 667/2014, з Указом Президента України Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні від 12 червня 2009 р. № 432/2009 та із Законом України Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті № 314-VIII.

Чому був зв'язок із нормативно-правовими актами про Голодомор? Тому що Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки в пункті V деталізував види діяльності комуністичної партії, Голодомор потрапив у перелік процесів та явищ, пов'язаних із Великим терором, депортаціями, диктатурою пролетаріату та ін.

Крім цього, закон у пункті VIII («Переслідування учасників боротьби за незалежність України у XX ст.») виявляв зв'язок із Законом України Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті, який визнавав борцями за незалежність України тих, хто брав участь в усіх формах політичної, збройної чи будь-якої іншої колективної або індивідуальної боротьби за незалежність України. Документ чітко встановлював склад осіб, які були борцями за незалежність України в XX ст. (його стаття 1 у пунктах 1-20 визначала склад органів влади, організацій, структур та формувань, починаючи від органів влади УНР і до тих, які до 24 серпня 1991 р. за мету діяльності мали відновлення та захист незалежності України).

Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки сформував політику засудження комуністичного режиму 1917–1991 рр. У статті 1 закону були виокремлені одиниці для перейменування: усі назви комуністичної партії та їх місцевих організацій (пункт 1) та карально-репресивних органів комуністичного режиму (пункт 3), види символіки (пункти а, б, в, г, д, е, є, ж та ін.). Закон передбачав проведення громадських слухань щодо нової назви і не визнавав надання старій назві нового змісту (оскільки він свідчив про маніпуляцію і дискредитував процес декомунізації). Також закон засуджував тоталітарні режими, сформовані на ідеологічних основах, оскільки вони спричинили смерть щонайменше 10 мільйонів людей, і забороняв пропаганду символів цих режимів як наругу над пам'яттю про жертви комунізму і нацизму. Якщо назва підпадала під дію закону, її потрібно було змінити. Місцева влада могла повернути історичну назву або обрати нову, нове обґрунтування старого відповідника заборонялося.

За законом, перейменування відбувалося поетапно. Громадські обговорення мали б тривати від 14 травня 2015 р. до 21 листопада 2015 р., місцевим радам потрібно було ухвалити рішення про перейменування. Усі комуністичні назви мали б зникнути, в тому числі й на Сході і в Криму. Якщо перейменування не проведено на місцевому рівні, то його здійснював на підставі свого розпорядження голова обласної держадміністрації, а пізніше до 21 лютого 2016 р. з новими назвами мала б визначитися Верховна Рада. За цим планом публічний простір населених пунктів позбувався назв, пов'язаних з комуністичним режимом, його символікою, назвами організацій, органами влади, іменами діячів, прославленням подій і пам'ятними датами. На думку В. В'ятровича, «декомунізація – це відкриття забороненої комуністичним режимом правди, а не «переписування історії» [28, с. 31].

Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки 2015 р. вносив поправку до Закону України Про географічні назви 2005 р., стаття 5 якого отримувала доповнення: «Забороняється присвоювати географічним об'єктам назви, які є іменами або псевдонімами осіб, які обіймали керівні посади у комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік (крім випадків, пов'язаних з розвитком української науки та культури), працювали у радянських органах державної безпеки, назви СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних радянських республік та похідні від них, а також назви, пов'язані з діяльністю комуністичної

партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті (крім пам'ятників та пам'ятних знаків, пов'язаних з опором та вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури)» [4].

На місцевому рівні не скрізь здійснено заміну знаків із радянською ідеологією, тому в лютому 2016 р. вийшла постанова Верховної Ради Про перейменування окремих населених пунктів та районів Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Київської, Кіровоградської, Луганської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Черкаської, Чернігівської областей [29].

У 2016 р. Постанова Верховної Ради України Про перейменування окремих населених пунктів та районів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя [30] повернула історичні назви географічним об'єктам, перейменованим радянською владою (на зразок *Краснознамянка, Октябрь, Совхозне* та ін.). У той же час Верховна Рада України прийняла рішення про повернення історичної топоніміки в Автономній Республіці Крим: 72 населених пункти отримали кримськотатарські назви [8, с. 35].

Здійснення заміни знаків з ідеологічною семантикою відбувалося в складних умовах першого етапу війни, коли потужно впливала російська пропаганда. Науковці Київського міжнародного інституту соціології, провівши низку опитувань, розробили показник результативності російської пропаганди для оцінки контрпропагандистської роботи України. Соціологічний термін *результативність російської пропаганди на території України* позначав «поширеність підтримки головних тез російської пропаганди населенням України в цілому або тієї чи іншої території України». Автори дослідження підкреслювали: «Східний регіон становить собою велику проблему і вимагає серйозних зусиль у боротьбі проти російської пропаганди. Не дуже благополучна ситуація і в Південному регіоні»; «серйозна контрпропагандистська робота повинна бути зосереджена у Харківській та Одеській областях» та ін. Дослідники виявили, що найменший показник результативності російської пропаганди (20) характеризував тих, хто відчував себе «тільки українцем(кою)», у людей з іншою ідентичністю показники були вищі: у тих, хто вважав себе і українцем (кою), і росіянином (кою), але більше українцем, показник залежності становив 38; і українцем, і росіянином – 41; і росіянином, і українцем, але більше росіянином – 58, тільки росіянином – 66, *іншу відповідь* відображав показник 45) [31]. Тобто ідентичність, а з нею й опірність пропаганді були виразно зумовлені мовою.

Аналітичний огляд «Становище української мови в 2014–2015 роках» [32] містив аналіз мовної ситуації в Україні в час революції Гідності, російської збройної агресії і окупації Росією частини території України з початку 2014р. до середини 2015 р. Дослідження мовою фактів і цифр окреслило становище української мови в різних сферах суспільного життя, тенденції, пов'язані з розширенням чи звуженням вживання української мови. Наприклад, у 2014 р. спостерігалася стійка негативна тенденція до зменшення сумарного тиражу книг, виданих українською мовою: якщо в 2013 р. було 37 892 млн примірників книг і брошур українською мовою, то в 2014 р. – 30 405 млн. У 2013 р. українською мовою вийшло тільки 31,2 % газет, у той час, як російською вдвічі більше (64,3 %). У 2013 р. російською мовою вийшло 82,5% журналів від загальних тиражів, частка журналів українською мовою становила 11,3 %; у 2014 р. 85,6 % журналів вийшли російською мовою і лише 9,9 % українською.

У таких умовах Інститут національної пам'яті почав працювати з перейменуванням публічного простору. Органам місцевого самоврядування допомагав збірник «Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати» [33] з інформацією про перелік осіб, представників комуністичного та тоталітарного режимів, а також символів, організацій, подій та явищ комуністичного тоталітарного режиму.

Виникло питання про кодифікацію назв географічних об'єктів. На вимогу Міністерства аграрної політики та продовольства України розроблено приклади передачі назв географічних

об'єктів України літерами латинського алфавіту, створено перелік одиниць адміністративно-територіального устрою України та їх центрів українською мовою і латиницею [34].

Суспільство повільно змінювало свої вподобання. Соціологічне опитування 19–31 травня 2016 р. свідчить, що людей почало турбувати питання війни на Сході України (72%), непокоїли рівень життя (61%), економічна ситуація (46%) та безпека України (15%). З усіх проблем найменше українців турбував статус російської мови в Україні (1%), причому це стосувалося усіх регіонів України [35].

У 2016 р. перейменування публічного простору позитивно сприймало населення Заходу і негативно на Сході та Півдні. Підтримка перейменування залежала від рівня освіти: що вищий її рівень, то вищою була підтримка оновлення знаків населених пунктів і географічних об'єктів у них. Найменше підтримували респонденти 60+ та жителі міст (у порівнянні із жителями сіл) і жінки (у порівнянні з чоловіками). Ставлення до перейменування радянських назв міст чи географічних об'єктів швидше не підтримували (57%), ніж підтримували (35%). Частина респондентів (34%) вважала, що перейменовувати потрібно лише ті назви в честь радянських політичних діячів, злочини яких документально доведені, лише 15% було таких, які підкреслювали потребу перейменування назви, похідні від імен усіх радянських політичних діячів; разом з тим, 44% респондентів не підтримувала ідеї перейменування взагалі [36]. Наприклад, у Херсонській області місцева влада залишала радянські назви, придумуючи нові назви, подібні до старих, зберігаючи їхнє звучання зі втратою попереднього ідеологічного змісту («назву села *Володимиро-Іллінка* Новотроїцького району громада намагалася відстояти, мотивуючи це тим, що село ніби було названо на честь Святого Володимира Великого та Святого Іллі, а не Володимира Ілліча Леніна» [8, с. 33]). Ці та інші приклади аргументують думку, що декомунізація «не просто «не розбавила» уніфіковану радянську топоніміку, а ще більше збіднила топонімічне культурне розмаїття через уживання шаблонних і абсолютно ніяк не пов'язаних з історією та географією назв» [8, с. 36].

Вимогу декомунізаційних змін публічного простору в умовах першого етапу війни посилила «Доктрина інформаційної безпеки України» 2017 р., яка ще раз сформулювала завдання «захисту українського суспільства від агресивного впливу деструктивної пропаганди, передусім з боку Російської Федерації», «забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України», «вільного розвитку, використання і захист мов національних меншин та сприяння вивчення мови міжнародного спілкування» та ін. [37].

І все ж представники влади та жителі не всіх областей були готові до перейменування. На думку історика Олександра Гриценка, причин було багато. Насамперед, це невикористані можливості патріотичних активістів Сходу і Півдня з боку київської влади, тому що до осені 2014 р. вона шукала компромісів з проросійськими регіональними елітами і не надавала «однозначну підтримку місцевим українським патріотам» [38, с. 209–210].

Разом з тим, були противники декомунізації, які стверджували, що вона не на часі, відволікає суспільство від реформ, перейменування вулиць вимагає коштів, що представники старшого покоління не хочуть перейменувань, визнання ОУН та УПА борцями за незалежність, оскільки це унеможливить дослідження історичних подій та ін. [38, с. 206]. З критикою декомунізаційних законів пов'язані «міф про В'ятровича й бандеризацію України» і гранд-наратив «бандеризація України галичанами», за якими українське суспільство поставало поділеним на дві частини, зокрема ненаціоналістичну російськомовну більшість і малоосвічену «бандерівську» меншість [38, с. 221–230].

Крім негативної презентації декомунізаційних законів, були ліберально-експертні інтерпретації, які доносили ідею про декомунізацію як грубу політичну помилку, яка може бути небезпечною для української демократії та європейського курсу України [38, с. 238].

Закономірно постає питання про те, наскільки виконані закони 2015р. щодо заміни знаків громадського простору? До 21 лютого 2016 року здійснено всього 47 % перейменувань [39],

від місцевих органів це питання перейшло в компетенцію обласних державних адміністрацій. Правда, зміни громадських настроїв на період 2016 р. були незворотні, вже відбулася динаміка розподілу населення за типами політичної культури: активно-тоталітарний (13,5 %), пасивно-тоталітарний (7,4 %), активно-демократичний (21,0 %), пасивно-демократичний (58,1 %) [40]. У 2017 р. найбільша кількість перейменованих населених пунктів знаходилася на територіях Донецької, Харківської та Дніпропетровської областей. Перейменовано деякі районні державні адміністрації (Донецька і Чернігівська області) [41], водосховище [42]. Весь публічний простір України оновили нові назви: 51493 урбанонімів, 987 найменувань міст і сіл [43].

Висновки. Здійснений аналіз розкрив законодавчі дії влади і настрої суспільства до і в час АТО, які дозволяють реконструювати процес заміни російсько-радянських топонімів і зрозуміти причини його повільної реалізації. Декомунізаційні закони 2015 р. з мовними приписами щодо публічного простору сформували правову рамку процесу перейменування й відіграли вирішальну роль у легітимації української традиції державності, узаконивши поняття про українську націю та її інтереси, тяглість державницьких традицій і власну соціокультурну окремішність.

Виявлено, що державна політики пам'яті стала функцією влади. Вона через законодавство показала, як соціум повинен побачити й оцінити своє радянське минуле, а тому здійснити оновлення публічного простору. У ньому з'явилися загальноукраїнські наративи, які «запрацювали» на пришвидшення національного самоусвідомлення, національної ідентичності українців.

На етапі АТО Закони сформували обов'язкову заміну публічного простору від ідеологічних знаків. Правда, представники центральної влади були активніші, ніж частина місцевих громад. Причиною цього був стан суспільства, відображений у соціологічних опитуваннях. Вони виявили, наскільки історична пам'ять українців травмована радянським минулим і культурною асиміляцією і як вона гальмувала перейменування публічного простору, через що не відбулася системна заміна російсько-радянських знаків лінгвістичного ландшафту України.

Разом з тим, незакінчене перейменування публічного простору в роки АТО переконливо засвідчило, що держава в перший період війни визнала українську культуру за ресурс для зміцнення національної безпеки.

Перспективу аналізу впливу війни як позамовного чинника на знаки громадського простору вбачаємо у висвітленні питань взаємодії влади та соціуму в періоди ООС та повномасштабного вторгнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті № 314-VIII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text> (дата звернення: 12.04.2025).
2. Закон України Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років № 315-VIII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text> (дата звернення: 11.04.2025).
3. Закон України Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років № 316-VIII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text> (дата звернення: 13.04.2025).
4. Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки № 317-VIII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 12.04.2025).
5. Шаповал Ю., Васильєва І., Матвієнко І. Українське суспільство у 2014–2020 рр.: проблеми політики декомунізації. *Український історичний журнал*. 2020. Число 4. С. 110–124.
6. Берченко Г. В. Декомунізація в Україні: конституційно-правові аспекти. *Форум права*. 2017. № 4. С. 13–23.
7. Головаха Є. І. Українське суспільство: шляхи трансформації. *Український соціологічний журнал*. 2016. № 1–2. С.26–30.

8. Гоманюк М. Декомунізаційні моделі перейменування населених пунктів Півдня України (на прикладі Херсонської області). *Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Серія «Географічні науки»*. Вип. 6. 2017. С. 30–37.
9. Стратегія національної безпеки України. Затверджено Указом Президента України від 26 травня 2015р. № 287/2015. *Президент України*. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070> (дата звернення: 17.04.2025).
10. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. доп. / [Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валецький О. Л. та ін.] / за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019.
11. Ковтюх С. Соціономастичні аспекти перейменувальних процесів в Україні. *Наук. записки Тернопіл. нац. пед. ун-ту. Серія: Мовознавство*. Тернопіль : Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27). С. 160–165.
12. Олійник О. Ю. Термінологія опису мовного ландшафту у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві. *Термінологічний вісник*. Вип. 2 (1). 2013. С. 150–154.
13. Мацюк Г. Про природу взаємодії мови та ідентичності в Україні (на матеріалі міського урбанонімікону радянського та пострадянського періодів. *Україноцентризм наукового сумління* : зб. наук. пр. на пошану проф. З. Терлака / [редкол. : М. П. Білоус (відп. ред.) та ін.]. Львів : Ліґа-Прес, 2014. С. 539–566. URL : <https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/Zbirnyk.pdf> (дата звернення: 19.04.2025).
14. Сікора Г. Текст міста як лінгвістичний феномен. *Українська мова*. 2016. № 4. С. 122–135.
15. Мацюк Г. Лінгвістичний ландшафт України як взаємодія мови та ідеології. *Мова і суспільство*. 2017. Вип. 8. С. 71–82.
16. Воляннюк І. Соціолінгвістичні проблеми в ономастиці (на матеріалі ойконімії Північної Тернопільщини ХХ ст.). *Наук. записки Тернопіл. нац. пед. ун-ту. Серія: Мовознавство*. Тернопіль : Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27). С. 88–91.
17. Кравченко Л. Перейменування сучасних українських ойконімів. *Українське мовознавство*. № 1. 2018. С. 135–151.
18. Гримашевич Г. І. Урбанонімія Житомира в контексті декомунізації. *Мова: класичне – модерне – постмодерне* : зб. наук. праць. 2016. Вип. 2. С. 53–61.
19. Кравченко Л., Романюк Ю. Перейменування вулиць і провулків у Романівському районі Житомирської області. *Наук. записки Тернопіл. нац. пед. ун-ту. Серія: Мовознавство*. Тернопіль : Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27). С. 184–189.
20. Думки населення України щодо зовнішньої політики та мовного питання. *Київський Міжнародний інститут соціології*. 21.03.2013. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=150&page=6&t=10> (дата звернення: 12.04.2025).
21. Цифровий архів Майдану 2013–2014 р. URL : <https://digitalmaidan.org/history/history-maidan/hronologija-revoliuciji-gidnosti>
22. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості : аналіт. доп. К. : НІСД, 2014. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-04/grom_susp-bdf01.pdf (дата звернення: 11.04.2025).
23. Хронологія окупації Криму. *Прокуратура Автономної республіки Крим та міста Севастополя*. URL : <https://ark.gp.gov.ua/ua/chronology.html> (дата звернення: 14.04.2025).
24. Інформаційні матеріали до початку російсько-української війни та повномасштабного вторгнення РФ в Україну. 22.05.2025. URL : <https://gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-pochatku-rosiysko-ukrayinskoyi-viyny-ta-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rf-v-ukrayinu> (дата звернення: 12.04.2025).
25. Думки та погляди жителів південно-східних областей України: квітень 2014. *Київський міжнародний інститут соціології*. 20 квітня 2014 р. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=302&page=6&t=10> (дата звернення: 23.04.2025).
26. Як змінилося ставлення населення України до Росії та населення Росії до України. 6 жовтня 2014 р. *Київський міжнародний інститут соціології*. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=404&page=6&t=10> (дата звернення: 22.04.2025).
27. Червоненко В. Соціологічне дослідження: парадокси Слов'янська та Краматорська. *BBC. Україна*. 19 грудня 2014. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/12/141219_donbas_pools_vc (дата звернення: 18.04.2025).
28. В'ятрович В. Декомунізація у питаннях і відповідях. *Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати* : зб. матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Київ : Укр. ін-т нац. пам'яті, 2015. С. 21–31.

29. Постанова Верховної Ради України Про перейменування окремих населених пунктів та районів. Від 4 лютого 2016 р. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984-19#Text> (дата звернення: 12.04.2025).

30. Постанова Верховної Ради України Про перейменування окремих населених пунктів та районів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Від 12 травня 2016 р. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1352-19#Text>

31. Індекс результативності російської пропаганди. 25.03.2015. *Київський міжнародний інститут соціології*. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=510> (дата звернення: 18.04.2025).

32. Становище української мови в 2014-2015 роках: аналітичний огляд. *ДМ media sapiens*. 10 липня 2015. URL : <https://ms.detector.media/mediadoslzhennya/post/13691/2015-07-10-analitychnyy-oglyad-stanovyshche-ukrainskoi-movy-v-2014-2015-rokakh/> (дата звернення: 12.04.2025).

33. Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати : зб. матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Київ : Укр. ін-т нац. пам'яті, 2015. 103 с.

34. Про затвердження Правил написання українських географічних назв на картах та в інших виданнях. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Наказ від 29.07.2014. № 282. Зареєстровано в міністерстві юстиції України 13 серпня 2014 р. за № 95734. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-14#Text> (дата звернення: 17.04.2025).

35. Які проблеми турбують українців. *Київський міжнародний інститут соціології*. 27 липня 2016. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=640&page=51&t=13> (дата звернення: 16.04.2025).

36. Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 7.11.2016. URL : https://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekommunizacii_v_ukraine.html (дата звернення: 14.04.2025).

37. Доктрина інформаційної безпеки України. № 47/2017. *Президент України*. 25 лютого 2017 року. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 12.04.2025).

38. Гриценко О. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ : Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України ; Ін-т культурології НАМ України, 2019.

39. Декомунізацію виконано на 47% – Інститут нацпам'яті. *Історична правда*. 12 лютого 2016. URL : <https://www.istpravda.com.ua/short/2016/02/12/148925/> (дата звернення: 12.04.2025).

40. Головаха Є. Українське суспільство – вектори трансформації. *Збруч*. 01.12.2016. URL : <https://zbruc.eu/node/59471> (дата звернення: 24.04.2025).

41. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 27 вересня 2017 р. № 681 р. Про перейменування деяких районних державних адміністрацій. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/sh> (дата звернення: 13.04.2025).

42. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 8 листопада 2017 р. № 795-р Про перейменування Дніпродзержинського водосховища. *Верховна рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.04.2025).

43. Понад 50 тисяч вулиць змінили назви впродовж 2016 року. *Український інститут національної пам'яті*. URL : <https://old.uinp.gov.ua/news/ponad-50-tisyach-vulits-zminili-nazvi-vprodovzh-2016-roku> (дата звернення: 16.04.2025).

УДК 811.161.2:81'37

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-16>

ВІДОНІМНІ ІННОВАЦІЇ: СЛОВОТВІРНІ І КОНОТАЦІЙНІ АСПЕКТИ

ONYM-DERIVED INNOVATIONS: WORD-FORMATION AND CONNOTATIVE ASPECTS

Нелюба А. М.,

orcid.org/0000-0002-9509-9597

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови*

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Губарева Г. А.,

orcid.org/0000-0002-3090-3441

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови*

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Трифонов Р. А.,

orcid.org/0009-0005-3288-9363

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови*

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Статтю присвячено відонімним дериватам, зафіксованим у словнику Анатолія Нелюби «Лексико-словотвірні інновації. 2022–2024», з погляду їхніх словотвірних особливостей та конотації. Виділено чотири тематичні групи твірних основ цих похідних: назви інструментів; назви організацій, закладів, установ, об'єднань; назви країн, населених пунктів; назви осіб (найчисленніша група). Відзначено, що за частинімовною належністю дериватів більшість становлять іменники, наявна незначна кількість дієслів і прикметників. Розглянуто особливості структури твірних основ-онімів та їхні можливості сполучатися з афіксами. Зафіксовано наявність однослівних, словосполученневих та аббревіатурних твірних основ, перші з яких вирізняються різноманіттям семантики й ступеня продуктивності приєднуваних словотворчих засобів. Визначено показові словотвірні моделі й продуктивні засоби творення відонімних інновацій. Указано, зокрема, на продуктивність черзкрокового словотворення дієслів, контамінування частин твірної основи у творенні іменників від антропонімних словосполученневих основ. Зауважено, що конотація інноваційних відантропонімних утворень переважно зумовлена аксіологічним нашаруванням відповідних онімів як прецедентних імен. Визначено роль контексту у формуванні конотації неолексем й розкрито механізми творення образно-оцінних значень цих одиниць. Схарактеризовано різні типи конотаційних процесів у відонімних утвореннях, а саме: збереження конотативного значення, закріпленого за твірним онімом; підсилення або переорієнтування закладеної у твірний онім конотації залежно від специфіки форманта; поява конотації завдяки форманту через нарощення на словотвірне значення оцінно-параметричних та інших сем; накладення кількох конотацій у процесі творення неолексеми.

Ключові слова: лексико-словотвірна інновація, онім, відонімний дериват, конотація.

The paper discusses word-formational and connotative traits of onym-derived lexemes listed in the “Dictionary of Word-Formation Innovations (2022–2024)” by Anatoly Nelyuba. There are four thematic groups: names of tools; names of organizations, establishments, units etc; names of countries or settlements; personal names (the widest group). It is pointed out that, in terms of parts of speech, most of the derivates are nouns; verbs and adjectives are less numerous. The structural traits of onyms as word-formational base and their compatibility with affixes are also considered. Single words, word combinations and acronyms are also shown to be word-formational bases: the first are semantically diverse and the affixes used with them are highly productive. The illustrative word-building models

and productive means of onym-derived innovations are defined. In particular attention is paid at the productivity of “skipped-step” word formation, blending of some parts of the base to create nouns from anthroponyms. It has been noted that the connotation of innovative anthroponymic formations is predominantly determined by the axiological layering of the corresponding onyms as precedent names. The role of context in shaping the connotation of neolexemes has been identified, and the mechanisms of creating figurative and evaluative meanings of these units have been revealed. The following types of connotation processes are characterized in onym-based derivatives: preservation of connotative meaning of the basic onym; enforcing or redirecting the connotation of the basic onym according to the traits of formants; the connotation is induced by the formant which adds evaluative and/or other senses to the basic meaning; layering of several connotations in the process of neolexeme creation.

Key words: lexical and word-formation innovation, onym, onym-derived lexeme, connotation.

Постановка проблеми. Українська мова сьогодення, порівняно з попередніми періодами розвитку, відзначається неабияким розмаїттям процесів, застосовуваних способів і засобів творення нового на різних мовних рівнях – ними охоплено всі сфери буття української спільноти, помітні й ледве помітні суспільні порухи. Звідси тематичне і стильове багатство самих інновацій, які стають своєрідним хронографом поточної історії у її великих і малих виявах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначені та інші чинники зумовили появу найрізноманітніших тематикою праць, присвячених мовним інноваціям як виразникам динаміки самої мови (А. Архангельська [1], Є. Карпіловська 2013 [4], Н. Клименко [5], А. Мойсієнко [7], М. Навальна [8; 9], А. Нелюба [11], О. Олексенко [12], М. Степаненко [14; 15; 16], О. Стишов [17], Ю. Цигвінцева [18] та ін.). Як свідчать джерела, з-поміж інновацій своєю кількістю й різноманіттям помітно виділяються словотвірні номени, процеси і наслідки їхнього конструювання й особливості використання.

Мета цієї статті полягає в дослідженні відонімних дериватів-інновацій, їхніх словотвірних і конотаційних особливостей. Саме завдання виконано в контексті українських традицій онімно-словотвірних досліджень. Тут принагідно згадаємо праці І. Божко [14; 15], І. Кузьми [16], Л. Рибачківської [17].

Джерелом дослідження стали деривати з останньої книжечки словника лексико-словотвірних інновацій, що з’явилися протягом 2022–2024 років [18]. У ньому відонімні деривати становлять близько третьої частини від загальної кількості зафіксованих інновацій. Картотека засвідчує наявність чотирьох тематичних груп дериватів, які виявляють несподівані кількісні пропорції (далі подаємо в порядку їхнього кількісного зростання).

1. Найменшу групу становлять твірні основи назв інструментів; з-поміж них помітними є назви збройних механізмів-техніки (*Байрактар, Хаммер*) і назва віртуального інструмента – онлайнової системи навчання *Мудл*, від твірної основи якої зафіксовано 12 похідних (наприклад, *мудломанія, відмудлитися*).

2. Трохи більшу кількість задіяно твірних основ, що позначають організації, заклади, установи, об’єднання (*Батьківщина, Білий будинок / дім*).

3. Просторові назви-локації свідчать про їхнє тематичне різноманіття – задіяно як твірні основи назви країн, офіційні і конотовані (*Раша, Кабо-Верде*), населених пунктів (*Херсон, Чорнобаївка, Ірпінь*).

4. Найбільшу групу, яка кількісно переважає всі інші, становлять деривати, утворені від твірних основ назв осіб: історичні особи (*Чингісхан, Бандера, Пушкін*), зарубіжні (*Макрон, Орбан, Лукашенко*) й українські (*Фаріон, Порошенко, Єрмак*) сучасники; осіб згадаємо книжкового героя (*Гарі Потер*) й прізвищові назви (*Янелох, Боневтік, Бідося*).

За частиномовною належністю дериватів основу становлять іменники, наявна незначна кількість дієслів і прикметників. Якщо брати до уваги черезкрокове словотворення (зразка: *Ізраїль* → “*ізраїлізува(ти)*”¹ → *ізраїлізація*, *Мудл* → “*мудлізувати*” → *мудлізація*), то можна говорити про значну перевагу дієслівних твірних основ над прикметниковими.

¹ Тут і далі в лапках (“ ”) позначено пропущену ланку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Словотвірні особливості відонімних інновацій

У цій частині розглядаємо особливості структури твірних основ-онімів і їхні можливості сполучатися з тими чи тими афіксами.

Аналізований матеріал свідчить про використання твірних основ, які виділяються своєю структурою і різною мірою продуктивності. Зокрема, з-поміж них наявні однослівні, словосполученнєві й аббревіатурні твірні основи зі спільними й відмінними ознаками.

Однослівні твірні основи, порівняно з іншими, вирізняються неабияким різноманіттям їхньої семантики й ступеня продуктивності приєднуваних словотворчих засобів.

Переважає кількість утворених інновацій є іменниками. Здебільшого деривати утворено за допомогою продуктивних афіксів, а твірна основа (навіть якщо вона нова) позначає “звичні” реалії чи відомих осіб. При цьому значення деривата дорівнює сумі змістових значень твірної основи й афікса без будь-яких конотацій. Для підтвердження подаємо зразки різносуфіксальних дериватів і твірних основ із такими особливостями: *Залужн(ий)* → *Залужнівець*, *Телемарафон* → *телемарафонець*; *Байден* → *байденіст*, *Г(Х)аммер* → *г(х)америст*, *Притул(а)* → *притулист*; *Жуков* → *жуковізм*, *Бузин(а)* → *бузинізм*; *Мамай* → *мамаївщина*, *Арестович* → *арестовщина*; *Трухін* → *трухінгейт*.

Від твірних основ однослівних онімів, крім іменникових, утворюють і деривати іншої частини мовної належності. Ідеться про дієслівні деривати, які своєю чергою різняться перебігом відповідних процесів.

Незначну їхню кількість утворено за традиційною моделлю ‘іменник + суфікс → дієслово’: *Фаріон* → *фаріонізувати*, *Макрон* → *макронити*, *Квартал²* → *кварталити*; словотвірне значення має формулу ‘дія / процес, пов’язана з тим, що названо твірною основою’. Таку ж модель-формулу словотвірного значення мають і дієслова в парах зразка *Чорнобаївк(а)* → *чорнобаїти* (з супровідним усиченням твірної основи), *Хурс* → *хурсонити*. Проте, на відміну від перших, ці два зразки потребують знань «передісторії» їхнього творення.

Значно більша частина дієслівних дериватів виказує видозмінені словотвірні співвідношення. Як і попередні, їх утворено від твірних основ власних назв. Проте структура похідного дієслова свідчить, що між твірною основою власної назви і похідним дієсловом повинен бути посередник. У цьому разі йдеться про черезкрокове словотворення, утілене в кількох моделях ланцюжків:

1) відонімні деривати з **-ся**: *Мудл* → “*відмудлити*” → *відмудлитися*, (порівняймо: *іти* → *пройти* → *пройтися*), *Бандера* → “*бандерити*” → “*обандерити*” → *обандеритися*;

2) відонімні префіксальні дієслова: *Херсон* → “*херсонити*” → *захерсонити*, *Беслан* → “*бесланити*” → *забесланити*, *Арахамія* → “*арахами(ти)*” → *наарахами(ти)*;

3) відонімні іменники опрідметненої дії (процесу): *Баканов* → “*баканізувати*” → *баканізація* (порівняймо з загальномовним *сигнал* → *сигналізувати* → *сигналізація*).

Черезкроковим словотворенням утворено й відонімні (діє)прикметники, пропущеною ланкою є твірна основа / твірні основи дієслова: *Кремль* → “*кремлян(ий)*” → “*кремляну(ти)*” → *кремлянут(ий)*, *Бутусов* → “*бутуси(ти)*” → “*відбутуси(ти)*” → *вібутусен(ий)*, *Геббельс* → “*геббельсува(ти)*” → “*огеббельсува(ти)*” → *огеббельсований*.

Висока частотність творення дериватів таким способом зумовила появу нових словотворчих засобів – потенційно розпадних конфіксів: *від-...и(ти)ся*, *за-...-и(ти)*, *о-...и(ти)ся*, *на-...-и(ти)*; *-янут(ий)*, *від-...-ен(ий)*, *о-...ован(ий)*. У разі пізнішої появи серединних (пропущених) елементів ланцюжків названі й подібні конфікси «розпадаються» на окремі афікси.

Картотека свідчить про деякі особливості відонімної деривації аналізованого типу:

1) непродуктивним (винятковим) є творення прикметників і прислівників (представлено

² Повна власна назва 95-ий Квартал належить до словосполученнєвих номенів, проте поширеним є використання-функціонування його в утнутому варіанті; саме з цих причин зараховуємо твірну основу до однослівних.

одним зразком кожен: *Боневтік* → *боневтічний* і *Юзік* ‘земляк і партнер В. Зеленського по Кварталу, нардеп’ → *юзіком*);

2) малопродуктивною є префіксація (чотири зразки: *Раиш(a)* → *мініраиш*³, *Янукович* → *неоянукович*, *Черчіль* → *неочерчіль*, *Зеленськ(ий)* → *прозеленський*);

3) наявні два зразки дериватів, утворених від утнутих твірних основ словосполучень: *Слуга народу* → *Слуг(a)* → *служба*, *вулиця Банкова* → *Банков(a)* → *банківець*.

Онімні словосполученнєві твірні основи мають помітні особливості, що своєю чергою уможлиблює виділення відповідних різновидів.

З-поміж словосполученнєвих основ найпродуктивнішими є основи словосполучень із керувальним зв’язком, у яких підрядним виступає антропонім, головним – іменник-загальна назва-предмет (*ковчег Байден(a)* → *байденоковчег*, *стійл(о) Пионк(и)* → *пионкостійло*, *терапі[й(a)] Трамп(a)* → *трампотерапія*), рідше – загальна назва особи (*ліфтер Бандер(и)* → *бандероліфтер*, *сестр(a) Порох(a)* → *порохосестра*, *любительк(a) Путін(a)* → *путінолюбителька*). Деякі з дериватів є унаочненням відступів від продуктивних моделей чи їхнім різновидом:

1) твірними є основи прикладкових словосполучень: *фін-Бандер(a)* → *бандерофін*, *фюрер Лук(a)* → *Лукафюрер*, *град Лондон* → *Лондонград*;

2) приєднанню словотворчого засобу передуює (чи супроводжує його) утинання одного зі складників твірної основи (*батальйон Порох(a)* → *порохобат*); у цьому і попередніх різновидах під час безпосереднього словотворення відбувається і перестановка місцями складників твірної основи;

3) рідкісними є словосполученнєві твірні основи, обидва складники якої належать до онімів: *Подоляк (і) Арахамі[й(a)]* → *подолякоарахамія* (тут маємо так зване сурядне словосполучення).

Традиційно творення слів від словосполученнєвих твірних основ визначають як *спосіб складання основ*. Таке терміноозначення є некоректним: в аналізованих зразках кожен дериват має *одну* твірну основу – отже, складати немає чого. Натомість у таких процесах задіяно засіб, словотворчий статус якого в лінгвістиці не визнають через його асемантичність і зумовлену цим неможливість формувати словотвірне значення – значення словосполученнєвої твірної основи і значення похідного слова ідентичні. Проте, не виражаючи значення (семантики), такі засоби мають своє унікальне призначення: у похідному слові вони поєднують частини складної твірної основи. Таким засобом виступає інтерфікс, на підставі чого можна (і треба) виділяти і відповідний спосіб словотворення – *інтерфіксальний*, чи *інтерфіксація*. Його словотвірна функція-призначення – *ословлення словосполучення, названого твірною основою*.

До слова, як і інші словотворчі засоби, інтерфікс може мати статус нульового: порівняймо *мудлпринцеса* і *мудлонавчання*, *Красноград* і *Лондонград*.

Під час творення дериватів від онімних словосполученнєвих основ використовують і конфіксальний спосіб, а саме один із його різновидів – інтерфіксально-суфіксальний; маємо всього два його прикметникові зразки: *Білий будинок* → *білобудинковий* (використано конфікс -о-...-ов(ий), словотвірне значення ‘ознака, пов’язана з тим, що названо твірною основою’) і *мам(a) Рім(a)* → *мамиріммин* (використано конфікс -и-...-ин, словотвірне значення ‘ознака за належністю-присвійністю тому, кого названо твірною основою’).

У картотеці з-поміж відсловосполученнєвих наявні деривати, які уможлиблюють різне трактування їхньої похідності – мають множинну мотивацію і відповідно різницю словотвірної похідності і словотвірних значень. Порівняймо: *чонгаророзміновувач* ← *розміновувач Чонгар(a)* і *розміновува(ти) Чонгар*, *Фаріонзнавець* ← *знавець Фаріон* і *зна(ти) Фаріон*, *оскарозалежний* ← *залежн(ий) (від) Оскар(a)* і *залежа(ти) від Оскар(a)*. У перших словотвірних парах використано спосіб інтерфіксації, словотвірне значення “ословлення словосполучення,

³ У відображенні зразків зберігаємо авторський правопис.

названого твірною основою”; у других – конфіксація (інтерфіксально-суфіксальний спосіб), словотвірне значення “дія (процес), пов’язана з тим, що названо твірною основою”.

Продуктивними у творенні відонімних дериватів є спосіб **контамінування** (різних) **частин твірної основи**, який порівняно з іншими має свої особливі ознаки.

Більшу частину дериватів утворено від антропонімних словосполученнєвих твірних основ, за складниками (формулою) яких можна виділити свої різновиди.

1. Складники твірної основи переважно є прізвищем (рідше – іменем) відомої в українській спільноті реальної особи та прецедентним іменем або прізвищем зі світового дискурсу: [Бен(я) + Бона]парт → *Беняпарт*, [Зе + Че]гевара → *Зегевара*, Будан[ов + Ван]га → *Буданга*. Словотвірне значення дериватів можна трактувати через порівняльний зворот: ‘*Беня* (як) *Бонапарт*’ ‘*Зе* (як) *Чегевара*’, ‘*Буданов* (як) *Ванга*’. У цьому винятковими є деривати, словотвірне значення яких можна трактувати як суму значень складників твірної основи і позначати єднальним сполучником *і*: *Стефанчу*хамія ← *Стефанчу*[к і *Ара*]хамія, *Скабей*чук ← *Скабе*[єва і *Мосі*]йчук.

2. Деривати цієї групи у своїй структурі мають два складники, перший із яких позначає прізвище особи, а другий (апелятив) – найрізноманітнішу, не повторювану в інших словах семантику. Такі часто мають високий ступінь метафоричності, що ускладнює формулювання словотвірного значення – воно зумовлено текстом, узалежнено від нього: *ТРАМПець*, *ТРАМП-лін*, *Шкарлатина*, *Цюцюрон*. У процесі словотворення відбувається своєрідне накладання контекстуально пов’язаних між собою оніма і загальної назви.

3. Група багато в чому аналогічна попередній, проте відрізняється тим, що одним зі складників твірної основи є не особова, а інакша власна назва; накладання зберігається: *моспаханат* ← *Мос*[патріархат + *паханат*], *болотовуд* ← [*болото* + *Голі*]вуд, *джавелінка* ← *Джавел*[ін + *валентин*]ка, *фрикобачення* ← [*фрик* + *Євр*]обачення.

Крім інших, у картотеці наявні два зразки творення від ще одного різновиду твірних основ – **прийменниково-іменникових сполук**. У шкільних підручниках похідні від них деривати визнають як утворені префіксально-суфіксальним способом творення слів (одночасне приєднання суфікса і префікса) і додають класичні приклади зразка *підвіконня*, *придорожній*, *загірний*; вишівські посібники продовжують-підтримують таке трактування. Ця теорія є помилковою, не відповідає суті справжніх процесів словотворення і їхніх наслідків: названі і подібні слова утворено від прийменниково-іменникових сполук (відповідно *під вікном*, *при дорозі*, *за горою*), словотворчим засобом є суфікс *-н-*. У дериваті синтаксична морфема-прийменник набуває статусу префіксальної морфеми. До таких належать і відонімні деривати, утворені з дотриманням традиційних морфонологічних змін: *під Єрмак(ом)* → *під’ермачний*, *до Фельдман(а)* → *дофельдманівський*; їхнє словотвірне значення має формулу “ознака за віднесеністю / стосовністю до того, що названо твірною словосполучкою”.

Найменшу кількість становлять деривати, утворені від **аббревіатурних онімів**, переважна більшість позначає власні назви організацій / установ, лише три аброоснови позначають назви країн і одна – особу; застосовані словотворчі засоби – суфікси різної іменникової семантики: *ДеБееР* → *дебеєрівка* ‘жінка’, *ОПЗЖ* → *ОПЗЖист* ‘особа-учасник’, *США* → *Сианець* і *РеФ* → *рефік* ‘особа-громадянин / мешканець’, *РеФ* → *рефівський* ‘ознака’, *ХАМАС* → *ХАМАСня* ‘збірність’, *НУШ* ‘Нова українська школа’ → *НУШенятко* ‘дитинча’.

Деякі деривати унаочнюють черезкрокове словотворення: *ОП* ‘Офіс Президента’ → ‘*ОПну(ти)*’ → *ОПнутий*, *поза НАТО* → ‘*позаНАТОвий*’ → *позаНАТОвість*, *КГБ* → ‘*КГБізува(ти)*’ → ‘*КГБізація*’ → *деКГБізація*; тут можливий й інший мотиваційний ланцюжок: *КГБ* → ‘*КГБізува(ти)*’ → ‘*деКГБізува(ти)*’ → *деКГБізація*.

У картотеці наявні два зразки дериваційної мовної гри: *МОН* → *МОНя*, [*ВАЗ* + *ваз*]он → *ВАЗон* – аббревіатура від рос. повного іменування особи ‘Владимир Александрович Зеленский’.

Під час перебігу словотвірних процесів відбуваються найрізноманітніші морфонологічні зміни: усікання якоїсь із частин твірної основи, переставлення складників твірної основи,

використання єднального голосного, чергування звуків та ін. Лише для відабrevіатурного словотворення є неприйнятними супутні морфологічні зміни, виняток становлять деривати *сишанець* і *позаНАТОвий* (контамінування кінцевого звука абrevіатури з таким же початковим звуком суфікса [a+a] і [O+o]).

Свої особливості мають відонімні деривати, утворені за допомогою чужомовних засобів, які традиційно визначають як суфіксоїди. За незначної кількості самих дериватів помітним є кількісне різноманіття використаних засобів: **-фоб** (*порохофоб*, *мудлофоб*), **-фобі[й(a)]** (*фаріонофобія*, *татарофобія*), **-мані[й(a)]** (*татароманія*, *мудломанія*), **-краті[й(a)]** (*єрмакократія*, *орестократія*), **-філ** (*шкарлетофіл*), **-ленд** (*Путін(о)ленд*), **-лянді[й(a)]** (*шустерляндія*); у супереччю очікуванням, не зафіксували жодного зразка зі складником **-ман**. Зрештою, їхня семантика дорівнює значенням українських слівних відповідників. Саме тому і формулювання словотвірного значення дериватів можливе лише за допомогою українського слівного синонімічного відповідника: *Шустерляндія* 'країна Шустера', *Шкарлетофіл* 'прихильник Шкарлета', *Єрмакократія* 'влада Єрмака'; сформулювати словотвірне значення через використання чужомовного відповідника можна лише в деяких слів, наприклад, *Татарофобія* 'страх / боязнь Татарова' чи 'фобія Татарова'.

Саме зазначені особливості уможливають трактування аналізованих слів і як складних.

Поруч із давно запозиченими, освоєними в українській мові, з'явилися й нові позначники: **-стан** *Рашистан* 'країна Раша', *Пушкістан* 'країна Пушкіна', *Орбаностан* 'країна Орбана'; **-югенд** зафіксували один дериват *лукашенкоюгенд*, утворено за аналогією до *гітлерюгенд*.

2. Конотаційні аспекти відонімних дериватів

Фіксовані словником відонімні деривати здебільшого мають виразну оцінну семантику. Конотація аналізованих інноваційних відантропонімних утворень, яких очікувано більше в аналізованому матеріалі, переважно зумовлена аксіологічним нашаруванням відповідних онімів як прецедентних імен. Різноманітність таких лексико-словотвірних інновацій засвідчує усталену в українському публіцистичному дискурсі останніх років «практику творення похідних слів на базі відомого імені» (Степаненко 2023, с. 64), розглянуту з погляду прагматики в працях І. Божко [14; 15], М. Навальної [6], О. Олексенко [8], М. Степаненка [9–11], О. Стишова [12] та інших.

Переважає негативна оцінність абстрактних іменників, що позначають суспільні явища, пов'язані з діяльністю осіб, політичною, медійною і/або літературною (*арестовищина*, *бузинізм*, *щербиччина*). При цьому виникає цікава колізія прямого, метафоричного і метонімічного слововживань, постає проблема генералізації значення. Наприклад, утворення від назв осіб, чия діяльність зазнала негативного розголосу в певний період, ситуативно називають соціальні чи політичні явища, що зазнають суспільного осуду: «Під гучними гаслами боротьби з корупцією та "мамаївищиною", нова-стара влада продовжує втілювати у життя корупційні схеми...» [18, с. 51]. У цьому разі маємо ознаки прямого значення (діяльність самого О. Мамаєва на посаді мера Полтави) та метонімічного (загальні практики, характерні для періоду, коли мером був він). Таку саму колізію бачимо з номінативами *мураєвищина*, *щербиччина*: «А люди, які були реалізатором "мураєвищини" в телебаченні – до них питань нема?»; «Щербиччина – це ж не "дисидентів заарештували", це цілий комплекс політтехнологій із перетворення українців на "нову історическую общность людей"» (О. Забужко) [18, с. 64]. Не можна без контексту (та й з контекстом не завжди) визначити активний семантичний компонент – прямий чи метафоричний – у випадках на зразок «Скільки можна терпіти "арестовищину"?» [18, с. 10]. (Йдеться про діяльність самого О. Арестовича чи схожу діяльність інших?). При цьому конотація негативної оцінки, несхвалення в усіх цих випадках прозора незалежно від окресленої вище семантичної нечіткості. Цю конотацію формують і негативна оцінка вихідного оніма в картині світу мовця/соціоспільноти, і конотативне нарощення суфікса, який у семантичній групі суспільних явищ здебільшого використовується тоді, коли йдеться про негативні процеси (хоч і не завжди

так). Частотне переважання негативу в загальному складі моделі дає свій вплив: до окреслення ‘суспільне явище, пов’язане з особою, названою твірним онімом’, додається конотема ‘негативне’. (Зазначимо в дужках, що аналогічну картину спостерігаємо, коли афікс залучається до творення від неантропонічних основ: «Вони [В. Портников і Т. Компаніченко] велети духу і знань. На відміну від **квартильщини**, яка заповонила Україну!» [18, с. 51].

Суфікс *-izm*, на відміну від розглянутого вище, сам по собі жодних конотативних нашарувань не несе. Виразна маркованість похідних із ним зумовлена конотацією твірних основ-онімів, тобто проєкцією сприйняття відповідних реалій у сучасній картині світу: «А зараз доступно поясню про небезпеку російських маркерів: **пушкінізмів, жуковізмів, лєнінізмів etc**» [18, с. 35]. Знову неоднозначна денотативна семантика, оскільки лексичні одиниці мають і конкретний зміст (пам’ятники, назви вулиць), і узагальнену культурно-політичну сему ‘вплив, інвазія’. Інші оцінні номен з тим самим суфіксом набувають уже чіткого узагальнено-метафоричного змісту, характеризуючи схожі за ознаками явища: «**Галанізм і бузинізм – внутрішні вороги. П’ята колона на марші**» [18, с. 21]. Тут ідеться не про тексти й діяльність осіб, названих твірними основами, а про подібний дискурс інших діячів.

Так само домінує значення твірної основи-антропоніма в назвах процесів, пов’язаних з позбавленням ознак діяльності відповідної особи, але через розворот денотативного вектора (від утвердження явищ до їх позбавлення) реалізується протилежне оцінне значення, у разі негативно забарвленого твірного оніма – позитивно-оцінне: *деорбанізація, депутатізація*. Конотація цих онімів однозначна, але доволі проста. Та в подібній процесуальній моделі (тільки без розвороту через суфікс *де-*, а в прямому значенні ‘динамічний процес наростання чогось пов’язаного з особою, що названа твірною основою’) маємо і номен зі складною конотацією, зрозумілою лише контекстуально: «**Івобобулізація українського Ютубу**» (одна з тем подкасту на *YouTube*). Твірний онім *Іво Бобул* має в українському дискурсі неоднозначну (радіше комічну, негативну) конотацію, однак із подкасту, де вжито okazіоналізм, можна побачити, що там твірна основа аксіологічно нейтральна, а загальну негативну оцінку здобуває надто широке обговорення одного з інтерв’ю Іво Бобула, надмірна представленість особи співака в дискурсі того періоду. Таким чином, тут конотативне навантаження (негативної надлишкової інтенсивності) привноситься формантом і утверджується контекстуально.

Відонімні деривати – назви прихильників чи послідовників певної особи, утворені за регулярними словотвірними моделями, здебільшого не мають виразної конотації: *залужнівєць, байдєніст, притуліст*. Але бачимо й похідні різної експресивної сили, у яких словотвірний формант додає конотації, як у демінутивах на зразок *байдєня, навальнята, притулята*, але зменшеність, зазвичай позитивна в особистому контексті, зокрема коли йдеться про реальних дітей (пор. з нашої ж картотеки *НУШєнятко* від оніма *НУШ* – *Нова українська школа*), у цьому разі надає негативної оцінності лексемі в контексті політичному.

Нейтральним сам по собі є префікс *нео-*, він свою оцінну нейтральність зберігає і в новоутвореннях, однак у поєднанні з сильно оцінно маркованою твірною основою додає певної історичної ваги, посилює порівняльний аспект словотвірного акту: «**Воскрес не лише *неогітлер!* Воскрес *НеоЧерчіль!* Народився новий європейський лідер!**» [18, с. 69]. Формант *нео-* семантично корелює в цьому емоційному коментарі з експресивним дієсловом *воскреснути*, але якщо у першому номіні, який має пейоративну семантику, воно звучить гостро сатирично, то щодо другого – реалізує свій стилістичний потенціал високої лексики. Конструкція «*новий європейський лідер*», по суті, передає загальне значення оніма *НеоЧерчіль*, яким схарактеризовано британського на той час прем’єр-міністра Бориса Джонсона. Звернімо увагу на графічне оформлення дериватів з протилежною оцінною конотацією, якій відповідає написання з малої чи то великих літер.

Як свідчать матеріали словника, набуло активності як твірна онімна база прізвище *Трамп*. Внаслідок онімної гри виникають okazіоналізми, які характеризують політику американського президента: *ТРАМПєць, ТРАМПлін трампотерапія: «ТРАМПлін чи ТРАМПєць – все none*

реду» [18, с. 94]. У наведеному контексті, що є заголовком до відеоблогу, номени, які виникли внаслідок оригінального обігрування прізвища новообраного президента, стають контекстуальними антонімами, називаючи можливі протилежні сценарії правління. В обох відбувається накладання оніма й апелятива, при цьому конотації як твірних апелятивів, так і похідних okazіоналізмів – різні. У першого *ТРАМПлін* конотація складніша, опосередкована (слово *трамплін* не має прямого оцінного чи будь-якого іншого конотативного значення, а набуло його через практику метафоричних вживань у публіцистичному дискурсі на зразок *трамплін у майбутнє*), позитивна. У другого – проста, пряма, зумовлена розмовним *капець*, негативна. Не має однозначної оцінної конотації третій номінатив: *«Трампотерапія! Як шокотерапія. Перші прізвища потенційних призначенців Рудого Донні»* [18, с. 94]. Він є експресивним, креативним, образним, проте його аксіологічна маркованість мерехтливо-варіабельна залежно від ситуації, контексту, картини світу, а в наведеному контексті – де йдеться про самий початок діяльності Д. Трампа на другому терміні президентства – ще не означена чітко.

Конотації відантропонічних похідних загалом складніші, ніж у відтопонімах або неотопонімах, тому останнім уваги приділяємо менше. Найбільш типовим явищем є творення назви країни з негативною оцінкою від прізвища лідера, чия діяльність цей негатив у собі й фокусує: *«Є телята, які смочуть вим'я однієї матки (Лукашенкостан), а є – у двох одночасно (Орбаностан)»* [18, с. 56]; *«Зараз в путіноленді – чергова мілітаристська ейфорія»* [18, с. 81]. Крім очевидної оцінної конотації, відзначимо також комізм номінативів через саму модель ‘прізвище + суфіксоїд’, а також через належність прізвища та суфіксоїда до різних культурних пластів. Загалом спільною рисою таких номінативів є підтекстове невігідне розташування об'єктів номінації на ментальній мапі світу. У поєднанні з розмовно-сатиричною твірною основою конотація посилюється: *Рашикостан*.

У конотативному аспекті хотілося б звернути особливу увагу на дві відомі похідні. Перша з них – *сирійзація*: *«Постачання Україні систем ППО Заходом – головна умова для попередження сирійзації війни»* [18, с. 87]. На денотативному рівні відбувається компресія в номінатив процесуальності + порівняння ‘перетворення на таку, як у Сирії’, на конотативному – проступають ознаки не просто негативної оцінки, а конотом ‘небезпека’, ‘страх’. Вони породжуються дискурсом – знанням про бомбардування під час сирійської війни. Друга одиниця – *Змієбаївка* (контамінат топонімів [острів] *Зміїний* і *Чорнобаївка* – місце знищення ворожої техніки, морської й повітряної). Тут маємо піднесену конотацію на основі дискурсивних знань про успішні воєнні операції, а також особливо сильну okazіональність через нетиповість «схрещення» в одному номінативі двох географічних назв.

Висновки. Таким чином, у процесі творення неолексем від онімних твірних основ маємо різні типи проявлення конотації:

- зберігається та, яка закріплена в конкретній часопросторовій (або груповій, або індивідуальній) картині світу за твірним онімом, а суфікс її не модифікує;
- закладена у твірний онім конотація підсилюється або переорієнтовується залежно від специфіки форманта;
- конотація привноситься саме формантом через нарощення на словотвірне значення оцінно-параметричних та інших сем;
- відбувається накладення кількох конотацій у процесі творення неолексеми, що додатково експресивізує її.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Архангельська А. Жінка і політика: нове в новому українському назовництві. *Rossica Olomucensia*. 2013. Vol. LII. N. 1. S. 5–12.
2. Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Клименко Н. Ф., Критська В. І., Пуздирева Т. К., Романюк Ю. В. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики. Київ : ТОВ «КММ», 2013. 416 с.

3. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
4. Мойсієнко А. Динамічний аспект номінації. Київ: Київський університет, 2004. 100 с.
5. Навальна М. Динаміка лексикону української періодики початку ХХІ ст. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.
6. Навальна М. Новітні лексичні процеси в мові інтернет-видання. «Українська правда». *Studia Ukrainica Poznaniensia*. 2015. Vol. 3. S. 163–171.
7. Нелюба А. Словотвірні інновації в соціальних зрушеннях і коригування дериваційної теорії. Вибрані праці. Харків: ХІФТ, 2023. 136 с.
8. Олексенко О. А. Конотативний ореол новотворів сучасного політичного дискурсу. *Життєсвіт учителя і друга: Зб. матеріалів III Муромцевських читань на пошану доктора філологічних наук, професора Муромцевої Ольги Георгіївни*. Харків, 2013. С. 72–85.
9. Степаненко М. Найновітніші динамічні процеси в українському політичному лексиконі: 2020. Полтава : ПП «Астра». 2021. 250 с.
10. Степаненко М. І. Публіцистично-політичний дискурс 2021: лексико-словотвірні інновації, перифрастичний ресурс. Харків : Іванченко І. С. 2023. 592 с
11. Степаненко М. Політика і війна: закономірності та парадокси мовного розвитку (2022–2023 рр.). Харків : Видавець Іванченко І. С. 2024. 805 с.
12. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ : Пугач, 2005. 388 с.
13. Цигвинцева Ю. О. Джерела та способи неосемантизації сучасної української лексики: дис. ... доктора філософії (PhD) за спеціальністю «Філологія», Київ: Інститут української мови НАН України, 2021. 295 с.
14. Божко І. С. Онімна гра як елемент мови ворожнечі в контексті російсько-української війни. *Записки з українського мовознавства*. 2022. № 29. С. 89–99.
15. Божко І. С. Відонімні неологізми як засіб експресивності в онлайн-комунікації. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. Філологічні науки*. 2023. Вип. 3 (101). С. 81–90.
16. Кузьма І. Питання онімного словотворення в науковій спадщині Івана Ковалика. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2019. № 71. Ч. 1. С. 79–84.
17. Рибачківська Л. Є. Структура словотвірних гнізд з вершинами-онімами в сучасній українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology*, 2015. № III (12). Issue 60. С. 81–85.
18. Нелюба А. Лексико словотвірні інновації. Словник. 2022–2024. Харків : ХІФТ, 2025. 112 с.

УДК 811.161.2'42'373.23:821.161.2.09 (092)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-17>**«В ІМЕНІ – ПОЧАТОК І КІНЕЦЬ»:
АНТРОПОНІМІКОН ПРОЗИ МАРІЇ МАТІОС****«THE BEGINNING AND THE END ARE IN THE NAME»:
THE ANTHROPONYMICON OF MARIA MATIOS'S PROSE****Стецик М. С.,****orcid.org/0000-0001-7161-0621***кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української мови**Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка***Стецик А. В.,****orcid.org/0009-0000-8003-4718***студентка кафедри радіомовлення і телебачення**Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті різногранно й комплексно проаналізовано структурно-семантичні особливості та асоціативно-символічний потенціал пропріальної лексики в прозових дискурсах Марії Матіос; з'ясовано власне лінгвальну, етноментальну та соціокультурну специфіку індивідуального художнього антропонімікону як особливого мислеобразного й аксіологічного феномену.

Художній антропонімікон прози відрефлексовано як мовленнєво найбільш чутливий, релевантний та інформативний сегмент осягнення світу крізь призму імен. Зазначено, що поліаспектні лінгвопоетичні студії антропономенів інспірують глибинну рецепцію, інтерпретацію та усвідомлення імплікованих сенсів; пропріальні лексеми функціонують не лише як власне лінгвальні одиниці, а передовсім як «живі клітини», що породжують «згустки» лінгвофеноменів архетипного, етноментального, соціокультурного, аксіологічного та асоціативного плану. Зазначено, що більшість персонажів писані з натури, тому авторка мусила завуальовувати оповідь іншими, але концептуально близькими іменами, прізвищами, прізвиськами. Постульовано, що Марія Матіос прискіплива й вимоглива у доборі імен (власне імен, прізвищ, імен по батькові, прізвиськ, псевдонімів, андронімів) персонажів, а це інспірує потребу нешаблонного осмислення художнього задуму письменниці та специфіки втілення авторських наративних стратегій, рівно ж аксіологічно-концептуальних інтенцій, лаконізованих в імені та його вагомих формантах. Зроблено узагальнення, що антропонімікон прози Марії Матіос засвідчує авторську прискіпливість у доборі промовистих та органічних і в мікро-, і в макроконтекстах пропріальних лексем, які слугують експлікантами здебільшого регіональної антропономіації, ментально-психологічних особливостей персонажів, цементують подієвий каркас, виступають історичними, аксіологічними, етнокультурними маркерами та релевантними інтенційними асоціатами.

Ключові слова: художня ономастика, антропонімікон, поетонім, мовотворчість, дискурс, символ, аксіологема.

The article analyses the structural and semantic features and associative and symbolic potential of proprietary vocabulary in Maria Matios's prose discourses in a multifaceted and comprehensive manner; it also reveals the linguistic, ethnomental and socio-cultural specificity of the individual artistic anthroponymicon as a special imaginary thought and axiological phenomenon. The fictional anthroponymicon of prose is reflected as the most sensitive, relevant, and informative segment of the linguistic comprehension of the world through the prism of names. It is noted that the diverse linguopoetic studies of anthroponyms inspire a deep reception, interpretation and awareness of the implicit meanings; proprietary lexemes function not only as linguistic units, but also primarily as «living cells» that generate «clots» of linguistic phenomena of archetypal, ethnomental, socio-cultural, axiological and associative plan. It is stated that most of the characters are based on reality, so the author had to disguise the narrative with other, but conceptually close names, surnames, and nicknames. It is suggested that Maria Matios is meticulous and demanding in the selection of names (proper names, surnames, patronymics, nicknames, pseudonyms, andronyms) of characters, which inspires the need for an unconventional comprehension of the writer's literary intention and the embodiment of the author's narrative strategies, as well as axiological and conceptual intentions,

which are concisely expressed in the name and its significant formants. It is generalised that the anthroponymicon of Maria Matios's prose testifies to the author's proficiency in the selection of capacious, semantically deep and organic proprietary lexemes in both micro and macro contexts, which serve as explicants of regional anthroponyms, mental and psychological characteristics of the characters, cement the event frame, act as historical, axiological, ethnocultural markers and relevant intentional associations.

Key words: fictional onomastics, anthroponyms, poetonym, language, discourse, symbol, axiologeme.

Постановка проблеми. Марія Матіос – знана й унікально обдарована українська письменниця, творчість якої репрезентує органічний синкретизм традиції та новаторства в сучасній українській прозі. Її мовостиль самобутній, експресивний, націєцентричний у своїх терпких сокровенно-чутливих виявах, а неповторний прозовий дискурс органічно вписується в новітній історико-літературний, загальнокультурний та етноментальний контексти, розширюючи читацькі обрії про шляхи розвитку української лінгвосвідомості зламу XX – XXI ст. крізь призму трагічних історичних викликів та цивілізаційних зрушень. Своєрідними атрибутами колоритного ідіостилю Марії Матіос (у найтонших вимірах органічної народної етики й естетики та ментальної зумовленості слова й мислеобразу) є доглибинне занурення в різночасові екзистенційні виміри, майстерне підсвічування художньої нарації гуцульським мовомисленнєвим та історико-культурним шармом, насичення багатством буковинської говірки, рівно ж автентичними ритуально-містичними пасажами, таїною одвічних дилем: «любові/ненависті, гріха/спокути, життя/смерті» і життя... після смерті (коли втрачаєш найдорожче й не бачиш сенсу жити); рефлексіями над горем – втратами – болем, які пережив український народ, головно Галичина й Буковина, у лихоліття Першої світової, війни, у повоєнні роки після приходу «визволителів» і відчайдушно-смертельного спротиву їм, зрештою, переживає і сьогодні, коли над Україною вже четвертий рік «ошкірюється» (Борис Гуменюк) Велика й страшна війна. Війна за право бути! Її книги прози (а таких уже чи не півтора десятка) – це «удар і виклик», це пересторога, це шанс вистояти й перемогти. Навіть тоді, коли «Серце навпіл» ...

У перші дні цинічного, але цілком очікуваного великого вторгнення письменниця в підвалі київського бомбосховища на Лівому березі, немов антична Кассандра, зазначила: «Ми навіть не здогадуємось, які поклади людської величі й ницості закладені в надрах не такої й далекої нашої історії. А після потрясінь останнього десятиріччя не знати, коли стане сили ще раз зазирнути на дно давнішого українського пекла, бо за ним вишкіряється пекло свіжіше...» [1, с. 10].

А чи можна визначити місце письменника в історико-літературному процесі, у культурному часопросторі, якщо оминати увагою мовну стихію? Не треба переконувати, що мовостиль Марії Матіос запаморочливо цікавий та захопливий у всіх його виявах (лінгвохудожніх експлікаціях та конкретних мислеобразних експлікантах), і все ж ми обрали об'єктом дослідницької уваги художній антропонімікон як найбільш мовленнєво чутливий, релевантний та інформативний сегмент осягнення світу крізь призму імен. Б. Гриценко зазначає, що «мірилом висоти» письменницької майстерності є прискіпливий вибір «власних назв та їхній органічний зв'язок із цілісністю художнього твору» [2, с. 93]. Прозова мовотворчість Марії Матіос на рівні віртуозного занурення в різнопланову, різнотипну та різновидову стихію імені насправду унікальна. Скажімо, у романі-панорамі «Букова Земля» онімні сигнали нараховують тисячі слововживань. Якщо точно, то, зауважує письменниця в інтерв'ю редакторці львівської газети «Високий замок» Г. Гузьо, на 927 сторінках тексту – понад 500 антропонімів та більше ніж 600 топонімів [3, с. 6]. Це й зумовило **актуальність** статті, рівно ж її новизну, позаяк уперше антропонімікон прози Марії Матіос відрефлексовано на матеріалі більшості прозових текстів, а також (спорадично) «Букової Землі».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Марії Матіос завжди перебувала на вістрі дослідницьких зацікавлень. Літературні критики, інтерпретатори, мовознавці аналізують тексти в тематично-проблемному, жанрово-стильовому, мислеобразному вимірі. 2009 року

побачила світ монографія Г. Насмінчук «Стильове розмаїття прози Марії Матіос». Специфіку прози з позицій історії літератури відрефлексовано в кандидатській дисертації Г. Павлишин «Дискурс прози Марії Матіос» та низці її статей. І. Набитович предметом своєї дослідницької уваги обрав **сакрум** (розділ монографії та статті). Онімikon сакрального макропоря спорадично потрапляв у дослідницький фокус М. Стечик та Л. Баранської. Р. Харчук відрефлексувала прозу Марії Матіос в контексті сучасного постмодерного дискурсу. Д. Павличко, Є. Баран, С. Жила, Я. Голобородько, С. Сипливець, Б. Червак, І. Ведмідь, Я. Цимбал, Л. Марчук, С. Шабат-Савка інтерпретують різні аспекти прозової мовотворчості мисткині. До проблеми специфіки художнього мовлення Марії Матіос зверталися і дрогобицькі дослідники Н. Жмурко і М. Яким (досліджували ендемізми в повісті «Солодка Даруся») та Р. Міджин. Певною дослідницькою віхою в осягненні художніх онімів Марії Матіос можна вважати вичерпну статтю відомого ономаста В. Котович «Літературно-художні оніми у збірці Марії Матіос «Жіночий аркан у саду нетерпіння». Поетоніми мисткині розглянуто як вагомні елементи індивідуально-авторської картини світу; особливу увагу авторка зосереджує на тих номінаціях, що мають символічний сенс [5]. Використовуємо в статті безпосередні спостереження над онімиконом Марії Матіос авторства З. Бакум [6], Н. Бербер [7], Р. Яцків [8].

Оніми – це не якісь особливі слова, а слова в особливій функції. Потрапляючи в силове поле художніх текстів та контекстів, оніми трансформуються в поетоніми. Проблеми накреслення загальних принципів і методів різногранного осмислення онімів присвятили свої знакові різноформатні студії такі відомі мовознавці, як О. Білецький, Л. Белей, Д. Бучко, В. Горпинич, В. Калінкін, Ю. Карпенко, О. Карпенко, В. Котович, Л. Кравченко, З. Купчинська, В. Лучик, Л. Масенко, Є. Отін, М. Торчинський, П. Чучка та інші ономасти. У статті покликуємося на засадничі ономастичні постулати згаданих науковців. На позначення специфічного феномену, яким є власна назва в художньому дискурсі, у сучасній ономастиці найбільш актуальним та поширеним є термін **поетонім**, тобто назва в художньому тексті, що виконує, окрім номінативної, характеристичну, стильову та вагому ідейно-аксіологічну функцію. «Усяка власна назва в художньому творі є акт і результат не тільки тим або іншим чином пережитої автором дійсності, але й сприйнятої читачем авторської рефлексії» [9, с. 11]. Уведення в текст конкретного оніма інспіроване потребою порозумітися з читачем, бути переконливим саме в іменах – історичних та художніх.

Мета статті полягає в тому, щоб різногранно й комплексно проаналізувати структурно-семантичні особливості та асоціативно-символічний потенціал пропріальної лексики в прозових дискурсах Марії Матіос, з'ясувати власне лінгвальну, етноментальну та соціокультурну специфіку індивідуального художнього антропонімікону як особливого мислеобразного й аксіологічного сегменту прози письменниці.

Виклад основного матеріалу. Мовостиль Марії Матіос цікавий та довершений у всіх його художньомовних експлікаціях, а художній антропонімікон постає як мовленнєво найбільш чутливий, релевантний та інформативний сегмент осягнення світу крізь призму різнотипних імен. Різногранні лінгвопоетичні студії над онімним простором художнього тексту (чи корпусу текстів) інспірують глибинну рецепцію, інтерпретацію та усвідомлення імплікованих сенсів. Пропріальні лексеми в художньому тексті функціонують не лише як власне лінгвальні одиниці, це передовсім «живі клітини», що породжують «згустки» лінгвофеноменів архетипного, етноментального, соціокультурного, аксіологічного та асоціативного плану. Розлогі антропонімні масиви виявляють спосіб художнього мовомислення письменниці, здатність вихопити з-поміж багатьох імен саме те, що релевантно й містко лаконізує вагомий дискурсивний концепт. Відповідно маркована прономінальна лексика творить неповторну й рідкісну для здебільшого карнавального постмодерного письма етноментальну та сакральну ауру й цементує історичний текстовий каркас.

«Солодка Даруся», «Нація. Одкровення», «Москалиця», «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба», «Майже ніколи не навпаки», «Армагедон уже відбувся», «Мама Маріца – дру-

жина Христофора Колумба» «Щоденник страченої», «Юр'яна і Довгопол», «Містер і місіс Ю-ко в країні укрів», «Черевички Божої Матері», «Букова Земля», «Мами», «Нація. Серце навпіл», «Жінці можна довіряти» – насправду казалиське джерело історії питомого українського (і не лише) онімікону (антропонімів, топонімів, ойконімів, хоронімів, агіонімів, геортонімів), що імплікують унікальну етноментальну інформацію, аксіологічні пріоритети, калейдоскопічність процесів індивідуальної номінації, енциклопедизм авторського мовомислення, художню майстерність письменниці в освоєнні багатючих покладів онімної лексики, головню в прозових текстах історичного спрямування. Марія Матіос прискіплива й вимоглива у виборі імен (власне імен, прізвищ, імен по батькові, прізвиськ, псевдонімів) персонажів, що інспірує потребу нешаблонного осмислення авторського художнього задуму та втілення наративних стратегій, рівню ж аксіологічно-концептуальних інтенцій, лаконізованих в імені та його вагомим формантах. До слова, в анотації роману «Букова Земля» наголошено, що окремим персонажем є «колотитна мова з її неповторною лексичною розкішню і гуцульським чаром-шармом» [10, с. 928]; звісно ж, і її органічний сегмент – розлогий, що сягає, як уже зазначено, тисячі найменувань, ономастикон: історії і долі не безіменні, навіть якщо ті імена стирали, розстрілювали, ув'язнювали, випалювали, підривали, розвівали за вітром. Про вагу імені в художньому тексті свідчить і той факт, що в «Буковій «Землі» (сама назва епічного полотна – історичний хоронім) й обидві книги, й менші одиниці текстової сегментації містять оніми. Скажімо, у першій книзі є такі розділи та підрозділи: **Ельза Вагнер**. Німеччина. Баварія. Катарінендорф; **Барон Александер фон Василько Серетський**. Буковина. Берегомет над Серетом; **Дарій Берегівчук** (1868 р.н.). Хутір Сірук – село Селятин – гора Кирлибаба – Чернівці; **Федора** (1903 р.н.) і **Петро** (1880 – 1948 рр) **Вівчарі**. **Бетті Рознер** – «Йо-йо». У другій книзі фіксуємо такі цікаві онімні номінації: **Петрусько-німець** (1930 р.н.); **Майор Дроздов** (1911р.н.). Операція «**Мотря**» в «бочці». В епілозі – «**Петро Шарабуряк- «Хунта»** (1976 р.н.)». Україна. Донбас. Станиця Луганська. У присвяті роману зазначено: «**Пам'яті Гафії, Власія, Василини, Онуфрія, Василя, Івана, Федора, Михайла, Юрія, Семена, Марії, Зінаїди, Анни, Параски МАТІОСІВ**».

У прозі Марії Матіос загалом домінують загальноновживані власні назви, але трапляються й рідкісні (особливо імена та їхні розмовні варіанти), подибуємо архаїчні й інонаціональні антропоніми й антропонімні комплекси із зазначенням титулів та родових й ойконімних конкретизаторів, приміром – **баронеса Катінка фон Флондор-Василько Серетська**; чимало й андронімів, прізвиськ (серед них багато вельми оригінальних та дотепних), псевдонімів, окремий сегмент – сатирично-політичні антропоніми («Містер і місіс Ю-ко в країні укрів»). Серед загальноновживаних власних назв таки домінують прізвища – спадкова офіційна назва, родова номінація особи, яка разом з особистим ім'ям індивідуалізує людину [11, с. 155]. В основі прізвищевих назв, які фіксуємо в прозі М. Матіос, зазвичай покладено імена (відантропонімні), рослини (відфітонімні), тварини (відзоонімні), ремесла, професії, особливості рельєфу, географічні показники (відтопонімні чи відойконімні), риси або ж вади характеру (характерологічні), фізичні якості: *Клим, Северин, Яків'юк, Онуфрійчук, Рибачук, Калинич, Ілащук, Максим'юк, Вакулюк, Василящук, Крильчук, Борсук, Данищук, Дячук, Паленюк, Процик, Полотнюк, Шандра, Маїталер, Пилип'юк, Олексюк, Петрюк, Грицюк, Ковальчук, Берегівчук, Серетський, Цвичок, Дриняк, Притуляк, Вівчар, Федуняк, Чев'юк, Шкарб'юк* та ін. Власне антропонімними є прізвища *Клим, Северин, Василько*: «*Катрінка, кілька місяців виношена в зубах непорочних сільських молодичь, як здобич у пащі яструба, а по всьому – очищена та висповідана в церкві, довго не думала й ради ні в кого не питала, а тільки найперше охрестила дівчинку... Севериною. Нібито прямо вказуючи на фамілію її батька. А що дитина мала таке саме прізвище, як і Петро, син Івана Северина, то дивуватися було нічого: половина Панської Долини носила прізвище Северин, а половина – Полотнюк*» [12, с. 6].

Похідними від повних чоловічих (здебільшого) християнських імен є прізвища *Яків'юк* (від Яків), *Онуфрійчук* (від Онуфрій), *Калинич* (від Калина), *Ілащук* (від Ілля чи Ілько), *Максим'юк*

(від Максим), *Вакулюк* (від Вакула), *Пилип'юк* (від Пилип), *Олексюк* (від Олексій, Олекса), *Панасюк* (від Панас), *Петрюк* (від Петро), *Грицюк* (від Гриць), *Данищук* (від Данило). Трапляються й відмотронімні прізвища (*Варварчук*). Загалом в ономапросторі М. Матіос переважають такі питомі українські прізвища, про що свідчать афіксальні форманти (суфікси) *-ук, -юк, -як, -ик, -ок, -ич, -енко*, головню – гуцульські та буковинські. Подибуємо й колоритні прізвищеві номінації, як-от: *Цвичок, Копайдерев, Шарабуряк, Притуляк*: «...ПРИСТАВ був до солодкої Дарусі жити **Іван Цвичок** – чудний та дурнуватий, як вважали в селі, чоловік – зайда» [13, с. 113]; «– ЧУЄТЕ, **ВАРВАРЧУЧКО**, не переказував ніхто ніякої вістки від **Івана?** – з самого ранечка кричить почерез паркан Оксена **Притулячка**» [14, с. 62]; «**Степана свого Копайдерева** просто на вулиці стрінула» [10, с. 925]; «В мить прямого потрапляння ніхто з трьох живих не чекав смерті. Може, тільки буковинський доброволець **Петро Шарабуряк** на псевдо «Хунта»» [10, с. 927].

Окремі традиційні прізвища прозорої етимології увиразнюються контекстом чи підтекстом (тобто виступають імплікантами оригінальної рецепції тих чи тих суспільно-політичних явищ, містять аксіологічні семи, здебільшого оприявнюють негативні або ж неприйнятні риси характеру, явища, хоча є й позитивна філософська імплікація, зазвичай ідеться про не завжди коректну народну етимологію: *Волеяські* – родина священника, сам панотець проповідує смирення та упокорення волі Божій; *Полотнюки* – бліднуть, полотніють від страху перед новою – большевицькою – владою, страшенно бояться її, усвідомлюють смертельну небезпеку, яку вона несе; *Одайкін* – прибулий керівник колгоспу (віддає – **оддає** – все колгоспу, а може, собі бере?), прізвище російське, на це вказує суфікс **-ін** (ніхто з місцевих керівних посад не обіймав, їм «визволителі» не довіряли); *Угрин* – секретар (вугром в'ється, слизький, непевний, зрадливий; радше зазначене прізвище є відетнонімним утворенням: *угри* – *Угрин*); *Дідушенко* – представник МГБ, прізвище традиційне середньонадніпрянське із поширеним суфіксом **-енк-**, походить від давньої праслов'янської лексеми «дідух», але через жорстокість гуцули асоціюють його з дієсловами «душити, витискати»); *Довгопол* – зросійщений українець, очевидно, походить з козаків (прізвища-композиції характерні для центральних регіонів України). Те, що згадані персонажі є українцями, свідчать їхні мовні партії (усі етнічні росіяни розмовляють чужою мовою): «О-о-о, ти не бійся. Я відомицу, якщо доведеться, і за тебе, і за всіх твоїх **Довгополів**» [1, с. 339]. Про українськість прізвища свідчить і фонетична форма «довгопол», російською було б «долгопол». В етимології прізвищ *Татарин, Передрій, Різун, Стрельников, Скворечников, Дроздов, Воронін, Воронов* цілеспрямовано актуалізується достатньо прозора внутрішня форма, домінує негативна оцінність, що відповідно проєктує читацьку рецепцію. У повісті «Москалиця» є персонаж *майор Воронін*, кагебіст. Ми не знаємо його імені, і це також прикметно, оскільки серед росіян-завойовників була звичка звертатися один до одного на прізвище. З іншого боку, називання військового звання й прізвища без імені експлікує темпоральну сему: події відбуваються у воєнний та післявоєнний період (ідеться про Другу світову війну та прихід так званих «других руских» на буковинські землі). Маркером оніма виступає суфікс **-ін**, що інтенсифікує семи ‘чужий’, ‘російський’, а також етимон прізвища – орнітонім «ворон», у якому домінують негативні семантичні компоненти: ворон асоціюється з віщуванням біди, лиха, нещастя, найпаче смерті, зрештою, символізує смерть [15, с. 115]. **Вороніни, Воронови** – це не тільки уособлена жорстокість, безкомпромісність, це десятки тисяч закатованих, замордованих, підірваних у криївках (схронах), сотні тисяч вивезених у далекий холодний Сибір. Чи не тому в героїні повісті «Москалиця» леденіє кров, коли на її віддалене від людей і самотнє обійстя приходить уповноважений міжрайонного МГБ майор Воронін й наказує: «Тогда пусть выходит на улицу, а то у нейо слишком темно. Страшиновато даже. Только часы тикают» [12, с. 37].

Частина імен співзвучна нашому часу, відображає певні тенденції називання дітей того чи того десятиліття *Андрій, Славко, Іван, Артем, Микола, Юрко, Дмитро, Георгій, Віктор, Віта-*

лій, Вероніка, Зінаїда, Леонід, Ігор, Світлана, Ілона, Адам. Подекуди трапляються русифіковані форми українських імен (Вася, Віталя, Віталік, Віталка, Аннушка, Катя, Ігорьок, Марушка, Машика, Зінка, Анька, Стьопка): «За що сварилися брати **Михайло та Василь, Іванка** не знає» [16, с. 7]; «**Вася** служить у Горі. **Тарас** – у Бердичеві. **Ігор** – у Самарканді» [17, с. 27]; «... **брав Іван** Світланчину фотографію у шкільному фартушку ... і говорив із собою доньчиними словами, як говорять побожні люди до ікон словами молитви» [18, с. 62]; «**Славкові** політика лиш пошкодила» [19, с. 83]; «А ваш **Стьопка**, бабка, сльотяттй ваш **Стьопка**. Мягкосердечний. У войну не можна бить с мягким серцем» [10, с. 927].

Фаворитом з-поміж жіночих імен є найбільш шановане християнське **Марія** в найрізноманітніших дериваційних варіантах – **Маринька, Марічка, Марея, Маруська, Маріка, Марька, Марушка, Марійона, Маріца** [20, с. 158]: «**Маринька** – свята душа» [14, с. 31]; «Якщо **Іванова Маріка** вдосвіта відкриває браму дня – ніхто не вмер» [19, с. 173]; «Чуєте, **Марусько**, щось таке ся робить з нашими людьми у цьому світі» [13, с. 28]; «Ви, **Марійо**, у когось георгіні брали, що такі дуже веселі та пишні?» [13, с. 10].

Іван, Іванка, Йванка – частотне в Галичині та на Буковині ім'я, що запозичене з грецької мови й адаптоване на українському ґрунті. **Іван** (з давньоєврейського – «Божа благодать», «дар Богів» або «син Грому» [20]. Знаємо також, що **Іван** – найпопулярніше християнське ім'я. Упродовж тисячолітньої християнської традиції породило, за даними І. Трійняка, щонайменше 355 різнотипних варіантів [Докл. про це див.: 21, с. 51 – 53]. **Марія** Матіос свідомо обирає для своїх героїв це найпоширеніше слов'янське ім'я, своєрідно вводячи його в загальноукраїнську площину. Чоловічі антропоніми мають декілька варіантів (**Іван, Іванець, Іваньо, Іванцьо, Ваня**). У текстах «Москалиці» та «Черевичків Божої Матері» функціонує лише один (розмовний) варіант згаданого жіночого імені – **Іванка**: «І навіть бабця колись розказала, а **Іванка** до цоту, до останньої рісочки, запам'ятала лякливу історію братовбивства...» [16, с. 11]; «Тоді тато махнув на жінок рукою і пішов до іншого примівника – **Івана Припуляка**» [16, с. 27]; «Тоді, в **Іванцевій колибі**, чорна ревність і безпам'ятство роздерли Олексу – й спустили курок ненащищеної рушниці в білу хмарку, що обгортала **Чев'юка**» [14, с. 95].

Найпоширеніше з жіночих буковинських та гуцульських імен – **Василина**, що є похідним від чоловічого імені **Василь** (буквально означає «цар»). Дериватемні варіації колоритні й розмаїті. Вони є своєрідними онімними унікаліями, акцептуються як ендемізми (**Васюта, Васютка, Цютка**), вживаються майже в усіх творах письменниці. Рідкісні пестливі форми пояснюються в самому тексті: «Сам дивися: **Василинку** Федунякову бере якийсь бессараб'янин із буковинського боку» [19, с. 114]; «Але тоді ця сорочка була не на **Васюті** Калинич, а на комусь іншому... ну так!» [13, с. 141]; «**Цютка**. Тобто зменшене від **Васютка**» [14, с. 173]. Якщо **Василина** переважно позитивний персонаж, то її антипод – **Варвара** (чужа): «Солодка Даруся уже що поза Юрчихою заговорить, гріх на каліку грішити, **Варварко**» [13, с. 34].

Катрінка, у шляхетському буковинському варіанті **Катінка** (Катерина, Катря) – ім'я, успадковане з грецької мови, у перекладі означає *чиста* [20, с. 146]. Такою ж чистою, попри жорстоку наругу, бачимо в повісті **Катрінку**. Вона, сплюндрована москалями, не втратила своєї гідності, народила дівчинку й дала їй ім'я **Северина** (від прізвища хлопця, якого кохала і за якого збиралася заміж, але всі надії, як і не раз у нашій історії, перекреслили москалі). Збезчещена жінка жила важко, бідно, але гідно, тяжко працювала, не нарікала на долю. Семантичні компоненти 'чистота', 'чесність' неодноразово акцентовано в тексті повісті «Москалиця»: «Коли серед білої суботи **Катрінка** стала коло криниці в роздертій білій сорочці з густими бурими плямами крові по ній, то спершу вилила собі на голову відро води, навіть не повівши очима, чи хто із сусідів те бачить» [12, с. 6]; «Але нові черевики коштом Петрового тата зайвий раз підтверджували перед сільською громадою **Катрінчине** чесне дівування, а також її добру опінію в очах старого **Северина**. Решту грошей **Катрінка** поклала в хаті за образ святої **Катерини-Великомучениці** – своєї милостивої заступниці й покровительки» [12, с. 7].

Оними **Катрінка**, **Катінка** як один із варіантів імені **Катерина** фіксуємо лише у такій формі, а в ікононімі **Катерина-Великомучениця** засвідчено літературний варіант. До слова, свята **Катерина** найбільш шанована серед українців, сприймається як символ нелегкої жіночої долі. Шевченків вплив тут особливо відчутний.

Онімний демінутив **Даруся** подибуємо лише в знаменитій повісті. Пестливими формами називали дітей або дорослих лише в особливій інтимній ситуації. Сивокоса жінка, що в дитинстві перенесла страшну драму й онімела, назавжди залишилася дитиною у своєму сприйнятті світу, людей, оточення. Так через граматичний формант – суфікс-демінутив – письменниця актуалізує семи ‘чистота душі’, ‘розум серця’, ‘вразливість’, ‘інакшість’: *«Слабі на голову – то Божі люди»* [13, с. 21]; *«А ми що, не всі **Божі**? – розчаровано запитала **Даруся**. – Мама також часом буває слаба на голову, але ви, тату, ніколи не казали, що мама – Божя людина»* [13, с. 21]. В оповіданні «Юр’яна і Довгопол» знаходимо рідкісне в національному оніміконі жіноче ім’я **Юр’яна**, яке походить від чоловічого оніма **Юрій (Юр)**, що означає буквально «хлібороб» [20, с. 109 – 110]. **Юр’яна** серед односельців більше відома за прізвиськом та андронімом (**Соломон**, **Уласиха**). Прізвище Юр’яни – Джуряк, але воно в тексті майже не згадується, хоча є доволі промовистим: *«Та й ця **Уласиха**, що її **Соломоном** у селі називають, добра жінка»* [14, с. 70].

Антропонім **Михайло** постає у всьому інонаціональному (інтернаціональному) спектрі, залежно від того, до якого етносу належить персонаж (українець, єврей, румун, молдаванин): *Мойша* (євр.), *Михаймош*, *Мигай* (рум.), *Місько* (бук.). *«Бери, любчику **Мойшо**, два, а то й три міхи крупи... Тяжкі часи настають, **Міську**. Не бійся, **Мигаю**. **Михаймошо**, ішли би ви вечеряти»* [13, с. 153]. Фіксуємо в текстах і багато випадків уживання жіночого імені **Михайлина**, яке зараз є доволі рідкісним в українській онімній сфері: *«Може, й через дитину, через маму твою **Михайлину**. **Михайлина** твоя мама називається?»* [10, с. 925].

Окремі жіночі та чоловічі імена, рівно ж їхні регіональні варіанти, є рідковживаними (**Сидонія**, **Анничка**, **Амбросій**, **Уласій**, **Гаврило**, **Прокіп**, **Танасій**, **Хризонт**, **Маковій**, **Павлинка**, **Химка**, **Йордакій**, **Ананій**, **Федора**, **Августина**, **Павліна**, **Петруня**, **Одарка**, **Северина**, **Йоганка**, **Дуся**, **Гафія**, **Юр’яна**, **Калина**, **Амбросій**, **Параска**, **Ілашко**, **Фрозина**, **Паютка**, **Христофор**, **Фільо**, **Теофіля**, **Корнелія**, **Юстина**, **Мотронка**, **Оксентій**, **Калинка**, **Єлена**): *«**Амбросій**, прикривши обома долонями рот, забився за припічок, і тільки тонко хрипів ізвідти»* [14, с. 86]; *«– Де **Маковій** і **Хризонт**? Де **Танасій**? **Прокіп**? – підвів синове підборіддя»* [14, с. 86]; *«**Стефко** лютився, що **Аниця** – дівка дуже висока, а йому тичок для квасолі не треба, він жінки хоче – не жердки»* [16, с. 61]; *«А чого мене має купувати вуйна **Августина**?»* [16, с. 91].

У двох формах побутує чоловіче ім’я – **Василь**, **Васи**. Оними **Семен** та **Миколай (Микола)** також функціонують аналогічно – **Семен** і **Семе**, **Миколай** і **Коко**, **Нікі**; **Васи**, **Семе** і – поширені на Буковині усічені варіанти. У позиції апелятивів вони набувають особливої експресії: *«– **Семе**! Ти знаєш, що я так дивлюся на москалів, як босий на гадину! **Васи**! Я тебе не питаю, як ти дивишся на москалів. Я питаю, як Україна на них дивиться і що з Україною буде!!!»* [12, с. 44].

М. Матіос вишукано й художньо переконливо моделює традиційні номінації певного регіону, насичує тексти антропонімами, топонімами й хоронімами задля історичної достовірності зображуваного, оригінально, через колоритний ономастикон, закарбовує в слові культурну спадщину, актуалізує частково втрачений антропонімний пласт. До прикладу, письменниця актуалізує власне номінативну, експресивну та – головно – етнокультурну функцію андронімів, похідних від прізвищ та / чи чоловічих імен. Номінування жінки за чоловіком доволі поширене в мовній практиці українців. Згадаймо хоча б **Терпелиху** («Наталка Полтавка») І. Котляревського, **Іваниху** В. Стефаника (новела «Камінний хрест») чи **Бобренчиху** («Маруся Чурай») Ліни Костенко. До слова, мало хто може згадати їхні справжні імена (Горпина, Катерина, Орихна). Утворюються такі форми жіночих найменувань за допомогою суфіксів **-их-**, **-ин-**, **-овк-**, **-овк-**, **-ик-**, **-к-**. Загалом у дериваційній практиці зафіксовано понад десять афік-

сів. Андроніми, змодельовані за допомогою продуктивних дериватом **-их**, **-учк-** та **-к-а** характеризують гуцулок старшого покоління, володіють експресією та імплікують оцінні семи (в окремих текстах можуть експлікувати зверхне ставлення до адресата чи ситуації): *Уласиха, Климчиха, Вівчариха, Данилиха, Сандулячка, Данилючка, Дмитрючка, Юрчачка, Шулямчучка, Рабиновичка, Паленючка, Берегівчучка, Берегівчукова, Федиха, Славчиха, Онуфрійчучка, Білейчучка, Варварчучка, Йорчиха, Огородючка* та ін.: «**Рабіновичка** із Сандуляками трималася якщо й не тепло, то принаймні чемно й рівно» [1, с. 379]; «Естер поскаржилася **Сандулячці**, що й війна не скінчилася, і рік минув по убієнному Абрамові, а нікому поставити на його могилі надгробок» [1, с. 383]; «– Ви, Одокіпко, нащо ці рушники купуєте? – Як нащо?! Поза **Йорчиху** готуюся» [13, с. 108].

Імена ж із позитивним емоційним забарвленням слугують для номінації зазвичай молодих жінок та дітей. Вагому роль тут відіграють суфікси суб'єктивної оцінки, переважають загальнономовні демінутиви, але трапляється чимало діалектних. Найчастотніші ці форми в діалогах персонажів, увиразнюються вони прикметниками **срібна**, **файна**, **золота**, **люба**, **солодка**, **солоденька** та ін., що виконують роль традиційних (ба навіть етикетних, клішованих) епітетів: «Але перед тим відведіть, **срібна Фільо**, дітей до мамі» [14, с. 144]; «Ви, **файні Йванку**, не з полювання вернулися, а з війни» [14, с. 18]; «Думаю, **Парасочка люба**, що вам би одної ночі стало, аби мати такий вид...» [14, с. 44]. Так письменниця розставляє аксіологічні (здебільшого позитивні) акценти, інтимізує дискурси, робить наратив природним, таким, що корелює із ситуацією, історичним чи реальним часом, соціальним середовищем, родинною атмосферою персонажів, традиційними моментами номінації. Прозові тексти рясніють пестливими іменами або ж їхніми розмовними традиційними формами: *Настуня, Дмитрик, Дмитруньо, Доця, Юрчик, Михайлик, Грицько, Іванка, Тонця, Софійка, Олюня, Олечка, Ольдзя, Варварка, Федусь, Федунь, Федусько, Веронця, Васюта, Михайлик, Миколайчик, Николайчик, Катрінка, Катінка, Іванцьо, Петруня, Даруся, Мотронка, Іванка, Коляй, Колюньо, Андрійчик, Данчик, Дунусь, Фільо, Сясик, Васютка, Цютка, Петруська, Танасійчик, Василько, Стефуньо, Стефко, Андрейка, Паютка, Маріка, Марійона, Маріца, Світланка* та ін. Наведені форми не є частотними в антропоніміконі сучасної української мови, а окремі навіть потребують тлумачення, скажімо, *Дунусь* (Данило), *Фільо* (Теофіл), *Доця* (Докія), *Танасійчик* (Опанас, Атаназій, Афанасій), *Маріца*, *Марійона* (Марія), *Цютка* (Василина), *Дьордьо* (Юрій, Георгій): «Коли б тоді, на *Йвана Купала*, **Дмитрик** був перечив, або **Петруня** заступалася за нього, коли би просилися, падали на коліна, Іванові з лютості кров би залила очі – і сільський батюшка після того мав би на цвинтарі аж дві роботи» [14, с. 72]; «П'ятирічна **Олечка**, його голуб'ятко й пестунка **Олюня**, притискувала плюшевого котика» [14, с. 165]; «А хто нам що казав, коли без суду і слідства закатрупили **Ольдзю** лише за те, що вона сестра чотового «Орла»» [14, с. 107].

Процес невимушеної (чи так званої спонтанної антропонімізації) відіграють численні прізвиська, атрибутами яких є неофіційність, факультативність, вторинність. Вони відіграють функцію індивідуалізації персонажів, актуалізують експресивну семантику імені: *Москалиця, Михайлина* «дай-ногам-поля», *Німий, Крива Качка, Маринька-черниця, Маринька-богодуха, Хромий, Колумб, Колобок*. Їхня іманентна риса – фамільярність, насмішкуватість, гумористична аксіологічність, подекуди вони можуть бути навіть принизливі або ж, навпаки, добродушні; у процесі номінації домінує характерологічна сема: зовнішність людини, поведінкові особливості, обставини народження, асоціати (побутові чи культурні) тощо: «І румуни вдруге повернулися в край. А з ними вернулося до неї й старе її ім'я, в якому одночасно злилося її назвисько, й прізвисько, її фамілія, тавро й остаточний вирок – **москалиця**. Слизьке й холодне, ніби гадюча шкіра. Гостре, як піка» [12, с. 24]; «А баба **Михайлина**, що її прозивають «дай-ногам-поля», якоїсь чуми приперлася з другого кінця села, щоб подивитися на неї, почорнілу від ридань» [22, с. 26]; «...А **Христофор**, що його з самого малечку в містечку називали **Колумбом** за екзотичне для цих країв ім'я, шоферував у місцевому радгоспі» [23, с. 9].

Вельми цікавим є апелятив *москалиця*. Насправді це прізвисько, яке мало б писатися з великої літери. Очевидно, Марія Матіос свідомо залишає героїні своєрідне тавро в апелятивній формі, щоб, з одного боку, акцентувати, що вона – таки не москалиця, з іншого, щоб посилити не менш важливі й часто суперечливі значеннєві компоненти. Апелятив *москалиця* належить до наскрізних лексем і в багатьох випадках у різних контекстах отримує досить несподіване тлумачення семантики, хоча переважає все-таки негативна, оцінна сема. Це прізвисько-апелятив знаходимо у двох текстах М. Матіос – «Москалиця» та «Черевички Божої Матері»: «Відколи в сороковому році із села втекли румунські урядники, уступивши дорогу урядникам-русакам, з якогось дива вся Панська Долина згадала справжнє Северинине ім'я. Десь водномить щезло оте щоденне, багатолітнє шиплячо-змійне, принизливо-зневажливе і нещадно-байдуже назвисько **москалиця**, що завжди йшло як не попереду неї, то підло й безжально наздоганяло в спину. Як плювок. Як стусан. Цьохкання батого чи заїзд межі очі. Змалечку й дотепер» [2, с. 23]. Бачимо, що авторка контекстом глибоко й вичерпно розкриває майже всі семантичні обертони, які драматично накладаються на апелятив *москалиця*. Не випадково повість саме так названо: «Сільській знахарці **Северині Северин**, доньці Катерининій, що жила у хаті-зрубі ... дали ім'я задовго до її народження» [16, с. 73]; «Дитина, народжена від солдата-русак і потвалтованої ним сільської дівчини Катрінки у час небаченого пожарища – Першої світової війни, – уже в материній утробі мала ім'я **москалиця**» [16, с. 73–74]; «Ніхто, крім цього дивакуватого дрібного мізинчика – Іванки Борсукової – не називав її **москалицею** так ніжно й тепло, ніби насправді пестив, а не знущався» [16, с. 75–76]. «Визволитель» Воронін сприйняв прізвисько буквально, як прізвищеву назву: «Здесь живьот **Москалиця Северіна Катеріновна?**» [12, с. 36].

Не раз життєві ситуації складаються так, що людина мусить приховувати своє справжнє ім'я. Для цього і є псевдоніми (несправжні, вигадані, утаємничені, приховані імена), які оберігають людину від ворожої влади, окупаційного режиму чи недоброзичливців. Причин чимало, але в прозі Марії Матіос вони зумовлені історично. Псевдонімів у її текстах досить багато («Орел», «Остан», «Лис», «Зірка», «Черемшина», «Бук», «Лис», «Макар», «Береза», «Клен», «Голуб», «Яструб», «Сталь», «Хунта», «Бендера», «Худий»). Відразу ж зауважимо, що ми розмежовуємо псевда та позивні, але в нашій роботі цього завдання не ставили. Скажімо, у новелі «Просили тато-мама» чи в романі «Букова Земля» псевда упівців утворені здебільшого лексико-семантичним способом, тобто шляхом переходу субстантивів на позначення загальних назв (фітонімів, фаунонімів, зрештою, несправжніх для персонажа антропонімів) у власні: «– Друже **Березо**... **Василію**... А хто нам що казав, коли без суду й слідства закатрупили Ольдзю лише за те, що вона сестра чотового **«Орла»?!**» [14, с. 247]; «Очевидно, друга група **«Черемшини»** наткнулася ще на одну групу енкаведистів» [10, с. 674]. Назагал псевдонімікон Марії Матіос вражає своїм розмаїттям, історичною тяглістю номінацій, символізмом, експресією й потребує окремих ономастичних студій у концептуально-ціннісному наświetленні. Осібного наукового розгляду та неупереджених оцінок й рефлексій над ономастиконом очікує «Букова Земля» та найновіший роман «Жінці можна довіряти», головню його сексотський псевдоантропонімікон.

У«гомеричному романі-симфонії» «Містер і місіс Ю-ко у країні укрів» (таке жанрове уточнення зробила сама авторка) сатирично змальовані політичні діячі. Дотепний антропонімікон не до кінця зрозумілий читачеві, який не обізнаний з політичними реаліями Помаранчевої революції та постмайданного періоду в Україні (2005 рік). Здебільшого прізвища та імена мають акцентовано негативне, навіть гротескне чи бурлескне забарвлення (Григорій Зубкіс, Генік Чревоненко, Віктор Мертвечук, Раїса Муромцева). Майстерно фонетично, етимологічно, семантично й дериваційно обігравши згадані імена та низку інших, Марія Матіос методом різногранного анаграмування й узуальних та okazіональних аналогій трансформувала апелятиви у пропріальні номени з високим ступенем експресії та негативної (зниженої, гротескової) оцін-

ності. Оскільки суспільно-політична ситуація змінилася, стали відомими факти маніпуляції, інформаційних вкидів та відвертих медійних замовлень (жовта преса сумлінно відпрацювала кремлівсько-олігархічні замовлення), Велика війна також внесла свої корективи щодо тих чи тих політичних персон, то розглядаємо сатиричний ономастикон лише як вишуканий художньо-мистецький пасаж.

Особливий пласт прози Марії Матіос – виразно інонаціональні імена та прізвища. Так, представники єврейського етносу (*Абрам, Леон, Соломон, Лазар, Хайм, Бухбіндер, Рабінович, Розенкранц, Йозеф Крауц, Маєр Шторфер, Бетті Рознер, Манфред Штерн, Ксавер Кіннель, Ісаак Розенберг, Давид Кільман, Бург, Елі Шерб, Герда Вальде, Коган, Соломон фон Вайссельбергер*) часто зображені родинами, зі своєю особливою культурою, традиціями, історією, долею, з акцентуванням мовленнєвих особливостей (органічно взаємодіють різні мовні пласти): « – **Йо-йо, Федоро!** Вам би капелюшок із фіалками , Федоро, пасував не менше, як ця канадська хустка з тороками» [10, с. 393]; « – **Вей мір, Федоро!** – **Бетті** спліскує руками» [10, с. 396]. У текстах подано також різні варіанти єврейських імен, що мають позитивне забарвлення (*Шльома, Іцик, Хана, Джетті, Йоська, Рівка, Штефа, Юзя*). Найбільше єврейських імен зафіксовано в повісті «Черевички Божої матері» та в романі «Букова Земля». Це пов'язано з тим, що в згаданих творах заторкується глобальна проблема полікультурності, співжиття різних етносів), відповідно, панорамно репрезентовано типовий єврейський антропонімний ряд (*Арон, Фріда, Елі, Естер, Дора, Рівка, Хая, Зісьо, Яків*): «**Арон Маєр** із сухою, як тріска, дружиною **Фрідою** і двома доньками-пампушками, **Естер і Дорою**, ціле літо займали простору кам'яну хату... під Довбушевою горою...» [16, с. 28].

Висновки. Отже, Марія Матіос широко використовує у прозових дискурсах (художніх, документальних) різнотипну й різновидову антропонімну лексику. Антропономени постають як специфічна, максимально індивідуалізована лексична група, у якій мовні явища пов'язуються з фактами історичними та географічними. Експресія антропоніма актуалізується контекстним оточенням, семантичними зв'язками й фонічними перегуками, тобто адгерентними чинниками, і цим зумовлена певна відмінність художнього наповнення власної назви в прозовому мовленні порівняно із узуальним побутуванням онімів. Онімна лексика в художніх дискурсах має суттєвий інтелектуальний потенціал, актуалізує культурологічну, філософську, релігійну, етноментальну, історичну інформацію, спроможна породжувати асоціації й розлогі асоціативні комплекси, розвивати символічні значення, здатна лаконічно експлікувати провідні мотиви, акцентувати авторські аксіологеми.

Здебільшого в прозі письменниці переважають загальновживані власні назви, трапляються також рідкісні, застарілі та іноетнічні антропоніми; імена, утворені за допомогою відповідних словотворчих афіксів на позначення дітей чи молодих осіб, імена з емоційною оцінкою (андроніми, прізвиська, псевдоніми). Оригінальними є номінації на позначення імен по батькові та по матері (**Северина Катеринівна, Михайло Марійович, Сидонія Хризантемівна**). Причини таких рідкісних найменувань – екстралінгвальні, зазначені форми стилістично та соціокультурно акцентовані.

М. Матіос творчо використовує специфічний іменникон: різногранні семантико-етимологічні студії над іменами дають змогу відтворити традиції певного регіону, достовірно зобразити конкретний історичний період, актуалізувати культурну спадщину. Особливою експресією позначені андроніми та прізвиська, що репрезентують процес спонтанної антропонімізації. Вагомим пластом ономастикону є інонаціональні імена і прізвища, серед яких домінують єврейські, найбільше їх зафіксовано в повісті «Черевички Божої Матері» та романі-панорамі «Букова земля», позаяк у згаданих творах заторкується глобальна проблема полікультурності, співжиття різних націй і народностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Матіос М. Нація: Серце навпіл. Повісті і новели. К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2024. 432 с.
2. Гриценко Т. Б. Ономастикон художнього тексту як окрема мікросистема (на матеріалі історичних романів про Хмельниччину). *Науковий вісник*, 2002. № 12. С. 105–110.
3. Гузьо Г. Матіос М.: «Дражливою є сама тема книжки – про сексотство радянського періоду» : Ексклюзивне інтерв'ю з відомою українською письменницею. *Високий замок*. 2025. № 14 (6297). 3–9 квітня. С. 6.
4. Матіос М. Букова Земля. Роман-панорама завдовжки у 225 років. К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2019. 928 с.
5. Котович В. Літературно-художні оніми у збірці поезій Марії Матіос «Жіночий аркан у саду нетерпіння». *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 8. С. 73–79.
6. Бакун З. Антропоніми у мові творів Марії Матіос. *Інформаційні технології в освіті*. 2010. № 12. С. 197–200.
7. Бербер Н.М. Антропонімікон оповідання «Апокаліпсис» Марії Матіос : інтертекстуальний параметр. *Записки з ономастики*. 2014. № 17. С. 54–62.
8. Яцків Р.Б. Біблійні оніми в поетичному дискурсі Марії Матіос. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. № 10 (3). С. 282–287.
9. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : [монографія]. К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. 388 с.
10. Матіос М. Букова Земля. Роман-панорама завдовжки у 225 років. К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2019. 928 с.
11. Словник української ономастичної термінології / Уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н.В. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.
12. Матіос М. Москалиця / Матіос Марія. Москалиця; Мама Маріца – дружина Христофора Колумба. Львів: ЛА «Піраміда», 2008. 64+48 с.
13. Матіос Марія. Солодка Даруся. Львів: ЛА «Піраміда», 2004. 176с.
14. Матіос М. Вибране. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. 424 с.
15. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. К. : Довіра, 2006. 703 с.
16. Матіос М. Черевички Божої Матері. Вирвана сторінка з буковинської саги: Повість. Львів: ЛА «Піраміда», 2013. 208 с.
17. Матіос М. Приватний щоденник. Майдан. Війна... Львів : ЛА «Піраміда», 2015. 356 с.
18. Матіос М. Армагедон уже відбувся: Повість. Львів : ЛА «Піраміда», 2011. 112 с.
19. Матіос М. Нація. Львів: ЛА «Піраміда», 2007. 256 с.
20. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. Словник-довідник. К.: Наук. думка, 1996. 335 с.
21. Трійняк І. І. Словник українських імен. К. : Довіра, 2005. 509 с.
22. Матіос М. МАМІ. Драма на шість дій. К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 288 с.
23. Матіос М. Мама Маріца – дружина Христофора Колумба / Матіос Марія. Москалиця; Мама Маріца – дружина Христофора Колумба. Львів : ЛА «Піраміда», 2008. 64+48 с.

УДК 81'373.2:523.42

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-18>

ВЛАСНІ НАЗВИ ПРОСТОРОВИХ ОБ'ЄКТІВ НА ВЕНЕРІ

PROPER NAMES OF SPATIAL OBJECTS ON VENUS

Торчинський М. М.,

orcid.org/0000-0001-5268-0237

Scopus ID: 58982052000

Researcher ID Web of Science: JYQ-3360-2024

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української філології
Хмельницького національного університету*

Торчинська Н. М.,

orcid.org/0000-0001-6182-0027

Scopus ID: 58982417700

Researcher ID Web of Science: JAC-8543-2023

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри слов'янської філології
Хмельницького національного університету*

Мета дослідження – описати особливості найменувань просторових об'єктів на Венері, зокрема венусооронімів і венусохоронімів – власних назв денотатів вертикального (гір, каньйонів, кратерів тощо) і горизонтального (долин, областей, рівнин тощо) членування.

Переважають складені назви (56,01 %), утворені синтаксичним способом; простими є лише найменування кратерів, утворені шляхом власне семантизації. Астрономічні терміни входять до складу 56,01 % онімів, антропоніми – 48,38 %, теоніми – 37,44 %, власні назви міфічних істот – 18,48 %. Майже в усіх венусонімів епонімами є субстантиви жіночого роду. Прості конструкції мають мотивацію меморіальну (24,32 %) або номінальну (19,46 %); складені – комбіновану: сутнісна поєднується з номінальною (51,36 %) або меморіальною (4,38 %). 93,99 % венусонімів є новими, 6,01 % – новітніми структурами. Аналізовані пропріативи належать переважно до запозичених (транслітерованих із різних мов через посередництво латинської мови) або комбінованих власних назв. Це штучні оніми з відомою, але здебільшого непрозорою етимологією. Більшість венусонімів затверджена Міжнародним астрономічним союзом у латинському написанні (модель «власна назва + астрономічний термін», обидва слова пишуться з великої літери); українською мовою найменування транслітеруються (не перекладаються), термін стоїть на першому місці й пишеться з малої літери, а власне назва – на другому, пишеться з великої літери, паралельно функціонує в називному або родовому відмінку.

У перспективі планується схарактеризувати найменування просторових об'єктів на інших планетах, їхніх супутниках та деяких астероїдах, що дозволить об'єктивно визначити особливості космопонімії Сонячної системи.

Ключові слова: астрономічний термін, венусонім, космопонім, мотивація, походження, семантика, структура.

The article analyzes the features of the names of spatial objects on Venus, in particular Venusooronyms and Venusohoronyms – proper names of denotates of vertical (mountains, canyons, craters, etc.) and horizontal (valleys, regions, plains, etc.) division of territory.

Compound names (56.01%) formed syntactically prevail; only the names of craters formed by actual semantization are simple. Astronomical terms make up 56.01% of onyms, anthroponyms – 48.38%, theonyms – 37.44%, proper names of mythical creatures – 18.48%. Eponyms are the only feminine substantives among all Venusonims. Simple onymes have memorial (24.32%) or nominal (19.46%) motivation; compound onymes have a combined motivation: essential motivation is combined with nominal (51.36%) or memorial (4.38%). 93.99% of Venusonyms are new, 6.01% are the latest structures. The analyzed propriatives are mostly borrowed (transliterated from different languages through Latin mediation) or combined proper names. These are artificial onyms with a

known, but mostly opaque etymology. Most Venusonyms are approved by the International Astronomical Union in Latin writing (the model «proper name + astronomical term», both words are capitalized); in Ukrainian, the name is transliterated (not translated), the term comes first and is written with a lowercase letter, and the proper name is on the second, capitalized, and functions in the nominative or genitive case.

In the future, it is planned to characterize the names of spatial objects on other planets, their satellites and some asteroids. This will make it possible to objectively determine the peculiarities of the Solar System's cosmotoponyms.

Key words: astronomical term, Venusonym, cosmotoponym, motivation, origin, semantics, structure.

Постановка проблеми. Власні назви іменують різні об'єкти і, залежно від цього, мають низку особливостей, які стосуються як їх творення, так і функціонування. Міжнародний астрономічний союз (МАС) теж визначив шість критеріїв, якими мають керуватися дослідники космічного простору при іменуванні статичних денотатів (їх кваліфікуємо як космотопоніми [1, с. 171]). На нашу думку, існує нагальна потреба з'ясувати, чи відповідають найменування просторових об'єктів на Венері цим вимогам МАС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характеристика власних назв просторових об'єктів на інших, крім Землі, планетах у науковій літературі майже відсутня, за винятком хіба що селенонімів (найменувань частин поверхні Місяця), які, наприклад, описував Ю. О. Карпенко у книзі «Назви зоряного неба», у скороченому вигляді (як компіляція низки наукових статей) виданій українською мовою у Львові 2016 року [2].

Певна інформація передусім про космічну терміносистему наявна у словниках та енциклопедіях (наприклад, в «Астрономічному енциклопедичному словнику», редакторами якого були І. А. Климишин та А. О. Корсунь [3]. І. Процик (самостійно або у співавторстві) описувала етимологічні й функціональні особливості українських космонімів, переважно найменувань сузір'їв, зірок і планет [4; 5]. Понад 400 космонімів (назв малих планет, астероїдів, комет тощо), які увічнюють у Всесвіті літопис Української держави, представлені в науково-енциклопедичному виданні «Імена України в Космосі» [6].

Терміносистема української космотопоніміки фактично почала розроблятися лише на початку ХХІ ст. насамперед у статті «Власні назви космічних об'єктів» [7], монографії «Структура онімного простору української мови» [1, с. 175–178] і навчальному посібнику «Українська ономастика» [8] М. М. Торчинського, який розрізняв низку космотопонімів, таких як сатурноніми, ураноніми, юпітероніми та інші, додані до вже наявних в ономастиці селенонімів, марсонімів, меркуріонімів та венусонімів (практикувалася й форма «венеронім», однак слід віддати перевагу латиномовному варіанту), а у складі останніх – венусоороніми, венусохороніми тощо.

Квантитативна характеристика космонімів засвідчила, що це найменше онімне поле: таких пропріативів зафіксовано понад 40 000, причому власне космотопонімів – лише близько 7 000 [9]. Є підстави вважати, що дослідження, виконані протягом останніх років, дозволять збільшити чисельність таких найменувань. Зокрема, за даними МАС, на планеті нараховується 2 046 венусонімів – власних назв 1 887 просторових об'єктів вертикального і лише 159 – горизонтального членування [10]. Опис таких найменувань нині практично відсутній, що й зумовлює актуальність теми статті.

Мета дослідження. Безпосередньо мета нашої роботи – описати особливості найменувань просторових об'єктів на Венері.

Виклад основного матеріалу. Приблизно 80 % поверхні Венери – це рівнини вулканічного походження й подібні до них долини, однак кількісно переважають метеоритні й вулканічні кратери та інші гірські ландшафти. Таким чином, власні назви просторових об'єктів на Венері – це передусім **венусоороніми** (найменування денотатів вертикального членування: височин, гір, дюн, каньйонів тощо, а насамперед – кратерів, які кваліфікуються як западини круглої форми) та **венусохороніми** (власні назви об'єктів горизонтального членування: долин, ліній, областей, рівнин), і більшість таких найменувань має певні особливості, залежні від типу іменованого об'єкта і його розмірів.

Найбільш поширеними серед венусонімів є кратероніми. Загалом на Венері зафіксовано майже 1 000 метеоритних кратерів діаметром від 1,5 до 280 км і приблизно 85 000 вулканічних, більшість із яких менша, ніж 5 км, і лише окремі з них мають діаметр понад 100 км. У матеріалах МАС наведено 900 венусократеронімів, й орієнтовно половина з них, переважно діаметром до 20 км, епонімами має жіночі імена, наприклад, слов'янські (*Івка, Злата, Люба*).

Більші за розмірами кратери мотивовані прізвищами жінок, які досягли успіху в певній сфері діяльності: *Мід* (найбільший кратер на Венері, діаметром приблизно 274 км) ← американо-антрополог Маргарет Мід; водночас у цій ролі фіксуються й імена їхніх звичайних носіїв (*Марія-Челеста* ← дочка Галілео Галілея *Марія-Челеста*).

Астрономічна термінологія (АТ) не є складником найменувань кратерів, тому кваліфікуємо більшість таких пропріальних одиниць як прості, відантропонімні, нові (затверджені МАС у 1980–1990-их роках), меморіальні або номінальні оніми.

Натомість у власних назвах патер, тобто кратерів неправильної форми або низки подібних утворень, термінопозначення є складником пропріативів, яке доповнюється, як і в кратеронімів, прізвищем жінки, відомої в певній сфері діяльності, наприклад, письменстві (*патера Вовчок* ← українська письменниця Марко Вовчок (Марія Вілінська-Маркович); *патера Пчілка* ← українська письменниця й етнограф Олена Пчілка (Ольга Косач)). Епонімами таких найменувань є й іменування королів, цариць, княгинь тощо (*патера Ярославна* ← дружина давньоруського князя Ігоря Ярославна).

Лише відміфонімними, переважно відтеонімними, (в поєднанні з АТ) є найменування каньйонів – глибоких крутосхилих западин, мотивовані іменами богинь Місяця в різних народів (*каньйон Морана* ← чеська богиня Місяця), лісу (*каньйон Баба-Яга* ← слов'янська лісова відьма), полювання (*каньйон Артеміда* ← грецька богиня полювання) тощо.

Аналогічна структура найменувань борозн – довгих, вузьких, неглибоких западин, пропріальним складником яких є імена богинь війни (*борозна Беллона* ← римська богиня війни, дружина Марса), перемоги (*борозна Ніке* ← грецька богиня перемоги), амазонок (*борозна Фелеста* ← цариця амазонок у скіфських епічних переказах), валькірій (*борозна Сігрун* ← скандинавська валькірія), злих войовниць (*борозна Магура* ← слов'янська крилата войовниця) чи інших агресивних духів та істот.

Малопоширеними є найменування круч, крутих схилів, урвищ і подібних об'єктів, що поєднуються з АТ і мотивовані іменами богинь домашнього вогнища в різних народів (*круча Форнакс* ← римська богиня домашнього вогнища й випікання хліба).

Одиничним прикладом представлена власна назва лабіринту – комплексу вузьких перехрещених западин (*лабіринт Радунця* ← давньослов'янська богиня, яка охороняє душі померлих).

Найменування борозн, каньйонів, кратерів, круч, лабіринтів, патер та інших западин на поверхні планети належать до **мінус-оронімів** (об'єктів, розташованих нижче від довкілля [1, с. 160]); їх на Венері реєструється 1 094. Завдяки домінуванню венусократеронімів переважають прості конструкції, мотивовані антропонімами (жіночими іменами (іноді пестливими формами) або прізвищами відомих жінок). Складені пропріальні одиниці поєднують астрономічні терміни й теоніми (імена богинь Місяця, лісів, полювання, війни, перемоги, домашнього затишку тощо), антропоніми (прізвища відомих жінок) та власні назви міфічних істот. Мотивація таких пропріативів – меморіальна або сутнісно-меморіальна, номінальна або сутнісно-номінальна.

Інша група власних назв об'єктів рельєфу, розташованих вище від довкілля, кваліфікується як **плюс-ороніми** [1, с. 160], куди віднесені найменування як окремих гірських вершин і хребтів (гір, горбів, гребенів, дюн, корон, куполів), так і підвищених великих площ (височин, земель, плато, тесер).

Найбільш поширеними є власні назви корон, або вінців, – певних підвищень на стику тектонічних плит, розміром від 150 до 600 км. Крім АТ, складник таких структур – переважно імена

богинь землеробства й родючості в різних народів, наприклад, слов'ян (*корона Триглава*), а також прізвиська реальних жінок (*корона Кассат* ← американська художниця-імпресіоністка Мері Каасат).

Власні назви гір (до цієї групи онімів віднесені й найменування вулканів, оскільки більшість гірських утворень має вулканічне походження) мотивовані іменами богинь і духів, які у віруваннях народів світу відповідають за різні ділянки (наприклад, *гора Скаді*, найвища на Венері, заввишки приблизно 10 700 м, названа в честь велетня Скаді (інші варіанти – Скарі, Скаті), що асоціюється з горами, зимою й полюванням). Складником таких пропріативів є АТ, відповідно, майже всі такі венусоороніми мають сутнісно-номінальну мотивацію (за винятком назви *гори Максвелла* – єдиної на Венері, де епонімом виступає прізвисько чоловіка – фізика Джеймса Клерка Максвелла).

Аналогічні епоніми мають і власні назви куполів – невеликих округлих гір чи пагорбів (*купол Гречуха* ← українське польове божество; *купол Зоря* ← слов'янська богиня світанку).

Достатньо продуктивні й найменування гребенів – лінійних узгір'їв звивистої форми. Такі пропріальні одиниці теж мотивовані іменами богинь, які трапляються в різних народів, зокрема слов'ян (*гребені Денниця, Зоряниця, Метелиця* ← слов'янські богині відповідно дня і світла, нічної блискавки, снігової бурі).

Значно менше зафіксовано найменувань невеликих піднесених ділянок рельєфу, основними епонімами яких виступають імена володарок водної стихії, на зразок: *пагорб Юрате* – морської богині в литовців.

Підвищення у вигляді млинця з круглими обрисами та плоскою вершиною мають назви, у складі яких є імена богинь річкових вод (*височина Егіна* ← грецька річкова німфа).

Назви дюнних полів, ідентифікованих як хвилі, мотивуються іменами богинь пустелі (*хвиля Аль-Узза*).

Загалом проаналізовано 666 найменувань одиничних гірських об'єктів, з яких 69 виявлені у ХХІ ст. Усі пропріальні одиниці є складеними конструкціями, утвореними за моделлю «астрономічний термін + теонім (міфонім, антропонім)», що має сутнісно-номінальну, рідше – сутнісно-меморіальну мотивацію.

Власні назви підвищених територій менш продуктивні, ніж найменування окремих гірських об'єктів.

Для називання тесер (сильно пересічених підвищених ділянок поверхні планети, які займають понад 7,3 % усієї території і зверху подібні до черепиці) дослідники використовують модель «АТ + теонім», де фіксуються імена богинь щастя, долі, везіння тощо в міфах і переказах народів світу, наприклад, слов'ян (*тесери Зустрічі, Судениці, Судіци*), серед яких трапляються оніми з виразним українським забарвленням (*тесери Долі, Лиха, Недолі*).

Найменування хвилястих поверхонь складаються з астрономічного терміна «хвиля» й імен богинь або міфічних істот, які в різних народів світу пов'язані із землею або водою (*хвиля Болотниця* ← слов'янська болотна русалка).

Інші назви підвищених територій менш продуктивні. Зокрема, великі височини кваліфікуються як землі, і цей термін поєднується з іменами богинь любові (*земля Афродіти*). Подібне походження засвідчене в найменуваннях плоскогір'їв: наприклад, АТ «плато» функціонує у сполученні з іменем богині кохання в індусів (*плато Лахмі*).

Загалом структура таких онімів практично не відрізняється від будови інших плюс-оронімів: це складені сутнісно-номінальні конструкції, до складу яких входить відповідний астрономічний термін та ім'я богині кохання, щастя, долі, везіння, річкових вод різних народів.

Власні назви рівнин, які протиставляються хвилястій поверхні, ідентифікуються як **нуль-ороніми** [1, с. 161], однак частіше є складником хоронімів, оскільки на горизонтальне членування тут звертається більше уваги. До венусохоронімів, зокрема, можна віднести найменування власне рівнин, долин, регіонів і ліній.

Власні назви рівнинних територій, нижчих за навколишній рельєф, складаються з АТ й імен героїнь міфів, легенд, казок народів світу (на зразок: найбільша на Венері, розміром 7 520 км, *рівнина Гвіневра* ← напівлегендарна британка, дружина короля Артура). У ролі пропріальної частини засвідчено імена міфічних істот слов'янського походження (*рівнини Снігурочка*), зокрема й оніми з виразним українським колоритом (*рівнини Берегиня, Наява, Русалка*).

Мотивація найменувань долин залежить від їхнього розміру: до складу власних назв об'єктів завширшки понад 400 км входять АТ і слово «Венера» мовами народів світу (*долина Вакарін* ← Венера литовською мовою). Пропріальні одиниці на позначення долин, ширина яких менша від 400 км, поєднують АТ з іменами богинь річок у різних народів (*долина Ніпра* ← слов'янська богиня річки Дніпро).

Великі ділянки поверхні Венери, які на фоні інших виділяються своєю яскравістю, кваліфікуються як регіони, або області. Два венусохороніми, які виникли наприкінці 1970-их років, названі за першими літерами грецького алфавіту, за аналогією до позначень зірок (*області Альфа і Бета*), а решта отримала імена жінок-велетнів, титанид або інших казкових істот (*область Василиса*).

До венусохоронімів віднесені і власні назви ліній, які виділяються на поверхні Венери як горизонтальні об'єкти. Епонімами є імена різних богинь (*лінія Брекста* ← литовська богиня нічної пітьми).

Усі 159 власних назв горизонтальних об'єктів, засвідчених на Венері, – складені конструкції, утворені синтаксичним способом, із сутнісно-номінальною мотивацією, складниками яких є астрономічний термін і переважно імена богинь або міфічних істот жіночої статі.

Характеризуючи етимолого-словотвірну структуру всіх венусонімів, насамперед відзначимо, що переважають складені найменування (56,01 %); простими є лише венусократероніми (43,99 %). Усі найменування кратерів утворені шляхом власне семантизації, а інші венусоніми – синтаксичним. Астрономічні терміни входять до складу 56,01 % онімів, антропоніми (імена або прізвища) – 48,38 %, теоніми – 37,44 %, інші міфоніми (найменування міфічних істот) – 18,48 %, планетонім «Венера» різними мовами – 1,81 %. Прості пропріальні одиниці мають мотивацію меморіальну (24,32 %) або номінальну (19,46 %); складені – сутнісну, поєднану з номінальною (51,36 %) або меморіальною (4,38 %). Як нові можна ідентифікувати 93,99 % венусонімів, як новітні – 6,01 %. Крім ороніма *гори Максвелла*, в усіх найменуваннях, крім АТ, епонімами є субстантиви жіночого роду.

Такі оніми рідко належать до питомих, а переважно – до запозичених (транслітерованих із різних мов через посередництво латинської мови) або комбінованих (якщо астрономічний термін є рідномовним) власних назв. Це штучні оніми з відомою, але не завжди прозорою етимологією, причому непрозора значно переважає.

Висновки. Підсумовуючи, можемо стверджувати, що практично всі венусоніми відповідають вимогам, викладеним у рекомендаціях МАС, оскільки на планеті номінуються здебільшого великі об'єкти, розміром десятки і навіть сотні кілометрів, причому кількість однотипних денотатів обмежується (рідко становить 100 і більше, крім найменувань кратерів). Майже відсутні назви-омоніми. Більшість венусонімів затверджена Міжнародним астрономічним союзом у латинському написанні (модель «власна назва + астрономічний термін», обидва слова пишуться з великої літери); українською мовою найменування транслітеруються (не перекладаються), АТ стоїть на першому місці і пишеться з малої літери, а власне назва – на другому, пишеться з великої літери, паралельно функціонує в називному або родовому відмінку (за аналогією до терміносистеми МАС, віддаємо перевагу першому варіанту). Власні назви кратерів в обох терміносистемах є однослівними конструкціями. Епонімами венусонімів є антропоніми (жіночі імена безвідносно до їхніх носіїв або прізвища жінок із позитивною міжнародною репутацією, діяльність яких відбувалася до XIX ст.), теоніми (крім належних до трьох світових релігій) та найменуваннями міфічних істот багатьох народів світу. Більшість однотипних

просторових об'єктів має чітко визначені моделі утворення їхніх назв, яких дослідники майже завжди намагаються дотримуватися.

У перспективі планується схарактеризувати найменування просторових об'єктів на інших планетах, їхніх супутниках та деяких астероїдах, що дозволить об'єктивно визначити особливості космопонії Сонячної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с. С. 171.
2. Карпенко Ю. Назви зоряного неба. *Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні*. Львів : Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2016. С. 88–151.
3. Астрономічний енциклопедичний словник. За загальною редакцією Климишина І. А. та А. О. Корсунь. Львів : Головна астрономічна обсерваторія НАН України : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2003. 548 с.
4. Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Зошит 4. Астрономічні назви. Укладачі: Процик І., Тимошик Г. Львів, 2006. 140 с.
5. Процик І. Словник власних астрономічних назв української мови. *Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні*. Львів : Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2014. С. 318–336.
6. Імена України в Космосі : науково-енциклопедичне видання. За редакцією Вавилової І. Б. і Плачинди В. П. Львів; Київ, 2003. 730 с.
7. Торчинський М. М. Власні назви космічних об'єктів. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. Вип. 24, частина 3. С. 311–315.
8. Торчинський М. М. Українська ономастика: навчальний посібник. Київ : Міленіум, 2010. С. 26–27.
9. Торчинський М. М. Кількісна характеристика найменувань космічних об'єктів. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика*. Хмельницький, 2019. Випуск 6. С. 130.
10. Венера. URL: <https://surl.li/qhderu> (дата звернення: 12.04.2025).

УДК 811.111'373.2:75

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-19>

ПСИХОМЕНТАЛЬНИЙ АСПЕКТ МОТИВАЦІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНИХ ПІКТОНІМІВ

PSYCHOMENTAL ASPECT OF THE MOTIVATIONAL ORGANISATION OF ENGLISH PICTONYMS

Хаджилій Т. О.,

orcid.org/0009-0006-6542-3225

*аспірантка кафедри граматики англійської мови,
викладачка кафедри іноземних мов професійного спрямування
факультету романо-германської філології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

У статті досліджено психоментальний аспект мотиваційної організації англومовних піктонімів. Мотиваційний аналіз проводився за когнітивно-ономасіологічним підходом. Мета дослідження полягає у вивченні мотивованості англумовних піктонімів, тобто власних назв картин. Об'єктом роботи обрано мотиваційні особливості англумовних піктонімів, а предметом – мотиваційні зв'язки піктонімів, їхньої семантики із позначуванням. Під мотивацію розуміємо аналіз причин їхнього виникнення. Під час нашої розвідки було використано описовий метод для аналізу досліджуваного матеріалу, вибіркового метод для відбору матеріалу та кількісний метод для підрахунку кількості аналізованих одиниць. Тисяча англумовних піктонімів було обрано методом вибірки з каталогів Національної галереї (Лондон), Королівської галереї (Лондон), музею Вікторії й Альберта (Лондон), художньої галереї Ференса (Кінгстон-апон-Халл), художньої галереї Принстонського університету (Прінстон), Національної галереї мистецтв (Вашингтон), художньої галереї в Саутгемптоні (південна Англія), Єльського центру британського мистецтва (Нью-Гейвен), галереї мистецтв Вокера (Ліверпуль) та спеціалізованих мистецьких сайтів. Результати аналізу мотивації англумовних піктонімів показують, що серед назв картин переважає пропозиційна мотивація, що використовує знаки-мотиватори у прямих значеннях. Поширеними є також асоціативна (визначається вибором метафоричних мотиваторів) та модусна (основана на оцінці людиною мотиватора у співвідношенні з функціями відчуттів, почуттів тощо). Рідко зустрічається концептуально-інтеграційна (формує новий знак і концепт), а змішаний тип мотивації (поєднує мотиватори, які позначають різні фрагменти структури знань про предмет) є найменш поширеним. У подальших дослідженнях можна розглянути психоментальний аспект мотиваційної організації інших класів онімів.

Ключові слова: психоментальний аспект, мотиваційний аналіз, піктонім, власна назва, онім, мотивація.

The article focuses on the psychomental aspect of the motivational organisation of English pictonyms. The motivational analysis was conducted using a cognitive-onomasiological approach. The purpose of the study is to explore the motivation of English pictonyms, specifically the proper names of paintings. The object of the research is the motivational peculiarities of English pictonyms, the subject is the motivational relationships between pictonyms, their semantics, and the signified. Motivation is understood as the study of the causes underlying the emergence of the names. The research employed a descriptive method to analyse the selected material, a sampling method for selecting the data, and a qualitative method to calculate the number of analysed units. A total of one thousand English pictonyms were selected from the catalogues of the National Gallery (London), the Royal Gallery (London), the Victoria and Albert Museum (London), the Ferens Art Gallery (Kingston upon Hull), the Princeton University Art Museum (Princeton), the National Gallery of Art (Washington), the Southampton City Art Gallery (Southern England), the Yale Center for British Art (New Haven), the Walker Art Gallery (Liverpool), and various specialised art websites. The results of the motivational analysis show that propositional motivation (using motivator signs in their direct meanings) predominates among painting titles. Associative (determined by the choice of metaphorical motivators) and modal (based on a person's evaluation of the motivator in relation to sensations, feelings, etc.) motivations are also relatively common. Conceptual-integration motivation, which involves the formation of a new sign and concept, occurs rarely. The mixed type of motivation, which combines motivators representing different fragments of knowledge about the subject, is the least frequent. Future studies may consider the psychomental aspect of the motivational organisation of other classes of onyms.

Key words: psychomental aspect, motivational analysis, pictonym, proper name, onyme, motivation.

Постановка проблеми. Дослідження мотиваційної організації власних назв залишається однією з найважливіших проблем теорії номінації пропріативів. Вивчення мотиваційних властивостей онімів дає можливість поглибити знання про концептуальну та мовну картину світу, про зміну світосприйняття речей, їхнього концептуального розуміння та мовного позначення [1, с. 481].

Аналіз мотивації піктонімів у когнітивно-ономасіологічному аспекті має перспективи застосування теоретичного та практичного надбання її опису на матеріалі різноманітних мов. Власні назви картин на даний момент не були об'єктом всебічного та ґрунтовного когнітивно-ономасіологічного дослідження, що породжує **актуальність** даної роботи.

Даний вражаючий та натхненний номінативний матеріал накопичувався протягом всього історичного розвитку англійської мови та її культури, а тому визначення особливостей називання піктонімів дає можливість змістовно та всеохопно пізнати пропріативні механізми, так і їхнє місце у картині світу народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спочатку термін «мотивація» розглядали у формально-структурному аспекті «як вибір мовного матеріалу на позначення ознаки предмета з уже наявного в мові складу мофрем» [1, с. 481]. Згодом з середини ХІХ століття мотивацію розглядали з точки зору семантики. Дослідження когнітивного аспекту онімів показав, що при «творенні номінативних одиниць використовуються різні психічні механізми, пізнавальні можливості свідомості, що зумовлює принципово новий погляд на диференціацію мотиваційних відношень з огляду на нове трактування мотивації як наскрізної лінгвопсихоментальної операції формування ономасіологічної структури на підставі вибору мотиватора (-ів) із мотиваційної бази структури знань про позначене у складній системі зв'язків різних пізнавальних функцій етносвідомості» [1, с. 482].

Дещо пізніше М. М. Торчинський представив свою класифікацію онімів, яка базувалася на аналізі від слова до мотиву номінації, поділивши власні назви за мотивацією на **апотропейні, асоціативні, ідеологічні, квалітативні, локативні, меморіальні, номінальні, патронімічні, посесивні, символічні, ситуативні, сутнісні, темпоральні, комбіновані** та пропріативи з **невідомою** мотивацією [2, с. 464]. На відміну від нього, О. О. Селіванова проаналізувала процес називання від психоментальної операції до слова.

Наслідуючи О. О. Селіванову, В. В. Калько провела когнітивно-ономасіологічний аналіз назв лікарських рослин в українській мові, виокремивши **пропозиційно-диктумну, асоціативно-термінальну та змішану** мотивації [3]. Згодом дослідниця акцентувала свою увагу на комплексному аналізі асоціативно мотивованих іхтіонімів, прийшовши до висновку, що серед різновидів асоціативно-термінальної мотивації власні назви риб варто виокремити наступні: **структурно-метафоричну, метафорично-дифузну та гештальтну** [4]. Г. А. Ярмоленко досліджувала когнітивно-ономасіологічний механізм **модусної** мотивації номінативних одиниць [5]. Далі Н. В. Розінкевич у своїх дослідженнях аналізувала мотиваційні типи номінації назв тварин, виокремивши **пропозиційно-диктумну, асоціативно-термінальну та змішану** мотивації [6]. Ґрунтовним є дослідження С. А. Стройкової, яка провела когнітивно-ономасіологічний аналіз німецьких назв риб [7; 8; 9].

Наслідуючи модель О. О. Селіванової, Швець А. І. проаналізувала когнітивно-ономасіологічну природу мотивації як процесу та мотивованості як його результату, визначила типи мотивації, які були виявлені представниками різних наукових напрямів досліджень [10]. Змістовним є дослідження О. Б. Негер, яка окреслила мотиваційні особливості урбанонімів. Під час аналізу мотиваційних груп дослідниця віштовхувалась від виділення окремих концептів, які були задіяні у формування центрів мотиваційного підґрунтя та творили ієрархію відповідних мотиваційних ознак [11]. О. В. Зосімова розглянула мотиваційні особливості прізвиськ спортивних команд американських університетів і коледжів, виділивши серед них **реально та умовно** мотивовані неофіційні назви [12].

Чимало ономатологів вивчали мотивацію онімів, які мають відношення до матеріальної сфери діяльності людини. Так, О. О. Васильєва проаналізувала мотиваційну типологію ідео-німів, описавши окремо мотивованість імажонімів, серед яких найбільший відсоток складає **пропозиційна** мотивація, далі йде **асоціативна** мотивація, яка також являється поширеною, **модусна** мотивація рідко зустрічається, найменший відсоток складає **змішана** мотивація, яка відслідковується в поодиноких випадках [13].

Мета дослідження. Дане дослідження має за мету схарактеризувати мотивованість **пікто-німів**, тобто власних назв картин, за когнітивно-ономасіологічним підходом. Тисяча англомовних піктонімів було обрано методом вибірки з каталогів Національної галереї (Лондон), Королівської галереї (Лондон), музею Вікторії й Альберта (Лондон), художньої галереї Ференса (Кінгстон-апон-Халл), художньої галереї Принстонського університету (Прінстон), Національної галереї мистецтв (Вашингтон), художньої галереї в Саутгемптоні (південна Англія), Єльського центру британського мистецтва (Нью-Гейвен), галереї мистецтв Вокера (Ліверпуль) та спеціалізованих мистецьких сайтів.

Виклад основного матеріалу. **Мотивація** – це «наскрізна лінгвопсихоментальна операція взаємодії різних пізнавальних функцій свідомості та складників структури знань про позначене, яка зумовлює структурно-семантичну залежність твірних і похідних мовних знаків» [14, с. 40].

О. О. Селіванова запропонувала модель продукування номінативних одиниць, основу на наступних етапах:

1) **перший етап** – апперцепція (психонетичний), яка ділиться, у свою чергу, на такі рівні: мотив – поява бажання; сенсорно-моторне сприйняття позначуваного за рахунок виділення його серед собі подібних; гештальтування як формування суб'єктивного чуттєвого образу; установка; утворення уявлення про побачене;

2) **другий етап** – інтеріоризація (когнітивний), що полягає у трансформації уявлення про позначуваний об'єкт на довербально-мисленнєвий рівень значення. На цьому етапі відбувається концептуалізація як накопичення певної інформації про об'єкт за рахунок когнітивної діяльності;

3) **третій етап** – внутрішнє програмування (превербальний), на якому «застосовується рівень інтенції як задуму внутрішньої програми кодового переходу до вибору мотиваційної бази зі структури концепту й далі до формування ономасіологічної структури найменування»;

4) **четвертий етап** – селекція (номінативно-вербальний), яка поділяється на рівні: «вибору ономасіологічної ознаки з активованої мотиваційної бази; одночасної ономасіологічної імплікації; вибору ономасіологічної категорії та базису з одночасною граматикалізацією, а для найменувань-сполук – синтаксичної організації знака; формальної процедури поєднання ознаки і базису, яка може спричинити чергування, усічення основи, скорочення; семантизації»;

5) **п'ятий етап** – парадигмізація й синтагмізація (системно-функціональний) полягає в «отриманні готовим знаком словотвірного потенціалу, місця в системі лексичних зв'язків, граматичній підсистемі, мовленнєвому потоці» [14].

За О. О. Селівановою, когнітивно-ономасіологічний підхід до аналізу мотивації складається з двох етапів:

1) інтерпретація ономасіологічної структури;

2) концептуальне моделювання структури знань про позначене або її фрагмента [1, с. 482].

Дослідниця описала модель ментально-психонетичного комплексу (МПК), яка «відображає інформаційну структуру свідомості як холістичного психофункціонального континууму поєднання пізнавальних функцій відчуттів, почуттів, мислення, інтуїції та трансценденції й колективного позасвідомого» [1, с. 482].

В залежності від статусу мотиватора в моделі структури знань про позначене мотивацію можна поділити на такі типи [1, с. 483]:

1) **пропозиційну** – «застосовує знаки-мотиватори у прямих значеннях, що фіксують в ономазіологічній структурі відносно істинну та несуперечливу інформацію про позначене». У процесі називання відбувається перенесення позначень однієї складової на іншу, імені класу об'єктів на об'єкт певного класу, позначення як частини на ціле, так і цілого на частину за дотичністю у межах конкретної ситуації. Наприклад, назва картини *An Iron Forge* (Joseph Wright) передає характеристику зображуваного, а саме ковальську майстерню; картина *Chrysanthemums, fruits and plate* (Emily Stannard) передає натюрморт з хризантемами та фруктами на тарілці; картиною *Conway Castle* (Richard Wilson) автор хотів передати замок Конвей короля Англії Едуарда I, який відігравав важливу роль у війнах; полотно *Goldsmith workshop* (John Absolon) передає характеристику локації, де працюють з виробами, виготовленими з золота; роботою *London from Greenwich Park* (William Turner) митець хотів передати велич столиці, яка розширюється; картина *Ophelia* (John Everett Millais) дає розуміння того, що на полотні зображений персонаж відомої п'єси Вільяма Шекспіра «Гамлет»; полотном *Rainbow over the Shrewsbury Battlefield* (David Cox) художник хотів передати атмосферу поля битви, над яким вийшла веселка; полотно *Romeo and Juliet* (Frank Dicksee) передає образ закоханих з відомої трагедії Вільяма Шекспіра «Ромео і Джульєтта»; картина *Warwick Castle* (Frank Herbert) надає розуміння зображуваного – одного із кращих замків Англії періоду Середньовіччя;

2) **асоціативну** – «характеризується вибором мотиваторів метафоричного статусу на підставі аналогічних зв'язків з іншими концептуальними сферами свідомості». Наприклад, за допомогою назви *April Love* (Arthur Hughes) художник хотів метафорично передати образ романтичної молододі пари в період емоційної кризи, яку вони проживають разом; картиною *A Voice of Joy and Gladness* (John Samuel Raven) митець метафорично передав історію краси та витонченості природи навесні, духовного піднесення; робота *Daughters of Revolution* (Grant Wood) передає образ трьох жінок, які несуть в собі революційне минуле Америки, вони представляють собою нове покоління з радикальними змінами; картиною *Death and the Maiden* (Marianne Stokes) митець хотів передати момент смерті дівчини, яка з'являється їй у чорному жіночому образі з крилами, щоб забрати з собою. За допомогою назви адресат розуміє, що на полотні відбувається протистояння краси та смерті, молодості та неминучості долі; полотном *First Touch of Autumn* (William Merritt Chase) художник зобразив спокійну красу природи з приходом осені, що символізує початок змін, перехід до нового; назвою *Queen of Nations* (Richard Ball Spencer) художник передав величний образ корабля, який збудували у Шотландії та потопили біля узбережжя Нового Південного Уельсу. Судно увійшло в історію та має велике значення для шотландського народу, адже несе в собі військову та державну могутність; картина *Sweet Dreams* (Marianne Stokes) метафорично передає образ сплячої на лавці дитини, якій сниться приємний сон. У назві втілений спокій, емоційна безпека від навколишнього світу; відома робота *The Age of Innocence* (Joshua Reynolds) передає образ маленької дівчинки, яка сидить на землі та уособлює невинність, чистоту та щирість; містична картина *The Grey Lady* (John Everett Millais) символізує образ вбитої жінки, яка скитається по нічному замку. Назвою художник передав містичність, надприродність зображуваного, яке втілене в історії про привида; полотно *The Heart of Nature* (John Finnie) уособлює духовну рівновагу з природним світом, чистоту, гармонію;

3) **модусну** – «ґрунтується на оцінці носіми мови знака мотиватора в кореляції із психічними функціями вудчуттів, почуттів, архетипами позасвідомого». Модусний компонент, взаємодіючи з сферою мислення, представляє раціональну оцінку, а зв'язок з психічними функціями відчуттів та почуттів формує сенсорний та емоційний типи оцінки. Наприклад, у назві картини *A Fresh Gale* (Richard Wright) художник надав оцінку бурі за допомогою прикметника *fresh*; роботою *Bright Eye* (John Everett Millais) митець зацентрував увагу аудиторії на очах юної дівчинки за допомогою прикметника *bright*; іншим прикладом є полотно *Great Expectations* (David Brian Smith), який підкреслив очікування словом *great*; відома картина *My Fair Lady*

(Edmund Leighton) показує відношення митця до молодої нареченої, яка зображена на полотні, за допомогою прикметника *fair*; за допомогою назви *Nameless and Friendless* (Emily Mary Osborn) митець дав оцінку жінці, яка зображена на полотні, демонструючи певні протиріччя, які виникали у вікторіанський період; за допомогою полотна *New Road* (Grant Wood) автор дає оцінку дороги за допомогою прикметника *new*; картиною *Old Times* (Edmund Leighton) художник виділив період, на якому акцентував увагу за допомогою прикметника *old*; картиною *Sentimental Ballad* (Grant Wood) автор дає оцінку зображуваному за допомогою прикметника *sentimental*; за допомогою слова *dismayed* у назві картини *The Dismayed Artist* (George Hardy) митець дає оцінку зображеному художнику; за допомогою слова *little* митець характеризує юну дівчину на картині *The Little Gleaner* (William Powell Frith);

4) **змішану** – «суміщає мотиватори, що позначають різні за статусом фрагменти структури знань про позначене». Наприклад, назва картини *A Distinguished Member of the Humane Society* (Edwin Landseer) поєднує у собі пропозиційну мотивацію (вказує на те, що на картині зображений член суспільства) та модусну мотивацію (художник характеризує члена суспільства як *distinguished*); назва полотна *Rain, Steam and Speed – The Great Western Railway* (William Turner) об'єднує пропозиційну мотивацію (назва залізниці), модусну мотивацію (автор використовує прикметник *great*) та асоціативну мотивацію (*Rain, Steam and Speed* – уособлює відсилання на промислову революцію; даною комбінацією художник хотів показати, що новітні технології це нова реальність, яка стрімко наближається);

5) **концептуально-інтеграційну** – «формує новий знак і його концепт на підставі поєднання двох концептів і їхніх знаків». Наприклад, назва картини *The Scapegoat* (William Holman Hunt) поєднує два концепти: перший – «козел відпущення», тобто позначення тварини, яка несла на собі гріхи єврейського народу; другий – так описують людину, на яку покладають відповідальність за чийсь дії; назва картини *Othello* (William Mulready) має два концепти: перший – ім'я чоловіка, яке походить з італійської мови; другий – так називають дуже ревниву людину; назва полотна *Madonna and Child* (Carl Meinelt) позначає два концепти: перший – образ матері та дитини; другий – уособлення Діви Марії та Ісуса Христа.

Можна прийти до висновку, що пропозиційна мотивація переважає серед піктонімів та складає 47% (470 одиниць) від загальної кількості. Поширеною є також модусна мотивація, якій відповідає 30% від загальної кількості (300 одиниць). Менш поширеною є асоціативна мотивація – 20% (200 одиниць). Нерозповсюдженою є концептуально-інтеграційна мотивація, яка становить 2% від загальної кількості (20 одиниць). Поодинокі приклади зустрічаються змішаної мотивації – 1% (10 одиниць). Отримані результати представлено у діаграмі, що показує співвідношення між різними типами мотивацій проаналізованих піктонімів (рис. 1):

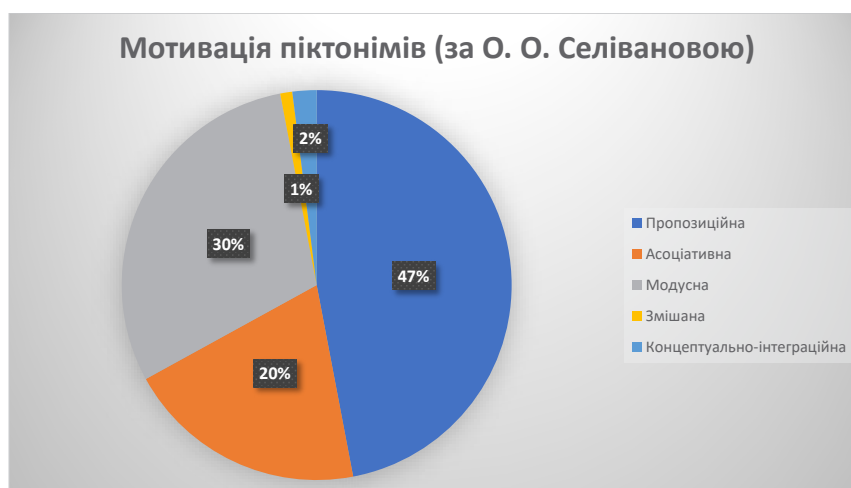


Рис. 1. Співвідношення між мотиваційними типами англomовних піктонімів

Висновки. Таким чином, проведений когнітивно-ономасіологічний аналіз англomовних пік-тонімів показав, що пропозиційна мотивація складає більшість, тому що художник за допомогою назви картини дає адресату чітке розуміння того, що буде зображено на полотні. Асоціативна та модусна мотивації складають теж великий відсоток від загальної кількості проаналізованих одиниць через те, що за допомогою метафоричних мотиваторів та оцінки митець може донести до аудиторії певне повідомлення, підкреслити важливі моменти, події або зацентрувати увагу на моменті з життя. Концептуально-інтеграційна мотивація зустрічається не так часто, як інші види, через те, що створення нового концепту є доволі складним процесом та ускладнює процес розуміння твору. Змішаний тип мотивації є найменш поширеним, тому що мало назв картин поєднують різні мотиви номінації. Тому можна зробити висновок, що картин з концептуально-інтеграційною та змішаною мотиваціями небагато. У подальших дослідженнях можна розглянути психоментальний аспект мотиваційної організації інших класів онімів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.
2. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 550 с.
3. Калько В. В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз назв лікарських рослин в українській мові : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Черкаський держ. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2003. 203 с.
4. Калько В. В. Асоціативно-термінальна мотивація українських назв риб. *Мовознавчий вісник*. 2015. Вип. 20. С. 44–51.
5. Ярмоленко Г. А. Модусна мотивація дериватів в українських народних піснях про кохання. *Мовознавчий вісник*. 2013. Вип. 16–17. С. 230–236.
6. Розінкевич Н. В. Мотиваційні типи номінації назв тварин в українській мові у когнітивно-ономасіологічному аспекті. *Дивослово*. 2014. Вип. 4. С. 41–44.
7. Стройкова С. А. Метафорична мотивація німецьких іхтіонімів. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. 2024. Вип. 1 (208). С. 360–365.
8. Стройкова С. Модель походження німецьких номенклатурних назв риб. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 32 (2). С. 118–122.
9. Стройкова С. А. Пропозиційно мотивовані іхтіоніми у німецькій мові. *Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки*. 2014. Вип. 27. С. 129–135.
10. Швець А. І. Когнітивно-ономасіологічна природа мотивації як процесу й мотивованості як його результату. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9 : Сучасні тенденції розвитку мов : зб. наук. праць*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 14. С. 225–233.
11. Негер О. Б. Мотивація як основний критерій класифікації урбанонімії (на матеріалі закарпа-тоукраїнських урбанонімів). *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер. : Філологічні науки (мовознавство)*. 2017. Вип. 8 (2). С. 5–8.
12. Зосімова О. В., Очнєва Т. О. Мотивація прізвиськ спортивних команд американських університетів і коледжів. *Лінгвістичні дослідження*. 2020. Вип. 53. С. 3–16.
13. Васильєва О. О. Структурно-семантичні особливості ідеонімів (на матеріалі англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2019. 212 с.
14. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Монографічне видання. Черкаси, Чабаненко Ю., 2012. 488 с.

УДК 811.161.2'373.23 (477.81)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-20>

ПРИЗВИЩА РІВНЕНЩИНИ ІЗ СУФІКСАМИ -АК, -ЯК

SURNAMES OF RIVNENSHCHINA WITH THE SUFFICES -AK, -YAK

Шийка С. В.,

orcid.org/0000-0002-8138-7205

Scopus Author ID: 58571833200

Researcher ID: V-5897-2018

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри журналістики та українознавства

Національного університету водного господарства та природокористування

Статтю присвячено дослідженню особливостей формування і розвитку прізвищ історичної Рівненщини із суфіксами -ак, -як. Уточнено генезу, функції, словотворчі особливості і поширеність антропонічних формантів -ак, -як, розглянуто еволюцію регіональних прізвищ із цими суфіксами.

Зазначається, що характерні для українсько-західнослов'янської мовної єдності суфікси -ак < *-акъ, -як < *-якъ мають давні індоєвропейські та праслов'янські витоки. З великою долею ймовірності можна стверджувати, що в історичну епоху вони замінили собою короткий і малозначущий архаїзм -к-. Первинною функцією формантів була демінутивна, яка згодом за нейтрально-асемантичною ознакою формалізувалася в антропонімічну.

Практика використання регіональних прізвищ із суфіксами -ак-, -як- характерна для історичної Рівненщини XVI століття, як і всієї України, згодом трохи уповільнюється і набуває сучасних тенденцій з юридичною кодифікацією власних особових назв. У сучасному антропоніміконі краю прізвища з -ак (-як), -чак малопродуктивні і становлять близько двох із половиною відсотків від загальної кількості подібних назв.

Відібрані регіональні назви диференційовано у дві тематичні групи за лексико-семантичним і морфологічним способами творення. До першої, відносно невеликої групи назв, віднесено прізвища, які постали в результаті безпосередньої онімізації загальних назв чи антропонімів, що утворені за допомогою наростків -ак- (-як-), -чак-. З метою забезпечення цілісної єдності свідомо розглянуто також прізвища (звичайно ж не морфологічні утворення) у яких -ак- (-як-), -чак- є частиною кореня слова. До другої групи віднесено відіменні і відапелятивні суфіксальні назви. Розподіл останніх здійснено за загальними словотвірними значеннями: особа – носій предметної ознаки, особа – носій певної атрибутивної ознаки, особа – виконавець певної дії, особа співвідносна з певним числом.

Ключові слова: антропонім, прізвище, Рівненщина, суфікс.

The article is devoted to the study of the features of the formation and development of surnames of the historical Rivne region with the suffix -ak, -yak. The genesis, functions, word-forming features and prevalence of anthroponymic formants -ak, -yak are specified, and the evolution of regional surnames with these suffixes is considered.

It is noted that the suffixes -ak < *-akъ, -yak < *-якъ, characteristic of the Ukrainian-West Slavic linguistic unity, have ancient Indo-European and Proto-Slavic origins. It can be argued with a high degree of probability that in the historical era they replaced the short and insignificant archaism -k-. The primary function of the formants was diminutive, which later, according to a neutral-asemantic sign, was formalized into anthroponymic.

The practice of using regional surnames with suffixes -ak-, -yak- is characteristic of the historical Rivne region of the 16th century, as well as of the whole of Ukraine, later slowing down a bit and acquiring modern trends with the legal codification of proper personal names. In the modern anthroponymic of the region, surnames with -ak (-yak), -chak are unproductive and make up about two and a half percent of the total number of such names.

The selected regional names are differentiated into two thematic groups according to lexical-semantic and morphological methods of creation. The first, relatively small group of names includes surnames that arose as a result of direct onymization of common names or anthroponyms, formed using the suffixes -ak- (-yak-), -chak-. In order to ensure holistic unity, surnames (of course, not morphological formations) in which -ak- (-yak-), -chak- are part of the root of the word were also deliberately considered. The second group includes nominal and appellative suffix names. The latter were divided according to general word-forming meanings: a person is the bearer of a subject attribute, a person is the bearer of a certain attributive attribute, a person is the performer of a certain action, a person is correlated with a certain number.

Key words: anthroponym, surname, Rivne region, suffix.

Постановка проблеми. Формування антропоніміки як цілісної наукової системи базується на основі прикладного лінгвістичного матеріалу. Важливим напрямом сучасних ономастичних студій є дослідження еволюції регіональних прізвищевих систем. З огляду на це актуальність вивчення прізвищ (прізвищевих назв до юридичної кодифікації прізвищ) старовинного слов'янського краю – історичної території Рівненської області, зокрема із суфіксами *-ак*, *-як*, в діяхронічному розвитку видається нам незаперечною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження базується на наукових досягненнях українських лінгвістів П. Білоусенка та ін. [1, с. 341–342], О. Кровицької [2, с. 68–71], О. Царука [3, с. 231] про особливості словотворення, зокрема і назв осіб з формантами *-ак-* (*-як-*), *-чак-*, в українській мовній традиції, системних працях вчених-ономастів про розвиток українських прізвищ Ю. Редька [4, с. 107–109], П. Чучки [5, с. 593–620], результатах регіональних розвідок І. Митник [6], Ю. Фернос [7, с. 131–132], П. Чучки [8, с. 304–307] та ін. Прикладним матеріалом дослідження послужили антропоніми, вилучені з літописних та архівних джерел, наукових та науково-популярних праць, зокрема місцевого краєзнавця Я. Пури [9–12], відомостей інтернет-мережі.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей формування і розвитку прізвищ історичної Рівненщини із суфіксами *-ак*, *-як*. Для реалізації мети поставлено завдання: уточнити генезу, функції, словотворчі особливості і поширеність антропонімічних формантів *-ак*, *-як*, спроектувати зазначене на еволюцію розвитку прізвищ історичної Рівненщини із цими суфіксами, використавши для цього регіональний ономастичний матеріал, вилучений із доступної джерельної бази і класифікований за особливостями твірних основ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом суспільно-історичної еволюції словотвірний тип із суфіксом *-ак* (*-як*) в українській мові був малопродуктивним, однак відзначався різноманітністю лексико-словотвірних значень. Ймовірно тому нестримним бажанням дослідників було пояснити витоки морфологічного форманта і його прикладне застосування. Варто зауважити, що єдиної думки щодо цього в слов'янському мовному середовищі не напрацьовано. В узагальненнях українських вчених, зокрема П. Білоусенка та ін. [1, с. 341], О. Кровицької [2, с. 69], здійснених за результатами опрацювання дотичних ономастичних джерел, висловлюються три основні версії походження суфікса *-ак* < **-акъ* (*-як* < **-jakъ*). За першою з них, формант **-акъ* (**-jakъ*) виник в результаті доєднання до іменних або дієслівних абстрактних структур з кінцевим *-а* чи прикметників на *-і* індоєвропейського короткого архаїзму *-k-* в праслов'янську епоху, за другою, він був успадкований праслов'янською мовою в готовому вигляді з праіндоєвропейської, за третьою, цей суфікс є порівняно недавнім новоутвором, який розвинувся самостійно в кожній мові. Безумовно, кожна з висловлених гіпотез має право на існування і може бути підтримана чи спростована опрацюванням значного антропонімічного матеріалу. Нині однозначно можна стверджувати, що аналізовані форманти сформувалися на індоєвропейському і праслов'янському мовному ґрунті. Варто підтримати думку О. Царука, висловлену на основі конкретного дериваційного матеріалу про те, що ареалом функціонування типового переважно для антської мовної підгрупи суфікса **-акъ* є українсько-західнослов'янська єдність, пор., укр. *жебрак*, *пйак*, *вояк*, польськ. *žebrak*, *pajak*, *wojak*, чеськ. *žebrák*, *piják*, *voják* [3, с. 231].

Первинною функцією суфікса *-ак* < **-акъ* була ймовірно демінутивна. Вона прослідковується на прикладах загальних назв, що позначають невеликі або молоді істоти: *лошак* 'молодий кінь', д.-рус. *лошакъ*, польськ. *łozzak* 'лошак' [13, с. 296], *юнак* 'молода людина' [14, с. 2951], в.-луж. *junač* 'юнак', н.-луж. ст. *junač* 'молодець, герой' [15, с. 522]. Демінутивну семантику на позначення 'молодого лісу' на Рівненщині передає географічний термін *молодняк* 'молодий ліс' (пор.: *молодняк* 'молодий сад, ліс' [14, с. 1333]), 'малого рову' – *ривчак* (пор.: *ривчак* 'зменшувальне від рів' [14, с. 2261]) [16, с. 70, 96]. Основною ж функцією аналізованого морфологічного форманта була і залишається антропонімічна. Первинна демінутивна семантика, напри-

клад, у прізвищі першоносія **Філяк** [11, с. 264] ‘син Філя (Филимона)’, ‘малий Філь’ з часом втратилася і власна назва набула формального нейтрально-асемантичного статусу. Тепер офіційне прізвище передає лише патронімічне значення, засвідчуючи, що першоносієм був сином Філя (Филимона). Суфікс *-ак* причетний також до формування давніх особових імен *Білак*, *Мудрак*, *Новак*, *Шестак* тощо, які з часом могли формалізуватися до прізвищевих назв: (1437) *Chodor Bilak*¹ [17, с. 51], пор. також сучасні рівненські прізвища **Білак** [11, с. 151], **Мудрак** [18, с. 502], **Новак** [19, с. 141], **Шестак** [12, с. 269].

Особові назви з аналізованим суфіксом на українській історичній території засвідчуються вже в давньоруських літописах: (1096) *хан Боняк*, (1097) *муж Туряк* [20, с. 140, 146]. Із початком XV ст. патронімічна модель з суфіксом *-ак-* (*-як-*) активізується на західноукраїнських землях: (1414) *па(н) корча(к)*, (1407) *пань нестакъ*, (1421) *бо(б) оприша(к)* [5, с. 606]. У другій половині XVI ст. прізвищеві назви з суфіксом *-ак-* (*-як-*) стають тут типовим явищем: *Wasko Huszak*, *Andrey Pepelczak*, *Losko Zinczak*, *Chwedor Bistrak*, *Slec Moraszczak*, *Szenko Tolsczak* [21, с. 127, 138, 140]. Яскравим підтвердженням староукраїнської лінгвістичної картини виступають регіональні особові назви історичної Рівненщини: (1570) *Яцко Маусак*, *Супрун Сугак*, *Иван Падыак* [22, с. 38–40], (1576) *Иван Русакъ*, *Яким Русакъ* [22, с. 48, 63], (1603) *Изубъ Буинак* [22, с. 91], (1649) *Иван Буняк* [19, с. 16] та ін.

Ономастичні джерела засвідчують зростання словотворчої продуктивності форманта *-ак-* (*-як-*) в українській антропонімії протягом наступних двох століть. Доказовим фактажем виступає немала кількість прізвищевих назв у дволексемних антропонімічних формах реєстру Уманського полку Війська Запорозького 1649 року: *Павло Щербакъ*, *Васил Леснякъ*, *Лавринъ Шостак*, *Хведоръ Леснякъ*, *Уласъ Третьакъ*, *Семень Буряк* [23, с. 203, 205, 210, 219, 222, 226]. На Гуцульщині і Західному Поділлі патроніми на *-як* (*-чак*) у XVIII ст. становили чверть, а на Бойківщині, Лемківщині та над Сяном їх питома вага нерідко сягала половини всіх іменникових патронімічних утворень [5, с. 613]. На Рівненщині і Волині подібні моделі цього періоду не були продуктивними, пор. рідкісні прізвища у дослідженні І. Митник: (1631) *Stepan Mysak*, (1694) *Demid Klimczak*, (1735) *Wasył Hawrylak*, (1762) *Jakub Kasprzak*, (1774) *Michał Kuzmiak* [6, с. 244]. Суттєве зростання їх чисельності в місцевому антропоніміконі як і на всьому українському ареалі припадає на початок XX ст., коли відбулися юридична кодифікація прізвищ і запровадження трилексемної форми іменування особи.

У сучасному антропоніміконі України прізвища на *-ак* (*-як*) займають третє місце серед подібних назв у трьох західних областях: Закарпатській, Львівській та Івано-Франківській. Найбільше їх на Бойківщині – 24%, Західному Поділлі – 16,1% та Гуцульщині – 11,68%. У східному напрямку їх відносний показник зменшується. Для прикладу на території Уманщини суфікс *-ак* (*-’ак*), *-чак* малопродуктивний, а динаміка назв упродовж останніх століть є незначною, пор.: XVII ст – 0,57%, XVIII ст – 0,68%, XIX ст. – 0,28%, XX ст. – 0,27%, початок XXI ст – 1,91% [7, с. 131]. Пор. також статистичні показники у Ю. Редька [4, с. 205–206]. На території історичної Рівненщини прізвищевих назв з суфіксами *-ак-* (*-як-*), *-чак-* у період до початку їх офіційної формалізації засвідчено небагато: 25 онімних одиниць із близько трьох тисяч, що становить 0,8%. Серед понад 21,5 тис. прізвищ, які функціонували на території області протягом XX – початку XXI ст. таких назв 542, що становить 2,5%, причому відсоток форм з *-ак* (1,45%) мало відрізняється від відсотка з *-як* (1,1%). Ідентичний відсотковий показник 2,5% (306 онімних одиниць із понад 12,2 тис.) становлять сучасні прізвища обласного центру, засвідчені в телефонному довіднику 2025 року [24]. Варто зауважити, що динаміка і практика використання подібних назв в діяхронічному розвитку і на сучасному рівні синхронізується з основними тенденціями, висловленими в актуальних регіональних і національних антропонімічних дослідженнях.

¹ Усі аналізовані в статті антропоніми подано в графіці тих писемних джерел, із яких їх вилучено; в дужках зазначено рік фіксації історичних назв.

Суспільний розвиток відбувається за певними логічними послідовностями, які описуються інформаційними моделями. Такими лінгвістичними моделями є і регіональні прізвища, в т. ч. із суфіксами *-ак-* (*-як*), *-чак-*. Важливо, на нашу думку, спроектувати висловлене вище на формування прізвищевої системи рівненського краю. В ономастичному середовищі напрацьовані конкретні методики класифікації, вивчення витоків й еволюції таких назв (напр. [4, с. 107–109; 7, с. 131–132; 8, с. 304–307]. Використовуючи практику дедуктивного аналізу, диференціюємо вибірку місцевих прізвищ за лексико-семантичним і морфологічним способами творення, згодом, віднесені до цих тематичних груп антропоніми проаналізуємо за семантикою й особливостями твірних основ.

Невелика частина власних назв утворена шляхом лексико-семантичного переосмислення від імен чи апелятивів, в основі яких вже були морфологічні елементи *-ак-* (*-як*), *-чак-*. У процесі антропонімізації відбулася лише формалізація вихідного слова до розряду прізвищ. У такий спосіб, ймовірно, від особових імен, прізвиськ постали регіональні прізвища: *Бережняк* [25, с. 237], *Березняк* [11, с. 150], *Босак* [12, с. 166], *Гірняк* [11, с. 169], *Крайняк* [19, с. 487], *Лисак* [18, с. 172], *Новак* [19, с. 141], *Приймак* [11, с. 236]; від вказівки на національну, діалектну та територіальну приналежність: (1576) *Иван Русакъ*, *Яким Русакъ* [22, с. 48, 63], *Земляк* [28, с. 506], *Литвак*, *Літвак* [11, с. 210], *Поляк* [11, с. 235], *Прусак* [19, с. 422], *Гоцуляк*, *Гуцуляк* [12, с. 180, 183]; від особових апелятивів, зокрема, агентивно-професійних й атрибутивних назв: *Біляк* [11, с. 152], *Гудак* [11, с. 175], *Дивак* [11, с. 179], *Мудрак* [18, с. 502], *Рибак* [11, с. 240], *Сивак* [11, с. 247], *Синяк* [19, с. 326], *Співак* [11, с. 253], *Стрижак* [11, с. 255], *Чудак* [12, с. 266]; від неособових апелятивів, позначень природних реалій і різних абстракцій: (1570) *Супрун Сугак* [22, с. 40], (1903) *Хом'як* [19, с. 230], *Бабак* [11, с. 145], *Вишняк* [25, с. 489], *Вітряк* [11, с. 163], *Гусак* [11, с. 176], *Дубчак* [19, с. 101], *Корчак* [26, с. 405], *Кругляк* [11, с. 204], *Кусак* [26, с. 552], *Свіжак* [11, с. 246], *Ступак* [11, с. 255], *Черпак* [27, с. 321] тощо. Варто відмітити декілька прізвищ, які не відносяться до цієї тематичної групи назв, але в їхніх непохідних апелятивних основах є *-ак-*: *Бак* [25, с. 181], *Бурлак* [25, с. 407], *Ковпак* [26, с. 290], *Дяк* [28, с. 410], *Жак* [9, с. 40], *Єрмак* [28, с. 429], *Пастернак* [11, с. 230], *Рак* [11, с. 239], (1603) *Молик Сак* [22, с. 90], *Судак* [11, с. 255], *Фак* [27, с. 191], *Чумак* [11, с. 272].

Переважна більшість особових назв досліджуваної вибірки утворена морфологічних способом. До групи відіменних прізвищ віднесемо патронімічні і матронімічні утворення із суфіксами *-ак-* (*-як*), *-чак-*. Семантично вони відбивають родинні мотиваційні зв'язки їх першого носія. Від різних структурних варіантів і давності чоловічих імен утворено прізвища: (1649) *Иван Буняк* [19, с. 16] < слов'янського особового імені *Буна* [17, с. 90], (1860) *Стефанъ Іаковлевъ Федорнякъ* [29, с. 128], *Андросяк* [10, с. 3], *Андрушак*, *Андрушак* [11, с. 144], *Ваняк* [25, с. 431], *Гапончак* [12, с. 175], *Гринчак*, *Гришак* [11, с. 173, 174], *Грицак* [28, с. 207], *Даниляк* [11, с. 176], *Климчак* [11, с. 196], *Лесяк* [18, с. 165], *Миколайчак* [18, с. 421], *Мисак* [18, с. 433], *Михайляк* [9, с. 77], *Михаляк* [18, с. 444], *Наумяк* [19, с. 217], *Петруняк* [10, с. 126], *Семенчак* [30, с. 262], *Семеняк* [10, с. 145], *Стефанияк* [30, с. 444], *Федак* [11, с. 262], *Федорак* [11, с. 263], *Феняк* [12, с. 256], *Філіпчак* [27, с. 217], *Філяк*, *Флорак*, *Франчак* [11, с. 264], *Якубчак* [27, с. 501], *Якуб'як* [11, с. 280], *Якубяк* [27, с. 501], *Янчак* [11, с. 280], від жіночих імен: *Марушак* [18, с. 321], *Настасяк* [11, с. 222], *Ольчак* [31, с. 340], *Пашняк* [10, с. 124], *Томчак* [27, с. 140], *Устяк* [11, с. 262].

У тематичній групі патронімічних назв ми свідомо не розглядаємо прізвища, утворені від особових назв прізвиськового типу, як це, наприклад, зроблено у класичних ономастичних наукових працях Ю. Редька [4, с. 107] та П. Чучки [8, с. 305], оскільки вважаємо, що важко встановити часову, мотиваційну і значеннєву межу між первинним апелятивом і пізнішим прізвиськом. Натомість для групування відапелятивних прізвищ використовуємо методику класифікації дериватів із суфіксом *-акъ* за словотвірними моделями, запропоновану в дослідженні О. Кровицької, яка передбачає додавання форманта до різних твірних основ: іменника,

прикметника, дієслова, числівника і їх дистрибуцію за загальними словотвірними значеннями. Науковиця зазначає, що таке доєднання «не викликає особливих морфологічних змін, крім усичення кінцевих голосних, чергування приголосних у дієслівних основах (*прошакъ* < *просити*)» [2, с. 70]. Ускладнення афікса іншими морфологічними елементами призводить до утворення нових похідних суфіксів: *-вак-*, *-ляк-*, *-нак-*, *-няк*, *-чак-* і розширює спектр майбутніх антропонімів.

У результаті суфіксального нарощення іменникової твірної основи зі значенням «особа – носій предметної ознаки» утворилися регіональні прізвища: *Брінзак* [10, с. 17], *Бурсак* [25, с. 408], *Вдов'як* [25, с. 458], *Гранчак* [11, с. 172], *Дворак* [12, с. 184], *Копит'як* [26, с. 369], *Короляк* [11, с. 200], *Кравчак* [26, с. 446], *Купчак* [26, с. 543], *Масляк* [32, с. 262], *Матус'як* [18, с. 348], *Мед'як* [10, с. 103], *Пальчак* [31, с. 414], *Планчак* [11, с. 233], *Ратуш'няк* [30, с. 108], *Скиб'няк* [10, с. 148], *Турч'няк* [9, с. 125], *Чубак* [11, с. 272], *Шпичак* [11, с. 277] та ін. Антропонімізація апелитивів, утворених шляхом доєднання суфіксів до прикметникової основи, що передає значення «особа – носій певної атрибутивної ознаки» сприяла появі прізвищ: (1603) *Изубъ Буинак* [22, с. 91], (1860) *Стефанъ Өоминъ Сухлякъ* [29, с. 144], *Безус'як* [11, с. 149], *Древ'няк* [11, с. 182], *Зелен'як* [11, с. 188], *Кривчак* [11, с. 203], *Крив'як* [10, с. 81], *Нуж'няк* [18, с. 605], *Поз'няк* [31, с. 548], *Рудак* [30, с. 167], *Сірак* [11, с. 249], *Старанчак* [11, с. 253], *Сухляк* [30, с. 487], *Хиж'няк* [9, с. 131], *Чер'няк* [11, с. 270], *Щербак* [27, с. 451]. Від дієслівних похідних за ознакою «особа – виконавець певної дії» утворено прізвища: (1570) *Иван Пад'як* [22, с. 39], *Бурчак* [25, с. 409], *Вальчак* [25, с. 430], *Верещак* [11, с. 161], *Дрижак* [32, с. 174], *Куриляк* [26, с. 547], *Кусак* [26, с. 552], *Міняк* [18, с. 454], *Пуд'ряк* [11, с. 237], *Ричак* [30, с. 130], *Свістак* [11, с. 246], *Ступак* [11, с. 255], *Сур'мяк* [30, с. 484], *Чебер'як* [10, с. 174] (пор. волинське (1570) *sidorz czeberiak* [6, с. 260]) та ін. На території області побутує також невелика кількість числівникових похідних за ознакою «особа співвідносна з певним числом»: *Єдинак* [12, с. 190], *Осьмак* [31, с. 385], *Півторак* [12, с. 233], *П'ятак* [11, с. 238], *Сімак* [24], *Сьомак* [9, с. 119], *Трет'як* [12, с. 253], *Четверт'як* [10, с. 176], *Шестак* [12, с. 269], *Шостак* [11, с. 276].

Серед місцевого антропонімікону засвідчено біля двох десятків прізвищ, які закінчуються на *-ак-а* (*-як-а*). Цей словотвірний тип, як зазначає О. Кровицька, має праслов'янське походження, характерний для діалектного мовлення і фіксується у пам'ятках української мови XVI ст. [2, с. 68]. Походження таких назв не є однозначним і вимагає спеціальних пояснень. Одні з них утворено шляхом доєднання суфікса *-ак-а* до усиченої дієслівної основи: *Базака* [24] < *базікати*, *Бурмака* [24] < *бурмити*, *Драка* [24] < *драти* (пор. також конфіксальні назви *Задірака* [11, с. 187], *Одерака* [19, с. 508]), *Дроб'яка* [11, с. 182], *Забіяка* [12, с. 192], *Ломака* [24] < *ламати* (пор. *Ломако* [11, с. 211]), *Чебер'яка* [12, с. 263], інші – це стилістично забарвлені відіменникові похідні: *Бру'яка* [12, с. 167] < *бру'я* 'швидка течія в річці', 'протяг' [14, с. 181] (пор. *Бру'яко* [25, с. 382]), *Денис'яка* [28, с. 321], *Камен'яка* [11, с. 192], *Пилип'яка* [31, с. 508], *Фурака* [11, с. 264] < діал. *фура* < *фіра* 'віз, підвода' [33, с. 1538]. Засвідчено паралельне використання прізвищ із суфіксами *-як*: *Бру'як* [25, с. 382], *Бру'яка* [12, с. 167] і *Бру'яко* [25, с. 382], *Чебер'як* [10, с. 174] і *Чебер'яка* [12, с. 263]. У деяких прізвищах *-ак* входить до кореня слова, постпозиційне *-а* виступає в ролі флексії, або можливо це, з огляду на наявність дуплетних назв, форма родового відмінка: *Бак* [25, с. 181] – *Ба'ка* [9, с. 9], *Бурлак* [25, с. 407] – *Бурлака* [12, с. 169], *Корсак* [24] – *Корсака* [11, с. 200]. Пор. також *Гайдамака* [12, с. 174], *Голяка* [28, с. 156], *Убийсобака* [24].

Відносність і обмеженість людських знань, недостатньо швидкий процес обміну вже існуючою науковою і прикладною інформацією не завжди дозволяє однозначно витлумачити твірні основи регіональних прізвищ. Для прикладу середньовічне острозьке прізвище *Росомака*, що закінчується на *-ака*: (1576) *Васко Росомака* [22, с. 49] могло постати від непохідного зоологічного позначення *росомаха* 'звір' [14, с. 2331] (пор. діал. *росомак*, пол. *rosomak*, *rosmak*, чes., слов. *rosomák* [34, с. 124]), похідних від нього давніх чоловічих імен «*Росомака* та *Росомак*,

що були зафіксовані в Україні ще в XV ст.» [35, с. 45], сполучення слів *Рос* < *Роси* ‘українці’ і *маха* ‘могутній, великий сильний’ (на зразок *гайдамака* < *гайдамаха*, *розумака* < *розумаха*) [35, с. 47–48] або утворитися суфіксальним способом від деякого гітотетичного давнього імені чи апелятива. Прізвища *Кисляк* [10, с. 68], *Косяк* [10, с. 79] можна відносити як до безпосередніх антропонімів, утворених від слів з *-як*: *кисляк* ‘про в’ялу, нудну людину, що завжди скиглить, жаліється’ [33, с. 538], *косяк* ‘одвірок’, ‘згряя’ [33, с. 579], або вважати суфіксальними похідними за атрибутивною ознакою від *кислий*, *косий*. Прізвище *Писак* [10, с. 127] – це онімізація слова *писак* ‘металевий інструмент, яким користуються для розписування дерев’яних і керамічних виробів’ [33, с. 943] або віддієслівного похідного від *писати* із суфіксом *-ак*. Етимологічно непрозорі твірні основи прізвищ (1603) *Васко Трцяк* [22, с. 90], *Аджейчак* [11, с. 143], *Лалак* [18, с. 131], *Огистяк* [10, с. 117], *Страка* [30, с. 461] та ін. залишають можливість для нових розвідок.

Висновки. Результати дослідження засвідчують, що характерні для українсько-західнослов’янської мовної єдності суфікси *-ак* < **-акъ*, *-як* < **-якъ* мають давні індоєвропейські та праслов’янські витоки. З великою долею ймовірності можна стверджувати, що в історичну епоху вони замінили собою короткий і малозначущий архаїзм *-к*. Первинною функцією формантів була демінутивна, яка згодом за нейтрально-асемантичною ознакою формалізувалася в антропонімічну.

Прізвищеві назви із суфіксами *-ак-*, *-як-* функціонують на західноукраїнських землях з XV ст. Із наступного століття практика їх використання активізується на історичній території Рівненщини як і всієї України, згодом трохи уповільнюється і набуває сучасних тенденцій з юридичною кодифікацією власних особових назв. У сучасному антропоніміконі рівненського краю прізвища з *-ак* (*-як*), *-чак* малопродуктивні і становлять близько двох з половиною відсотків від загальної кількості подібних назв.

Відібрані регіональні назви диференційовано у дві тематичні групи за лексико-семантичним і морфологічним способами творення. До першої, відносно невеликої групи назв, віднесено прізвища, які постали в результаті безпосередньої онімізації загальних назв чи антропонімів, що утворені за допомогою наростків *-ак-* (*-як-*), *-чак-*. З метою забезпечення цілісної єдності свідомо розглянуто також прізвища (звичайно ж не морфологічні утворення) у яких *-ак-* (*-як-*), *-чак-* є частиною кореня слова. До другої групи віднесено відіменні і відапелятивні суфіксальні назви. Дистрибуцію останніх здійснено за загальними словотвірними значеннями: особа – носій предметної ознаки, особа – носій певної атрибутивної ознаки, особа – виконавець певної дії, особа співвідносна з певним числом.

Дослідження показало, що практика використання регіональних прізвищ в історичному розвитку синхронізується із загальнонаціональними тенденціями, результати його мають в перспективі стати частиною інтегрованих ономастичних узагальнень, а методика застосована до вивчення інших регіональних прізвищевих систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П.І. Білоусенко та ін. Запоріжжя–Кривий Ріг : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2010. 480 с.
2. Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір. Львів, 2002. 213 с.
3. Царук О. Українська мова серед інших слов’янських: етнологічні та граматичні параметри. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. 324 с.
4. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. Київ : Наукова думка, 1966. 216 с.
5. Чучка П.П. Розвиток імен і прізвищ. *Історія української мови: лексика і фразеологія* : монографія. / В.О. Винник та ін. ; ред. кол. : В.М. Русанівський (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1983. С. 592–620.
6. Mytnik I. Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku. Warszawa, 2010. 412 s.

7. Фернос Ю.І. Антропонімія Уманщини XVII – початку XXI ст. : дис. ... канд. філол наук : 10.02.01. Умань, 2008. 237 с.
8. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття : монографія. Ужгород, 2008. 672 с.
9. Пура Я.О. Сучасні прізвища Ровенщини. Рівно, 1989. Ч. IV. 164 с.
10. Пура Я.О. Сучасні прізвища Рівненщини. Рівне, 1990. Ч. V. 201 с.
11. Пура Я.О. Край наш у назвах. Рівне, 1997. Ч. 3. 287 с.
12. Пура Я.О. Край наш у назвах. Рівне, 1997. Ч. 4. 280 с.
13. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. : О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Т. 3 : Копа – М / укл. : Р.В. Болдирев та ін. Київ : Наукова думка, 1989. 552 с.
14. Словарь української мови : збір. ред. журн. «Кієвская старина» : т. I–IV / упоряд., з дод. власн. матеріалу Борис Грінченко ; опрац. тексту Олександр Оксимець. Переопрац. вид. 1907–1909 рр. Київ, 2010. 2971 с.
15. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. : О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Т. 6 : У – Я / укл. : Р.В. Болдирев та ін. Київ : Наукова думка, 2012. 568 с.
16. Шийка С.В. Словник народних географічних термінів Ровешчини. Тернопіль : Астон, 2016. 118 с.
17. Чучка П.П. Слов'янські особові імена українців : історико-етимологічний словник. Ужгород : Ліра, 2011. 432 с.
18. Реабілітовані історією. Рівненська область / редкол. тому : відп. секр. А.А. Жив'юк та ін. Кн. 6. Рівне : Дятлик М., 2016. 628 с.
19. Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. Ровенська область / ред. кол. тому : А.В. М'яловицький А.В. (гол. редкол.) та ін. Київ : Головна редакція УРЕ, 1973. 682 с.
20. Літопис руський / перекл. Л.Є. Махновця ; відп. ред. О.В. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. 591 с.
21. Описи Королівщин в Руських землях XVI віку / під. ред. М. Грушевського. Львів, 1897. Т. II. : Люстрації земель Перемиської і Сяноцької. 314 с.
22. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / упор. В. Атаманенко ; ред. Л. Винар. Острог, 2004. 384 с.
23. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / ред. кол. : Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1995. 592 с.
24. Телефонний довідник України. За алфавітом. Рівне. (2025). *Проект* SPRAVKA109.NET © 2025. URL: <https://spravka109.net/ua/ukraine> > Рівне (дата звернення: 26.04.2025).
25. Реабілітовані історією. Рівненська область / редкол. тому : відп. секр. А.А. Жив'юк та ін. Кн. 3. Рівне : ПП ДМ, 2013. 620 с.
26. Реабілітовані історією. Рівненська область / редкол. тому : відп. секр. А.А. Жив'юк та ін. Кн. 5. Рівне : ПП ДМ, 2014. 604 с.
27. Реабілітовані історією. Рівненська область / редкол. тому : відп. секр. А.А. Жив'юк та ін. Кн. 9. Рівне : ТЗОВ «Овід», 2019. 564 с.
28. Реабілітовані історією. Рівненська область / редкол. тому : відп. секр. А.А. Жив'юк та ін. Кн. 4. Рівне : ПП ДМ, 2014. 572 с.
29. Метричні книги православних церков Ровенського повіту. 1860. // Державний архів Житомирської області. Ф. 1. Оп. 78. Спр. 1148. 407 арк.
30. Реабілітовані історією. Рівненська область / редкол. тому : відп. секр. А.А. Жив'юк та ін. Кн. 8. Рівне : Дятлик М., 2018. 512 с.
31. Реабілітовані історією. Рівненська область / редкол. тому : відп. секр. А.А. Жив'юк та ін. Кн. 7. Рівне : Дятлик М., 2017. 680 с.
32. Реабілітовані історією. Рівненська область / редкол. тому : відп. секр. А.А. Жив'юк та ін. Кн. 10. Рівне; Житомир : «Полісся», 2021. 432 с.
33. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
34. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. : О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Т. 5 : Р – Т / укл. : Р.В. Болдирев та ін. Київ : Наукова думка, 2006. 704 с.
35. Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників. Львів : ЛА «Піраміда», 2007. 288 с.

УДК 811.161.2'373.2(477.65)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-21>

**ПОРОДЖУВАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В СИСТЕМІ ТОПОНІМІВ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА
ТОПОНІМІВ УКРАЇНИ В. В. ЛУЧИКА)**

**GENERATIVE PROCESSES IN THE TOPONYMIC SYSTEM
(ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE UKRAINIAN
TOPONYMS ETYMOLOGICAL DICTIONARY BY V. V. LUCHYK)**

Ярун Г. М.,***orcid.org/0009-0000-0852-0340****кандидат філологічних наук,**старший науковий співробітник**Українського мовно-інформаційного фонду**Національної академії наук України*

Сучасна вітчизняна лексикографія є особливим напрямом у царині лінгвістичної науки, в якому нерозривна зв'язаність і взаємна зумовленість теоретичного та прикладного аспектів кристалізують неординарний погляд на потужний мовний матеріал, його опрацювання та осмислення, виокремлення цільних, відносно самостійних і самодостатніх одиниць та їх інтерпретацію в термінах співвіднесеності форми і змісту.

Мова в усіх проявах своєї структури й системи надає лексикографові безцінні факти динамічного розгортання в просторовому й часовому вимірах, які засвідчують її творчий потенціал. Саме творчий потенціал мови й динаміка його реалізації в мовленнєвій діяльності, концентровані насамперед у слові, спонукають учених до пошуку лексикографічних форм представлення мовних явищ та їх пояснення.

У словнику витлумачено походження близько 3 700 сучасних та історичних топонімів – географічних об'єктів України, зокрема міст, селищ міського типу, річок, озер, гір. Топонімні назви як лексико-семантичні одиниці мови є дуже різноманітні за формою і змістом і непрості для етимологічної та реконструкційної інтерпретації. Складність кожного слова-топоніма, лексикографічно інтерпретованого В. В. Лучиком в Етимологічному словнику топонімів України як багатошарової та багатобічної формально-змістової мовної одиниці, визначає не лише пошук джерела його становлення, пояснення структуротвірних явищ і визначення змістової сутності, а й необхідність виявлення й дослідження породжувальних процесів, які впливають на його розвиток і забезпечують стійкість у просторово-часовому вимірі мови.

Ключові слова: породжувальний процес, лексикографія, етимологічний словник, словникова стаття, топонім, етимологія, форма і зміст, нове осмислення.

Contemporary national lexicography is a special area of linguistic science in which the inseparable connection and mutual conditionality of theoretical and applied aspects crystallise an extraordinary view of the powerful linguistic material, its processing and comprehension, the identification of integral, relatively independent and self-sufficient units and their interpretation in terms of the correlation between form and content.

The language in all manifestations of its structure and system provides the lexicographer with invaluable facts of dynamic development in spatial and temporal dimensions, which testify to its creative potential. It is the creative potential of language and the dynamics of its realisation in speech activity, concentrated primarily in the word, that prompts scholars to search for lexicographic forms of representation of linguistic phenomena and their explanation, and thus to create various types of dictionaries.

The Dictionary explains the origin of about 3 700 modern and historical place names – geographical objects of Ukraine, including cities, towns, rivers, lakes, and mountains. Place names as lexical and semantic units of the language are very diverse in form and content and difficult for etymological and reconstruction interpretation. The complexity of each word-toponym, lexicographically interpreted by V. V. Luchyk in the Dictionary of Ukrainian Toponyms as a multilayered and multifaceted formal and semantic linguistic unit, determines not only the search for the source of its formation, explanation of structure-forming phenomena and its semantic essence definition, but also the need to identify and study the generative processes that influence its development and ensure stability in the spatial and temporal dimension of the language.

Key words: generative process, lexicography, etymological dictionary, dictionary entry, toponym, etymology, form and content, new understanding.

Постановка проблеми. Етимологічний словник топонімів України В. В. Лучика – фундаментальна, науково обґрунтована академічна праця. Дослідження системи і структури реєстрових одиниць, поданих у цій лексикографічній праці, дає невичерпні можливості для розуміння власне лінгвістичних явищ у формуванні й становленні топонімних утворень, а отже, і для визначення процесів, в яких такі явища утримують цілісність топонімних одиниць в історичному розвитку, забезпечуючи збереження їхнього генетичного зв'язку з одиницями мови походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій спадщині В. В. Лучика близько 250 наукових праць, серед них монографії, статті, словники. Етимологічний словник топонімів України В. В. Лучика став не тільки значною подією в житті наукової громадськості й шанувальників української мови, культури, історії. Словник збагатив лексикографічний фонд української та інших слов'янських і неслов'янських мов появою першої в Україні фундаментальної праці, де органічно поєднано багаторічний науковий авторський досвід із дослідження та опрацювання етимології топонімних одиниць зі здобутками вітчизняної та світової лексикографії (етимологічної, загальномовної, енциклопедичної). В аналізованому словнику зібрано, систематизовано, структуровано й описано кожний із трьох тисяч семисот українських топонімів. Тож цілком закономірно, що того ж 2015 р., коли тільки-но було видано словник, у журналі «Мовознавство» надруковано рецензію відомого вченого, де зокрема зазначено: «запропонована методика порівняльно-історичного аналізу, структура словникових статей, урахування новітніх вітчизняних і славістичних видань допомогли авторові найповніше викласти, за його словами, «основні версії щодо походження топоніма» [1, с. 75]. На пошану В. В. Лучика підготовлено збірники міжнародних наукових конференцій, зокрема «Актуальні питання сучасної лінгвістики» [2].

Мета дослідження – простежити закономірності побудови словникових статей в Етимологічному словнику топонімів України В. В. Лучика й виявити породжувальні процеси в розвитку топонімів української мови, окреслити роль і місце досліджуваної лексикографічної праці у вітчизняних наукових дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Потужний багатий досвід української та світової лінгвістики наводить на думку про те, що яка б ділянка в житті мови не досліджувалася, які б методи не використовувалися і які б теорії не створювалися, кожен із дослідників «змушений» зустрічатися зі словом – внутрішньо цілісною, відносно самостійною й незалежною історичною сутністю, мовою і в мові індивідуалізованою. Науково обґрунтованим і, безперечно, яскравим взірцем неминучого заглиблення в сутнісні глибини слова як квінтесенції мови є фундаментальний, академічного ґатунку Етимологічний словник топонімів України В. В. Лучика, що є об'єктом пропонованого дослідження.

Актуальність і важливість такого дослідження зумовлена також і неординарним творчим поглядом автора Етимологічного словника топонімів України на історію розгортання мови в її становленні й розвитку, яка закарбована у структурах форми і змісту топонімних одиниць. Адже аж ніяк не випадково В. В. Лучик, традиційно звертаючись до читачів на перших сторінках Етимологічного словника топонімів України, називає передмову цілком органічно: «Нове осмислення глибинних явищ». Цією назвою чітко окреслюються і науковий характер омріяної лексикографічної праці, і її актуальність, і незаперечна важливість досліджень топонімних мовних одиниць для розуміння власне лінгвістичних процесів у витворенні географічних назв, які «впродовж багатьох віків функціонування акумулювали важливу для різних наук мовну, фізико-географічну, історичну, культурну та іншу інформацію» [3, с. 3].

Зі сторінок етимологічного словника постає досить проста й максимально прозора система трьох тисяч семисот реєстрових одиниць, походження й витворення яких гармонійно вплетено в структуроване мереживо системи української мови. Тут зафіксовано реєстрові прості (*Авдіївка, Стрижавка*), складні (*Аджиголь, Ай-Георгій, Борисфен, Коза-Березина*) і складені

(*Агармиський ліс, Сосинський заказник, Чорні Багна, Прип'ятський болотний масив*) топонімічні одиниці. Усі реєстрові топоніми, зазначає автор у передмові, «подано в такій формі, в якій вони зафіксовані в джерелах матеріалу або в науковій літературі, тобто зі збереженням графіки, наголосу (якщо він був поставлений) тощо» [3, с. 4]. У передмові наголошується, що «однозначно встановити мотиваційні ознаки етимологічно затемнених топонімів надзвичайно складно» і тому нерідко «для більшості з них подано по кілька відомих версій» [3, с. 4], як, зокрема, й до етнохороніма Русь, який має в ономастичній літературі понад п'ятнадцять наукових пояснень [3, с. 4].

Кожне реєстрове слово в досліджуваній лексикографічній праці має власну інтерпретаційну частину, зміст якої формують щонайменше два тлумачні компоненти: енциклопедичний і власне лінгвістичний.

Енциклопедичний компонент містить інформацію про характер позначуваного топонімом об'єкта та його локалізацію на місцевості в межах області, району й населеного пункту, наприклад: *Авората* – річка, впадає в Чорне море на схід від м. Алушти в Криму; *Арабатська Стрілка* – піщана коса-півострів у західній частині Азовського моря, в Криму і Херсонській області, відокремлює від моря затоку Сиваш; *Переброди* – болотний масив, Дубровицький район Рівненської області; *Прип'ятський болотний масив* – болотний масив у північно-західних районах Волинської області та Заріченському районі Рівненської області, у заплаві Прип'яті; *Ящикове* – селище міського типу, Перевальський район Луганської області.

Лінгвістичний компонент тлумачної частини словникової статті розпочинає інтерпретацію власне лексикографічного змісту реєстрового топоніма віднесенням його до певного термінологічно визначеного географічного об'єкта: гелоніма (*Кремінне*), дрімоніма (*Агармиський ліс*), інсулоніма (*Арабатська Стрілка*), ліммоніма (*Авер'янівське озеро*), ойконіма (*Алушта*). У словнику кожне реєстрове слово термінологізовано – віднесено до конкретного географічного об'єкта з урахуванням його особливостей. А це понад 20 топонімічних термінів, які разом із тлумаченням В. В. Лучик подає перед основним текстом лексикографічної праці під заголовком «Ужито ономастичні терміни»: агіонім – власна назва культової споруди (церкви, монастиря, каплиці); гелонім – власна назва болота, мочара, торфища і т. ін.; гідронім – власна назва водного об'єкта; дрімонім – власна назва лісових, кущових, садово-паркових насаджень; інсулонім – власна назва острова, півострова, морської коси; ліммонім – власна назва непроточної води (озера, ставу, лиману тощо); ойконім – власна назва населеного пункту [3, с. 12].

Термінологізація реєстрового слова у власне лексикографічній інтерпретації супроводжується переважно дієсловами у формі третьої особи однини минулого часу «виник»: (*Морочне* – гелонім виник; *Аверієва* – спелеонім виник; *Авінда* – оронім виник), «постав» (*Ай-Георгій* – оронім постав; *Бронецька Ріка* – гідронім постав). Відповідні тлумачні компоненти в лінгвістичній частині інтерпретації указують на особливості словотвірних явищ, що визначають процеси формування реєстрового слова: *Конча-Заспа* – топонім виник складанням назв озер Конча й Заспа; *Лівобережна Україна* – хоронім постав синтаксичним способом; *Терн* – гідронім виник семантичним способом). Якщо реєстровий топонім є складеним двослівним утворенням, то його термінологізація поєднана з наступною пояснювальною частиною, що розпочинається словами «Опорний компонент постав»: *Верхня Терса* – гідронім виник, опорний компонент постав). Якщо реєстровий топонім позначає два об'єкти (чи більше), то термінологізації підлягає кожен з об'єктів і послідовно позначається нумерацією та відповідно інтерпретується: *Софіївка* – 1) дендрологічний парк, м. Умань Черкаської області; 2) селище міського типу, Дніпропетровська область.

Складною за своєю побудовою видається власне етимологічна інтерпретація в лінгвістичній частині словникової статті реєстрової топонімічної одиниці, де її форма і зміст тлумачаться з погляду історичних процесів їх усталення в сучасній українській мові. Так, наприклад, реєстрове слово *Оболонь* віднесено до хороніма, який утворився семантичним способом

від іменника *оболонь* з лексичним значенням «заросла травною низина, луг, вигін». Наведені в статті мовні одиниці – *оболонь*, діалектні *болонь* і *болоння* – належать до давніх утворень у сучасній українській мові, становлення яких дослідники виводять із праслов'янського **bolnъ* «трав'яниста низина». Тож досліджувана словникова стаття має таку форму представлення в Етимологічному словнику топонімів України В. В. Лучика: *Оболонь* – район на північній околиці Києва. Хоронім виник семантичним способом від географічного терміна *оболонь* «заплавні луки», діал. *болоння*, *болонь* «заросла травною низина, луг, вигін» (< псл. **bolnъ* «трав'яниста низина» з коренем **bol-*, що в *болото* [3, с. 357]). Такі статті в межах Етимологічного словника топонімів України вважаємо відносно простими лексикографічними об'єктами, які цілком можуть стати за основу формалізованого аналізу лексикографічного матеріалу досліджуваної авторської праці.

Словникові статті реєстрових топонімів, що пов'язані відношенням словотвірної похідності, містять відсилкову частину із компонентом «див.»: *Ставище* – селище міського типу, Київська область; засновано на початку XVII ст. Ойконім виник унаслідок онімізації географічного терміна *ставище* «місце, де був ставок» (див. *Стави*) [3, с. 445]. Реєстровий топонім *Стави* належить до енциклопедійної одиниці, що позначає два об'єкти – річку і потік.

Дослідження Етимологічного словника топонімів України В. В. Лучика дає можливість виявити певні закономірності в історичних процесах формування реєстрових мовних одиниць. Більша частина простих топонімів – це слова індоєвропейського та праслов'янського походження, витоки яких безпосередньо пов'язані з лексико-семантичними одиницями, які належать до давніх утворень у сучасній українській літературній мові. У словнику є значна кількість реєстрових топонімів, походження яких обґрунтоване формою і змістом дієслів на *-ити* (*бити*, *вити*¹, *лити*, *рити*). Наприклад, реєстровий топонім *Бар* набуває такої інтерпретації: *БАР*: 1) місто, Вінницька область; засноване 1539 р., за іншими джерелами – відоме з 1425 р. під назвою *Ров* (до 1537 р.), лежить на р. *Рів*; 2) потік, лівої притоки Тисмениці в Дрогобицькому районі Львівської області, як р. *Бар*. Ойконім виник унаслідок перенесення в XIV ст. назви з італійського міста *Барі* – батьківщини польської королеви Бони Сфорцог (дружини Сигізмунда I), яка придбала м. *Ров* і перейменувала його. Ойконімний гідронім *Бар* на Львівщині постав способом онімізації діал. *бар* «мокре місце між горбами», «глибокий обривистий яр», споріднене з географічним терміном *бара* (див. *Барабара*). Історичну назву поселення *Ровь* утворено семантичним способом від суміжного гідроніма *Ровь* (1530 р.), сучасне *Рів*, в основі якого географічний термін *рів* «довга глибока канава, розмита водою або викопана в землі» < д.рус. *ровь* / *ръвь* < псл. **rovъ*, пов'язане чергуванням з **ryti* «рити») [3, с. 33].

Складність структури переважної більшості реєстрових статей у словнику зумовлена «проєкцією» топоніма на дійсність, яку він покликаний називати, і на мову функціонування з використанням арсеналу й потенціалу властивих їй виражальних засобів. Подвійна спрямованість топоніма – на дійсність і на мову – забезпечує його витворення як виняткової одиниці в системі мови, де форма і зміст є всепроникними історичними сутностями. Так, наприклад, із псл. **biti* «бити» співвіднесено назви річок *Біанка* [3, с. 53], *Ботар* [3, с. 65], *Бутеня* [3, с. 85], *Буша* [3, с. 86]; із псл. **viti* «вити» < і.е. **uei-* «вити, намотувати» – *Вила* (численні назви балок, річок, струмків, валів, сінокосів, боліт, кутів населених пунктів, доріг, лісів, урочищ та інших географічних об'єктів [3, с. 119]); з і.е. **uei-* «вити, крутити» – назву річки *Витвиця* [3, с. 123]; із псл. **viti*, **vyti* «вити; звивати, скручувати» < і.е. **uei-* «крутити, гнути» – назви річок *Vima* [3, с. 129], *Viča* [3, с. 129]; із псл. **liti* «лити» – назви річок *Злинь* [3, с. 224], *Ілля* [3, с. 232]; із д.тюрк. **ic-* «пити» – назва міста *Ічня* [3, с. 237]; із псл. **tyti* – назва міста *Немия* [3, с. 342]; із псл. **kolo* і **myti* – назва міста *Коломия* [3, с. 274]; із д.рус. *локати* «хлебтати, жадібно пити, втягуючи рідину язиком» < псл. **lokati* – назва селища міського типу *Локачі* [3, с. 306]. Етимологія топоніма як сучасної української власної назви пов'язана із загальноновживаним словом, а отже, корелює з його формою і змістом.

Реконструкція архетипів сучасних українських мовних одиниць на *-ити* (зокрема *бити, вити*¹, *лити, рити*), репрезентованих в Етимологічному словнику української мови, ґрунтується на формально-змістовій визначеності похідних. Так, реєстрове *бити* має найбільшу кількість спільнокореневих відповідників – 209 (*бивень, битва, битливий, биття, бій, бійка, бійниця, боєць, відбивний, добиватися, забиття, навперебій* та ін.) [4, т. 1, с. 186–187], *жити* – 180 (*живити, живець, живильник, життя, живцем, наживний, оживати, оживляти, прожиття, споживчий*) [4, с. 199–200], *лити* – 179 (*литися, линути, ливарня, лійка, ливний, литий, ливнем, вливатися, виливати, відливати, наливка, надлити*) [4, т. 3, с. 246–247], *пити* – 95 (*пивати, пивниця, пиво, пиятика, напій, підпиток, упиватися*) [4, т. 4, с. 379–380], *вити*¹ – 74 (*витися, в'юн, виткий, завиток, навивний, розвиток, повиття, сувій, сповиток*) [4, т. 1, с. 383–384], *мити* – 55 (*мийка, мийник, змитися, налив, промивальний, умивальник*) [4, т. 3, с. 466–467], *шити* – 44 (*шитися, шитво, шиття, шилуватий, обшиття, прошивний*) [4, т. 6, с. 420–421], *рити*¹ – 18 (*рило, прориття, розритий*) [4, т. 5, 82–83], *вити*² – 3 (*вий, виття, діал. завий «виття»*) [4, т. 1, с. 384], *нити*¹ – 2 (*нитик, діал. внувати «скупчати»*) [4, т. 4, с. 91].

Висновки. Єдність довершеної форми й викінченого змісту топоніма гармонійно розвивається мовою в органічному зв'язку зі світобудовою та її пізнанням, які закарбовані в топонімічних назвах. Саме тому власне авторські пошуки та авторська аргументація концентруються на житті слова, яке для дослідника є своєрідною точкою відліку, позначеною у Старому Завіті, за переконанням В. В. Лучика, як «першооснова світу» [5, с. 4].

Незважаючи на те, що кожна словникова стаття в досліджуваному словнику індивідуалізована відповідно до форми і змісту реєстрової топонімної одиниці, її інтерпретація досить жорстко структурована. Саме жорстка структурованість у побудові словникової статті Етимологічного словника топонімів України В. В. Лучика увиразнює моделювальні властивості доволі складної лексикографічної праці, скеровані й позначені породжувальними процесами в системі топонімів української мови, і відкриває нові дослідницькі обрії в царині топонімії та мовознавчої науки загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Редька Я. Рец.: Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. К.: ВЦ «Академія», 2014. 544 с. *Мовознавство*, 2015, № 5. С. 75–76.
2. Актуальні питання сучасної лінгвістики (2021). Тези доповідей Міжнародної наукової конференції «Актуальні питання сучасної лінгвістики» на пошану В. В. Лучика. URI: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20623> Date: 2021.
3. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / В. В. Лучик; відп. ред. В. Г. Складенко. К.: ВЦ «Академія», 2014. 544 с.
4. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. К.: Наук., думка, 1982–2012. Т. 1–6.
5. Лучик В. В. Про мову та мовознавство як наукову й навчальну дисципліну. Магістеріум. Вип. 37. Мовознавчі студії. Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». К.: Києво-Могилянська академія, 2009. С. 4–13.

РОЗДІЛ II НА ПЕРЕХРЕСТІ СЛОВА: ULTRA NOMEN

UDC 81'25:070.41

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-22>

PECULIARITIES OF CONVEYING LANGUAGE IMPACT ON A READER IN THE TRANSLATION OF MEDIATEXTS

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕДАЧІ МОВНОГО ВПЛИВУ НА ЧИТАЧА ПРИ ПЕРЕКЛАДІ МЕДІАТЕКСІВ

Karpusha I. V.,

orcid.org/0009-0008-9530-7377

*Assistant Lecturer at the Department of Germanic Philology,
Translation and Foreign Literature,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University*

Rak Y. D.,

orcid.org/0009-0005-8939-3246

*Assistant Lecturer at the Department of Germanic Philology,
Translation and Foreign Literature,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University*

This article addresses the issue of effectively conveying language impact when translating media texts, which are powerful tools for shaping public opinion in today's information society. In light of the rapid development of mass media and the expansion of globalized communication processes, the translation of media texts is becoming increasingly important. The study analyzes the concept of a media text as a complex, multifunctional construct that combines verbal, audiovisual, and graphic elements to create a multilayered semantic structure. Special attention is given to the linguistic and stylistic features of the media language, in particular, the use of expressive vocabulary, allusions, metaphors, and elements borrowed from different functional styles, and the role of these tools in creating a specific impact on the target audience. The article examines the diverse functions of media texts – informative, ideological, propagandistic, cultural, and mobilizing – and explores how these functions are implemented across various genres. It outlines the main approaches to media text translation: objective, constructive, and subjective. Key translation strategies are identified that help preserve the pragmatic potential of the original message in interlingual and intercultural communication. Special emphasis is placed on lexical and stylistic transformations as essential for achieving functional adequacy. The analysis shows that successful translation of media content requires a high level of linguistic, cultural, and pragmatic competence, as well as the ability to critically interpret the intent and context of the original message and adapt it appropriately for the target audience. The article concludes that the translator is not merely a linguistic intermediary, but an active participant in constructing a new communicative space – one that reflects the worldview of the target culture within the framework of global information exchange.

Key words: media translation, media text, media language, language impact, intercultural communication, translation strategies, translation transformations, media discourse.

У статті висвітлено актуальну проблему адекватної передачі мовного впливу при перекладі медіатекстів, які є потужним інструментом формування громадської думки у сучасному інформаційному суспільстві. З огляду на інтенсивний розвиток засобів масової інформації та активне поширення глобалізованих комунікативних процесів, переклад медіатекстів набуває особливої значущості. Проаналізовано концепт медіатексту як складного поліфункціонального утворення, що поєднує в собі вербальні, аудіовізуальні та графічні елементи, створюючи багаторівневу смислову структуру. Увага зосереджена на лінгвостилістичних особливостях мови ЗМІ: використанні експресивної лексики, алюзій, метафоричних конструкцій, елементів інших функціональних стилів, а також на ролі таких засобів у створенні певного впливу на масову аудиторію. Розглянуто функції медіатекстів – інформативну, ідеологічну, пропагандистську, культурну, мобілізаційну – та

специфіку їх реалізації в різних жанрах. Окреслено основні підходи до перекладу медіатекстів: об'єктивний, конструктивний та суб'єктивний. Визначено перекладацькі стратегії, які дозволяють зберегти прагматичний потенціал повідомлення в умовах міжмовної й міжкультурної трансляції. Особливу увагу приділено лексичним і стилістичним трансформаціям як способу досягнення функціональної адекватності. Встановлено, що ефективний переклад медіатекстів можливий лише за умови високої мовної, культурної та прагматичної компетенції перекладача, який здатен критично осмислити зміст і мету вихідного повідомлення, адаптувати його до особливостей цільової аудиторії, враховуючи соціальний, культурний та ідеологічний контекст. Зроблено висновок, що перекладач відіграє роль не лише мовного посередника, але й активного учасника формування нового комунікативного простору, який відображає специфіку світосприйняття іншої культури через призму глобального інформаційного обміну.

Ключові слова: медіапереклад, медіатекст, мова ЗМІ, мовний вплив, міжкультурна комунікація, перекладацькі стратегії, перекладацькі трансформації, медіадискурс.

Statement of the issue. It is difficult for a modern person to imagine life without television, e-mail, online news portals or blogs. Political and social changes, important events in politics, economics, science, culture and sports are reflected in the media. Various media have become so deeply embedded in society that they have become a powerful means of influencing the human mind. That is why the problem of presenting information in the media and adequately translating various media texts with their many unique characteristics is not only desirable but also necessary in today's world.

Analysis of recent research and publications. The translation of texts of a journalistic style, specifically media texts, is characterised by certain specific features that translators must take into account when dealing with them. Due to the large number of features and varieties of media texts, separate linguistic studies have been created – media linguistics, and later media translation.

Media linguistics as a separate science is quite young and became an independent field in Ukraine only in the last third of the twentieth century [1]. The formation of multilingualism took place thanks to the works of domestic and foreign scholars: A. Bell, D. Dergach, T. Kovalevska, L. Kompantseva, D. Perrin, O. Selivanova, D. Sizonov, L. Shevchenko, who not only offer a systematisation of knowledge and research on the language of media as an independent branch of media linguistics but also highlight the specifics, methodology, and peculiarities of research in this new scientific field.

In order for a translation of a media text to be adequate, a translator must apply certain strategies, techniques and transformations. The problem of translation transformations and text adequacy has been addressed in particular by O. Selivanova, Y. Naida, O. Finkel, J. Catford, P. Newmark, W. Benjamin and many other researchers. However, the problem of translation transformations, both lexical and grammatical, continues to be relevant.

The aim of the research is to identify and analyze the specific features of conveying linguistic influence in the translation of media texts, particularly focusing on the linguistic, stylistic, and pragmatic means that ensure the preservation of the communicative intent of the original message within the context of intercultural communication. The research is directed toward determining effective translation strategies and transformations that enable the accurate reproduction of functionally significant elements of media language, taking into account the social, cultural, and ideological characteristics of the target language as well as the needs of the intended audience.

The presentation of the basic material and reasoning of the study results. The functions of the media in society are quite diverse. According to Article 34 of the Constitution of Ukraine, everyone has the right to freedom of thought and speech, as well as to the free expression of their views and beliefs. This right is supported by the communication function of the media, which not only provides information to the mass audience and social institutions, but also provides an opportunity for dialogue with journalists, especially on social networks and media platforms [2].

The ideological function of the media, or propaganda, is the ability to transmit state-building ideas, form national integrity and a system of values both among the mass audience and among individual content consumers. This function becomes especially important in times of crises, military conflicts,

economic instability, as well as in the context of external and internal information confrontations and hybrid wars. In today's information society, the media play the role of a powerful educational institution, in particular, through the formation of knowledge, dissemination of educational information and stimulation of media literacy of the general public.

The media can mobilise the public around certain ideas. Their ability to mobilise and unite people in crisis situations, during military conflicts or in periods of stable state development allows us to consider the media as the «fourth estate». The cultural function of the media is of particular importance in the global information society, which is being shaped by major international players. They often impose cultural ideals that are not relevant to certain nations, which can lead to cosmopolitanism and the gradual depreciation of national traditions, replacing them with foreign influences [2].

In modern stylistics, the language of the media is traditionally seen as an independent sub-style of journalistic style responsible for magazines, radio, television and advertising [3, p. 22]. At the same time, the term «language of the media» is widely used to refer to oral or written journalism. There is a tendency to consider the language of mass media as an independent functional style of the Ukrainian language. Thus, A. M. Neliuba [4, p. 15] emphasises the informational, propaganda and agitation functions of the media style and identifies the following subtypes: journalism, politics, demagoguery, oratory and advertising.

Thus, there are different views on whether the language of the media belongs to a particular sub-style or should be distinguished into a separate functional style. However, it can not be denied that media speech has stylistic features and uses the means of the journalistic style, as it serves the sphere of public communication and public life.

Rapid technological development and new perspectives of mass media related to the speed of information transmission, comprehensiveness, ability to infinite variations in terms of audience, communicative purpose and other parameters of communication in society have led to the emergence of a new area of linguistic studies – media linguistics.

«Media linguistics is a new interdisciplinary humanitarian discipline that studies the functioning of language in the mass media. In the complex of media linguistic problems as an integral humanitarian knowledge, it is important to focus on the linguistic aspect, which defines one of the components of this syncretic concept» [5, p. 27]. Therefore, it is the science of language resources of mass media, their stylistic aspects, communicative features and peculiarities of functioning in society.

In today's world, media linguistics is of great importance for both social processes and interpersonal communication: «The language of the mass media is one of the most influential areas of language. The influence of this language is increasing over time. Artistic, scientific, and official speech is incomparable to mass communication in terms of its influence on the literary language. Having a huge audience, various means of information and influence, the language of mass media becomes the centre of the national language», states V. Ivanov [6, p. 8].

O. Y. Kiziuk in her publication «Medialinguistics in the Speech Discourse: State of the Art and Current Issues» notes: «The concept of «media linguistics» is an intertextual product of a rather late study of the problem. The terminology for media linguistic aspectology has evolved from the concept of «journalistic style» to the concept of «mass information style»». Mass information in its linguistic aspect is considered as a «language of mass media», which is synonymous with the English-language concept of «Language media» [7, p. 196–197].

Media linguistics studies the functioning of language in modern mass communication in print, audiovisual and online media. The basic category of media linguistics is the media text.

Alan Bell in his book *Approaches to Media Discourse* writes: «The definition of media text goes beyond the traditional view of the text as a sequence of words printed or written on paper. The concept of media text is much broader: it includes voice qualities, music and sound effects, visual images – in other words, media texts actually reflect the technologies used for their production and distribution» [8, p. 3].

The concept of media text in the field of mass communication does not correspond to the traditional linguistic definition of texts. This is due to the fact that media texts go beyond formalised sign verbal representation. In modern media linguistics, the term «media text» is a hyperonym for many other terms: journalistic text, publicist text, mass text, virtual text, Internet text, advertising text, TV and radio text, etc. Thus, a media text is a special type of communicative (mass media) discourse in which information of social significance is processed and presented [5, p. 42].

A media text is a multifunctional heterogeneous semantic system that is a product of verbalisation of cognitive activity of an individual and an object and the result of purposeful construction of meanings in accordance with the pragmatic orientation of the media. Media text, therefore, is a special type of communicative (mass media) discourse in which information of social significance is processed and presented [5, p. 42].

Despite the diversity of media texts, they all have similar characteristics. They highlight the world of social reality and the journalist's vision and bear the imprint of the source of information. The texts are developed on the basis of a communication channel that is subject to certain established criteria.

To accurately describe a particular media text, a system of parameters has been identified according to the research of N.R. Bobal. The following parameters include [9, p. 235]:

- 1) Method of text production (author's, collegial).
- 2) Form of creation (oral, written).
- 3) Form of reproduction (oral, written).
- 4) Distribution channel (press, radio, television, Internet).
- 5) Functional and genre type of text (news, commentary, journalism, advertising).
- 6) Thematic dominance or coherence with a consistent media theme of regularly reproduced topics.
- 7) Text genres depending on their compositional and structural characteristics:

Media texts can be seen as fragments of national culture. Media texts are more and more often used as a basis for explaining the current state of language, as they reflect and document numerous changes in language. Language, especially the language of mass media, is the most important tool for the development of citizens, as it promotes involvement in spiritual and moral values, development of communicative and artistic culture in the context of language learning, education of civic position and patriotism through language [9, p. 235].

It is worth noting that the language of the media often contains vocabulary from other functional styles: scientific, official business, colloquial and fiction, due to the variety of topics and genres:

- o socio-political vocabulary and phraseology;
- o socio-political terms;
- o various kinds of neologisms (semantic and lexical)
- o buzzwords;
- o slogans. They are especially relevant in headlines, as they immediately catch the eye and arouse the reader's interest;
- o words of foreign origin and borrowings, Anglo-Americanisms, which fill the language and appear primarily in newspapers;
- o emotionally coloured vocabulary [10].

In addition to the features specific to the language of each media genre and the features that distinguish, for example, the text of an analytical article from the text of a political commentary or sports news, there are some features that are characteristic of the language of the media in general. Translators need to be aware of these features before they start translating, as they determine the peculiarities of translation in mass communication and intercultural communication to a large extent. «One of the most important characteristics of media texts in almost all genres is the combination of message and action elements» [11, p. 22].

Among the peculiar linguistic and stylistic characteristics of the media language, the totality of which differs from the language of other functional styles, we can note [12, p. 53]:

– High standardisation of the resources used. A high percentage of fixed and clichéd expressions, various journalistic clichés, metaphors, standardised terms and headlines. This feature is very typical for news and information materials, which is explained by the authors' desire for absolute objectivity.

– expressiveness of the media language as a means of attracting readers' attention, displaying attitudes to the information being conveyed, the presence of evaluative accents, including the use of evaluative epithets, and direct addresses to readers.

– Extensive use of metaphorical phrases and idioms (both literary, informal and colloquial), including «twisted idioms», wordplay, puns, proverbs and sayings (often in a «twisted form»);

– saturation with various realities (social, political and cultural life), allusions and quotations;

– the use of colloquial vocabulary, slang and jargon that express the author's special attitude to the material and create specific stylistic images and effects.

One of the most important characteristics of media texts is their impartiality and objectification of information, which reflects the desire for neutrality and impersonality. This fact explains both the absence of authorship of news texts and the collegiality of the method of writing for a group of people: editorial staff, TV company, news agency.

The factors that influence the adequacy of media translation include the discursive type of media text, i.e. its features and attributes (functional orientation, time and place of transmission, genre, etc.), the nature of the audience, temporal and social distance, as well as the status of the source and target languages [13]. Different types of media texts are characterised by different proportions and arrangements of message and action elements, as well as different ratios of information and means of expression, and professional translators must not only know the peculiarities of each text, but also be able to convey them correctly in the translation process. Translation of media texts is a giant linguistic experiment in which language and its elements are compared, equated and modified in the process of communication [11, p. 641]. In other words, not only the system of equivalent relations between two languages is analysed, but also the peculiarities of the implementation of this system in translation activities. The study of the process of media text translation is directly related to applied disciplines, namely journalism, cognitive linguistics, the basics of general linguistics and linguistic and cultural studies.

In the process of translation, a media text can be presented either as a complete translation or as an interpretation. The same unit of translation can be translated in different ways depending on the goals of the author, the recipient of the message, and the political situation in a particular country or the world.

Adapting the political model of mass communication aimed at translation, developed on the basis of the theories of G. Mazzoleni and M. Benhegy [14], we can distinguish three ways of translating news texts:

1) Objective translation – translation in which the existing facts are transmitted accurately, without cuts and additions, while preserving the form of the original text;

2) Constructive translation – a translation that reflects only the content of the article through the translator's interpretation without preserving the form of the original;

3) Subjective translation – the translator is faced with the task of presenting events in a certain light, and therefore adds information to the translation that is not in the source text to achieve the desired effect.

Modern mass media, computer technology and telecommunication systems greatly facilitate the acceleration of information exchange and globalisation. At the same time, it is in this environment that language is actively developing – new lexical elements such as neologisms and occasionalisms instantly appear in the media with the emergence of new phenomena or events. This creates significant challenges for translators of this type of discourse [15].

Furthermore, some media texts often aim to «mislead» the public, influence mass consciousness and create a discourse conducive to manipulation through the use of various strategies and tactics. A

translator in the field of media discourse should have critical analysis skills, be able to transmit reliable information in a timely and accurate manner, and find appropriate expressive means and transformational methods that would carry a similar semantic and stylistic load and ensure the functional adequacy of the original text [15].

Conclusions. Thus, considering these findings, we can conclude that the translation of media texts in various fields causes many difficulties in terms of vocabulary and stylistics. So in order to achieve adequacy, the translator must skillfully use various translation strategies and transformations to ensure that the translation text conveys all the information contained in the source text as accurately as possible, subject to the relevant language norms. In addition, when translating media texts, a translator needs to take into account not only all the linguistic and stylistic features of the translation units, but also the linguistic and cultural features of the target language as a reflection of the world picture. Translators should be aware of their role in shaping public opinion and take a responsible approach to the choice of translation strategies.

BIBLIOGRAPHY:

1. Стрельбіцька О., Подолук С. Медіалінгвістичні тенденції на сучасному етапі розвитку мовної освіти в Україні. *Академічні студії*. Серія : «Гуманітарні науки». Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 1. С. 41–47.
2. Городенко Л. М. Медіа. *Енциклопедія Сучасної України* / ред. кол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. URL: <https://esu.com.ua/article-66085> (дата звернення: 08.04.2025)
3. Пилинський М. М. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови. К. : «Наукова думка», 1990. 216 с.
4. Нелюба А. М. Теорія і практика ділової мови. Х. : Акта, 1997. 192 с.
5. Шевченко Л.І. Теорія медіалінгвістики : підручник / за ред. Л.І. Шевченко. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2021. 214 с.
6. Іванов В. Основні теорії масової комунікації і журналістики : навчальний посібник / за ред. В. Різуна. Київ : Центр Вільної Преси, 2010. 258 с.
7. Кізюк О. Я. Медіалінгвістика у мовному дискурсі: стан дослідження та актуальні проблеми. Актуальні проблеми лінгводидактики в сучасному освітньому середовищі : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю), м. Тернопіль, 6 листопада 2020 р. / за заг. ред. Г. І. Дідук-Ступ'як, Т. М. Миколенко, М. В. Пігур. Тернопіль, 2020. С. 195 – 198.
8. Bell A. *The Language of News Media*. Oxford : Blackwell, 1991. 277 p.
9. Бобаль Н. Р. Тексти ЗМІ: структура та зміст поняття. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна*. 2012. Вип. 30. С. 234–235. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_30_72.
10. Грицай І. С. Засоби масової інформації як окремий підстиль публіцистичного стилю. Матеріали за 9-а міжнародна научна конференція «Achievementofhighschool – 2013», 17–25 November 2013. Софія : Бял ГРАД-БГ ООД. Т. 27. Філологічні науки. 112 с.
11. Білецька О.О. Переклад інформаційно-новинних текстів у контексті міжкультурної комунікації. *«Молодий вчений»*, 2016. № 3. С. 638–642. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_3_153.
12. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту : Навчальний посібник для студентів старших курсів фак-ів англ.мови Вінниця: Нова книга, 2004. 272 с.
13. Fairclough N. *Media Discourse*. Hodder Arnold Publication, 1st ed. Bloomsbury USA. 1995
14. Banhegyi M. Screening Political Bias and Reality in Media Translation. *Translation Journal*. 2012. July. Vol. 16. №. 3. URL: <http://translationjournal.net/journal/61bias.htm>. (дата звернення: 04.04.2025)
15. Бондарчук О. Ю., Лисецька Н. Г., Пасик Л. А. Переклад як трансфер культури (художній, науково-технічний та медіа-дискурс). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 12(80). С. 126–130.

UDC 81.33

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-23>

CORPORA-BASED ANALYSIS OF SPECIALISED TEXTS FOR TRANSLATION TRAINING: TERMS AND NEOLOGISMS

КОРПУСНИЙ АНАЛІЗ ФАХОВИХ ТЕКСТІВ ДЛЯ НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ: ТЕРМІНИ ТА НЕОЛОГІЗМИ

Tarnavska M. M.,

orcid.org/0000-0002-5476-911X

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Translation,

Applied and General Linguistics,

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

Language corpora are one of the most effective tools of applied linguistics, which are actively used in various fields of human life. The automated selection, compilation and analysis of text corpora of virtually unlimited size open up new perspectives not only for linguistic research, but also for professionals who use such data to solve practical problems. Corpus-based methods have great potential for improving language teaching, including translation, as they allow for the accurate and targeted selection of specialised linguistic materials necessary for mastering the lexical minimum, peculiarities of usage and translation of key language units, as well as for identifying current language trends in a particular field.

Among the tools for working with corpora, Sketch Engine stands out as one of the most powerful, as it does not only analyse existing corpora but also creates your own, including multilingual ones. This makes it possible to quickly and efficiently research professional texts, identify key terminology and common phrases, analyse translation strategies, and create training materials for future translators. The use of the CQL query language allows improving search accuracy and obtaining more relevant linguistic data.

The given article, which is a part of a larger study, discusses such an important function of Sketch Engine for searching, analysing and selecting lexical material as term recognition and extraction using the built-in Sketch Engine Keywords tool. This tool not only allows to identify terms and term combinations in professional texts with high accuracy, but also to compare the frequency of use of such words and combinations in both the studied and the reference corpora, which significantly increases the efficiency of search in general and linguistic analysis of selected units in particular. Another aspect of this study is the methodology of corpus search for neologisms and rarely used words. The latter is a challenge for corpus-based text analysis, as there are no universal search formulas or even principles for finding such vocabulary, which, however, is an important component of professional texts. The study is based on a corpus of English-language legal texts related to the IT sector, including licence agreements and contracts.

Key words: corpus-based research, corpus, professional text, core vocabulary, term, neologism, Sketch Engine, CQL universal query language.

Мовні корпуси – один із найефективніших інструментів прикладної лінгвістики, що активно застосовуються в різних сферах діяльності. Автоматизований підбір, компіляція та аналіз текстових масивів практично необмеженого обсягу відкривають нові перспективи не лише для філологічних досліджень, а й для фахівців, які використовують такі данні для вирішення практичних завдань. Корпусні методи мають значний потенціал для вдосконалення викладання мов, зокрема перекладу, оскільки дозволяють точно та цілеспрямовано відбирати спеціалізовані лінгвістичні матеріали, необхідні для засвоєння лексичного мінімуму, особливостей вживання та перекладу ключових мовних одиниць, а також для виявлення актуальних лінгвістичних тенденцій у конкретній галузі.

Серед інструментів для роботи з корпусами Sketch Engine виділяється як один із найпотужніших, оскільки забезпечує не лише аналіз існуючих корпусів, а й створення власних, у тому числі багатомовних. Це дає змогу швидко та ефективно досліджувати галузеві тексти, виявляти ключову термінологію, типові словосполучення, аналізувати перекладацькі стратегії та складати навчальні матеріали для майбутніх перекладачів. Використання мови запитів CQL дозволяє підвищити точність пошуку та отримувати більш релевантні лінгвістичні дані.

У пропонованій статті, що є продовженням більш масштабного дослідження, розглядаються така важлива функція Sketch Engine для пошуку, аналізу та відбору лексичного матеріалу, як розпізнавання та екстракція термінів за допомогою вбудованого інструмента Sketch Engine Keywords. Цей інструмент не лише дозволяє з високою точністю ідентифікувати терміни та термінологічні сполучення у фахових текстах, а й порівнювати частотність вживання таких слів та сполучень у досліджуваному та референтному корпусах, що значно підвищує ефективність пошуку загалом та лінгвістичного аналізу відібраних одиниць зокрема. Ще одним аспектом даного дослідження є методика корпусного пошуку неологізмів та рідковживаних слів. Останній являє собою певний виклик для корпусного текстового аналізу, адже не існує універсальних пошукових формул або навіть принципів пошуку такої лексики, яка, однак, є важливою складовою фахових текстів. Дослідження виконано на основі створеного корпусу англomовних юридичних текстів, пов'язаних із IT-сферою, зокрема ліцензійних угод і договорів.

Ключові слова: корпусні дослідження, корпус, фаховий текст, термін, неологізм, Sketch Engine, універсальна мова запитів CQL.

The issue at hand. Emphasizing the practical application of linguistic analysis through language corpora and methods to address everyday and scholarly language problems, corpus linguistics has continuously developed a wide range of approaches: including both conventional fields, namely, text analysis, lexicography, language description, corpus-based translation studies, terminology development, and more recent endeavours, such as creating annotated corpora for natural language processing, machine translation systems, and linguistic modelling for artificial intelligence. Notably, the new methods have proven to be quite useful in both language teaching and translation studies, with new corpora-supported insights into real-world language usage patterns and contextual shifts. Through the efficient selection of core vocabulary, most common collocations, and their translation counterparts, corpus-based techniques assist in the learning process of field translation. They enable faster vocabulary acquisition and field translation proficiency and significantly improve the accuracy and contextual precision of language transfer. Therefore, one of the current topics in translation teaching approaches seems to be comprehending the mechanism of field vocabulary selection and usage.

The latest research analysis. Corpus linguistics is the realm of studies which is approached by scholars from diverse perspectives. Researchers have been examining its connections to computational linguistics, language acquisition, and machine translation, using corpus methods to develop both analysis and teaching practices. The uniqueness of the discipline lies in maintaining active research while adapting to new digital tools, thus making itself continuously relevant in the field of scientific investigations. Scholars who have contributed to the field most are the representatives of computational models developers, applied linguists who perfect teaching methods, and researchers in the sphere of quantitative linguistics. What drives them together is their reliance on the empirical, data-driven framework which develops with the improvement of digital technologies. Thus, the issue of vocabulary extraction and selection for various linguistic purposes has been a target area with the focus on NLP research [1] as well as on neural machine translation [2]. Another significant aspect of corpus-based research, which is of special interest in our studies, is language acquisition through the perspective of corpus analysis. It is here where the DDL approaches comes to the fore [3; 4]. The issue of corpus-based terminology identification and extraction, which is analysed in the given article, is of interest to many reputable linguists [5; 6; 7; 8; 9], their studies revealing boundless possibilities for terms research. Neologisms, presenting a problem for corpus linguists, is also a potentially promising direction of automated linguistic research, with the attempts directed towards new words identification using both quantitative and qualitative approaches to detect the semantic shift [10; 11; 12]. There is also a bunch of home scholars successfully investigating the potential use of corpora to facilitate both linguistic research and language acquisition processes [13; 14; 15]. With new study findings appearing every year, the field is extremely dynamic and diversified, and this trend is only predicted to get stronger in the future.

The article is aimed at examining the potential of corpora and the capability of corpus software to support the teaching of translation. Using the corpus generated in Sketch Engine, the research aims

to demonstrate how to choose the most frequently used lexical elements and collocations with them, as well as constructions that provide specific translation challenges. The latter might develop into an essential tool for translation students to build a lexicon for efficient vocabulary learning and analysis of the nuances of translating specialized professional texts. Special attention in the article is given to the ways of selection and analysis of terms and terminological collocations as well as to the ways of new words extraction. The potential to directly use the developed core vocabulary for teaching field translation to students in the «Translation» as well as «Applied Linguistics» specialities and the opportunities for expanding the core vocabulary's features through additional corpus analysis of parallel bilingual texts are what gives this study its practical value.

The main body of the article. To ensure objective and yielding results of the research we had to create a corpus of specialized professional texts belonging to the same stylistic realm. As the legitimacy and effectiveness of the linguistic data gathered depend on the sequence and precision of the steps involved in creating a core vocabulary utilizing corpus management software, the first stage included the selection of core texts, adding them to a fresh bulk, and examining the lexical content of the results. A total of thirty software product legal support papers, including English-language end-user licensing agreements (EULAs), were chosen. The DOCX and PDF versions of the texts were uploaded to the Sketch Engine corpus management and text analysis program. The Corpus Info page displays the output data, which includes the total amount of words, phrases, documents, and tokens. Details on the quantity of distinct units in the corpus, such as separate words, tags, or lemmas, are provided by the LEXICON SIZES block. Token coverage and document type information are shown in the TEXT TYPES block.

An important dimension of our complex research was the possibility of using the term recognition and extraction function with the built-in Sketch Engine Keywords tool, which allows us to automatically find monocomponent corpus keywords, multicomponent terms in the format of the corpus terminology language, and high-frequency combinations that are specific to this corpus compared to the reference one [7, p. 459–460]. Since the glossary is intended to be used for training future specialists in professional translation, the selection of such vocabulary is an important component of the lexical minimum. So, in the Advanced tab, we selected the Identify Terms and Identify Keywords options and obtained two lists with the corpus keywords and characteristic terminological combinations, respectively. Since the principle of selection and ordering of both lists was the higher frequency of use in the given corpus compared to the reference corpus (English Web 2021 (enTenTen21) by 52,268,286,493 tokens), the resulting lists were useful for compiling a glossary of the most common words and terminological combinations in the texts of IT product licence agreements.

The Advanced tab also enables us to choose to focus on more or less frequent words in the reference corpus: moving the Focus slider to 'rare' will give you the lists of words sorted from most to least unique ones in the corpus, and vice versa. Both sorting methods proved to be useful for selecting the thematic lexical minimum, as more rare words represent the uniqueness of the corpus vocabulary, and more common words and collocations help to effectively work on more general vocabulary that is typical of legal language and the language of agreements and contracts in particular.

As for the relevance and validity of the keywords and term combinations, the results were ambiguous. While the keywords included a large amount of «noise», which is approximately 30%, the term combinations were selected more efficiently, with only about 10% of the expressions being invalid. The outcome can be explained by the complicated algorithm of corpora term identification [8, p. 83–85]. In any case, such lists were definitely useful for compiling a glossary of corpus texts.

The other dimension of the frequency glossary is neologisms, or words that are quite rare. Finding such words is problematic in Sketch Engine, as the program often tries to mark an unfamiliar word as a part of speech based on the context or lemmatises it, equating the lemma with the original word. On the other hand, the vocabulary of legal documents does not tend to expand its composition with neologisms and is quite stable and conservative, while the IT sector may introduce a certain amount

of new vocabulary due to its rapid development. However, we could not find a single effective way to find neologisms. There is the option that they are not represented in the texts, though. The CQL was used to search for an unrecognised lemma ('[]'), but the system identified literally all the words in the corpus, possibly due to the peculiarities of text marking. Using Wildcard, as an alternative, to find words with productive suffixes or prefixes, such as '[word='.*ware']' or '[word='self*']' or '[word='cyber.*']', did not bring any unexpected results either. Another potentially promising way to find new words in English texts is to search for compound words formed by combining stems or words that are written together or hyphenated. To look for compound words written together, we used the following CQL expression:

- [word='^[A-Z][a-z]+[A-Z][a-z]+\$'] – search for a continuous word form with two bases (21 units found).

The query was ineffective, as the retrieved units were mostly names of digital products. Our next query was an expression to search for hyphenated compound words:

- [word='[A-Za-z]+-[A-Za-z]+''] – search for compound words which were hyphenated (210 items found).

The latter was more successful, as it allowed us to select unconventional word forms that are quite uncharacteristic for the genre of formal licence agreements. To analyse the words of this query, we used the Relative Frequency parameter, since words with a frequency of less than 5-10 per million are considered rare. We identified 127 lexemes that satisfy this parameter. Among them, there were many formations with semi-prefixes («non-Toshiba», «re-performance») and prepositions («version-up», «one-off»), as well as abbreviations, such as «AI-enhanced», «XML-based», and frequently used words with non-traditional spellings («micro-fibre», «human-readable»).

Thus, a comprehensive approach to the problem has yielded some results, but it should be remembered that not all rare words are neologisms, as, for example, infrequent use may indicate that the word is no longer utilised in texts of a particular field. It should also be borne in mind that, although legal discourse is highly stable, the language of the IT sector is traditionally full of neologisms due to the rapid development of technology, which means that new words quickly lose their novelty and become standardised. So the words we find are rare, but not necessarily new. The last query prompted us to search for all the words with low relative frequency in the corpus using the Wordlist tool, which we have already tried sorting words by their frequency by default. However, it turned out that the words with low relative frequency account for 31.8% (1,640 units) of all words in the corpus (5,195 units excluding «non-words», as marked by Sketch Engine), and therefore considering them is not optimal for finding rare units. It is an established fact that one of the unique ways of word formation in English is conversion, which is extremely productive for vocabulary enrichment. Thus, we tried to find words tagged as both nouns and verbs in the corpus, hoping to find word formations among them. Yet, the standard CQL query «[pos='n'&pos='v']» did not yield any results, possibly due to the peculiarities of tagging the corpus with TreeTagger markup, a modified version of Penn Treebank. Then we created two lists of lemmas using Wordlist, a list of all corpus nouns and all verbs, exported them to XLSX documents, merged the lists, and used the Excel formula «=IF(COUNTIF(B:B;A599)>0;"€ y B";"Hemae y B")» to compare them. Among the found matches, we selected potentially non-standard ones, checked the context in Concordance using the CQL formulas «[word='selected word'&pos='n']», «[word='selected word'&pos='v']» and confirmed or rejected their uniqueness. As a result, the found lexemes did not display any characteristics of new words; we identified isolated cases of non-typical use of nouns in the function of verbs («evidence», «document») and verbs in the function of nouns («send»), which, although they cannot be considered new words, clearly characterise the features of the vocabulary typical of this genre. Another notable fact is that some words were identified by Wordlist as nouns or verbs, but were not identified like that by the corresponding CQL formula. For example, in Wordlist, «reference» and «open» occurred in both the noun and verb lists, but the CQL formula «[word='reference'&pos='n']» and

«[word='open'&pos='n']» did not recognise them as ones. This confirms our assumption about the different approaches to the principles of tagging and functioning of the Wordlist and CQL tools. To summarise, we can say that the issue of effective search for new words using corpus queries remains open and obviously requires new non-standard approaches [10; 11].

Conclusions. Let us outline the potential of the corpus-based core professional vocabulary selection for the research purposes and in translation teaching using Sketch Engine software [16]. The frequency glossary of the most commonly used lexemes in the legal support texts for IT products, which we created using the frequency list of all lemmas in the corpus with the help of Sketch Engine Wordlist option, can serve as a resource for further linguistic analysis of these texts and can be used to develop a translation glossary for practical translation training. Frequency analysis of words by parts of speech will make it easier to choose words for the glossary, break it up into blocks according to parts of speech, and use that information to make more accurate translation of the texts. Since the core vocabulary selected represents distinctive aspects of the professional texts and is frequently linked to translator issues, analysis of multi-component noun phrases and hyphenated word combinations can aid in the creation of distinct blocks of lexical minimum for IT legal support texts. The most common prepositional phrases in the corpus texts are a distinct layer of vocabulary that is crucial for building a bilingual glossary of professional specialised texts, and as the linguistic units can be challenging to learn and to translate, the latter might be helpful for the training purposes. Finding words that are specific and unique to the texts of the specialised professional texts and compiling a list of words and combinations that are typical of the genre in general are two possible tasks of creating a lexical minimum that can also be accomplished by using Sketch Engine Keywords to search for typical lexemes and terminological combinations as well as neologisms and rare words.

The near-term prospect of the study is the corpus research of similar specialized professional texts of other areas with the view to selecting their core vocabulary of frequent terms and terminological combinations as well as prepositional phrases and neologisms. The latter can be obtained not only from the monolingual but also from the parallel or multi-lingual corpora, which considerably expands the possibilities of further linguistic research, and just as importantly, enhances the efficiency of specialised field translation training.

BIBLIOGRAPHY:

1. Bucur Ana-Maria, Dincă Andreea, Chitez Madalina, Rogobete Roxana. Automatic Extraction of the Romanian Academic Word List: Data and Methods. Proceedings of the 14th International Conference on Recent Advances in Natural Language Processing. 2023. Varna, Bulgaria: INCOMA Ltd., Shoumen, Bulgaria. pp. 234–241.
2. Domhan T., Hasler E., Tran K., Trenous S., Byrne B., Hieber F. The Devil Is in the Details: On the Pitfalls of Vocabulary Selection in Neural Machine Translation. Proceedings of the 2022 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies (NAACL-HLT 2022). 2022. Association for Computational Linguistics. pp. 1840–1851. <https://doi.org/10.18653/v1/2022.naacl-main.136>
3. Akkoyunlu Ashi, Kilimci Abdurrahman. Application of Corpus to Translation Teaching: Practice and Perceptions. *International Online Journal of Education and Teaching*. 2017. Vol. 4. pp. 369–396.
4. Lusta A., Demirel Ö., Mohammadzadeh B. Language Corpus and Data Driven Learning (DDL) in Language Classrooms: A Systematic Review. *Heliyon*. 2023. Vol. 9. e22731. 10.1016/j.heliyon.2023.e22731.
5. Culpeper J., Demmen J. Keywords. In: Biber D., Reppen R. (Eds.). *The Cambridge Handbook of English Corpus Linguistics*. Cambridge University Press. 2015. pp. 90–105. DOI: 10.1017/CBO9781139764377.006
6. Moreno-Ortiz, A. Making Sense of Large Social Media Corpora. An Open Access Publication. Palgrave Macmillan. 2024. 192 p. DOI: 10.1007/978-3-031-52719-7
7. Peñas, A., Verdejo, F., & Gonzalo, J. Corpus-Based Terminology Extraction Applied to Information Access. UCREL Technical Papers, 13. Presented at the Corpus Linguistics 2001 conference, Lancaster University, United Kingdom. pp. 458–465.
8. Cabré Castellví M.T., Estopà Bagot R., Vivaldi Palatresi J. Automatic Term Detection: A Review of Current Systems. *Terminology*. 2001. Vol. 7(2). pp. 53–88. DOI: 10.1075/term.7.2.07cab

9. Van Eck N.J., Waltman L., Noyons E.C.M., Buter R.K. Automatic Term Identification for Bibliometric Mapping. *Scientometrics*. 2010. Vol. 82(3). pp. 581–596. DOI: 10.1007/s11192-010-0173-0
10. Hengchen, S., Tahmasebi, N., Schlechtweg, D., & Dubossarsky, H. Challenges for Computational Lexical Semantic Change. In N. Tahmasebi, L. Borin, A. Jatowt, Y. Xu, & S. Hengchen (Eds.), *Computational Approaches to Semantic Change*. Language Science Press. 2021. pp. 341–372. DOI: 10.5281/zenodo.5040322
11. Tahmasebi N., Borin L., Jatowt A., Xu Y., Hengchen S. (Eds.). *Computational Approaches to Semantic Change*. Language Science Press. 2021. DOI: 10.5281/zenodo.5040302.
12. Afentoulidou V., Christofidou A. It's a Long Way to a Dictionary: Towards a Corpus-Based Dictionary of Neologisms. *EURALEX Proceedings*. 2021. Vol. 2. pp. 597–606.
13. Anokhina T., Kobyakova I., Schvachko S. Innovative Methodology for Teaching European Studies Using a Corpus Approach. *Philological Treatises*. 2023. Vol. 15. No. 2. pp. 7–16.
14. Matvieieva S. A., Lemish N. Ye., Zernetska A. A., Babych V. I., Torgovets M. S. English-Ukrainian Parallel Corpus: Prerequisites for Building and Practical Use in Translation Studies. *Studies about Languages*. 2022. Vol. 1. pp. 61–74.
15. Lemish N. Ye., Aleksieieva O. M., Denysova S. P., Matvieieva S. A., Zernetska A. A. Linguistic Corpora Technology as a Didactic Tool in Training Future Translators. *Information Technologies and Learning Tools*. 2020. Vol. 79. No. 5. pp. 242–259.
16. Kilgarriff A., Baisa V., Bušta J., Jakubíček M., Kovář V., Michelfeit J., Rychlý P., Suchomel V. The Sketch Engine: Ten Years On. *Lexicography*. 2014. Vol. 1(1). pp. 7–36. DOI: 10.1007/s40607-014-0009-9

УДК 81'25:81'373.49[811.161.2+811.531]

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-24>

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ РІШЕННЯ У ВІДТВОРЕННІ УКРАЇНСЬКИХ ЕВФЕМІЗМІВ І ДИСФЕМІЗМІВ ПІД ЧАС СТВОРЕННЯ КОРЕЙСЬКИХ КІНОСУБТИТРІВ

TRANSLATION SOLUTION IN RENDERING UKRAINIAN EUPHIMISMS AND DYSPHEMISMS DURING THE CREATION OF KOREAN FILM SUBTITLES

Аліменко О. С.,

orcid.org/0000-0003-0186-6909

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу

та Південно-Східної Азії

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Євченко Д. С.,

orcid.org/0009-0001-3377-7364

викладач кафедри корейської і японської філології

Київського національного лінгвістичного університету

Стаття присвячена проблемі особливостей перекладу українських евфемізмів і дисфемізмів засобами корейської мови в межах субтитрування художнього фільму. Актуальність дослідження зумовлена потребою в ефективній міжкультурній комунікації та зростанням інтересу до української культури й кінематографу серед корейської аудиторії. Евфемізми та дисфемізми відіграють важливу роль у художньому мовленні, оскільки несуть емоційне та культурне навантаження. Вони не лише формують образи персонажів, а й передають національний колорит, елементи фольклору, табу та соціальні цінності. Переклад таких одиниць особливо ускладнюється в межах субтитрування, де важливо зберегти не тільки основний зміст повідомлення, а також його комунікативну мету в межах стислого формату, який би вкладався у хронометраж і корелював із відеорядом. Матеріалом для аналізу став український фільм «Довбуш» (2023) та його корейські субтитри. На прикладі конкретних реплік було проведено дослідження перекладацьких стратегій, серед яких продуктивними були визнані комунікативний переклад із модуляцією, функціональна заміна, дослівний переклад і культурна адаптація. Також було проаналізовано ефективність кожного підходу та виявлено труднощі, пов'язані з культурними відмінностями, табуванням лексики, релігійними нормами та стилістичними особливостями корейської мови. Висновки наукової розвідки свідчать про те, що найефективнішим способом відтворення українських евфемізмів і дисфемізмів корейською мовою є комунікативний переклад із модуляцією, який, базуючись на урахуваннях культурної специфіки реципієнта, дозволяє зберегти не лише зміст, а й емоційно-стилістичне забарвлення оригінального вислову. Інші перекладацькі стратегії, зазначені вище також є дієвими, однак їх застосування часто призводить до смислових втрат, змін функціонального навантаження висловів, або ж до збіднення образності та експресії у тексті.

Ключові слова: кінопереклад, субтитрування, корейська мова, евфемізми, дисфемізми.

The article deals with the issue of translating Ukrainian euphemisms and dysphemisms into Korean within the framework of film subtitling. The relevance of the study is driven by the growing need for effective intercultural communication and the increasing interest in Ukrainian culture and cinema among Korean audiences. Euphemisms and dysphemisms play a vital role in artistic discourse, as they carry emotional and cultural connotations. These linguistic units not only contribute to the character development but also reflect national identity, elements of folklore, taboos, and societal values. Translating such expressions presents particular challenges in the context of subtitling, where it is essential to convey not only the core meaning of the utterance but also its communicative purpose within a limited format that aligns with both timing and on-screen visuals.

The material for analysis was the Ukrainian historical drama *Dovbush* (2023) and its Korean subtitles. Based on specific dialogue examples, the study explores various translation strategies, among which communicative translation with modulation, functional substitution, literal translation, and cultural adaptation proved to be the most productive. The article examines the effectiveness of each approach and identifies the difficulties that arise due to cultural differences, lexical taboos, religious norms, and the stylistic characteristics of the Korean language. The findings suggest that the most effective method for rendering Ukrainian euphemisms and dysphemisms into Korean is communicative translation with modulation. This strategy, grounded in cultural awareness of the target audience, enables the preservation of both the semantic content and the emotional-stylistic tone of the original expression.

Key words: Film translation, subtitling, Korean language, euphemisms, dysphemisms.

Постановка проблеми. Кінопереклад є важливим інструментом міжкультурної комунікації, адже він забезпечує не лише передачу інформаційного змісту, а й збереження національно маркованих мовних особливостей. Особливе місце серед них займають евфемізми і дисфемізми – стилістично забарвлені одиниці, що виконують експресивну, емоційну та культурну функції. Їх вживання є характерною рисою живої народної мови й художнього мовлення, адже саме через них реалізуються тонкі елементи авторської інтенції, соціального контексту та національного колориту.

Українські евфемізми і дисфемізми ґрунтуються на багатих фольклорних, релігійних, історичних і ментальних уявленнях, які формувалися впродовж століть. Ці мовні одиниці не тільки зберігають образність і емоційне навантаження, але й відображають уявлення українського народу про дозволене і табуйоване, ввічливе і грубе. Проте їх переклад корейською мовою, особливо в межах кіноперекладу, спричиняє чимало труднощів, зумовлених суттєвими відмінностями у мовній картині світу, нормах спілкування, а також у культурних і релігійних традиціях корейського суспільства.

Зважаючи на специфіку роботи із аудіовізуальним матеріалом, проблема адекватного відтворення українських евфемізмів і дисфемізмів набуває особливої актуальності. Саме тому постає необхідність у глибокому аналізі перекладацьких стратегій і методів, які дозволяють передати емоційно-стилістичний зміст таких одиниць у межах корейських субтитрів.

Актуальність дослідження зумовлена потребою у вдосконаленні практики субтитрування українських кінопродуктів для корейської аудиторії, що сприятиме не лише якісному перекладові, а й ефективнішому культурному порозумінню. Широке формулювання проблеми вимагає системного підходу до дослідження найбільш доцільних способів і засобів відтворення евфемізмів і дисфемізмів у контексті кіноперекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням лінгвістичної природи евфемізмів і дисфемізмів займалися такі вітчизняні науковці як В. О. Балаж [1], Є. В. Корнеласєва [2], М. М. Назаренко [3], тоді як особливості їх функціонування у різних дискурсах вивчали такі українські мовознавці як А. І. Погоріла [4], І. І. Серякова [5], Т. А. Палей [6], відтворенням евфемізмів і дисфемізмів у перекладі займалися такі дослідники як Б. М. Колодій, Г. О. Романчук [7], А. Д. Кукаріна [8], Ю. А. Лобода [9], К. А. Лут [10], А. Ю. Марховська [11], Ю. Михайлівська [12], Л. Ю. Сінна [13], Ю. О. Швечкова [14] та інші. Однак способи і засоби відтворення українських евфемізмів і дисфемізмів у кіноперекладі корейською мовою, зокрема у субтитруванні, є недостатньо вивченими.

Мета статті – висвітлити особливості відтворення українських евфемізмів і дисфемізмів засобами корейської мови під час створення іншомовних субтитрів.

Завдання:

- проаналізувати специфіку українських евфемізмів і дисфемізмів та їхню функцію в комунікативному акті;
- дослідити основні стратегії перекладу евфемізмів і дисфемізмів у межах кіноперекладу;
- визначити особливості адаптації цих стилістичних прийомів у корейській мові з урахуванням культурних та мовних відмінностей;
- оцінити функціональність перекладених художніх засобів у субтитрах до художнього фільму та їхній вплив на сприйняття корейськомовними глядачами;
- сформулювати рекомендації щодо ефективного відтворення українських евфемізмів і дисфемізмів у корейському кіноперекладі.

Матеріалом дослідження став український художній фільм «Довбуш» (2023) та його корейські субтитри.

Виклад основного матеріалу. Евфемізми і дисфемізми є невід'ємною частиною інвентарю стилістичних засобів для вираження експресії у мові. Це пом'якшені (евфемізми) або навпаки – посилено негативні (дисфемізми) конструкції, покликані замінювати пряме найменування небажаних або соціально табуйованих понять. Такі одиниці виконують у художньому тексті важливі функції: вони не лише відображають емоційний стан мовця, а й слугують засобом створення національного колориту, втілення менталітету, фольклорних традицій і соціокультурних устано-

вок українського суспільства. Вони часто несуть в собі не лише образну, а й іронічну або сатиричну функцію, що додає мовленню виразності та емоційного забарвлення.

У корейській лінгвокультурі склалися відмінні способи вираження вербальної агресії чи табу, тому дослівний переклад подібних стилістичних засобів може не передати оригінального ефекту. Крім того, рівень соціальної допустимості вживання таких мовних засобів у корейському публічному просторі є також відмінним від української лінгвокультури, що ускладнює завдання перекладача при їх відтворенні. Якщо ж говорити безпосередньо про створення іншомовних субтитрів, то додатковим навантаженням також стають вимоги до текстового рядка, довжина хронометражу та кінокартинка, що також мають вплив на якість кінцевого результату при аудіовізуальному перекладі.

Розглянемо декілька прикладів корейських перекладів українських евфемізмів і дисфемізмів та визначимо найбільш ефективні способи їх перекладу при субтитруванні.

Приклад 1:

– *І хто не буде мені платити чи стане проти мене, лише своє ім'я у мене на ножі.* – 그리고 돈을 안 내면... / 아니면 나에게 손을 들거나... / 이 칼에는 당신의 이름이 새겨질 것입니다.

Наявний у тексті вираз *лише своє ім'я у мене на ножі* відтворюється за допомогою фрази *이 칼에는 당신의 이름이 새겨질 것입니다*, що буквально означає «ваше ім'я буде вигравіювано на цьому ножі». У цьому перекладі застосовано еквівалентний комунікативний підхід із використанням модуляції. Оригінальний дисфемізм, що виражає погрозу смертю за допомогою ножа, зберігає свою змістову та емоційну силу завдяки збереженню ключового образу. Водночас у перекладі відбуваються певні граматичні трансформації: активний стан змінюється на пасивний, змінюється суб'єкт дії, а присвійність заміненя вказівним займенником, що робить вислів більш конкретним і створює більш загрозливий ефект.

Приклад 2:

– *Що ти кождий раз до Бога задираєшся? / Що ти шукаєш, Іван, смерті?*

– 왜 하나님을 노엽게 합니까? / 당신은 죽음을 찾고 있습니까?

Фраза *до Бога задираєшся* виступає у контексті дисфемізмом, оскільки виражає сильний осуд і несхвалення ризикованих дій героя. Порівняння нерозважливої поведінки із *задиранням до Бога* створює експресивний метафоричний образ серйозної небезпеки, на яку необдуманно наражає себе людина. Корейською мовою вираз відтворено за допомогою репліки *왜 하나님을 노엽게 합니까*, буквально «Чому ти гнівиш Бога?», що загалом відображає основний зміст та комунікативну мету повідомлення, однак такий варіант зазнає смислових втрат через заміну метафори на більш типовий для корейського релігійного дискурсу вираз. Таким чином, у цьому прикладі застосовано комунікативний переклад із використанням функціональної заміни.

Приклад 3:

– *Гроші, я сказав! Бо зараз твоєму гімнюкові буде Амін.*

– 돈을 보여줘! 지금 당장 작은 일을 끝내겠습니다!

Наведений приклад є змішаним, оскільки містить дисфемізм у вигляді лайливого слова *гімнюк*, що виражає зневажливо-принизливе ставлення до підлітка, а також евфемізм із застосуванням сакралізму *буде амін*, що позначає смерть. Оригінальний вираз має агресивний тон, виражає пряму погрозу, підкреслену грубим розмовним стилем. Корейський варіант звертається до прагматичної адаптації для відтворення цих стилістичних прийомів, однак робить це не дуже вдало. Обидва елементи речення замінюються ортофемізмами *작은 일을 끝내다*, буквально «закінчувати малу справу», через що переклад стає нейтрально-забарвленим, втрачаючи емоційно-загрозливий відтінок і просторічний колорит, хоча при цьому комунікативна функція вислову зберігається. Більш близьким до оригіналу був би варіант перекладу *돈 내놔! 안 그러면 네 새끼는 끝장이야!*, де дисфемізм зберігається за рахунок вживання лексеми *새끼* «дитинча тварини», яке широко вживається у корейському розмовному стилі як лайка, а евфемізм відтворюється за допомогою виразу *끝장이다* «буде кінець», що зберігає свої стилістичні властивості евфемізму у цільовій мові.

Приклад 4:

– *Не один опришок через курву в землі лежить.*

– 여자 때문에 하나 이상의 오프리슈크는 죽음을 맞이했어요.

Зазначена репліка також є змішаною, оскільки містить дисфемізм *курва* для вираження негативного ставлення до жінки і евфемізм *лежати в землі* для пом'якшеної вербалізації смерті. Однак тут спостерігається застосування комунікативного перекладу з елементами адаптації для відтворення речення корейською мовою. Обидва стилістичних засоби замінюються ортофемізмами. Вульгаризм *курва* перекладається як 여자 «жінка», а евфемізм *лежить у землі* виражений фразою 죽음을 맞이했어요 «зустрів смерть», через що репліка втрачає емоційне забарвлення, образність і стає більш буквальною, хоча її комунікативна мета при цьому зберігається.

Приклад 5:

- Твій батько був псом. І здох, як пес, від мого ножа.
- 네 아버지는 개였어. 그는 개처럼 죽었어. 내 칼로.

У наведеному прикладі слова *пес* і *здохнути* функціонують як дисфемізми для вираження презирства до померлої людини і до знецінення її смерті. Однак стилістичні функції цих лексем частково втрачаються при відтворенні. Зоонімічна метафора зберігається за рахунок використання слова 개, яке у корейській мові також може використовуватися у певних контекстах як лайка, а от відповідника *здохнути* із подібним принизливим конотативним значенням немає, тому лексема відтворюється за допомогою ортофемізма. Таким чином, спостерігається застосування дослівного перекладу із частковою втратою експресивності.

Приклад 6:

- Ви всі тут голови свої покладете за нього.
- 여러분은 모두 머리를 잃을 것입니다. 그를 위해.

Оригінальна фраза, що є попередженням про загрозу, містить метафоричний вираз *покласти голову*. У цьому випадку, метафора діє як евфемізм, пом'якшуючи пряме згадування смерті та передаючи завуальовану погрозу. Корейський варіант 머리를 잃다 «втратити голову» є лексично схожим на оригінал і зберігає його стилістичну функцію при відтворенні. Тож загалом наведений приклад є проявом дослівного перекладу з використанням аналога, максимально наближеним до оригіналу за змістом і функціями.

Приклад 7:

- Люди кажуть, що краще б він на смереці се заліз.
- 사람들은 그가 차라리 가문비나무에 목을 매는 게 나을 거라고 말해요.

Оригінальна репліка має евфемізм *залізити се на смереці* для пом'якшення натяку на самогубство. Використаний у перекладі вираз 가문비나무에 목을 매는 것 «повісити шию на смереці» зберігає фітонімічний образ, але втрачає властивості евфемізму, оскільки є прямолінійним. Такий варіант відтворення є прикладом комунікативного перекладу. Він передає сенс оригіналу та створює корейський текст, який є зрозумілим, природним і має бажаний ефект на цільову аудиторію, попри наявні стилістичні втрати.

Приклад 8.

- Зміг си спровадити з цього світу розбійника.
- 도적을 무덤으로 데려왔는데.

Цей уривок містить евфемізм *спровадити з цього світу* для пом'якшення дії вбивства. Він відтворюється корейською мовою шляхом застосування виразу 무덤으로 데려오다 «провести у могилу», що також має евфемістичний відтінок, але значно слабший, ніж в оригіналі. Загалом такий варіант є прикладом комунікативного перекладу із модуляцією, який зберігає зміст і функції вислову, дещо адаптуючи вираз до цільової аудиторії.

Висновки. Аналіз прикладів перекладу українських евфемізмів і дисфемізмів під час створення корейських кіносубтитрів дозволяє зробити кілька важливих узагальнень щодо перекладацьких стратегій та ефективності їхнього застосування.

Найпродуктивнішим підходом до відтворення евфемізмів і дисфемізмів є комунікативний переклад із застосуванням модуляції, оскільки він дозволяє не лише зберегти змістовий компонент оригіналу, а й адаптувати вислів до культурних та мовних норм цільової аудиторії. Це сприяє досягненню комунікативної мети, забезпечуючи зрозумілість та емоційну адекватність реплік у межах корейського культурного контексту.

Також присутні випадки, коли перекладачі вдаються до дослівного перекладу або до функціональної заміни. Звернення до дослівного перекладу найточніше відображає лексичну складову оригінального тексту, але має певні недоліки: зберігається лише поверхнєве значення лексем, однак часто втрачається стилістична експресивність і культурна специфіка, що позначається на виразності персонажів та атмосфері сцени. Особливо це стосується дисфемізмів, які у дослівному перекладі можуть втратити принизливий або агресивний відтінок. Застосування функціональної заміни навпаки показало себе як ефективний інструмент у тих випадках, коли прямий переклад є неможливим через культурні розбіжності або мовні обмеження. Така стратегія дозволяє знайти стилістично адекватний аналог у корейській мові, що зберігає емоційне та прагматичне навантаження оригінального вислову.

Вдалим також є поєднання декількох перекладацьких стратегій одночасно, що дозволяє досягти не лише змістової точності, а й передати атмосферу, культурні особливості та експресивність українського художнього вислову для корейського глядача.

Перспективами подальших розвідок є порівняльні дослідження особливостей перекладу експресивної лексики у кінематографічних творах різних жанрів, оскільки їх специфіка диктує норми стилістики, що може впливати на вибір перекладацьких стратегій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балаж В.О. Прагмалінгвістичний аспект дослідження евфемізмів і дисфемізмів (на матеріалі українських новинних телеграм-каналів). *Нова філологія*. 2023. № 89. С. 35–42.
2. Корнєлаєва Є.В. Лінгвістична природа евфемізмів. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2019. № 1. С. 70–75.
3. Назаренко М.М. Структурно-семантичні особливості евфемізмів та способи їх перекладу з мови оригіналу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. 2018. Вип 2(70). С. 164–166.
4. Погоріла А.І. Функціонування евфемізмів у англomовному медійному дискурсі. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 21. Т. 2. С. 100–103.
5. Сєрякова І.І. Евфемізми в англійській фразеології: еколінгвістичний перекладацький аспект. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2024. Т. 35(74). № 1. Ч. 1. С. 142–147.
6. Paliei T.A. Euphemisms in English political discourse and their rendering into Ukrainian. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Перекладознавство та міжкультурна комунікація*. 2017. Вип. 2. С. 54–57.
7. Колодій Б.М., Романчук Г.О. Стратегії й тактики медичного перекладу під час дублювання кінострічок (на матеріалі українськомовного перекладу американського телесеріалу «Добрий лікар»). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2005. Вип. 2. С. 75–84.
8. Кукаріна А.Д. Способи перекладу аббревіатур табу, евфемізмів у медичному дискурсі. *Нова філологія*. 2016. Вип. 68. С. 209–214.
9. Лобода Ю.А. Особливості перекладу евфемізмів та дисфемізмів англomовного політичного дискурсу. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2012. Вип. 21. С. 313–318.
10. Лут К.А. Міжмовна кореляція евфемізмів у сучасному економічному дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2015. № 15. Т. 1. С. 144–146.
11. Марховська А.Ю. Відтворення евфемізмів в українських перекладах іспаномовної художньої прози : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 2015. 218 с.
12. Михайлівська Ю. Евфемізм як проблема перекладу (на матеріалі роману Герти Мюллер «Гойдалка дихання»). *Іноземна філологія*. 2014. Вип. 127. Ч. 1. С. 166–172.
13. Сінна Л.Ю. Особливості перекладу політкоректної лексики в контексті евфемізації (на матеріалі текстів ЗМІ). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2022. № 56. С. 283–287.
14. Швечкова Ю.О. Особливості перекладу політичних евфемізмів (на матеріалі промов Девіда Кемерона). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Германістика та міжкультурна комунікація*. 2019. Вип. 1. С. 256–263.

УДК 811.161.2+811.112.2'373.612:355.02](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-25>

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ «ВІЙНА» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

LEXICO-PHRASEOLOGICAL FIELD “WAR” IN UKRAINIAN AND GERMAN LANGUAGES

Антоненко В. І.,

orcid.org/0000-0002-8046-8257*старший викладач кафедри романо-германських мов
Національної академії Служби безпеки України*

У статті здійснюється всебічний аналіз лексико-фразеологічного поля «війна» в українській та німецькій мовах з акцентом на дослідження його структури, змістового наповнення та метафоричного використання у контексті національно-культурних відмінностей. У статті ретельно розглядається структура лексико-фразеологічного поля, сформованого ядерною та периферійною зонами. Ядерна зона поля включає лексеми і фразеологізми, що забезпечують основну семантичну стабільність і відображають найбільш універсальні аспекти війни. Периферійні зони – ближня і дальня – характеризуються значною тематичною варіативністю, оскільки кожна мовна одиниця має специфічне емоційне забарвлення та різну ступінь тематичної релевантності. Особливу увагу у статті приділено метафоричному й образному використанню складників поля, зокрема фразеологізмів у контексті війни. Усталені мовні одиниці, які виникають у результаті таких метафоричних трансформацій, постають культурними маркерами, що втілюють історичне, соціальне й емоційне сприйняття цього явища в обох народах. Аналіз складників лексико-фразеологічного поля «війна» охоплює також їх тематичний поділ, який дозволяє виокремити різноманітні аспекти війни, що позначаються в мовних конструкціях. Це включає як опис безпосередніх військових дій, так і більш абстрактні й емоційно забарвлені вирази, що стосуються культурно-історичних переживань, національних стереотипів чи навіть метафоричних образів, які виникають у мовних практиках в умовах війни. Завдяки всебічному порівняльному аналізу лексико-фразеологічного поля «війна» в українській і німецькій мовах, стаття пропонує комплексне розуміння того, як у досліджуваних мовах відображаються культурні, емоційні й історичні аспекти війни, підкреслюючи значення таких мовних одиниць як індикаторів не лише військових, а й соціальних і психологічних наслідків цього феномену.

Ключові слова: структурні складники лексико-фразеологічного поля, ядерна зона, ближня периферія, дальня периферія, тематичний розподіл, національно-культурна специфіка.

The article provides a comprehensive analysis of the lexico-phraseological field “war” in Ukrainian and German, with a focus on examining its structure, semantic content, and metaphorical usage in the context of national and cultural differences. The structure of the lexico-phraseological field, composed of core and peripheral zones, is thoroughly explored. The core zone includes lexemes and phraseological units that ensure fundamental semantic stability and reflect the most universal aspects of war. The peripheral zones – near and distant – are characterized by significant thematic variability, as each linguistic unit carries specific emotional connotations and varying degrees of thematic relevance. Particular attention is given to the metaphorical and figurative use of the field’s components, especially phraseological units in the context of war. The fixed language units that emerge from such metaphorical transformations serve as cultural markers embodying the historical, social, and emotional perception of this phenomenon by both nations. The analysis of the components of the lexico-phraseological field “war” also includes their thematic classification, which allows for the identification of various aspects of war as reflected in linguistic constructions. This encompasses descriptions of direct military actions as well as more abstract and emotionally charged expressions related to cultural-historical experiences, national stereotypes, or even metaphorical images that arise in linguistic practices under wartime conditions. Through a comprehensive comparative analysis of the lexico-phraseological field “war” in Ukrainian and German, the article offers an in-depth understanding of how cultural, emotional, and historical aspects of war are reflected in the studied languages, emphasizing the significance of such language units as indicators not only of military realia but also of the social and psychological consequences of this phenomenon.

Key words: structural components of the lexico-phraseological field, core zone, near periphery, distant periphery, thematic classification, national and cultural specificity.

Постановка проблеми. У сучасних умовах збройного протистояння в Україні поняття «війна» (нім. “Krieg”) набуло винятково гострої актуальності. Воно стало не лише предметом суспільного обговорення, але й суттєво вплинуло на мовну картину світу. У публіцистичному, медійному та побутовому дискурсах відзначається активізація відповідної лексики й фразеології. Дослідження лексико-фразеологічного поля «війна» надає змогу розкрити семантичну організацію мовних одиниць, що відображають воєнну реальність у німецькомовному та українськомовному середовищах, а також виявити національно-культурні відмінності в метафоризації цього явища.

Актуальність теми зумовлена двома взаємопов'язаними чинниками. По-перше, війна як соціальний і комунікативний феномен перебуває в центрі суспільної уваги, впливає на колективну свідомість, формує нові моделі дискурсу й репрезентації, що постійно трансформуються під впливом подій. По-друге, зіставлення лексико-фразеологічного поля «війна» в українській та німецькій мовах дозволяє виявити як структурні подібності й відмінності в номінації і метафоризації, так і глибинні культурно-ментальні, історичні та світоглядні розходження. Таке порівняння сприятиме поглибленому розумінню національного мовного бачення світу й матиме важливе значення для перекладознавства, міжкультурної комунікації та гуманітарного знання загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критичний аналіз наукових джерел свідчить про значну увагу лінгвістів до загальнотеоретичних аспектів побудови тематичних полів, однак специфіку двомовного лексико-семантичного поля «війна» досліджено лише фрагментарно. Вивчення лексико-фразеологічного поля «війна» в українській і німецькій мовах вимагає звернення до праць, присвячених структуруванню лексико-семантичного простору.

Так, І. О. Басараба аналізує англійськомовну військову фразеологію, виокремлюючи тематичні кластери, але не виходить за межі однієї мови [1]. К. В. Дашкова надає теоретичне підґрунтя для структурування полів, хоч і не фокусується на понятті «війна» [2]. Методологічно цінною є праця О. С. Джеріх, що пропонує інструменти аналізу гіпоконцепту НЕПРИРОДНА СМЕРТЬ у німецькій мові, які можуть бути адаптовані до теми війни [3]. Н. Іваненко демонструє, як фразеологізми формують культурно зумовлений образ концепту MARRIAGE, що є релевантним і для воєнної лексики [4]. Найближчою до міжмовного аналізу є робота Н. Миронової, де розглянуто концепт войовничість у французькій та українській мовах [5], що відкриває перспективу для аналогічного зіставлення української й німецької мов. Теоретичну базу для когнітивного осмислення концептів закладає дослідження А. Кенні, де розкриваються механізми концептуалізації й метафоризації [6].

Отже, попри широту наукового напрацювання в суміжних темах, комплексне зіставне дослідження лексико-фразеологічного поля «війна» в українській та німецькій мовах поки що відсутнє, що й зумовлює актуальність даного наукового пошуку.

Метою дослідження є структурування лексико-фразеологічного поля «війна» в українській і німецькій мовах і виявлення спільних і відмінних рис, зумовлених національно-культурними особливостями.

Матеріалом дослідження слугують лексичні та фразеологічні одиниці, вилучені зі словників сучасної української та німецької мов (зокрема Duden, Langenscheidt, Словник української мови, Фразеологічний словник української мови), а також із сучасних текстів військової публіцистики.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному зіставному аналізі лексичних і фразеологічних одиниць із воєнною семантикою в українській та німецькій мовах, що надає змогу виявити особливості вербалізації воєнного досвіду, історичної пам'яті та колективної свідомості. Вперше систематизовано лексеми і фразеологізми за тематичними групами (військові дії, наслідки війни, технічні аспекти війни) з урахуванням стилістичного забарвлення та культурного контексту. Обґрунтовано структуру лексико-фразеологічного поля «війна» в українській і німецькій мовах, ядерні і периферійні зони якого зумовлені функціональними параметрами і національно-культурними маркерами. Запропонована модель дозволяє описати динаміку, когнітивну значущість і стилістичне наповнення поля в обох мовних картинах світу.

Виклад основного матеріалу. Лексико-фразеологічні одиниці військової тематики є важливою частиною лексики як в українській, так і в німецькій мовах. Вони поширені в публіцис-

тиці, політичному дискурсі, художній літературі, а також у повсякденному мовленні. Обидві мови активно використовують ці слова і вирази, проте їх застосування й емоційне забарвлення мають певні відмінності, які відображають національні та культурні особливості.

В обох мовах військова лексика часто набуває метафоричного значення, щоб описати соціальні, політичні чи особисті конфлікти. Водночас німецька мова, як правило, більш стримана емоційно, тому фразеологізми, такі як *eine zweite Front eröffnen* 'відкривати другий фронт', часто мають чітке історичне коріння, зокрема з часів Другої світової війни. Своєю чергою, українські фразеологізми характеризуються більшим драматизмом, що відображає глибинну емоційність та історичний досвід боротьби за незалежність.

Лексико-фразеологічні одиниці військової тематики в обох мовах належать до нейтрального або офіційного стилю, що дозволяє зберігати об'єктивність у публіцистичних, політичних і наукових текстах. Однак наявні лінгвокультурні відмінності. Німецька мова характеризується схильністю до використання композитних утворень, таких як *Luftangriff* 'авіаудар', *Kriegsopfer* 'жертва війни', *Friedensverhandlungen* 'мирні переговори', що є наслідком особливостей німецької словотворчої системи. В українській мові, натомість, частіше використовуються словосполучення, такі як *авіаційний удар*, *жертви війни*, *переговори про мир*, що є типовими для аналітичних мов. Відмінності між морфологічними типами обох мов впливають на форму фразеологізмів: німецькі вирази, як правило, є усталеними фразеологічними сполученнями, наприклад, *den Krieg erklären* 'оголосити війну', тоді як в українській мові фразеологізми набувають ідіоматичного характеру, як у випадках *дати відсіч* чи *взяти в полон*.

В українській мовній картині світу поняття «війна» зазвичай асоціюється з боротьбою за незалежність, захистом батьківщини, героїзмом і жертвами, що відображаються у таких емоційно забарвлених фразеологізмах, як *стояти до останнього*, *покласти голову за волю*, *залити кров'ю землю*. У німецькій мові поняття "Krieg" є більш раціоналізованим, оскільки акцент зроблено на політичних і етичних наслідках, що зумовлені історичним контекстом Другої світової війни. Наприклад, такі вирази як *der sinnlose Krieg* 'безглузда війна', *der Friedensprozess* 'процес миру', *Aufarbeitung der Kriegsschuld* 'з'ясування вини за війну', вказують на глибоке розуміння наслідків війни в німецькому дискурсі.

У кожній з мов формується специфічне лексико-фразеологічне поле, яке зумовлене історичним і культурним досвідом. В українській мові це поле насичене виразами, що підкреслюють боротьбу і героїзм, тоді як у німецькій мові поняття «війна» менш героїзоване, з фокусом на мирних процесах і етиці.

У межах дослідження війни як соціального, історичного та культурного феномена формується **лексико-фразеологічне поле «війна»** (далі ЛФП «війна»), яке охоплює як окремі лексеми, так і фразеологічні одиниці з відповідним значенням. ЛФП «війна» має складну ієрархічну структуру, в якій слова і вирази пов'язані між собою різними типами семантичних зв'язків: *гіперонімією*, наприклад, *війна* – битва, конфлікт, наступ; *гіпонімією*, наприклад, *битва* – сутичка, штурм; *синонімією*, наприклад, *битва* – бій, сутичка; *антонімією*, наприклад, *війна* – мир тощо.

Важливу роль у формуванні ЛФП «війна» відіграють фразеологізми, які надають експресивності, метафоричності та культурної специфіки цьому поняттю. Наприклад, лягти кістками *den Tod auf dem Schlachtfeld finden*, горіти вогнем війни *im Krieg versinken*, вогонь по своїх *Feuer auf die eigenen Leute*, передають не лише дії, а й емоційно-оцінне ставлення до них. У німецькій мові такі вирази, як *Blitzkrieg* 'блискавична війна' або *sich selbst ins Bein schießen* 'зашкодити собі самому', ілюструють ментальні образи й історично закріплені символи, що є частиною національного дискурсу.

Структуризація ЛФП «війна» здійснюється за кількома принципами: *семантичним*, який передбачає групування за значенням (дії, суб'єкти, об'єкти, наслідки), *функціональним*, який визначає роль одиниць у мові (номінативну, експресивну, стилістичну й емоційну), *стилістичним*, який розрізняє стилі мовлення (офіційно-діловий і розмовно-експресивний), *культурно-ментальним*, який враховує символіку, архетипи, історичний досвід, що формують унікальні національні інтерпретації поняття «війна».

Такий багатоплановий підхід надає змогу розглядати ЛФП «війна» не як випадкову сукупність мовних одиниць, а як їх впорядковану систему з чіткою внутрішньою ієрархією та

смісловими зв'язками. Структурними елементами ЛФП «війна» постають: **ядерна зона**, що є структурним центром і забезпечує семантичну стабільність, і **периферійні зони**, які сформовано одиницями з меншою мірою тематичної релевантності або з більш вираженим емоційно-оцінним, метафоричним чи культурно-специфічним забарвленням.

Ядро ЛФП «війна» формують лексико-фразеологічні одиниці, які безпосередньо вербалізують саму сутність війни як соціального, історичного та культурного явища, а саме:

– безпосередньо відображають процес або події війни, наприклад, *бойові дії* ‘Kampfhandlungen’, *військовий конфлікт* ‘militärischer Konflikt’;

– позначають основні атрибути війни: учасників війни, наприклад, *агресор* ‘Aggressor’, *солдат* ‘Soldat’, *воїн* ‘Krieger’, об'єктів війни, наприклад, *військова техніка* ‘Kriegsgerät’, *зброя* ‘Waffe’, наслідків війни, наприклад, *руйнування* ‘Zerstörung’, *страждання* ‘Leid’, *жертва* ‘Opfer’;

– втілюють культурну символіку, архетипи, які тісно пов'язані з основним поняттям війни, наприклад, *батьківщина* ‘Vaterland’, *героїзм* ‘Heldenmut’.

Ці лексико-фразеологічні одиниці характеризуються частотою вживання, нейтральним або офіційно-діловим стилістичним забарвленням і є основними засобами вербалізації теми війни в мові. Центральним елементом ядра є лексема *війна*, що слугує ключовим номінативним осередком ЛФП «війна».

Таблиця 1

Ближня периферія лексико-фразеологічного поля «війна»

Тематична підгрупа	Складники ближньої периферії	Семантичний принцип	Функціональний принцип	Стилістичний принцип	Культурно-ментальний принцип
Бойові дії	<i>тримати фронт</i> ‘die Stellung halten’	Визначення війни як процесу чи події	Номінативний, експресивний	Офіційно-діловий, розмовно-експресивний	Висока концептуальна значущість
Військова безпека	<i>під вогнем</i> ‘unter Beschuss stehen’	Опис небезпеки для життя та безпеки	Експресивний, оцінний	Розмовно-експресивний	Символічний, архетипний
Наслідки війни	<i>залишитися на полі бою</i> ‘auf dem Schlachtfeld bleiben’	Опис трагічних наслідків війни	Емоційний, експресивний	Художній, публіцистичний	Героїчний, варварський
Емоційно-оцінне ставлення	<i>зламатися під натиском</i> ‘unter Druck zerbrechen’	Опис морального та психологічного стану	Експресивний, образний	Розмовно-експресивний	Символічний, моральний
Технічні аспекти війни	<i>як танк пройшовся</i> ‘wie ein Panzer durchgehen’	Опис технічних елементів війни	Номінативний, експресивний	Технічний, інтенсивний	Потужний, активний

Периферія ЛФП «війна» охоплює значний пласт лексико-фразеологічних одиниць, які не є безпосередніми маркерами війни, але мають тісні асоціативні, стилістичні або символічні зв'язки з нею. У межах периферії виокремлюємо ближню та дальню периферію, кожна з яких виконує свою семантичну функцію.

Ближня периферія включає лексеми і фразеологізми, що безпосередньо пов'язані із військовими діями, технікою, учасниками бойових дій і їхнім станом. Вони репрезентують конкретні прояви війни, її буденний вимір, технічні аспекти або емоційно-оцінне ставлення до учасників бойових дій. Такі одиниці є поширеними в художньому, публіцистичному та розмовному мовленні, характеризуються високим ступенем образності й стилістичної виразності. Складники ближньої периферії угруповано за тематичним принципом, що дозволяє окреслити функціональні особливості вживання цих одиниць (табл. 1). Такий підхід сприяє глибшому розумінню того, як саме лексико-фразеологічні одиниці відображають різні аспекти воєнної дійсності – від безпосередніх бойових дій та їх наслідків до оцінних характеристик і технічної складової війни.

Бойові дії (нім. *Militärische Handlungen*) – опис активних чи пасивних дій військових на полі бою, стратегії, тактики, оборони та наступу; лексеми і фразеологізми вживаються як у прямому військовому контексті, так і в переносному – зокрема в політичній та публіцистичній сферах.

Військова небезпека (нім. *Gefahr und Bedrohung*) – опис загрозливих ситуацій на війні, зокрема перебування під вогнем чи в оточенні; у переносному значенні – відчуття небезпеки або напруження в мирному житті.

Наслідки війни (нім. *Folgen des Krieges*) – опис трагізму бойових дій, зокрема смерть, втрати, поранення; лексеми і фразеологізми емоційно навантажені і часто використовуються в художніх і публіцистичних текстах для створення глибокого враження.

Емоційно-оцінне ставлення (нім. *Emotionale Haltung*) – опис моральної стійкості, внутрішньої сили або психологічного зламу учасників подій; лексеми і фразеологізми застосовуються як у військовому, так і в мирному контексті для характеристики поведінки в екстремальних ситуаціях.

Технічні аспекти війни (нім. *Technik und Ausrüstung*) – опис військового обладнання, техніки та зброї; лексеми і фразеологізми часто вживаються в переносному значенні для позначення потужного впливу, тиску або рішучих дій.

Дальня периферія включає лексеми і фразеологізми з опосередкованим або асоціативним зв'язком із воєнною тематикою, які не містять прямої військової лексики, але через метафоричний зміст передають ідеї конфлікту, боротьби, героїзму чи трагізму. Вони здатні викликати уявлення про війну на емоційному чи символічному рівні, розширюючи межі ЛФП «війна», оскільки можуть асоціюватися з моральною боротьбою, стратегією або життєвими випробуваннями, що пов'язуються з війною в широкому сенсі. Тематичний поділ фразеологізмів дальньої периферії виділяє лексико-фразеологічні вирази, які часто відображають культурні конотації та історичні події, надаючи їм метафоричного, культурного або історичного забарвлення й утворюючи смисловий міст між минулим і сучасністю (табл. 2).

Таблиця 2

Дальня периферія лексико-фразеологічного поля «війна»

Тематична підгрупа	Складники дальньої периферії	Семантичний принцип	Функціональний принцип	Стилістичний принцип	Культурно-ментальний принцип
Конфлікт, боротьба, суперництво	<i>іти ва-банк</i> 'alles auf eine Karte setzen'	Метафоричний (ризикувати всім)	Тактичний	Політичний, соціальний	Символічний, історичний
Психологічний стан	<i>бути на межі</i> 'am Limit sein'	Емоційний (перебувати на межі можливостей або терпіння)	Психологічний	Технічний, соціальний	Культурно-ментальний
Стратегія та маніпуляції	<i>грати в темну</i> 'im Dunkeln spielen'	Образний (діяти без розкриття своїх намірів)	Політичний, соціальний	Персональний, тактичний	Символічний, культурно-ментальний
Символіка, історико-культурний пласт	<i>збройна тиша</i> 'bewaffneter Friede'	Метафоричний (псевдотиша, що передувє новим конфліктам)	Історичний, культурний	Символічний, культурний	Культурно-ментальний

Конфлікт, боротьба, суперництво (нім. *Konflikt und Konfrontation*) – метафоричний опис конфліктів і боротьби в різних сферах життя; лексеми і фразеологізми передають протистояння або напруження в соціальному, політичному чи особистому контексті.

Психологічний стан (нім. *Psychischer Zustand*) – опис психологічного стану учасників боротьби чи конфлікту, їхніх емоційних реакцій на обставини.

Стратегія та маніпуляції (нім. *Strategie und Taktik*) – опис прийомів, хитрощів і стратегій, які застосовуються під час конфлікту або боротьби, включаючи маніпуляції та планування.

Символіка, історико-культурний пласт (нім. *Symbolik und Kultur*) – метафоричний опис культурних або історичних подій, які асоціюються з війною.

Таким чином, лексеми і фразеологізми дальньої периферії розкривають культурне, емоційне та символічне поле теми війни, трансформуючи воєнну лексику в образний засіб вираження у різних сферах людської діяльності – від політики та економіки до філософії життя. Такі мовні засоби виконують роль інтенсифікації, додаючи висловам емоційну виразність і допомагаючи структурувати складні соціальні чи комунікаційні процеси. Вони також зберігають зв'язок з історико-культурним контекстом, надаючи сучасній мовній практиці додаткову глибину через культурні асоціації та символізм.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що як у німецькій, так і в українській мовах, поняття «війна» формується за допомогою різноманітних лексем і фразеологізмів, що вживаються не тільки в прямих значеннях, а й у переносних, метафоричних, які дозволяють передати емоційну оцінку та культурну специфіку кожної мови. В українській мові лексико-фразеологічні одиниці набувають більш емоційного характеру, в той час як у німецькій мові використовуються більш раціоналізовані конструкції. Крім того, німецька мова має тенденцію до утворення складних композитів, що відображає характерні для цієї мови композитні структури.

ЛФП «війна» в українській та німецькій мовах має спільну структурну організацію, що включає ядро, ближню та дальню периферію, однак їх лексичні та фразеологічні складники відтворюють національно-культурні особливості, історичний досвід і ментальні уявлення про війну, втілені в кожній мові. Це дозволяє виокремити важливі відмінності в мовному вираженні цієї теми. Українська мова схильна до емоційно-експресивного висвітлення воєнної тематики шляхом звернення до образності, героїзму та патріотизму, що підкреслює значення війни як культурного і морального виклику. Натомість німецька мова проявляє більш раціональне, стримане та метафоризоване використання військової лексики, активно інтегруючи її в позавоєнні сфери, що відображає прагнення осмислити війну крізь стратегічну та практичну призму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Басараба І. О. Лексико-семантичні поля фразеологічного простору англomовного військового дискурсу. 2021. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/58715/1/%.pdf>
2. Дашкова К. В. Поняття «лексико-семантичне поле» і його структура. 2019. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v33/13.pdf>
3. Джеріх О. С. Особливості побудови лексико-фразеологічного поля гіпоконцепту «неприродна смерть» у сучасній німецькій мові. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/339949589_Osoblivosti_pobudovi_leksiko-frazeologichnogo_pola_gipokonceptu_neprirodna_smert_u_suchasnij_nimeckij_movi
4. Іваненко Н. Фразеологічні одиниці концептуального поля MARRIAGE у британській картині світу. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2022. С. 140–146. URL: <https://journals.cusu.in.ua/index.php/philology/article/view/24>
5. Миронова Н. Лексико-фразеологічне поле концепту войовничість (на матеріалі французької мови). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки*. 2009. Вип. 81(3). С. 348–351. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2009_81%283%29_85
6. Kenny A. Concepts, Brains, and Behaviour. *Grazer Philosophische Studien*. 2010. Vol. 81, Issue 1. P. 105–113.

УДК 811.111'25:82-7:778.534.48

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-26>

АДАПТАЦІЯ ТЕКСТУ ЯК ЗАСІБ ПЕРЕКЛАДУ (НА ПРИКЛАДІ ГУМОРУ КОМЕДІЙНОГО СЕРІАЛУ «THE OFFICE»)

TEXT ADAPTATION AS A TRANSLATION STRATEGY (BASED ON THE HUMOUR IN THE SITCOM *THE OFFICE*)

Баранова С. В.,***orcid.org/0000000194259774****кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри германської філології
Сумського державного університету***Веремієнко А. В.,*****orcid.org/0009-0006-2702-7299****магістрантка кафедри германської філології
Сумського державного університету*

У статті розглядається адаптація гумору як одна з провідних стратегій у процесі аудіовізуального перекладу. Досліджено специфіку передачі комічного ефекту в іншомовному середовищі, зокрема акцентовано увагу на вербальному, ситуативному та культурному гуморі. Особлива увага приділена аналізу перекладацьких рішень, що стосуються передачі каламбурів та ідіоматичних виразів, оскільки ці елементи гумору потребують тонкого підходу для збереження їхнього смислового і комічного навантаження в іншій культурній реальності.

Матеріалом для дослідження став популярний серіал «The Office». На прикладі численних діалогів серіалу було проаналізовано основні прийоми, які використовуються для передачі англomовного гумору українською мовою.

Зокрема, виявлено чотири ключові стратегії перекладу ідіом: використання часткових фразеологічних еквівалентів, описовий переклад, калькування та заміна ідіоматичними аналогами. Кожен з цих підходів ілюстровано прикладами з конкретних серій, що дозволяє не тільки оцінити ефективність вибраних рішень, а й виявити ступінь збереження комічного ефекту, закладеного в оригінальному тексті.

Загалом, стаття підкреслює важливість глибокого знання лінгвокультурної специфіки, оскільки гумор часто базується на соціальних нормах, мовних особливостях та фонових знаннях, притаманних певній культурі. Якісний переклад вимагає не лише мовної компетентності, але й креативності, міжкультурної чутливості та розуміння жанрових особливостей. Встановлено, що перекладач у такому контексті виступає не лише як мовний посередник, а й як активний учасник процесу створення нового культурного продукту, адаптованого до цільової аудиторії. Такий підхід дозволяє досягти еквівалентного емоційного впливу та зберегти автентичність комедійного тексту, що є важливим для забезпечення глибокого емоційного відгуку у глядачів.

Ключові слова: переклад гумору, аудіовізуальний переклад, адаптація, ідіоми, дубляж.

The article examines the adaptation of humor as one of the leading strategies in the process of audiovisual translation. It explores the specifics of conveying the comic effect in a foreign language environment, with a particular focus on verbal, situational, and cultural humor. Special attention is given to the analysis of translation decisions related to the rendering of puns and idiomatic expressions, as these elements of humor require a nuanced approach to preserve their semantic and comic impact in a different cultural context.

The material for the study was the popular TV series *The Office*. Through numerous dialogues from the series, the main techniques used to convey English-language humor into Ukrainian were analyzed. In particular, four key idiom translation strategies were identified: the use of partial phraseological equivalents, descriptive translation, calquing, and substitution with idiomatic analogs. Each of these strategies is illustrated with examples from specific episodes, allowing not only an evaluation of the effectiveness of the chosen decisions but also an examination of the degree to which the comic effect embedded in the original text is preserved.

In general, the article emphasizes the importance of a deep understanding of linguistic and cultural specifics, as humor often relies on social norms, linguistic peculiarities, and background knowledge intrinsic to a particular culture. A high-quality translation requires not only linguistic competence but also creativity, intercultural sensitivity, and an understanding of genre-specific features. It is concluded that in this context, the translator acts not only as a linguistic mediator but also as an active participant in the process of creating a new cultural product adapted to the target audience. This approach allows for achieving an equivalent emotional impact and preserving the authenticity of the comedic text, which is crucial for ensuring a deep emotional response from viewers.

Key words: humor translation, audiovisual translation, adaptation, idioms, dubbing.

Постановка проблеми. Сучасний світ, тісно пов'язаний із розвитком міжнародних відносин і технологічним прогресом, вимагає ефективної міжкультурної комунікації. Переклад, зокрема аудіовізуальний, відіграє важливу роль у цьому процесі, забезпечуючи доступ до інформації, мистецтва та розваг.

Особливу складність у перекладі аудіовізуального контенту становить передача гумору, який часто базується на грі слів, мовних особливостях чи культурних реаліях. Адаптація тексту в аудіовізуальному перекладі виходить за межі буквального відтворення змісту та потребує творчого підходу. Зокрема, переклад гумору вимагає не лише передачі змісту жартів, а й збереження їхньої стилістики, емоційного забарвлення та впливу на глядача. Вдалий переклад дозволяє комедійному контенту залишатися автентичним і зрозумілим незалежно від мовних і культурних бар'єрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному мовознавстві питання перекладу гумору досліджували такі науковці, як Г. Грайс, С. Швачко, Д. Делабастіта, Р. Колесник, Т. Лук'янова, І. Кобякова, І. Блинова та інші. Їхні праці висвітлюють складність передачі гумористичних елементів у процесі перекладу, зокрема труднощі у пошуку відповідників та збереженні комічного ефекту. Аналіз наукових джерел підтверджує, що адаптація англійського гумору українською мовою залишається складним завданням, яке потребує використання різних перекладацьких стратегій.

Мета дослідження полягає у вивченні механізмів гумору і визначенні стратегій для його перекладу з англійської на українську.

Виклад основного матеріалу. Гумор є багатогранним явищем, що вивчається в межах різних наукових дисциплін, зокрема лінгвістики, психології, соціології, культурології та когнітивістики. Гумор є складовою поняття комічного, яке охоплює ще сатиру, іронію, гротеск, пародію та карикатуру. Ефект комічності виникає з порушенням законів логіки, різницею між очікуванням і реальністю, що зумовлює контраст [1, с. 187]. Варто зауважити, що гумор є мовною одиницею із іронічною чи жартівливою конотацією, а комічне – це естетична категорія з відображенням суперечності дійсності з оцінкою, яка викликає сміх або посмішку [2, с. 117].

Гумор часто базується на грі слів, двозначності, каламбурах, іронії та сарказмі, що можуть мати специфічне значення в одній мові та не мати точного аналогу в іншій. З цього можна зробити висновок, що гумор тісно пов'язаний з певною культурою. Важливим є також те, що гумор відображає соціальні норми, стереотипи та традиції, тому жарти, що є безпечними в одній культурі, можуть бути неприємними чи образливими в іншій. Незнання етнолінгвокультурної специфіки може призвести до комунікативних девіацій і порушення толерантного спілкування під час міжкультурної інтеракції [3, с. 110]. До культурних проблем перекладу належать, наприклад, непрямі висловлювання, прихований зміст яких легко зчитується в контексті культури-джерела, однак цей зміст неможливо донести до цільової аудиторії, просто переклавши текст [4, с. 235].

Жарти в телевізійних серіалах зазвичай є більш ретельно продуманими і «професійними», ніж у живому спілкуванні, оскільки вони мають бути адаптованими до ширшої аудиторії та враховувати специфіку формату. Перекладач мусить враховувати культурні відмінності, щоб передати не лише смислову точність, але й гумористичний ефект. Адаптація гумору може

включати зміну контексту, персонажів або навіть соціальних ролей, щоб жарт залишався зрозумілим і смішним для цільової аудиторії. Також цей процес передбачає пошук еквівалентів для певних жаргонних висловів, метафор чи ідіом.

У нашому дослідженні ми зосередимо увагу на одному з видів аудіовізуального перекладу – дубляжі, оскільки обрані для аналізу перекладні матеріали належать саме до цього типу. З огляду на значну культурну цінність кінематографа, питання якісного перекладу іноземних фільмів набуває особливої актуальності.

Дублювання – вид переозвучування, при якому оригінальні голоси акторів повністю замінюються перекладеною аудіодоріжкою. Воно істотно відрізняється від стандартного перекладу тексту, оскільки вимагає не лише точного відтворення змісту, а й збереження інтонації, емоційної виразності та відповідності культурному контексту. Згідно з міжнародними стандартами, дубляж має виконуватися виключно носіями мови, щоб забезпечити природність звучання, правильну вимову та автентичність інтонації. Серед різновидів можна виділити: дубляж із пофразовою синхронізацією (*phrase-sync dubbing*) та дубляж із синхронізацією рухів губ (*lip-sync dubbing*). У першому випадку перекладений текст точно відповідає кінокадру за змістом і тривалістю. У другому випадку переклад додатково узгоджується з рухами губ акторів, що робить репліки більш природними [5, с. 295].

Матеріалом дослідження в даній роботі є серіал «The Office» (US) – культовий комедійний серіал у жанрі мок'юментарі, що виходив на NBC з 2005 по 2013 рік. Сюжет розповідає про життя співробітників філії паперової компанії Dunder Mifflin у місті Скрантон, штат Пенсильванія. У центрі подій – незграбний, але харизматичний керівник Майкл Скотт (Стів Карелл), який вважає себе геніальним лідером і душею колективу. Українським перекладом та озвучкою займалась некомерційна студія «Цікава Ідея». Гумор в серіалі «The Office» базується на кількох рівнях:

Ситуаційний гумор. Комедійні моменти в ситкомі часто виникають через абсурдні або незручні ситуації, у які потрапляють персонажі. Наприклад, Майкл Скотт намагається підтримувати корпоративну культуру, але його некомпетентність і бажання здаватися харизматичним лідером лише загострюють ситуації. Його взаємодія з підлеглими будується на комічних контрастах: він намагається бути другом для колективу, проте часто опиняється в ролі джерела хаосу.

Вербальний гумор. Значну частину комедійного ефекту серіалу створюють словесні перепалки, іронічні зауваження та гра слів. Джим Гелперт часто використовує сарказм у розмовах з Дуайтом Шрутом, що підкреслює контраст між їхніми характерами. Влучні репліки, незграбні фрази Майкла та його невдалі жарти, які він сам вважає дотепними, але які незручно сприймаються іншими, стають основою вербального гумору.

Культурний гумор. Серіал висміює стереотипи офісного життя, корпоративну бюрократію та сучасну робочу культуру. Наприклад, Дуайт серйозно ставиться до правил та ієрархії, тоді як більшість його колег відверто ігнорують їх. Також гумор серіалу базується на контрастах між поколіннями та зміною робочих традицій.

Англомовні країни мають значний вплив на світову культуру, що сприяє поширенню спільних тем і понять у гуморі. Внаслідок цього деякі жарти залишаються зрозумілими без додаткового пояснення або адаптації. Такі випадки дозволяють перекладачам зберігати каламбур (навмисне використання омонімів, паронімів або багатозначних слів для створення комічного або дотепного ефекту) без суттєвих змін, забезпечуючи автентичність і природність гумору в перекладі. Наприклад, у шостому епізоді першого сезону між керівником офісу Майклом і комівояжеркою Кеті, яка приїхала в офіс продавати сумки, відбувається наступний діалог:

Michael: *So, if you need anything else, something to make you more comfortable just don't hesitate to ask. I'm right here.*

Katy: *I guess a cup of coffee would be great.*

Michael: *Wait a second. I should have spotted another addict. Uh, gotta love the 'bucks.*

Katy: *What?*

Michael: *It's like a slang for Starbucks. They're all over the place.*

Жарт будується на грі слів і несподіваній реакції персонажів. Майкл використовує сленгове скорочення для назви популярної мережі кав'ярень, але Кеті не розуміє цього натяку й перепитує:

Майкл: *Тож якщо вам щось потрібно, щоб вам було кофмортніше, не соромтеся, я – до ваших послуг.*

Кеті: *Я не відмовилася б від кави.*

Майкл: *Секундочку. Я мав би здогадатися, ви – фанатка бакс.*

Кеті: *Кого?*

Майкл: *Це скорочено бакс. Вони на кожному кроці.*

Деяку гру слів дійсно можна назвати «неперекладною», оскільки вона не має еквівалента. Проте переклад – це складніший процес, ніж просто підбір відповідників, і перекладачам доводиться застосовувати різні трансформації, щоб відтворити у тексті перекладу ті мовні одиниці, які не мають прямих відповідників у вихідному тексті. Діалог головних героїв в тринадцятій серії другого сезону:

Jim: *Is it me or does it smell like updog in here?*

Michael: *What's updog?*

Jim: *Nothing much. What's up with you?*

Оригінальний жарт побудований на тому, що слово *updog* звучить як частина неформального привітання *What's up, dog?* (аналог «Як справи, друже?»). При буквальному перекладі цей ефект зникне, оскільки слово *updog* не має значення в українській мові та не нагадує знайому фразу, тому жарт адаптували:

Джим: *Це я чи просто псиною несе?*

Майкл: *Якою псиною?*

Джим: *Ніякою. Що з вами таке?*

Ще декілька прикладів:

I'm not superstitious, but I am a little stitious. – *Я не марновірний, але я децю вірний* (сезон 4, епізод 2). Оригінальна англійська фраза є грою слів, заснованою на розбитті слова *superstitious* (забобонний) на дві частини: *super-* (префікс, що означає «дуже» або «над-») і *stitious* (яке в англійській мові окремо не існує, але звучить як скорочений варіант того ж слова). І хоча в українській мові слово «вірний» має інше значення (відданий, правдивий), цей переклад зберігає головну ідею жарту.

Будь-яка мова має свої нюанси, ідіоми та гру слів, які важко піддаються прямому перекладу. Відтворення гумору з дотриманням мовної точності вимагає ретельного підбору лінгвістичних відповідників, Розглянемо детальніше ситуацію другого сезону двадцять другого епізоду:

Michael: *Okay, you know what? I will not donate my winnings to Comic Relief, since apparently, it doesn't exist. I am going to donate to Afghanistanis with AIDS.*

Jim: *Nope. I think you mean the aid to Afghanistan.*

Michael Scott: *No, I mean Afghanistanis with AIDS.*

Phyllis: *Afghani.*

Michael: *What?*

Phyllis: *Afghani.*

Michael: *That's a dog.*

Pam: *No, that's Afghan.*

Michael: *That's a shawl.*

Dwight: *Wait, canine AIDS?*

Michael: *No. Humans with AIDS.*

Creed: *Who has AIDS?*

Jim: *Guys, the **Afghanistananies**.*

Michael: *Okay, you know what? No. No. AIDS is not funny. Believe me, I have tried.*

Українською цей діалог звучить таким чином:

Майкл: *Гаразд, знаєте що? Я не буду жертвувати свій виграти фонду «Втіха сміхом», оскільки, мабуть, його не існує. Я збираюсь пожертвувати **афганістанцям зі СНІДом**.*

Джим: *Можливо, на **боротьбу зі СНІДом в Афганістані**.*

Майкл: *Ні. Саме **афганістанцям зі СНІДом**.*

Філіс: ***Афганцям**.*

Майкл: *Що?*

Філіс: ***Афганцям**.*

Майкл: *Це собаки.*

Пем: *Ні. То – **афгани**.*

Майкл: *Ні. То платок.*

Двайт: *Чекай. У собак СНІД?*

Майкл: *Ні, у людей СНІД.*

Крід: *У кого саме?*

Джим: *У **афганістанійців**.*

Майкл: *Хей, ви знаєте що? Ні, це не смішно. Повітре, я знаю.*

У перекладі цього жарту вдалося зберегти всі мовні нюанси завдяки ретельній адаптації гри слів. По-перше, неправильне слово *Afghanistanis* було передано як «афганістанійці», що зберігає комічний ефект мовної помилки. По-друге, плутанина між *Afghani* (валюта) та *Afghan* (народність, порода собак, тканина) передана через аналогічні українські слова: «афганці» (жителі країни), «афган» (собака) та «афган» (хустка). Каламбур, що поєднує різні мовні структури, є потужним джерелом гумору, спрямованим на широку аудиторію не лише з розважальною метою, а й для того, щоб висвітлити певні питання через іронію, сарказм або жарт. Проте розпізнавання такої гри може бути непростим завданням, оскільки вимагає від слухача й перекладача інтелектуальних зусиль для виявлення двозначності.

Ще одним способом досягнення комічного ефекту у серіалі «The Office» є використання ідіом. Завдяки багатозначності, образності та культурній маркованості ці стійкі вирази нерідко створюють гумористичний ефект. Наведемо приклади основних стратегій перекладу ідіоматичних виразів, які було виділено під час дослідження:

Використання неповного (часткового) фразеологічного еквівалента означає застосування мовної одиниці, яка передає основний зміст виразу оригіналу, проте не охоплює всіх його значень. У таких випадках фразеологізми двох мов мають схожий зміст, але можуть відрізнятися за формою або окремими відтінками значення. Це відбувається, коли прямий відповідник відсутній, і перекладач обирає найближчий варіант, що передає ключову ідею виразу:

***A for an effort.** – Ну, дай **п'ять за спробу** (сезон 7, епізод 10).*

***Yeah, you're a real pain in the ass.** – Так, ти справжня **кара Господня** (сезон 7, епізод 17).*

Якщо в англійській ідіомі немає точного відповідника або аналога в українській мові, а буквальный переклад не передає її значення належним чином, перекладачеві варто замінити образний вислів *описовим перекладом*. У таких випадках слід відмовитися від збереження художньої метафоричності та передати зміст ідіомі через розгорнуте пояснення, використовуючи вільне поєднання слів. Саме цей різновид перекладу є найпоширенішим способом передачі ідіом в серіалі «The Office»:

***Well, the cat's out of the bag.** – Отже, страшну **таємницю розкрито** (сезон 2, епізод 13).* Альтернативний варіант перекладу – карти розкрито, який наближений до української ідіоматики, але змінює вихідний образ і не є нейтральним.

Keep your chin up! – Не журися (сезон 8, епізод 23). Альтернативний варіант перекладу – не падай духом, який теж відповідає змісту фрази.

Heard you were under the weather? – Чув, ти занедужав? (сезон 2, епізод 13).

I think we really got off on the wrong foot here. – Буду відвертим: здається, знайомство сьогодні не задалося (сезон 5, епізод 18).

I've been working out and um, you know, I'm not gonna take her for granted. – Так, я працюю над собою. І не сприймаю її як належне (сезон 3, епізод 1).

Наступний спосіб – калькування, що передбачає буквально відтворення англійських ідіом у випадках, коли в українській мові немає рівнозначного відповідника. У результаті перекладу утворюється okazionalnyi вираз, який не належить до стійких фразеологічних одиниць, але зберігає метафоричність, зрозумілу для україномовної аудиторії:

But we're all in the same boat. – Але ми всі в одному човні (сезон 2, епізод 11).

Також можна прослідкувати випадки використання ідіоматичного аналогу – фразеологічного виразу українською мовою, який передає значення англійської ідіоми, проте спирається на інший образ:

Is there no way we can get rid of him? – Невже немає способу його спекатись? (сезон 5, епізод 8).

Boy, have you lost your mind? 'Cause I'll help you find it. – Ти що, з глузду з'їхав? Тому що я тобі поясню (сезон 2, епізод 18).

Висновки. Зважаючи на те, що гумор є важливим соціальним інструментом, який відображає специфіку культури й мислення, його переклад потребує не лише мовного аналізу, а й розуміння контексту, національних традицій і світоглядних особливостей аудиторії. Переклад комедійних серіалів є яскравим прикладом того, як міжмовна адаптація може не тільки передавати зміст, а й формувати новий культурний продукт, здатний викликати аналогічні емоційні реакції в іншомовних глядачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кузєбна В. В., Усик Л. М. Стилїстичні особливості чорного гумору (на матеріалі мультиплікаційного фільму «Родина Адамсів»). *Nova filologija*. 2021. Т. 1, № 81. С. 180–190. <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-81-1-28>.
2. Куц Е. О. Гендерні аспекти реалізації комічного (на матеріалі дискурсу ведучих американських розважальних ток-шоу). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2021. № 48. Т. 1. С. 117–121.
3. Бацевич Ф. Лінгвокультурні аспекти комунікативної толерантності. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 5. С. 108–119.
4. Шульженко Ю. М. До проблеми кіноперекладу: культурний аспект (на матеріалі екранізацій романів Гелен Філдінг). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10(3). С. 235–241.
5. Серебрянська О.В. Кінопереклад: специфіка та стратегії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2016. Вип. 62. С. 294–297.

УДК 81'25

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-27>

УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПОСТРЕДАГУВАННЯ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ У ВИРОБНИЧОМУ ПРОЦЕСІ ЛОКАЛІЗАЦІЇ

MANAGING THE QUALITY OF MACHINE TRANSLATION POST-EDITING IN THE LOCALISATION WORKFLOW

Бондаренко О. С.,**orcid.org/0000-0002-3148-8753**

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Негрієнко М. С.,**orcid.org/0009-0007-3373-7542**

студентка I курсу другого

(магістерського) рівня вищої освіти

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Статтю присвячено аналізу перекладацьких помилок у професійному середовищі та трансформації методів їхнього оцінювання під впливом новітніх лінгвістичних сервісів, зокрема постредагування машинного перекладу (ПРМП). Предметом дослідження є метрики якості перекладу, що застосовуються в індустрії лінгвістичних послуг, зокрема LISA QA Model, яку розглянуто як одну з найуживаніших моделей на ринку лінгвістичних послуг. Автори детально аналізують структуру метрики LISA, що включає категорії, підкатегорії та рівні критичності помилок. На прикладі реального проєкту – локалізованого продукту Google Search Ads 360 – продемонстровано практичне застосування метрики та наведено приклади типових помилок у таких категоріях, як *Точність*, *Мовна відповідність*, *Термінологія*, *Стиль*, *Технічна помилка*, *Відповідність стандартам локалі*, *Відповідність вимогам до проєкту*.

У статті обґрунтовано необхідність системного впровадження метрик помилок для управління якістю на всіх етапах перекладацького процесу. Традиційні моделі, створені для оцінювання антропогенного перекладу, для ПРМП мають бути адаптовані. На основі проведеного аналізу встановлено, що більшість категорій метрики LISA залишаються релевантними для оцінювання якості ПРМП, однак ступінь їх застосовності істотно варіюється. Найвищу вірогідність виявлення помилок мають підкатегорії відповідності термінології, стилю, вимогам до проєкту та стандартам локалі. Це пов'язано з непередбачуваністю результатів роботи рушіїв машинного перекладу навіть за умов використання однакових промптів чи довідкових ресурсів. Також варто зауважити, що помилки типу *Додавання/Випущення* чи *Неправильне значення* залишаються актуальними через тенденцію рушіїв МП до генералізації або неповного передавання змісту. Водночас, деякі підкатегорії (наприклад, *Орфографія*, *Форматування*, *Відтворення посилко/тегів*) мають низьку вірогідність застосування, оскільки сучасні МП-системи досить добре справляються з такими технічними аспектами.

Ключові слова: локалізація, управління якістю перекладу, виробничий процес перекладу, індустрія лінгвістичних послуг, постредагування машинного перекладу, машинний переклад.

The article is dedicated to the analysis of translation errors in a professional environment and the transformation of evaluation methods under the influence of modern linguistic services, particularly post-editing machine translation (PEMT). The focus of the study is on translation quality metrics used in the language services industry, particularly LISA QA Model, which is examined as one of the most widely used models on the market. The authors provide a detailed analysis of the structure of the LISA metric, which includes categories, subcategories, and levels of error severity. Using the real-world project of the localized product *Google Search Ads 360* as an example, the article demonstrates the practical application of the metric and presents examples of typical errors in categories such as *Accuracy*, *Language*, *Terminology*, *Style*, *Functional*, *Regional Standards Compliance*, and *Project Requirements Compliance*. The article substantiates the need for a systematic implementation of error metrics to manage quality at all stages of the translation process. Traditional models developed for the evaluation of human translation must be adapted for PEMT. Based on the analysis, it is established that most LISA metric categories remain relevant for evaluating PEMT quality, although their applicability varies

significantly. The highest likelihood of error detection occurs in subcategories related to terminology, style, compliance with project requirements, and locale standards. This is due to the unpredictability of machine translation engine outputs, even when identical prompts or reference materials are used. It is also noted that error types such as Addition/Omission and Incorrect Meaning remain relevant due to the tendency of MT engines to generalize or incompletely render content. Meanwhile, some subcategories (e.g., Spelling, Formatting, Tags/Links) have a low likelihood of errors, as modern MT systems handle such technical aspects fairly well.

Key words: localization, translation quality management, translation production process, language services industry, post-editing of machine translation, machine translation.

Постановка проблеми. Якість лінгвістичного продукту – ключове питання для індустрії лінгвістичних послуг. Як і в будь-якому сервісі, забезпечення сталої якості продукту – запорука успішності бізнесу. Системний підхід до якості, яка має бути такою, яка задовольнить клієнта – складова виробничого процесу локалізації.

Вже понад два десятиліття типовим для індустрії лінгвістичних послуг є застосування до оцінки якості перекладу так званих метрик помилок, використання яких гравцями на ринку дозволяє зробити оцінювання якості максимально об'єктивним. Питання ефективності метрик до оцінювання якості, зокрема, у зіставному аспекті, не часто розглядається вітчизняними науковцями, оскільки їхнє застосування переважно обмежується індустрією лінгвістичних послуг і не часто поширюється на науково-освітнє середовище, в якому навчають перекладачів [1]. Розробка та адаптація метрик оцінювання якості має неабияке прикладне значення зокрема й тому, що з появою нового сервісу – постредагування машинного перекладу (далі – ПРМП) – питання якості лінгвістичного продукту стало ще гостріше, адже ефективність метрик, які були розроблені для оцінки антропогенного перекладу, може не бути такою стосовно гібридного продукту, яким є постредагований людиною машинний переклад.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження ефективності метрик помилок системно здійснюється переважно європейськими науковцями, які мають тісні зв'язки з ринком перекладу та локалізації. Системні наукові розвідки з якості перекладу здійснювалися Дж. Кобі, П. Філдсом, Д. Хейгом, А.Ломмелем, А.Мелбі [2], деякі з яких згодом працювали над стандартом ISO 17100:2015 Translation Services-Requirements for Translation Services. Предметом наукових досліджень ставали особливості застосування метрик оцінювання в окремих організаціях [3; 4]. Дослідники обговорювали необхідність системності термінології в метриках оцінювання [5]. Останніми роками тенденції досліджень змістились від визначення окремих принципів оцінювання до системних оглядів і визначення перспектив їхнього застосування, зокрема, й відносно нових лінгвістичних послуг [6; 7].

Питання якості перекладу в контексті професійного оцінювання в індустрії лінгвістичних послуг переважно розглядається дослідниками, безпосередньо дотичними до цієї галузі в якості перекладачів, менеджерів з оцінки якості [8].

На наш погляд, численні публікації, присвячені оцінці нерередагованого машинного перекладу, – продукту непрофесійних версій рушіїв машинного перекладу (як-от безкоштовний сервіс Google Translate – на противагу платному Google Cloud Translation або системи ШІ, які від початку не розроблялись для використання у виробничих ланцюжках професійного перекладу (наприклад, ChatGPT) [9; 10; 11] не можуть уважатися такими, що мають прикладну цінність для ринку лінгвістичних послуг. Першою з таких причин є те, що постачальники лінгвістичних послуг переважно користуються професійними інструментами машинного перекладу, які очікувано видають переконливіший результат. Другою причиною є те, що критерії оцінювання науковців, які застосовуються до нерередагованого машинного перекладу, переважно є такими, які не мають нічого спільного з індустріальними метриками оцінювання якості.

Метою дослідження є визначення особливостей професійної метрики помилок LISA у контексті перспектив їхнього використання для визначення якості лінгвістичного продукту, у тому числі, того, що є результатом постредагованого машинного перекладу.

Виклад основного матеріалу. Перша модель забезпечення якості LISA QA Model була розроблена в 1995 році асоціацією Localization Industry Standards Association (LISA) [12] для використання в галузі локалізації програмного й апаратного забезпечення. Хоча з 2011 року розробник LISA припинив випуск оновлень, запропоновані асоціацією методи стандартизації помилок все ще широко використовуються для оцінювання якості перекладу. Окрім метрики LISA QA Model є й інші рішення, як-от SAE J2450, MQM-DQF, ASTM4639 тощо [13]. Найпопулярнішими серед них є уніфікована метрика помилок MQM-DQF, інтегрована в основні CAT-інструменти, хоча LISA QA (TQI) все ще залишається популярною.

Метрики помилок, як правило, містять градацію за фактором критичності помилки для якості готового продукту. За LISA QA Model визначаються *critical* / *критичні*, *major* / *грубі* і *minor* / *незначні* помилки. Критична помилка – це помилка найбільшої ваги, оскільки може призвести до буквальних утрат (фізичних, фінансових, репутаційних тощо) постачальника або користувача перекладеного або локалізованого продукту. Критичною помилкою може бути, наприклад, неправильна локалізація одиниць вимірювання при відтворенні обсягу дози ліків: така помилка може призводити до критичних наслідків для хворого.

За метриками помилок, як правило, визначаються категорія і вага помилки. За LISA QA Model виділяють 7 категорій помилок: 1) *Accuracy* / *Точність*; 2) *Language* / *Мовна відповідність*; 3) *Terminology* / *Термінологія*; 4) *Style* / *Стиль*; 5) *Functional* / *Технічна помилка*; 6) *Regional* / *Відповідність стандартам локалі*; 7) *Compliance* / *Відповідність вимогам до проєкту*. У свою чергу зазначені типи помилок діляться на підтипи, які будуть розглянуті нижче.

Помилка категорії *Accuracy* / *Точність* констатується, коли зміст цільового продукту не вповні відповідає змісту вихідного. Це може відбуватися, коли лінгвіст не відтворив посилки, припустившись помилки підкатегорії *Cross references* / *Перехресні посилки* на розділи або компоненти продукту, як-от, програмні застосунки, посібники, документацію, довідковий матеріал тощо.

Помилки підкатегорії *Addition/Omission* / *Додавання/Випущення* так само можуть призводити до неточності передавання змісту, оскільки обсяг значення вихідного не відповідний обсягу значення цільового тексту.

Найтипівішим різновидом категорії *Accuracy* / *Точність* є помилка, яку відносять до підкатегорії *Incorrect Meaning* / *Неправильне значення*. Цю помилку констатують, коли перекладач відтворив зміст вихідного тексту неточно або неправильно, що призводить до некоректної інтерпретації цільового тексту користувачем. Так, наприклад, відтворення “*then you can use your account*” як “*тепер ви можете використовувати цей обліковий запис*” трактується як таке, що неправильно передає значення, і призводить до потенційно невірної інтерпретації, оскільки в перекладеному фрагменті акцент на персоналізації продукту зміщено. Такого б не відбулося, якби перекладач використав варіант: “*тепер ви можете використовувати свій обліковий запис*”, хоча така версія суперечить загальноприйнятому негативному ставленню до тавтології в традиційній теорії перекладу, яка здебільшого ґрунтується на аналізі літературних творів, для яких повторення займенників (*ви-свій*) може вважатися вадою. До різновиду помилок категорії *Accuracy* / *Точність* відносять підкатегорію *Unlocalized text* / *Нелокалізований уривок тексту*, коли частина помилково (не за вимогою клієнта) залишається неперекладеною.

До помилок категорії *Language* / *Мовна відповідність* в індустрії відносять неправильне використання граматики, стилістики, некоректну орфографію або синтаксис, які можуть ускладнити розуміння тексту. У прикладі “*In the toolbar above the statistics table, click Edit, and then click Create an automated rule*” – “У розділі “Змінити макс. ціни за клік”, виберіть “Призначити нові ставки” кома після “Змінити макс. ціни за клік” – зайва, адже така пунктуація відповідає нормам вихідної, а не цільової мови. Схожа помилка фіксується в наступному прикладі: “*Under “Change max. CPC bids”, you can select “Set new bids”, “Increase bids” or “Decrease bids”.*” – У розділі “Змінити макс. ціни за клік”, виберіть “Призначити нові ставки”, “Збільшити ставки” або “Зменшити ставки”, бо кома перед виберіть – зайва, оскільки йдеться про

звичайну обставину місця, логічно пов'язану з дією. Принагідно відзначимо, що до підкатегорії *Punctuation* / *Пунктуаційна помилка* в індустрії відносять також порушення правил переносів і інтервалів. До підкатегорії *Spelling/Typo* / *Орфографія/одрук* можуть належати окрім очевидних одруків варіанти, які уможливають неоднозначність через варіативність наголосів. Інколи такі помилки можна трактувати як незначні, як-от, у формі слова “телеон” (замість “телефон”). У деяких випадках помилка має більшу вагу і спричинити введення в оману або спантеличення клієнта: *During registration, click “City” and enter its name – Під час реєстрації натисніть “Міст” й укажіть його назву.* Одрук *міст* замість *місто* може спричинити проблеми з реєстрацією і (потенційно!) до відмови від користування продуктом. Як помилки підкатегорії *Grammar/Syntax* / *Граматика/ Синтаксис* трактують неправильне утворення відмінкових форм, ступенів порівняння прикметників або прислівників, уживання ненормативних форм дієслів, нечіткі смислові зв'язки, дієприслівниковий зворот, не пов'язаний із присудком однією дійовою особою тощо.

Помилки категорії *Terminology* / *Термінологія* свідчать про недотримання лінгвістом правил відтворення термінів. Така помилка констатується при наданні неправильного термінологічного відповідника, неузгодженості термінів чи недотриманні глосарію клієнта. До підкатегорії *Industry Standard Terminology* / *Загальногалузева термінологія* відносять випадки залучення термінів іншої фахової мови. Така помилка може призвести до неправильного розуміння тексту, спотворення змісту й втрати смислу. У підкатегорії *Inconsistency* / *Єдність термінології* фіксуються випадки, коли лінгвіст використовує декілька відповідників термінам чи терміносполукам замість одного, що може спричинити нерозуміння клієнтом змісту. Так, наприклад, термін *account* в одній частині проєкту відтворено як *обліковий запис*, а в іншій – як *акаунт*: *To create an account, click “Sign Up”, enter your email, set a password. Make sure to secure your account by enabling Two-Factor Authentication and using a strong password. – “Щоб створити обліковий запис, натисніть “Зареєструватися”, введіть свою електронну пошту й встановіть пароль. Обов'язково захистіть свій акаунт, увімкнувши двофакторну автентифікацію й використовуючи надійний пароль”.* Помилки підкатегорії *Glossary* / *Відповідність глосарію* констатуються, коли лінгвіст використовує відповідники термінів, відмінні від наданих клієнтом в глосарії (термінологічній базі).

Помилки категорії *Style* / *Стиль* – найскладніші для визначення, особливо на пострадянському просторі, де стиль і стильові особливості розуміються в контексті функційних стилів, серед яких традиційно виділяють стиль художнього мовлення, офіційно-ділового, наукового, публіцистичного, конфесійного тощо. Узагалі помилки стилю є неоднозначними, оскільки стиль не завжди має чітко визначені правила, тому такі помилки часто можуть визначатися суб'єктивно. Треба точно визначити, чи припустився перекладач стильової помилки чи все ж таки це є преференційною правкою клієнта або мовного експерта. Певним орієнтиром можуть уважатися так звані настанови зі стилю, які деякі клієнти розробляють із метою реконструкції особливого “лінгвального образу” або “голосу продукту”, який має відтворюватися у всіх локалях, для яких його адаптують [14]. До помилок підкатегорії *General Style* / *Відповідність загальному стилю* відносять неправильний регістр, невідповідний рівень офіційності (звертання на “ти” чи на “ви”), недотримання норм певного стилю тощо. До помилок підкатегорії *Style Guide* / *Відповідність настановам зі стилю* відносять випадки неузгодженості цільового продукту настановам, наданим клієнтом. Як правило, такі настанови надаються разом із файлами перекладу і містять рекомендації і правила щодо пунктуації, правопису певних слів, створення списків тощо. До помилок підкатегорії *Readability* / *Читабельність* відносять випадки, коли цільовий текст, незважаючи на відтворений зміст, за формою не дозволяє читачеві-носію мови повноцінно декодувати зміст. Так, наприклад, відповідник англійському: *If you're viewing your manager account, the Overview cards display performance summaries for all of the sub-manager accounts, campaigns and ad groups. – Якщо ви в керуючому обліковому записі,*

на картках “Огляд” відображаються підсумки ефективності для всіх підпорядкованих керуючих облікових записів, кампаній і груп оголошень не дозволяє одразу зрозуміти перспективи доступності певного функціоналу продукту відповідно до режиму користувача (що передбачалось у вихідному фрагменті).

Категорію *Functional / Технічна помилка* в теорії перекладознавства зазвичай не помічають, вважаючи, що лінгвіст несе відповідальність лише за лінгвальні помилки. Для галузі локалізації такі вади мають критичне значення, особливо якщо клієнт у вимогах до проєкту наголошував на дотриманні певних технічних чи технологічних вимог. Серед підкатегорій відзначимо *Format / Форматування*, коли перекладач, наприклад, не виділяє напівгрубим шрифтом те, що виділено таким чином у вихідному тексті. Помилка підкатегорії *Tags/Links / Відтворення посилоч/тегів* може набути статус критичної, якщо посилки в цільовому тексті не працюють належним чином, чи змінено порядок тегів. До підкатегорії *Technical procedures / Технічне оформлення* відносять такі вади, як, наприклад, неправильне (невідповідне нормі локалі чи вимогам клієнта) оформлення списків тощо.

Категорія *Regional / Відповідність стандартам локалі* застосовна до помилок, які є наслідком неврахування особливостей цільової локалі. У межах цієї категорії виділяють кілька підкатегорій. До підкатегорії *Regional/Country Standards / Відповідність місцевим/національним стандартам документації* відносять помилки відтворення дат, одиниць виміру, валют, адрес, номерів телефонів, поштових індексів тощо: наприклад, в англійських країнах дати оформлюють як: *місяць/число/рік*, а в українській локалі – *число/місяць/рік*. До підкатегорії *Local Market Suitability / Відповідність місцевому ринку* відносять помилки, пов’язані з неврахуванням особливостей законодавства, усталених традицій, назв посад або відповідальних осіб певної локалі.

Категорія *Compliance / Відповідність вимогам до проєкту* застосовується до випадків недотримання інструкцій, отриманих від менеджерів проєкту або клієнта. У підкатегорії *Instructions / Відповідність інструкціям* фіксуються, наприклад, транслітерації власних назв, хоча клієнт наполягав на їхній незмінності. Підкатегорія *Feedbacks / Врахування відгуків клієнта* призначається варіанту, який є наслідком недотримання попередньо висловлених зауважень або настанов.

На наш погляд, застосування проаналізованої моделі відносно антропогенного перекладу та постредагування машинного перекладу виявляє різні ступені ефективності. Говорити про появу нової сталої метрики оцінювання постредагування машинного перекладу поки зарано, але вже очевидним є втрата актуальності деяких категорій у метриці, оскільки таких помилок не припускаються навіть рушії машинного перекладу.

Висновки. Як бачимо, традиційні метрики оцінювання антропогенного перекладу все ще переважно застосовні для продукту рушіїв машинного перекладу. Натомість визначення незастосовних категорій має певну цінність для редакторів чи менеджерів із якості, оскільки оптимізує метрику для їхніх потреб. Водночас ті категорії, де рушій може видавати непередбачуваний варіант (наприклад, може врахувати довідкові матеріали, а може й ні), потребують додаткової уваги постредакторів-фрилансерів або менеджерів, які розраховують час і бюджет для доопрацювання машинного перекладу до якості, необхідної для клієнта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко О. Оцінка якості перекладу: дидактичний та галузевий підходи. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики*. 2018. № 1(15). С. 47–49.
2. Koby G. S., Fields P., Hague D. R., Lommel A., Melby A. Defining translation quality. *Tradumàtica*. 2014. № 12. С. 0413–0420.
3. Dragan J. Quality in professional translation: Assessment and improvement. Vol. 9. London : A&C Black, 2013. 272 p.

4. Snow T. A. Establishing the viability of the multidimensional quality metrics framework. Provo : Brigham Young University, 2015. 156 p.
5. Brunette L. Towards a terminology for translation quality assessment: A comparison of TQA practices. *Evaluation and Translation*. London : Routledge, 2014. P. 169–182.
6. Moorkens J., Castilho S., Gaspari F., Doherty S. Translation quality assessment. Machine translation: Technologies and applications series. Cham : Springer International Publishing, 2018. Vol. 1. 299 p.
7. Han C. Translation quality assessment: a critical methodological review. *The Translator*. 2020. Vol. 26, № 3. P. 257–273.
8. Іващенко Р. В. Особливості локалізації програмного забезпечення на матеріалі відеохостингу YouTube: кваліфікаційна робота на правах рукопису. Кропивницький: Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 2023. 123 с.
9. Мишко А., Гудманян А., Брай А. Оцінка адекватності машинного перекладу письмових спеціалізованих текстів. *Advanced Linguistics*. 2023. № 12. С. 66–77.
10. Ольховська А., Хоменко А. Вплив використання нейронної системи машинного перекладу на якість перекладу текстів у галузі економіки. *Молодь і ринок*. 2020. № 5(184). С. 30–35.
11. Ayvazyan N., Torres-Simón E., Pym A. Translation students' trust in machine translation: Too good to be true? *Revolutionizing Translation Studies: Synthesizing Translation with AI and IT innovation*. Berlin : Springer, 2024. P. 9–30.
12. LISA QA Model 3.1: Assisting the localization development, production and quality control processes for global product distribution. Romainmôtier : LISA, 2006. (Press release).
13. Lommel A., Uszkoreit H., Burchardt A. Multidimensional quality metrics (MQM): A framework for declaring and describing translation quality metrics. *Tradumàtica*. 2014. № 12. P. 0455–0463.
14. Bondarenko K. Ukrainian localization: Cultural aspects. Traducción e interpretación como mediación (inter)cultural: Visiones y perspectivas de futuro / eds. M. F. de Casadevante Mayordomo, A. C. Sánchez López. Madrid : Comares, 2024. P. 229–245.

УДК 81' 25: 7.094

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-28>

ВІДТВОРЕННЯ СТИЛІСТИЧНИХ ПРИЙОМІВ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

RENDERING STYLISTIC DEVICES IN THE TRANSLATION PROCESS: THE OVERVIEW OF OVERSEAS TRANSLATION STUDIES

Волченко О. М.,***orcid.org/0000-0002-8519-4531****кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри англійської філології та перекладу**Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

У статті досліджується досвід зарубіжного перекладознавства в контексті стилістичного аспекту функціонування мови у різноманітних текстах та способах його відтворення засобами цільової мови. Робота є актуальною, тому як застосування стилістичних засобів виразності (тропів) робить спілкування успішним і дозволяє не тільки передавати зміст повідомлення, а і відтворювати емоційно-оцінну та експресивну текстову інформацію для посилення необхідного ефекту на аудиторію. Мета роботи – узагальнення підходів зарубіжного перекладознавства до розв'язання проблеми відтворення тропів під час перекладу для визначення понятійного апарату й уточнення сутності базових понять сучасного перекладознавства. Вивчення закордонних наукових студій засвідчує, що об'єктом уваги перекладознавців були такі елементи образної мови як метафора, метонімія, художнє порівняння та каламбур. Зазначено, що саме метафора є фігурою, яку науковці почали розглядати у перекладацькому контексті, а способи її перекладу, як показує аналіз автора, стали основою та знайшли віддзеркалення у різноманітних класифікаціях способів відтворення інших тропів у цільовій мові. Автор статті пояснює цей факт, спираючись на точку зору Ч. Денроша, який називає метافору разом із метонімією двома ключовими тропами й узагальнюючими термінами, що підпорядковують собі все поле традиційно визначених фігур. Зрозуміло, що така схожість між тропами дозволяє використовувати спільні стратегії та засоби для їх перекладу та заощаджує час перекладача. У роботі узагальнено досвід закордонного перекладознавства щодо відтворення метафори засобами цільової мови за майже 60 років.

Ключові слова: зарубіжне перекладознавство, стилістичний прийом, метафора, лінгвістичний та когнітивний підходи, стилістичний підхід до перекладу, засоби перекладу.

The article examines the experience of foreign translation studies in the context of the stylistic aspect of language functioning in various texts and the ways of its reproduction by means of the target language. The work is relevant because the use of figurative language (tropes) makes communication successful and allows not only to convey the message content, but also to reproduce emotional, evaluative and expressive textual information to enhance the necessary effect on the audience. The purpose of the study is to summarize the approaches of foreign translation studies to solving the problem of reproducing tropes in translation in order to define the conceptual apparatus and clarify the essence of the basic concepts of modern Translation Studies. The analysis of foreign scientific publications shows that the investigation object of translation scholars has been such elements of figurative language as metaphor, metonymy, simile and pun. It is noted that metaphor is the first figure that scholars began to consider in the translation context, and the ways of its translation, according to the author's analysis, became the basis and are reflected in various classifications of ways of reproducing other tropes in the target language. The author of the article explains this fact based on C. Denroche's point of view, in which metaphor and metonymy are the two key tropes and generalizing terms that subordinate the entire field of traditionally defined figures. It is clear that this similarity between tropes allows us to use common strategies and tools for their translation and to save translator's time. The paper summarizes the experience of overseas translation studies in reproducing metaphor by means of the target language over almost 60 years.

Key words: foreign translation studies, stylistic device, metaphor, linguistic and cognitive approaches, stylistic approach to translation, translation means.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку лінгвістики та перекладознавства характеризується підвищеним інтересом до стилістичного аспекту функціонування мови у різноманітних галузях вживання та способах його відтворення засобами цільової мови. Застосування стилістичних засобів виразності (тропів) робить спілкування успішним, оскільки допомагає не тільки передавати зміст повідомлення, а і забезпечує посилення його цінності через точніше відтворення емоційно-оцінної та експресивної текстової інформації для реалізації необхідного ефекту на аудиторію. Лінгвістичні, так само, як і перекладознавчі дослідження підтверджують, що такі засоби є важливими не тільки у художній літературі [1; 2; 3; 4; 5], а й у різногалузевих інформативних текстах [6; 7; 8; 9; 10]. Вивчення надбань закордонного перекладознавства є актуальним і значущим, оскільки дозволяє розв'язувати проблему систематизації термінологічного апарату в українському перекладознавстві та оптимізувати систему професійної підготовки майбутніх перекладачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перекладознавство тісно пов'язано з особливостями відтворення стилістичних засобів тексту та стилю автора як оригіналу, так і перекладу. Формулюючи стилістичний підхід до перекладу, Дж. Боуз-Байер зазначає, що стиль є не лише одним з основних елементів інтерпретації тексту, але й ключовим поняттям для осмислення перекладу як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Дослідниця розрізняє три аспекти лінгвістичного аналізу, на кожному з яких поняття стилю набуває специфічного значення: стиль вихідного тексту відображає вибір його автору; стиль цільового тексту відображає вибір, який зробив його автор, тобто перекладач; стиль цільового тексту впливає на читачів, один з яких – перекладач як читач оригіналу [11].

У цьому сенсі в центрі уваги мають бути стиль, текст і контекст як вихідної, так і цільової мови. Перекладач має пам'ятати як про автора вихідного тексту, так і про читача цільового тексту. У свою чергу, перекладач також відповідає за уважне читання, яке передбачає комплексну інтерпретацію (розуміння) інформації іншомовного повідомлення, та перенесення її в цільовий текст.

У 2006 році Дж. Боуз-Байер стурбована тим, що дослідження стилістичних проблем мають несистематичний характер та обмежуються художнім перекладом, а роботи М. Бейкер [1], Дж. Мундея [2] та Т. Паркса [3], де згадується необхідність врахування стилістичних особливостей тексту при перекладі, є винятком. Дослідниця пояснює це тим, що однією з головних причин такої ситуації є те, що перекладознавство на початку свого формування як самостійної галузі спиралося на структуралістську лінгвістику [11].

Дійсно, до 60-их років XX століття перекладознавчі дослідження мали здебільшого епізодичний характер у контексті релігійних або літературних текстів. Ранні дослідження Ю. Найди [12] та Дж. Кетфорда [13] у теорії перекладу перегукувалися з положеннями структуралістської стилістики та були зосереджені на розв'язанні проблем еквівалентності, перекладності та вибору адекватного способу перекладу. Але зазначимо, що у результаті цих перших наукових розвідок було закладено основу для систематичного порівняльного аналізу оригіналу та цільового тексту, що дало змогу виявити тотожності й відмінності між двома мовами, а отже, надати орієнтири для майбутніх перекладачів.

За останні 50 років багато чого змінилося, і перекладознавство, як стверджує М. Шаттлворф, сформувалося у повноцінну дисципліну з власними теоретичними парадигмами і підходом до дослідження перекладу як процесу і продукту з врахуванням його функції в певному соціальному, культурному чи політичному контексті. Відповідно до цього, переклад тепер розглядається як акт комунікації, що відбувається в конкретному мовному та культурному контексті, на який впливають жанрові особливості повідомлення, очікування аудиторії та власна творча діяльність перекладача [6].

Мета роботи – узагальнення підходів зарубіжного перекладознавства до розв'язання проблеми відтворення тропів під час перекладу. Для досягнення мети дослідження використано

методи теоретичного аналізу наукової літератури з зазначеної проблеми для визначення понятійного апарату й уточнення сутності базових понять сучасного перекладознавства.

Виклад основного матеріалу. Вивчення закордонних наукових студій засвідчує, що об'єктом уваги перекладознавців були такі елементи образної мови як метафора (М.Б. Дагут, Дж. Дікінс, А. І. Дорст, Г. Турі, М. Снелл-Хорнбі, К. Шеффнер, М. Шатлворт), метонімія (М. Брдар, Р. Брдар-Сабо, Ч. Денрош, Хайкуй Чжен), художнє порівняння (М.Л. Ларсон, П.П'єріні) та каламбур (Д. Делабастіта, С.Дж. Левіл, Ш. Крейг).

Необхідно зазначити, що саме метафора є фігурою, яку науковці почали розглядати у перекладацькому контексті, а способи її перекладу, як показує наш аналіз, стали основою та знайшли віддзеркалення у різноманітних класифікаціях способів відтворення інших тропів у цільовій мові. Пояснення цього факту знаходимо у статті Ч. Денроша, у якій науковець пропонує називати метафору разом із метонімією (яку він ретельно вивчає) двома головними / ключовими тропами (master tropes) образної мови, визнаючи їх важливість як взаємодоповнюючих, але контрастних способів мислення та підкреслюючи їх всеохоплюючий характер на відміну від окремих мовних виразів тексту. Дослідник спирається на підхід Р. Якобсона, який розглядає ці тропи як фундаментальні процеси в комунікації, тому як метонімія діє через близькі (синтагматичні) асоціації, або «суміжність», а метафора через більш віддалені (парадигматичні) асоціації, або «схожість» та «обидва процеси постійно функціонують». Для Р.Якобсона саме вони є узагальнюючими термінами, які підпорядковують собі все поле традиційно визначених фігур. Як запевняє Ч. Денрош, такий підхід вказує на схожість між тропами, тому застосування спільних стратегій для їх перекладу є доцільним. Це дозволяє перекладачеві заощадити час та не вимагає розглядати кожен новий образний вираз як окремий випадок, а натомість уможливорює використовувати широкі перекладацькі стратегії, засновані на ступені спорідненості [14, с. 179–180].

До кінця 80-х років ХХ ст. питання перекладу метафори розглядалося переважно в межах лінгвістичного (М.Б. Дагут, Ю. Найда, П. Ньюмарк, Дж. Кетфорд,) та текстового підходів (Р. Ван ден Брок, К. Мейсон, М. Снелл-Хорнбі, Г. Турі). На думку К. Шеффнера, об'єктом традиційних досліджень перекладу метафори було розв'язання двох основних завдань – це можливість її перекласти та конкретні процедури її відтворення засобами цільової мови [15].

Перекладність метафори є одним із дискусійних питань у перекладознавстві та можна визначити три точки зору щодо розв'язання цієї проблеми, а саме: що вона – неперекладна, повністю перекладна та умовно або частково перекладна.

Ю. Найда вважає, що метафору часто доводиться перекладати нейтральним словом або словосполученням, тому що певні семантичні розширення метафори оригіналу не мають еквівалентів у мові перекладу. Оскільки метафора не може бути перекладена дослівно, вона повинна зазнати певного коригування або зміни. Автор пропонує застосувати деякі перекладацькі процедури, серед яких: додавання (additions), які можуть бути вставлені в переклад, тому що вони роблять експліцитним те, що є імпліцитним у тексті вихідної мови; опущення (subtractions) – не такі часті, ніж додавання, але не менш важливі і цілком виправдані, якщо вони не змінюють зміст повідомлення; заміни (alterations), більшою чи меншою мірою, які можуть стосуватися звучання, порядку слів або структури речення; використання приміток (footnotes), коли це необхідно для уточнення перекладу [12, с. 220–231].

М.Б. Дагут вважає, що перекладацькі можливості метафори суворо обмежені лексичною та культурною специфікою та є шокуючим для читача [16].

К. Райс дотримується позиції повної перекладності та стверджує, що метафора – це універсальне мовне явище, яке базується на механізмі сприйняття та є спільним надбанням людства, тобто всіх мовних спільнот. Саме цей факт дає підставу стверджувати, що метафору можна легко перекласти дослівно та немає потреби приділяти їй додаткову увагу [17].

Науковці, які вважають метафору умовно перекладною, визнають, що ця характеристика не є постійною властивістю та залежить від різноманітних лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників.

Так, М. Снелл-Хорнбі розглядає переклад як крос-культурну подію, яка не може функціонувати поза культурою, в межах якої було створено оригінальний текст, так само як і поза культурою, в яку має бути інтегрований текст перекладу. Вчена робить висновок, що метафора є культурно-специфічним явищем, адже у різних мовах і культурах її концептуалізація відбувається по-різному. Вона вважає, що під час перекладу культурно-специфічних одиниць необхідно дотримуватися так званої «золотої середини», враховуючи особливості оригіналу і гнучкість перекладача, та використовує термін «шкала перекладності», який фактично відображає ступінь перекладності та частково визначається контекстом [18].

Р. ван ден Брок надає великого значення текстовим аспектам і вважає, що чим більше метафора переплітається з різними рівнями вихідного тексту, тим менше її можна передати буквальною мовою. Автор виокремлює три можливі варіанти перекладу метафори: прямий (дослівний) переклад – це перетворення метафори оригіналу на таку саму метафору в цільовому тексті; заміна метафори першоджерела метафорою цільової мови та перефразування, яке передбачає застосування в перекладі стилістично нейтрального відповідника [19].

До цієї класифікації Г. Турі додає ще два шляхи відтворення метафори, а саме: використання метафори у тексті перекладу для неметафоричного виразу оригіналу (неметафора в метафору) і додавання метафори в цільовому тексті без будь-якої лінгвістичної мотивації у вихідному тексті (нуль в метафору). В останньому варіанті метафора з проблеми перекладу, на думку науковця, перетворюється у спосіб її розв'язання [20].

Зазначимо, що аналогічне міркування знаходимо ще у таких перекладознавців, як Ю. Найда [12] та Дж. Дікінс [21], які також припускають можливість відтворення неметафоричного виразу оригіналу образним словосполученням у тексті перекладу.

На противагу моделі Р. Ван ден Брока, П. Ньюмарк представляє свій перелік перекладацьких процедур. Розглядаючи будь-яке слово як потенційну метафору, він вважає, що його первинне значення має бути зіставлене з його мовним та культурним контекстом. Дослідник пропонує чіткі правила та настанови для перекладу метафор, класифікуючи їх на мертві метафори, метафори-кліше, лексичні, інноваційні та креативні (авторські) метафори, і розташовує свої процедури в порядку надання переваги: збереження метафоричної образності у мові перекладу; заміна образу оригіналу стандартним / зрозумілим образом мови перекладу; відтворення метафори за допомогою образного порівняння зі збереженням образу; переклад метафори за допомогою образного порівняння з тлумаченням значення; тлумачення семантики метафори описово; опущення метафори, якщо вона є надлишковою (необов'язковою); збереження метафори з конкретизацією її значення.

Науковець впевнений, що тільки мертві метафори можна повністю відтворити у цільовій мові. Він також виступає за максимальне збереження оригінальної форми авторської метафори, хоча водночас погоджується, що надмірна прихильність до оригіналу може внести дисбаланс у загальну стилістику тексту. На його думку, вибір способу перекладу залежить від типу вихідного тексту, кількості індивідуально-авторських метафор, використаних у тексті, а також від рішення перекладача – використовувати образну мову в перекладеному тексті чи ні [22, с. 87–91].

Схожий підхід відслідковуємо у М. Ларсон, яка стверджує, що не всі метафори можна легко зрозуміти, особливо ті, які дослівно перекладені та найчастіше є абсолютно незрозумілими для користувачів цільової мови. Вчена визначає п'ять способів перекладу метафори, а саме: збереження метафори, коли метафора здається зрозумілою для читача цільової мови; переклад метафори через порівняння; заміна метафори мови оригіналу метафорою цільової мови, яка передає те саме значення; збереження метафори із поясненням значення метафори, яке в неї закладено; пояснення значення метафори без збереження метафоричного образу [23].

У 1980 році Дж. Лакофф і М. Джонсон представляють теорію концептуальної метафори [24], яка свідчить про так званий «когнітивний поворот» у лінгвістичних дослідженнях, і де

метафора розглядається як когнітивний феномен, що відображає людське мислення, разом з її класичною роллю як потужного стилістичного прийому.

Н. Мандельблінг вводить термін «когнітивний переклад» та підкреслює, що переклад – це не лише лінгвістичний зсув, а й зсув між різними концептуальними системами вихідної та цільової мов. Вона пропонує перекладати метафору або у подібних (SMC – similar mapping conditions), або різних (DMC – different mapping conditions) умовах картування. Вчена зосереджується саме на процесі та стверджує, що час і зусилля, яких вимагає переклад, залежать від того, чи належать метафори до одного домену в мовах оригіналу та перекладу. Якщо метафори належать до різних доменів в двох мовах, то, як впевнена науковиця, процес відтворення значення буде займати більше часу [25].

Когнітивний переклад має на меті збереження подібного когнітивного впливу як на реципієнта оригіналу, так і перекладу. На думку П. Сікінджера, це забезпечує релевантність когнітивної еквівалентності, яка є результатом порівняльного когнітивного процесу двох текстів та їх відповідного сприйняття, що моделюється у свідомості перекладачів під час перекладацької діяльності. Межею когнітивної еквівалентності є максимально можливий ступінь збереження форми і змісту оригіналу під час створення перекладу, який має бути функціонально рівноцінним та комунікативно рівнозначним з оригіналом, тотожно відтворювати компонентний склад, структурно-синтаксичну організацію та семантику оригіналу в акті мовної комунікації [26].

Когнітивна еквівалентність також передбачає мінімальну ступінь втрат при відтворенні метафори іншою мовою, оскільки перекладач покликаний виконувати роль довіреної особи, яка здійснює акт концептуального картування від імені читача цільового тексту. Якщо він зможе змодельовати схожу когнітивну сферу тексту перекладу, то результатом такої дії буде еквівалентна метафора [27].

З. Кьовечеш узагальнює закономірності лінгвістичного відтворення концептуальної метафори під час перекладу та визначає: метафори з подібними умовами відображення та схожими реалізаціями; метафори подібних умов відображення та подібних лексичних реалізацій; метафори схожих умов відображення, але з різною лексичною реалізацією; метафори з різними умовами відображення, але схожими лексичними реалізаціями; метафори з різними умовами відображення та різними лексичними реалізаціями [28].

К. Шеффер стверджує, що незважаючи на те, що більшість досвіду людства може бути універсальним або принаймні спільним для кількох різних культур, перекладацька еквівалентність рідко досягається при перекладі метафори. Аналізуючи причини неперекладності вона вважає, що «це не концептуальна метафора є культурно-незалежною, а її мовна реалізація». Вчена переконана, що для реалізації однакових метафоричних ефектів, перекладач має здійснити «перекладацькі акти» (когнітивна обробка інформації) та проаналізувати «перекладацькі події» (аналіз соціологічного або ситуативного контексту перекладу) і «перекладацьку практику» (врахування культурного та історичного контексту). Це дозволяє визначити схожості та відмінності на концептуальному та лінгвістичному рівнях у вихідному та цільовому текстах. [15, с. 1264–1265].

К. Шеффер зосереджена на описі й поясненні знайдених перекладацьких рішень та пропонує такі шляхи відтворення метафори: 1. однакова концептуальна метафора в оригіналі та перекладі на макрорівні; 2. заміна концептуальної схеми оригіналу компонентами концептуальної схеми цільової мови; 3. подальша деталізація метафори в цільовій мові; 4. використання різних метафоричних виразів як в оригіналі, так і в перекладі, які можуть асоціюватися з більш абстрактною концептуальною метафорою; 5. Вираз у цільовому тексті відображає інший аспект концептуальної метафори.

Авторка наголошує на необхідності переосмислення класичних процедур при перекладі метафори і зазначає, що представлені засоби не є універсальними процедурами для відтворення концептуальних метафор, яким можна було б навчати в університетах [15].

Спираючись на роботи К. Шеффнер, М. Шаттлворф пропонує класифікувати когнітивні операції під час перекладу метафори на відтворення (retention), заміну (modification), усунення (removal), опущення (omission) та привнесення (addition). Відтворення – це збереження оригінальної концептуальної метафори в цільовій мові. Заміна є заміщенням метафоричної моделі оригіналу метафоричною моделлю в мові перекладу. Усунення передбачає втрату метафоричності виразу зі збереженням його контекстуального значення при перекладі. Опущення – це вилучення контекстуального значення та метафоричності вислову під час перекладу. Привнесення становить появу у цільовому тексті метафоричної дескрипції, яка була відсутня в мові оригіналу. Така класифікація, на думку її автора, дає чіткіше уявлення про те, як метафора тлумачиться різними мовами та є потужним інструментом для опису перекладацької діяльності, охоплюючи як кількісні, так і якісні перспективи [6].

Роботи представників лінгвокогнітивних студій засвідчують, що такий підхід до аналізу перекладацької поведінки дозволяє змістити акценти з традиційної механічності процедури на важливу роль перекладача, який здійснює перехід між концептуальними системами різних мов шляхом активації різних форм знання та розумова творчість якого впливає на якість кінцевого продукту – цільовий текст.

Висновки. Теоретичний аналіз зарубіжних студій щодо особливостей відтворення стилістичних прийомів дозволяє впорядкувати і систематизувати знання різних напрямів перекладознавчих досліджень під час формування перекладознавства як окремої галузі та застосовувати їх у професійній підготовці майбутніх перекладачів. Застосування міжнародного досвіду дає можливість побачити зазначену проблему під різними кутами та збагачує понятійний апарат вітчизняного перекладознавства та систему оцінювання якості перекладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Baker M. A Coursebook on Translation. London: Routledge, 1992. 217 p.
2. Munday J. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. Abingdon, Oxon; New York: Routledge, 2001. 240 p.
3. Parks T. Translating Style: A Literary Approach to Translation – A Translation Approach to Literature. 2nd edition. New York: Kinderhook, 2011. 268 p.
4. Dorst A. G. Metaphor in literary machine translation: style, creativity and literariness. *Advances in Translation and Interpreting Studies* edited by A. Rothwell, A. Way, & R. Youdale New York: Routledge, 2023. P. 173–186.
5. Chita A., Stavrou C. The Metaphor in Literature and the Effect on Translation. *Nordic Journal of English Studies*. 2020. Vol. 19. No 2. P. 117–142.
6. Shuttleworth M. Studying Scientific Metaphor in Translation: An Inquiry into Cross-lingual Translation Practices. New York/London: Routledge, 2017. 226 p.
7. Hastürkoğlu G. Incorporation of Conceptual Metaphor Theory in Translation Pedagogy: A Case Study on Translating Simile-based Idioms. *Australian Journal of Linguistics*. 2018. Volume 38. Issue 4. P. 467–483.
8. Moradi N., Jabrari J. A Study of Rendering Metaphors in the Translation of the Titles of Persian Medical Articles. *Budapest International Research and Critics in Linguistics and Education (BirLE) Journal*. 2020. Vol. 3. No 1. P. 540–551.
9. S. Ramadan, Radwan A. Abu, Shuqai H. Problems in Translating Metaphors in Political Speeches: A Descriptive-Analytical Study. *ELOPE: English Language Overseas Perspectives and Enquires*. 2020. Vol. 17. No 2. P. 257–278.
10. He S., Shuttleworth M., Wang C. Translating Cognitive and Linguistic Metaphors in Popular Science: A Case Study of Scientific Discoveries. *TransLogos Translation Studies Journal*. 2022. Vol. 5. Issue 2. P. 1–26.
11. Boase-Beier J. Stylistic Approach to Translation. London & New York: Routledge, 2014. 176 p.
12. Nida E. Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures involved in Bible Translation, E.J. Brill, Leiden, Netherlands, 1964. 331p.
13. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics. Oxford: Oxford University Press, 1965. 103p.
14. Denroche C. Translating figurative language. *Cognitive Linguistic Studies*. 2023. Vol. 10. Issue 1. P. 173–198.

15. Schäffner C. Metaphor and translation: Some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics*. 2004. Vol. 36. Issue 7. P. 1253–1269.
16. Dagut M.B. More about the Translatability of Metaphor. *Babel*. 1987. Vol. 33. Issue 2. P. 77–83.
17. Reiss K. Type, Kind and Individuality of Text: Decision Making in translation. *The Translation Studies Reader* edited by L. Venutt. London: Routledge, 2000. P. 160–171.
18. Snell-Hornby M. *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1988. 163 p.
19. Broek van den Raymond. The Limits of Translatability Exemplified by Metaphor Translation. *Poetics Today*. 1981. Vol. 2. No. 4. P. 73–87.
20. Toury G. *Descriptive Translation Studies – and beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 1995. 320 p.
21. Dickins J. Two Models for Metaphor Translation. *Target*. 2005. Vol. 17. Issue 2. P. 227–273.
22. Newmark P.A. *A textbook of translation*. Hertfordshire: Prentice Hall International, 1988. 225 p.
23. Larson M. L. *Meaning-Based Translation: A Guide to Cross language*. Lanham: University Press of America. 1984. 572 p.
24. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 242 p.
25. Mandelblit N. The Cognitive View of Metaphor and Its Implications for Translation theory. *Translation and Meaning* edited by B. Lewandowska-Tomaszcyk, M. Thelen. Maastricht : Universitaire Pers, 1995. Part 3. P. 483–495.
26. Sickinger P. Aiming for Cognitive Equivalence – Mental Models as a Tertium Comparationis for Translation and Empirical Semantics. *Research in Language*. 2017. Vol. 15. No 2. P. 213–236.
27. Q. Al-Zoubi Mohammad, N. Al-Ali Mohammed, R. Al-Hasnawi Ali. Cogno-cultural Issues in Translating Metaphors. *Perspectives*. 2007. Vol. 14. No 3. P. 230–239.
28. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2010. 285 p.

УДК 81'367'37]81'367.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-29>

ПРОНОМІНАТИВНИЙ АД'ЄКТИВ У СИСТЕМІ СЕМАНТИЧНОГО СИНТАКСИСУ

PRONOMINATIVE ADJECTIVE IN THE SYSTEM OF SEMANTIC SYNTAX

Гериш Н. С.,
orcid.org/0009-0007-6432-6412

учитель-методист
Чернелицького ліцею Чернелицької селищної ради
Коломийського району Івано-Франківської області

У статті розглянуто функції прономінативного ад'єктива такий як компонента анафоричних відношень. Анафора як семантична категорія реалізується, крім інших й на синтаксичному рівні. Природа анафори передбачає її структуру: наявність антецедента (семантичного джерела) і анафори як складників конструкції.

Актуальність дослідження анафоричних відношень у синтаксичних конструкціях тексту особливим статусом цієї семантико-синтаксичної категорії, її впливом на семантику висловлювання, розуміння текстової цілісності. Анафора відіграє важливу роль в семантичній організації складних синтаксичних конструкцій.

Мета дослідження - визначити типи анафоричних відношень у синтаксичних конструкціях з прономінативним ад'єктивом такий.

Мета передбачає необхідність розв'язання таких завдань: 1) розглянути анафоричні відношення у синтаксичних конструкціях з прономінативним ад'єктивом такий; 2) проаналізувати семантичні відношення у виявлених анафоричних конструкціях.

З семантичного погляду виокремлено такі типи анафоричних відношень: об'єктно-суб'єктні, суб'єктно-суб'єктні, предикатно-актантні (аргументні), предикативні анафоричні відношення. Розглянуто як прономінативний ад'єктив такий з субстантивом утворюють анафоричну пару, де один анафоричний компонент з позитивною або негативною експресією. Висвітлено участь ад'єктиву у вираженні анафоричних відношень рівнозначності, синонімічних анафоричних відношень, метафоричних анафоричних відношень. Проаналізовано займенник такий у субстантивному вживанні.

Ключові слова: анафоричні відношення, прономінативний ад'єктив, об'єктно-суб'єктні, суб'єктно-суб'єктні, предикатно-актантні (аргументні) анафоричні відношення, предикативні анафоричні відношення.

The article examines the functions of the pronominal adjective such as a component of anaphoric relations. Anaphora as a semantic category is realized, among others, at the syntactic level. The nature of anaphora implies its structure: the presence of an antecedent (semantic source) and anaphora as components of the construction.

The relevance of the study of anaphoric relations in the syntactic constructions of the text is due to the special status of this semantic-syntactic category, its influence on the semantics of the statement, and the understanding of textual integrity.

Anaphora plays an important role in the semantic organization of complex syntactic constructions.

The purpose of the study is to determine the types of anaphoric relations in syntactic constructions with the pronominal adjective such.

The goal involves the need to solve the following tasks: 1) consider anaphoric relations in syntactic constructions with the pronominal adjective such; 2) analyze semantic relations in the identified anaphoric constructions.

From a semantic point of view, the following types of anaphoric relations are distinguished: object-subject, subject-subject, predicate-actant (argumentative), predicative anaphoric relations. It is considered how a pronominal adjective with a substantive forms an anaphoric pair, where one anaphoric component has a positive or negative expression. The participation of the adjective in expressing anaphoric relations of equivalence, synonymous anaphoric relations, metaphorical anaphoric relations is highlighted. The pronoun such in substantive use is analyzed.

Key words: anaphoric relations, pronominal adjective, object-subject, subject-subject, predicate-actant (argumentative) anaphoric relations, predicative anaphoric relations.

Постановка проблеми. До найважливіших завдань сучасної синтаксичної теорії належать виокремлення і функціональний аналіз анафори й анафоричних відношень як різновиду семантичних відношень. Анафора як семантична категорія реалізується, крім інших й на синтаксичному рівні. Природа анафори передбачає її структуру: наявність антецедента (сміслового джерела) і анафори як складників конструкції.

Актуальність дослідження анафоричних відношень у синтаксичних конструкціях тексту особливим статусом цієї семантико-синтаксичної категорії, її впливом на семантику висловлювання, розуміння текстової цілісності. Анафора відіграє важливу роль в семантичній організації складних синтаксичних конструкцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній лінгвістиці проблеми синтаксису досліджуються Н. Хомським [1], Т. Васовим [2], Е. Віндішем [3]. Проблеми структури речення в українській мові та його семантичної організації розглядаються у працях І.Р. Вихованця [4], К.Г. Городенської [4], В.М. Русанівського, Н.В. Гуїванюк [5], А.П. Загнітка [6], О.І. Леути [7], Н.І. Іваницької, В.І. Кононенка [8], М.В. Мірченка, К.Ф. Шульжука [9], Г.В. Волчанська [10], І.Б. Штерн [11] та ін.

У сучасній лінгвістичній теорії домінує семантичний підхід до вивчення синтаксичних одиниць. Предметом дослідження виступають синтаксичні конструкції, в яких анафоричні відношення є складниками та способами формування смислу. Вони ж втілюються в формально-граматичній структурі, оскільки речення – це багатопланове явище, його розгляд у аспекті функціонування анафори й анафоричних відношень суттєво доповнює.

Мета дослідження – визначити типи анафоричних відношень у синтаксичних конструкціях з прономінативним ад'єктивом **такий**.

Мета передбачає необхідність розв'язання таких **завдань**: 1) розглянути анафоричні відношення у синтаксичних конструкціях з прономінативним ад'єктивом **такий**; 2) проаналізувати семантичні відношення у виявлених анафоричних конструкціях.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо особливості функціонування займенникового прикметника **такий** в складі анафоричної структури.

В словнику української мови є наступні значення займенникового прикметника **такий**:

Такий, а, е, займ. 1. вказ. Уживається в значенні: *саме той, про який йшла або йде мова*, вказуючи на властивість особи, якість предмета тощо; вищезгаданий // у знач. ім. *такий, кого, ч. Той, про кого йшла мова.* (...такий діло доведе) // Указує на загальну якість, властивість і т. ін. чого-небудь // Подібний до цього, до інших; // у знач. прикм. *який був раніше* // перев. із запереч. **не, невідповідний до чогось...**

2. вказ. Уживається перед переліком або поясненням, розкриттям змісту чогось у знач.: *саме цей, про який буде мова далі; наступний...* // у знач. ім. *таке, кого, с. Те, що далі розкривається, пояснюється.*

3. означ. Указує на високий ступінь вияву певної ознаки, властивості, якості, стану когось, чогось: а) перед прикметниками, виступаючи в значенні, близькому до слів: *дуже, великою мірою*; б) перед іменниками, виступаючи в значенні: *великий, сильний*; в) після прикметників, підсилюючи їх значення // Уживається у функції означення іменників головного речення, які конкретизуються підрядними означальними реченнями.

4. означ., розм. Уживається переважно в окличних реченнях, вказуючи на надзвичайність кого, чого-небудь // У знач. ім. *таке, кого, с. Щось надзвичайне; те, що викликає подив.*

5. означ. У поєднанні з питальними займенниками *хто, що, який* та ін. Утворює складне питання, вказуючи: а) на особу чи предмет, про який запитують; б) на суть предмета, явища тощо, про які запитують; що значить, що являє собою // Уживається в значенні уточнювальної частки *саме*.

6. розм., рідко. Уживається в значенні неозначеного займенника, виражаючи невизначену якість предмета, стану; *якийсь*.

7. У знач. присл. такого, розм. Указує на велику кількість кого, чого-небудь; *стільки*.

8. У знач. вигуку *таке!* Уживається для вираження здивування [12; 21–23].

Займенниковий прикметник **такий** може вживатися як в одній синтаксичній конструкції, так і в міжреченнєвому утворенні.

Займенник **такий** співвідноситься з антецедентами двох різних типів:

1) з окремими суб'єктами або об'єктами: «*Бузину Отава зненавидів ще три роки тому. Перед тим не звертав на нього уваги. Знав, що є **такий** в інституті, дивувався, щоправда, як могло прибитися **таке Ніщо** до материка науки, але й тільки*» (П. Загребельний «Диво») [13]. Як показує ілюстративний матеріал дослідження анафоричний ряд **Бузину-нього-такий-таке Ніщо** маніфестує зв'язність синтаксичних конструкцій та суб'єктивну оцінку суб'єкта.

2) з цілою синтаксичною конструкцією або частиною тексту: «*В тебе буде дитина, а мати у нас завжди вільна. **Такий закон***» (З. Тулуб «Людолови») [14]; «*– Старший син успадковує владу. **Такий звичай**, – поважно докинув Коснятин*» (П. Загребельний «Диво») [13]; «*Іноді подорожні, проїжджаючи шляхом повз степову могилу, зупиняли коня або воза і кидали на вершечок пагорба грудку землі. **Такий був звичай** серед козаків і чумаків*» (Д. Білий «Заложна душа») [15]; «*Перший син перший князь. Так велось від батька й діда. **Такий закон***» (П. Загребельний «Диво») [13]. У поданому матеріалі маніфестується ціла ситуація у ролі антецедента (сміслового джерела), яку заступає прономінативний ад'єктив **такий**. Ці анафоричні відношення кваліфікуємо як **предикативну анафору (предикативні анафоричні відношення)**.

Окремі дослідники вважають, що анафоричний зв'язок може бути некорелативним. «Не виражають корелативності вказівні займенники, які ідентифікують якісні характеристики (такий)» [6, с. 710; 16, с. 650; 17, с. 170–171].

З семантичного погляду можна виділити такі типи анафоричних відношень:

1) об'єктно-суб'єктні: «*Хлопці хвилювалися за Савку, але Кузьменко привів **лютого собаку** і прив'язав його біля льоху, щоб ніхто не наближався до Савчиної в'язниці*.

– *От падлюка! – лаялися підмайстри, мимоволі відступаючи перед **лютим** гарчанням і вищиреною пащею. – **Такий** кожному горло перегризе*» (З. Тулуб «Людолови») [14]. У поданому сегменті анафорична пара **лютого собаку-такий**, де антецедентом (смісловим джерелом) виступає атрибутивне словосполучення **лютого собаку**, яке заступає анафор **такий** і маніфестує зв'язність синтаксичних конструкцій.

2) суб'єктно-суб'єктні: «*– Ач товстопузий. Хоч би раз проспав, дав людям відпочити, – бурчали вони, коли **Повчанський** відійшов*.

– ***Такий** проспить*» (З. Тулуб «Людолови») [14]. Як показує ілюстративний матеріал, анафорична пара **Повчанський – такий**, де антецедентом (смісловим джерелом) виступає іменник-онім Повчанський та анафор – прономінативний ад'єктив **такий** репрезентують зв'язність міжреченнєвих утворень.

3) предикатно-актантні (аргументні) або номінативні: «*Як **болять** тобі твої поліські Лідіце, так **болить** і мені ота гірка, найтрагічніша стрічка життя. Є **такий біль**, що, мабуть, назавжди в душі запікається*» (О. Гончар «Циклон») [18] У цьому сегменті анафоричний ряд **болять-болить-такий біль** репрезентований двома предикатами стану **болять, болить** і словосполученням з прономінативом **такий біль**, які підкреслюють виразну емоційну і смислову зв'язність синтаксичних конструкцій. «*Теж фрукт – **посміхнувся** до Дмитра Івановича **такою посмішкою**, немов утягував і його в якусь гидку змову*» (Ю. Мушкетик «Біла тінь») [19]. У наведеному сегменті анафорична пара **посміхнувся-такою посмішкою**, де антецедентом (смісловим джерелом) є предикат дії **посміхнувся**, який заступає словосполучення з прономінативом **такою посмішкою**, яка забезпечує смислову зв'язність у синтаксичній конструкції. У синтаксичних конструкціях анафора має два різні референти предикатно-актантних анафоричних відношень: «*Тобто **поважала** найвищою мірою*.

*Саме **така повага** світилася й зараз у очах Вадима Бабенка, що стояв біля вікна, замислено курил сigaretу*» (Ю. Мушкетик «Біла тінь») [19]. У цьому сегменті анафорична пара **пова-**

жала-така повага, де предикатом сприйняття **поважала**, який заступає словосполучення з прономінативом **така повага**, яка забезпечує смислову зв'язність синтаксичних конструкцій.

Пронімінативний ад'єктив такий з субстантивом утворюють анафоричну пару, де є анафоричний компонент з позитивною експресією: «Трохим кивнув у відповідь і застиг, вдивляючись у біле обличчя. Але **козак** лежав нерухомо.

-- Хто його зна, -- стиха сказав чабан, -- відвеземо у Суху балку до діда Чорнояра, мо" і допоможе... Жаль буде, якщо **такий козак** задурно згине» (Д. Білий «Заложна душа» [15]. Смислові відношення репрезентовані через фрейм «суб'єкт – суб'єкт». Анафорична пара забезпечує зв'язність і цілісність синтаксичних конструкцій.

Займенник **такий** разом з субстантивом утворюють анафоричну пару, де є анафоричний компонент з негативною експресією: «**Мокрина** сиділа навпроти дівера церемонна й показно-привітна, зі стисненими губами, а Матвій подумав : «Ну чому Супрун женився на **такій куріпці?**»(Ю. Мушкетик «На брата брат») [20].

За анафоричної референції конструкт займенника **такий** формується співвідносними компонентами анафоричної структури: антецедента й анафоричного елемента, які вводять різні ознаки одного референта, які перебувають в певних смислових відношеннях [8; 9]. Враховуючи те, що за анафоричної референції антецедент (смислове джерело) й анафоричний елемент демонструють один референт, один семантичний актант (суб'єкт чи об'єкт), то можлива заміна займенника **такий** на займенник **цей**.

Анафоричні відношення рівнозначності. «З таких турячих рогів у діда Родима був лук. Він купив його у проїжджого грецького купця за тяжкі гроші, бо гречин клявся, що **такий лук** є тільки в нього, що зробив його славетний заморський майстер і закликав, через що ніхто не хотів брати лука на продаж, а він рискнув, бо знав майстрове закликання»(П. Загребельний «Диво») [13] Смислові відношення маніфестовані через фрейм «об'єкт – суб'єкт», напр.: лук – **такий** лук. Анафор містить прономінатив **такий** та субстантив **лук**, адже сукупно із займенником формує цілісність.

Анафоричні відношення синонімічності. Вони виникають в результаті функціонування синонімічних дескрипцій: «Але сьогодні, після всіх учораєшніх подій, після нічної розмови з батьком, після того як він, власне, виклав синові свій науковий заповіт, передав йому все недокінчене, так ніби мав іти на шибеніцю, Борис відчув **таку безнадію в серці, такий розпач, так щось** ридало в ньому, підступаючи до самого горла, що не втерпів він і знову вирішив просити тітку з Літок бодай вивести їх з батьком із Києва, сховати десь у селі, чи в лісі, чи в чорта в зубах, аби тільки не лишатися більше в Києві, в цьому великому мертвому місті, де людина відчуває себе, мов у тісній пастці, з якої є один вихід, та й той – на смерть» (П. Загребельний «Диво») [13]. «Тепер **Євдося** пам'ятала білий світ **очима** **маляти**, може, ось **такого карапуза, як цей Ярко**, що міг стати її очима. Її дивом і щастям, якби карта випала так, як того хотіла Євдося» (В. Шкляр «Чорний Ворон» [21]; «Бо й що нині **великий князь** у Києві? Походи його невдалі. Земель більше не призибує. Погроз у розпусті, по всіх усядах ідуть пересуди про його жон та підложниць, хоч хреста цілував і знає закон божий. Київський люд, розбецений і зледащений, Юрмиться на княжому дворі коло повних столів, по всьому городу парокінні вози розвозять для дармоїдів хліб, мед, м'ясо й овоч, дружина пирує на сріблі й золоті. **Не такий владця** потрібен нині Русі» (П. Загребельний «Диво») [13].

Метафоричні анафоричні відношення: «А потім враз зупинився біля гетьмана й прорік:

– Іване Іллічу, чував, що в тебе **дочка красуня**? Це правда?

Скоропадський скромно й стривожено подивився на царя.

– Що ж ховаєш від нас **такий скарб?**» (Ю. Мушкетик «Гетьманський скарб»)[22]. «**Дочка красуня**» отримує вторинну номінацію, яка виражена словосполученням «**такий скарб**».

Смислові відношення репрезентовані через фрейм «суб'єкт – об'єкт», напр.: дочка красуня – **такий скарб**.

Анафоричні відношення можна описати за допомогою анафоричних моделей. **Анафорична модель** – це вербалізована або та, що складається у свідомості адресата і адресанта, схема зв'язку між компонентами анафоричного відношення. **Фрейм** – це опис суб'єкта, об'єкта або окремої стереотипної ситуації.

Так, анафорична модель **«коняка – такий скарб»** вербалізується у фреймах: **«засіб пересування», «транспорт», «змога рухатися», «втекти», «врятуватися»**: *«Та капітан далі не міг помагати дивакові професорові, його частина мала просуватися кудись далі (“змінювати дислокацію”, – пояснив він), лишити Отаві тритонку, попри всю свою закоханість у Київ, капітан-владимирівець (русявий красень з блакитними очима) не міг – інакше-бо йому загрожував трибунал, – тоді професор купив на Євбазі (де тоді можна було придбати будь-що) коняку з селянським возом, віддав за неї шалені гроші, всі свої довоєнні заощадження без вагання віддав неголеному невмиваці, який почував себе паном тільки тому, що мав коняку (можже, навіть украв її), тоді як ніхто більше не міг і мріяти про такий скарб, бо коняка – то був засіб пересування, то був транспорт, то була змога рухатися, втекти, врятуватися»* (П. Загребельний «Диво») [13].

Вказівно-номінативні анафоричні відношення. Антецедент найменше об'єкт або суб'єкт, а анафоричний елемент – загальним найменуванням: *«А що він зрадник і собака, так це я йому в вічі кину. Бо ж шкода, щоб такий козарлюга, як Сагайдак, плямував себе зрадою»* (З. Тулуб «Людолови») [14] *«І так під отими темними напластуваннями жила собі древня ікона, поки такий чарівник, як ви, Гордію Всеволодовичу, не визволили її, не показали світові»* (П. Загребельний «Диво») [13].

Займенник такий у субстантивному вживанні

У самотійному вживанні займенник *такий* в анафоричних відношеннях виконує роль анафоричного елемента: *«А батько куштує юшку на сіль, прискалює веселе каре око, підморгує їм:*

– Мати такої зроду не зварить» (Ю. Мушкетик «На брата брата») [20]; *«У вікні бився великий смугастий шершень – такий укусить, тиждень болітиме – Матвій узав рушника накрив шершня й поніс з хати»* (Ю. Мушкетик «На брата брата») [20]; *«Матвій чомусь вперше зауважив, що його годованець (Сидір) гарний з себе, тільки та його краса напівзагадка, понура, хмарна, без усмішки, без ласкавого погляду. Такий вже є»* (Ю. Мушкетик «На брата брата») [20]; *«Але чому його поклали в брилі? Такою була Веремієва воля»* (В. Шкляр «Чорний Ворон») [21]; *«– А киш звідси! Гукайте своїх отців, кажіть: гість приїхав. Міньбу починаю! Все в мене є! Ніхто не бачив такого. Ну!»* (П. Загребельний «Диво») [13].

З наведених синтаксичних конструкцій виявлено, що за самотійного вживання *такий* набуває якостей об'єкта або суб'єкта.

Висновки. Отже, у синтаксичних конструкціях з прономінативним ад'єктивом **такий** виокремлено синонімічні анафоричні відношення, анафоричні відношення рівнозначності, метафоричні анафоричні відношення, об'єктно-суб'єктні, суб'єктно-суб'єктні, предикатно-актантні (аргументні) анафоричні відношення, предикативні анафоричні відношення. З цього випливає, що така типологія розгортає повну картину властивостей, а також підтверджує зв'язність і цілісність синтаксичних конструкцій та міжреченневих утворень. Це висвітлює анафору як лінгвістичну категорію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, 1965.
2. Wasow T. Anaphora in generative grammar. Chent, 1979.
3. Windisch E. Untersuchungen über den Ursprung des Relativpronomen in den idg. Sprachen. Halilschrift Univ. Leipzig : Melser.
4. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови. Київ, 2004. 400 с.

5. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць: монографія. Чернівці, 1999. 336 с.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк, 2011. 992 с.
7. Леута О.І. Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі: автореф. дис... д-ра філол. наук. Київ, 2009. 35 с.
8. Кононенко В.І. Текст і смисл: монографія. Київ-Івано-Франківськ, 2012. 272 с.
9. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. Київ, 2004. 406с.
10. Волчанська Г.В. Функціонування займенникових слів у структурі тексту: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Кіровоград, 2004. 19 с.
11. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики Міжнародний фонд. Київ, 1998. 335 с.
12. Словник української мови: в 11 т./[гол.ред.кол. І.К.Білодід]. Київ, 1970-1980. Т.3 :3. 1972. 744 с.
13. Загребельний П.А. Диво: роман. URL: http://ukrlit.org/zahrebelnyi_pavlo_arhypovych/dyvo (дата звернення: 06.04.2025).
14. Тулуб З. Людолови: історичний роман. URL: <https://www.ukrlib.com.ua> (дата звернення: 28.04.2025).
15. Білий Д. Заложна душа: роман. URL: <https://4read.org/807-bliy-d- zalozhna-dusha.html> (дата звернення: 12.09.2024).
16. Слинко І.І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. Київ, 1994. 670 с.
17. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2011. 844 с.
18. Гончар О. Циклон. URL : <https://www.ukrlib.com.ua> (дата звернення: 28.04.2025).
19. Мушкетик Ю. Біла тінь: роман. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=991> (дата звернення: 12.09.2024).
20. Мушкетик Ю. На брата брат: роман. URL: <https://www.ukrlib.com.ua> (дата звернення: 28.04.2025).
21. Шкляр В.М. Чорний ворон: роман. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10350> (дата звернення: 12.09.2024).
22. Мушкетик Ю. Гетьманський скарб: роман. URL: <https://www.ukrlib.com.ua> (дата звернення: 28.04.2025).

УДК 811.111'42

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-30>

ГУМОР В АНГЛОМОВНОМУ АНІМАЦІЙНОМУ КІНОТЕКСТІ ТА ЙОГО ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

HUMOR IN ENGLISH ANIMATED FILM TEXT AND ITS UKRAINIAN TRANSLATION

Головенко К. В.,
orcid.org/0000-0003-0614-9650

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка*

Шевченко М. В.,

здобувач першого (бакалаврського) рівня

кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Стаття присвячена дослідженню гумору в англomовному комедійному анімаційному кінотексті та аналізу стратегій його перекладу українською мовою. Сучасна анімація є відображенням світових культурних універсалій. Анімаційний кінотекст нерідко насичений гумором, який слугує не лише засобом створення комічних ситуацій, а й інструментом глибшого розкриття характерів персонажів, підсилення драматургії та встановлення емоційного зв'язку з глядачем. Об'єктом даної розвідки є гумор в англomовному комедійному кінотексті. Предметом є стратегії перекладу англomовного гумору українською мовою. Матеріал дослідження охоплює жарти американського анімаційного телевізійного серіалу «Тяємниці Гравіті Фолз» (англ. Gravity Falls) [1] та їх переклад, здійснений на замовлення українського телеканала «ПЛЮСПЛЮС» [2].

Аналіз одиниць гумору на матеріалі анімації «Тяємниці Гравіті Фолз» свідчить про те, що основним механізмом реалізації комічного ефекту є використання вербальних елементів. На фонетичному рівні цьому послугують особливості мовлення героїв, недотримання орфоепічних норм, використання нелітературних варіантів мови; на морфологічному – широке використання засобів словотворення; на лексичному – вживання незвичних або несподіваних лексичних елементів, що створюють контраст або іронію в контексті, повтори, тропи; на рівні словосполучення – неправильне узгодження слів, перифраза, фразеологічні вирази; на рівні речення – алогізми, іронічні контрасти, занадто складна або проста структура речення; на рівні тексту – контекст, повтори, цитування, алюзії, змішання реєстрів і стилів мовлення.

Переклад гумору в аудіовізуальному контенті є складним завданням, оскільки комічний ефект часто втрачається через мовні та культурні розбіжності. Відсутність універсальних рішень змушує перекладачів підходити до кожного випадку індивідуально і застосовувати різні стратегії. Опущення використовується, коли жарт неможливо адекватно передати мовними засобами цільової мови або він не є критично важливим для відтворення. Збереження жарту передбачає дослівний або наближений переклад. Адаптація передбачає творче переосмислення гумористичної одиниці з урахуванням культурних особливостей цільової аудиторії. Вибір стратегії залежить від контексту, важливості гумористичного елемента та його функції в тексті. Попри неминучі втрати, переклад може збагатити цільовий текст, або повністю переосмислити зміст оригіналу.

Ключові слова: анімаційний кінотекст, гумор, лінгвостилістичні засоби, аудіовізуальний переклад, перекладацькі стратегії.

The article is devoted to the study of humor in English-language comedy animated film text and the analysis of its translation strategies into Ukrainian. Modern animation is a reflection of world cultural universals. Animated film text is often saturated with humor which serves not only as a means of creating comic situations but also as a tool for disclosing characters, strengthening dramaturgy and establishing an emotional connection with the viewer. The object of this investigation is humor in English-language comedy film text. The subject is the translation strategies of English-language humor into Ukrainian. The research material covers humor from the American animated television series «Gravity Falls» [1] and their translation, made by the Ukrainian TV channel PLUSPLUS [2].

The analysis of humor in the animation «Gravity Falls» shows that the main mechanism for implementing the comic effect is the use of verbal elements. At the phonetic level, this is achieved by the peculiarities of the characters' speech, non-compliance with orthoepic norms, and the use of non-literary language variants; at the morphological level – by the wide use of word-formation devices; at the lexical level – by the use of unusual or unexpected lexical elements that create contrast or irony in the context, repetitions, tropes; at the word combination level – by incorrect word agreement, periphrase, phraseological expressions; at the sentence level – by alogisms, ironic contrasts, too complex or simple sentence structure; at the text level – by context, repetitions, citations, allusions, and a mixture of registers and speech styles.

Translating humor in audiovisual content is a challenging task, as the comic effect is often lost due to linguistic and cultural differences. The lack of universal solutions forces translators to approach each case individually and apply different strategies. Omission is used when humor cannot be adequately conveyed by means of the target language or it is not critically important for rendering. Humor preservation involves literary or approximate translation. Adaptation involves a creative rethinking of humor, taking into account the cultural characteristics of the target audience. The choice of the strategy depends on the context, the importance of the humorous element and its function in the text. Despite the inevitable losses, translation can enrich the target text, or completely rethink the content of the original.

Key words: animated film text, humor, linguistic stylistic means, audiovisual translation, translation strategies.

Постановка проблеми. Дослідження анімаційного кінотексту дозволяє не лише ознайомитись із культурними універсальностями суспільства, а й також вивчати особливості використання різних вербальних засобів у сучасних мовах. Впровадження новітніх підходів до вивчення гумору в англomовному комедійному кінотексті, детальний аналіз його лінгвістичної природи є важливим аспектом для вдалого перекладу кінотексту, збереження його культурних особливостей і передачі комічного ефекту в іншомовному середовищі. Узагальнені результати дослідження підкреслюють необхідність комплексного підходу до перекладу гумору в аудіовізуальних текстах для збереження художньої цінності й розширення кола глядачів анімаційного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аудіовізуального перекладу всебічно досліджували Х. Діас Сінтас, Й. Іварсон, Г. Райд, К. Райс, П. Райх, В. Вострецова, А. Кулікова, М. Савко, А. Мельник, Т. Монахова, О. Полякова. Теоретичне підґрунтя для типології одиниць гумору заклали праці Дж. Гоффмана, Дж. Ванделе, Р. Грутмана, Д. Делабастіта, В. Раскіна, А. Росса, Л. Венутті, М. Доре. На українських теренах цим питанням займалися А. Науменко, Т. Кияк, С. Гарднер, А. Габідулліна, М. Жарикова, К. Кобякова, М. Юрковська, А. Блинова, А. Зернецька.

Мета дослідження – розглянути анімаційний фільм як особливий тип креолізованого тексту, дослідити поняття гумору та його специфіку в анімаційному кінотексті, проаналізувати лінгвістичні засоби творення гумору та визначити головні стратегії відтворення жартів українською мовою на матеріалі англomовного анімаційного серіалу «Таємниці Гравіті Фолз».

Виклад основного матеріалу. Візуалізація є одним із головних джерел отримання та передачі інформації про навколишній світ. Серед багатьох візуальних джерел анімація отримала найбільшу доступність, масовість і поширеність [3, с. 231]. Сучасна анімація є не тільки різновидом мистецтва, а й засобом відображення світових тенденцій щодо стандартів культурного різноманіття. З лінгвістичної точки зору анімаційний фільм є складним креолізованим утворенням, що поєднує вербальні й невербальні семіотичні засоби, створюючи багаторівневу комунікативну систему. Мова анімаційного кінотексту заслуговує на особливу увагу, вона насичена розмовними елементами, сленгом, емоційно-експресивною лексикою, багатозначними образними елементами, ідіоматичними виразами, прислів'ями, жартами, каламбурами тощо.

Одним із важливих елементів, що наповнює зміст анімаційного кінотексту й активно реалізується через вербальні та невербальні засоби, є гумор. Існує загальна думка, що визначення поняття гумору є складним і багатограним завданням. Хоча всі інтуїтивно розуміють, що таке гумор, у науковій спільноті досі «не існує єдиного визначення, прийнятного для всіх дослід-

джень у цих галузях» [4]. В. Раскін розглядає гумор як універсальну людську рису: «Реакція на гумор є складовою людської поведінки, здібностей або ж компетенції, так само як й інші важливі соціальні та психологічні прояви людини розумної, як-от: мова, мораль, логіка, віра, тощо. Подібно до них, гумор можна описати як частково природний, а частково набутий» [5]. А. Росс визначає гумор як «те, що змушує людину сміятися або посміхатися» [6, с. 1] і додає, що сміх особливо часто виникає в групах, слідом є явищем соціальним. Як форма соціальної взаємодії, гумор значною мірою залежить від контексту, наданого іншими, що робить його унікальним видом соціальної гри, який є дуже суб'єктивним.

Незважаючи на відсутність точного визначення гумору, сміх вважається важливим маркером, який вказує на наявність гумору [7]. Однак сміх не є єдиним критерієм того, що щось є смішним, оскільки він не виникає виключно в гумористичних ситуаціях. Тим не менш, це визначення далеко не є правилом, оскільки хтось може сміятися від нервозності або сорому, а також знаходити щось смішне і не сміятися взагалі [6, с. 1]. Сміх – це маркер, який несе в собі певну частку суб'єктивності, оскільки у різних людей він викликається різними речами. Однак, незважаючи на те, що багато емпіричних питань щодо взаємозв'язку між сміхом і гумором залишаються без відповіді [8], ці два поняття часто пов'язані між собою [9].

Сприйняття та інтерпретація гумору суттєво відрізняються в різних культурах і мовних спільнотах [10]. Для ідентифікації гумору дослідники часто намагалися кількісно виміряти одиниці гумору, щоб побачити, які компоненти вступають у гру при його визначенні [11]. Як зазначає В. Раскін, «обсяг і ступінь взаєморозуміння в гуморі безпосередньо залежить від того, наскільки учасники діляться своїм соціальним досвідом» [5]. Приналежність до одного колективу на основі гумору, є тим, що створює спільну основу і базу знань, які є фундаментом для культури цілих народів та націй. Він формується під впливом різноманітних чинників: історичних, соціальних, політичних та інших, адже кожен народ розвивається унікальним шляхом, створюючи свою систему цінностей.

У даному дослідженні аналіз гумору було здійснено на матеріалі американського анімаційного телевізійного серіалу Алекса Гірша, створеного студією «Disney Television Animation», «Таємниці Гравіті Фолз» (англ. Gravity Falls). Він розповідає про двох близнюків, Діппера та Мейбл Пайнс, які проводять літо у свого дядька Стена в містечку Гравіті Фолз. Це місце приховує безліч таємниць та незрозумілих, надприродних явищ. Серіал поєднує елементи комедії, містики та сімейної драми. Мультфільм наповнений комічним, у ньому вбачається специфіка власне американського гумору: часте використання абсурдних висловлювань, іронії, сарказму, каламбурів, алюзій до національної масової культури, пародій, карикатури, постіронії і таке інше. Найчастіше його реалізація відбувається в міжособистісних діалогах персонажів. Створенню комічного ефекту значно сприяє розмаїта мова героїв.

Ю. М. Юрковська зазначає, що гумор обумовлений мовними явищами, які функціонують водночас на вербальному рівні та у взаємодії з невербальними елементами й виокремлює декілька мовних рівнів, на яких відбувається реалізація гумору: фонетичний, морфологічний, лексичний, рівень словосполучення, речення, тексту [12]. В анімаційній стрічці «Таємниці Гравіті Фолз» гумор в значній мірі виявляється на **фонетичному рівні**. Це прослідковується в особливостях мовлення героїв, недотриманні орфоепічних норм мови, використанні акцентів, діалектичних одиниць, сленгу, каламбурів, ономатопеї і таке інше. *Mabel: My name is Mabel! It rhymes with table! / Мейбл: Мене звуть Мейбл! Це майже мейбл!* У наведеному прикладі використовується римування як фонетичний засіб для створення гумористичного ефекту. Ім'я *Mabel* порівнюється з буденним предметом *table (стіл)* через риму, що створює несподіване й комічне порівняння. До того ж сама структура фрази підкреслює наївність і простоту персонажа, що також додає комізму.

На **морфологічному рівні** спостерігається широке застосування засобів творення нових вигаданих слів: неологізмів, okazіоналізмів завдяки креативному використанню афіксів, поєд-

нанню основ, семантичним зіткненням тощо. *Soos: I wonder what the new name will be for the power couple. Mabideon? Gideabel? Magidbeleon!* / Сус: Цікаво, як називатимуть цю нову пару. *Мейбїдеон? Гїдейбл? Магїдбелеон!* У цьому жарті використано контамінацію – злиття частин двох слів в одне. Імена *Mabel* і *Gideon* комбінуються у різних варіаціях *Mabideon*, *Gideabel*, *Magidbeleon*, що створює комічний ефект через їхню незграбність і поступове ускладнення. Гумор посилюється тим, що процес «найменування» пари стає все більш абсурдним, і помітним стає натяк на популярну практику злиття імен знаменитостей.

На **лексичному рівні** гумористичний ефект здійснюється переважно за рахунок повторів, каламбурів, сленгізмів, архаїзмів, імітації іншомовної лексики, ампліфікації, еквівокації, тропам, словам, що не відповідають ситуації і так далі. *Dipper: That's a carpetbagger in the turnip cellar! Mabel: Well, hornswabber thy haversack!* / Діннер: Який же дивний цей мешканець півночі! Мейбл: І нащо він нам здався? У даному прикладі несподіване вживання в сучасному контексті архаїзмів та діалектизмів *carpetbagger*, *hornswabber*, *haversack* надає висловлюванню героїв комічного відтінку.

На **рівні словосполучення** гумор у анімаційній стрічці проявляється через несподівані поєднання слів, оксюмори, химерні епітети, навмисно складні або безглузді конструкції і змішування стилістично несумісних елементів. Також використовується неправильне узгодження, іронічні метафори та фразеологічні одиниці і т.п. *Trembley: Just know that I'll always be right here... (Pulls out bill) On the negative twelve dollar bill.* / Тремблі: Знайте, що я завжди буду ось тут! На купюрі мінус дванадцять доларів. Жарт у наведеному прикладі виникає завдяки абсурдному словосполученню *negative twelve dollar bill* (купюра мінус дванадцять доларів), що грає на нелогічності існування банкноти з від'ємною вартістю.

На **рівні речення** гумор у мультсеріалі реалізується через іронічні контрасти між очікуваним і реальним, несподівані сюжетні повороти у фразах, перебільшення або навмисне заниження значення подій, абсурдну логіку, псевдо-філософські вислови, гумористичні перефразування відомих цитат, неочікувані паузи або уривчасту мову для створення комічного ефекту, навмисно заплутані або надмірно довгі речення і таке інше. *Gideon: Triangulum, entangulum. Vene foris dominus mentium. Vene foris videntis omnium!* / Гїдеон: (читаючи магічну книгу) Триангулум, ентангулум, вене форіс домініус ментіум... вене форіс відентіс омніум! У цьому прикладі застосована «химерна мова». Випадкові слова, які не мають жодного значення набувають комічного ефекту гротескної серйозності.

На **рівні тексту** гумористичний ефект досягається через парадоксальне поєднання жанрів (поєднання містики й абсурдної комедії), структурні повтори та варіації (повернення до жартів у зміненому контексті), гру з очікуваннями глядачів (підрив кліше та пародіювання традиційних сюжетів), вбудовані багаторівневі жарти (від простих комедійних сцен до складних культурних і наукових відсилки), мета-гумор (персонажі усвідомлюють свою роль у серіалі або коментують сюжетні події), маніпуляції інформацією, а також динаміку розмови між персонажами, яка створює гумористичні конфлікти та абсурдні ситуації тощо. *Stan Pines: For tonight's final illusion, we have the incredible «Sack of Mystery». When you put your money in, it mysteriously disappears!* / Стен: Останній фокус на сьогодні (показує захопленим туристам мішечок). Це прекрасний «мішок чудес»! Покладіть сюди гроші – і вони зникнуть дивним чином. У прикладі жарт будується на порушенні очікувань: Стен презентує фокус як щось дивовижне, хоча насправді це лише хитрий спосіб виманити гроші в туристів.

Переклад аудіовізуального контенту вважається непростим процесом, а коли в ньому присутні елементи гумору, завдання ускладнюється ще більше. Трудність перекладу гумористичного висловлювання залежить від ступеня схожості між мовами оригіналу та перекладу, глибини розуміння перекладачем культурних нюансів, а також врахування цільової аудиторії. Втрати при перекладі гумору можуть відбуватися як у кількісному, так і в якісному сенсі. Однак, вони можуть бути компенсовані іншими гумористичними елементами, розміщеними

в іншому місці тексту [8]. З іншого боку, переклад також може приносити користь як на мовному, так і на культурному рівні, «оскільки він може радикально переосмислити, фактично створити інший контекст» [6].

Дослідження особливостей перекладу гумору на матеріалі анімаційного серіалу «Тасмниці Гравіті Фолз» засвідчило, що найчастіше гумор був відтворений за допомогою стратегії **збереження жарту**. Це пов'язано з тим, що більшість жартів у мультфільмі мають універсальний або лише незначною мірою залежний від культури характер, що дозволяє їх дослівний або наближений переклад без втрати гумористичного ефекту. Вибір такої стратегії дозволив не лише зберегти унікальний авторський стиль та атмосферу оригіналу, але й мінімізувати ризик втрати ключових комедійних моментів, що є критичним для мультсеріалів з відданою фанатською базою, таких як «Тасмниці Гравіті Фолз». *Dipper: I'm not joking! It all adds up: the bleeding, the limp... He never blinks! Have you noticed that? Mabel: Maybe he's blinking when you're blinking.* / Діннер: Я не жартую! Все сходиться: кров і шкутильгання... Він не моргає! Невже ти не помітила? Мейбл: **Можже, він моргає, коли ти моргаєш.** У наведеному прикладі буквальний переклад є цілком доцільним, оскільки жартівлива фраза Мейбл грає на логічному парадоксі, який зберігається незалежно від мови.

Через відмінності англійської та української мов на лексичному, граматичному та синтаксичному рівнях багато жартів було б недоцільно перекладати дослівно. Відтак застосування наближеного перекладу допомогло подолати цю проблему. *Mabel: I can't believe they let us bring a horse in here! Gideon: Well, people have a hard time saying no to me (puts feet up on table).* / Мейбл (будучи в ресторані на побаченні з Гідеоном): Не можу повірити, що нас пустили сюди з конем. Гідеон: **Що ж, людям важко мені відмовити** (кладає ноги на стіл). У цьому випадку проблематичним стало відтворення англійської ідіоми *to have hard time*, яка має значення *важко даватись*. Тому вираз було перетворено відповідно до українського слововжитку завдяки формулюванню *важко відмовити*, що зберігає іронічний підтекст, хоча й не є буквальним перекладом.

Рідше для відтворення гумору використовувалась стратегія **адаптації** жарту. Її застосування було зумовлено низкою лінгвістичних, культурних і прагматичних факторів, які робили буквальний або наближений переклад менш ефективним або навіть неможливим. По-перше, мовна гра, що базується на фонетичних каламбурах, омонімах, алітераціях, специфічних словесних конструкціях або ідіоматичних виразах англійської мови, часто втрачає свою суть при прямому перенесенні на українську, оскільки ці механізми можуть не мати аналогів. *Stan: All right, let's make it... eenie, meenie, miney... (Points at Dipper) you.* / Стен: Ну добре. Лічилочка. **Еники, беніки їли...** Ти! (указує на Діннера). Майстерність перекладача проявилася у вдалому відтворенні традиційної англійської лічилки *eenie, meenie, miney*, де комічний ефект досягається за допомогою асонансу. Він зумів адаптувати її до українського колориту, використавши знайому малечі лічилку *еники, беніки їли вареники* і зберіг ритміку та впізнаваність оригіналу.

По-друге, *слова-реалії* у структурі жартів, а саме: поняття пов'язані з американською поп-культурою, історією, кінематографом, соціальним устроєм, географічними місцями, предметами побуту, часто виявляються незнайомими для української аудиторії, що й спонукало перекладача серіалу їх повністю адаптувати. *Cut to Mystery Shack, where Stan, Dipper, Mabel and Soos are playing poker. Mabel: King me! (Reveals her hand which has two Kings). Stan: It's not fair, she doesn't even know what we're playing! Mabel: Go Fish?* / Діннер, Мейбл, Стен та Сус грають в покер. Мейбл (показуючи свої карти перемагає): **Королі!** Стен: Так нечесно! Вона навіть не знає в що ми граємо! Мейбл: **У п'яницю?** Адаптація *go fish* як *п'яниця* є доцільною, адже зберігає комічну ситуацію непорозуміння, викликану тим, що Мейбл не знає правил гри, в якій перемагає. В оригіналі вона плутає покер з дитячою грою «Go Fish», що є популярною в англійськомовних країнах. Натомість, «п'яниця» – проста та широко відома карткова гра серед українських глядачів. Ця назва у перекладі органічно вписується в контекст оригінального діалогу і створює не менш сміхотворний ефект.

По-третє, урахування вікової категорії також впливало на переклад, адже деякі жарти могли містити підтексти або натяки, що потребували пом'якшеного формулювання чи перефразування. *Grenda: Come on, my mom's age inappropriate romance novels aren't gonna read themselves. Ooh! «Wolfman Bare Chest».* / Гренда: Досить, ми ще маємо перечитати усі романи моєї мами для дорослих. Охохо! **«Перевертень без футболки»!** Оригінальна назва роману *«Wolfman Bare Chest»* несе в собі еротичний підтекст, характерний для любовних романів, що виражається у словах *bare chest* (оголені груди). В адаптованій українській версії **«Перевертень без футболки»**, майстерно пом'якшено цей натяк і водночас підсилено гумористичний ефект.

Крім того, особливу увагу приділено відтворенню мовної специфіки персонажів через адаптацію лексики, зокрема *архаїзмів, неологізмів і сленгу*, які є важливими складниками творення характерів героїв та гумористичного забарвлення їх реплік. *Pa: But they retaliated with this new fangled rap music! Ma: The lyrics, they were so, hateful! 90's Teens: Homework's whack, and so are rules! Tuckin' in your shirts for fools!* / Па (власник крамниці про підлітків): Ми вирішили не пускати їх, і вони відплатили нам новомодною реп-музикою! Підлітки з 90-х років: **Крохалімні, прохамтеш! Краще їдьмо в Бангладеш!** Оригінальні рядки *Homework's whack, and so are rules! Tuckin' in your shirts for fools!* передають стереотипний протест підлітків через прості римовані вислови. В українській версії **Крохалімні, прохамтеш! Краще їдьмо в Бангладеш!** використано фонетично абсурдні слова, псевдосленг, що імітує безглуздість і бунтарський дух репу 90-х років.

Висновки. Лінгвістичні дослідження анімаційного кінотексту набувають особливої актуальності. Одним із важливих елементів анімаційного кінотексту є гумор – багатогранне явище, що не піддається однозначному визначенню, однак відіграє ключову роль у людському спілкуванні, соціальній взаємодії та вираженні емоцій. Дослідження гумору в анімаційному серіалі «Таємниці Гравіті Фолз» показало, що комічний ефект створюється переважно за допомогою мовних засобів. На різних рівнях мови – від фонетики до тексту – використовуються різноманітні прийоми, такі як особливості мовлення персонажів, ненормативна лексика, засоби словотворення, лексичні контрасти, тропи, фразеологізми, алогізми, цитування та змішання стилів. Вибір стратегії відтворення гумористичних елементів у дослідженому матеріалі залежав від культурних, мовних і прагматичних чинників. Найчастіше перекладач намагався зберегти гумор, використовуючи дослівний або ж наближений переклад. Стратегія адаптації застосовувалася значно рідше і переважно для передачі складних словесних конструкцій, фонетичних каламбурів, ідіом, реалій, сленгу, архаїзмів чи неологізмів. З урахуванням віку цільової аудиторії та необхідності синхронізації тексту з аудіовізуальним рядом перекладач вдавався до творчих рішень, щоб зберегти функціональність і цілісність кінцевого продукту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Gravity Falls. URL: <https://gravityfalls.fandom.com/wiki/Transcripts> (date of access: 24.04.2025).
2. Таємниці Гравіті Фолз. URL: <https://uaserials.pro/408-tayemnyci-graviti-follz.html> (дата звернення: 24.04.2025).
3. Мараховська К. Д. Сучасна анімація: базові універсалії культури, культурні інваріанти та варіативність. *Культурологічний альманах*. 2022. № 3. С. 228–235.
4. Goldstein J., McGhee P. *Handbook of Humor Research*. New York : Springer, 1983. P. 121–130.
5. Raskin V. *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht, Holland : D. Reidel Pub. Co., 1985. P. 325–335.
6. Ross A. *The Language of Humor*. London : Routledge, 1998. 128 p.
7. Buszynska D. Is the unserious serious? National traits behind a comic mask. *Styles of Communication*, 2010. P. 5–23.
8. Gervais M., Wilson D. The evolution and functions of laughter and humor: A synthetic approach. *The Quarterly Review of Biology*, 2005. P. 395– 430.
9. Schröter T. *Shun the pun, rescue the rhyme? The dubbing and subtitling of languageplay in film* (Doctoral dissertation, Karlstad University), 2005.
10. Rod A. Martin, Ford, T. *The psychology of humor: An integrative approach*. Academic Press, 2018. 548 p.
11. Dore M. *Humour in Audiovisual Translation*. Routledge, 2019. 314 p.
12. Юрковська М. М. Дискурс англomовної анімаційної комедії : дис. канд. філолог. наук. Київ, 2011. 390 с.

УДК 821.161.2-32.09Тют(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-31>

ПІДТЕКСТОВА ПАРАДИГМА МАЛОЇ ПРОЗИ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

THE SUBTEXTUAL PARADIGM OF SHORT PROSE BY HRYHIR TYUTYUNNYK

Голуб В. А.,

orcid.org/0009-0009-9863-5066

аспірант кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

У статті здійснено спробу виокремлення елементів підтекстової парадигми малої прози Григора Тютюнника. Зосереджено увагу на розкритті природи творення імпліцитного смислу митцем як визначальної риси його поетики, що забезпечує глибину та емоційно-психологічну насиченість тексту. Запропоновано думку, що імпліцитність у творчості Г. Тютюнника є системним явищем, яке виникає внаслідок активного застосування авторських прийомів та залучення читача до процесу дешифрування прихованого.

Дослідження опирається на сучасні літературознавчі підходи до аналізу імпліцитного змісту, зокрема праці Г. Ключека, М. Наєнка, М. Фоки та ін., а також психолінгвістичні ідеї О. Потебні. Розглянуто як формальні, так і змістові прийоми творення підтексту. Особливу увагу приділено поняттю художньої деталі та її ролі як генератора підтексту, здатного активізувати читачську уяву та емпатію.

За результатами аналізу виявлено, що оповідання «В сутінки» та «Обмарило» – є взірцями текстової економії, в якій кожен елемент несе глибоке психологічне, соціальне й символічне навантаження. На прикладі виразних художніх деталей показано, як через лаконічні, але ємні засоби письменник конструює внутрішні конфлікти персонажів. Підтекст у цих оповіданнях постає доступним до тлумачення широкому колу читачів завдяки асоціативності та емпатичності. Однак глибший рівень інтерпретації може вимагати залучення релігійних символів та розуміння історико-культурного підґрунтя. Окреслено підтекстову парадигму малої прози митця як довершену в поєднанні змісту й форми систему авторських прийомів, що забезпечують смислову багатшаровість тексту. З'ясовано, що письму Г. Тютюнника притаманне домінування імпліцитного над видимим у донесенні ключового сенсу до читача та формуванні художності, оскільки поверхневий змістовий план суттєво втрачає без зашифрованих ідей.

Ключові слова: Григор Тютюнник, імпліцитний смисл, оповідання, підтекст, художня деталь.

The article attempts to distinguish the elements of the subtextual paradigm of Hryhir Tyutyunnyk's short fiction. The attention is focused on revealing the nature of the author's creation of implicit meaning as a defining feature of his poetics, which provides depth and emotional and psychological saturation of the text. The author suggests that implicitness in H. Tyutyunnyk's work is a systemic phenomenon that arises as a result of the active use of author's techniques and involvement of the reader in the process of deciphering the hidden.

The study is based on modern literary approaches to the analysis of implicit meaning, in particular the works of H. Klochek, M. Nayenko, M. Foka, and others, as well as psycholinguistic ideas of O. Potebnya. Both formal and substantive methods of creating subtext are considered. Particular attention is paid to the concept of artistic detail and its role as a generator of subtext that can activate the reader's imagination and empathy.

The analysis reveals that the stories «Into the Twilight» and «The Delusion» are examples of textual economy, in which each element carries a deep psychological, social and symbolic load. The example of expressive artistic details shows how the writer constructs the internal conflicts of the characters through laconic but capacious means. The subtext in these stories is accessible to a wide range of readers due to their associativity and empathy. However, a deeper level of interpretation may require the involvement of religious symbols and an understanding of the historical and cultural background. The author outlines the subtextual paradigm of the artist's short fiction as a system of authorial techniques that is perfect in the combination of content and form, providing semantic multilayeredness of the text. It is found that H. Tyutyunnyk's writing is characterized by the dominance of the implicit over the visible in conveying the key meaning to the reader and forming artistry, since the surface content plan is significantly lost without encrypted ideas.

Key words: Hryhoriy Tyutyunnyk, implicit meaning, story, subtext, artistic detail.

Постановка проблеми. Художня творчість Григора Тютюнника посідає особливе місце в українській літературі саме завдяки неординарній здатності письменника творити багатовимірні художні світи, сповнені глибокого психологізму, які мають «прихований змістовий шар» (імпліцитний), що «визначає їхню потужну художню енергетику» [1, с. 37]. Малій прозі автора притаманні зовнішня простота й лаконізм. Зокрема оповідання «Обмарило», «В сутінки», «Зав'язь», «Холодна м'ята» та ін. вирізняються невеликим обсягом, зображенням кількох персонажів без деталізованого портретного опису чи переказу їхнього життєвого шляху, але, разом із тим, цілісно моделюють міжособистісні та суспільні колізії й дозволяють читачеві побачити глибину особистості за кількома штрихами. При цьому значний обсяг інформації залишаються поза текстом, але декодується за допомогою певних інструментів із активною участю реципієнта в цьому процесі, тобто йдеться про *підтекст* [2, с. 99].

Уважаємо, що *підтекст*, або *імпліцитний смисл* є фундаментальною рисою творчості Григора Тютюнника, яка забезпечує особливий художній вплив його творів, що визначає їхню актуальність і сьогодні. Цьому сприяє здатність письменника концентрувати значну емоційну й психологічну інформацію у межах невеликого текстового простору. Прагнемо наблизитися до виявлення засобів генерації імпліцитного смислу в малій прозі Г. Тютюнника задля формування *підтекстової парадигми* його творчості – сукупності авторських прийомів і засобів, які забезпечують інформаційну щільність тексту й демонстрацію невидимого так, щоб це міг сприйняти різною мірою підготовлений читач. Навмисно акцентуємо увагу на здатності сприйняття підтексту в письменника, оскільки складність шифрування може бути безмежною й вимагати винятково освіченого реципієнта, але проза Г. Тютюнника є водночас глибокою й відкритою до прочитання, що й визначає її феноменальність. Відтак, вивчення підтекстової парадигми малої прози Григора Тютюнника є важливим завданням сучасного літературознавства, що дозволяє краще зрозуміти літературні та психологічні механізми творення імпліцитних смислів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підтексту в художній прозі є важливим напрямом сучасного літературознавства, який активно обговорюється у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях. В українському літературознавстві цьому присвячено праці Г. Клочека [1], М. Наєнка [3], Н. Ференц [4], М. Фоки [2] та інших науковців, які здійснили значний внесок у розробку теоретичних основ аналізу імпліцитності. Крім цього, варто зважати на передумови розуміння природи підтексту, однією з яких є психолінгвістичний підхід О. Потебні, який підкреслював, що додаткове значення слова виходить за межі поверхневого змісту і криється в його внутрішній формі [5]. Серед сучасних дослідників, які розглядають підтекст у контексті українського модерну, варто згадати дослідження С. Михиди, який пов'язує імпліцитність художнього тексту з психологічними особливостями творчої особистості автора [6, с. 55].

Г. Клочек, зокрема, наголошує на винятковій значущості підтексту для формування художньої енергетики твору. На думку науковця, це забезпечує творам Григора Тютюнника таку художню насиченість, яка дозволяє багаторазово повертатися до них, щоразу відкриваючи нові, неочевидні сенси [1, с. 37]. М. Наєнко розглядає підтекст як один із найважливіших критеріїв художності літератури, що відрізняє її від паралітератури. Вчений акцентує, що справжня художність нерозривно пов'язана з емоційним та інтелектуальним відгуком читача, досягти якого можливо лише завдяки глибокому підтексту, що резонує з людською свідомістю й несвідомим [3]. М. Фока детально аналізує механізм взаємодії читача з художнім текстом, з чого беремо один із постулатів цього дослідження: підтекст вимагає активної участі реципієнта у процесі розкодування прихованих авторських задумів. Науковиця стверджує, що процес розкриття імпліцитних смислів передбачає не пасивне споживання тексту, а свідому та уважну роботу з ключовими художніми образами, деталями, символами [2, с. 99].

Із урахуванням цього теоретичного підґрунтя спрямовуємо увагу на специфіку підтексту малої прози Григора Тютюнника, яка потребує додаткових розвідок і поглибленого аналізу

механізмів, за допомогою яких автор кодує глибокі психологічні та емоційні сенси, що й визначає актуальність цього дослідження.

Мета дослідження – здійснити спробу аналізу підтекстової парадигми малої прози Григора Тютюнника, визначити художні та психологічні механізми формування імпліцитних смислів у його оповіданнях та простежити їхню роль у забезпеченні глибокого емоційно-психологічного впливу на читача. Реалізації мети сприятиме розв’язання таких **завдань**:

1. визначити теоретичні підходи до розуміння підтексту в сучасному українському літературознавстві та вказати на їхню продуктивність для аналізу малої прози Г. Тютюнника;

2. з’ясувати художні прийоми та особливості авторського стилю, які використовує письменник для кодування підтексту, зокрема зосередити увагу на ролі художніх деталей в оповіданнях «В сутінки» та «Обмарило».

3. сформулювати на основі знахідок висновки про підтекстову парадигму, малої прози Г. Тютюнника.

Виклад основного матеріалу. На думку М. Наєнка, «найголовніше в творчості – підтекст; отже, в художньому творі мають значення не слова, не мова, а те, що виринає (як підтекст) з-під них, виявляючись у стилі» [3, с. 8]. Тексти, які цим не вирізняються, літературознавець називає «дуже **рідке** письмо» [3, с. 9], однак не діагностує однозначно, чого ж саме їм не вистачає: різноманіття лексики, глибини теми, естетизації зображеного чи всього разом, а «таємницю творчості», пов’язану зі символотворенням підтекстів, характеризує як нерозгадувану в принципі.

Із дотриманням цієї тези можна було б завершувати дослідження без його початку, але М. Наєнко все ж виокремлює деякі елементи художності, серед яких уже згадані лексика, глибина, міфологізація тощо [3]. Тож у системі художнього тексту таки можна виділити окремі фрагменти, що дозволяли б виявити «ненаписане» й провести «домислення в глибину» [1, с. 48]. Г. Клочек приходить до висновку, що письменнику в цьому допомагають **змістові та формальні прийоми** (мовні, сюжетні, композиційні, ритміко інтонаційні). Змістові прийоми важче класифікувати єдиним переліком, бо такий авторський акт є «результатом відбору «життєвого матеріалу» з метою якомога повнішого вираження того чи того концепту» за допомогою мистецької обробки щоб здобути «впливовеність» і здатність до розширення зображеного уявою читача [1, с. 48].

Із досліджень Г. Клочека та М. Фоки зрозуміло, що не менш важливою є й постать читача, зокрема його «сенсорний апарат» – уява, інтелект, життєвий досвід [1, с. 49]. Тобто перед нами взаємодія двох: автора й читача, один із яких зашифрував повідомлення, адже відразу «розсекречена фраза втратить свою привабливість», а інший – прагне її дешифрувати, «розгорнути повну картину» [1, с. 49]. А. Горбань розглядає складну систему кодів художнього тексту (референційний, комунікативний, культурний та ін), з-поміж яких найважливішим визначає «герменевтичний код», який відкриває доступ до «постійно відновлюваного відчуття неповноти, коли прочитане ще не дає змоги уявити «картинку» або історію повністю, змушує читати далі й отримувати задоволення від розгадки – як заповнення цієї неповноти» [7, с. 2], що передбачає перевагу фрагменту над цілим у реалізації авторського задуму. Це приводить нас до думки, що є **різні інструменти** для такого кодування, спектр яких залежить від майстерності автора, а також **різні рівні сприйняття**, що залежить уже від психічних характеристик як автора, так і читача. Визначення тенденцій поетики Г. Тютюнника в цих аспектах наблизить до розуміння **підтекстової парадигми** його творчості.

Об’єктом дослідження в межах цієї статті обрано **малу прозу** Г. Тютюнника як **взірець високої щільності** художнього тексту, чому сприяє лаконічність форми водночас із глибиною змісту, зокрема оповідання «В сутінки» та «Обмарило». Потенційно, має сенс говорити про це, як про особливість усього доробку митця, але чим більший текст за обсягом, тим більше прийомів і засобів працюють на реалізацію авторського задуму. У малій прозі все сконцентровано на кількох художніх деталях, які за **принципом айсбергу** відкривають шлях до усвідомлення глобальних і складних речей, які претендують на істинність.

Розгляньмо для прикладу коротке, але інформаційно ємнісне оповідання «В сутінки», де автор штрихами закодує тривалу сімейну драму матері й сина та розкриває перед читачем усе, що ніяк не можуть сказати персонажі один одному. На початку оповідання Гр. Тютюнник використовує *життєвий матеріал* – зображує маленьку темну хатинку, в якій «рано поночіє, особливо взимку» [8, с. 145]. Це цілком матеріальний образ, знайомий багатьом читачам, і, на перший погляд, буквальный. Але автор доповнює його *художніми засобами*: метафорами та епітетами: «ще ото у верховітті жевріє ожеледець, а поміж стовбурами і в заліплених снігом кущах снуються тіні, лізуть у причілкові вікна і стають по кутках – німі і холодні. Хата враз меншає, нижчає стеля» [8, с. 145]. Таким чином життєвий матеріал доповнено художнім, що провокує відчуття незатишності в читача на асоціативному рівні. Цей авторський прийом виконує функцію увертюри до твору, бо задає настрій усього оповідання. Ще нічого не трапилось, але вже зрозуміло, що буде «погано»: ніяково, морозно, бо не випадкові в художньому світі деталі підводять до того, що тепла в цьому домі немає. Саме темрява й холод – ключові зорові й тактильні образи, адже «долівку встилає холодна хвиля» [8, с. 145], а мати намагається відіграти руки: «зецулившись, довго хукають у долоні, умочають пальці в цеберку з водою, щоб зашпори не зайшли» [8, с. 145].

Ці образи мають на меті не просто відобразити зимовий побут селян, а й відтворити особливості емоційних взаємин сина з матір'ю, викликані зрадою матері ще вісімнадцять років тому. Однак сину це досі болять, між ними так і не сталося відвертої розмови, а її почуття провини і його сором досі живі, хоч і ховаються в темряві: «Я бачу їхні чорні у темряві губи і зморшки попід очима, злиті в округлі плями» [8, с. 145].

Специфікою прози Г. Тютюнника є *непорушний баланс змісту й форми*, де мовний рівень досконало відтворює змістове наповнення. Однак можна визначити елементи, які особливо концентрують ті чи ті психологічні або ж соціальні феномени, – художні деталі. За Літературознавчим словником-довідником, *художня деталь* – це «засіб словесного та малярського мистецтва, якому властива особлива змістова наповненість, символічна зарядженість, важлива композиційна та характерологічна функція» [9, с. 718]. Н. Ференц доповнює цей перелік психологічними деталями [4], що значно розширює спектр елементів, які визначаємо як засоби генерації підтексту в Григора Тютюнника.

Оповідання «В сутінки» зосереджено саме на психології, тож особливості взаємин персонажів передано також за допомогою художніх деталей. Наприклад, відчуття окремішності матері й сина та важкість у встановленні контакту Г. Тютюнник зображує через образ соломи, яку важко розпалити: «Солома одійшла і підтекла калюжою. І коли мати, ставши навколішки, розпалюють у грубці, верчики сичать і довго не займаються» [8, с. 146]. Тут можна виокремити солому як *інтер'єрну деталь і метафору* «верчики сичать», але загалом це неможливо охарактеризувати як найяскравіші художні засоби. Водночас у цих рядках зашифровано глибокий сенс у межах твору: спроба членів сім'ї налагодити стосунки, розтопити лід і принести в їхні взаємини тепло, але попри стояння матері навколішки, це вимагає забагато часу й зусиль. Це спонукає до сприйняття образу як художньої деталі, що має особливу змістову наповненість» [9, с. 718].

Ретельне прочитання тексту дозволяє збагнути ще одне значення цієї деталі: калюжу води, яка утворилася від соломи ніхто так і не витер, що символізує прагнення матері й сина все залагодити, але нездатність дійсно вирішити проблему. Це спостереження вже вимагає *активного залучення читача* та його уваги до декодування імпліцитного й залежить від особливостей сприйняття.

Темну кімнату маленької хатини Г. Тютюнник використовує як *метафору спроби матері й сина сховати свої почуття* та неприємну істину. На початку в приміщенні «поночіє» [8, с. 146], але після того, як у свідомості сина все ж зажеврило співчуття до матері: «Мені кортить узяти їхні руки в свої, одтирати, ховатися в них обличчям і радіти, що в мене теж

є мати – хороша, як у всіх. Але то тільки на мить...» [8, с. 146]., жінка світить каганчика, що **символічно проливає світло** на події минулого й дає надію на прояснення теперішнього.

Утім, це триває недовго. Після завершення ретроспекції в минуле, знову «у хаті стало поночіше: то скло на лампі закуріло. Солома у грубі погасла, і жар укритися тремтливим попелом» [8, с. 150]. Мати гладить голову сина, картає себе і втирає йому очі. Вона каже: «не треба, сину, думати про це» [8, с. 150], але Г. Тютюнник так і не зображує щось, що вказувало б на прощення та справжнє забуття дитячої травми хлопчика. Поки що світло між ними гасне. Можливо, до наступної зустрічі, а, можливо, й назавжди, адже мати говорить: «Я й так все життя каратиму себе, хоч і небагато вже осталося жити» [8, с. 150].

Отож, за цим оповіданням розглянуто різні засоби творення Г. Тютюнником підтексту. Більшість образів є інтуїтивно зрозумілими, діють на рівні символів та емпатії, але вимагають уважного прочитання. На перший план виходить необхідність визначати не окремі тропи та їхнє лексичне оформлення, а особливо значимі елементи тексту, які мають потенціал до розгортання змістового наповнення – **художні деталі**, які можна вважати основним **генератором імпліцитних смислів**.

Звернімося до іншого оповідання «Обмарило» для апробації цього підходу. Найперша художня деталь, яка відкриває історію – **інтер'єрна**, що суголосно з попереднім аналізованим оповіданням. Скрізь темрява, але житло персонажів дуже яскраво освітлене штучним світлом, що підкреслює напругу моменту: «В селі вже скрізь погасло. А у Волохів, крім *лампочки* під вибілуваним сволоком, горів ще й *каганець* на столі: цю ніч у них мала опороситися свиня» (курсив наш – В. Г.) [8, с. 163]. Усе наготові, господарі неспокійні, але натхненні: «Антін швендяв по хаті – од столу до дверей і назад. ... Палажці робилося ніяково і трохи якось аж млосьно від тих слів. Вона сором'язливо совалася черінню...» [8, с. 163], тож це надмірне світло тільки додає **святості передчуття**.

Цю думку підкреслює співзвучність прізвища «Волох» із «Волхв». Волхви – це «мудреці (маги, царі), які прийшли в м. Єрусалим зі східних земель, щоби вшанувати Богонемовля Ісуса й піднести Йому свої дари» [10]. Ніби біблійні Волхви, Волохи чекають народження нового життя, однак не з бажанням обдарувати його, а з очікуванням матеріальних благ від нього. Це вже є **наступним рівнем тлумачення тексту**, бо вимагає певної релігійної/міфологічної обізнаності, а не лише залучення свідомого й несвідомого на рівні символічної асоціації зі світлом та співпереживання до персонажів.

Друга важлива деталь – **психологічна**, яку втілено в романтизації взаємодії Антіна й Палажки, сповнених емоцій від передчуття народження нового життя, що не може не тригерити їхню психіку. Вочевидь, у них є син, але вже дорослий і десь служить, бо Волох говорить про нього так: «Може, москалеві нашому прикупимо гражданські штани на демобілізацію» [8, с. 163], тож народження поросят – шанс пережити появу життя знову. Тому Палажка запинається «по-дівоному» [8, с. 163], Антін «шибеникувато ошкірнувся і вщипнув жінку за попереки» [8, с. 164], а кульмінацією його гарного настрою є утримання від лайки й «Ану не гавкати!» [8, с. 164] до дружини, що й можна вважати **основною психологічною деталлю твору**, адже тут це передає найвище піднесення, яке в кінці твору обертається глибоким розчаруванням і досадою чоловіка, яку той виплескує в грубому «Якби ж ти не гавкала!» [8, с. 166].

Одним із найбільш ємнісних образів є останнє поросятко, яке вижило. Його варто розглядати радше як **символ**, ніж як художню деталь, зокрема через статус живого (хоч і недовго), а також через **сакральні асоціації з дивом**, яке Волохи так і не змогли вберегти. Саме цей образ у кінці твору гостро увиразнює **стосунки в сім'ї, характери, а також проблеми майнового та соціального статусу** Волохів, для яких ці поросята значили надто багато.

Як бачимо, Г. Тютюнник створює підтекст за допомогою різних інструментів, зокрема **традиційних літературних прийомів** (епітетів, метафор, символів); **художніх деталей**, які через особливий акцент на невиразних, але змістовно навантажених об'єктах надають його творам

виняткову емоційну та психологічну глибину. Цей перелік не можна вважати унікальним – власне, так і твориться література, а тим паче – обмеженим, адже інші твори потенційно дозволять розширити його. Однак *особливу підтекстову парадигму* становить взаємодія цих засобів один із одним та їхнє *домінування* над «видимою» і змістово прозорою частиною тексту в зображенні ключового сенсу. Уважаємо, що проза Г. Тютюнника – один із тих випадків, коли *підтекст постає головним* для оцінки художньої якості та сугестії на читача, позаяк поверхневий змістовий план деяких оповідань був би значно менш цікавим без імпліцитного. Наприклад, фабула оповідання «Обмарило» без підтексту має такий вигляд: «чоловік із жінкою чекають уночі, поки опороситься свиня. Вони планують розподіл поросят і пропускають момент їхнього народження, тому свиня розриває майже всіх. Останнє поросля чоловік душить уві сні. Кінець». Натомість різні художні деталі наповнюють цю історію соціальним контекстом, психологічним підґрунтям та релігійними алюзіями, «оживлюють» простий сюжет і розширюють чотири книжкові сторінки до цілого життя двох людей свого часу.

Висновки. Отже, досконалий художній текст передбачає наявність імпліцитного смислу (підтексту). У творчості Григора Тютюнника це – одна з ключових рис, яку найбільш помітно в малій прозі. Специфіку цього явища в текстах митця характеризує непорушний баланс змісту й форми та досконале увиразнення життєвого матеріалу художніми засобами. В короткому оповіданні «В сутінки» кожен фрагмент є максимально інформативним і розкриває психологічну динаміку взаємин персонажів, специфіку їхнього внутрішнього світу, травми минулого й перспективи майбутнього. Художні деталі як особливо змістово насичені елементи фокусують увагу читача на ключових моментах, необхідних для занурення в психологію персонажів і соціокультурний контекст твору. Тенденції до використання цього авторського прийому розглянуто й на матеріалі оповідання «Обмарила», де інтер'єрні, психологічні та символічні деталі сприяють ефективному функціонуванню підтексту, який читач здатний сприйняти, зокрема надмірної напруги сакрального моменту, надій та страждань подружжя Волохів. Використання Г. Тютюнником традиційних літературних прийомів та художніх деталей творить особливу підтекстову парадигму, яку на різних рівнях здатні сприймати більшість читачів завдяки її асоціативності, а також майстерності автора в активізації емпатії. Глибше розуміння окремих образів потребує загальнокультурної ерудиції, але загалом підтекст письменника є відкритим до тлумачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ключек Г. Енергія художнього слова. Збірник статей. Кіровоград : Редакційно-видавничий відділ Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, 2007. 448 с.
2. Наєнко М. Про помежів'я літератури й паралітератури. *Філологічні семінари*. 2011. Вип. 14. С. 5–16.
3. Фока М. Поетика підтексту як літературознавча проблема. *Південний архів (філологічні науки)*. 2019. № 78. С. 98–102.
4. Ференц Н. Основи літературознавства. Київ : Знання, 2011. 432 с.
5. Лановик М. Психолінгвістична теорія О. Потебні у перекладознавстві. *Питання літературознавства*. 2010. № 81. С. 24–36.
6. Михіда С. Психопоетика українського модерну : проблема реконструкції особистості письменника. Кіровоград : Поліграф-Терція, 2012. 357 с.
7. Горбань А. Функціонування кодів у художньому тексті («Три зозулі з поклоном» Григора Тютюнника). *Літературознавчі студії*. Житомир : ЖДУ, 2011. С. 28–40.
8. Тютюнник Г. Чудасія : повісті та оповідання. Київ : Знання, 2017. 238 с.
9. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : Академія, 2007. 752 с.
10. Туренко В. Волхви. Велика українська енциклопедія. URL : <https://vue.gov.ua/Волхви> (дата звернення: 13.04.2025).

УДК 81'25+81'42+821.112.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-32>

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ БЕРНГАРДА ШЛІНКА «ЧИТЕЦЬ»

STYLISTIC FEATURES OF THE TRANSLATION OF BERNGARD SCHLINK'S NOVEL «THE READER»

Горевич А. М.,
orcid.org/0009-0003-1901-0284

здобувачка освіти

кафедри германської філології та перекладу

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Заполовський М. В.,
orcid.org/0000-0002-0779-710X
Scopus-Author ID: 57219452425

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри германської філології та перекладу

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті досліджено процес перекладу художнього твору Бернгарда Шлінка «Читець», зокрема складнощі, пов'язані з передачею авторського стилю, філософських аспектів роману та психологічних нюансів, які він розкриває. Автор аналізує, як перекладач має враховувати не лише мовні конструкції, а й соціокультурні контексти, моральні дилеми та історичні реалії, що формують тло твору. Оскільки роман має глибоке емоційне навантаження, важливим є не тільки точне передавання змісту, а й збереження атмосферної напруги, яку Б. Шлінк створює через специфічну мову.

У статті приділено увагу особливостям лексичних і синтаксичних одиниць, які використовуються для вираження внутрішнього світу персонажів, що переживають глибокі моральні й психологічні конфлікти. Визначено, що перекладач, передаючи ці відтінки, повинен знайти баланс між точністю й емоційною інтенсивністю, зберігаючи стильову єдність тексту. Автор також звертає увагу до вибору відповідних еквівалентів для культурних специфік, які містить оригінальний текст, і важливості розуміння контексту для правильної інтерпретації і відтворення авторської ідеї.

Одним із центральних моментів дослідження є роль перекладача як творця, який не просто переносить слова з однієї мови на іншу, а й активно залучається до процесу інтерпретації та адаптації тексту до нової мовної та культурної реальності. Висвітлено, що переклад художнього твору – це не тільки технічний процес, а й глибокий творчий акт, який передбачає значну відповідальність перед оригіналом та потенційним читачем.

У статті розглянуто різні підходи до перекладу художніх творів, які застосовуються до «Читця», підкреслюючи важливість збереження внутрішньої логіки та інтенцій автора. Виявлено, що особливості художнього тексту Б. Шлінка вимагають особливого підходу, здатного зберігати не лише зовнішню точність, але й внутрішню суть оригіналу.

Ключові слова: переклад, художній текст, Б. Шлінк, П. Тарашук, «Читець».

The article examines the process of translating Bernhard Schlink's literary work «The Reader», in particular the difficulties associated with conveying the author's style, the philosophical aspects of the novel, and the psychological nuances it reveals. The author analyzes how a translator should take into account not only linguistic constructions, but also socio-cultural contexts, moral dilemmas, and historical realities that form the background of the work. Since the novel has a deep emotional charge, it is important not only to accurately convey the content, but also to preserve the atmospheric tension that Schlink creates through specific language. The article pays attention to the peculiarities of lexical and syntactic units used to express the inner world of characters experiencing deep moral and psychological conflicts. It is determined that the translator, in conveying these nuances, must find a balance between accuracy and emotional intensity, while maintaining the stylistic unity of the text. The author also draws attention to the choice of appropriate equivalents for the

cultural specifics contained in the original text and the importance of understanding the context for the correct interpretation and reproduction of the author's idea.

One of the central points of the study is the role of the translator as a creator who does not simply transfer words from one language to another, but is also actively involved in the process of interpreting and adapting the text to a new linguistic and cultural reality. It is highlighted that the translation of a work of art is not only a technical process, but also a deep creative act that involves significant responsibility to the original and the potential reader.

The article examines various approaches to the translation of works of art that are applied to «The Reader», emphasizing the importance of preserving the internal logic and intentions of the author. It is revealed that the features of Schlink's literary text require a special approach that is capable of preserving not only external accuracy, but also the internal essence of the original.

Key words: translation, literary text, B. Schlink, P. Tarashchuk, «The Reader».

Постановка проблеми. Роман Бернгарда Шлінка «Читець» посідає особливе місце в німецькій та загальноєвропейській літературі кінця XX ст. У ньому поєднується особиста драма героїв з моральними та історичними рефлексіями над пам'яттю про Голокост, виною та відповідальністю поколінь. Стиль письменника вирізняється стриманою емоційністю, філософічністю, тонкою психологізацією та ретельною мовною структурованістю. Тому під час перекладу цього твору українською мовою постає складне завдання: передати не лише зміст і сюжет, а й зберегти стилістичну своєрідність, яка формує глибину авторського задуму.

Основна проблема полягає в тому, що стиль Б. Шлінка має приховану багатозначність, де емоції не завжди проговорюються прямо, а проявляються у паузах, інтонаційній тональності, символах і підтекстах. Саме це створює виклик для перекладача: як передати тишу та напругу між рядками, внутрішню боротьбу персонажів, не порушивши загальну атмосферу тексту. Важливо також зберегти ритм і мелодику речень, культурні алюзії, стилістичні фігури (анафору, еліпсис, паралелізми тощо), які можуть мати інше звучання в українській мовній системі.

Крім того, у перекладі необхідно враховувати культурний і ментальний контекст, який може бути малозрозумілим українському читачеві без певного адаптаційного підходу.

Актуальність теми зумовлена як значенням роману в літературному процесі, так і потребою в глибокому осмисленні стратегій перекладу складних, багатопланових художніх текстів. Дослідження стилістичних особливостей перекладу «Читця» дозволяє не лише аналізувати мовні рішення перекладача, а й розкрити межі інтерпретацій у процесі міжкультурної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження лінгвальних особливостей перекладу роману Б. Шлінка «Читець» зосереджуються на важливості збереження емоційного та психологічного змісту оригіналу в процесі мовної адаптації. Зокрема, Є. С. Іванова у статті ««Подолання минулого» в романі Б. Шлінка «Читець»» підкреслює, що переклад має бути здатним передати глибину внутрішніх переживань персонажів, зберігаючи атмосферу та складність емоційної ситуації, що розгортається в романі [1]. Вона акцентує на важливості перекладацької стратегії, яка дозволяє вірно передати авторську інтенцію, особливо стосовно теми подолання минулого.

Л. Г. Кожедуб у своїй статті про переклад творів Б. Шлінка українською мовою акцентує на мовних та стилістичних викликах, які постають перед перекладачем при адаптації роману «Читець» [2]. Вона зазначає, що передача таких складних мовних конструкцій і нюансів, як символи та метафори, є важливою для того, щоб зберегти оригінальну атмосферу роману. Перекладач має бути уважним до культурних відмінностей, оскільки саме через мовні та культурні бар'єри можна втратити глибину первісного твору.

В. О. Марценішко вивчає травматичну пам'ять та історичний контекст роману, зазначаючи, що переклад має передавати не лише лексичне значення, але й емоційну насиченість тексту [3]. Важливою частиною є збереження тонкощів, що стосуються історичної пам'яті та соціальних контекстів, через які проходять персонажі. У контексті нашого дослідження, перекладачі

повинні враховувати ці аспекти, щоб забезпечити повну відповідність оригіналу, створюючи переклад, який зберігає глибину тексту і його зв'язок з історією.

Метою дослідження є виявлення та аналіз стилістичних особливостей перекладу роману Б. Шлінка «Читець» українською мовою, а також визначення способів і прийомів, за допомогою яких перекладачеві (П. Тарашуку) вдається зберегти оригінальну стилістичну унікальність автора.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, переклад художнього твору – це не просто перенесення слів із мови оригіналу до мови перекладу. Це передусім глибока інтерпретація авторського задуму, реконструкція стилістичної тканини тексту, яка є унікальною для кожного письменника.

Українські читачі познайомилися з творчістю Б. Шлінка завдяки перекладам його двох романів. Першим українським перекладом стала книга «Читець» (оригінальна назва «Der Vorleser»), яка вийшла друком у видавництві «Основи» у 2005 році в перекладі Петра Тарашука. Згодом, у 2016 році, цей роман перевидали у видавництві «Фоліо». Інший роман Б. Шлінка – «Olga» («Ольга»). Він побачив світ українською мовою у 2019 році у видавництві «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад здійснила Єлена Даскал [2, с. 151].

Роман «Читець» – твір, що вирізняється стриманістю викладу, але водночас глибоким філософським змістом. Автор порушує важливі моральні питання, пов'язані з відповідальністю наступних поколінь за злочини нацизму, і зосереджується на тому, як молоде покоління німців («друге покоління») осмислює та співвідносить себе з трагічними сторінками національної історії. Події твору розгортаються у Західній Німеччині, охоплюючи майже чотири десятиліття – від 1958 до 1990 року [4, с. 2].

У цьому романі наратив ведеться від першої особи, через призму Мікаеля, вже дорослого чоловіка, котрий намагається осмислити своє минуле, розібратися в стосунках з Ганною та зрозуміти людську природу загалом. Оповідач виступає як свідок і розповідач власної історії, постійно втручаючись у події, що розгортаються, і коментуючи їх [3, с. 169]. Такий підхід додає певної складності сприйняттю сюжету, оскільки оповідач не лише передає події, а й намагається їх інтерпретувати, змінюючи темп оповіді: іноді він подовжує час, а іноді стискає його.

Сюжет складається з трьох основних частин, що не рівномірно розподілені у часі: перша – знайомство Мікаеля та Ганни в 1958 році, друга – судовий процес над Ганною в 1964 році, і третя – її смерть у 1984 році [3, с. 169]. Така структурна організація роману посилює відчуття розриву і невизначеності, що відображає саму суть травми і болісного переосмислення минулого.

Б. Шлінк майстерно поєднує елементи психологічного аналізу з філософськими роздумами, вплітаючи у канву оповіді історію кохання, що розгортається на тлі темної спадщини Голокосту. Його прозу вирізняє тонкість і реалізм, водночас вона несе в собі глибокі метафоричні сенси. Попри визнання та включення «Читця» до шкільної програми в Німеччині, роман викликав і суперечливі оцінки: деякі критики звинувачували автора у надмірному гуманізованні злочинців нацизму та намаганні подати неоднозначну трактовку історичних подій, що спровокувало дебати про межі художнього зображення трагедії [2, с. 151].

Варто наголосити на тому, що Б. Шлінк володіє винятковою здатністю створювати психологічно насичений, але водночас надзвичайно економний у засобах художній текст. Його проза – це зразок того, як прості конструкції, короткі речення, відсутність прикметникової надмірності можуть породжувати глибоку емпатію [2, с. 151]. Власне, ця стримана манера письма, де слова промовляють більше, ніж здається на перший погляд, і є центральною стилістичною домінантою. Вона створює відчуття відстороненості: наратив не прагне емоційного співчуття, а лише фіксує реальність, залишаючи читачеві простір для моральної оцінки.

Важливою складовою стилістики перекладу є також інтонація, що передає емоційний спектр романної взаємодії, особливо в діалогах між героями. Наприклад, у сценах між Мікаелем і Ганною, перекладач має врахувати специфіку їхнього мовного обміну: простота і спокійність на

перший погляд приховують глибоку напругу та моральну боротьбу, що відбувається всередині героїв [1].

Окремої уваги заслуговує використання мовних конструкцій, які Б. Шлінк застосовує для передачі часу та простору в романі. Часова структура «Читця» передбачає багато переміщень між минулим і теперішнім, що вимагає від перекладача не тільки вірного відтворення хронології, а й відповідної побудови речень, що відображають складні переплетення цих часових меж. П. Таращук має зберігати ці зв'язки, щоб читач міг повною мірою відчувати постійну присутність минулого в теперішньому, що є однією з центральних тем твору [1].

Прикметно, що цей роман також містить численні мовні реєстри, які змінюються залежно від ситуації, віку персонажів, місця дії. У тексті зустрічається літературна мова, молодіжний сленг, бюрократична термінологія, юридична лексика, а також слова, які мають специфічне емоційне або навіть соціальне забарвлення. Наприклад, слово «*die Göre*», яким позначено дівчину із зневажливим відтінком, у перекладі не може бути передано нейтральним «*дівчина*» чи навіть «*дівчисько*» без втрати смислової глибини [2, с. 153]. П. Таращук повинен був знайти такий варіант, який передає і класовий підтекст, і культурне відчуття цього слова в німецькомовному контексті післявоєнного часу.

Особливої уваги заслуговує також використання таких слів, як «*lispeln*», що буквально означає «шепелявити» [2, с. 151]. Автор використовує його не просто як фізіологічну характеристику, а як символ уразливості, дитинності, чуттєвості. У перекладі П. Таращука потрібно було не просто зберегти зміст, а передати відтінок, додавши легкий акцент на інтонацію чи вибудувавши фразу так, щоб вона звучала м'яко, у стилі самого Б. Шлінка.

Безумовно, такі стилістичні маркери є важливими аспектами до розуміння глибших шарів роману. Вони є не лише інструментами характеристики, а й маркерами часу, простору, культурної ідентичності персонажів.

Помітно, що Б. Шлінк у творі уникає відкритої емоційності. Його герой рідко називає свої почуття напругу, але читач відчуває його сором, біль, безпорадність. Досягається це завдяки майстерному використанню підтексту, мінімалізму, відсутності емоційної «надбудови». На нашу думку, у перекладі важливо зберегти цей принцип: не варто додавати описів, яких немає в оригіналі. І перекладач з цим чудово впорався: П. Таращук добирає синоніми, ритмічні конструкції, інтонаційні лінії, що дало змогу передати цю «мову тиші».

Загалом у романі особливу увагу привертають синтаксичні особливості, які активно використовуються для передачі внутрішнього стану персонажів, їхніх роздумів та емоцій. На рівні синтаксису можна помітити переважання простих розповідних речень, що додає тексту лаконічності та спрощує сприйняття подій. Наприклад: «*Ich wartete im Flur. Sie zog sich in der Küche um. Die Tür stand einen Spalt auf*» [5, с. 15]. Такий стиль часто використовується для створення інтенсивного, зосередженого на моменті ефекту, де кожне слово має своє значення, а дія передається без зайвих пояснень.

Варто згадати, що Б. Шлінк також активно використовує складносурядні безсполучникові речення, що додають тексту ритмічності плинності. Це дозволяє не лише розширювати інформаційне поле, а й створювати враження безперервності подій. Наприклад: «*Der Tag ist ganz hell, die Sonne scheint, die Luft flimmert, und die Straße glänzt vor Hitze*» [5, с. 10]. У цьому випадку кожна частина речення розкриває картину світу через спостереження оповідача, поступово створюючи образ і передаючи настрій персонажа.

Використання складних описових конструкцій також є характерним для роману, як, наприклад, у наступному реченні: «*Sie balancierte auf einem Bein, stützte auf dessen Knie die Ferse des anderen Beins, beugte sich vor, führte den gerollten Strumpf über die Fußspitze, setzte die Fußspitze auf den Stuhl, streifte den Strumpf über Wade, Knie und Schenkel, neigte sich zur Seite und befestigte den Strumpf an den Strumpfbändern*» [5, с. 15]. Таке деталізоване описання руху, в якому кожен жест і дія розкривають внутрішній стан персонажа, підкреслює не тільки фізичну, а й емоційну напруженість моменту.

Особливістю авторської стилістики також є використання сурядних речень, що з'єднані крапкою з комою. Це дозволяє підкреслити послідовність подій і створює ефект одночасного розвитку кількох ліній: «*Ich erkannte einen ehemaligen Teilnehmer des KZ-Seminars; er hatte vor mir Examen gemacht, war zunächst Anwalt geworden und dann Kneipier und kam in langem, rotem Mantel*» [5, с. 168]. Наприклад, це речення передає розвиток подій через ряд послідовних дій, які між собою з'єднані і формують повну картину ситуації. Такий синтаксичний підхід допомагає зберегти динаміку тексту і зробити його більш органічним.

«*Frau Schmitz bügelte; sie hatte eine Wolldecke und ein Leintuch über den Tisch gebreitet und nahm ein Wäschestück nach dem anderen aus dem Korb, bügelte es, faltete es und legte es auf den einen der beiden Stühle*» [5, с. 13]. У цьому розкривається детальний опис рутинної діяльності персонажа, який передається через послідовність дій, підкреслюючи не тільки фізичну активність, а й певну інтонацію, що формується через текст. Тут важливим є те, що дії з'єднані через крапки з комою, що дозволяє уникнути надмірного нагромодження складних конструкцій, зберігаючи при цьому зв'язність і логіку оповіді.

Варто також зазначити, що в цьому романі важливу роль у передачі значення та емоційної виразності відіграє правильне використання фразеологізмів під час перекладу. Фразеологізми не лише передають конкретний зміст, але й відтворюють характерний колорит та образність оригіналу, що особливо важливо для збереження емоційного і культурного контексту твору.

Наприклад, у фразі «*Schwamm Julia darin wie ein Fisch im Wasser*» [5, с. 165], де йдеться про те, що Юля відчувала себе впевнено та комфортно, П. Тарашук використовує український фразеологізм: «*Юля почувалася, мов риба у воді*» [4, с. 60]. Завдяки цьому переклад зберігає не тільки зміст, а й образ, підкреслюючи, що персонаж відчувається у своїй стихії, в комфортній для себе ситуації. Фразеологізм «*мов риба у воді*» є поширеним виразом в українській мові і точно передає емоційний стан героїні, відтворюючи той самий ефект, що й оригінал.

Інший приклад: «*Ich konnte auf niemanden mit dem Finger zeigen*» [5, с. 162], що в перекладі звучить як «*Я ні на кого не міг показати пальцем*» [4, с. 157]. У цьому випадку фразеологізм «*показати пальцем*» є прямим еквівалентом німецької фрази і передає той самий зміст: неможливість або відсутність права звинувачувати когось. Такий підхід перекладача дозволяє зберегти експресивність і чіткість оригіналу, адже вираз є поширеним і зрозумілим у культурному контексті обох мов.

Ще одним вдалим прикладом є наступний: «*Wenn man weiß, was für den anderen gut ist und daß er die Augen davor verschließt, muß man versuchen, ihm die Augen zu öffnen. Man muß ihm das letzte Wort lassen, aber man muß mit ihm reden, mit ihm, nicht hinter seinem Rücken mit jemand anderem*» [5, с. 137–138]. У перекладі читаємо наступне: «*Коли знаєш, що для іншого є добром, а він заплющує на те очі, треба спробувати розкрити йому очі. Треба лишити за ним останнє слово, але слід поговорити з ним – з ним, а не з кимсь за його спиною*» [4, с. 134–135]. У цьому випадку перекладачу важливо було не лише передати зміст, але й зберегти образність. Вислів «*розкрити очі*» є ефективним українським фразеологізмом, який чудово передає значення оригіналу і додатково підсилює експресивність тексту. Цей фразеологізм зберігає як буквальне, так і метафоричне значення, що дозволяє краще передати психологічний контекст ситуації.

Помітно, що П. Тарашук мав на меті зберегти не лише зміст, а й емоційний та культурний контекст твору. А таке завдання вимагало використання відповідних мовних засобів, що передають атмосферні нюанси оригіналу.

Один із прикладів – це використання фрази «*Was weiß ich, warum du nach Schwetzingen fährst. Was weiß ich, warum du mich nicht kennen willst*» [5, с. 48]. У перекладі вона звучить як «*Звідки мені знати, чого ти їдеш у Шветцинген? Звідки мені знати, чого ти не хочеш признаватися, що знаєш мене?*» [4, с. 45]. Як видно, перекладач зберігає ту ж саму структуру, однак дещо адаптує фразу для українського сприйняття, використовуючи більш знайомі мовні конструкції, що зберігає емоційну напругу і ставить акцент на невизначеності й емоційному відчуженні між героями.

Інший приклад – «*Ich fühlte nichts. Während der wochenlangen Gerichtsverhandlung fühlte ich nichts...*» [5, с. 96], що в перекладі звучить як «Я нічого не відчував. Під час судових засідань, що тривали не один тиждень, я нічого не відчував...» [4, с. 94]. Цей фрагмент демонструє, як важливо зберігати той самий ритм і емоційний відтінок у перекладі. Вживання «не один тиждень» замість «тижні» додає точнішого відтінку.

Драматичні моменти у творі також важливі для передачі напруги і психологічних станів персонажів. У реченні «*Todesmarsch?*» *fragt die Tochter im Buch und antwortet: «Nein, Todestrab, Todesgalopp»* [5, с. 116], П. Тарашук ефективно використовує локалізовані звороти «*Марш смерті?*» – *запитує донька в книжці й відповідає: – «Ні, клус смерті, чвал смерті»* [4, с. 113], що підсилює драматичний ефект і метафоричну точність. Використання «klus» та «chwal» у цьому контексті створює відчуття невідворотного, але водночас швидкого та нещадного руху, що органічно передає настрій оригіналу.

Переклад метафоричних зворотів є ще однією важливою частиною стилістичного аспекту. У словосполученні «*Verabredung mit der Vergangenheit*» [5, с. 167], яке перекладається як «побачення з минулиною» [4, с. 162], збережена метафоричність, що відображає ідею зустрічі з минулим як неминуче, але інтимне переживання.

Ще один приклад – «*das Heulen des Winds*» [5, с. 151], що перекладається як «завивання вітру» [4, с. 147]. Тут перекладач вибирає український вираз, що зберігає атмосферну напругу, яку створює образ вітру, що завиває. Метафора стає більш динамічною і зворушливою, підсилюючи темп і емоційний відтінок сцени.

Також, використання сполук «*das Haus ist blind*» [5, с. 10] – «будинок сліпий» [4, с. 9], «*die Welt ist tot*» [5, с. 10] – «світ мертвий» [4, с. 9] є точним перекладом метафор, що символізують психоемоційну порожнечу і безнадійність. У цих випадках переклад зберігає образи, що не лише передають візуальні образи, а й створюють емоційний відгук у читача.

Загалом, стиль Б. Шлінка є ефективним інструментом для передачі емоційного стану персонажів і відображення складної психології, що вимагає точних, інтенсивних виразів та здатності передавати різні аспекти взаємодії між людьми. Синтаксичні засоби, що використовуються в романі, допомагають створити глибокий, багатошаровий текст, де кожен елемент має своє значення і підкреслює основні теми твору – самопошук, розуміння інших, боротьба з травмою минулого.

Висновки. 1. Встановлено, що переклад роману «Читець» – це тонка й відповідальна робота, яка вимагає не лише досконалого знання мов, але й глибокого розуміння контексту, культури, психології персонажів, і філософської етики автора.

2. З'ясовано, що збереження авторського стилю Б. Шлінка стало найважливішим завданням перекладача. Проаналізовані приклади підтвердили те, що переклад П. Тарашука не лише відтворює зміст, а й віддзеркалює ритм, атмосферу й моральну напругу тексту оригіналу, тому його можна вважати вдалим.

3. З розвідки випливає, що П. Тарашук фігурує не просто як перекладач, тобто мовний посередник, а й як співавтор, який відкриває українському читачеві частинку світу Б. Шлінка. Відтак, перспектива подальшого дослідження вбачається у вивченні інших його творів за допомогою текстів оригіналу та перекладу для ще повнішого висвітлення світогляду цього письменника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іванова Є. С. «Подолання минулого» в романі Б. Шлінка «Читець». 2022. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20220213-podolannya-minulogo-v-romani-b-shlinka-chitec> (дата звернення: 20.04.2025).
2. Кожедуб Л. Г. Переклад творів Б. Шлінка українською мовою (на матеріалі роману «Der Vorleser»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2020. Вип. 46(3). С. 150–154.
3. Марценішко В. О. Історія і травматична пам'ять у романі Бернгарда Шлінка «Читець». *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія*. 2018. Вип. 27–28. С. 167–186.
4. Шлінк Б. Читець: роман / Бернгард Шлінк; пер. з нім. П.В. Тарашука. Харків : Фоліо, 2016. 203 с.
5. Schlink B. Der Vorleser. Zürich: Diogenes, 1995. 206 S.

УДК 82-343:[94+622.33](477.6)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-33>

АВТОРСЬКИЙ АНТИМІФ ПРО СТАХАНОВА І СТАХАНОВСЬКИЙ РУХ У СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

THE AUTHOR'S ANTIMYTH ABOUT STAKHANOV AND THE STAKHANOVIST MOVEMENT IN CONTEMPORARY PROSE

Даниленко Л. В.,
orcid.org/0000-0002-8617-6378

кандидат філологічних наук,

докторантка кафедри історії української літератури
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Дослідження присвячено оригінальному явищу в сучасній літературі – авторському антиміфу, який розвінчує пропагандистський (радянський) міф. З'ясовано, що авторський антиміф твориться за законами міфології і водночас наділений специфічними рисами. Основою для аналізу стали художні тексти про український Схід, які опубліковані під час російсько-української війни. Це книга оповідань «Бабуся вмирати не любила» Павла Белянського та роман «Стахановський рух» Романа Буданова. Обидва письменники родом із Луганщини. У їхніх творах достеменно представлено буття шахтарів, зокрема переосмислено офіційний стахановський міф. У статті виявлено і проаналізовано авторські антиміфи про Стаханова і стахановський рух, а саме: «Стаханов без ореолу» і «Стахановський рух – морока» П. Белянського; «Стаханов та магія» і «Стахановський рух – „це не те, про що ви думаєте”» Р. Буданова.

Антиміфу П. Белянського притаманно поєднання комічного і трагічного, використання іронії, карикатур, опозиційних діалогів. Тексти, в яких діє «герой-стахановець» (інакший, ніж у радянському міфі) – це сатиричні оповіді, які певною мірою нагадують бувальщини й анекдоти про радянське минуле – глузливі, дотепні, з прихованим смутком. У наборі антиміфу Р. Буданова багато художніх вигадок і домислів, поєднання реального і позареального, картин минулого і майбутнього. Письменник скористався жанровими можливостями детективу, фентезі, альтернативної історії.

Антиміфи про Стаханова і стахановський рух у книгах обох авторів мають чітку структуру, смислові складові якої протистоять смисловим складовим радянського міфу. Авторка статті приходить до думки, що деконструкція радянського трудового міфу, як і інших ідеологічних міфів, покликана світоглядними змінами в сучасному українському суспільстві, яке бореться з російським агресором.

Ключові слова: антиміф, радянський міф, сучасна проза, ритуал, символ, герой.

The study is devoted to an original phenomenon in contemporary literature – the author's anti-myth, which debunks the propaganda (Soviet) myth. It is found that the author's antimyth is created according to the laws of mythology and is also endowed with specific features. The basis for the analysis were literary texts about the Ukrainian East published during the Russian-Ukrainian war. These are the book of short stories “Grandma Didn't Like to Die” by Pavlo Belyansky and the novel “Stakhanov's Movement” by Roman Budanov. Both writers are from the Luhansk region. Their works accurately represent the life of miners, in particular, rethinking the official Stakhanov myth. The article reveals and analyzes the authors' antimyths about Stakhanov and the Stakhanov movement, namely: “Stakhanov without a halo” and “Stakhanov's movement is a gloom” by P. Belyansky; “Stakhanov and magic” and “Stakhanov's movement is 'not what you think'” by R. Budanov.

P. Belyansky's antimyth is characterized by a combination of the comic and the tragic, the use of irony, caricatures, and oppositional dialogues. The texts in which the “Stakhanovite hero” (different from the Soviet myth) acts are satirical stories that to some extent resemble anecdotes and jokes about the Soviet past – mocking, witty, and with hidden sadness. R. Budanov's antimythos contains a lot of artistic fiction and speculation, a combination of the real and the unreal, pictures of the past and the future. The writer used the genre possibilities of detective, fantasy, and alternative history.

The antimyths about Stakhanov and the Stakhanov movement in the books of both authors have a clear structure, the semantic components of which oppose the semantic components of the Soviet myth. The author of the article comes to the conclusion that the deconstruction of the Soviet labour myth, like other ideological myths, is caused by worldview changes in the modern Ukrainian society, which is fighting the Russian aggressor.

Key words: antimyth, Soviet myth, contemporary prose, ritual, symbol, hero.

Постановка проблеми. Образи минулого – це провідники або тягарі пам’яті, що по-різному впливають на досвід її носіїв. Залежно від часової відстані, соціальних і світоглядних зрушень відбуваються смислові трансформації тих образів. Тож людська уява про минуле постійно оновлюється: замінює незручні символи на більш привабливі, виакцентує нові ідеї на основі давно усталених традицій, долає ідеологічні тенденції. У контексті колоніальної, а саме радянської пам’яті, що для українців досі залишається травмою, «ревізії» підлягають офіційні пропагандистські міфи, специфіка їх творення і передавання.

Сучасні письменники зацікавлені модифікаціями колоніальних міфів, охоче викривають тенденційність їхніх образів-символів і процесів-ритуалів та пропонують художні альтернативи. Ідеться про творення антиміфів. В умовах російсько-української війни та деколоніального мислення сучасний авторський антиміф дуже своєчасний і розкутий, долає травми минулого, відповідає запитам суспільства.

Аналіз досліджень. Міф як текст і як духовне надбання здавна перебуває в гуманітарному дискурсі. Важливо зрозуміти, чому текст, що є напівправдою за своєю природою, завжди популярний, і як міфотворцю вдається бути чесним. Французький філософ Р. Барт пояснював: «Міфи – це не що інше, як безперервне, невтомне домагання, ця підступна і непохитна вимога, щоб усі люди впізнали себе в цьому образі...» [1, с. 156]. Міф активізує «архетипні структури уяви» і розкриває «глибинні традиційні смисли», – акцентує Л. Кисельова [2, с. 51]. На думку Л. Нагорної: «Живучість міфів зумовлюється тим, що вони перебувають у позараціональному просторі, експлуатуючи інтуїтивні відчуття й генетично успадковані передсуди» [3, с. 178–179]. Як бачимо, науковці пов’язують міф із душею народу, його психікою, традиціями, інтуїцією, генетичним спадком. Вивчення процесів міфотворення в проєкції на внутрішній світ людини потребує уваги в час глобальних змін життєвих пріоритетів, особливо, коли йдеться про потребу розпізнавати ворога та дбати про цілісність держави.

Боротьба українців за свою ідентичність у війні з російським агресором у ХХІ ст. явила чітке розуміння згубності тенденційних міфів, які супроводжували життя не одного покоління. Радянські міфи про «будівництво соціалізму», «природу лідерства», «внутрішню опозицію», «зовнішню опозицію», «перемогу у війні» [4, с. 4–5] були своєрідною ін’єкцією комуністичної мегаломанії. Л. Нагорна вказувала, що ті «притягальні» міфи «допомогли «втїлити в життя абсолютно неприродну систему соціальної взаємодії, базовану на комбінації негативної соціальної селекції, тотального регулювання й контролю, страху, інформаційної сегрегації й театралізованої гри» [3, с. 180]. Методами радянського міфотворення, вкладеного в рамки «тоталітарного тексту», були придумування героїства, творення штучних ідолів, відверте фальшування подій, що викликало сліпу народну довіру. Політичний публіцист і філолог Г. Почепцов пояснив, що для «тоталітарного тексту» «центральною є не погляд у дійсність», а погляд в ідеалізацію цієї дійсності [5, с. 158]. Задля переконливості ідеологічне міфотворення потребувало героя з народу, «модель поведінки» якого була б побудована «на догоду державних перемог» [5, с. 106]. Г. Почепцов слушно зауважив: «Уся ідеологічна система базується на функції героя. Це виправдовується й точкою зору споживача інформації, оскільки йому необхідна видовищна подія, відмінна від його сірих буднів. Але не кожна неординарна ситуація становить інтерес з боку держави – на неї необхідно накласти ще й державну цінність» [5, с. 106]. Тенденційні міфи, створені в СРСР, зводилися в «ранг офіційної ідеології» і були «здатні творити особливий світ – світ сакральних формул, узаконених ритуалів, непримиренності до інакомислення, групової агресивності» [3, с. 180]. Такі міфи не можуть використовуватися поза межами свого впливу, не здатні впевнено передаватися новим поколінням та зберігати ритуали. Їхня сутність занепадає якраз тоді, коли суспільство відновлюється і визначається з історичною правдою. Тому «радянський варіант національного міфа не є мобілізуючим», «він ще існує на рівні колективних уявлень, але вже не колективних практик», – вважає Д. Судин [6].

У загострено небезпечних умовах порятунку державності нація потребує опори на «соціальну ідентичність, історичну пам’ять та історичне знання» [7, с. 17]. Це спонукає відмовитися від насаджених стереотипів, комплексів і догм та заохочує до свободи перетворення старих міфів чи творення нових.

За два роки до російсько-української війни Л. Нагорна вказувала на ризики «нової міфотворчості», що приходить на зміну радянським міфам. На її думку, небезпека полягає «у неспромож-

ності подивитися відкритими очима на радянський період вітчизняної історії» [5, с. 185]. Таку «неспроможність» науковиця окреслювала дещо категорично: «Бачити тут один тільки суцільний негатив – антиісторично і з будь-якого погляду непродуктивно» [5, 185]. Проте час показав: ідеологічний радянський міф несе загрозу, він усе ще тримається за мислення і душу тих, хто ностальгує за СРСР, та намагається зберігати культурно-історичний простір, колонізований комуністами. Це стало викликом вільному українському народові в екзистенційній війні ХХІ ст.

Компроміс із радянським міфом небезпечний, особливо якщо на кону стоїть державна цілісність і незалежність. Л. Зашкільняк попереджав: «Утвердження „солідарної історичної пам'яті” не відбудеться і в оглядуваній перспективі, якщо не буде усунуто з вжитку закорінених радянсько-російських історичних міфів і стереотипів» [7, с. 22]. Науковець зауважив, що без деконструкції міфологізованого образу українського минулого і його заміни новим та іншим «майбутнє української нації і державності представляється дуже невизначено, щоб не сказати сумно» [7, с. 30]. Як бачимо, війна активізувала деміфологізацію всього радянського. Антиміф став затребуваним. Процеси його творення і поширення викликають інтерес.

Антиміф відповідає природі авторського (або літературного) міфу – прикладу «красного письменства», що «виступає як творець і продовжувач міфологічних ліній і традицій, і водночас містить у собі критичне ставлення до національних кліше і стереотипів» [8, с. 18]. Як авторському міфу, так і авторському антиміфу притаманні «ідейна переакцентація знакових в історії подій і постатей»; «надання особливого значення ритуалу»; «використання символів-предметів, символів-явищ, символів-закликів, символів-назв»; «наближеність до реалістичності зображення»; «окреслення характерів персонажів засобами психологізації» [9, с. 17]. Водночас літературний антиміф має і свої особливості.

Мета дослідження – простежити творення авторських антиміфів про Стаханова і стахановський рух у книзі оповідань «Бабуся вмирати не любила» П. Белянського та в романі «Стахановський рух» Р. Буданова; виявити типи, моделі і художні риси літературних антиміфів.

Виклад основного матеріалу.

Міф про Стаханова – приклад радянського тоталітарного міфу. За сталінських часів у СРСР шахтарський рекорд замишлявся для «підхльостування» народу до масових трудових подвигів. Такий метод був потрібний заради швидкого зміцнення економіки країни в умовах бідності і непомірної праці населення. Трудовий стахановський міф розпочав свій шлях в історії 1935 р. на шахті «Центральна-Ірмене» Луганської області. Під пропагандистську ідею створювалася подія-сценарій та умови її реалізації, призначався герой, визначалась відповідна символіка. Керівництво шахти доручило справу Олексію Стаханову, обравши його як представника робочого класу з привабливою зовнішністю, «без шкідливих звичок, молодого, охайного в побуті, з „правильною” пролетарською біографією» [10]. Для перевиконання норми видобутку йому було приставлено освітлювача проходу і групу кріпильників, що зміцнювала лаву, поки «обраний» займався рубанням вугілля; видано пневматичний відбійний молоток, працювати з яким Стаханов вчився завчасно. Отож 31 серпня 1935 р. за шестигодинну зміну героєві вдалося перевиконати норму в 14,5 разів. Наступного місяця він покращував результат ще двічі. Нечуваним рекордом було «ощасливлено» всю країну, а Стаханова проголошено взірцем для наслідування. Стаханов став членом компартії, отримав службовий автомобіль і квартиру в Москві. Згодом навчався в Промисловій академії, займав керівні посади, зокрема і в Міністерстві вугільної промисловості СРСР, був нагороджений кількома найвищими державними відзнаками. Але на життя легенди випали негаразди: алкоголізм, втрата посад, достатку і сім'ї. Помер він у психлікарні 1977 р. в Донецьку [10; 11]. Тим часом офіційна слава про шахтаря продовжувала зберігати бравурний наратив і образ-транспорант. Потужну силу мав стахановський рух – масове пропагандистське явище, вигадане одразу після рекорду Стаханова і спрямоване на «покращення продуктивності праці». То була «рекордоманія», що розповсюджувалася спочатку по шахтах Донбасу, а згодом і в усіх галузях «народного господарства». «Передовиків» праці називали стахановцями.

Польська науковиця А. Матусяк, осмислюючи долю Донбасу в контексті посттоталітарної травми, докладно описала методи залучення радянської людини до трудових здобутків, зокрема на шахтах. Життя по-радянськи вона назвала «симулякровою візією реальності», в якій «передовики праці, нові масові герої, що мали характеризуватися надлюдською силою,

запалом і гарту тіла, духу та волі, ... отримували ... статус нових святих нової релігії (комунізму)»; «партійні комісари, неначе духівництво попередньої епохи, ставали володарями людських душ і почуттів»; а соціалістичне переконання полягало в тому, що «праця – це вид служби заради країни, шляхетний виклик, понаднормове виконання якого повинно привести до надлюдського задоволення, ейфорії та чину, властивого деміургам...» [12, с. 199]. Ще одна особливість «симулякру» – він «не передбачав місця для рефлексій, неухвалення, слабкостей, хвороби чи смерті» [12, с. 199], як було у випадку зі Стахановим.

Ідеологічна вигадка про подвиг Стаханова і стахановський рух уже спростована історичними дослідженнями, публіцистичними обговореннями, а ще переказами, небилицями, анекдотами, відтвореними в народній пам'яті. Водночас розвінчання стахановського міфу виявило справжню проблему – трагічну долю шахтаря та його зацікленість на тому самому міфі. Один із персонажів книги О. Михеда «Я змішаю твою кров із вугіллям» говорить: «І тут шахтар, він справді герой, коли спускається під землю. Чи підніметься він? На чому тримається його героїзм? На заробітній платні й міфі, який його підносить. Щоб залучати покоління людей, сім'ї до цієї праці, треба було підтримувати міф» [13, с. 78–79].

У незалежній Україні стахановський міф опинився поза межами національної пам'яті. Його сприймають як тенденційний міф, що «відбивав» у собі «„біографію” та відповідні суспільно-політичні інтереси іншої держави – Радянського Союзу та іншої твореної політичної нації – «радянського народу» [7, с. 22]. Дуже прикро, що у певний час проросійські і російські політики використовували образ Стаханова як ресурс впливу на свій електорат в Україні. За часів влади Януковича головний міф Донбасу залишався «брендом», на якому розганялися ностальгія за радянським, усвідомлення винятковості регіону, заохочення сепаратизму. Усе це в 2014 р. призвело до російського вторгнення в Крим і на Схід України, а у 2022 р. до повномасштабного розгортання війни.

Щоб деконструвати радянський міф, потрібно бути обізнаним із особливостями його творення. Очевидним, що така словесно тенденційна структура побудована за традиційними законами міфології, а її смислове наповнення відповідає винятково політичним цілям комуністів, потребам влади. Це можна відобразити у формулі:

Формула радянського ідеологічного міфу

(Підготовлений споживач інформації + призначений герой + дібраний ритуальний символ + організована видовищна подія) x ідеологічна цінність тоталітарної держави = радянський міф.

Хиткість такої конструкції беззаперечна: усі її складові стають непридатними, коли ідеологічна цінність піддається сумніву чи зовсім втрачає сенс. Ось за цих умов якраз і відбувається деконструкція міфу, остаточне руйнування або використання в іншому контексті, зокрема у створенні антиміфу, тексту, що є опозиційним до пропагандистського міфу.

Антиміф про Стаханова в сучасній художній прозі. У добу Незалежності сформувався український текст про Донбас, який демонструє нашарування екзистенційних проблем, притаманних саме цьому регіону. Знаковими в зображенні українського Сходу стали твори: «Ворошиловград» Сергія Жадана (2010), «Бомжі Донбасу» Олексія Чупи (2012), «Смерть лева Сесіла мала сенс Олени Стяжкіної (2021), «Сірі бджоли» Андрія Куркова (2023), «Мельхіоровий слон, або Людина, яка думала» Станіслава Асєєва (2024) та багато інших.

У контексті осмислення шахтарської праці, а також творення авторського антиміфу про Стаханова цікаві збірка оповідань «Бабуся вмирати не любила» П. Белянського (2021 р. – видання російською мовою, 2024 – переклад українською Т. Кохановської) та роман «Стахановський рух» Р. Буданова (2024). Цікаво, що життєві і творчі шляхи П. Белянського і Р. Буданова мають чимало спільних рис. Обидва вони родом із Луганської області. Дитинство П. Белянського проходило біля баби з дідом у шахтарському селищі. Р. Буданов – представник шахтарського роду і сам працював у шахті два роки після школи, бо, як він сам згадує, «це була, майже, єдина можливість працювати» [14]. Письменники починали творчість із короткої прози, проявили себе сценаристами. Певний час і той, і другий писали російською мовою. Під час повномасштабного вторгнення обидва стали військовослужбовцями ЗСУ і воюють на фронті. Водночас вони продовжують займатися літературною творчістю, пишуть українською.

Оповідання книги П. Белянського «Бабуся вмирати не любила» об'єднані темою та персонажами. У центрі подій – шахтарська родина в одному із селищ неподалік Алчевська на Луганщині. Життєві проблеми, стосунки та цінності відображають простір шахтарського

краю впродовж десятиліть і пояснюють світоглядну роздвоєність населення в час випробувань новітньою війною. Письменник концентрує увагу на складній сутності регіону: «Донбас, як ми колись вважали, був нашим минулим. Зараз ми розуміємо, що він став майбутнім» [15].

Книга автобіографічна. У ній представлені типи характерів і випадки із життя, які добре знайомі письменнику. П. Белянський описав важку працю, страйки через закриття копалень, похорони на подвір'ях шахтарських родин, селища без чоловіків, проблеми виховання дітей у сім'ях як наслідок безпросвітності життя батьків. Зобразив і стахановський рух та самого Стаханова.

Антиміф «Стахановський рух – морока». У центрі подій книги П. Белянського – дід Петро на прізвище Копито. Чоловік він грубий і різкий, дуже далекий від ідеалу, але зміг здобути славу стахановця, перевершивши визначний рекорд аж утричі (оповідання «Чоботи»). Сюжет про таку подію в житті типового шахтаря побудований на експресивних образах та зіставленнях прозаїчного з винятковим. Історія «подвигу» діда Петра розвивається в тій структурній послідовності, що й офіційний міф, але всупереч його смислам.

Споживачі інформації в антиміфі – шахтарі. Письменник фіксує груповий портрет гірняків на зборах в актовій залі клубу – місці отримання офіційної інформації. Посидання буденності поведінки людей та серйозності обставин, в яких відбуваються маніпуляції з їхнім мисленням, відтворені іронічно: «...Набились щільно, як під землею набивались у вагонетку, так само курили, галасували й ляпали картами, граючи в „козла”» [16, с. 121]. Колективному образу шахтарів протиставлено образ директора шахти, особи, яка насаджує *ідеологічну цінність тоталітарної держави*: той «вийшов у президію, відкашлявся, чекаючи тиші, дістав аркуш паперу й зачитав» офіційне повідомлення про рекорд Стаханова [16, с. 122]. П. Белянський виразно змодельював конфлікт опозиційних сторін:

Директор шахти

Шахтарі

Натякає на повторення стахановського подвигу: «І які висновки будуть, товариші?» [16, с. 122].

Гніваються, грубо аргументують: «Сука він, цей Стаханов, ясна річ»; «Гірше за суку... Норму ж тепер будь-що піднімуть. Гаруй, як віл, за ті ж самі гроші» [16, с. 122].

Погрожує: «Хто сказав? – ... закрутив головою, вдивляючись в обличчя шахтарів» [16, с. 122].

Вдають офіційну серйозність: «Обличчя виражали одностайну радість та віру у світле майбутнє...» [16, с. 122];

Демонструє твердість: «Ухвалене рішення, що на нашій шахті потрібний свій власний стахановець» [16, с. 123].

нахабніють: «Шукай дурня» [16, с. 123].

Іде на компроміс: «Все розумію, мужики... Але підвести партію і уряд ми права не маємо. Або хтось зголоситься. Або ми призначимо, але тоді вже самі розумієте...» [16, с. 123].

Мовчать, демонструють відмову: «... відвернулися, похилили голови, хтось ніби щось шукав у кишені, хтось ніби щось упустив, хтось насунув кепку на лоба...» [16, с. 123].

Тисне на психіку: «Засцяти, громадяни шахтарі» [16, с. 123].

Опираються: «А ти на слабо не бери Чого це одразу – громадяни?... Ми тобі не отеті самі...» [16, с. 123].

Полілог в офіційному приміщенні з визначеною ідеологічною метою контрверсійний, емоційно напружений. Очевидно, що підготовка споживача інформації є невдалою. Письменник показав нездатність до цього процесу обох сторін конфлікту і в такий спосіб виділив *опозиційність до влади споживачів інформації* як антиверсію алгоритму радянського міфу.

Герой антиміфу П. Белянського не обраний, а *самопризначений*. Петро зголошується на подвиг з меркантильною мотивацією: «Я піду в стахановці, що вже там. Чоботи мені тільки нові дайте» [16, с. 123–124]. У Петра була лише одна пара чобіт, ходити в яких було неможливо, бо «ноги швидко намокали та мерзли, а шевські цвяхи лізли з підошви та впились у пальці» [16, с. 121]. Акценти на чоботях багатосмислові. Це і пряма характеристика матеріальної невлаштованості шахтаря, і образне втілення його обмеженості у мріях, і знецінення *ритуального символу*. Знаряддя праці Петра, з яким його спрваджують втілювати рекорд, зга-

дано побіжно – «інструмент новий нашукали» [16, с. 125]). Традиційний портрет ідеологічного героя – плакатна урочистість стахановця з відбійним молотком – стушована. Автор змінює контекст символіки, ритуальності надає іншому образу, побутовому, меркантильному, вкладаючи в нього антипропагандистський смисл: «Чобіт, звісно, Петрові не дали... Довелося здійснювати трудовий подвиг у старих чоботях» [16, с. 125–126]. Чоботи – символ індивідуальних прагнень людини, її добробуту і самоповаги. Натомість відбійний молоток в офіційному міфі – символ загальний, масовий, тобто «суперзнак» [5, с. 129].

Видовищна подія, а саме встановлення рекорду Петром показана в пришвидшеній експресії, відповідно до намірів, фізичного і психічного стану головного героя. Поєднанням темпу і художньої естетики передано надричність, грубість, гіперболізований азарт: «Петро все боявся, що не дотягне до стахановського рекорду, гарчав на кріпильників і самовіддано вгризався в породу, рубав і рубав вугілля без утаву шість годин, доки не дорубався» [16, с. 126].

Епізод із «подвигом» в оповіданні справді видовищний. Але автор зосередився якраз на його знеціненні: керівництво приховало справжній результат, зменшивши показники наполовину. Таке рішення викликане страхом. П. Белянський простежив динаміку внутрішніх терзань директора шахти: «А раптом рекорд цей стахановський затверджений на самому верху... Те, що рекорд цей не просто рекорд, ясно будь-якому піонеру, видно ж, що ціла ідеологія з філософією підведені...» [16, с. 126]. Знецінення подвигу добре помітно і в підсумку героя: «На рекорд було начхати, треба зробити – зробив, далі розбирайтеся самі, тільки спати відпустіть» [16, с. 127].

На протигагу радянському міфу П. Белянський створив інакшу історію подвигу з динамічним сюжетом, гострим конфліктом, колоритними образами. За формою – це бувальщина, в сюжеті якої розіграна правдива пригода.

Художні обставини та ідея розвінчання важких комуністичних набутоків стали нагодою для створення антиміфу, в якому споживач інформації вступає в опозицію до офіційного інформатора; героя не призначають, він змушений призначити себе сам; видовищна подія не надихає, а викликає співчуття; у центр уваги винесено не пропагандистський символ, а споживацький. Ідеологічна цінність події тут повністю заперечена, натомість увиразнена її ідеологічна згубність. В авторській концепції стахановський рух – це обтяжливість, морока для всіх його учасників, і організаторів, і виконавців.

Антиміф «Стаханов без ореолу». В оповіданні «Чоботи» є ще один знаковий сюжет. Керівництво шахти відряджає Петра до Ворошиловграда на зліт передовиків стахановського руху. Взутий герой у туфлі, пошиті нашвидку євреєм. Взуття хоч і нове, але таке, що «підошва калюжі не витримає» [16, с. 129]. У місті дощило, і по дорозі до палацу культури туфлі розмокли. Петро повернувся до готелю босоніж, сумував, особливо через те, що залишився без урочистого обіду. Та до нього навідався сам Стаханов, бо шукав шахтаря, який побив його рекорд.

Художній вимисел став багатим матеріалом для деконструкції радянського міфу, «розбиранням» його задля висвітлення правдивих людських рис пропагандистського «героя». Ретельно прописуючи зовнішність Олексія Стаханова і підкреслюючи його впізнаваність, П. Белянський скомпроментував офіційний портрет, створивши *карикатуру*: «На порозі п'яно похитувався високий плечистий бевзь з широко розставленими очиськами на довгастому обличчі. З піджачної кишені дорогого костюма визирала шийка горілчаної пляшки» [16, с. 130]. І візуальний, і психологічний образ Стаханова розвивається залежно від того, як відбувається спілкування з Петром: від биття себе кулаком у груди «Мене вся країна знає» до щирого сміху.

Видовищна подія тут складається з кількох планів. Перший – своєрідний поєдинок двох героїв-рекордсменів: Олексій Стаханов не вірить, що хтось міг перевершити його рекорд; Петро відстоює свою чесну працю, досягнення, яке зроблене «з переляку» [16, с. 131]. Другий план – примирення: імпровізоване застілля і випивка. Третій план – Стахановське обдарування: «Царським рухом стягнув зі своїх ніг чоботи і протягнув Петрові – на, носи, від душі, бо життя

наше шахтарське – копійка, а ось добрі чоботи – це реально цінність» [16, с. 131–132]. *Ритуальний символ* очевидний – знову чоботи. П. Белянський ще раз переконливо довів ідею цього образу, розвинув його на протистояннях шахтарського буття: скрута – помпезність, заслуга – обман; визнання – висміювання.

Розповідь про зустріч Петра і Олексія Стаханова – жива, насичена пригода, яка має і побутовий, і офіційний характер. На її тлі радянський трудовий міф здається абсолютно нікчемним. Неймовірна історія з участю державної легенди не претендує на факт. П. Белянський вказує на це, підкреслюючи *недовірливість споживачів інформації*: «У селищі, звісно, в розповідь Петра про зустріч зі Стахановим повірили не всі» [16, 132]. Авторська розповідь більше схожа на радянський анекдот, «політичний гумор» що «служував популярною розвагою» в СРСР [17, с. 3]. *Самопризначений герой* з народу ні в чому не поступається *призначеному героєві*; обстановка непередбачувана, в центрі подій застілля з випивкою; ідея – насмішувате уявлення про радянське співжиття. У діалогах персонажів природними є «сарказм, обмін їдкими репліками та дотепами» [18, с. 4] – мовні штучки, які, на думку американського дослідника неофіційного гумору сталінських часів Д. Бранденбергера, якраз формували радянський політичний анекдот. Деконструкція радянського міфу П. Белянського вигідно урізноманітнює авторський антиміф. Образ Стаханова в його оповіданні невластивий для офіційної традиції, ореол з пропагандистського героя знято. Мета такої модифікації – подолання токсичних символів тоталітарного минулого.

Роман «Стахановський рух» Р. Буданова – художня альтернатива майбутнього України після закінчення російсько-української війни. Автор пише про перемогу, звільнені і майже відбудовані міста Донбасу, а також про Стіну, зведену між деокупованою територією і містом Гірницьким – крайньою східною точкою України. Головний герой, від імені якого ведеться розповідь, – ветеран війни Лео Багряний. Відомо, що він виїхав з рідного міста Юком десятирічним хлопчиком на початку російського вторгнення, а з 2023 р. став військовим Збройних Сил України. Був поранений. Тепер повернувся до Юкома, щоб розслідувати загадкове зникнення місцевого красзнавця. Образ Лео Багряного можна вважати *унікальним споживачем інформації*, оскільки якраз він зацікавлений розкриттям неймовірних подій, бере до уваги різноманітні факти і при цьому користується своїм паранормальним даром – ретрокогнітивними відчуттями.

Оригінальна художня форма твору, специфічна система образів, реальний / позареальний часопростір представляють сміливу авторську гру. В основу сюжету покладено життєвий шлях Олексія Стаханова. Його історію розгорнуто широко, з багатьма відомими і маловідомими подробицями. Художня інтерпретація офіційного міфу про трудовий подвиг цікава різнобічним трактуванням минулого, фантазіями, міркуванням про долю українського Сходу, його перспективи в майбутньому.

Антиміф «Стаханов та магія». Р. Буданов запропонував два пов'язаних між собою напрями деконструкції міфу про Стаханова: 1) розвінчання офіційних фейків; 2) моделювання версії-фантазії про надзвичайну місію героя. Найкращим застосуванням для такої форми письменник обрав альтернативну історію та створив свій сценарій суспільно-політичних подій. «Біфукарційною точкою» або «розвилкою» (обов'язковою ознакою альтернативного роману [18, с. 184]) є «подвиг» Стаханова і його життя після подвигу.

Письменник відтворив неофіційні сторінки життя людини-легенди: справжнє ім'я чоловіка Андрій, а не Олексій («Його перехрестила радянська влада, відмовившись визнавати помилку, якої припустилася в першій замітці про нього газета „Правда“» [19, с. 178–179]; увесь час писав листи першій цивільній дружині Євдокії, з якою мав двох спільних дітей, «а вона... не відкрила жодного конверта» [20, с. 195]); на трудовий подвиг зголосився не просто так. Запропоновано іншу історію, у якій Стаханов – герой з неабияким призначенням (рятує світ від підземних потвор) і надприродними здібностями (передбачає майбутнє). *Символи* цього антиміфу по-справжньому *ритуальні*, але пов'язані не з радянською ідеологією, а з магією. Це

Клич, тобто голос, що привів Стаханова в Юком, і Перст – артефакт, діставшись до якого під час рекордної вирубки вугілля, той «випустив з-під землі зло» [19, с. 198].

Видовищні події в романі Р. Буданова відбуваються на межі свідомого й позасвідомого. Стаханов приїжджає до Юкома, має там коханку і позашлюбну доньку. Донька загадково зникає. Масове шезнення людей у місті відбуваються через дію підземного зла. Стаханов вирішує «загнати назад те зло, що нібито випустив», пропонуючи втрутитись і міністерству. Здійснено експеримент, через який «збурено породи і дегазифіковано шахту» [19, с. 203]. Герой повернув Перст «туди, де взяв» [19, с. 203], люди в місті перестали зникати, але сам Стаханов дуже жалкував, що віддав дорогий символ: «Я міг би стати ким завгодно, навіть царем-імператором» [19, с. 203]. Герой у цій історії причетний до надреального і спровокований негожими вчинками – корисливістю (зі злом вирішив боротися лише тоді, коли біда торкнулася особисто); зарозумілістю (сумував через втрату можливості управляти людством); моральним і соціальним падінням (доживав віку в «палаті, де тхнуло сечею, лікарняною баландою та перегаром» [19, с. 205]).

Міф про Стаханова як інтертекст став матеріалом для створення оригінального антиміфу Р. Буданова. Чим більше невідповідностей з правдою і пропагандистських трюків виявлено в першоджерелі, тим більше вільних вигадок і фантазмагорій вклено автором у сучасну переробку.

Антиміф «Стахановський рух – „це не те, про що ви думаєте“». У трансформацію стахановського міфу Р. Буданов додав багато вражаючих моментів, що складають серію *видовищних подій*: викрадення і пошуки Перста, політичні й бізнесові інтриги, серійні вбивства, розслідування, доказові свідчення місцевих краєзнавців про життя Стаханова, еротичні сцени, жахи, чаклунство. Конфлікт побудований на детективних перипетіях та на протистоянні реального й потойбічного світів, що стало широким простором для вигадок. Це і світські пригоди земляків Стаханова, і біснування потвор. Стахановський рух, тобто масовий інтерес до Перста, цікавий поєднанням часових площин: «таємний орден шахтарів» [19, с. 213], якому відома таємниця Стаханова, бере початок у 1970-х, розвивається, занепадає, а після російсько-української війни актуалізується. Кожен із «послідовників» бореться за «одноосібне правління цієї святої землі» [19, с. 382] та сподівається почути Клич – голос, адресований лише справжньому володарю.

Перст, як *ритуальний символ*, Р. Буданов репрезентує достеменно: вигадує з ним різні сюжети, використовує як деталь характеристики персонажів, описує зовнішній вигляд («подібний до запальнички» [19, с. 423]), розповідає його історію, пояснює сенси. Персти – це розкидані по землі провідники Великого Боса, що є силою розуму. Той хотів поділитися «можливостями свого мозку, аби зупинити невпинний рух Всесвіту від порядку до хаосу» [19, с. 410]. Персти потрапили до цивілізації, яка самознищилась війнами, а їхні нащадки стали потворами, живуть під землею та оберігають символи влади. Авторська фантазія пропонує своєрідну розгадку призначення Стаханова і заодно трактує його як антигероя – подвигом було б, якби «позбувшись артефакту, він не дав задню й не зорганізував цей гробаний Стахановський рух» [19, с. 411].

Образи стахановського руху та його символу Перста наповнені смислами минулого та сучасної історії. Головне в задумі – оригінальна розповідь про остаточну перемогу України над росією. Це відбувається завдяки потворам-трупідам, які пробрались системою печер, що «сягають далеко на територію «нашого пришелепкуватого сусіда» і «побенкетували там востаннє», залишивши після себе спустошену землю [19, с. 485].

Можливості художньої фантастики (альтернативної історії і фентезі), а також детективу сприяли творенню тексту, що протистоїть штучному пропагандистському міфу. Перетворення радянського міфу зі скануванням його образів-персонажів і символів згодилося для втілення пріоритетів сьогодення. Стахановський антиміф Р. Буданова – це спроба побачити бажане майбутнє на основі вільно переосмисленого минулого, остаточної відмови від тоталітарних фейків-тягарів.

Художні версії про Стаханова і стахановський рух у книгах П. Белянського і Р. Буданова мають певну структуру, смислові складові якої протистоять смисловим складовим радянського офіційного міфу.

Таблиця 1

Смислова опозиційність радянського міфу та авторського антиміфу про Стаханова і стахановський рух

Офіційний радянський міф	Авторський антиміф
Підготовлений споживач інформації	1) споживач інформації в опозиції до офіційного інформатора; 2) скептичний споживач; 3) унікальний споживач інформації.
Призначений герой	1) самопризначений герой; 2) скомпроментований герой, карикатура; 3) герой зголошується на подвиг не просто так.
Організована видовищна подія	1) герой влаштовує видовище сам; 2) подія непередбачувана, анекдотична; 3) видовище відбувається завдяки магії.
Дібраний ритуальний символ	1) меркантильний символ; 2) магичний символ.
Ідеологічна цінність тоталітарної держави	1) ідеї людської моралі; 2) ідея державної цілісності України.

Детальний аналіз авторських ідей і спостереження за міфологічними процесами в художніх текстах дозволяє сформулювати визначення. *Авторський антиміф* – це оригінальний текст, створений за законами міфології з метою розвінчання іншого міфу (тоталітарного, радянського), що дискредитував себе перед суспільством. Герої, видовища, ритуальні символи антиміфу і тоталітарного міфу між собою контрверсійні. Антиміф побудований на висміюванні, викритті, засудженні тенденційних наративів, на вільному використанні вимислу і домислу. Художній авторський антиміф може вживатися з різними жанровими формами, наприклад, бувальщиною, анекдотом, романом-фентезі, детективом, альтернативним романом.

Висновки. Книга оповідань «Бабуся вмирати не любила» П. Белянського і роман «Стахановський рух» Р. Буданова написані в період російсько-української війни, коли очевидними стали наміри ворога знищити українську ідентичність і національну свободу, коли надто виразно проявили себе руйнівні символи колоніального минулого. Використовуючи відому історію про Стаханова і масовий рух його імені як інтертекст, обидва автори викрили радянські постулати, описали умови формування надуманих владою кумирів та символів, надали процесам комічності чи трагізму, запропонували оригінальні варіанти розвитку подій. Жанрово-стильові рішення допомогли цікаво обіграти антиміфи.

П. Белянський поєднав комічне й трагічне, щадну й безпощадну іронію, офіційно-випещені й простяцькі образи персонажів, бравурні й брутальні репліки, пишну й гнітючу обстановку. Р. Буданов показав «інший міф Донбасу» та його вплив на хід історії завдяки сміливим вигадкам і домислам, заплутуванню сюжетних ліній, змалюванню реальних і позареальних персонажів та артефактів, представленню минулого і продумуванню перспектив майбутнього.

Радянська тенденційність з образів Стаханова і стахановського руху знята остаточно. В авторських антиміфах запропоновано нові акценти бачення минулого та його набутків у сьогоденні: повага до людини, утвердження моралі, прагнення до свободи і гідності, знищення ворога, який посягнув на незалежність України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Barthes R. *Mythologies*. New York: The Noonday Press, 1991. 164 p.
2. Кисельова Л. Ідеологічні контексти авторського міфу Василя Герасим'юка. *Літературознавство*. 2016. № 1. С. 39–51.

3. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. 328 с.
4. Gill G. Symbols and Legitimacy in Soviet Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 356 p.
5. Почепцов Г. Тоталітарна людина. Нариси тоталітарного символізму і міфології. Пер. Ксенії Нечипуренко. Київ. ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. 176 с.
6. Судин Д. Національні міфи в сучасній Україні. *Україна модерна*. <https://uamoderna.com/md/sudyn-national-myths/> (дата звернення: 14.12.2024).
7. Зашкільняк Л. Радянські історичні міфи в сучасній українській історіографії: «старе вино в нових міхах». Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.) / за ред. В.А. Смолія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 17–30.
8. Бодик О. Авторський міф Вільяма Фолкнера: Сноупсизм vs американська мрія. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Філологія. 2023. Вип. 28. С. 7–23.
9. Даниленко Л. Художня рецепція міфу про козацтво в українських історичних романах 50–60-х рр. ХХ ст. Дис. на здобуття наукового ступеня канд. філологічних наук. Запоріжжя. 2014. 196 с.
10. Пилипенко В. Стаханівський рух – міф чи реальність? *Трибун*. 24 квітня 2024. <https://tribun.com.ua/uk/110549-stahanivskij-rukh-mif-chi-realnist-rozbiraemosja-z-istorikineju> (дата звернення: 15.12.2024).
11. Пивоваров С. 114 років тому народився Олексій Стаханов – символ радянської пропаганди. *Бабель*. 3 січня 2020. <http://surl.li/ozkqfg> (дата звернення: 15.12.2024).
12. Матусяк А. Вийти з мовчання. Деколоніальні змагання української культури та літератури ХХІ століття з посттоталітарною травмою / З польської переклав Андрій Бондар. Львів : ЛА «Піраміда», 2020. 308 с.
13. Михед О. «Я змішаю твою кров із вугіллям. Зрозуміти український Схід». Київ: Наш формат, 2020. 368 с.
14. ±Місцеві. Роман Буданов: хочу стати частиною української літератури [Сучасне мистецтво +/-Донбасу] https://www.youtube.com/watch?v=jvkNj_6YAMo&t=321s (дата звернення: 03.01.2025).
15. Історія трьох поколінь з Донбасу, яка видалася критикам незручною: інтерв'ю з автором книги «Бабуся вмирати не любила» Павлом Белянським. *Дім*. 8 грудня 2023. <https://kanal.dim.tv/knyga-babusya-vmyraty-ne-lyubyla-intervyu-z-avtorom-pavlom-belyanskym/> (дата звернення: 13.12.2024).
16. Белянський П. Паштет. Бабуся вмирати не любила. пер. з рос. Т. Кохановської. Харків: Віват, 2024. 224 с.
17. Brandenberger D. Political humor under Stalin: an anthology of unofficial jokes and anecdotes / edited and with an introduction. Bloomington, Indiana, 2009. 158 p.
18. Поліщук О. Альтернативна історія в новітньому літературному процесі. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Старобільськ, 2016. 209 с.
19. Буданов Р. Стахановський рух. Київ: Темпора, 2024. 496 с.

УДК 82.09(477)'06-3

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-34>

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТАНАТОЛОГІЧНИХ МОТИВІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ XIX – XX СТОЛІТЬ

LITERARY STUDIES OF THANATOLOGY MOTIVES IN UKRAINIAN PROSE OF THE 19TH – 20TH CENTURIES

Дубровський Р. О.,

orcid.org/0000-0002-0002-4458-6504

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови і літератури

та методик їх навчання

Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії

імені Тараса Шевченка

Одним із актуальних напрямків розвитку сучасної літературознавчої науки є дослідження танатологічної тематики, відображеної у різних жанрах сучасної художньої літератури та попередніх етапів її історичного розвитку. В українському літературознавстві відповідні дослідження усе ще перебувають на початковій фазі, хоча з кінця XX – початку XXI ст. їх кількість, як і тематичний діапазон векторів танатологічних зацікавлень, починає стрімко зростати. Втім, загалом танатологічна проблематика, відображена у прозових творах українських письменників усе залишається недостатньо опрацьованою й потребує подальших дослідницьких пошуків.

У цьому і вбачаємо актуальність нашого дослідження, мета якого полягає в аналізі та систематизації питань теоретичного осмислення та термінологічного означення танатологічної проблематики у працях українських літературознавців.

Завданнями нашої розвідки є характеристика літературознавчих досліджень танатологічних мотивів української прози XIX – XX століть.

Унаслідок проведеного дослідження було встановлено, що: 1) в українській літературознавчій думці танатологічна проблематика починає активно досліджуватися починаючи з кінця XX – початку XXI ст.; 2) значна частина літературознавчих танатологічних досліджень стосується творам української прози межі XIX – початку XX ст. (твори І. Франка, В. Стефаника, Марка Черемшини, Ю. Федьковича та ін.); 3) серед досліджень, присвячених танатологічній проблематиці української прози першої половини XX ст. важливе місце посідають як статті узагальнено-аналітичного характеру, що розглядають відображену у них ідеологему смерті загалом, так і розвідки, які стосуються окремих письменницьких персоналій (В. Винниченка, М. Хвильового, Ю. Яновського, В. Підмогильного, Б. Антоненка-Давидовича та ін.); 4) у аналогічних дослідженнях української прози другої половини XX – початку XXI ст. досліджено танатологічну семантику творчості Гр. Тютюнника, В. Кисіля, М. Матіос, С. Жадана, Є. Пашковського та ін.; 5) найбільш продуктивними напрямками танатологічних досліджень української прози кінця XIX – початку XX ст. є питання співвідношення еросу і танатосу, суїцидальні мотиви, жанрові й літературно-регіональні особливості, як от гуцульський текст або еміграційна проза.

Ключові слова: танатологія, уявлення про смерть, життя і смерть, танатологічні мотиви прози, ерос, суїцид, танатологічна символіка.

One of the current directions of development of modern literary science is the study of thanatological themes reflected in various genres of modern fiction and previous stages of its historical development. In Ukrainian literary studies, the corresponding studies are still in their initial phase, although since the end of the 20th – beginning of the 21st century. their number, as well as the thematic range of vectors of thanatological interests, begins to grow rapidly. However, in general, thanatological issues reflected in the prose works of Ukrainian writers still remain insufficiently studied and require further research searches.

This is where we see the relevance of our study, the purpose of which is to analyze and systematize the issues of theoretical understanding and terminological definition of thanatological issues in the works of Ukrainian literary scholars.

The tasks of our investigation are the characteristics of literary studies of thanatological motifs in Ukrainian prose of the 19th - 20th centuries.

As a result of the conducted research, it was established that: 1) in Ukrainian literary thought, thanatological issues begin to be actively studied starting from the end of the 20th - beginning of the 21st century; 2) a significant part of literary thanatological studies concerns works of Ukrainian prose of the turn of the 19th - beginning of the 20th century. (works by I. Franko, V. Stefanyk, Mark Cheremshyna, Yu. Fedkovych, etc.); 3) among the studies devoted to the thanatological issues of Ukrainian prose of the first half of the 20th century. an important place is occupied by both articles of a generalized-analytical nature that consider the ideology of death reflected in them in general, and investigations that concern individual literary personalities (V. Vynnychenko, M. Khvylovy, Yu. Yanovsky, V. Pidmohylny, B. Antonenko-Davydovych, etc.); 4) in similar studies of Ukrainian prose of the second half of the 20th - beginning of the 21st century. the thanatological semantics of the works of Gr. Tyutyunnyk, V. Kysil, M. Matios, S. Zhadan, E. Pashkovsky, etc. have been investigated; 5) the most productive areas of thanatological research in Ukrainian prose of the late 19th – early 20th centuries are the issues of the relationship between eros and thanatos, suicidal motifs, genre and literary-regional features, such as the Hutsul text or emigration prose.

Key words: thanatology, ideas about death, life and death, thanatological motifs of prose, eros, suicide, thanatological symbolism.

Постановка проблеми. Одним із актуальних напрямків розвитку сучасної літературознавчої науки є дослідження танатологічної тематики, відображеної у різних жанрах сучасної художньої літератури та попередніх етапів її історичного розвитку. З початку ХХ ст. танатологічна проблематика доволі продуктивно розробляється у західноєвропейському та американському літературознавстві. В українській філологічній науці відповідні дослідження усе ще перебувають на початковій фазі, хоча з кінця ХХ – початку ХХІ ст. їх кількість, як і тематичний діапазон векторів танатологічних зацікавлень, починає стрімко зростати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти використання танатологічної семантики у творах української художньої літератури, зокрема прозової було досліджено у працях вітчизняних науковців. Зокрема, Т. Бикова [1] зосередилася на танатологічних темах та образах у творчості М. Коцюбинського, М. Черемшини, Г. Хоткевича, Б.-І. Антоненка-Давидовича, О. Кобилянської, Д. Харов'юка та інших письменників. Дослідниця демонструє танатологічні мотиви творів, які ґрунтуються не тільки на загально християнських імперативах, але і на власне гуцульській традиції. В. Василенко [2] акцентує увагу на таких поняттях, як «дорога смерті», «випадкова смерть», «свідок смерті», «запах смерті» тощо у контексті вивчення модифікацій травми в українській еміграційній літературі. С. Ленська [3] досліджує танатологічний мотив в українській новелістиці 1920–1930-х рр. У статтях М. Легкого [4] подані особливості танатопоетики творів І. Франка. Л. Наконечна [5] подає мотиви смерті в новелістиці В. Стефаника, а також міфопоетичну природу смерті. М. Нестелеєва [6] розглядає різні аспекти показу самовбивства в художніх текстах. Інші аспекти літературознавчої танатології розглянуті у науковому доробку О. Салій [7] (феномен смерті у «гуцульському» тексті), Л. Суворової [8; 9] (співіснування Еросу і Танатосу), О. Харлан [10] (моделі смертельних катастроф) та ін.

Втім, загалом танатологічна проблематика, відображена у прозових творах українських письменників усе залишається недостатньо опрацьованою й потребує подальших дослідницьких пошуків. У цьому і вбачаємо **актуальність** нашої публікації.

Мета дослідження полягає в аналізі та систематизації питань теоретичного осмислення та термінологічного означення танатологічної проблематики у працях українських літературознавців.

Завданнями нашої розвідки є характеристика літературознавчих досліджень танатологічних мотивів української прози ХІХ – ХХ століть.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з кінця ХХ – початку ХХІ ст. танатологічна проблематика поступово стає предметом й власне літературознавчих досліджень в українській науковій думці. Аналізу відображення танатологічних мотивів в українській прозі, зокрема присвячено праці, які стосуються різних періодів історії нашої літератури як такої або у компаративному співвідношенні її з літературами інших європейських країн. Чимала кількість таких праць охоплює часовий період розвитку української прози на межі ХІХ – початку ХХ ст. Зокрема, М. Легкий у праці «Танатопоетика прози Івана Франка: тривілізація смерті» [4] на матеріалі прозових тво-

рів письменника досліджує впровадження у них танатологічних мотивів. «Навіть при найменш прискіпливому погляді на Франкові твори, зокрема прозові, – зазначає дослідник, – впадає у вічі те, що переважна їх більшість має для персонажів летальний кінець. «Вугляр», «На дні», «Сам собі винен», «Лель і Полель», «Для домашнього огнища», «Перехресні стежки», «Терен у нозі» – ось далеко не повний перелік творів, у яких письменник зображає фізичну смерть своїх героїв. Але вже він засвідчує про високу, сказати б, густоту смерті (з-поміж українських письменників конкурувати з І. Франком тут міг би, мабуть, хіба що В. Стефаник), що дає підстави говорити про Франкову прозу як про своєрідний мартиролог її персонажів. /.../ Три чверті усіх прозових творів І. Франка мають смертельні випадки. Письменник демонструє різні види смерті, подає різні її причини й різноманітні передсмертні стани людини, нерідко дає читачеві змогу побачити реакції оточення на смерть персонажа. Смерть у Франкових творах є своєрідним мегаобразом, що створюється шляхом нагромадження багатьох конкретних мікрообразів. Фізіологічний (клінічний), психологічний, філософський, соціальний аспекти дослідження феномену смерті, безперечно, характерні для творчості І. Франка» [4, с. 23].

Танатологічну компоненту прози В. Стефаника ґрунтовно досліджено у розвідці О. Наконечної «Мотив смерті у структурі тексту Василя Стефаника». «Серед новел Василя Стефаника, – відзначає дослідниця, – є твори, в яких мотив смерті відіграє роль домінанти – фокусуємого компонента твору мистецтва. Зокрема це такі новели: «Під горою коло ліса», «Стратився», «Сама-саміська», «Шкода», «Катруся», «Ангел», «Про хлопчика, що його весна вбила», «Новина», «Лан», «Скін», «Кленові листки», «Похорон», «Басараби», «Дитяча пригода», «Пістунка», «Межа», «Мати», «Гріх».

У творчості В. Стефаника виділяємо також мотив смерті як всепоглинаючого начала, з поверненням до якого нейтралізується все зло та марнотність світу земного. Можливо, саме тому смерть у героїв часто викликає асоціації з яскраво-білим кольором, чистотою, легкістю, ясністю» [5, с. 221].

Дослідженню танатологічних мотивів новелістики присвячено також праці М. Зубрицької «Онтологізація смерті у творчості Василя Стефаника», О. Черненко «Експресіонізм у творчості Василя Стефаника» та ін.

У статтях Т. Бикової «Танатологічний мотив гуцульського тексту М. Черемшини» [1] та О. Салій «Ерос і Танатос: морально-етична проблематика гуцульського тексту Марка Черемшини» [7] розглянуто проблематику та сюжетні мотиви реалізації теми смерті у творчості письменника: новели «Зведениця», «Горнець», «Перші стріли», «Бодай їм путь пропала», «Зрадник», «Верховина», «На Купала, на Івана», «За мачуху молоденьку», «Парубоцька справа», «Парасочка», «Марічку головка болить», «Інвалідка», «Зарікайся мід-горівку пити».

Танатологічні мотиви творів Ю. Федьковича «Серце не навчити», «Безталанне кохання», «Люба-згуба» прокоментовано у статті О. Новик «Традиційність розкриття мотиву смерті у творах Юрія Федьковича».

Значна кількість досліджень, у яких актуалізовано танатологічну проблематику, присвячена творам української прози першої половини ХХ ст. Серед них – статті як узагальнено-аналітичного характеру (Є. Іщенко «До аналізу концепту смерті в українській літературі 20 ст.», Г. Хоменко «Українська література 20-х років ХХ століття: на перехресті романтики й танатології», О. Омельчук «Ідеологема смерті в українських літературно-критичних дискурсах»), так і праці, у яких проаналізовано ті або ті аспекти звернення до танатологічної проблематики у творчості окремих українських митців – В. Винниченка, (Ковальчук О. «Танатологічне як засіб формування простору ідеального буття (на матеріалі роману В. Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля»)), М. Хвильового (Нестелєв М. «Антропологічний вимір інстинкту смерті в художньому локусі замкненого простору (на прикладі «Повісті про санаторійну зону» М. Хвильового)); Хоменко Г. «Запах смерті Миколи Хвильового у вимірі difference»; Свірска Ж. «Категорія смерті у текстовому концепті новел М. Хвильового»), Ю. Яновського (Хоменко

Г. «Смерть як неспізнаний досвід. Варіант Юрія Яновського»), В. Підмогильного (Терехова О. «Танатологічні мотиви в прозі В. Підмогильного та М. Костомарова»), Б. Антоненка-Давидовича (Ткаченко О. «Смерть Б. Антоненка-Давидовича...») та ін.

Танатологічні мотиви прозової творчості українських письменників другої половини ХХ – початку ХХІ ст. представлено дослідженнями І. Бестюк «Патопоетика як прояв постмодерністської чуттєвості» (роман Іздрика «Подвійний Леон. Історія хвороби», антироман Н. Зборовської «Українська Реконкіста», роман С. Андрухович «Сьомга»), О. Лихачової «Концепт смерть у новелах Гр. Тютюнника» (новели «Поминали Маркіяна», «Три плачі над Степаном», «Вуточка», повісті «Облога», «Климко», «Вогник далеко в степу»), В. Кисіль «Мотив смерті у новелі Не плачте за мною ніколи М. Матіос», Т. Мейзерської «З того боку темряви...Художня текстуалізація смерті у романі С. Жадана Месопотамія», Н. Тендітної «Естетика смерті у прозі Є. Пашковського та О. Ульяненка» («Бездня» Є. Пашковського, «Дофін Сатани» О. Ульяненка), І. Фріс «Міфологема циклічності буття (життя-смерть-воскресіння) у польській та українській літературах ХХ ст.», М. Міленіної «Танатологічний дискурс української революції: прагматика усних бібліографічних оповідей про загиблих». Продуктивним напрямком танатологічних досліджень української прози кінця ХІХ – початку ХХІ ст. стало питання співвідношення у ній понять еросу і танатосу: праці Б. Тихолоза «Ерос Versus Танатос (Філософський код «Зів'ялого листя»)), У. Чіпак «ЕРОС VERSUS ТАНАТОС. Шляхи взаємопереходів» («Декамерон» Бокаччо, романи В. Шевчука «Срібне молоко», «Тіні зникомі»), У. Жорнокуй «Полюсність еротично-танатологічного концепту в українській літературі» (Олесь Досвітній «Гюлле», М. Хвильвий «Сентиментальна історія», І. Дніпровський «Наяда», А. Любченко «Вертеп» та ін.), Л. Суворової «Літературні моделі взаємодії Еросу й Танатосу в українській літературі доби раннього модернізму» (збірка «Зів'яле листя» І. Франка, етюд «Цвіт яблуні» М. Коцюбинського, поезія у прозі «Рожі» О. Кобилянської, новели «Катруся», «Новина», «Похорон», «Діточа пригода» В. Стефаника). «Тема життя і смерті була, є і залишається важливою складовою мистецького вираження найістотніших моментів людського буття. – Зауважує наприкінці своєї розвідки Л. Суворова. – У літературі Ерос тягне за собою цілий ряд синонімічних компонентів, що ототожнені з самим життям: весілля, радість, існування, світло, щастя... Темна тінь Танатоса пропонує свої варіації у віталістичному спрямуванні. Письменники епохи модернізму прагнули показати не лише варіації протиставлення, але й суміжного існування, поступового взаємопереходу, динаміку взаємодії макроконцептів Еросу й Танатосу. Еротичні й танатичні складові можна простежити на всіх рівнях літературного твору у неоднорідних варіаціях, де поєднуються раціональні та ірраціональні фактори» [9, с. 100].

Ще одним важливим аспектом досліджень танатологічної проблематики української прози є її суїцидальний дискурс, який активно вивчає М. Нестелев на матеріалі української прози 20–30-х років ХХ ст.

У працях дослідника під кутом визначеної точки зору досліджено твори Гео Шкурупія «Велика руїна й перше місто нового світу», І. Сенченка «Фантастичне оповідання», Б. Тенети «Місто», В. Кузьмича «Самогубець», П. Панча «Реванш», В. Підмогильного «Місто», «Повість без назви», О. Копиленка «Визволення», «Будинок, що на розі», Л. Скрипника «Епізод з життя чудної людини», М. Хвильового «Повість про санаторійну зону», «Заулок», Г. Епіка «Без ґрунту», «Перша весна», Л. Первомайського «Околиці». У монографії «На межі: Суїцидальний дискурс українського модернізму» автор досліджує питання співвідношення самогубства і декадансу, суїцидальних образів в ранньому модернізмі, самогубства як психологічного фактору в українській художній літературі 20–30-х років ХХ ст., психосемантики автодеструкції в прозі українського «втраченого покоління», меланхолійного аспекту суїцидального дискурсу та ін.

Починаючи з першого десятиліття ХХІ ст. українські літературознавці підготували низку дисертаційних праць, присвячених дослідженню питань танатологічної семантики української прози. У дисертації О. Харлан «Моделі катастрофізму в українській та польській прозі між-

воєнного двадцятиліття (2008)» питання танатології розглянуто у контексті моделей антропологічного та технократичного катастрофізму, есхатологічної та апокаліптичної проблематики у філософсько-літературній думці міжвоєнного двадцятиліття, Першої світової війни як моральної катастрофи людства, суїцидної моделі катастрофізму в українській і польській прозі міжвоєнного двадцятиліття, мемуарної прози, антиутопії як жанрової моделі катастрофізму, гротеску та жіночого дискурсу катастрофізму. Зазначені питання авторка розглядає на матеріалі творчості багатьох українських та польських письменників: В. Винниченка, М. Хвильового, В. Підмогильного, О. Турянського, М. Йогансена, М. Івченка, Г. Шкурупія, У. Самчука, К. Гриневичевої, І. Вільде, Ю. Липи, Н. Королеви, В. Леонтовича, А. Головка, Я. Парандовського, З. Коссак-Щуцької, З. Налковської, Б. Шульца, Ю. Вітліна, М. Домбровської, В. Гомбровича, П. Гоявічинської та ін. Характеризуючи причини зростання в українській та польській літературі міжвоєнного двадцятиліття письменницьких настроїв, пов'язаних із зверненням до суїцидних конфліктів, авторка зауважує, що «в українській та польській літературі міжвоєнного двадцятиліття суїцидальні мотиви самогубства постають трагічним результатом зіткнення, конфлікту особистості з суспільним ладом, що логічно пояснюється складною ситуацією, яка склалася в Україні та Польщі (незважаючи на здобуття Польщею незалежності). Письменники описують аномічні (Е. Дюркгайм) випадки суїциду, коли деструктивні процеси в суспільстві відбиваються у психіці людини стражданнями й болем, знаходячи втілення через вчинення егоїстичного та альтруїстичного самогубств.

У творах українських і польських письменників складна суїцидальна картина виступає своєрідною матрицею різноманітних настроїв суспільства, зокрема акцентується увага на авторському суїциді (долі М. Хвильового, С.-І. Віткевича). Обидва письменники своєю творчістю означили складний комплекс модерної людини, самотньої, жорстокої до інших та самої себе, позбавленої найвищої віри, що може давати порятунок. Можна припустити, що трагічний фінал був своєрідно передбачений, навіть спровокований через артикулювання такого вчинку у творах» [10, с. 273].

У докторській дисертації С. Ленської «Українська мала проза 1920–1960-х років. Ідейно-тематичні домінанти, жанрові моделі» (2015) танатологічну семантику проаналізовано у трьох підрозділах «Хаологічна модель світу, танатологічний мотив в українській новелістиці 1920–1930-х рр.», «Тема трагедії українського селянства, осмислення Голодомору як національної катастрофи у новелістиці діаспори», «Антитоталітарний дискурс крізь призму малої форми». Об'єктом дослідження були обрані твори В. Стефаника «Мати», «Межа», «Вовчиця», «Гріх»; В. Софроніва-Левицького «Під сміх війни: Нариси й оповідання», «Бо війна війною», «Липнева отрута»; К. Поліщука «Жменя землі»; Ю. Шкрумеляка «Поїзд мерців»; В. Корольчука «Псалом бойових днів»; В. Гренджі-Донського «Оля»; М. Ірчана «Проти смерті»; В. Вразливого «Вовчі Байраки»; М. Мінько «Перед боєм», «Стогін»; Я. Качури «Похорон»; В. Атаманюка «Василько»; Г. Косинки «За земельку», «Перед світом», «Десять», «Темна ніч»; І. Чорнобривець «В обіймах голодного міста»; І. Багряного «Заєць» та ін. [3].

Л. Суворова у дисертаційній розвідці «Концепт смерті в малій прозі раннього українського модернізму: архетипно-міфологічна і філософська інтерпретація» (2016) [8] досліджує питання осмислення смерті як філософського екзистенційного феномену, елементу діонісійської естетичної культури, розглядає психоаналітичні та міфологічні концепції тлумачення смерті. У розділі «Філософські й культурологічні аспекти танатичних образів в українській ранньомодерній малій прозі» дослідниця розглядає техніку письменницького образного моделювання психічних травм і межових ситуацій, зокрема на прикладі творів М. Яцкова «У наймах», «Новітня основа», «Поганство юрби», «У милосердній богині з кам'яним серцем», «Бузьок», «Остання зміна Івана Завади», «Біла квітка», «Журавлі», «З монастиря», «У казармі», О. Кобилянської «Пресвята, Богородице, помилуй нас!», «Листі засудженого вояка до своєї жінки», «Але Господь мовчить», «Місяць», «Назустріч долі», «Зійшов з розуму», М. Черемшини «Перші стріли», О. Плюща

«Страшна помилка», І. Франка «У тюремнім шпиталі», «Із записок недужого», «Маніпулянтка», «Між добрими людьми», «Сойчине крило»; «Микитичів дуб», Л. Яновської «Смерть Макарихи», Н. Кобринської «Душа», М. Коцюбинського «Цвіт яблуні», «Невідомий», «На камені», Б. Лепкого «Гостина», «Настя», «Мати», Н. Кобринської «Душа». Порушену тематику далі Л. Суворова деталізує і доповнює аналізом соціальних та морально-етичних аспектів образної інтерпретації концепту смерті, діалектики життя і смерті в екзистенційному і психо-фізіологічному вимірах, модерністських жіночів типів як втілення танатичного ірраціонального Іншого, танатичних рис традиційно патріархальних жіночих типів, типу фатальної жінки як демонічної проєкції чоловічого еротизму, просторово-часової танатичної топіки: поетикистихій води, землі і вогню, приватних та соціальних танатолокусів (хата, в'язниця, шпиталь), дороги, флористичних, бестіарних, астральних та метеорологічних образів.

У праці Т. Бикової «Гуцульщина як текст в українській літературі першої третини ХХ ст. (2016)» окремий підрозділ присвячено танатологічним мотивам та темам Гуцульщини, де авторка розглядає творчість М. Коцюбинського («Тіні забутих предків»), О. Кобилянської («Юда»), І. Синюка («Братчику, рятуй!»), Д. Харов'юка («Смерть Сороканюкового Юри», «Ліцитація»), Марка Черемшини («Грушка», «Карби», «Село вигибає»), Г. Хоткевича («Злочин природи»), М. Ірчана («Непростий мервець», «Смерть побратима»), К. Малицької («За провини батьків»), О. Манчука («Непростий мервець»). «Танатологічний мотив, – констатує Т. Бикова, – виявляється одним з елементів художнього тексту, дослідження якого стає найбільш продуктивним для вивчення нових рівнів аналізу твору. Так, до Танатосу традиційно зараховують убивство, самогубство, смерть від нещасного випадку або від хвороби, роздуми про смерть або стан існування особистості після смерті.

У літературі зустрічаються описи природної і неприродної смерті. Природна смерть завжди «приходить сама» і прямо не залежить від бажання чи небажання персонажа померти – смерть від хвороби, старості, нещасного випадку, яку можна вивчати з позиції онтологічного виміру. Неприродна смерть, насильницька, знаходить свій вияв у вбивстві та самогубстві. Мотив Танатосу в художньому творі охоплює не тільки опис смерті персонажа, а й ті вміщені у тексті сюжетні ходи, які безпосередньо пов'язані або передують моменту смерті (так званий процес помирання героя), а також посмертні сцени, як нерідко стають початком нового наративу, адже можуть передбачати наявність іншого персонажа, присутнього у момент «чужої» смерті» [1, с. 245].

Дослідженню особливостей гуцульського тексту, зокрема й у зв'язку із питаннями його танатологічної семантики присвячена й дисертація О. Салій «Гуцульський текст української прози кінця ХІХ – початку ХХ ст.» (2017). Свою увагу дослідниця зосереджує на вивченні проблематики еросу і танатосу у парадигмі гуцульського тексту. Об'єктом дослідження у роботі стали оповідання І. Франка «Терен у носі», «Як Юра Шикманюк брів Черемош», «Гуцульський король»; повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»; новели О. Кобилянської «Час», «Битва», «Природа», «Некультурна», «Лісова мати»; збірки Марка Черемшини «Карби», «Село вигибає. Новели з гуцульського життя», «Верховина», цикл «Парасочка»; романи Гната Хоткевича «Камінна душа», «Довбуш», збірки «Гірські акварелі», «Гуцульські образки» [7].

Частково про танатологічні мотиви йдеться й у дисертаційній праці В. Василенка «Модифікація травми в українській еміграційній прозі другої половини ХХ ст.» (2016). Зокрема, аналізу танатологічної семантики присвячено другий «Дослідження війни як посттравматичного досвіду» та третій «Постколоніальна травма крізь призму генераційного розриву» розділи праці. Матеріалом дослідження послужили художні твори представників повоєнної української еміграції: Ю. Косача (новели «Остання атака», «Ноктюрн b-moll»), І. Костецького (новела «Тобі належить цілий світ»), Т. Осьмачки (повість «Ротонда душогубців»), Д. Гуменної (роман «Хрещатий Яр»), І. Багряного (роман «Сад Гетсиманський»), Я. Курдидика (збірка «Два кулемети»), О. Мак (повість «Чудасій»), Р. Колісника (повість «Останній постріл») та ін.,

а також проза другого покоління емігрантів: В. Лисенко (роман «Жовті чобітки»), А. Мельничука (роман «Що розказано»), Дж. Кулик-Кіфер (роман «Зелена бібліотека») [2]

Висновки. Унаслідок проведеного дослідження було встановлено, що: 1) в українській літературознавчій думці танатологічна проблематика починає активно досліджуватися починаючи з кінця ХХ – початку ХХІ ст.; 2) значна частина літературознавчих танатологічних досліджень стосується творам української прози межі ХІХ – початку ХХ ст. (твори І. Франка, В. Стефаника, Марка Черемшини, Ю. Федьковича та ін.); 3) серед досліджень, присвячених танатологічній проблематиці української прози першої половини ХХ ст. важливе місце посідають як статті узагальнено-аналітичного характеру, що розглядають відображену у них ідеологему смерті загалом, так і розвідки, які стосуються окремих письменницьких персоналій (В. Винниченка, М. Хвильового, Ю. Яновського, В. Підмогильного, Б. Антоненка-Давидовича та ін.); 4) у аналогічних дослідженнях української прози другої половини ХХ – початку ХХІ ст. досліджено танатологічну семантику творчості Гр. Тютюнника, В. Кисіля, М. Матіос, С. Жадана, Є. Пашковського та ін.; 5) найбільш продуктивними напрямками танатологічних досліджень української прози кінця ХІХ – початку ХХ ст. є питання співвідношення еросу і танатосу, суїцидальні мотиви, жанрові й літературно-регіональні особливості, як от гуцульський текст або еміграційна проза.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні відображення танатологічної тематики в українській поезії ХІХ – початку ХХІ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бикова Т. Гуцульщина як текст в українській літературі першої третини ХХ ст.: дис. ... доктора філол. наук : 10.01.01. Київ, 2016. 446 с.
2. Василенко В. Модифікація травми в українській еміграційній прозі другої половини ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2016. 443 с.
3. Ленська С. В. Українська мала проза 1920 – 1960-х років: ідейно-тематичні домінанти, жанрові моделі і стильові стратегії : дис. ... доктора філол. наук : 10.01.01. Київ, 2015. 470 с.
4. Легкий М. Танатопоетика прози Івана Франка: тривіалізація смерті. *Toronto Slavic Quaterly*. 2016. Вип. 58. С. 3–9.
5. Наконечна Л. Мотив смерті у структурі тексту Василя Стефаника. *Мова і культура*. 2009. № 7. С. 233–240.
6. Нестелєєв М. На межі: Суїцидальний дискурс українського модернізму. Київ : Академвидав, 2013. 254 с.
7. Салій О. Гуцульський текст української прози кінця ХІХ – початку ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук. : 10.01.01. Львів, 2017. 248 с.
8. Суворова Л. Концепт смерті в малій прозі раннього українського модернізму: архетипно-міфологічна і філософська інтерпретація : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Житомир, 2016. 201 с.
9. Суворова Л. Літературні моделі взаємодії Еросу й Танатосу в українській літературі доби раннього модернізму. *Перша спроба. Студентська наукова творчість : збірник матеріалів*. Київ, 2010. С. 98–104.
10. Харлан О. Моделі катастрофізму в українській і польській прозі міжвоєнного двадцятиліття : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.01.05. Київ, 2008. 420 с.

УДК 811.1/2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-35>

**ЛЕКСИКА ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ
В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ, ЗАПОЗИЧЕНА УКРАЇНСЬКОЮ**
**LATIN-DERIVED VOCABULARY IN ENGLISH, BORROWED
INTO UKRAINIAN**

Жовновач Т. А.,***orcid.org/0000-0003-1037-4383******Scopus-Author ID: 57374191100****старший викладач кафедри менеджменту**та соціально-гуманітарних дисциплін**Черкаської філії Приватного вищого навчального закладу**"Європейський університет"***Глущенко А. В.,*****orcid.org/0000-0002-1190-7316****викладач кафедри іноземних мов**Навчально-наукового інституту іноземних мов**Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького*

У статті розглядається процес проникнення латинської лексики в англійську мову та подальше її запозичення українською. Проаналізовано семантичні групи запозичень, шляхи адаптації іншомовних елементів та вплив латинізмів на українську термінологію, зокрема в галузі науки, техніки, медицини та права. Особлива увага приділяється транзитивній ролі англійської мови як посередника між латинською та українською. Досліджується вплив англійської мови на сучасну українську через запозичення слів латинського походження. Більшість латинізмів, запозичених через англійську, зберігають оригінальну латинську морфемну структуру, але зазнають адаптації до української фонетики та морфології. Ці лексеми часто функціонують у ролі термінів, що підвищує їхню стабільність у мові. Розглядаються причини та наслідки цього явища, зокрема в контексті глобалізації, розвитку технологій і міжнародної комунікації. Автори аналізують сфери, де такі запозичення найпоширеніші (наука, медицина, ІТ, політика, економіка), а також їх вживання в українських ЗМІ за останнє десятиліття. Особлива увага приділена словам, які стали ключовими під час соціально-політичних подій (наприклад, санкції, демократія, інфляція, пандемія), та їхній адаптації в українському мовному просторі. Серед методів задіяних для дослідження слід зазначити такі як: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація та порівняння. Опрацьовано роботи науковців, які раніше зверталися до цієї теми у своїх наукових працях. Здійснено аналіз частоти вживання окремих лексем у публічному мовленні та медіапросторі України протягом останніх десяти років (2014–2024). Дослідження базується на аналізі наукових праць, даних Національного корпусу української мови, медіаматеріалів і соціальних мереж. Результати підтверджують, що латинізми, що надходять в рідну мову через англійську, є важливим інструментом міжнародної комунікації та відображають динаміку сучасного суспільства.

Ключові слова: англіцизми, латинізми, запозичення, українська мова, глобалізація, медіапростір, мовна адаптація.

The article examines the process of Latin vocabulary penetration into the English language and its subsequent borrowing into Ukrainian. The semantic groups of loanwords, the adaptation pathways of foreign linguistic elements, and the influence of Latinisms on Ukrainian terminology, particularly in the fields of science, technology, medicine, and law, are analyzed. Special attention is given to the transitive role of English as a mediator between Latin and Ukrainian. The influence of the English language on Ukrainian through the borrowing of Latin-derived words is explored. The majority of Latin loanwords adopted via English preserve their original Latin morphemic structure while undergoing phonetic and morphological adaptation to Ukrainian. These lexical units frequently operate as terminological units, thereby increasing their linguistic stability. It examines the causes and consequences of this phenomenon, particularly in the context of globalization, technological development, and international communication. The author analyzes the fields where such borrowings are most common (science, medicine, IT,

politics, economics) as well as their usage in Ukrainian media over the past decade. Special attention is given to words that have become key during socio-political events (e.g., sanctions, democracy, inflation, pandemic) and their adaptation in the Ukrainian linguistic space. Among the methods used for the research are analysis, synthesis, generalization, systematization, and comparison. The works of scholars who have previously addressed this topic in their research are reviewed. An analysis has been carried out on the frequency of usage of specific lexemes in public speech and the media space of Ukraine over the last decade (2014–2024). The study is based on an analysis of scholarly works, data from the National Corpus of the Ukrainian Language, media materials, and social networks. The results confirm that Latinisms entering through English serve as an important tool for international communication and reflect the dynamics of modern society.

Key words: anglicisms, latinisms, borrowings, Ukrainian language, globalization, media space, linguistic adaptation.

Постановка проблеми. Починаючи говорити про запозичення англiцизмiв в українську мову ми повинні нагадати, що хоча ці мови належать до різних типiв за морфологічною класифікацією, вони входять до iндеоевропейської родини. Обидві мови мають спільні корені, хоча належать до різних гілок (англійська до германської, українська до слов'янської). Хоча англійська – аналітична мова (використовує службові слова, порядок слів і аналітичні форми для вираження граматичних значень), а українська – синтетична мова (використовує закінчення, префікси, суфікси та інші морфемні зміни для передачі граматичних значень) обидві мають щось спільне, а саме:

1. *Наявність флексій.* Обидві мови використовують закінчення, але в українській вони грають набагато важливішу роль.

2. *Частини мови.* Іменники, дієслова, прикметники тощо, хоча їх функції можуть відрізнятися.

3. *Використання службових слів.* Прийменники, сполучники, частки – навіть у синтетичній українській мові вони є, хоча грають меншу роль, ніж у англійській.

Англійська мова більше покладається на порядок слів і допоміжні слова, тоді як українська – на відмінки, закінчення та внутрішні зміни слів. Однак обидві мови мають спільні риси, пов'язані з їх iндеоевропейським походженням.

Останнім часом англiцизми проникають в наше мовлення так стрімко й в такій кількості, що лінгвісти виокремлюють явище англо-українського білінгвізму [1, с. 197]. У сучасному світі англійська мова, як мова міжнародного спілкування для співпраці та взаєморозуміння, набуває надзвичайно важливого значення. Вчені характеризують цей процес як «феномен англо-американського панування, який виявляється в чотирьох площинах: світова мова, поп-культура, комунікаційні технології та інформація» [2, с. 228]. Це є причиною того що внаслідок цього велика кількість слів з англійської мови потрапляє в інші мови світу. Не виключенням є і українська мова. Лексичні запозичення є одним із важливих механізмів збагачення словникового складу мови. Упродовж останніх десятиліть українська мова активно запозичує лексику з англійської, яка, у свою чергу, містить значну кількість слів латинського походження. Це зумовлює появу в українській мові так званих непрямих латинізмів – лексем, що надійшли через посередництво англійської.

Але сучасна англійська мова не є сталим об'єктом і пройшла довгий історичний шлях свого формування через поглинання часткове чи повне слів з інших мов світу. Англійська мова протягом свого історичного розвитку запозичила значну кількість латинських слів, особливо в періоди римського впливу, середньовіччя та науково-технічного прогресу XVIII–XX ст. Латинізми в англійській охоплюють терміни з галузі медицини, права, науки, освіти і культури.

Протягом століть велика кількість слів потрапила в англійську мову і з латинської мови. Частка слів латинського походження в сучасній англійській мові становить близько 29% від загального словникового запасу, якщо враховувати тільки безпосередні запозичення з латини. Однак, якщо додати слова, що прийшли через старофранцузьку (яка сама походить від латини) після Нормандського завоювання (1066 р.), то ця частка зростає до 60% і більше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом десятиліть багато науковців, зокрема лінгвістів, філологів та соціолексикографів, як вітчизняних так і зарубіжних, зверталися в своїх працях до питання запозичення англіцизмів латинського походження в українську мову. Слід зазначити роботи Н. Ф. Клименко, яка зауважила, що з другої половини ХХ століття активізувалася англійська мова як мова науки. Вона стала відігравати роль мови-посередниці. Велика кількість термінів, що запозичені з мови Європи, викарбувані в англійській з грецького та латинського матеріалу [3, с. 110]. Класик української лінгвістики І. К. Білодід [4] у своїй книзі «Словник української мови» подає загальні запозичення, але серед них можна відстежити латинізми, що потрапили в українську через англійську. Філологиня У.Л. Паньків [5] досліджує вплив європейських (романських, германських, слов'янських) мов-посередниць на запозичення латинських лексем українською мовою. Бразж Качру [6], індійський лінгвіст, досліджує поширення англіцизмів, багато з яких мають латинське коріння.

Дослідженню латинізмів, які потрапили в українську мову через англійську, приділяється значна увага у наукових розвідках вітчизняних та зарубіжних мовознавців. Олександр Пономарів в своїй праці «Культура слова: Мовностилістичні поради» зазначив, що за підрахунками фахівців, кількість іншомовних слів у складі української лексики не перевищує 10% [7].

Мета дослідження. Метою нашої роботи є розглянути лексику латинського походження в англійській мові, яка була запозичена українською мовою. Виявити в яких сферах найбільше застосовуються такі лексичні одиниці. Проаналізувати які англіцизми латинського походження найчастіше вживалися за останні 10 років в українських засобах масової інформації.

Виклад основного матеріалу. Українська мова, як і багато інших мов світу, запозичила чимало слів з європейських мов. Серед них є певний відсоток слів з англійської мови. Кожна епоха диктує власну моду, у тому числі і на вживання певних лексем. Епоха кінця ХХ – початку ХХІ століття ознаменувалася модою на активне використання в повсякденному і офіційному мовленні англійських слів і словосполучень [8, с. 43]. Але, нас цікавлять лише та частина лексики англійської мови, яка в основі свого створення має запозичення з латинської мови. Ось кілька прикладів англійських слів латинського походження, які використовуються в українській:

1. Армія (англ. army ← лат. armata).
2. Аудиторія (англ. audience / auditorium ← лат. auditorium – (місце для слухання)).
3. Фамілія (англ. family ← лат. familia).
4. Темп (англ. tempo ← лат. tempus – (час)).
5. Телефон (англ. telephone ← лат. tele- (грец.) + phone (лат. phōnē)).
6. Медицина (англ. medicine ← лат. medicina).
7. Легіон (англ. legion ← лат. legio).
8. Акумулятор (англ. accumulator ← лат. accumulare – (накопичувати)).
9. Факт (англ. fact ← лат. factum – (зроблене)).
10. Радіо (англ. radio ← лат. radius(радіус)).

Ці слова прийшли в українську мову через англійську, але їхнє походження – латинське. Чимало з них є міжнародними та вживаються в багатьох мовах світу. Вони збагачують українську мову. Давайте розглянемо саме в яких сферах зустрічається найбільше англійських слів латинського походження.

1. *Техніка та наука.* Комп'ютер (англ. computer ← лат. computare – (обчислювати)). Алгоритм (англ. algorithm ← лат. algoritmi ← ім'я перського математика Аль-Хорезмі. Фрактал (англ. fractal ← лат. fractus (ламкий, розбитий)). Інтернет (англ. Internet ← лат. inter – (між) + net – (мережа)).

2. *Медицина.* Вакцина (англ. vaccine ← лат. vacca – (корова), через історію з коров'ячою віспою). Діагноз (англ. diagnosis ← лат. diagnōsis (розпізнання)). Рецепт (англ. prescription ← лат. receptum (отримано)). Інфекція (англ. infection ← лат. infectio (інфекція)).

3. *Юриспруденція та політика*. Вето (англ. veto ← лат. veto – (я забороняю)). Кворум (англ. quorum ← лат. quorum – (яких), від qui – (хто)). Президент (англ. president ← лат. praesidens (той, що сидить попереду)). Контракт (англ. contract ← лат. contractus (договір)). Легальний (англ. legal ← лат. legalis (правовий)). Вердикт (англ. verdict ← лат. verdictum (вирок)).

4. *Культура та мистецтво*. Актор (англ. actor ← лат. actor (виконавець)). Сценарій (англ. scenario ← лат. scaena – (сцена)).

5. *Економіка та бізнес*. Бонус (англ. bonus ← лат. bonus – (добрий)). Дефіцит (англ. deficit ← лат. deficit – (не вистачає)). Капітал (англ. capital ← лат. capitalis – (головний)).

6. *Біологія*. Антиген (англ. antigen – лат. anti (проти) + genus (рід, походження)). Фермент (англ. enzyme – лат. fermentum (закваска), через англ. enzyme). Рецептор (англ. receptor – лат. recipere (отримувати), через англ. receptor). Транскрипція (англ. transcription – лат. transcribere (переписувати), у біології – процес синтезу РНК на основі ДНК). Гомеостаз (англ. homeostasis – грец. homoios (однаковий) + stasis (стабільність), але вживається через англійську).

7. *Фізика / Хімія*. Квант (англ. quantum – лат. quantus (скільки), у фізиці – найменша порція енергії). Індукція (англ. induction – лат. inducere (вводити), у фізиці – явище виникнення струму в провіднику). Акселератор (англ. accelerator – лат. accelerare (прискорювати), у фізиці частинок – прискорювачів). Супровідник (англ. superconductor – лат. super (над) + conductor (провідник)).

8. *Інформаційні технології (ІТ)*. Алгоритм ((англ. algorithm) – від латинізованого імені Al-Khwarizmi (перський математик), але вживається через англійську). Інтерфейс (англ. interface) – лат. inter (між) + facies (поверхня)). Сервер (англ. server) – лат. servire (служити)). Кластер (англ. cluster) – лат. clustrum (група, пучок)). Реляційна база даних (англ. relational database) – лат. relatio (відношення)). Програма (англ. program ← лат. programma (програма)). Дата (англ. data ← лат. datum (дано)).

9. *Освіта*. Університет (англ. university ← лат. universitas). Факультет (англ. faculty ← лат. facultas). Дисертація (англ. dissertation ← лат. dissertatio). Академія (англ. academy ← лат. academia ← грец. Ακαδημία).

Ці терміни часто не мають «повноцінних» українських аналогів, тому вживаються в оригінальній формі або з незначними адаптаціями. В науковому середовищі такі запозичення є нормою через міжнародну стандартизацію. Як слушно зауважує П. Селігей, «коли треба з'ясувати точне значення якогось слова, наприклад, симультанний, марно шукати його в українських словниках (навіть іншомовних слів) – треба відразу ж звертатися до словника латинської мови чи англо-українського словника» [9, с. 5]. Аналіз частоти вживання англійських слів латинського походження в українській мові показує, що такі запозичення є досить поширеними, особливо в науковій, технічній, медичній, юридичній та ІТ-сферах. Латинізми, що потрапили в українську через англійську, є невід'ємною частиною сучасної лексики, особливо в професійних сферах. Їхня частка залежить від контексту: у фахових текстах вона значно вища, ніж у розмовній мові. Тенденція до збільшення таких запозичень пов'язана з інтернаціоналізацією термінології. У наукових текстах частка латинізмів через англійську може сягати 10–20%. В ІТ-термінології – до 30–40% (через глобалізацію галузі). У повсякденному мовленні – 5–10%, але їхня кількість зростає через інтернет і медіа.

Далі будуть розглянуті англійські слова латинського походження, які активно вживаються в українському медіапросторі. Зрозуміло, ці терміни відображають глобалізаційні тенденції, вплив технологій, політики, економіки та поп-культури. Нижче наводимо детальний аналіз таких слів за останні 10 років (2014–2024), їх етимології, сфер вживання, причин популярності та приклади вживання зазначених слів у ЗМІ. Дослідження проведено на основі даних національного корпусу української мови [10], Google Trends [11], медіа-моніторингу [12] та соціальних мереж (Twitter, Facebook). Нижче наведені такі тенденції:

1. *Політико-суспільні терміни*.
– Демократія (democracy).

- Походження: лат. *democratia* ← грец. *dēmokratía* (*dēmos* – народ, *kratos* – влада).
- Вживання: обговорення політичного устрою, євроінтеграції, реформ.
- Приклад: «Україна продовжує боротьбу за демократію під тиском авторитарних режимів» (Українська правда, 2022). «США закликають захищати демократію в світі після штурму Капітолію» (BBC News, 2021).

- Причина популярності: актуальність через Революцію Гідності, війну та прагнення до ЄС. Різне зростання після 2014 року та після 2022 року.

- Легітимність (*legitimacy*).
- Походження: лат. *legitimus* (законний).
- Вживання: у контексті влади, виборів, міжнародного визнання.
- Приклад: «Легітимність виборів у Білорусі поставлена під сумнів» (DW, 2020). «Зеленський підкреслює легітимність України в ООН» (Reuters, 2022).

- Причина популярності: кризи влади після 2014 року. Активне вживання під час президентських і парламентських виборів (2014, 2019), а також у контексті міжнародної підтримки України.

- Корупція (*corruption*).
- Походження: лат. *corruptio* (псування, хабарництво).
- Вживання: антикорупційні реформи, розслідування.
- Приклад: «НАБУ затримало чиновника за корупцію на мільйони» (УНІАН, 2023). «Корупція в ЄС: скандал з Qatargate у Європарламенті» (Politico, 2022). Стабільно високий рівень через антикорупційні реформи, розслідування (НАБУ, САП) та скандали (Панамські документи, справи Офісу президента).

2. Економіка та бізнес.

- Інфляція (*inflation*).
- Походження: лат. *inflatio* (роздуття).
- Вживання: макроекономічні звіти, наслідки війни.
- Приклад: «Інфляція в Європі досягла рекордних 10% через війну» (Financial Times, 2022). «НБУ сповільнив інфляцію до 9% у 2023 році» (Економічна правда, 2023).

- Різкі спади та зростання: високе вживання у 2014–2015 (валютна криза), 2020 (COVID), 2022–2023 (війна).

- Інвестиції (*investment*).
- Походження: лат. *investire* (одягати, вкладати).
- Вживання: відновлення економіки, залучення капіталу.
- Приклад: «Іноземні інвестиції в Україну впали на 40% через війну» (Forbes UA, 2022). «Китай збільшує інвестиції в Африку» (Bloomberg, 2021). Активізація після 2016 року (реформи), зріст у 2021–2023 (відновлення після COVID, плани реконструкції).

- Транспарентність (*transparency*).
- Походження: лат. *transparens* (прозорий).
- Вживання: вимоги до влади, боротьба з корупцією.
- Приклад: «Уряд запустив портал «Дія» для транспарантності послуг» (LB.ua, 2020). «ЄС вимагає більшої транспарантності від Big Tech» (The Guardian, 2021).

- Популярність: зросла через відкритість державних закупівель (ProZorro), е-декларування.

3. Технології та цифровий простір.

- Інновації (*innovation*).
- Походження: лат. *innovatio* (оновлення).
- Вживання: стартапи, ІТ-сектор, держпрограми.
- Приклад: «Україна увійшла в топ-50 країн за інноваціями» (NV, 2021). «Інновації в AI перевертають світ» (Wired, 2023). Стабільний ріст через держпідтримку (Startup Ukraine, Diia City).

- Діджиталізація (digitalization).
- Походження: лат. digitalis (пальцевий, від digitus – палець).
- Вживання: перехід на електронні послуги.
- Приклад: «Діджиталізація послуг зменшила корупцію в Україні» (ЕП, 2022). «ЄС інвестує €7 млрд у діджиталізацію» (Euronews, 2021). Різкий стрибок після 2020 (COVID, запуск «Дії»), продовження тренду у 2022–2024 (е-послуги під час війни).

4. Медичні терміни.

- Вакцина (vaccine).
- Походження: лат. vacca (корова, через історію з віспою).
- Вживання: масові щеплення, дискусії про ефективність.
- Популярність: пік у 2020–2021, потім різке зниження.
- Пандемія (pandemic).
- Походження: грец. pandemos (вселюдний), але через латинську традицію.
- Вживання: 2020–2022 роки.
- Приклад: «COVID-19: світ охопила пандемія» (BBC, 2020).
- Вірус (virus).
- Походження: лат. virus (отрута).
- Вживання: COVID-19, кібербезпека.
- Приклад: «Вірус Monkeypox визнаний загрозою» (CNN, 2022). Різкий сплеск у 2020–2021 (COVID-19), потім спад.

5. Медіа та комунікації.

- Інформація (information).
- Походження: лат. informatio (роз'яснення).
- Вживання: фейки, пропаганда, медіаграмотність.
- Популярність: стабільно високе вживання через інфовійну, фейки, кібератаки.
- Соціальні мережі (social media).
- Походження: лат. socius (товариський) + medium (засіб).
- Вживання: вплив на суспільство, маркетинг.
- Приклад: «TikTok став найпопулярнішою соцмережею серед молоді» (The Verge, 2023).
- Популярність: постійне зростання через медіаспоживання, інфовійну (Telegram, Twitter/X як основні джерела новин).

6. Юриспруденція.

- Санкції (sanctions).
- Походження: лат. sanctio (наказ, покарання).
- Вживання: міжнародний тиск на РФ після 2014 року.
- Приклад: «Світ запровадив санкції проти РФ через війну» (The New York Times, 2022). «Санкції проти Білорусі посилюються» (Deutsche Welle, 2021).
- Популярність: активне вживання з 2014 (проти Росії), новий пік у 2022–2024 (міжнародні обмеження). Стабільно високий рівень з 2022.
- Конституція (constitution).
- Походження: лат. constitutio (устрій).
- Вживання: реформи, євроінтеграція. Зростання у 2016 (децентралізація), 2019 (зміни до Конституції щодо ЄС / НАТО) та 2022–2024 (воєнний стан).

Латинські запозичення через англійську мову в українських медіа відображають динаміку суспільства. Вони є інструментом інтеграції в глобальний простір, але також викликають дискусії про чистоту мови. Найбільш вживані – у сферах політики, економіки та технологій, що пов'язано з викликами останнього десятиліття. Найбільш популярні слова в українських ЗМІ (2020–2024):

1. Вірус (2020). Частота вживання 12–15%.
2. Санкції (2022–2024). Частота вживання 18–22%.

3. Інфляція (2022). Частота вживання 8–10%.

4. Діджиталізація (2020–2022). Частота вживання 5–7%.

Найбільший вплив на вживання слів мали політичні події (2014, 2022), економічні кризи (2014–2015, 2022–2023), пандемія COVID-19 (2020–2021) та технологічні зміни (діджиталізація). Терміни, пов'язані з війною (санкції, інформація, конституція) та реформами (демократія, транспарантність), стали домінуючими.

Висновки. Процес запозичення латинізмів через англійську є прикладом вторинного мовного запозичення, який значною мірою формує сучасний український термінологічний простір. З огляду на глобалізаційні процеси та зростаючий вплив англійської мови, кількість таких запозичень постійно зростає, що вимагає зваженого підходу до мовної політики, стандартизації термінів та укріплення позицій питомої лексики. Англійські лексичні одиниці латинського походження стали невід'ємною частиною сучасної української мови, особливо у сферах науки, техніки, медицини, політики, економіки, юриспруденції та інформаційних технологій. Їх активне вживання є результатом глобалізаційних процесів, впливу англійської мови та міжнародної комунікації. Запозичення англійської лексики латинського походження не тільки збагачує українську мову, а й відображає сучасні суспільні потреби, зміни у світі та прагнення до міжнародної співпраці. Це свідчить про гнучкість української мови та її здатність до адаптації в умовах глобалізації, про її відкритість до світових тенденцій. Таким чином, запозичення англіцизмів латинського походження – це об'єктивний процес, який відображає інтеграцію України у світовий простір. Важливо знайти баланс між збагаченням лексики та збереженням мовної автономності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Юшук І.П. Українська мова : підручник / за ред. І. Плюща. Київ: Либідь, 2003. 640 с.
2. Клименко Н.Ф. Нові тенденції адаптування іншомовної лексики. *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі* : монографія / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. С. 227–238.
3. Клименко Н.Ф. Українська біологічна термінологія кінця ХХ – початку ХХІ ст.: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 212 с.
4. Словник української мови: у 11 т. / за ред. І.К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
5. Паньків У.Л. Історичні джерела українських лексичних латинізмів. *Studia-linguistica. Збірник наукових праць*. Вип. 5. Ч. 1. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. С. 386–391.
6. Kachru B. *The Other Tongue: English Across Cultures*. University of Illinois Press, 1992. 384 p.
7. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради. Київ: Либідь, 2011. 240 с.
8. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації); Київський національний лінгвістичний ун-т. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2003. 388 с.
9. Селігей О. П. Що нам робити із запозиченнями? Українська мова. 2007. Вип. № 3. С. 3–16; Вип. № 4. С. 16–32.
10. Національний корпус української мови (НКУМ). URL: <http://www.mova.info> (дата звернення: 17.01.2025).
11. Дані Google Trends (2014–2024 pp.). URL: <https://trends.google.com> (дата звернення: 23.02.2025).
12. Моніторинг ЗМІ за 2014–2024 pp. Українська правда, BBC Україна, DW, Економічна правда, Forbes UA.

УДК 81'373.43:747

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-36>

НОВІТНЯ ЛЕКСИКА СФЕРИ ДИЗАЙНУ ІНТЕР'ЄРУ

THE LATEST VOCABULARY IN THE SPHERE OF INTERIOR DESIGN

Жулінська М. О.,

orcid.org/0000-0001-9110-649X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов та перекладу

Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті досліджено особливості утворення, функціонування та перекладу неологізмів сфери дизайну інтер'єру, які з'явилися в англійській мові протягом останніх п'яти років.

Проаналізовано зв'язок розвитку тенденцій у дизайні інтер'єру з технологічним прогресом, змінами у культурному та суспільному житті людини, її цінностях і поглядах.

Подано короткий огляд наукових досліджень, присвячених вивченню неологізмів. Обґрунтовано актуальність та необхідність подальшого їх розгляду.

У роботі використано метод суцільної вибірки неологізмів з Кембриджського словника англійської мови.

Визначено ключові тенденції сучасного дизайну інтер'єру, які стали каталізатором виникнення неологізмів в умовах глобалізації: *еклектика, мінімалізм, естетика самовираження, прагнення до спокою*. Проаналізовано причини виникнення лексичних інновацій у сфері дизайну.

Представлено найцікавіші приклади нових слів і виразів. Виконано аналіз лексичних дефініцій для роз'яснення й витлумачення їх сенсу. Досліджено етимологію нової лексики у сфері дизайну інтер'єру. Проведено тлумачення вибраних неологізмів українською мовою.

Проведено лінгвістичний аналіз способів творення нових лексичних одиниць, серед яких найпродуктивнішим виявився блендинг, а також використовуються словоскладання та переосмислення вже існуючих слів.

Проаналізовано семантичні особливості нової лексики та її здатність відображати ключові якісні зміни у сучасних поглядах на дизайн інтер'єру, спосіб життя та цінностях суспільства, включаючи виклик традиціям і відмова від стереотипів, прагнення до простоти та індивідуальності, ностальгію за минулим і поєднання краси з функціональністю.

У дослідженні обґрунтовано важливість вивчення неологізмів сфери дизайну інтер'єру у відстежуванні змін у способі життя суспільства, трансформаціях технологічного прогресу та культурного середовища.

Ключові слова: неологізми, дизайн інтер'єру, стилі інтер'єру, блендинг, мінімалізм, еклектика.

The article explores the peculiarities of the formation, functioning, and translation of neologisms in the field of interior design that have appeared in the English language over the past five years.

The connection between the development of trends in interior design and technological progress, changes in the cultural and social life of individuals, their values, and views has been analyzed.

A brief overview of scientific research dedicated to the study of neologisms has been presented. The relevance and necessity of their further consideration have been substantiated.

The study employs the method of continuous sampling of neologisms from the Cambridge Dictionary of English. The key trends in contemporary interior design that have become a catalyst for the emergence of neologisms in the context of globalization have been identified: *eclecticism, minimalism, the aesthetics of self-expression, and the desire for tranquility*. The reasons for the emergence of lexical innovations in the field of design have been analyzed.

The most interesting examples of new words and expressions have been presented. An analysis of lexical definitions has been performed to clarify and interpret their meaning. The etymology of new vocabulary in the field of interior design has been investigated. An interpretation of the selected neologisms into Ukrainian has been provided.

A linguistic analysis of the word-formation processes of new lexical units has been conducted, among which blending proved to be the most productive, along with compounding and the reinterpretation of existing words.

The semantic features of the new vocabulary and its ability to reflect key qualitative changes in contemporary views on interior design, lifestyle, and societal values, including challenging traditions and rejecting stereotypes,

the pursuit of simplicity and individuality, nostalgia for the past, and the combination of beauty and functionality, have been analyzed.

The study substantiates the importance of examining neologisms in the field of interior design in tracking changes in society's way of life, transformations in technological progress, and the cultural environment.

Key words: neologisms, interior design, interior styles, blending, minimalism, eclecticism.

Постановка проблеми. Глобалізація та технологічний прогрес – це два тісно пов'язані процеси, які взаємодіють та впливають один на одного. Розвиток технологій в умовах глобалізації впливає на усі суспільні сфери, включаючи соціальні явища, культурні процеси та спосіб життя й мислення людини. Взаємозв'язок процесів глобалізації та технологій здійснює, своєю чергою, потужний вплив на динаміку мови, яка постійно розвивається і змінюється. Виникають нові поняття, які потребують нових найменувань.

Дизайн інтер'єру також є динамічною галуззю, яка постійно розвивається під впливом технологій та соціальних змін в умовах глобалізації, в результаті чого постійно виникають нові тенденції та стилі, які потребують нових назв. З'являється величезна кількість неологізмів у досліджуваній сфері. Відповідно, постає потреба вивчення способів їх утворення, шляхів перекладу, впливу на збагачення лексичного складу англійської мови, ролі неологізмів у віддзеркаленні життя суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зростаючий інтерес сучасної лінгвістики до різних аспектів вивчення неологізмів спричинив появу великої кількості досліджень лексичних інновацій у соціолінгвістичному, когнітивному, та прагматичному аспектах (І. В. Андрусак, Ю. А. Зацний, С. М. Єнікеєва, Р. К. Махачашвілі, В. І. Карабан, Г. Барбатсіс, Д. Крістал, Д. Герберг, А. Іскольд, Т. Шиппан).

Проте, вивчення новітньої англійської лексики різних сфер життя суспільства, особливостей фіксації, аналізу, класифікації та систематизації нових слів та виразів, їх тлумачення та перекладу залишається проблемою. Постає також необхідність розгляду впливу екстралінгвальних чинників на лексичний склад сучасної англійської мови, розробки універсальної методології дослідження неологізмів та комунікативно-прагматичних особливостей інтернет-мережі.

Мета дослідження. Метою даної роботи є вивчення причин утворення та особливостей функціонування неологізмів сфери дизайну інтер'єру, які виникли й закріпилися в англійській мові протягом останніх п'яти років.

Виклад основного матеріалу. Дизайн інтер'єру – галузь, яка постійно еволюціонує, відображаючи трансформації в технологіях, поглядах і цінностях суспільства, естетичних уподобаннях. Цей напрямок має довгу історію від давніх часів, від перших спроб створення комфортного простору, коли люди прикрашали свої печери, до сучасних інтер'єрів у мегаполісах. Тенденції та стилі у дизайні розвиваються разом зі змінами у всіх сферах життя, вони стають цілісними концепціями, що відображають погляди та смаки, атмосферу та настрій. Технології є найпродуктивнішим впливом на розвиток дизайну інтер'єру, вони змінюють уявлення людини про зручності та комфорт, поєднання естетики та функціональності, та, навіть, турботу про довкілля.

Постійний розвиток сфери дизайну інтер'єру сприяє виникненню нових трендів, стилів і понять, що відображається у появі лексичних інновацій в сучасній англійській мові. Часто такі неологізми не мають прямих аналогів в українській мові.

Глобалізація і взаємопов'язаність світу, переплетіння різних культур суттєво впливає на всі сфери життя суспільства, і дизайн інтер'єру не є винятком. З'являються нові тренди в оформленні житла, створюються стильні та унікальні види інтер'єру, що породжує необхідність номінації нових понять.

Розглянемо головні тенденції в дизайні інтер'єру в умовах глобалізації та нові поняття, які стали джерелом виникнення лексичних новоутворень.

Еклектика є ключовою тенденцією в сучасному дизайні інтер'єру: спостерігається поєднання в одному просторі елементів різних культур та епох. Це може бути мікс скандинавської лаконічності та східних мотивів, мінімалістичних елементів і вінтажних меблів, абсолютно різних кольорів, текстур і стилів. Так, наприклад, виникло нове поняття **Japandi** (blend of Japanese and Scandi (Scandinavian)) – змішування японського та скандинавського стилів, характерними рисами якого є натуральні матеріали, функціональність, мінімалізм та світлі кольори [1; 2]. Або **industrial chic** – поєднання елементів промислового дизайну з елементами шику (матеріалами для оздоблення слугують метал, цегла бетон та відкриті труби) [1; 3].

Тенденція на змішування несумісних раніше речей стала поштовхом для створення неологізму **kitschen** (blend of kitsch + kitchen) – тренд на незвичайне і цікаве оформлення кухонь, використовуючи яскраві кольори та поєднання предметів різних стилів. Ексцентричне поєднання кітчу та кухні для створення химерного стилю унікальної, характерної кухні відображає прагнення до індивідуальності та авторського підходу, який підкреслює особистість та історію [1].

Прагнення поєднання класичної елегантності та сучасного стилю сприяло виникненню цілої низки лексичних інновацій. Наприклад, **Grandmillennial** – стиль оздоблення будинку, який поєднує старомодні предмети з сучасними [1]. Термін, введений Еммою Базіліан ще у 2019 році в House Beautiful, описує відродження традиційних класичних стилів старих часів: «грандміленіали мають прихильність до тенденцій дизайну, які в основній культурі вважаються застарілими (як в будинках з фільмів «Сам удома» та «Батько нареченої»». Хоча в самому цьому стилі немає нічого нового, новим є захоплення ним та зростаюча популярність.

Наступна лексична інновація також демонструє жагу до простої та сучасної естетики та ностальгією за епохою арт-деко. **Grandpa chic** – спосіб декорування та меблювання житла з використанням темних кольорів та старих якісних меблів. Тобто це суміш ностальгії за минулим та сучасного дизайну [1]. Відродження ностальгічних тенденцій і повернення до більш традиційного дизайну, яке стало з'являтися у 2023 році, спричинило появу цього стилю, і, як наслідок, сприяло виникненню неологізму **grandpa chic**. Цей тренд в дизайні є втіленням невимушеної естетики, комфорту, відсутності претензій і невимушеності, який нагадує старовинні клуби спілкування [4].

Або **hipstoric** (blend of hip + historic) – спосіб поєднати старі меблі з сучасним стилем. Це новий тренд домашнього декору, популярна зараз еклектична естетика, в якій простежується поєднання старовинних елементів та сучасного дизайну [1].

Мінімалізм, як стиль, для якого ключовими характеристиками є простота, функціональність і лаконічність, залишається у тренді серед сучасних тенденцій у дизайні інтер'єру. Серед факторів, що сприяють його популярності, базовими є створення спокійної атмосфери, відчуття розслаблення та концентрації завдяки відсутності зайвих деталей; візуальне розширення простору та легкість у догляді; фокус на важливих речах. Так, наприклад, виникло поняття **clutter-free** – дизайн у стилі «мінімалізм», метою якого є позбавлення всього зайвого для створення відчуття простору та легкості [1].

Розглянемо приклади неологізмів, які виникли на тлі мінімалістичного стилю. **Narnia pantry** («комора Нарнії») – невелика кімната, до якої можна потрапити через двері на кухні, використовується для зберігання їжі, приладів тощо [1]. Іншими словами, це прихована підсобна кімната для зберігання кухонного приладдя та речей, що сприяє позбавленню всього зайвого для створення статусу «невидимої кухні». Цікавою виявляється історія утворення даного неологізму, оскільки *Narnia* – уявна країна дивних людей і тварин, що розмовляють, у серії із семи дитячих книг (які іноді їх називають «Хроніки Нарнії») К. С. Льюїса. У першому з них, «Лев, відьма та шафа» (1950), четверо дітей потрапляють до Нарнії через стару велику шафу для одягу [5].

Або **invisible kitchen** – стиль кухні, де техніка, аксесуари та інші предмети заховані всередині великих шаф, що робить кімнату більш просторою. Отже, кухні-невидимки – це міні-

малістичний кухонний тренд, у якому звичайні частини кухні розміщуються поза полем зору, часто в шафах на всю висоту [1].

Аналогічним прикладом є **appliance garage** – шафа на кухні, яка використовується для зберігання обладнання, яке зазвичай зберігається на робочій поверхні (наприклад, міксер, тостер, кавоварка тощо). Такі шафи для побутової техніки бувають різних форм, розмірів і конструкцій, вони можуть бути класичними або сучасними за своїм виглядом і, як правило, розроблені, щоб поєднуватися з іншими кухонними блоками в просторі [1].

Цікавим прикладом є також **minimaluxe** (blend of *minimalism* + *luxury*) – тенденція використання невеликої кількості високоякісних предметів простих форм і нейтральних кольорів для створення просторого, елегантного вигляду у вашому домі. Це абсолютно нова тенденція дизайну, яка формується з 2020 року і метою якої є усунення візуального безладу для відчуття комфорту і спокою [1].

«Красива корисність», функціональність, естетика абсолютно без надмірностей, яку ми всі потребуємо зараз, сприяли виникненню лексичної інновації **beautility** (blend of *beauty* + *utility*) – спосіб прикрасити та обставити свій дім так, щоб усе в ньому виглядало практичним і корисним, а також красивим, без зайвих чи непотрібних прикрас [1].

Естетика самовираження стала ще однією тенденцією дизайну інтер'єру, сутність якої полягає у демонстрації вподобань і характеру власника житлового простору. Так, нещодавно з'явився абсолютно новий тренд у TikTok, на тлі якого виникло нове словосполучення **bookshelf wealth** – наявність великої кількості книжкових полиць, наповнених книгами та іншими предметами (твори мистецтва, аксесуари та пам'ятні речі) [1]. Неологізм набув шаленої популярності та викликав багато дискусій. Деякі експерти з дизайну інтер'єру припускають, що цей напрямок є демонстрацією того, що суперечить тенденціям і «багатство книжкових полиць» означає прагнення власника наповнити дім прекрасними предметами, дійсно цінними для нього і які він збирав роками. Часто неологізм *bookshelf wealth* згадують у зв'язку з фільмом Ненсі Мейерс, в якому був показаний теплий декор із затишними, але класичними меблями та, особливо, книжковою полицею від підлоги до стелі, яка демонструє величезну колекцію власника. Інші професіонали з дизайну та користувачі соцмереж вважають, що багатство книжкових полиць не стільки пов'язане з читанням, скільки звичайним старим багатством [6].

Інший приклад **loud luxury** – стиль декорування вашого будинку, де меблі або декор привертають багато уваги та виглядають дуже дорого [1]. Нова лексична одиниця виникла як протилежність словосполученню *quiet (silent) luxury* – добробут без необхідності його демонструвати. Навпаки, суть «гучної розкоші» полягає в безсоромно сміливому, розкішному, кричущому, екстравагантному стилі, який стандартно супроводжується компліментами, заздрістю і цікавістю [7].

Або **clustering** – тенденція демонстрації кількох невеликих предметів у групі як спосіб декорування кімнати [1]. Неологізм виник на основі вже наявного слова *clustering* (об'єднання, групування, скупчення) і набуло нового значення у сфері дизайну інтер'єру – тренд, який дозволяє обійняти свої речі, на відміну від усунення безладу чи гонитви за мінімалізмом. Цей спосіб здійснює прагнення людини розповідати свої життєві історії через речі, виставлені в домівках, подібно до книг на журнальному столику, але в набагато більшому масштабі [8].

Неологізм **dopamine decor** відображає ще одну новинку у світі інтер'єрів, він з'явився для визначення тенденції використання яскравих кольорів і візерунків у декоруванні та меблюванні, щоб зробити власників щасливішими та покращити їхнє ментальне здоров'я [1]. Декор Dopamine був натхненний тенденцією на подіумі, коли люди вирішують одягатися в різноколірний одяг, щоб підвищити свій настрій. Ця концепція набирає популярності у світі, оскільки яскраві кольори та візерунки з багатою формою та дизайном викликають радісні та позитивні емоції.

Новинкою сучасного декору є також **table gown** – дорога скатертина, як правило, виготовлена з блискучого матеріалу та багато прикрашена [1].

Також **tablescaping** – оформлення обіднього столу в дуже художній, декоративний спосіб, зазвичай для особливого випадку. Іншими словами, це мистецтво прикрашати стіл для вечери чи особливого випадку: починаючи з вибору скатертини, кольору і тематики, аж до серветок, тарілок, мисок, сільничок, перечниць і свічок, закінчуючи вазою з квітами або мискою зі свіжими сезонними фруктами [1].

Або **hural** – шпалери на одній стіні кімнати з однією великою фотографією або малюнком. Популярність шпалер для стін значно зростає, оскільки створена на замовлення фреска вважається зараз найкращим варіантом у вітальні [1].

Прагнення до спокою є ще однією сучасною тенденцією у дизайні інтер'єру. Прагнення відволіктися від напруженості сучасного динамічного життя спричинило появу нової лексичної одиниці **spathroom** (*blend of spa + bathroom*) – чиста, зручна ванна кімната, яка сприяє розслабленню. Це нова тенденція в будинках та інтер'єрах, яка спрямована на створення спа-стилю: відчуття розкоші та спокою у домашній ванній кімнаті [1].

Привертає увагу також нове словосполучення **house hushing** (*to hush – заколисувати, зам'яти, заспокоюватися, втихати, закликати до тиші, утихомирювати*) – використання блідих і нейтральних кольорів та малої кількості предметів з метою відчуття спокою і розслаблення [1]. Неологізм виник через потребу зменшення шуму, усунення безладу, забезпечення спокою та покращення емоційного добробуту в будинках [9].

Висновки. Як бачимо, дизайн інтер'єру у сучасному глобальному світі поєднує різні культури, способи життя та естетику. Яскравими тенденціями сучасного дизайну є гармонійне переплетення часто абсолютно контрастних стилів, мінімалізм та використання нових способів декору житлового простору.

Блендинг, або спосіб творення нових слів шляхом злиття частин двох або більше слів, виявився найпродуктивнішим способом утворення неологізмів англійської мови у сфері дизайну інтер'єру. Вибрані лексичні новоутворення, створені шляхом блендингу, яскраві, легко запам'ятовуються, оригінально звучать, коротко і точно передають складні поняття. Також можна спостерігати велику кількість неологізмів, утворених шляхом словоскладання і переосмислення.

Проведений аналіз лексичних новоутворень дозволяє виокреслити головні якісні зміни у дизайну інтер'єру і, відповідно, у способі життя, цінностях та поглядах сучасної людини:

- виклик усталеним нормам, традиціям та стереотипам;
- стриманість, скромність, прагнення до простоти та, навпаки, бажання проявити себе, смілива демонстрація своїх поглядів;
- яскраво виражена індивідуальність;
- ностальгія за минулим, відродження старої естетики та поєднання її з сучасними елементами;
- оновлення та переосмислення отриманого досвіду;
- прагнення до краси та функціональності.

Аналіз вибраних нових лексичних одиниць сфери дизайну інтер'єру демонструє їх здатність відображати нові явища, поняття, соціальні зміни або технології, тобто віддзеркалювати динаміку та еволюцію суспільства.

Результати дослідження підкреслюють динамічний характер лексичної системи англійської мови та її тісний зв'язок з соціокультурними та технологічними трансформаціями у сфері дизайну інтер'єру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. A blog from Cambridge Dictionary. Category: New Words. URL: <https://dictionaryblog.cambridge.org/category/new-words/> (дата звернення: 25.01.2025).

2. What is Japandi? URL: <https://shopjapandi.com/blogs/design/what-is-japandi?srltid=AfmBOoolzBoWsX0NQ4BiwOVicxS1wvDEjy7Ovovdcphe5tjKhS9wYahh> (дата звернення: 25.01.2025).
3. Industrial Chic Design: Combining Raw Elements with Elegant Style. URL: <https://www.decorilla.com/online-decorating/industrial-chic-design/> (дата звернення: 25.01.2025).
4. Grandpa Chic is a Refined and Comfy Aesthetic. URL: <https://www.bhg.com/grandpa-chic-trend-7110246> (дата звернення: 26.01.2025).
5. Where did the name “Narnia” come from? What does this name mean? URL: https://scifi.stackexchange.com/questions/244043/where-did-the-name-narnia-come-from-what-does-this-name-mean_ (дата звернення: 26.01.2025).
6. What is bookshelf wealth? Inside the controversial new design trend. URL: <https://www.independent.co.uk/life-style/tiktok-bookshelf-wealth-booktok-b2482510.html> (дата звернення: 26.01.2025).
7. The rise and rise of loud luxury. URL: <https://www.johnlewis.com/content/home/the-rise-and-rise-of-loud-luxury> (дата звернення: 26.01.2025).
8. What is ‘clustering’? We investigate the anti-minimalism trend that *lets* you display your clutter. URL: <https://www.homesandgardens.com/interior-design/clustering-trend> (дата звернення: 26.01.2025).
9. I Tried the “Hushing the House” Method on My Kitchen Cabinets and Now Want to Use It to Declutter Every Room. URL: <https://www.thekitchn.com/house-hushing-decluttering-method-kitchen-23686197> (дата звернення: 26.01.2025).

УДК 94(477-22):341.43(=161

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-37>

КОНЦЕПТ «ТВОРЧІСТЬ» У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

THE CONCEPT OF "CREATIVENESS" IN THE CONTEXT OF EUROPEAN ROMANTICISM

Завадський Ю. Р.,

orcid.org/0000-0003-3300-0771

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри іноземних мов

та методик їх навчання

Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії

ім. Тараса Шевченка

У контексті теорій, що запановували в добу романтизму, важливе місце займав концепт «творчість» як такий, що описував джерело буття та мету буття, що в свою чергу знайшло відображення в літературних текстах і філософських дослідженнях. У статті ми вивчаємо концепт «творчості» із використанням підходів, що дозволяють висвітлити теоретичні трактування літературної практики епохи романтизму у зв'язках із теорією літератури та філософією. Значна кількість праць про романтизм дозволяє заглибитися в аспекти філософсько-світоглядного, формально-мистецького, біографічного, стилістичного та компаративного характеру. Це стосується концепту «творчість», який виноситься дослідниками як фундаментальний. Ми розглядаємо тексти британського поета Персі Біші Шеллі, німецького літератора Новаліса, польського поета Юліуша Словацького, німецького філософа Іммануїла Канта, польського поета-прекурсора романтизму Антонія Мальчевського тощо. У зразках літературних текстів, програмних документів і філософських досліджень, на які ми посилаємося, прослідковується увага авторів до проблеми генезису буття загалом чи конкретного середовища особи-мовця, а це своєю чергою екстраполюється на автора: великий масив текстів співвідносних із романтизмом демонструє успадковану від попередніх літературних епох тенденцію до ототожнення персонажа й автора, а в межах одного конкретного творчого методу – до «автороцентризму» та месіанізму. Ми наголошуємо на ключових аспектах розуміння «творчості» в контексті філософії романтизму: «творчість» як механізм генерування буття розглядається як багата я технологія текстотворення; декларований універсалізм «творчого» процесу проектує розуміння креації культурного краєвиду на перебіг психічних процесу окремого «я»; форма є продуктом взаємодії реципієнта із повідомленням.

Ключові слова: романтизм, творчість, поезія, теорія літератури, філософія.

In the context of the theories that prevailed in the Romantic era, the concept of 'creativity' had an important place as one that described the source of being and the purpose of being, which, in turn, was reflected in literary texts and philosophical studies. In the article, we study the concept of 'creativity' using approaches that allow us to highlight interpretations of the literary practice in relation to literary theory and philosophy. A significant number of works on Romanticism allow us to delve into the aspects of philosophical and ideological, formal and artistic, biographical, stylistic and comparative nature. This applies to the concept of 'creativity', which is considered by researchers to be fundamental. We examine texts by Percy Bysshe Shelley, Novalis, Juliusz Słowacki, Immanuel Kant, Antoni Młczyński, and others. In the samples of literary texts, programmatic documents, and philosophical studies to which we refer, we can trace the authors' attention to the problem of the genesis of existence in general or the specific environment of the speaker, and this, in turn, is extrapolated to the author: a large array of texts correlated with Romanticism demonstrates the tendency inherited from previous literary epochs to identify the character and the author, and within one particular method it ways to "author-centrism" and messianism. We emphasise the key aspects of understanding 'creativity' in the context of Romantic philosophy: 'creativity' as a mechanism for generating being is seen as a rich textual technology; the declared universalism of the creative process projects the understanding of the creation of a cultural landscape onto the course of the mental processes of the individual self; form is the product of the recipient's interaction with the message.

Key words: romanticism, creativity, poetry, literary theory, philosophy.

Постановка проблеми. Докорінна відмінність романтизму від класицизму та суміжних, позначених зображальною утилітарністю та прикладовістю, напрямків у великій мірі полягає в акцентуванні «творчості» як альтернативного буття. «У ранніх роботах Шеллінга людина в її стосунках з природою характеризується наскрізною рисою творчості. Людська свідомість є результатом творчості природи, і, в свою чергу, наше становлення як свідомості природи – це пригода, одухотворена людською творчістю» [1, с. 32].

У цій розвідці ми розглядаємо концепт «творчості» у теоретиколітературному та філософському контекстах з огляду на глибинний характер проблеми для напрямку романтизму та маємо намір накреслити його значущість для наступних етапів розвитку літератури, мистецтва та філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення проблеми буття й творчості близько підходили українські дослідники Скринник М. А., Паласюк М. І., Сініцина А. В., Маркова М. В., Чуловський Б. С. Незмірно ширше і глибше вивчили дану проблематику іноземні дослідники, і ми назвемо лише окремих із них, які зосередилися суто на питанні «творчості»: Метью Купер, Марія дель Пілар Браво, Г'ю Гонер, Ейдан Дей. У дослідженні ми застосовуємо дослідницький апарат, запропонований теоретиками напрямку, а також сучасних філософів культури.

Мета дослідження. Наша мета – зібрати ключові дані про концепт «творчості» в розумінні митців-романтиків, а разом із тим співвіднести його із сучасним розумінням творчого процесу (творення тексту, естетичної комунікації, епістемології) задля формування первинного інструментарію для дослідження багатого доробку літераторів-романтиків в рамках роботи Міжкафедральної науково-дослідної лабораторії «Життя та творчість Юліуша Словацького та Томаша Падури у культурному просторі Кременця» КОГПА ім. Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Зрозумілий сучасному реципієнтові модернізм у його ранній симптоматиці виявляє спорідненість із європейським романтизмом – в його час непомітну, проте всеохопну тенденцію, а в нашій ретроспекції – одну з найвиразніших епох європейської культури, яка оформила світоглядно, естетично й формально слов'янські літератури в тих аспектах, які найбільш впізнавані й впливові до сьогодні. Доречно було би зупинитися на тих естетичних категоріях, які практика і теорія раннього модернізму успадкувала від романтиків. Одна з найважливіших рис романтизму як парадигми художності – це особливе акцентування ролі «творчості» та ролі «творця», який творить «альтернативне» буття: «У центрі романтичної естетики – творчий суб'єкт, геній, переконаний в універсальності свого персонального бачення дійсності» [2]. Романтики досліджували природу творчості як таку, адже саме ця «творчість» стає однією з центральних тем їхнього мистецтва. Романтизм «рішуче відкидав раціоналізм як обмеження для уяви, творчості та мистецької автономії» [3, с. 139].

Таке розуміння літературної творчості було новим після декларування жанру як зразка, що вносить у хаос буття порядок завдяки кодифікованим правилам. Саме з часів романтизму «містичний» стан творчості, що передуює натхненню, стає основною темою, яка підлягає дослідженню засобами, що доступні мистцям і теоретикам мистецтва. Практичне вміння відходить на другий план, поступаючись місцем натхненню та медитації. У романтизмі можна виявити ключові тенденції, що накреслили головні пошуки раннього модернізму Європи, котрі були присутні в культурі та впливали на формування наступних зрушень у мистецтві України.

Важливо усвідомлювати концепт «творчості» як входження в парадиз – простір достоту святий. Персі Біші Шеллі 1821-го року написав в есеї «На захист поезії» (переклад наш – Ю. З.): «Поети – це ієрофани несподіваного натхнення; дзеркала гігантських тіней, які майбутнє відкидає на сьогоднішній день; слова, які виражають те, чого не розуміють; сурми, які співають до бою, але не відчувають того, що надихають; вплив, який не рухається, але рухає. Поети – невизнані законодавці світу» [4]. У цьому випадку «бог» – головний творець, натомість автор – часто трактується як медіум, адже пише лише те, що почув.

Але можлива й інша творча стратегія, коли автор декларує самого себе як джерело трансцендентного, а Новалис цю ідею формулює, «оголошуючи про знищення фізичних цінностей, проголошуючи душу вищою за речі, що сприймаються, а внутрішній дух – тим алегоризмом, в якому

виробляються всі предмети. Із майже зухвалою свіжістю Фіхте наголошується на переоцінці всіх цінностей: те, що було «просвітництвом», тепер мало називатися дріб'язковістю; «античні грубощі» мали шануватися як глибше сприйняття істини; «вишукана література» мала вважатися легковажною річчю. Фіхте звернувся із закликом до молодих людей, особливо до юнаків, як до тих, хто єдиний здатен досягнути сенс науки і поезії» [5] (переклад наш. – Ю. З.).

Приковує увагу особливий текст Юліуша Словацького, польського поета-романтика, який не став досі відомий українському читачеві. Авторська концепція походження «буття» в креаціоністському дусі, цікава водночас своєрідним автороцентризмом, який можемо, безсумнівно, окреслити як відмінну рису поетової манери. Відносно невелика за обсягом поема, яка називається польською «*Genezis z Ducha*» («Буття із Духа» – Ю. З.), відкриває наповнений символізмом краєвид поетової філософії. Адекватний науковий підхід дослідження цього тексту, підкреслимо, вимагає ірраціонального досягнення сенсу цього тексту, який прямує до опису «початку» й «кінця». Метафізичні й містичні віднесення, якими надуживав Ю. Словацький, є суттєвим епохальним симптомом: «твір з погляду автора найважливіших з-посеред усіх, які коли-небудь він написав, адже ж містить він Альфу й Омегу світу» [5, с. 3], – за свідченням Вінцентія Лютославського, автора передмови до видання поеми 1903 року, саме так окреслив значення цього тексту сам автор перед смертю в рукописі, що вперше побачив світ аж 1874 року у Львові. В. Лютославський додає: «Увійшовши в сфери духовного буття, а яких свідомість найвиразніше відокремлюється від особистості, цей сонячний і всесильний володар не турбувався про зовнішнє – ненастанно прагнув до вираження найглибших правд, досягнутих у яснобаченні Духа, і тому в кожному наступному творі повторювався: перетворював зміст в один спосіб, не прагнучи підлягати давнішим вимогам формальної досконалості – радше спираючись на безпосередню вібрацію, що передавала внутрішній рух духу» [5, с. 21].

Відповідно до термінології, прийнятої Кантом, слід використовувати термін «трансцендентність», оскільки йдеться про явища, які є об'єктами раціонального пізнання. Однак і в Канта зустрічається змішання термінів «трансцендентне» та «трансцендентальне». У цьому контексті мається на увазі зв'язок цього поняття з філософсько-естетичною традицією, закладеною Кантом, Шеллінгом і західноєвропейськими романтиками. Романтики звертають насамперед увагу на стан «іншого обуття» автора-творця (згадаймо знову Ю. Словацького та його поему) і на можливість переживання містико-езотеричного досвіду, тим самим поняття «трансцендентного» вже виводиться за рамки теорії пізнання в духовну практику. У романтизмі об'єктивне розумілося двояко – як релігійно-естетичне і як естетичне поняття.

Жак Дерріда: «Писати – розсіювання – чи не означає це брати до уваги кастрацію (з усією його системою й у відповідності до дивної арифметики, вами щойно згаданої), знов уводячи до гри її статус означуваного або трансцендентального означального (бо буває й трансцендентальне означальне, наприклад, фалос як корелят першого означуваного, кастрація та потяг до матерії), останній притулок будь-якої текстуальності, центральну істину або істину в останній інстанції, семантичне повне й незамінне визначення цієї зароджуючої (розсіюючої) порожнечі, до якої впущено текст» [6, с. 143]. Європейський романтизм не мислиться поза текстом як плід європейської культури, а через текст отримує мандат на «буття», описуючи лише космос «у тексті», але не «поза текстом», претендуючи водночас на істину чи технологію впливу на буття «поза текстом».

У теорії романтизму – а потім і раннього модернізму – центральним елементом творчості стає сам момент генерування творчої енергії в результаті вибору ціннісної орієнтації поза межами суб'єкта або ідентична із суб'єктом. Це глибокий суб'єктивізм, який бачиться ефективною когнітивною (у межах метафізичних здогадок) технологією. Наукове узагальнення зайве в цьому контексті, проте сумнів усе ж залишається точкою відліку будь-якого пошуку, навіть стаючи у виразно «романтичному» сенсі свідомою помилкою, яка має ознаки неминучості.

В цьому аспекті згадується поема «Марія. Українська повість» прекурсора польського романтизму Антонія Мальчевського. Поет інтуїтивно чи свідомо ставить виразний акцент на тій самій

неминучості. Його «повість» пересипана психологізованими краєвидами, що поглиблюють свій типовий «романтичний» характер із моторошним усвідомленням їхньої суб'єктивності. На нашу думку, що обґрунтована триразовим прочитанням поеми, таємниця «моторошності» цієї поеми полягає в зображенні радше краєвидів психічного. У свою чергу ці «краєвиди» відштовхують чи навіть лякають суб'єктивною сліпоту персонажа, з котрим реципієнтові доводиться ідентифікуватися, перед нездоланною неминучістю. Кілька разів повторені рядки чітко фіксуються в досвіді читання, формуючи своєрідну афірмацію смерті: «Бо смерть змітає усе на світі, / Хробак дістане і в буйнім квіті» [7, с. 121]. І тут повернемося до карколомної цитати з Жака Дерріда, з якої проглядається насильство тексту, для якого семантичне визначення стає омріяною печерою безпеки.

Типологію літературного процесу не можна будувати лише на основі аналізу поетики, адже поле зору дослідника обмежується дослідженням форми як даності тексту, доводиться обирати певні риси як типові чи нетипові, і сам цей вибір залишається методологічно неописаним. Ціннісний вибір романтизму визначає загальну креативну стратегію, яку традиційно стосується вибору предмета естетичного освоєння, його візії, структури самого творчого акту та принципів формотворення й формулювання естетичного повідомлення.

На відміну від очевидної детермінованої подібності між чистими циклами і площинами або причинно-наслідкових відношень між громом і блискавкою, символічне ставить розрізнені детерміновані образи в аналогічний зв'язок. Це робить їхні позірно спільні принципи осмисленими. Ідеї можуть бути відображені або опосередковано представлені через символ ув один ряд, що здатне породжувати в свою чергу інші образи. Незважаючи на те, що умовою обмеженої здатності до репрезентації є те, що «я» залишається в часопросторі людської перспективи, символічна рефлексія відкриває можливість для представлення інтелектуальних ідей за межами людського горизонту. Адже в режимі символічної рефлексії «я» розмірковує над загальними умовами, які породжують схеми тієї ж «творчості», котру так плекають філософи романтизму. У символічній рефлексії порівнюються різні образи та їхні зв'язки з ідеями.

Тобто символічне відображення ідей може бути лише опосередкованим. Кант пише: «Сила судження виконує подвійне завдання, по-перше, застосовуючи концепцію до предмета чуттєвої інтуїції, а потім, по-друге, застосовує просте правило рефлексії цієї інтуїції до зовсім іншого об'єкта, з яких перший є лише символом» [7]. Спочатку ми повинні схематизувати принаймні два поняття, а потім відбувається своєрідне обернення, в якому два різні схематизовані образи ставляться в аналогічне відношення до їхніх спільних принципів, щоб відобразити їхню надчуттєву ідею.

Extremum «творчості» можна описати у різний спосіб: естетична активність проявляє себе у вольовому авторському зусиллі в напрямку створення форми; в підпорядкуванні автора «архітектонічному завданню», що обумовлене необхідністю втілити у творі якийсь ідеальний *είδος*.

Концепція невербального матеріалу, що існує понад текстом, як *είδος*, а ймовірно передусім самому тексту, видається ключовою в розумінні від природи затуманеної теорії романтизму. Питання ставиться рубя: чи в силі теорія окреслити типи й межі тогочасної візії мистецтва без звернення до феномена людської «духовності» і форм «буття» та «творчості».

Позиція автора-творця з погляду вольності формотворчості та неминучості вищій силі чи її цінностям має бути досліджена на ранньому етапі процесу текстотворення: до того, як *είδος* почав втілюватися в матеріальну форму чи на так званому кінцевому етапі, коли *είδος* набув форми та в готовому стані стає елементом автокомунікації реципієнта. Ми пробачимо самі собі важкий гріх припущення про існування «готового» тексту, маючи на думці, для прикладу, текст, що потрапив у поле зору читача в певний час у певному місці, і був прочитаний в усій складності культурного «тут і зараз».

Форма переживається як зумовлене ціннісними оцінками ставлення до повідомлення як частини рецепції та змісту цього повідомлення, які переживаються естетично. Форма не зводиться до поняття організації матеріалу. Романтизм дивним чином репрезентував спектакль перебігу психічних процесів як «зовнішній» за природою всесвіт, тобто існування поза людським досвідом. Коли ж увесь опус романтизму відбувався в психічному нутрі, і про цю «таєм-

ницію» годі говорити як про таємницю, адже приховувати її не мали наміру ні теоретики, ні практики. Кант про цю ситуацію радикально констатує: «Що ж нас дивує в стосунку цих принципів, і що нас переконує, це таке: вони видаються трансцендентними, і навіть такими вони навіть містять ідеї, яким належить слідувати в емпіричному застосуванні розуму, який у свою чергу може слідувати лише асимптомно, як це було, між іншим, гіпотетично представлено без віднесення до ідей, відтак ці принципи, наче синтетичні самі собою зрозумілі аксіоми, все ж мають об'єктивну, хоч і не детерміністичну, цінність та служать мірилом ймовірного досвіду, і можуть навіть добре прислужитися, як евристичні принципи на шляху їхнього розпрацювання; і ніхто не здатен на застосування трансцендентної дедукції, яка завжди виявляється неможливою в стосунку до ідей» [9].

Форма є вираженням активного ціннісного відношення автора-творця і того, хто сприймає, до змісту; і форму, безсумнівно, творить реципієнт щоразу під час акту сприймання, як і всі моменти твору, в яких він може відчутти себе, свою ціннісно відносну активність, що належить до змісту. Форма як відношення чи функція, проте ніколи не як річ, диктує необхідність матеріальної структури та логіки естетичної взаємодії. Естетичний аналіз передбачає дослідження системи ціннісних відносин (чи функцій). Ці ціннісні інтенції реалізуються в формі на різних етапах.

Висновки. У загальному вигляді специфіка естетичної діяльності в романтизмі та ранньому модернізмі спільна та визначає аспекти цієї діяльності. Креативну стратегію романтизм розглядає, починаючи зі стадії до тексту: це те, що зазвичай описувалося як суб'єктивна робота натхнення чи уяви, проте цей етап неминуче присутній у творі. Текст для романтизму – лише спосіб зовнішнього виявлення художності як особистісно-внутрішнього феномена, як реальності креативної авторської свідомості. При цьому ми цілком усвідомлюємо, що в такому випадку та за допомогою доступної термінології творчий процес раціоналізується й описується лише з того боку, який доступний логічній мові. Шеллі: «Поезія, як уже було сказано, відрізняється в цьому відношенні від логіки тим, що вона не підлягає контролю активних сил розуму, і що її народження і повторення не мають необхідного зв'язку зі свідомістю або волею» [4].

Підсумовуючи, наголосимо на ключових аспектах розуміння «творчості» в контексті філософії романтизму: «творчість» як механізм генерування буття де-факто розглядається як багата я випрацювана технологія текстотворення; декларований універсалізм «творчого» процесу виявляє свій оманливий характер та проектує розуміння креації культурного краєвиду на перебіг психічних процесу окремого «я»; форма є продуктом взаємодії (розуміння) реципієнта із повідомленням, а не усталена й незмінна одиниця в складі комплексу подразників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Cooper Matthew James. Schelling's Aesthetic Ecology: From Poetic Consciousness to Tragic Phronēsis : дис. ... Doctor of Philosophy : 09.00.03. Irvine, 2023. 150 с.
2. Hatfield James Taft. The Early Romantic School. *The German Classics of the Nineteenth and Twentieth Centuries*. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/12060/pg12060-images.html> (дата звернення: 02.04.2025).
3. del Pilar Bravo María. Literary creation and the supernatural in English romanticism. *Gist: Education and Learning Research Journal*. 2007. № 1. С. 138–143.
4. Shelley Percy Bysshe. A Defence of Poetry. *Poetry Foundation*. URL: <https://www.poetryfoundation.org/articles/69388/a-defence-of-poetry> (дата звернення: 02.04.2025).
5. Lutosławski, Przedmowa wydawcy. *Julisz Słowacki. Genезis z Ducha. Pierwsze wydanie krytyczne*. Kraków, 1903. С. 3–22.
6. Дерріда Жак. Позиції / пер. з фр. В. Шовкун. Київ : Основи, 1994. 160 с.
7. Мальчевський Антоній. Марія: українська повість / Пер. з польськ. С. Шевченко. Львів : Каменяр, 2016. 199 с.
8. Kant Immanuel. Critique of Pure Reason. URL: <https://philocyclevl.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/10/kant-critique-of-pure-reason-cambridge.pdf> (дата звернення: 02.04.2025).
9. Day Aidan. Romanticism. London, 2011. 232 с.
10. Honour Hugh. Romanticism. New York, 2018. 415 с.

УДК 82.09(821.161.2–3'06)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-38>

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ У ДІАСПОРНІЙ КРИТИЦІ: РИСИ ПСИХОПОРТРЕТУ

MYKOLA KHVYLOVYI IN DIASPORA CRITICISM: FEATURES OF THE PSYCHOLOGICAL PORTRAIT

Козарь Д. В.,

orcid.org/0009-0008-9308-937X*аспірант кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка*

У статті досліджується постать Миколи Хвильового з позицій психобіографічного підходу. Внаслідок ідеологічної цензури ім'я письменника довгий час залишалося під забороною, що призвело до втрати або приховування значної частини біографічних і архівних матеріалів. Особливу увагу приділено діаспорній літературній критиці, яка, попри обмеженість джерел, здійснила перші спроби дослідження психопортрету митця. У центрі аналізу праці таких дослідників, як О. Ган, Д. Донцов, Г. Костюк, Є.Маланюк, які акцентували на темпераменті, внутрішніх конфліктах, естетичних засадах і світоглядних дилемах Хвильового. Щедрий матеріал для створення психопортрету письменника дав, зокрема, О. Ган, котрий у своїй праці першим розповів про родину митця й простежив витoki його темпераменту (бентежність і пристрасність). Такі поведінкові риси були притаманні його дідові по материній лінії і батькові.

Г. Костюк презентував міркування щодо войовничості Миколи Хвильового, яка насамперед асоціюється з його публіцистичною творчістю (памфлети), участю в літературній дискусії. Критик зауважує, що це була не войовничість, а швидше героїзм, що живився трагічним романтизмом як світоглядною домінантою.

Дослідниками визначено й описано ключові риси особистості письменника: холеричність, романтичність, народолубство, вітаїстичність, аристократизм духу, національний інстинкт, візіонерство. Особлива увага приділена конфлікту між національним і революційним (соціалістичним, ідеологічним) у його світогляді. Цей світоглядний конфлікт позначився на художній парадигмі Миколи Хвильового, зокрема сформував специфічний наративний дискурс його творчості – трагічний романтизм. Аналіз діаспорних студій здійснено з опорою на методологію психопортретування, запропоновану С. Михидою, що дозволяє встановити зв'язок між особистісними рисами митця і художніми особливостями його прози. У статті систематизовано здобутки діаспорної критики в контексті осмислення особистості Хвильового, що дозволяє сформулювати основу для подальших досліджень його творчості крізь призму психоаналітичного та культурно-історичного підходів.

Ключові слова: психопортрет, психобіографія, темперамент, внутрішній конфлікт, трагічний романтизм, ліричність, експресіоністичність.

The article explores the figure of Mykola Khvylovy through the lens of the psychobiographical approach. Due to ideological censorship, the writer's name was under prohibition for a long time, leading to the loss or concealment of a significant portion of biographical and archival materials. Special attention is given to the literary criticism of the Ukrainian diaspora, which, despite limited access to sources, made the first attempts to study the psychological portrait of the writer. At the center of the analysis are the works of researchers such as O. Han, D. Dontsov, H. Kostiuk, and Y. Malaniuk, who focused on Khvylovy's temperament, internal conflicts, aesthetic foundations, and worldview dilemmas. A wealth of material for constructing the psychological portrait of the writer was provided, in particular, by O. Han, who in his work was the first to describe the writer's family and trace the origins of his temperament, which he characterized as emotional turbulence and passion. These behavioral traits were inherent to his maternal grandfather and his father.

H. Kostiuk offered insights into Mykola Khvylovy's combativeness, which is primarily associated with his journalistic work (pamphlets) and participation in the literary debate. The critic notes that this was not combativeness per se, but rather heroism, nourished by tragic romanticism as a dominant worldview. Researchers have identified and described the key personality traits of the writer: choleric temperament, romanticism, love for the people, vitalism, spiritual aristocratism, national instinct, and visionary thinking. Particular attention is paid to the conflict

between the national and revolutionary (socialist, ideological) aspects of his worldview. This internal conflict influenced Mykola Khvylovy's artistic paradigm, particularly shaping the specific narrative discourse of his works – tragic romanticism. The analysis of diaspora studies is carried out based on the methodology of psychological portraiture proposed by S. Mykhyda, which allows for establishing the connection between the writer's personal traits and the stylistic features of his prose. The article aims to systematize the achievements of diaspora criticism in understanding Khvylovy's personality and to form the foundation for further studies of his work through the prism of psychoanalytical and cultural-historical approaches.

Key words: psychoportrait, psychobiography, temperament, inner conflict, tragic romanticism, lyricism, expressionism.

Постановка проблеми. Постать Миколи Хвильового (біографія, психобіографія, деталізація та опис соціального і психологічного портретів письменника) у вітчизняному літературознавстві тривалий час залишалася terra incognita з цілком зрозумілих причин. Хвильовий – не просто яскравий представник епохи Розстріляного Відродження, а фактичного ідеологічний і духовний лідер національного оновлення 1920–1930-х років, той, хто проявив не тільки національний інстинкт, але й національну волю, за Є. Маланюком, у протистоянні комуністичній ідеології. Через це його ім'я на десятиліття було вилучене з аналізів історії української літератури. Як наслідок, усі матеріали (листи, архівні документи, щоденникові записи тощо) були або втрачені, або знищені, або заховані у архівах КДБ.

Тож у вітчизняного літературознавства не було ні можливості, ні достатньо матеріалів, щоб осягти масштаби і особливості особистості Миколи Хвильового. Інша справа з діаспорною критикою. Документів, спогадів, листів і т. д. теж було небагато, але їх було достатньо, щоб розпочати справу у вивченні Миколи Хвильового як письменника, як ідеолога національного відродження, як особистості. Таким чином, саме діаспорний дискурс створив підсоння вивчення творчості митця, у тому числі для створення нарису його психопортрету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вивчення діаспорних джерел, присвячених біографії й особистості Миколи Хвильового, ставало предметом студій О. Яблонської [1] та М. Хаперської [2]. Обидві публікації носили описово-аналітичний характер.

М. Хаперська зосередилася на огляді праць, присвячених творчості Миколи Хвильового. Вона обрала ракурс осмислення дослідниками специфіки стилю митця, зокрема експресіоністичних складників його прози. Одним із акцентів, які виділила авторка, було вираження індивідуальних рис письменника у стилі.

О. Яблонська у своїй студії проаналізувала біографічний нарис Г. Костюка та зібрані ним матеріали, зокрема листи двоюрідної сестри Хвильового, які давали уявлення про натуру письменника, його характер. Дослідниця описала основні здобутки біографічної студії О. Гана, критичний нарис Р. Гармаша «Трагедія Хвильового – трагедія нашого покоління», тематичні публікації, розміщені в часописі «Орлик» (Берхтесгаден, Німеччина), побіжно згадала роботи Ю. Шевельова та інших діаспорних дослідників (В. Плюща, Ю. Бойка, В. Чапленка та ін.).

Представлені праці мали оглядовий характер і передбачали систематизацію та узагальнення діаспорних джерел, які присвячені переважно встановленню та опису біографічних етапів Миколи Хвильового. Частково згадувалися спостереження і висновки дослідників про особистість митця. Проте докладного аналізу підходів діаспорної критики до цього питання не було здійснено.

Мета дослідження. Психобіографія митця – це ключ до розуміння стилістики його творів, визначення ключових складників його художнього світу, розуміння специфіки світосприймання і світовідчуття письменника, що визначає оригінальність художнього світу. Біографічні матеріали, аналітичні висновки щодо індивідуальних якостей Миколи Хвильового, представлені у працях діаспорних учених і критиків, дозволяють визначити ключові характерологічні особливості письменника. Ці студії цінні насамперед як дослідницький матеріал.

Тож, головною метою нашої студії є аналіз та оцінка студій діаспорних критиків і вчених, які вивчали особистість Миколи Хвильового, визначення ключових моментів, які складають каркас психопортрету письменника. У нашій студії пропонується специфічний погляд на дослідження діаспорних критиків в контексті створення психопортрету письменника. Концепція психопортретування була обґрунтована професором С. Михидою у монографії «Психопо-

етика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника» [3, с. 74–90]. Запропонована вченим методологія передбачає встановлення індивідуально-особистісних психологічних рис митця, спираючись на широкий дослідницький матеріал: мемуаристику, листування, спогади про письменника, біографії та автобіографії, твори. Такий підхід передбачає встановлення кореляції індивідуальних психологічних якостей зі стильовою палітрою, тематикою творів, проблемами, які порушує митець у текстах. Окрім того, підхід дозволяє визначити глибинні комплекси та підсвідомі імпульси, котрі знаходять своє відображення на змістовому і формальному рівнях творів.

Виклад основного матеріалу. Першим, хто в діаспорі звернувся і фактично реконструював біографію Миколи Хвильового, був О. Ган [4]. Одним із цінних спостережень дослідника була оцінка сильного вольового і духовного стрижня письменника, який ніби протистояв його зовнішній непоказності, що вказувало на заданість особистості митця бути великим духом, але непомітним в фізичному вимірі соціуму. Критик писав так: «Маленький на зріст, “щуплий”, непоказний зовні, не любив він, щоб про його особу говорили всі, щоб факти з його біографії стали відомі широкому загалові, і волів пройти як людина непомічена серед того базару, що зветься совєтською життєвою (отже і літературною) дійсністю» [4, с. 6].

Не був Хвильовий зовні схожий на велетня духу, проте великим його робила сила духу, сповідувані цінності, принциповість та енергійність. Остання особливість була проявом його холеричного темпераменту, про що досить влучно сказав В. Коряк «сам хвилюється і нас усіх хвилює, п'янить і непокоїть, дратує, знесилює і полонить». О. Ган вважає, що такий темперамент письменника був родинною рисою. Дослідник, зокрема, припускає, що експресивність, енергійність, вибуховий характер і пристрасть до алкоголю письменник успадкував разом із народолобством і шляхетністю від батька і діда по материній лінії Івана Івановича Тарасенка. Подаючи їхні історії життя О. Ган вказує на низку рис, які їх об'єднували і які передалися Хвильовому: рухливість і бентежність, темпераментність і яскравість натури [4, с. 9–11]. Від батька і діда йому дісталася повага і увага до народу. Але народолобство стало світоглядною рисою, як зауважує критик, завдяки впливу вчителів гімназії (А. Кривохатського та О. Сільванівського) [4, с. 14], книжок, воєнної служби (приниження в армії дали зворотній ефект: Хвильовий гостро переживав знущання офіцерів над солдатами), історичного минулого краю, де народився митець (Шведська могила як символ боротьби за свободу України часто з'являється у творах письменника).

Здобутком дослідника було те, що він не обмежився викладом біографічних фактів, а здійснив спробу аналітичного осмислення життя письменника і визначення впливу внутрішніх (особистісних) і зовнішніх (родина, оточення, політична і соціальна ситуації) чинників на його творчу манеру. Авторіві вдалося акцентувати увагу на кількох важливих аспектах:

1. Холеричність у творчості Хвильового проявилася у експресивності письма (памфлети), фрагментарності прози (імпресіонізм).

2. Романтичність натури в концепції азіатського ренесансу та через екзотичні метафори, які описували Україну, революцію і людей нової доби.

3. Народолобство та націоцентричність проявилися у конфлікті гуманістичного, загальнолюдського, національного і фанатичного служіння революційній ідеї. На рівні художнього твору це проявилася у внутрішніх конфліктах, які організовують наративну структуру творів Миколи Хвильового.

Це світоглядне протиріччя, яке підточувало й розхищувало письменника, О. Ган описує як «сірого чортика» – розмита ідентичність письменника (національний інстинкт, за Є. Маланюком), що проявлялась в «замуленому» образі України [4, с. 30]. Йдеться про те, що реальної Україні Микола Хвильовий не відчував, тобто в умовах агресивного поширення соціалістичної, комуністичної доктрини національне «я» було розмитим, деформованим, пасивним, невиразним настільки, що не могло протистояти революційній ідеології. Погляд письменника був обернений не в теперішнє України, а в її майбутнє, яке він романтизував (візіонерство). Як писав О. Ган, він «дивився на сучасність крізь призму легенд Шехерезади і вірив в епоху великого ренесансу свого народу» [4, с. 33]. Міф України Миколи Хвильового вилився у фанатичну віру в те, що

національний ренесанс може відбутися тільки в межах соціалістичної революції. Цей міф у його свідомості зіткнувся з реальністю і вразив своєю ілюзорністю і нежиттєвістю. Така світоглядна криза породила оригінальну художню концепцію, яку послідовно у своїх творах реалізовував митець – трагічний романтизм (про це також пише в своєму есе Олена Теліга [5]).

О. Ган у своїй студії також виокремив такі психологічні риси Миколи Хвильового, як аристократизм духу, вітаїстичність («вмираю, бо люблю життя»), які на рівні стилю проявилися як трагічний романтизм, екзотизм і естетизм, динамічність образів, фрагментарність композиції і рвучкість фраз тощо.

Переважна більшість діаспорних студій, присвячених Миколі Хвильовому, була спровокована бажанням розібратися у чинниках і процесах, які призвели митця до самогубства. Хвильовий був втіленням духу українського мистецького Відродження, тому його загибель була символічною і відображала той внутрішній конфлікт, з яким зіткнулося це покоління – роздвоєння між соціалістичним (ідеологічним, свідомим) і національним (духовним, інстинктивним).

Свої міркування щодо внутрішніх конфліктів Хвильового, які призвели до смерті, наводить і Дмитро Донцов у розвідці «Дві доби нашої літератури» і «Микола Хвильовий». Критик розглядає особистість письменника крізь призму конфлікту національного і соціалістичного, аристократичного духу, готики і плебса. Він окреслює специфічні стильові риси митця, які випливали з цього конфлікту. Хвильовий-романтик, мрійник, зачарований красою (естетизм), інтелектуал, письменник, котрий відкинув масовість і протиставив міщанству окцидентність, фавстівський дух: «Хвильовий прийняв комунізм. Для нього філістерство – поняття формальне. Філістером може бути царський чиновник так само, як і більшовицький діяч, всякий, хто ставить ціль понад стремління, вигоду понад боротьбу» [6, с. 100]. Така світоглядна установка письменника знайшла своє втілення у сатирі на реалії більшовицького світу, які були далекими від ідеалів «загірної комуні» (повість «Іван Іванович», «Сентиментальна історія»). Д. Донцов вказує, що сатиричне мислення і письмо М. Хвильового близьке до гоголівського.

У студії «Микола Хвильовий», опублікованій у «ЛНВ» у 1933 році, Д. Донцов дещо емоційно і метафорично, але вельми точно описує сутність конфлікту Миколи Хвильового з дійсністю і самим собою. Він пише, що захоплення митця «червоним ісламом» – це був прояв бажання поступу і розвитку насамперед культурного. Автор «Синіх етюдів» розчаровується у більшовистській філософії, осердя якої – це знищення і знецінення усього духовного. Його сміливість полягала в тому, що, зрозумівши сутність нового пореволюційного світу, основа якого – це наратив провінційності та рабськості, він вступив у боротьбу.

Дослідник також описав ті психологічні риси особистості Миколи Хвильового, які формували його як месію нової української літератури. Він прагнув «повернути фанатичну віру у прекрасне далеке майбутнє» і побороти «національну галушковість» [7, с. 455]. Тож, критик описав ще одну сторону натури Хвильового – його національне «я», яке формувалося на ідеалах психологічної Європи і віри в азіатський ренесанс.

Критик вказує, що спочатку це була сатира і гротеск, а потім – публіцистика і відкритий виступ проти денаціоналізації і культурної примітивізації, яка нав'язувалася Московою молодій українській літературі.

Д. Донцов у цій позиції Миколи Хвильового бачить прояв героїзму як ознаки пасіонарності. Такий відкритий виступ проти влади був походом одного проти маси і був приречений на поразку. Памфлети Миколи Хвильового – це відкритий виступ пасіонарія, свідомого того, що йде на загибель. Проте героїзм митця виявився у тому, що перед смертю моральною він вибрав смерть фізичну. Така думка підтверджується словами митця, які наводить О. Ган: «Вмираю, люблю життя» [4, с. 76]. Героїчний вчинок Хвильового – це духовний і моральний подвиг романтика, котрий вмирає за свої цінності, зберігаючи суверенність своєї душі і своїх переконань.

Значний внесок в опис характеру і життєвих обставин Миколи Хвильового зробив Г. Костюк. Він представив низку критичних роздумів щодо психологічного складу письменника. Важливим для створення психопортрету митця є міркування критика щодо військової практики Хвильового. Г. Костюк наголошує, що за своїм «психічним складом Хвильовий не був

вояком» [8, с. 28], швидше він був культурним просвітителем: «З уродження і покликання він був письменник в найширшому і найглибшому сенсі цього слова – вникливий спостерігач, аналітик, зображував людських душ» [8, с. 28].

Цей момент важливий, оскільки служба в армії Хвильового, участь у революційних подіях не могла не позначитися на його світогляді і психіці. Проте спостереження Г. Костюка дозволяють говорити про переважання життє- і людинолюбства у світогляді і психології митця, що знаходить своє відображення у творах письменника, у романтичних образах, конфлікті Ероса і Танатоса тощо. Проте критик не заперечує «героїзм» як прояв мистецької концепції Миколи Хвильового. Він виявляється у створенні у художньому просторі виняткового характеру [8, с. 32], характеру героя – трагічного романтика, що підтверджує висновки Д. Донцова та О. Теліги.

Постать Миколи Хвильового посідає особливе місце в літературознавчій практиці Є. Маланюка. Насамперед критика цікавила особистість митця, яку він розглядав крізь призму проблеми національної волі і національного інстинкту, які є головними ознаками суверенної особистості, тобто пасіонарія – того, хто закладає підвалини нової історичної доби, у випадку Хвильового – доби національної літератури (йдеться про висловлені ним ідеї в памфлетах).

У «Нотатнику» автор пише: «Хвильовий – особистість. Особистість більша за т. зв. ідеології» [9, с. 152]. Критика цікавить процес визрівання індивідуальності митця і генеза його національного «Я», тобто його національної самосвідомості, яка так різко відрізняла його від решти представників його покоління, особливо від тих, хто вибрав моральну смерть.

Є. Маланюк відмовляється від запропонованої Д. Донцовим формули визрівання особистості Миколи Хвильового, у якій був перехід від романтики комунізму до романтики націоналізму. Критик пропонує інше бачення психологічного і духовного єства митця, стверджуючи, що «внутрішнє ядро істоти Хвильового є синтетичним до монолітності» [10, с. 307].

Є. Маланюк, як і Д. Донцов, і Г. Костюк, говорить про героїзм Миколи Хвильового як ключову властивість його особистості, що не могло не позначитися на його творчому методі і мистецькій позиції. Критик особливу увагу приділяє формуванню політичної самосвідомості письменника, яка стає каталізатором змін у його творчій програмі. Пореволюційна дійсність із культом обивателя-малороса, бездіяльністю і входженням у «мирне» життя без будь-якого потенціалу до духовного зростання, до розвитку спровокувала у письменника бажання дистанціюватися і боротися із цим тихим плесом. «Хвильовий <...> побачив наочно, що революція „прошуміла“ вуличками його „Голубої Савої“ безнаслідно, що хижацький інстинкт Москви зробився ще одвертішим і брутальнішим <...>, тоді у Хвильового наступило не традиційне „розчарування“ <...>, лише – вибух. І тоді, власне, майже блискавично скристалізувався в нім справжній політик. І далі вже йде чинність Хвильового – людини політичного чину на тій арені, яка була для нього найприроднішою й формально найприступнішою: на арені літератури», – зауважує Є. Маланюк [11, с. 241].

У певний момент національний інтелект Миколи Хвильового (розуміння чинників деформації тоталітарною владою початків українського національного відродження) сполучився із національним чуттям (інстинктом свободи, високої культури, вільного розвитку), зреалізувавши свій «синтетичний вислід» [11, с. 242] у «національній волі» (у памфлетній творчості ваплітянина). Критик простежує, яким чином і у яких формах суверенна духовна особистість Хвильового (світогляд національного пасіонарія) проявила себе на стильовому рівні. Є. Маланюк зауважує, що ліричність Хвильового поступово починає тяжіти до епічності, тому його винахід – «музична» новела (національний інтелект прагнув опанувати, приборкати ліричне почуття), яка пронизана пафосом героїчної боротьби.

Згадує критик про сатиру як зброю у боротьбі з «енківщиною» і зауважує, що музичність Хвильового поступово перестає бути виключно ліричною, а стає епічно-героїчною: «Здається, що навіть у самому музично-скомпілюваному, новаторсько-виключному, якомусь аж скрипково-віртуозному стилі новель Хвильового звучить жагучий протест суверенно-державної психіки Нового Українця проти колоніально-провінційної всеукраїнської Енківщини, політично тупої, вайлувано-самозакоханої, графомансько-етнографічної і – безнадійної. <...> А, головне,

ненависницької до всього, що могло би вирости, до всього, що носить в собі зерно величі...» [12, с. 267–268]. Серед прийомів музичності Хвильового Є. Маланюк називає алітерованість, розхитаний кістяк, брак композиційної потужності, імпресіоністичний телеграфізм речень (вони не мазки, а ноти), незвичайна, нетрадиційна, як на прозаїка, чисто лірична сміливість епітету <...> й метафора» [12, с. 263].

Є. Маланюк ближче з усіх, на наш погляд, підійшов до створення психопортрету митця. Його аналіз зосереджений на динаміці розвитку індивідуальності Миколи Хвильового, визначенні психічних і психологічних якостей, які складають сутність національної ментальності письменника і які оприявнюються на стильовому рівні творів. Тимчасове захоплення комунізмом було лише сплеском пасіонарності Миколи Хвильового, детермінованим його прагненням вдосконалення світу. Обскурація революційної ідеї здетонувала становлення національної свідомості і волі Хвильового, зреалізованої переважно в памфлетах та сатирі. Виявом диктату національного ества письменника, за спостереженнями Є. Маланюка, була така риса його стилю, як музичність (ліризм) оповідної форми. Емоційність і пристрасність його пасіонарної натури обумовила й відповідну імпресіоністичну інструментовку його новелістики.

Висновки. Постать Миколи Хвильового в проаналізованих джерелах розглядається як складний психотип митця, внутрішній світ якого позначений духовними суперечностями і світоглядними драмами. Діаспорні дослідники (О. Ган, Г. Костюк, Д. Донцов та інші) розглянули особистість Хвильового крізь призму його внутрішніх психологічних конфліктів, що виникли на стику національної свідомості та революційної ідеології.

Ці джерела дозволяють не тільки реконструювати біографію Миколи Хвильового, але й окреслити вагомі складники психопортрету письменника. Характер Хвильового визначав холеричний темперамент, романтична віра в ідеали, глибокий національний інстинкт, естетизм, аристократизм духу, внутрішній максималізм і вітаїстичне ставлення до життя.

Внутрішній конфлікт між національним і революційним, естетичним і ідеологічним, реальним і уявним, який яскраво відбився у творчості митця, став ключовим фактором його світоглядної драми й особистісної трагедії. Саме ці риси визначили стиль Хвильового, його мислення і, зрештою, його долю. Діаспорна критика сформувала підсоння для створення психопортрету Миколи Хвильового.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Яблонська О. Микола Хвильовий у діаспорних дослідженнях українського літературознавства: 1947 рік. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/3405/1/khvylovyyi.pdf>
2. Хаперська М.В. Микола Хвильовий в оцінці вітчизняної та зарубіжної критики. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/46589115.pdf>
3. Мишида С. Психопоетика українського модерну: проблема реконструкції особистості письменника. Монографія. Кіровоград: «Поліграф – Терція», 2012. 349 с.
4. Ган О. Трагедія Миколи Хвильового. Видавництво «Прометей». 77 с.
5. Теліга О. Партачі життя. Микола Хвильовий. Твори у 5-ти томах. Т. 5., 1986. С. 15–39.
6. Донцов Д. Українсько-советські метаморфози. Дві літератури нашої доби. «Гомін України». 1958. С. 93–108.
7. Донцов Д. Микола Хвильовий. Микола Хвильовий. Твори у 5-ти томах. Т. 5., 1986. С. 439–464.
8. Костюк Г. До нового трактування біографії Миколи Хвильового. Микола Хвильовий. Твори у 5-ти томах. Т. 5., 1986. С. 15–39.
9. Маланюк Є. Нотатники (1936–1968). Київ: видавництво «Темпора», 2008. 335 с.
10. Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу. Київ: Дніпро, 1997. 430 с.
11. Маланюк Є. Книга спостережень. Проза. У 2-х т. Т2. Торонто: «Гомін України», 1966. 480 с.
12. Маланюк Є. Книга спостережень. Проза. У 2-х т. Т1. Торонто: «Гомін України», 1962. 527 с.

УДК 821.162.1-32Шул7Сер.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-39>

МІФОЛОГІЧНИЙ ПІДТЕКСТ ОПОВІДАННЯ «СЕРПЕНЬ» Б. ШУЛЬЦА

MYTHOLOGICAL SUBTEXT OF B. SCHULTZ'S STORY «AUGUST»

Краснящих А. П.,

orcid.org/0000-0001-7740-0692

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри історії зарубіжної літератури і класичної філології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Вітчизняне шульцезнавство останнім часом переживає розквіт і йде міфокритичним шляхом, намагаючись досягнути наскрізні образи, мотиви й колізії творів Б. Шульца. Але сприйняття міфологізму Б. Шульца як індивідуально-авторського і допомагає висвітлити підтекст його творів, і водночас звужує спектр можливостей проникнення у нього, оскільки авторське переважно не потребує розпізнавання, лише описання, а результати описання так само вимагають узагальнень, але ж такі узагальнення вимушено схематизують підхід і не несуть відкриттів. Проте якщо абстрагуватися від розуміння міфологізму Б. Шульца як специфічно авторського і подивитися на нього із загальноміфологічних закономірностей і критеріїв, він може розкритися несподіваними смислами.

Метою нашої розвідки є міфокритичний аналіз сюжету першого в книзі «Корицеві крамниці» оповідання «Серпень» із загальноміфологічних підстав і у контексті базової міфологічної картини світу.

Оповідання Б. Шульца дивовижні не лише за стилем, а й за сюжетикою, і щоб зрозуміти її, отримати пояснення, що відбувається і чому герої оповідань такі диваки і поводять себе саме таким чудацьким чином, треба з'ясувати їхні міфологічні характери й функції – побачити їхні ролі в міфологічній картині світу.

Сюжет оповідання «Серпень» Б. Шульца базується на міфологічній картині світу, яка розподілена на сакральну, профанну і хтонічну зони й представлена найголовнішими своїми фігурами: деміургом, Великою Богинею й трикстером, причому дія відбувається у відсутності деміурга, коли природа без його керівництва залишається сам на сам і над світом панує Велика Богиня плодючості, в таємницю якої стає посвяченим хлопчик-оповідач, що змінює його світорозуміння і робить його майбутнім, наступним деміургом. Зустріч із трикстером у фіналі оповідання підтверджує деміургічні повноваження хлопчика-оповідача.

Ключові слова: Бруно Шульц, Велика Богиня, деміург, міфологічна картина світу, сакральне, трикстер, хтонічне.

Domestic Schultz studies have recently been flourishing and are following a mythocritical path, trying to comprehend the pervasive images, motifs and collisions of B. Schultz's works. Although the perception of B. Schultz's mythologism as individual-authorial helps to illuminate the subtext of his works, at the same time this perception narrows the spectrum of possibilities for penetrating it. It is so because something authorial mostly does not require recognition, but only description, and the results of the description also require generalizations, but such generalizations necessarily schematize the approach and do not bring discoveries. However, if we abstract from the understanding of B. Schultz's mythologism as specifically authorial and if we look at it from the perspective of general mythological regularities and criteria, it can reveal unexpected meanings.

The purpose of our study is a mythocritical analysis of the plot of «August», the first story in the book «The Cinnamon Shops», from a general mythological perspective and in the context of the basic mythological picture of the world.

B. Schulz's stories are amazing not only in their style, but also in plot, and in order to understand them, get an explanation of what is happening and why the characters of the stories are so strange and behave in such an eccentric way, it is necessary to find out their mythological characters and functions. It means to see their roles in the mythological picture of the world.

The plot of B. Schulz's story «August» is based on a mythological picture of the world, which is divided into sacred, profane and chthonic zones. This picture is represented by its most important figures: the demiurge, the Great Goddess and the trickster. The action takes place in the absence of the demiurge, when nature without his guidance is left alone and the world is ruled by the Great Goddess of fertility, into whose secret the boy-narrator becomes initiated. It changes his worldview and makes him the next demiurge. The meeting with the trickster at the end of the story confirms the demiurge powers of the boy-narrator.

Key words: Bruno Schulz, chthonic, demiurge, Great Goddess, mythological picture of the world, sacred, trickster.

Постановка проблеми. Сприйняття міфологізму Б. Шульца як індивідуально-авторського і допомагає висвітлити підтекст його творів, і водночас звужує спектр можливостей проникнення у нього, оскільки авторське переважно не потребує розпізнавання, лише описання, а результати описання так само вимагають узагальнень, але ж такі узагальнення вимушено схематизують підхід і не несуть відкриттів. Тому описи міфологічних структур та тенденцій у текстах Б. Шульца зазвичай доходять до одних й тих очікуваних підсумків: «До найбільш важливих концептів міфологічної картини світу, репрезентованої прозою Б. Шульца, <...> дослідники відносять образ дитинства, ідентифікованого як “архетипний прачас”, образ батька як своєрідного архетипу, деміургу, що ініціює світ міфопоетичних уявлень початкової дитячої уяви, образ міста як своєрідного топографічного архетипу, через який ідеалізовано образи дитинства, юності та дорослості» [1, с. 305].

Проте якщо абстрагуватися від розуміння міфологізму Б. Шульца як специфічно авторського і подивитися на нього із загальноміфологічних закономірностей і критеріїв, він може розкритися несподіваними смислами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняне шульцезнавство останнім часом переживає розквіт. У 2020 році вийшла друком написана перекладачем Андрієм Павлишиним біографія Бруно Шульца [2], у 2022-у – перекладені з польської «Надкольори і надаромати: Шульц, Мюллер, Блекер» Пауліни Субоч-Бялек й Іренеуша Староня [3] і «Шульцівський словник» за редакцією Влодзімежа Болецького, Єжи Яжембського і Станіслава Росека [4], в 2022–2023 р. у видавництві «Фоліо» – двотомник творів Б. Шульца в нових перекладах. У «Київських полоністичних студіях» – щорічному збірнику наукових праць кафедри полоністики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, – де впродовж декількох років до 2023-го не було жодної публікації про Б. Шульца, випуски за 2023-й і 2024 роки містять по три статті, присвячені його творчості [1; 5; 6; 7; 8; 9], і це більше, ніж будь-якому іншому письменникові в цих випусках.

Що Б. Шульц – письменник міфопоетичний, – є загальною аксіомою. Саме так його трактує вже перший і дотепер головний його дослідник Є. Фіцовський у книзі «Регіони великої єреси та околиці: Бруно Шульц і його міфологія» (1967) [10], яка відкрила світові особистість і творчість Б. Шульца. Відтоді шульцезнавство і йде міфокритичним шляхом, намагаючись досягнути наскрізні образи, мотиви й колізії творів Б. Шульца. Літературний спадок письменника невеликий: дві книги оповідань та декілька ще, які до них не увійшли, тому як правило, міфокритичні студії вивчають книги Б. Шульца, частіше з них першу – «Корицеві крамниці» (1934), цілком, узагальнено, і це, враховуючи унікальний метафоричний стиль письменника, спрямовує дослідників до висновків про індивідуально-авторський міф. Як констатує В. Назарець в опублікованій 2023 р. «Київськими полоністичними студіями» статті «Рецепція творчості Бруно Шульца в українській компаративістиці», «<...> пріоритетне місце в колі компаративних зіставлень українськими літературознавцями творчості Б. Шульца з представниками інших літератур посідають питання рецепції характеру екзистенційного світовідчуття польського прозаїка та його спроектованості на творення специфічного індивідуально-авторського міфу» [1, с. 305], – і цей висновок можна поширити на все шульцезнавство.

Метою дослідження є міфокритичний аналіз сюжету першого в книзі «Корицеві крамниці» оповідання «Серпень» із загальноміфологічних підстав і у контексті базової міфологічної картини світу.

Виклад основного матеріалу. Те, що зміст «Корицевих крамниць» якщо не ґрунтуються на загальноміфологічних уявленнях, то принаймні враховує їх, говорять міфоніми «Помона» [11, с. 3], «Деміург» [11, с. 31], «Менада» [11, с. 45], «Ніобід, Данаїд, Танталідів» [11, с. 118] та багато інших, а центральне у книзі оповідання називається «Пан», і описана у ньому істота повністю відповідає характеристикам давньогрецького Пана – бога лісів і пасовиськ, покровителя усієї природи, котрий під час полуденної спеки відпочиває в затишку і на тих, хто порушує

його спокій, нагання неймовірний раптовий страх, який і отримав назву від його імені – паніка. Саме такого Пана зустрічає у хащах величезного здичавілого старого саду хлопчик-оповідач: «<...> там побачив я його єдиний раз у житті у непритомну від спеки полуденну пору. Це була хвилинка, коли час, очманілий і дикий, виривається із повсякдення подій і, наче збіглий волоцюга, з криком мчить навпростець через поля. Тоді літо, позбавлене контролю, <...> переростає в інший звироднілий час, в невідомий вимір, у запаморочення» [11, с. 98–99].

«Корицеві крамниці» дивовижні не лише за стилем, а й за сюжетикою, і щоб зрозуміти її, отримати пояснення, що відбувається і чому герої оповідань такі диваки і поводять себе саме таким чудацьким чином, треба з'ясувати їхні міфологічні характери й функції – побачити їхні ролі в міфологічній картині світу. Ключі до розуміння міфологічної картини світу «Корицевих крамниць» мають бути в першому оповіданні книги – «Серпні».

У Б. Шульца часто найголовніше розуміння того, що відбувається в міфологічному підтексті сюжету, – в першій фразі оповідання. Вона налаштовує і надає смисловий імпульс. Так оповідання «Пан» починається із зображення «антисаду» – того огидного, що всупереч природі набували люди: «У кутку між задніми стінами сараїв і прибудов був завулок подвір'я, найдаліше останнє відгалуження, замкнуте між коморою, відходком і задньою стінкою курника, – глухий кут, з якого не було виходу» [11, с. 94]. А перша фраза другого у книзі оповідання «Мана»: «Вже тоді наше місто дедалі більше поринало в хронічну струму, обростало скраю лишаями тіні, пухнастою пліснявою і мохом кольору заліза» [11, с. 22] – містить пояснення, з чим надалі буде насправді боротися батько-деміург у сюжеті: з ентропією.

В оповіданні «Серпень» батька немає, але його відсутність надзвичайно сюжетна, вона – головне пояснення того, що відбувається у фабулі й міфологічному підтексті. Тому перше речення «Серпня»: «У липні батько їздив на води, кидаючи мене з матір'ю й старшим братом на поталу білих від спеки запаморочливих літніх днів» [11, с. 3] – не вступне, а визначальне: надалі буде описаний світ без керівництва деміурга, покинутий ним – природний, жіночий, залишений сам на сам.

Один з есеїв «Регіонів великої єреси та околиці: Бруно Шульц і його міфологія» Є. Фіцовського має назву «Жінка – ідол і повелителька». У цьому есеї Є. Фіцовський розбирає малюнки Б. Шульца, а наприкінці каже: «Міфологія — стихія Шульца-письменника — частково зродилася з рисунку, знайшовши для себе розлогі, дедалі ширші терени мистецького проникнення в прозі <...>. Власне тут мова мистецтва досягнула найблискупішого результату <...>, наче визволяючи Шульцівську дійсність від виняткової диктатури сексу, що знайшов вираз і притулок власне в малюнку, зокрема в його розлогіх монархії, підпорядкованій абсолютній владі Ідола-Жінки» [10, с. 448]. На малюнках Б. Шульца – жіноча влада як така, без зв'язку з природою, навпаки – жіночі образи в урбаністичних мотивах. Оповідання «Корицевих крамниць» – саме про природу як оформлену деміургом матерію, а образи жінок, також владних, вкладаються в цю концепцію.

Міфологами (Робертом Грейвсом, Мірчею Еліаде, Роже Каюа, Клодом Леві-Стросом та іншими) встановлені параметри міфологічної картини світу, який базується на бінарних опозиціях день/ніч, сакральне/хтонічне, чоловіче/жіноче, небо/земля, життя/смерть, літо/зима і т. і., але вони прагнуть до з'єднання через медіатора, тому вирішальною характеристикою міфологічної картини світу є амбівалентність. Оповідання «Серпень», як й інші оповідання «Корицевих крамниць», гарно вписується в ці параметри. В наступних за «Серпнем» шістьох оповіданнях (до оповідання «Німрод», де знову буде літо) дія переноситься до глухої зими, а головним героєм є батько, котрий намагається чи стати деміургом, чи відчутти себе деміургом, чи з'ясувати, наскільки він деміург: викликає весну, влаштовуючи пташиний рай в себе дома (оповідання «Птахи»), читає лекцію про манекени – створіння несправжнього деміурга, який спотворює матерію (чотири оповідання про манекени), і постійно бореться із зимою – порою смерті природи й панування тьми. Зима-смерть – його головний ворог, – і з урахуванням цього й того, що батько – деміург (поки ще неважливо, потенційний чи дійсний), задані

рамки міфологічного підтексту оповідання «Серпень» такі: деміург створив світ (що він має робити щороку після смерті-зими), и у фазі найбільшого його визрівання і буйного плодоношення (у другому абзаці оповідання: «Аделя поверталася удосвіта, наче Помона з полум'я палахкого дня, й висипала з кошика барвисту красу сонця – лисніючі, наповнені водою під прозорою шкіркою черешні, таємничі чорні вишні, що їхній пах надолужував смакові втрати, морелі, в золотій м'якоті яких золотилося осердя довгих пополуднів <...>» [11, с. 3]) може передихнути, як той Пан, покровитель природи, під час сієсти. Тому головною інтригою сюжету стає те, як природа поводить себе у відсутності деміурга. І тому світ у «Серпні» показаний як панування жінок і жіночого, оскільки жінка і є природою: жіноче в міфологічному уявленні – родюче, чоловіче – керуюче: встановлювати правила, пильнувати ладу.

Без пильного керівництва деміургом природа перебуває у вакханалії стихійного буйства. У середмісті, де панує щільна забудова, ще зберігається лад, але ж чим далі хлопчик-оповідач йде від сакрального центру, що насичений владою деміургічного, неба, сонця («Старі будинки, що їх тривалий час полірували вітри, забарвлювалися відсвітами громаддя атмосфери <...>» [11, с. 6]), до профанної периферії, тим більш звертає увагу, як природа стає свавільною і буйною: «Передміські будиночки разом з вікнами потопали в буйному й строкатому цвітінні садочків. Забуті великим днем, бурхливо й тихо розросталося всіляке зело, квіти й бур'ян <...>» [11, с. 8].

Якщо в передмісті природа, хоч і буйна, але «тихо розросталося», оскільки профанне ще відчуває владу сакрального, нехай і емановану, то переходячи до наступної міфологічної зони, вже не стримує себе, шаленіючи від повноти життя й безконтрольності: «Золота стерня кричить на сонці, як руда сарана, у зливні вогню галасують цвіркуни <...>» [11, с. 8], – і у цьому місці оповідання міфологічний підтекст виходить на поверхню сюжеттики, про буйство природи говориться саме як про шаленство жіночого: «<...> розхристане бабське буяння серпня розляглося в глухих западинках величезного лопушшя, розпаношилося язиками м'язистої зелені. Банькати лялечки лопухів вирячилися, як бабиська, що широко розсілися, напівпожерті очманілими своїми ошалілими спідницями» [11, с. 9].

У міфологічній картині світу далі за профанною зоною йде хтонічна – осередок таємничого, ірраціонального, незбагненого, жахливого. Саме у хтонічному міститься найбільша тайна Всесвіту: народження – смерті – і нового народження після смерті, – якою володіє Велика Богиня: втілення самої природи, її ірраціональної стихії життя і плодючості. Таїнства-містерії, присвячені хтонічній богині плодючості (у давньогрецькій міфології – Деметрі), щоб викликати її родючі сили, були оргіастичними. Саме в нетрях хтонічного перебуває в сюжеті «Серпня» богиня родючості: «А з парканом, у нетрях літа, де розкорінюється глупота бур'яну з його ідіотством, розташувався смітник, зарослий чортополохом. І ніхто не знав, що саме тут серпень того літа влаштував велику поганську оргію. На смітнику спиралось на паркан заросле бузиною ліжко навіженої Тлуї» [11, с. 9].

Остаточний доказ того, що слово «оргія» не метафора і що Тлуя – богиня плодючості, одержуємо через сторінку, наприкінці сцени з описом Тлуї: «Волає спалений сонцем чортополох, лопухи спухають і чваняться безсоромним м'ясом, будяки слиняться лискусом отрутою, а захрипла від волення навіжена у диких конвульсіях та з зятою запальністю б'є м'ясистим лоном об бузину, яка тихесенько порипує під напором розпусної хіті, заохочувана злиденним хором до збоченої поганської плодючості» [11, с. 12–13].

Навіжена Тлуя – персоніфікація дикої природи, так саме, як волоцюга з оповідання «Пан» – персоніфікація бога-охоронця дикої природи. Вони схожі й навіть описуються фактично одними словами: «Тлуя сидить навпочіпки <...>» серед лопухів [11, с. 12], «Він сидів переді мною навпочіпки, а лопухи сягали йому до пахв» [11, с. 99], у Тлуї «Віхтик чорного волосся стовбурчиться на великій голові» [11, с. 12], у волоцюги «Віхоть брудних кудлів куйовдився над високим і опуклим чолом <...>» [11, с. 101], у Тлуї «Миршаве обличчя схоже на міхи гармонії»

[11, с. 12], у волоцюги «<...> чоло було порите глибокими зморшками» [11, с. 101], Тлуя – серед купи «<...> брудного дрантя, руб'я й ганчір'я <...>» [11, с. 12], волоцюга «<...> у спадаючому лахмітті <...>» [11, с. 101], у волоцюги «<...> могутні груди гучали сміхом <...>» [11, с. 101], у Тлуї «<...> видістається звірячий поклик, хриплий зойк, видобутий з усіх бронхів і дудок напівзвірячих-напівбожеських грудей» [11, с. 12]. Напівзвірячий її вигляд теж нагадує давньо-грецького Пана, який є напівлюдиною-напівцапом.

Однак дивує у фабулі оповідання «Пан» не зовнішність Пана, а те, що хлопчик-оповідач його не лякається: потрапляючи на Пана в хащах, хлопчик витримує погляд бога-охоронця дикої природи і не тікає. Навпаки, Пан розряджається «<...> рикаючим хриплим кашлем сміху» [11, с. 101] і збігає. Пояснення цього незрозумілої для фабули оповідання «Пан» фінальної сцени надає саме епізод із Тлуєю з «Серпня»: хлопчик – юний деміург – на відміну від усіх: «І ніхто не знав, що саме тут серпень того літа влаштував велику поганську оргію» [11, с. 9] – побачив, став свідком таїнства оргіастичної містерії, він посвячений в її таємницю. Пан це відчуває, дивлячись йому в очі, і для Пана він свій.

Зустріч з Великою Богинею – центральна, кульмінаційна частина оповідання «Серпень», у наступній, завершальній главі йдеться про гостину до тітки Агати, і хлопчик-оповідач, який вже посвячений у жіночу таємницю плодючості природи, бачить все іншими очима – крізь неї. Звичайне повсякденне життя родини відтепер ним сприймається крізь цю вікову таємницю, і саме слово «таємниця» у зв'язку «долею» двічі виникає в його думках, щойно він заходить у будинок тітки: «У цьому звичному старому духові якось дивно поєднувалося життя цих людей, аламбик раси, гатунок крові й таємниця їхньої долі, що непомітно містяться в часі їхнього повсякдення. <...> Вони сиділи, ніби в притінку власної долі, й не боронитися, і в перших же незграбних жестах виявили свою таємницю» [11, с. 14].

Після зустрічі з Великою Богинею і розуміння таємниці плодючого буйства природи тітка Агата сприймається хлопчиком, як Велика Богиня: «З-під стіни назустріч піднялася тітка Агата, велика й буйна, огрядна і з білим тілом <...>» [11, с. 15], – і далі вона описується та характеризується саме поняттям плодючості: «Тітка нарікала. Це був звичайний тон її розмов, голос її білого і плодючого м'яса, що шаліє ніби поза її особою і ледве зосереджується й втримується в рамках індивідуальної форми <...>. Це була самовідтворювана плодючість, хворобливо пишна жіночність без гальм» [11, с. 15]. Після зустрічі з Великою Богинею плодючість стає для хлопчика головною, визначальною характеристикою жіночого, в його світорозумінні вона гіперболізується, утрирується, змушує сприймати крізь себе все: «Здавалося, що сам пах чоловіцтва, дух тютюнового диму, парубоцький дотеп можуть спонукати запалену жіночність до розпусної партеногенези. І справді, усі її нарікання на чоловіка, на службу, на турботу про дітей були лишень забаганками й вередуваннями незадоволеної плодючості, продовженням неприязного, гнівного і плачливого кокетування, яким вона марно випробувала чоловіка» [11, с. 15].

Відтепер, володіючи знанням таємниці природи, хлопчик розуміє її цілком, бачить її не лише як даність буття, але ж разом з причинами: «У неохайній і невгамовній плодючості було щось трагічне, убогість коротуна на межі небуття і смерті, певний героїзм жіночності, що тріумфував урожайністю <...>. Проте потомство підтверджувало слушність материнської паніки, шалу народження, який вичерпувався у невдалих плодах, ефемерному породженні безкровних і безликих фантомів» [11, с. 17]. Так, знання таємниці природи повністю змінило його світосприйняття, що підтверджує і передостанній епізод оповідання, де його малолітня кузина протягає йому лялькову ручку, щоб гратися, а він бачить її «<...> румянці, що безсоромно зраджували секрети менструації <...>» [11, с. 17].

Тому й кінцівка оповідання, яка здається безпричинною і дивною для фабули, зрозуміла і логічна, якщо враховувати міфологічний підтекст: дорослий кузен закликає хлопчика-оповідача до своєї кімнати та показує йому порнографічні світліни – оскільки бачить у ньому свого,

посвяченого в таємницю природи, – так само, як побаче, почує це через сім оповідань Пан. І відбувається це так само, як при зустрічі з Паном – очі в очі: «Я стежив за ним тоскним поглядом, прагнучи, аби він звернув на мене увагу і врятував від нестерпної нудьги. І мені раптом здалося, що, йдучи до іншої кімнати, він підморгнув мені» [11, с. 20]. Фінал сцени з кузеном і оповідання взагалі аналогічний фіналу зустрічі з Паном – візаві хлопчика проявляє себе сміхом й покидає його, Пан зникає в хащах, кузен – у собі: «А тим часом проволока усмішки, що майнула під м'якими й гарними вусами, <...> натяг, що допіру зосереджував його риси, знову впали в нікуди, й обличчя полинуло в неприсутність, забулося, розвіялося» [11, с. 21]. Сміх – прояв трикстера, найважливішої, разом з деміургом і Великою Богинею, фігури міфологічної картини світу, і в «Корицевих крамницях» практично всі оповідання закінчуються зустріччю із трикстером. Однак образ і роль трикстера в оповіданнях Б. Шульца має бути досліджені окремо.

Висновки. Отже, сюжет оповідання «Серпень» Б. Шульца базується на міфологічній картині світу, яка розподілена на сакральну, профанну і хтонічну зони й представлена найголовнішими своїми фігурами: деміургом, Великою Богинею й трикстером, причому дія відбувається у відсутності деміурга, коли природа без його керівництва залишається сам на сам і над світом панує Велика Богиня плодючості, в таємницю якої стає посвяченим хлопчик-оповідач, що змінює його світорозуміння і робить його майбутнім, наступним деміургом. Зустріч із трикстером у фіналі оповідання підтверджує деміургічні повноваження хлопчика-оповідача.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в міфокритичному аналізі образу трикстера в оповіданнях «Корицевих крамниць».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Назарець В. Рецепція творчості Бруно Шульца в українській компаративістиці. *Київські полоністичні студії*. 2023. Т. 39. С. 293–306.
2. Павлишин А. Бруно Шульц. Харків : Фоліо, 2020. 124 с.
3. Субоч-Бялек П., Старонь І. Надкольори і надаромати: Шульц, Мюллер, Блекер / пер. з польс. Т. Павлінчук. Львів : Літопис, 2022. 289 с.
4. Шульцівський словник / за ред. В. Болецького, Є. Яжембського, С. Росєка; пер. з польс. А. Павлишина. Київ : Дух і Літера, 2022. 504 с.
5. Малиновський А. Від міських лабіринтів до закамарків підсвідомості («Вулиця Крокодилів» Бруно Шульца). *Київські полоністичні студії*. 2023. Т. 39. С. 233–251.
6. Малиновський А. «Цинамонові крамниці» Б. Шульца в контексті феноменологічної концепції простору. *Київські полоністичні студії*. 2024. Т. 40. С. 415–429.
7. Маторіна Н. Реалізація літературно-біографічного пізнавального контексту Бруно Шульца. *Київські полоністичні студії*. 2024. Т. 40. С. 394–414.
8. Маторіна Н. Професійна ідентифікація митця-універсаліста Бруно Шульца. *Київські полоністичні студії*. 2023. Т. 39. С. 252–273.
9. Хайдер Т. Міфопростір «Цинамонових крамниць» Бруно Шульца. *Київські полоністичні студії*. 2024. Т. 40. С. 585–601.
10. Фіцовський Є. Регіони великої єресі та околиці: Бруно Шульц і його міфологія / пер. з польс. А. Павлишина. Київ : Дух і Літера, 2010. 544 с.
11. Шульц Б. Корицеві крамниці / пер. з польс. Л. Герасимчука. Харків : Фоліо, 2022. 189 с.

УДК 811.111'255:791.43(075.8)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-40>**АУДІОВІЗУАЛЬНИЙ ПЕРЕКЛАД: SOFT AND HARD SKILLS****AUDIOVISUAL TRANSLATION: SOFT AND HARD SKILLS****Лук'янова Т. Г.,*****orcid.org/0000-0003-0348-9414****кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша**Харківського національного університету**імені В.Н. Каразіна*

Стаття покликана дослідити питання про «жорсткі» та «м'які» навички, необхідні перекладачеві для роботи з аудіовізуальними текстами. Дослідження розглядає професійні компетенції перекладача, що включають знання теорії та практики перекладу, володіння мовами оригіналу та перекладу, базові знання з кіно-виробництва, основ субтитрування, дубляжу та закадрового перекладу, технічні знання, вміння користуватися спеціальними програмами, культурні компетенції – знання про культуру, систему цінностей, стандарти та табу в мові рідної та «чужої» культури, вміння адаптувати аудіовізуальний продукт під певну культуру, володіння термінологією в певній галузі, вміння аналізувати матеріал, постійно розвиватися в своїй професійній сфері. На сучасному етапі виникає необхідність робити аудіовізуальні тексти доступними, тож таке вміння є не менш важливим серед вже перелічених. Адаптація текстів для осіб з порушеннями зору та слуху є необхідною складовою при вивченні аудіовізуального перекладу. Стаття вивчає основні соціально-комунікативні навички необхідні в заявленій сфері, а саме вербальні та невербальні комунікаційні навички та навички активного слухання, навички, необхідні для розвитку емоційного інтелекту, креативного та критичного мислення, лідерських навичок та вміння працювати у команді тощо. Ми торкаємося питання можливостей штучного інтелекту та перекладу в аудіовізуальній сфері і робимо спробу прояснити те, які навички необхідно розвивати перекладачеві з появою ШІ. Поєднання мовних та технічних навичок, спеціалізовані знання в сфері виробництва аудіовізуального контенту, розуміння інструментів ШІ, культури та наявність «м'яких» навичок дають можливість перекладачам залишатися конкурентноспроможними та затребуваними на ринку перекладацьких послуг.

Ключові слова: адаптація, аудіовізуальний переклад, доступність, «жорсткі» навички, локалізація, «м'які» навички, штучний інтелект.

The article studies the «hard» and «soft» skills a translator needs to work with audiovisual texts. The work examines the professional competencies of a translator, which include theory and practice of translation knowledge, proficiency in the source and target languages, basic understanding of film production, specifics of subtitling, dubbing and voice-over translation, technical knowledge of the audiovisual translation domain, the ability to use programs and platforms, cultural competencies – knowledge of culture and cultural values, standards and taboos in the language of the native and foreign cultures, the ability to adapt an audiovisual product to a certain culture, terminological proficiency, the ability to analyze material, and constant development in the professional field. There is a need to make audiovisual texts accessible, so this skill is no less important than those listed above. Adaptation of texts for people with visual and hearing impairments is a necessary component in the study of audiovisual translation. The work also studies the main social and communicative skills, namely verbal and non-verbal communication skills and active listening skills, the development of emotional intelligence, creative and critical thinking, leadership skills, and the ability to work in a team, etc. We touch upon the possibilities of artificial intelligence vs translation in the audiovisual field and attempt to clarify what skills a translator needs to develop in the era of AI. The combination of linguistic and technical skills, specialized knowledge in the domain of audiovisual content production, understanding of AI tools, culture and «soft» skills enable translators to remain competitive and in demand in the translation services market.

Key words: accessibility, adaptation, artificial intelligence, audiovisual translation, «hard» skills, localization, «soft» skills.

Постановка проблеми. Наша стаття охоплює низку *актуальних* питань, пов'язаних із сучасними викликами в галузі перекладознавства, зокрема в аудіовізуальному перекладі. Стрімкий розвиток та постійні нововведення в галузі вимагають формулювання та вивчення конкретних питань, що уможливить вирішення та прогнозування наявних та майбутніх викликів. Аудіовізуальний переклад не є новим для дослідження, але з огляду на все більшу візуалізацію в різних сферах, зростає об'єм візуальної та аудіовізуальної продукції, який необхідно перекладати та адаптувати. Візуалізація інформації стає дедалі популярнішою через те, що великі обсяги контенту можна подати компактно, лаконічно та логічно, що спрощує та пришвидшує сприйняття нової інформації. Це вимагає вміння працювати з матеріалом такого роду, сприймати аналізувати, адаптувати та перекладати його. Активний розвиток машинного перекладу та штучного інтелекту встановлює нові правила гри, тож перекладачам необхідно бути готовими до викликів та розуміти переваги запропонованих обставин. Щоб конкурувати на ринку та бути успішним у своїй професії, перекладач має оволодіти основними «жорсткими» та «м'якими» навичками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно стандартам ISO 17100:2015, до професійних вимог належать [1; 2; 3]:

- Мовна компетенція – володіння мовою оригіналу та мовою перекладу на професійному рівні, володіння спеціалізованими знаннями про тексти різних типів;
- Перекладацька компетенція, тобто знання теорії та практики перекладу (уміння застосовувати перекладацькі стратегії та трансформації), здатність розуміти контекст та передавати зміст тексту згідно з стандартами, специфікаціями та вимогами замовника;
- Культурна компетенція – знання культури мов оригіналу та перекладу, розуміння цінностей, традицій, реалій, табу, мовних стандартів, поведінки;
- Технічна компетенція – знання перекладацьких програм та платформ;
- Галузева компетенція, тобто наявність знань про певний домен, володіння термінологією цієї сфери, уміння використовувати термінологію та стиль, притаманні певній галузі;
- Компетенції у здобутті нових знань, аналізі та опрацюванні нової інформації.

За стандартом EN ISO 17100:2015 зазначено такі інструменти, якими має володіти перекладач [2; 4]: системи менеджменту контенту (CMSs); системи авторингу; настільні видавничі системи; програмне забезпечення для обробки текстів; системи менеджменту перекладу (TMSs); інструменти пам'яті перекладів (TM); системи автоматизованого перекладу (CAT); інструменти забезпечення якості; інструменти перевірки; інструменти локалізації; машинний переклад (MT); системи менеджменту термінології; програмне забезпечення для менеджменту проєктів; програмне забезпечення для перетворення мовлення в текст.

«М'які» навички, необхідні перекладачеві є достатньо універсальними і можуть бути застосовані і для інших професій, однак якщо говорити про *soft skills* аудіовізуального перекладача, то ми можемо конкретизувати і виділити навички, специфічні для галузі. Дамо визначення «м'яким» навичкам. Це комплекс міжособистісних якостей, ментальних і емоційних здібностей та здатності до адаптації. Це невимірювані навички, які стосуються комунікації, уміння працювати та розв'язувати проблеми в команді та самотійно, навички креативності, уміння синтезувати ідеї, критичного мислення (ставити інформацію під сумнів) та емоційного інтелекту, уміння активно слухати та адаптуватися до запропонованих обставин [5]. До комунікаційних навичок можна віднести не тільки вербальні уміння, але і уміння розрізняти міміку та жести. Активне слухання – це техніка комунікації, що полягає на свідомій концентрації на співрозмовнику, тобто вербальна та невербальна підтримка співрозмовника, перефразування, уточнення, емпатія, відображення емоцій співрозмовника [6]. Емоційний інтелект важливий для перекладача, оскільки дає йому можливість зрозуміти власний емоційний стан та стан іншої людини, дає здатність симпатизувати та відчувати емпатію [7, с. 262], а також керувати своїми емоціями в стресових ситуаціях та відповідно реагувати.

Мета статті – надати чітке уявлення про «жорсткі» та «м'які» навички, необхідні аудіовізуальному перекладачу в еру активного розвитку штучного інтелекту, а також вимог щодо доступності та відповідності окремій лінгвокультурі. Завданням статті є короткий огляд «жорстких» та «м'яких» навичок, їх визначення та актуальність для професії; огляд професійних компетенцій за ISO 17100:2015 про вимоги до постачальників перекладацьких послуг щодо професійних вимог та професійної придатності [1]; визначення соціально-комунікативних навичок, які можуть сприяти професійному зростанню перекладача.

Виклад основного матеріалу. «Жорсткі» та «м'які» навички аудіовізуального перекладача частково збігаються з вимогами до вмінь та навичок будь-якого перекладача, але є певні нюанси, що стосуються аудіовізуальної галузі. Окрім зазначених вище, пропонується детальніше розглянути ті, що відповідають вимогам та викликам галузі:

- Здатність синтезувати та перефразувати (знання технік вилучення, додавання, стискання інформації);
- Лінгвістична креативність;
- Здатність аналізувати та створювати тексти на основі їхнього стилю мовлення;
- Добре знати культури та вміти локалізувати текст перекладу до вимог цільової культури;
- Вміння використовувати конкретні аудіовізуальні перекладацькі програмами (субтитрування, дублювання, аудіоопис тощо);
- Вміння користуватись програмами для оцифрування, кодування або конвертації аудіовізуальних матеріалів в інший формат;
- Знання стратегій пошуку ресурсів та документації;
- Здатність переглядати текст і зображення разом;
- Знання липсинку, дубляжу, та постановки голосу, використання символів, використання часових кодів тощо;
- Налаштування субтитрів відповідно до швидкості читання цільової аудиторії;
- Знання найбільш підходящих стратегій та прийомів перекладу;
- Здатність керувати аудіовізуальними перекладацькими проектами;
- Знання професії та ситуації на ринку праці [8, с. 91; 9, с. 338–339].

Важливим вмінням аудіовізуального перекладача є адаптувати та створювати тексти для осіб з порушенням зору чи слуху. Перекладачеві треба пам'ятати, що монологи, діалоги, полілоги та звукові ефекти роблять сцену реалістичною; звук і музика створюють безперервність розвитку фільму. Тож, для перекладу аудіовізуальної продукції для цих двох аудиторій, перекладач має адаптувати текст до певних вимог: важливі елементи звукоряду мають бути передані вербально (письмово – для осіб з порушеннями слуху (субтитри); усно, між діалогами, передають візуальну складову фільму для осіб з порушеннями зору (аудіоопис / аудіо дескрипція). У субтитруванні рекомендовано використовувати іконічні знаки, різні кольори шрифту чи тла, емотикони на початку речення, знаки оклику та питальні знаки на позначення емоційності висловлення та для полегшення розуміння тексту. Бажано використовувати прості синтаксичні конструкції та уникати надмірно складної стилістично забарвленої лексики, але без надмірної адаптації [10; 11; 12].

Компетенція перекладача в сфері локалізації полягає у здатності ефективно долати лінгвокультурні розбіжності між вихідною та цільовою мовами. Під цим ми розуміємо як знання мови, так і глибоке розуміння культури країни, включаючи її цінності, звичаї, соціальні норми та навіть особливості менталітету. Тоді компетентний перекладач може гарантувати, що перекладені матеріали будуть не лише точними та звучатимуть природно, але й зберігатимуть культурну прийнятність та будуть цікавими для цільової аудиторії. Креативність дозволяє мислити нестандартно, щоб вирішувати лінгвістичні або культурні проблеми, що виникають при перекладі. Ідіоматичні вирази та гумор часто можуть не перекладатися, тоді перекладач може застосувати творчий підхід та компенсувати інформацію, вдавшись до транскреації [13, с. 101].

Якщо перекладач має справу з мультимедійним контентом, необхідне розуміння основ аудіовізуального перекладу. Така локалізація може залучати дублювання та субтитрування, що потребує вміння адаптувати переклад до обмежень аудіовізуального формату, наприклад розуміти принцип ліпсингу, синхронізацію голосу або дотримуватись дозволеної кількості символів у рядку субтитра [14, с. 312–315].

В епоху ШІ перекладачі мають покращувати володіння мовою, в плані точнішого розуміння оригіналу та більш чутливого за контекстом перекладу. ШІ ще має труднощі з розпізнаванням певних ідіоматичних виразів, культурних нюансів тощо. Перекладач має помічати культурні нюанси, вербальні чи невербальні, також місцеві реалії, відсилки та адаптувати текст до місцевої культури, зберігаючи зміст і повагу до місцевих звичаїв.

Перекладачі мають бути здатні працювати з кількома мовами та мати базові знання в сфері перекладу, з якою вони працюють.

Важливо вміти використовувати інструменти ШІ як доповнення до своєї роботи для редагування чи пост-редагування та слідкувати за новими досягненнями в області ШІ та вміти інтегрувати їх в перекладацький процес. Також, працюючи з ШІ, необхідно пам'ятати про безпеку та конфіденційність інформації. Не менш важливо дотримуватися стандартів етики та культурної чутливості.

Навичка творчого письма є не менш важливою – вона допоможе адаптувати тон та стиль тексту для конкретної аудиторії, чого ШІ не завжди може зробити. Тексти, перекладені за допомогою ШІ мають «сухий» беземоційний стиль, тому вміння творчо і природньо перекладати є вигравшим для перекладача.

Висновки. У статті розглянуто *soft* та *hard skills*, необхідні для якісного перекладу та успішної діяльності аудіовізуального перекладача в умовах розвитку ШІ та зростаючих вимог до доступності інформації, а також лінгвокультурної відповідності перекладеного тексту. В роботі проаналізовано актуальність навичок володіння сучасними інструментами перекладу, зазначена важливість знання стандартів та вимог за ISO, окреслено мовні, перекладацькі, культурні, галузеві компетенції, необхідні для професійної діяльності перекладача. «М'які» навички, які ми виділили як необхідні для перекладу, набувають важливішого значення, оскільки дозволяють перекладачеві бути конкурентоспроможним в своїй області. Серед *soft skills* особливе місце займають крос-культурна чутливість та креативне мислення, які допомагають локалізувати продукт, адаптуючи його під певну культуру, уможлиблюють роботу з матеріалом, де є певні обмеження, як-от робота з субтитрами. Також вони знадобляться для транскреації. Критичне мислення є не менш важливими, оскільки може стати у нагоді при редагуванні та пост-редагуванні, роботі зі штучним інтелектом, аналізі матеріалу, оцінці якості перекладу тощо.

Таким чином, успішний аудіовізуальний перекладач має поєднувати перекладацькі та культурні компетенції, технічну грамотність із розвиненими соціальними компетенціями, що дозволяє адаптуватися до викликів сьогодення у перекладацькій сфері.

Перспективи. Динамічні зміни в галузі перекладу окреслюють такі перспективні напрями для подальших досліджень: вивчення інструментів ШІ в аудіовізуальному перекладі, дослідження впливу «м'яких» навичок та їх застосування у діяльності перекладача, а отже і приділення більшої уваги вивченню «м'яких» навичок при підготовці перекладачів, дослідження етичних аспектів з огляду на широке використання ШІ та посилення культурної складової для перекладу для потреб різних лінгвокультурних аудиторій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ISO 17100:2015 Translation Services-Requirements for Translation Services. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/ru/#iso:std:iso:17100:ed-1:v1:en> (дата звернення: 15.04.2025).
2. Амеліна С.М., Тарасенко Р. О. Орієнтація професійної підготовки перекладачів на вимоги міжнародних стандартів щодо реалізації перекладацьких проектів. *Педагогіка формування творчої особистості*.

мості у вищій і загальноосвітній школах. 2016. Вип. 51 (104). С. 60–66. URL: https://www.researchgate.net/publication/322790612_Orientacia_profesijnoi_pidgotovki_perekladaciv_na_vimogi_miznarodnih_standartiv_sodo_realizacii_perekladackih_proektiv (дата звернення: 15.04.2025).

3. ISO 17100: Вимоги до перекладачів. URL: <https://kls-agency.com.ua/blog/2022/06/29/iso-17100-vymohy-do-perekladachiv/> (дата звернення: 15.04.2025).

4. British Standards EN ISO 17100:2015 Translation Services. Requirements for translation services. London : British Standards Institution, 2015. 30 p.

5. Vvedenska T. Hard and soft skills formation in training interpreters in the XXI century. *Вісник Дніпропетровського університету Серія психологія*, 2014. № 22(9/1). С. 114–118. DOI: 10.15421/101415.

6. Український психологічний хаб. URL: <https://www.psykholoh.com/post/> (дата звернення 19.04.2025).

7. Подофей С. О. Емоційний інтелект особистості й особливості його становлення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*. 2019. Вип. 1. С. 260–265.

8. Vulpoiu E.-L. Audiovisual Translators and the Skills Needed for this Profession in Romania. *Scientific Bulletin of the Politehnica University of Timișoara Transactions on Modern Languages*. 2021. Vol. 20, Issue 1. Pp. 88–99.

9. Cerezo M. B. La didáctica de la traducción audiovisual en España: Un estudio de caso empírico-descriptivo. Universitat Jaume I. Tesis doctoral. Castellón de la Plana, 2012. 574 p. URL: www.tesisenred.net/bitstream/handle/10803/83363/bcerezo.pdf?sequence.

10. Досвід європейських країн щодо забезпечення потреб людей з вадами зору та слуху у сфері телерадіомовлення. URL: <http://www.nrada.gov.ua/ua/mizhnarodnadiyalnist/126777716/14434.html>. (дата звернення: 21.04.2025).

11. Audiovisual Translation: Subtitling for the Deaf and Hard-of-Hearing. URL: http://www.academia.edu/1589609/Audiovisual_translation_Subtitling_for_the_deaf_and_hard-of-hearing (дата звернення: 23.04.25).

12. Orero P. Topics in Audiovisual Translation. URL: https://www.researchgate.net/publication/271158907_Pilar_Orero_editor_Topics_in_Audiovisual_Translation

13. Gaballo V. Exploring the Boundaries of Transcreation in Specialized Translation. *ESP Across Cultures*. 2012. Vol. 9. P. 95–113. URL: [https://edipuglia.it/wp-content/uploads/ESP 2012/Gaballo.pdf](https://edipuglia.it/wp-content/uploads/ESP%2012/Gaballo.pdf) (дата звернення: 20.04.2025).

14. Mangiron C. Video games localization: Posing new challenges to the translator. *Perspectives: Studies in Translatology*. 2006. Vol. 14. № 4. P. 306–317. DOI: 10.1080/09076760708669046.

УДК 81'373.612

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-41>

НЕПРЯМА АКТУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ TRAUMA У РОМАНІ «ОЛІВІЯ КІТТЕРІДЖ» ЕЛІЗАБЕТ СТРАУТ

INDIRECT ACTUALIZATION OF THE CONCEPT TRAUMA IN ELIZABETH STROUT'S NOVEL «OLIVE KITTERIDGE»

Мамай Ю. Ю.,

orcid.org/0000-0001-7587-3672

аспірантка кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізького національного університету

У статті досліджено лексико-семантичні засоби актуалізації концепту TRAUMA у романі Елізабет Страут «Олівія Кіттерідж». Матеріалом аналізу стали 13 глав художнього тексту, що відображають психоемоційний та фізичний стан персонажів, їхню реакцію на травматичні події, а також довготривалі наслідки психологічних потрясінь. Мета роботи полягає у виявленні мовних засобів, які слугують вербальними маркерами травматичного досвіду та відображають складну внутрішню динаміку персонажів. Особливу увагу зосереджено на фізичних проявах тіла, що репрезентують психічні розлади, соматичні симптоми, емоційні та фізичні реакції. Такі номінації не лише опосередковано описують психоемоційний стан, але й слугують основою для формування когнітивного образу персонажа із травмою. Стан тривожності, страху, виснаження і дезорієнтації у персонажів передається через фізичні симптоми *her skin broken out in hives, her heart thumped so hard, he rubbed his hand over his thigh, she flushed deeply, her mouth had gone dry, she had hardly slept and felt shaky*. Емоційна напруга виявляється через пози, міміку, реакції очей, рук, дихання, відчуття у грудях, голові та шлунку *tears swelled in her eyes, he leaned his head against the wall, her eyesight didn't seem right, a pinprick of heat started up in her stomach*.

Через детальний опис поведінкових і фізіологічних реакцій персонажів Елізабет Страут демонструє глибину впливу травми на тіло як на простір репрезентації страждання. Така актуалізація тілесного досвіду посилює емоційний ефект художнього тексту й сприяє глибшому зануренню у психологічну дійсність персонажів. Окремі вислови, пов'язані з рухами, диханням, ритмом серця, дотиками до обличчя, зміненою поставою чи відчуттям тепла в шлунку, виступають кодами та вказують на внутрішню кризу. У результаті, непрямі семантичні актуалізації у романі функціонують як інструмент візуалізації невидимого, а саме мови психічного болю. Таким чином, тіло стає головним мовним посередником між переживанням і читачем, фіксуючи трансформації, спричинені різними травмами.

Ключові слова: концепт TRAUMA, психологічне страждання, когнітивна лінгвістика, семантичні засоби, емоційна пам'ять, посттравматичний досвід.

The article explores the lexico-semantic means of actualizing the concept of TRAUMA in Elizabeth Strout's novel Olive Kitteridge. The material for the analysis includes 13 chapters of the literary text that reflect the characters' psycho-emotional and physical conditions, their reactions to traumatic events, as well as the long-term consequences of psychological shocks. The purpose of the study is to identify linguistic devices that function as verbal markers of traumatic experience and reflect the complex inner dynamics of the characters. Particular attention is paid to the physical manifestations of the body that represent mental disorders, somatic symptoms, and both emotional and physical manifestations. Such lexical units not only indirectly describe the characters' psycho-emotional state but also serve as a basis for forming a cognitive image of a traumatized individual. States of anxiety, fear, exhaustion, and disorientation are conveyed through physical symptoms such as *her skin broken out in hives, her heart thumped so hard, he rubbed his hand over his thigh, she flushed deeply, her mouth had gone dry, she had hardly slept and felt shaky*. Emotional tension is expressed through body posture, facial expressions, reactions of the eyes and hands, breathing, and sensations in the chest, head, and stomach: *tears swelled in her eyes, he leaned his head against the wall, her eyesight didn't seem right, a pinprick of heat started up in her stomach*.

Through the detailed depiction of behavioral and physiological reactions, Elizabeth Strout reveals the depth of trauma's impact on the body as a space of suffering representation. This kind of bodily actualization intensifies the emotional effect of the literary text and fosters a deeper immersion into the psychological reality of the characters. Specific expressions related to movements, breathing, heartbeat, facial touches, altered posture, or sensations of heat in the stomach act as codes that signal inner crisis. As a result, indirect semantic actualizations in the novel function as a tool for visualizing the invisible – the language of psychological pain. Thus, the body becomes the main linguistic mediator between the character's experience and the reader, capturing the transformations caused by various forms of trauma.

Key words: concept of TRAUMA, psychological suffering, cognitive linguistics, semantic devices, emotional memory, post-traumatic experience.

Постановка проблеми. Концепт TRAUMA постає як багатовимірне і динамічне явище, яке зазнавало трансформацій упродовж історичного розвитку [1; 2]. Уперше термін «*trauma*» згадується в медичній літературі, де він вживався виключно для позначення фізичних ушкоджень. Згодом, із розширенням наукового розуміння людської психіки, термін набув ширшого значення і почав позначати глибокі психологічні потрясіння, спричинені екстремальними подіями [3; 4]. Розвиток психоаналітичної теорії, когнітивної психології, нейропсихіатрії та когнітивної лінгвістики сприяв глибшому розумінню травматичного досвіду як складного психосоціального феномену, що впливає на ідентичність особистості [5, с. 102–110]. У цьому контексті надзвичайно важливою стає інтерпретація концепту TRAUMA в художніх текстах, оскільки література здатна тонко передавати інтимні емоційні переживання персонажів, пояснюючи багатогранність травматичного досвіду [6]. У попередній публікації ми досліджували метафоричний діапазон концепту TRAUMA у романі «Олівія Кіттеридж», когнітивну природу метафоричних структур, що відображають емоційний біль, страх і дезорієнтацію [8]. Невербальна семантична репрезентація травми в свою чергу у романі «Олівія Кіттеридж» Елізабет Страут потребує подальшого комплексного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика травми активно розробляється в міждисциплінарному полі, де поєднуються клініко-психологічні та культурно-гуманітарні підходи. Бессел ван дер Колк у праці обґрунтовує зв'язок між тілесною пам'яттю та психічною травмою, акцентуючи на впливі стресу на мозок і тіло [9]. Річард Лакгерст аналізує травму як дискурс, що формує колективну пам'ять та інтерпретується в контексті несвідомого й мови [5]. Дагмар Бекер досліджує соціокультурну природу травми в німецькомовному просторі, зокрема її медіатизацію [7]. Ці роботи формують теоретичне підґрунтя для філологічного аналізу художніх текстів, у яких травматичний досвід осмислюється як вербальний і невербальний опис.

Метою дослідження є виявлення та систематизація непрямих семантичних засобів, які авторка Елізабет Страут використовує для актуалізації концепту TRAUMA у романі «Олівія Кіттеридж». Дослідження покликане простежити, яким чином художній текст транслює внутрішній світ персонажів, як описи створюють багатшарову картину переживань, дозволяючи читачеві відчути напругу та внутрішній конфлікт персонажів.

Виклад основного матеріалу. На основі когнітивно-дискурсивного та семантичного підходів у статті зосереджено увагу на непрямих семантичних засобах репрезентації травми, які передають психологічний стан персонажів через опис фізичних симптомів, тілесних реакцій та поведінкових маркерів.

Непрямі засоби включають опис фізичних проявів тривожності та нервозності, соматичних реакцій на емоційний стрес, поведінкових реакцій на несподівані події та звертання до навколишнього середовища як засобу відображення внутрішнього стану персонажів.

На фізичному рівні **тривожність, нервозність, хронічний стрес і виснаження** проявляються а) через потіння рук а) *His hand was moist. Even the coins felt moist;*

б) неспокійну ходу *there was something in the way he acted, or moved;*

в) трясіння ногою *her leg was shaking beneath her black skirt;*

г) неконтрольовані рухи або тремор як прояв емоційного зриву, нагромадженого стресу, *One afternoon as she was typing, her hand began to shake* або д) нездоровий сон *She had hardly slept, and felt shaky.*

Відчай може проявлятися у нехарактерних вчинках: *She went to the phone and dialed Malcolm's number. Not once. (Not once, in 22 years, she called him at home, although she had memorized his number long ago).*

Сором разом із **тревогою** відображаються на **обличчі** почервонінням: *Angie's face got very warm; her face heated up; She flushed immediately and deeply* або пересиханням у **роті** *Angie's mouth had gone dry; Lying on the couch gray-faced and dry-lipped with pain.*

Реакцію на шок можна зрозуміти через неконтрольоване тремтіння тіла і, особливо, зубів: *Jane was shivering now, her teeth would chatter if she let them*, Головний біль виникає внаслідок напруження, перенасичення емоціями *She had quite a headache*.

Пози тіла передають виснаження та фізичний біль, коли персонаж тулиться головою до опори через нестачу сил: *Angie, leaning her head now against the hallway wall* або відчай та безсилля *Henry spent the evening sitting in the living room with his head in his hands*. Також персонажі у спробі захиститись від тригера, закривають вуха: *sounds that made her push her hands to her ears at night, sounds that made her leave the house*. Або від страху і напруги рухати ногами: *she rocked her foot up and down a few times*.

Мілка моторика рук, а саме перебирання у руках виступає як спроба відволіктись від болю *fingering her black skirt*; смоктання рук слугує заспокоєнням: *He put his hands into his pockets, so as not to suck on his knuckles*. Фізичні реакції, говорять про внутрішній емоційний стан: *He'd been about to start with his wrist again, but he put his hands back into his lap*.

Фізичне напруження може проявлятися у нервових рухах, смоктанні певних частин тіла для заспокоєння: *His urge to suck on his knuckles, he ran his hands back and forth over his knees; he passed his index knuckle briefly through his mouth; He rubbed his hand over his thigh*.

Фізичне виснаження тіла в свою чергу може вказувати на емоційну слабкість: *Her head seemed much too large for her body; veins were visible*. Фізична дезорієнтація виступає реакцією на емоційний стрес: *Olive's head was all twirly inside. Her eyesight didn't seem right*.

Очі відображають емоційний стан персонажів: *The colored lights seemed terribly bright; Tears swelled in her eyes and spilled over*. Сльози втілюють беззахисний, інстинктивний жест, повну капітуляцію перед болем: *Marlene has tears running down past her nose. She wipes her face with a bare hand; sometimes tears twinkling behind his lids; returned with swollen eyes. She looked at him with panic*.

Персонажі використовують мікроміміку обличчя, а саме моргання щоб приховати емоції: *that small blink of a wink*; посмішка слугує захисним механізмом *she smiled even more brightly and played rect time instead; She smiled straight ahead of her*. Губи показують страх та напругу: *She chewed her lip pensively*.

Контраст між очікуваним і реальністю, який вказує на небезпеку, що зчитується по очам: *His eyes were not warm. They had been warm eyes*.

Втрата та відновлення самоконтролю передається через рухи підборіддя: *He looked down. But he raised his chin in a moment*.

Напруженість, дискомфорт, не дивлячись на показну спокійність проявляється у рухах ногами: *He shifted his feet, still leaning against the piano*.

Реакція шкіри на обличчі пов'язана із сильними емоційними переживаннями, зниклою в'язкою, яке згодом поступається місцем відстороненню – *She had stopped blushing; her skin felt chilly now* або страху – *his skin broken out in hives because he was afraid to take a spelling test*.

Такий орган як серце активно реагує на тривогу та стрес: *Her heart banged fast*; а описуючи ритм серця стає можливим зрозуміти емоційну напругу: *Beat irregularly. Seating in his La-Z-Boy, he could hear it, pulsing right behind his ribs; Her heart thumped so hard she thought it made her papery blue gown move on her chest*.

Шлунок у книгах загадується достатньо часто, як орган що вразливий до психосоматичних хвороб, тому деякі персонажі вживають ліки від болю у шлунці, коли хвилюються тривалий час: *she got the Maalox bottle and the Maalox spoon*.

При високому рівні страху стає важко контролювати тіло і воно рухається неконтрольовано: *Her legs were shaking so hard, they actually made a little flapping sound against the floor*.

Біль ніг від незручного взуття спричинює страждання схожі на душевні: *The shoes inflamed an ingrown toenail and caused a blister the size of a big marble. I had ruined my feet* як і біль від мотузок, які тривалий час зв'язували руки: *When they cut the duct tape from her wrists, her arms and shoulders ached*.

Велика вага тіла може призвести до низької самооцінки та стресу: *Olive is a big person... her wrists and hands seemed to become the size of a man's.*

У разі, коли ситуацію стає важко контролювати, часто виникає бажання залишити зону дискомфорту, втекти: *The girl started to rise from her chair.* Якщо персонаж торкається обличчя, то це може значити фізичний вираз розпачу та небажання приймати реальність: *She rubs her face with both hands.* Плач, протирання рук, прикладати руку на лоба вказує на занепокоєння, глибокі переживання: *Julie ran to the house yelling. Anita was rubbing her arm. 'Mommy,' Winnie said. "Are you alright?" "Oh, sweetie," she answered, brushing a hand across her forehead. "It's kind of hard to say".*

Приймати душ після неприємної, стресової ситуації символізує спробу очищення, втечі, захисту від безсилля: *"When the shower turned off, they could all hear the sound of Julie's crying."* Спостерігати за природою, зокрема за річкою допомагає відволіктись від сумних думок: *She watched the river.* Закривати вікна слугує символом соціального відчуження, ізоляції, бажання сховатися від світу: *Their blinds remained drawn, however, day and night.* Вживання **алкоголю** перед виходом на вулицю працює механізмом самозаспокоєння або уникнення неприємних емоцій, оскільки залежність від алкоголю показує глибину емоційного болю: *begin swallowing vodka at five fifteen, so that by the time she left her room half an hour later, she had to hold the wall as she went down the hall stairs; the whuff of booze on her minty breath.*

Думки про **смерть**, уявлення про власну смерть передають відчуття страху і вразливості: *She would silently, awkwardly fall over dead, with her face pressed into the grass; it made Bob Houlton shudder.* Систематична візуалізація травматичних спогадів вводить персонажа у тривожний стан, викликає біль високої інтенсивності не дивлячись на час, формує недовіру до світу: *He knew that a .22 caliber bullet could travel for one mile, go through nine inches of ordinary board. But after the roof of a mouth, the roof of a house; It could still make her cry if she thought about it hard enough; And he would understand then that the death of her husband had caused her to feel the death of her girlhood as well.*

Відсторонення від ситуації можливо передати через зовнішній вигляд: закритість, сором, бажання уникнути контакту зчитується іншими через одягу (прояв психологічної ізоляції): *Roger Larkin wore a hat far down over his face and never looked up when someone drove by.* Або через зосередження на дрібних речах *found the hole in his jeans* чи відсторонення від ситуації через уникання емоційного контакту: *He closed his eyes.* Фізична дистанція підсилює емоційну дистанцію, а **нецензурні слова** виступають як останній удар перед втечею: *She had the coat over her shoulder; and turned back briefly. Louise said to Olive, loudly, "She was a bitch, you know. A slut."; Olive spent weeks going straight to bed after supper, sobbing harshly into a pillow.*

Занадто **ретельна концентрація на зовнішньому вигляді** пояснюється внутрішньою порожнечею після травми: *Her dyed blond hair, her heavy pink lipstick, her eagerness of speech and careful clothing... had, in fact, been covering up the essence of Louise.*

Будівлі, де відбувалися травмувальні події та природа навколо слугують тригером запуску складної динаміки спогадів, почуттів і поведінкових реакцій. Бажання побачити будинок може бути способом «повернути» контроль над болючими спогадами, зробити їх більш зрозумілими чи менш травматичними. Навіть усвідомлюючи "unhappiness," він не може уникнути його впливу, що вказує на глибокий рівень психологічного відбитка: *What he began to want was to see his childhood house - a house he believed, even as he sat in his car now, that he had never once been happy in. And yet, oddly, the fact of its unhappiness seemed to have a hold on him with the sweetness of a remembered love affair.*

Після переживання шокowego стану у деяких персонажів, під час усвідомлення причини травматизації може проявлятися **агресія, спроба вбивства**, бажання помститися: *Marlene bends over the sleeping Kerry and touches the woman's bare neck* але згодом розум перемагає лють, відчай, бажання вбити людину, яка завдала болю (коханку): *She holds their carrying knife*

on her lap and gazes out through the window. Демонстративна неухважність вказує на стан психологічного зриву: *Anita held the gun away from herself. "Goodness," she said.*

Голосні крики свідчать про емоційний вибух болю, безвиході або автоматичний вигук на переляк: *Julie screamed and Anita screamed, only hers was a surprised shout really, but Julie's scream kept on going* разом із бажанням розповісти комусь про себе: *She sat at the table with dirty cereal bowls in front of her, and thought about her urge to talk.* Мовчання, навпаки, сигналізує наявність болю, напруженість: *She waited two days. Then she wrote: "My son hates me, too."*

Також у романах описуються непередбачувані ситуації, які спричиняють дезорієнтацію, паніку: *Confusion, which had started the moment she had stepped off the plane and not found anyone waiting for her...*

Фізичні ознаки втоми у вигляді потовиділення – *small drops of perspiration had appeared in the pockets beneath her eyes.* А ознаками емоційного напруження або тривоги слугують заго-стрена увага до дрібних деталей: *he heard the gravel again on the rubber mat as her foot scraped over it.*

Якщо персонаж втомлюється від життя, то кожен день виглядає як боротьба: *Unlocking the grated gate, she felt as though by eight o'clock in the morning a small battle had been fought.* Також з'являються роздратування, пошук підтримки ззовні: *Standing in line, she looked to those near her for some confirmation that this was ridiculous, standing in a line this long, that something must be wrong.*

Тема немічі та старості описується через зміни тіла, вразливість до зовнішнього світу: *His big stomach was moving, though, slowly up and down* або повний параліч після інсульту, фізичну слабкість як ознака старіння, зношеність та втоми організму: *She glanced at him and thought he did not look his best; something unpleasant set on his face, his head thrust forward from his sloping shoulders.*

У результаті сильного стресу можливо втратити контроль над тілом: *Henry had wet himself; a dark stain grew in his lap.* Почуття сорому викликають глибокі душевні переживання: *He suffered the quiet trepidations; Henry did what he could to rectify things quickly; That she died in her sleep one night astonished him and left him with some feeling of responsibility; It shamed him to remember that he felt fear at every game.*

Відсутність самопізнання, саморефлексії, призводить до емоційного відчуження розвитку почуття сорому: *The only mirror Rebecca's father had in the house was the one that hung over the bathroom sink* і згодом призводить до емоційно відстороненого скоєння крадіжок, як буденної дії: *Rebecca put the vase into her knapsack and left* наче в трансі – *She watched herself take the barbecue starter stuff from beneath the sink, put it into her knapsack.*

Висновки. Проведене дослідження доводить, що непрямі семантичні засоби актуалізації концепту TRAUMA у романі Елізабет Страут «Олівія Кіттерідж» виконують важливу функцію відтворення психологічного болю, пригнічення, втрати й розламу у хужоньому тексті. Через опис тілесних реакцій, соматичних симптомів, міміки, пози, жестів, а також взаємодії персонажів із простором і навколишнім середовищем Елізабет Страут створює багатогранний образ травмованої свідомості. Такі прийоми сприяють формуванню розуміння та емпатії до персонажів, підсилюють психологічну достовірність художнього тексту та наближують читача до внутрішнього досвіду травми

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні стилістичних засобів непрямої репрезентації концепту TRAUMA, таких як метафори, порівняння, гіперболи, персоніфікації, еліпсиси. Аналіз стилістичних тропів у поєднанні з когнітивним підходом дозволить глибше зрозуміти, як мова відображає структуру та динаміку травматичного досвіду в художньому дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bush B., McNamara T. Language and Trauma: An introduction. Applied Linguistics. Oxford University Press. Issue 3. 2020. URL: <https://academic.oup.com/applij/article/41/3/323/5821459?searchresult=1> (дата звернення: 20.04.2025).
2. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання / пер. з англ. О. Лизак, О. Наконечна, О. Шлапак. Львів: Видавництво Старого Лева. 2015. 424 с.
3. Паливода Л. І. Проблема визначення понять «психічна травма», «психологічна травма» і «травма втрати» у психологічних проєкціях. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*, Київ, 2021. Т. 32, № 6. С. 68–72.
4. Бондаревська Л. Л., Лещенко І. Т. Вплив психічної травми на переживання суб'єкта. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2020. Т. 31 (70), № 3. С. 60–64. https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/3_2020/12.pdf (дата звернення: 15.04.2025).
5. Lakhurst R. The question of trauma. Lobdon: Routledge (1st ed), 2008. 256 p.
6. Довганич Н. А. Пам'ять, травма і література: способи репрезентації та інтерпретації. *Українське літературознавство*. № 85 (2020). С. 1–14.
7. Becker D. Die Erfindung des Traumas. Verflochtene Geschichten: Sachbuch. Gießen: Psychosozial, 2014. 313 p.
8. Мамай Ю. Ю. Актуалізація метафоричного діапазону концепту TRAUMA у романі Elizabeth Strout "Olive Kitteridge". Київ: *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34 (73) № 5. С. 82–87.
9. Bessel van der Kolk B. The Body Keeps the Score: Brain, Mind and Body in the Healing of Trauma. London : Penguin. 2014. 464 p, Becker D. Die Erfindung des Traumas. Verflochtene Geschichten: Sachbuch. Gießen : Psychosozial, 2014. 313 p.
10. Strout E. Olive Kitteridge. New York: Random House, 2008. 270 p.

УДК 811.161.2'282.4(438-89ПД)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-42>

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛЯСЬКИХ ГОВІРОК У ТЕКСТАХ ЧАСОПISY «НАД БУГОМ І НАРВОЮ»

MORPHOLOGICAL FEATURES OF PODLASIAN DIALECTS IN THE TEXTS OF THE «NAD BUHOM I NARVOIU» MAGAZINE

Мартинюк Д. О.,

orcid.org/0000-0002-5144-3755

здобувач наукового ступеня доктора філософії
факультету філології та журналістики

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Культурні та громадські діячі Підляшшя активно підтримують тенденцію до створення літератури говірковою мовою, зокрема в часописі «Над Бугом і Нарвою» від 1991 року до сьогодні послідовно репрезентовано тексти, всуціль написані підляськими говірками, що викликає зацікавлення діалектологів та відкриває нові перспективи для лінгвістичних досліджень. Стаття присвячена аналізу морфологічних особливостей підляських говірок, якими написано тексти з часопису «Над Бугом і Нарвою».

Специфіка дослідження полягає в наскрізному вивченні джерельної бази матеріалів, а саме випусків журналу «Над Бугом і Нарвою» від 1991 року до 2023 (191 номер), з метою виявлення мовних одиниць, які найбільш виразно ілюструють особливості морфологічного рівня підляських говірок. За допомогою методів лінгвістичного опису та зіставного аналізу було здійснено систематизацію та подальшу характеристику дібраного фактажу.

Результати дослідження засвідчують, що виразну діалектну специфіку підляської іменникової словозміни в матеріалах часопису представлено формами родового відмінка множини, де домінує закінчення фонетичного походження *-ув, -увов: батькув, гектаруов*; орудний відмінок іменників жіночого, рідше – чоловічого та середнього родів м'якої групи, вирізняється закінченням *-ою* та *-ом* відповідно: *працьою, сонцьом*. Для підляських прикметників характерне послідовне функціонування усічених форм однини чоловічого роду – *роджани, стомляни* – та нестягнених форм середнього, жіночого родів та множини – *золотая, святій*. Дієсловам властивий інфінітивний суфікс *-ті* та закінчення *-лі* фонетичного походження у формах минулого часу третьої особи множини: *накопаті, уратовалі*. Підляські займенники репрезентовані архаїчними формами та фонетичними явищами: *мні, юой*. Простежено специфічні підляські форми прислівників та числівників – *одсюоль, тридцеть*.

Описані морфологічні особливості підляських говірок свідчать про спорідненість їх з волинсько-поліськими говірками, а також про помірний вплив польської мови.

Ключові слова: підляські говірки, морфологічні особливості, словозміна, волинсько-поліські говірки, фонетичне походження, архаїчні форми.

Podlasian cultural and public figures actively support the tendency of creation literature in the dialect language, for example texts written entirely in Podlasian dialects have been consistently represented from 1991 till the present day on the «Nad Buhom i Narvoiu» magazine. This is arouses the interest of dialectologists and opens up new prospects for linguistic research. The article is devoted to the analysis of the morphological features of Podlasian dialects represented in the texts from the «Nad Buhom i Narvoiu» magazine.

The specificity of this study includes the thorough investigation of the material source base, namely the issues of the «Nad Buhom i Narvoiu» magazine from 1991 to 2023 (191 issues), in order to identify linguistic elements that the most clearly illustrate the morphological features of Podlasian dialects. The systematization and further characterization of the selected facts were carried out with using the methods of linguistic description and comparative analysis.

The results of the study show that the distinct dialect specificity of Podlasian nouns is represented by the genitive plural forms, where the phonetic origin endings *-ув, -увов* dominates: *батькув, гектаруов*. The instrumental case of feminine nouns (less often – masculine and neuter nouns of the soft group is distinguished by the endings *-ою* and *-ом* appropriately): *працьою, сонцьом*. Podlasian adjectives are characterized by the consistent functioning of short masculine singular forms – *роджани, стомляни* – and unstressed neuter, feminine forms and plural forms –

золотая, святий. Verbs are characterized by the phonetic origin infinitive suffix *-mi* and the ending *-li* of the past tense in the third person plural forms: *накопати, уратовали*. Podlasian pronouns are represented by archaic forms and phonetic features: *мні, юой*. Specific Podlasian adverb and numeral forms have been traced in this study – *одсюол, тридцет*.

The described morphological features of Podlasian dialects indicate their kinship with Volyn-Polesian dialects, as well as a moderate influence of the Polish language.

Key words: Podlasian dialects, morphological features, word inflection, Volyn-Polesian dialects, phonetic origin, archaic forms.

Постановка проблеми. Журнал «Над Бугом і Нарвою» від 1991 року послідовно репрезентує публіцистичні тексти, всуціль написані підляськими говірками. Так автори-уродженці Підляшшя маніфестують ідею, що діалектну мову свого ареалу необхідно зберігати, зокрема й у писемній формі. Створюючи тексти говірками, автори часописних матеріалів водночас ілюструють, що діалектна мова може функціонувати як літературна. Це явище призвело до виникнення поняття «підляська літературна мікрмова» в діалектологічному дискурсі.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що тенденція до написання текстів підляськими говірками досі розвивається та є нетиповим лінгвістичним і соціокультурним феноменом. Вивчення різнорівневих мовних особливостей підляських говірок у сучасних текстах, зокрема в часописі «Над Бугом і Нарвою», дозволить доповнити вже наявні діалектологічні дослідження цього ареалу та системно охарактеризувати явище підляської літературної мікрмови.

Мета дослідження – проаналізувати морфологічні особливості підляських говірок на базі матеріалів часопису «Над Бугом і Нарвою» (досліджено випуски від 1991 до 2023 року; зауважено, що не кожен номер журналу містить говіркові тексти).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підляські говірки неодноразово були предметом дослідження Ю. Громика, зокрема науковець присвятив увагу вивченню підляських прислівників [1; 2]. У співавторстві з А. Яворським Ю. Громик опублікував статті, що репрезентують лінгвістичний аналіз підляських говірок у поетичних текстах Ю. Гаврилюка [3] та С. Сидорука [4]. А. Яворський дослідив діалектну специфіку підляських говірок у поезії Юстини Королько [5; 6] та Марії Сарнацької [7]. У 2022 році Ю. Громик та А. Яворський видали монографію «Поліські діалекти в сучасній художній літературі» [8], що представляє найбільш детальний та комплексний лінгвістичний аналіз підляських говірок у сучасному художньому тексті (1991–2022 рр.). Ю. Грицевич працював над дослідженням підляських говірок у фольклорних текстах [9; 10; 11]. Г. Аркушин опрацював лексику текстів антології підляської літератури «Країна свого слова» та уклав словник «Підляські слова в художній літературі» [12].

Виклад основного матеріалу. Діалектні тексти з часопису «Над Бугом і Нарвою» відображають морфологічні особливості підляських говірок, що здебільшого зумовлені явищами фонетичного походження. Специфіку підляської іменникової словозміни в текстах журналу широко представлено формами родового відмінка множини чоловічого роду. У зазначених граматичних формах домінує закінчення **-ув, -уов**, що має фонетичне походження: монофтонг [y], рідше дифтонг [yɔ̃] фіксуємо на місці і ненаголошеного, і наголошеного етимологічного голосного звука *o: *10 гектарув* (с. 14, № 5, 2023), *16 гектаруов* (с. 14, № 5, 2023), *документув* (с. 41, № 5, 2022), *молотевнікув* (с. 26, № 1, 2022), *солдатув* (с. 31, № 1, 2022), *без батенькув* (с. 35, № 1, 2023), *кошув* (с. 21, № 2, 2019), *по кілька синуов* (с. 16, № 5, 2023), *батькув* (с. 15, № 5, 2023). Приклади *готелюв* (с. 7, № 2, 2016), *про дурнюов* (с. 30, № 1, 2023) (**-юв** ← *евь [13, с. 104]) ілюструють рефлексію ненаголошеного *e в [y] та [yɔ̃] перед приголосним [8, с. 142].

Зазначимо, що за аналогією до форм родового відмінка множини чоловічого роду флексія **-ув, -уов, -юв** поширилися на відповідні форми іменників жіночого та середнього родів [8, с. 142]: *винюс одну зо своїх ризьбув* (с. 1, № 4, 2023), *до білієня печув* (с. 27, № 6, 2023), *од бабув* (с. 15, № 2, 2018), *зустрічув* (с. 15, № 5, 2017), *туолька хатуов убиває* (с. 13, № 2, 2010),

для *некоторих сім'юв* (с. 27, № 3, 2017), *коб тия груши, ябилка дамі до наших готелюв, реставрациюв* (форма *реставрациюв* походить від польського *restauracja* (-cje) «ресторан (-и)» [14]) (с. 7, № 2, 2016), *тепер не міряв юой ніяких платюв* (с. 41, № 5, 2022), *но такіх мнуого било з інших сьолув* (с. 35, № 2, 2007).

Зафіксовано форми родового відмінка множини з флексіями **-і, -и**. Ю. Громик та А. Яворський зазначають, що окремі іменники з основою на історично м'який консонант у родовому відмінку множини мають закінчення **-і, -и** внаслідок впливу польської мови [8, с. 143]: *стукали в окно до люди* (с. 14, № 5, 2023), *сім малих діти* (с. 15, № 5, 2023), *діти троє спали на печи* (с. 21, № 5, 2021), *по семеро діти* (с. 31, № 3, 2019), *коб заохотім люди до колхозу* (с. 29, № 1, 2018), *як заохотити тих дити* (с. 17, № 2, 2006).

Епізодично простежено закінчення **-а** у формі родового відмінка однини іменника другої відміни, де відповідно до норми української літературної мови закономірна флексія **-у**: *до ліса в партізани іти* (с. 22, № 5, 2021).

Характерні діалектні особливості субстантивної словозміни підляських говірок із текстів часопису «Над Бугом і Нарвою» простежено у формах орудного відмінка. Іменникам жіночого роду однини м'якої групи властиве закінчення **-ою**, яке є наслідком аналогії до твердого різновиду відмінювання, а також характерне для західнополіських говірок [15, с. 89]: *кірілицьою* (с. 1, № 2, 2023), *кирилицьою* (с. 18, № 6, 2018), *фільольогінью* (с. 29, № 2, 2023), *працьою* (с. 34, № 6, 2023), *околицьою* (с. 36, № 6, 2023), *зорою* (с. 34, № 6, 2023), *з сімью* (с. 41, № 5, 2022). Флексію **-ою** зафіксовано також в іменниках III відміни: *осеньою* (с. 30, № 6, 2023), *святостьою* (с. 19, № 5, 2012). Проте це явище не є послідовним, про що свідчать приклади із закінченням **-сю** після м'якого приголосного основи: *мудростєю* (с. 34, № 6, 2023), *масцею* (с. 28, № 6, 2023).

В орудному відмінку однини відзначено загальну тенденцію вирівнювання відмінкових форм іменників чоловічого та середнього родів м'якої групи за зразком твердого різновиду відмінювання: *з завершиньом* (с. 1, № 2, 2023), *за щастьом* (с. 16, № 1, 2019), *з сонцьом* (с. 34, № 6, 2023), *ліцьом* (с. 34, № 6, 2023), *з поселіньом* (с. 26, № 5, 2019), *сонцьом* (с. 2, № 3, 2018), *пуд місцецьом* (с. 2, № 3, 2018), *з плачом* (с. 28, № 3, 2017), *був ще дитятом* (с. 21, № 4, 2006) (поданий іменник ілюструє також збереження суфікса **-ят-**). Зазначені граматичні форми трапляються в західнополіських говірках [15, с. 89].

Локальні морфологічні особливості підляських говірок, актуалізованих у текстах часопису «Над Бугом і Нарвою», простежено на прикладах форм орудного відмінка множини іменників (зафіксовано також приклад субстантивованого прикметника), що засвідчують поєднання флексій множини та двоїни [8, с. 110]: *тими яйціма* (с. 6, № 2, 2019), *з супер-людіма* (с. 16, № 1, 2018), *з такімі гостіма* (с. 39, № 5, 2022), *за хлопціма* (с. 31, № 1, 2022), *дітьміма бивши* (с. 122, № 4, 2017), *свініма* (с. 21, № 1, 2006), *зо своїми людьміма* (с. 27, № 1, 2007), *як ти там між польськіма?* (с. 16, № 2, 1997). Зазначимо, що аналогічні форми збережені й у західнополіських говірках, пор.: *ногіма, рукіма* [15, с. 91].

Аналіз джерельних матеріалів засвідчує, що підляські форми місцевого і давального відмінків однини іменників чоловічого та середнього родів вирізняються послідовністю функціонування флексії **-ові**: *на козлові* (с. 22, № 5, 2021), *на плотові* (с. 14, № 5, 2023), *у кілішкові* (с. 15, № 5, 2023), *на мостові* (с. 15, № 5, 2023), *у одному помещеньові* (с. 21, № 5, 2021), *у туом горчкові* (с. 16, № 5, 2023), *в кождому селові* (с. 26, № 1, 2022), *на однойменному оповіданьові* (с. 32, № 1, 2023), *у травньові* (с. 1, № 2, 2023), *при кунцьові* (с. 1, № 4, 2023), *у першому зімовому снігові* (с. 1, № 6, 2023), *на цвінтарові* (с. 1, № 6, 2023), *у квітньові* (с. 8, № 2, 2019), *у травньові і червньові* (с. 2, № 3, 2019), *в самому житьові* (с. 2, № 4, 2023), *в Шостакові* (с. 14, № 5, 2023), *в сьому номерові* (с. 11, № 2, 2019), *розумові і серцьові* найближша (с. 29, № 2, 2023).

Для деяких субстантивів характерні відмінні від української літературної мови граматичні форми роду та числа. Наприклад, у конструкціях *в свуй путь* (с. 15, № 5, 2023); *Сталі пуд велі-*

кім **топольом**, од дощу, а в той час удилив груом в топуоль в селові, трох люди згинуло одразу (с. 24, № 2, 2018) іменникам *путь* та *тополя* властива форма чоловічого роду, а не жіночого. У словосполученні *периши мебель* (с. 21, № 5, 2021) іменник вжито у формі однини чоловічого роду. Іменник *інформації* у словосполученні *доступни мні інформації* (с. 28, № 1, 2007) має форму множини, фіксовану в польській мові (пор. пол. *informacja*, *-cji* [14]), проте не вживану в українській літературній мові. У відмінковій формі *туриста* (пор. *туриста приїжджає* (с. 9, № 2, 2016)) флексія **-а**, очевидно, також зумовлена впливом польської мови (пор. пол. *turysta* [14]).

Специфіку підляської системи відмінювання прикметників та дієприкметників представлено усченими формами називного відмінка однини чоловічого роду, де приголосний **й** у флексії зредукований: *я роджани* (с. 22, № 5, 2021), *довгі час* (с. 15, № 5, 2023), *і вун стомляни положився* (с. 15, № 5, 2023), *Борис бив кульгави* (с. 15, № 5, 2023), *часто бив пудхмеляни* (с. 15, № 5, 2023), *син удався хітри і цікави* (с. 16, № 5, 2023), *каменни паметник* (с. 1, № 6, 2023).

Говіркові тексти з часопису «Над Бугом і Нарвою» послідовно репрезентують нестягнені форми прикметників: *святій* (с. 14, № 5, 2023), *молодїй* (с. 30, № 1, 2023), *старїй* (с. 30, № 1, 2023), *золотая* (с. 16, № 5, 2023), *малия* (с. 20, № 2, 2019), *малое* (с. 30, № 1, 2023), *сільська* (с. 11, № 4, 2017), *стария* (с. 7, № 2, 2016), *весновїй* (с. 19, № 2, 2023).

У стягнених формах називного відмінка множини твердої групи засвідчено флексію **-и** (за винятком основ, що закінчуються задньоязиковими приголосними): *Почувалась там вельмі добре – всіє живут у шатрах, всіє весьоли, кольорово одягньони, хтось і волюоссе має пофарбоване* (с. 17, № 1, 2018); *не всіє били справедліви* (с. 26, № 1, 2022), *потомїони і голодни* (с. 14, № 5, 2023), *капи і ходнікі, виткани на кроснах* (с. 14, № 5, 2023), *червони малюткі яблика* (с. 14, № 5, 2023).

Засвідчено форми родового відмінка однини прикметників, що ілюструють аналогічне вирівнювання флексій за зразком відмінювання м'якої групи: *глінкі накопаті жовтеї* (с. 36, № 2, 2013), *за стареї Пуольци* (с. 26, № 6, 2017).

Джерельні матеріали з часопису «Над Бугом і Нарвою» представляють деякі особливості творення ступенів порівняння прикметників у підляських говірках, зокрема формам вищого ступеня порівняння властиві суфікси **-ійш-**, **-ієйш-**, **-иєйш-**: *штирох стариєйших синуов* (с. 14, № 5, 2023), *хітри йша* (с. 16, № 5, 2023), *найсумнійшого місяця року* (с. 1, № 6, 2023), *старієйши* (с. 24, № 1, 2017), *каменнієйше* (с. 30, № 1, 2007).

У системі формотворення дієслів послідовно простежено функціонування інфінітивного суфікса **-ті**, що відображає підляську рефлексію етимологічного голосного ***і**: *однайті* (с. 7, № 2, 2016), *шукаті* (с. 7, № 2, 2016), *завінуті* (с. 8, № 2, 2016), *опечатоваті* (с. 8, № 2, 2016), *спастеризоваті* (с. 8, № 2, 2016), *користаті* (с. 9, № 2, 2016), *розвіваті* (с. 9, № 2, 2016), *щепиті* (с. 9, № 2, 2016), *спиваті* (с. 17, № 2, 2006), *накопаті* (с. 36, № 2, 2013), *обробляті* (с. 15, № 5, 2023). Збереження етимологічного ***і** визначає специфіку формотворення дієслів третьої особи множини минулого часу, пор.: *заангажовалі знаного спеціалісту* (с. 7, № 2, 2016), *всіє всілюткі ієхалі до Ботьок* (с. 33, № 2, 2013), *уратовалі двоє дият* (с. 28, № 1, 2007), *вставлялі черевики* (с. 14, № 5, 2023), *злінілі хатку* (с. 15, № 5, 2023), (с. 14, № 5, 2023), *а як пудрослі, то вже ходили в пуост Піліповку перед Руздвом на покудієле* (с. 14, № 5, 2023), *хлопці затягнулі санкі* (с. 14, № 5, 2023), *так гулялі і госцьовалі до пувночи* (с. 14, № 5, 2023), *троху по церкві одпочивалі і вставалі на снаданє* (с. 14, № 5, 2023). Інфінітивний суфікс **-ті** характерний також для говірок північної частини перехідного західно-середньополіського ареалу [15, с. 121], а форми дієслів третьої особи множини минулого часу на **-лі** трапляються в багатьох західнополіських говірках [15, с. 123].

Дієслівні форми, представлені в поданих реченнях, відображають частотність інфінітивного форманта **-чи**, що поширений також у західнополіських говірках [15, с. 121]: *Фільм показав, як*

і з чого треба **печи** коровай (с. 14, № 2, 2009), *А голод бив, мукі не було, з чого хліба **напечи** не було* (с. 35, № 2, 2007), *Мама похвалила моїє щієри хенці **помогчи** бабуш ці* (с. 19, № 4, 2005).

Для дієслів третьої особи однини та множини характерне ствердіння приголосного [т] у флексії: *туолькі пісень **знают*** (с. 29, № 6, 2014), *восок вже **попомнут**, коб вуон розстав троху* (с. 31, № 2, 2013), *на щодень **говорат** по-пуольську, але колядкі **уміють** спиваті по-нашому* (с. 17, № 2, 2006), *і ще ж так тую бабку **облуп'ят*** (с. 31, № 3, 2019), *баби його **люб'ят*** (с. 15, № 5, 2023), *коровая **робит*** (с. 33, № 3, 2018), *і **бачит** маленьку хатку* (с. 15, № 5, 2023).

Система займенникової словозміни підляських говірок, представлених у текстах часопису «Над Бугом і Нарвою», вирізняється численними діалектними особливостями. Специфіку особових займенників здебільшого визначають явища фонетичного походження, зокрема у формах **юой**, **юом** із джерельних матеріалів *час од часу давав **юой** гроши* (с. 39, № 5, 2022), *злу-ость в **юом*** (с. 30, № 6, 2023) після приголосного [й] простежено лабіалізований дифтонг **уб**, що, очевидно, є наслідком аналогії [8, с. 134].

Відмінкові форми особових займенників засвідчують відсутність приставного [н] у займенникових конструкціях, де в українській літературній мові він закономірний: *положився **на ім*** (с. 15, № 5, 2023), *у **його** хватало гроши* (с. 30, № 6, 2023), *не ходив **до її*** (с. 41, № 5, 2022), *не хотієв з **єю** бітіся* (с. 16, № 5, 2023), проте саме такі форми найчастіше трапляються в українських діалектах, зокрема в північних та південно-східних [16, с. 162].

У джерельній базі зафіксовано форму займенника другої особи множини **вієте**, пор.: ***вієте** ще поставте п'ятого крижа* (с. 26, № 3, 2001), *буслікі, буслікі, як **вієте** прилетіте* (с. 19, № 5, 2012), що є унікальним західнополіським варіантом займенника *ви* [8, с. 79]. Відзначено нетиповий займенник третьої особи однини середнього роду *воне* «воно»: *Бієльська земля лежала при дорозі з Варшави у Вільно і часто переходило шведське вуойсько, але не туолькі **воне*** (с. 26, № 3, 2017). Зафіксовано архаїчні форми давального відмінка займенника 1 особи однини *випало **мні*** (с. 1, № 2, 2023) та родового відмінка займенника 3-ої особи однини **єї** < **їє** [17, с. 152].

Особливості відмінювання підляських вказівних займенників репрезентовані формами, що виникли внаслідок зрощення [8, с. 146], а саме *сієтої* «цієї», *сієтум* «цьому», *сієтого* «цього»: *слова **сієтої** колісньої пієсні* (с. 35, № 1, 2023), *в **сієтум** мієсці* (с. 17, № 4, 2018), ***сієтого** слова* (с. 38, № 5, 2022). У часописі «Над Бугом і Нарвою» простежуємо займенники *в **сьому** номері* (с. 11, № 2, 2019), ***сього** року* (с. 8, № 2, 2019), *зишли із **сього** світа* (с. 2, № 4, 2023), які властиві абсолютній більшості українських говорів, а також українській літературній мові як другорядні [18, с. 176].

Форма вказівного займенника **туй форми** (с. 1, № 2, 2023) зумовлена фонетичним походженням, зокрема на місці етимологічного голосного *о в закритому складі в наголошеній позиції з'явився рефлекс [у]. Форма орудного відмінка займенника *така* з закінченням **-єю** (з *такею юшикою* (с. 38, № 2, 2018)), очевидно, виникла внаслідок аналогічного вирівнювання за зразком прикметників м'якої групи.

Зафіксовані в джерельних матеріалах форми присвійних займенників **єїн ректор** (с. 24, № 5, 2019), **в єїнуї** *реалізації* (с. 2, № 4, 2023) зберігають архаїчну форму родового відмінка особового займенника *вона* (їє ← єї [16, с. 161], ускладнену прикметниковим суфіксом **-н-**.

Для підляських говірок, представлених у текстах часопису «Над Бугом і Нарвою», характерні нестягнені форми займенників, наприклад: *тиє* (с. 11, № 2, 2023), *тая* (с. 14, № 5, 2023), *тия* (с. 16, № 5, 2023), *тоє* (с. 21, № 5, 2022), *якая* (с. 11, № 4, 2017), *невідь-якіє* (с. 29, № 6, 2014), *сюю презентацию* (с. 14, № 2, 2009).

Аналіз джерельної бази засвідчив, що в часописних матеріалах часто вживаний займенник *што* ← **сьто* [19, с. 512–513]: ***Што** лічилося до ліпшого, то було для їїє і Андриєйові* (с. 16, № 5, 2023), *Мамо, а **што** у туом горчкові вариться?* (с. 16, № 5, 2023).

Про діалектну специфіку підляських говірок свідчать прислівники, простежені в текстах часопису «Над Бугом і Нарвою». Наприклад, відзначено архаїчну форму прислівника *тоді*

(*tɔgdy [20, с. 590]) – *тогда* (с. 8, № 2, 2019), яку зафіксовано в більшості говірок Західного Полісся, а також у середньо- та східнополіському діалектах [2, с. 48]. Прислівник *найперуч* (с. 21, № 5, 2021) походить від праслов'янського **perdje* (раніше), що є, як зазначає Ю. Громик, «адвербіалізованою формою називного-знахідного відмінка однини середнього роду вищого ступеня порівняння прикметника м'якої основи **perdy* [13, с. 344]» [2, с. 48]. Ю. Громик також зауважує, що в межах поліського наріччя прислівник *уперуч* (*вперуч*) та похідні трапляються лише в підляських та суміжних берестейських говірках [2, с. 48].

У підляських говірках збережений прислівник *много* (с. 35, № 2, 2007), що походить від праслов'янської основи **тъног-* [21, с. 490] і, як зазначає Ю. Громик, відомий у межах практично всього західнополіського ареалу [2, с. 49]. Прислівник *одсюоль* «відтепер, з цього часу, з цієї пори»: *Одсюоль Піліп став помагати і людському дохторові* (с. 31, № 1, 2022) зберігає давнє часове значення, а саме вказує на початковий часовий момент [2, с. 50]. Підляський прислівник *досюоль* також виражає семантику часової лімітативності – «досі, до цього часу» [2, с. 50]: *Билі й гумористични ситуації, якіє згадуємо досюоль* (с. 14, № 1, 2018).

Прислівникова лексема *стамтуоль* реалізує значення вихідного пункту руху «аж звідти, з місця більш віддаленого»: *Вернулїся стамтуоль і зачалі шукати шкуолкі, де ведут старія сорти* (с. 7, № 2, 2016); *з усюоль* – «звідусіль» [2, с. 49–50]: *І тепер люде везут крижіє, з далека приїжджають, як глянуті на самоходи, то реєстрації з усюоль* (с. 19, № 5, 2012). У джерельній базі простежено адвербіальну лексему *одтуль*, яка функціонує в значенні «звідти», попри те, що їй також притаманне збереження давньої часової семантики [2, с. 50]: *То наша хата, але там вельми страшит і хто здумав у юй переночувати, в міг одтуль утикав* (с. 15, № 5, 2023).

Прислівники *тера* (с. 6, № 2, 2019) (пор. пол. *teraz* [14] «зараз»), *тутай* (с. 6, № 2, 2019) (пор. пол. *tutaj* [14] «тут») свідчать про вплив польської мови на особливості підляської адвербіальної лексики. Прислівник *теперка* (с. 43, № 4, 2013) вирізняється словотвірною специфікою: до основи *тепер* приєднаний суфікс *-ка-*.

Спорадично фіксовано локальні форми вищого ступеня порівняння прислівника: *написаного раній людїма* (с. 2, № 4, 2023) – форма вищого ступеня порівняння утворена за допомогою нетипового для прислівників суфікса *-ій-*; *муой батько в Шостакові мієв много буольш* (с. 14, № 5, 2023) – поданий приклад репрезентує складену форму вищого ступеня порівняння; *то дітьом найбарзі, коб не бояліся, як гриміт* (с. 31, № 2, 2013) – прислівник *найбарзі*, очевидно, походить з польської мови: пор. пол. *najbardziej* «найбільше» [14]).

Зафіксовані в журналі «Над Бугом і Нарвою» числівники здебільшого вирізняються фонетичним оформленням. На місці етимологічного **ę* простежуємо голосний [е]: *десеть* (с. 15, № 5, 2023), *двадцеть* (с. 15, № 5, 2023), *деветнадцеть* (с. 15, № 5, 2023), *тридцеть* (с. 19, № 1, 2019). Характерну для північного ареалу лабіалізацію [е] після м'якого приголосного перед твердим передано формою *одьон* (с. 15, № 2, 2018) < **однь* [8, с. 77]. Числівник *штирох синуов* (с. 15, № 5, 2023) засвідчує наслідки регресивної дисиміляції за способом творення [чт] → [шт], яка властива волинськополіським та середньополіським говіркам [8, с. 182]. Явище регресивної асиміляції за місцем і способом творення простежено на прикладі числівника *тищу літ* (с. 25, № 3, 2017), де після синкопи відбувся перехід [сч] → [шч] [8, с. 184]. Неозначено-кількісний числівник *кількоро люді* (с. 26, № 1, 2022) свідчить про вплив польської мови (пор. пол. *kilko* «кілька» [14]).

Висновки. Лінгвістичний аналіз текстів часопису «Над Бугом і Нарвою», написаних підляськими говірками, засвідчив, що діалектні особливості на морфологічному рівні зумовлені передусім явищами фонетичного походження. Виразну діалектну специфіку підляської іменникової словозміни виявляють форми родового відмінка множини, орудного відмінка однини іменників жіночого роду (рідше – чоловічого, середнього та форм множини). Проаналізовані прикметники вирізняються послідовним функціонуванням усічених форм однини чоловічого роду та нестягнених форм середнього, жіночого родів та множини. Для дієслів характерний

інфінітивний суфікс -ті та форми минулого часу третьої особи множини на -лі. Підляські займенники репрезентовані архаїчними формами та фонетичними варіантами. Простежено специфічні підляські форми прислівників та числівників. Зафіксовані на морфологічному рівні особливості підляських говірок свідчать про спорідненість їх з волинсько-поліськими говірками, а також про помірний вплив польської мови.

Перспективним вважаємо подальше дослідження текстів, написаних підляськими говірками, з метою детального аналізу діалектних особливостей на всіх мовних рівнях, що дозволить охарактеризувати явище «підляської літературної мікромови».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Громик Ю. Деякі архаїчні структури темпоральних прислівників в українських підляських говірках. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 2003. Т. XLVIII. S. 39–49. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/499> (дата звернення: 15.01.2025).
2. Громик Ю. Специфічна прислівникова лексика українських підляських говірок. Тека Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych 2014. Т. IX. S. 46–53. URL: <https://www.academia.edu/31064718> (дата звернення: 15.01.2025).
3. Громик Ю., Яворський А. Актуалізація української підляської говірки в поетичних текстах Ю. Гаврилюка. *Лінгвостилістичні студії*. 2019. Вип. 11. С. 44–53.
4. Громик Ю., Яворський А. Актуалізація південнопідляської говірки у творах Степана Сидорука. *Лінгвостилістичні студії*. 2018. Вип. 8. С. 160–172.
5. Яворський А. Українська підляська говірка в поезії Юстини Королько: морфологічний рівень. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство* 2013. № 1. С. 146–151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnuflm_2013_1_34 (дата звернення: 11.01.2025).
6. Яворський А. Лексика української підляської говірки в поезії Юстини Королько. *Український літературний провулок*. 2017. Т. 11. С. 141–151.
7. Яворський А. Українська підляська говірка в поезії Марії Сарнацької. *Волинь філологічна: текст і контекст* 2013. Вип. 16. С. 283–291. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vftk_2013_16_29 (дата звернення: 11.01.2025).
8. Громик Ю., Яворський А. Поліські діалекти в сучасній художній літературі : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 300 с.
9. Грицевич Ю. Діалектні явища іменної словозміни в українських підляських говірках (на матеріалі записів місцевого фольклору). *Молодий вчений*. 2014. № 12 (15). С. 212–217.
10. Грицевич Ю. Особливості консонантизму підляських говірок у фольклорних записах І. Ігнатюка. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)* 2014. Вип. 19. С. 102–107.
11. Грицевич Ю. Фонетичні особливості підляських говірок у записах місцевого фольклору. *Типологія та функції мовних одиниць*. 2014. № 1. С. 55–65.
12. Аркушин Г. Підляські слова в художній літературі. Луцьк, 2024. 120 с.
13. Історія української мови. Морфологія : монографія / С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1978. 539 с.
14. Słownik języka polskiego. URL: <https://sjp.75.pl/> (дата звернення: 09.02.2025).
15. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія. Луцьк, 2012. 256 с.
16. Історична грамати́ка української мови : посібник / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самойленко, І. І. Слинко. Київ, 1980. 318 с.
17. Історія української мови. Морфологія : монографія / С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1978. 539 с.
18. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород, 1960. 416 с.
19. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 6: У–Я / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та інші. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 2012. 568 с.
20. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 5: Р–Т / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та інші. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 2006. 705 с.
21. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 3: Кора–М / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та інші. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1989. 553 с.

УДК 821.111(73)-31.09:[316.367.5/.7+2-447

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-43>

ІНТЕРСЕКЦІЙНІСТЬ СЕКСУАЛЬНОСТІ ТА РЕЛІГІЙНИХ ТРАДИЦІЙ У КВІР-РОМАНІ РАКЕША САТЪЯЛА “BLUE BOY”

THE INTERSECTIONALITY OF SEXUALITY AND RELIGIOUS TRADITIONS IN RAKESH SATYAL'S QUEER NOVEL “BLUE BOY”

Михайлюк А. Р.,

orcid.org/0000-0002-7760-8175

аспірант кафедри світової літератури

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Статтю присвячено дослідженню інтерсекційності аспектів сексуальності та релігії у квір-романі Ракеша Сатъяла “Blue Boy” (2009). У розвідці запропоновано спробу літературної інтерпретації квір-мотивів у релігійно-культурному контексті США 1990-х років. Розглянуто історичні передумови й культурні тенденції, що сприяли появі перших репрезентацій квір- та азійсько-американських ідентичностей у літературі США. Окреслено такі ключові теоретичні поняття, як квір і концепція інтерсекційності, а також проаналізовано особливості культурного, мистецького й релігійного контекстів індійського та індійсько-американського досвіду.

У статті досліджено поняття інтерсекційності та окреслено цілі такого підходу у академічному дискурсі. Центральну увагу приділено аналізу образу оповідача квір-роману – Кіран Шарма, юного американця індійського походження, який проживає в Огайо і намагається самоідентифікуватися, вивчаючи свою квір-ідентичність та індуїстську віру. У творі Кірану вдається об'єднати свою духовність і сексуальність за допомогою символічної трансформації у індуїстського бога Крішну. Розглянуто лейтмотиви тілесності, гендерної експресії (макіяж, сукні, тощо), дискримінаційних практик (булінг, шеймінг) і релігійних традицій. Також особливу увагу приділено культурним кодам і художнім вимірам самоідентифікації головного героя, зокрема репрезентації сімейних стосунків, збереження культурних елементів та літературної інтерпретації самопізнання головного персонажу.

У результаті дослідження з'ясовано, як перетинаються квір- та релігійна ідентичності крізь призму інтерсекційності; окреслено теоретичні межі і потенціал концепції інтерсекційності; переосмислено релігію як спосіб прийняття квір-ідентичності, а не заперечення чи взаємовиключення. Виокремлено провідні художні тропи: фольклорні, індуїстські та попкультурні мотиви, що демонструє різноманіття наративів тексту. Проаналізовано репрезентації тілесності й гендерного самовираження як ознак квір-сюжету і динаміку внутрішнього самопізнання протагоніста. Здобуті результати демонструють, що художня репрезентація сексуальності та різновидів ідентичностей у азійсько-американській квір-прозі є унікальним прикладом взаємозв'язків, які потребують більш глибокого вивчення крізь призму інтерсекційного аналізу.

Ключові слова: квір-ідентичність, індуїзм, сексуальність, релігійні традиції, інтерсекційність, азійсько-американська література, квір-роман.

This article explores the intersectionality of sexuality and religion in Rakesh Satyal's queer novel “Blue Boy” (2009). The study aims to examine the literary representation of queer themes within the religious and cultural context of 1990s America. It outlines the historical background and cultural tendencies that contributed to the emergence of early interpretations of queer and Asian American identities in U.S. literature. Key theoretical concepts such as “queer” and intersectionality are defined and contextualized through the lens of Indian and Indian American cultural, artistic, and religious experiences.

The article examines the notion of intersectionality and its function within academic discourse. Particular attention is paid to the analysis of the novel's narrator, Kiran Sharma – a young American of Indian descent living in Ohio – who seeks self-identification by exploring both his queer identity and Hindu faith. In the novel, Kiran achieves a symbolic reconciliation of spirituality and sexuality through his transformation into the Hindu god Krishna. The study addresses central motifs such as corporeality, gender expression (makeup, dresses, etc.), discriminatory practices (bullying, shaming), and religious traditions. It also examines the cultural codes and artistic dimensions of Kiran's self-identification, including representations of family relationships, the preservation of cultural heritage, and the literary interpretation of self-discovery.

The findings reveal how queer and religious identities intersect through the framework of intersectionality. The article outlines the theoretical boundaries and potential of the concept, while rethinking religion as a means of embracing, rather than denying or excluding, queer identity. Prominent literary tropes – folkloric, Hindu, and pop cultural – are identified, illustrating the narrative's diversity. The representations of embodiment and gender expression are analyzed as core elements of the queer narrative and as part of the protagonist's inner journey. Ultimately, the study demonstrates that the literary representation of sexuality and diverse identities in Asian American queer fiction constitutes a unique site of intersectional relations that warrants deeper scholarly engagement.

Key words: queer identity, Hinduism, sexuality, religious traditions, intersectionality, Asian American literature, queer novel.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті літературний дискурс зазначає чималих змін з появою художніх текстів, що жанрово класифікуються як квір-романи. Такі тенденції простежуються і в американській видавничій діяльності (О. Чі “Edinburgh” (2002), Р. Сатьял, “Blue Boy” (2009), О. Ванг “On Earth, We’re Briefly Gorgeous” (2019)), і в українській (зокрема, Л. Денисенко «Майя та її мами» (2017), Д. Чайка «Майже хороші хлопці» (2024), С. Скришевський, «У Штормовому – штиль» (2024)). Оскільки квір-літературі властиво містити контраверсійні лейтмотиви, які зчаста є полярними і провокують суспільні дискусії, з’являються нові недосліджені художні взаємозв’язки, серед яких – сексуальність та релігія, які осмислюються у квір-роман Ракеша Сатьяла “Blue Boy” (2009).

Аналіз зазначених аспектів дозволяє комплексно розглянути особливості літературної репрезентації квір-ідентичності й індуїстських релігійних традицій у межах іммігрантського індійсько-американського досвіду. Ґрунтовне вивчення таких художніх взаємовпливів допоможе глибше осягнути складнощі формування сексуальності й духовної/культурної/релігійної ідентичності представників/-ць маргіналізованих груп, зокрема квір- та азійсько-американська спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні світове літературознавство активно досліджує досвід небілих квір-осіб, репрезентований у художніх текстах, здебільшого вірцях квір- чи етнічної літератури, зокрема в азійсько-американській. Так, у статті “Toward the ‘Uncommonly Beautiful’: Queer-of-Color Youth and ‘Delectable Deformity’ in Rakesh Satyal’s Blue Boy” [1] розглядається концептуалізація образу небілого квір-юнака як руйнівної постаті загальноприйнятим уявленням про дорослішання та формування ідентичності. М. Расаґам і Ш. Піллай у доробку “Interpolating South Asian Transnational Heritage: Allegory in South Asian Diasporic Metropolitan Young Adult Fiction” [2] аналізують алегоричні функції міфів та фольклору у романах південноазійської діаспори. Одним із об’єктів дослідження є “Blue Boy” (2009), де авторки простежують індуїстські алегорії репрезентовані у текстах, а саме – інтерполяції з епосів Махабхарата і Рамаяна. А. Джефферс окреслює інтерсекційність духовного, міфічного та попкультурного у квір-романі і стверджує, що захоплення протагоніста такими постатями, як Крінша та Вітні Г’юстон є своєрідним методом протистояння соціальним очікуванням. Це є одним із ключових висновків доробку “Means of Escape, Means of Invention: Hindu Figures and Black Pop Culture in Rakesh Satyal’s Blue Boy” [3]. Особливої уваги заслуговує есе К. Мерфі “Recreating Identities: Fire and Sexuality in Rakesh Satyal’s Blue Boy” у збірці “The Bloomsbury Introduction to Postcolonial Writing: New Contexts, New Narratives, New Debates” [4], де автор співставляє образ вогню і сексуальності, зазначивши, що самоприйняття протагоніста є виявом протистояння, постійним процесом відтворення, що свідчить про флюїдність ідентичності. Зазначені літературознавчі дослідження демонструють полівалентність аспектів сексуальності й релігії у азійсько-американському квір-романі. У контексті інтервенційного підходу доречною є праця З. Наомі “INTERSECTIONALITY: A Philosophical framework” [5], де автор розглядає концепцію інтерсекційності як науковий підхід, який має на меті змусити нас задуматись про те, як ми думаємо – і тільки пізніше аналізувати його як теорію подвійного чи множинного ґноблення, що сформована на основі позитивістського підходу до певних соціальних категорій (наприклад раса, гендер, клас, етнічність, сексуальність, інвалідність, вік тощо). Також звертаємось до Ф. Біл “Double Jeopardy: To Be Black and Female” [6], у якій окреслено цілі інтерсекційності як теоретичного фрейму.

Метою є вивчення літературної репрезентації «квір» і релігії – як окремих аспектів та їх інтерсекцію – на матеріалі роману Ракеша Сатьяла “Blue Boy” (2009). Зокрема, аналізу підлягають такі компоненти сексуальності, як гендерне самовираження та сексуальна орієнтація у контексті релігійних традицій індуїзму та іммігрантського досвіду, застосовуючи інтерсекційність як ключовий метод.

Виклад основного матеріалу. У сучасній літературі художні тексти стають дедалі інклюзивнішими. Ще у ХХ ст. поява літературних квір-персонажів/-ок чи сюжетів, що висвітлюють проблематику ЛГБТКІА+ спільноти вважалась андерграундною практикою. Так, роман «Кімната Джованні» (1956) Д. Болдвіна викликав суспільний резонанс і спричинив полеміку щодо гомосексуальності. Згодом у романі «Барва Пурпурова» (1982) Еліс Вокер продемонструвала квір-ідентичність у зв'язці з расовим компонентом — в історії про сексуальність (як психофізіологічний, емоційний та душевний аспект людини), афро-американський досвід та сім'ю. Унаслідок глобалізації та поширенню ідей толерантності, розпочалась активна репрезентація досвіду квір- та небілих осіб у сучасній прозі США [7, с. 275]. Цей процес ініціював появу таких концепцій як інтерсекційність, яку було окреслено дослідницею-юристкою Кімберлі Креншоу у 1989 році. Концепція стосується взаємозв'язку таких соціальних категорій, як гендер, стать, раса, клас, сексуальність, оскільки на основі цих аспектів формуються відповідні соціальні групи. Інтерсекційний аналіз як метод і об'єкт дослідження успішно застосовують і досліджують чимало сучасних теоретиків/-кинь та філософів/-инь, серед яких: К. Креншоу, П. Х. Коллінз, Б. Гукс, Ч.Т. Моханті, Дж. Неш та інші. Зокрема, Дженніфер Неш – відома дослідниця гендеру, сексуальності та феміністичних студій – дає визначення інтерсекційності у такий спосіб: «уявлення про те, що суб'єктивність утворена взаємопідсилювальними векторами раси, статі, гендеру, класу і сексуальності» [6, с. 392], і доповнює, що «однією з теоретичних і політичних цілей, яку інтерсекційність переслідує для феміністських та расових студій, це підриг гендерної та расової бінарності заради осмислення ідентичності як більш комплексного явища» [6, с. 392]. Короткий діахронічний огляд історичних подій дозволить розширити розуміння інтерсекційної методології.

У 1969 році в США відбулися Стоунволльські заворушення – бунти проти дискримінаційних практик правоохоронних органів щодо сексуальних меншин. Ці та інші соціальні протести привернули увагу суспільства і урядовців, після чого розпочалась поширення ідеї толерантності та лібералізації свідомості. В. Суковата стверджує, що через лібералізацію свідомості в 70-х рр. ХХ ст. академіки Західної Європи і США звернули увагу на вивчення досвіду маргіналізованих груп суспільства, тілесні ідентичності й практики, які раніше були вилучені із наукового дискурсу [8 с. 63]. Такі соціальні зміни активізували кількість наукових праць, присвячених досвіду упосліджених членів соціуму. До прикладу, ближче до кінця ХХ століття, Джудіт Батлер публікують¹ дослідження «Гендерний клопіт: Фемінізм та підриг тожсамості» (1990), де концептуалізовано гендер і запропоновано теорію перформативності. У контексті квір-роману Р. Сатьяла теорія перформативності та засади гендерних студій є релевантними, оскільки головний герой вдається до різноманітних гендерних експресій і спроб перетворення на свого ідола Крішну – флюїдну та гендерно неконформну (варіативну) релігійну постать. Думка А. Марчишиної стає у нагоді при аналізі тексту, оскільки дослідниця вважає, що постмодернізм протиставляє множинність дуальності, що констатує нерівноважність між гендером і статтю, і уможливорює репрезентацію статево-гендерних ознак без стереотипізованих канонів маскулінності та фемінності [9, с. 40].

У науковому, зокрема і в літературознавчому дискурсі, усе частіше використовується термін «квір» для позначення гомонормативності. «Квір – це незвичний, інший, нестереотипний персонаж (індивід), який різниться на тлі гендерової більшості; людина, яка самоідентифікується як “квір” може бути лесбійкою, бісексуальною/-им, геєм, трансгендерним/-ою, гендерно флюїдним/-ою тощо» [9, с. 40]. Інакше кажучи, це парасольковий термін, що використовується для позначення будь-чого відмінного від гетеронормативності. Однак квір-ідентичність

¹ Джудіт Батлер ідентифікують себе небінарними і використовують займенник “вони” https://nonbinary.wiki/wiki/Judith_Butler

не формується тільки на сексуальних відмінностях. А. Молодіна зазначає, що оскільки квір-ідентичність є парадоксальним феноменом, бо сформований на розмежуванні понять сексуальності, гендеру і статі – яких незліченна кількість – рівною мірою визначаються символічним контекстом (культурним). Дослідниця продовжує думку, що вони можуть бути наслідком маніпуляцій символічної репрезентації у мультикультурному глобалізованому світі, або можуть відображати внутрішню природу людини [10, с. 125]. Тобто квір-ідентичність і, до прикладу, культурна ідентичність, можуть бути, і сегрегованими, і інтерсекційними. Тому при аналізі художньої репрезентації квір-ідентичності та культурної/расової/національної/релігійної ідентичностей необхідно звертати увагу на кореляцію цих понять, щоб уникати стигматизації.

У дослідженні з соціальної категоризації міжрасових груп зазначається, що темношкірі жінки та чоловіки-азіати найбільше стигматизуються суспільством щодо сексуальної орієнтації, а саме: перших часто ідентифікують як лесбійок, других – як геїв. [11, с. 3] Оскільки самовираження зазначених расових груп не завжди співпадає з традиційними виявами маскулінності та/або фемінності, вони піддаються стереотипізації та упередженням з боку соціуму. Тому, квір-роман Ракеша Сатьяла “Blue Boy” (2009) є релевантним об’єктом для дослідження зазначених аспектів, оскільки це історія дорослішання Кірана (протагоніста) – юнака індійсько-американського походження, батьки якого є іммігрантами, що практикують індуїзм. Кіран намагається знайти своє місце у соціумі, будучи небілим квір підлітком у 1990-х у Цинциннаті, США. Попри натяки автора читачам/-кам на початку роману, що протагоніст усвідомлює свою квір-приналежність, це не робить його досвід сприятливішим, про що він і сам зазначає: *«When you are represented by so many circles that the area you take up is so miniscule no one else could possibly fit into it?»*.² [12, с. 197]

Квір-особам з країн Південної Азії доводиться не тільки відстоювати свою видимість у культурній спільноті, а і протистояти наративам західної цивілізації, які часто маргіналізують чи спотворюють їхній досвід [13, с. 12]. Тобто розуміння значення сексуальності в етнічному дискурсі вихідців з Південної Азії є ключовими для осмислення їхнього унікального досвіду. Зазвичай цей досвід репрезентовано в літературі крізь призму культурної ідентичності, проблем діаспори та взаємозв’язку «традиційного» та «сучасного». Одним прикладів є збірка оповідань Джумпи Лахірі “Interpreter of Maladies” (1999), яка отримала Пулітцерівську премію. У збірці Лахірі зображує складнощі індійсько-американського життя, досліджуючи проблеми іммігрантів та злиття двох культур. До прикладу, однією із центральних тем є подорож індійсько-американської сім’ї до Індії, де описано культурні відмінності та відчуженість до батьківщини, які проживають іммігранти другого покоління.

Інтерсекція квір-ідентичності та індуїзму створює унікальні виклики та складнощі. Квір-індивідам, які практикують індуїзм або виховуються у його релігійних традиціях, часто доводиться шукати баланс між своїми ідентичностями – сексуальною та релігійною чи культурною. Оскільки для багатьох релігійних традицій є неприйнятним вияв будь-якої квір-ідентичності, це спонукає представників/-ць культури чи етносу до стриманого самовираження та замовчування питань сексуальності. Хоч, як зазначає Р. Ваніта, що «одностатеве кохання має давню історію в Індії, і багато одностатевих стосунків приймалися, навіть прославлялися в постколоніальному індійському мистецтві, зокрема літературі» [14, с. 3]. Таким прикладом є картина індійського художника Бхупена Кхакхара “Two Men in Benares” (1982), яка зображує двох оголених чоловіків, які обіймаються на тлі індуїстської іконографії та архітектури. Ця картина має чимало інтерпретацій, проте це своєрідний виклик традиційним уявленням про сексуальність в індуїстському суспільстві у поєднанні з духовністю.

В основі роману “Blue Boy” (2009) Ракеша Сатьяла – розповідь про підлітка Кірана та його пошуки ідентичності в межах консервативного виховання та соціуму. Оповідь ведеться підлітком вишуканою американською англійською мовою наче з ретроспективи дорослого. Потребує особливої уваги авторський стиль викладу від першої особи однини. Хоча Сатьял використовує широку палітру стилістичних засобів та мовних зворотів, які свідчать про майстерність

² «Коли тебе обвішують стількома ярликами, що простору для себе лишається так мало – тісно навіть тобі самому». Тут і далі (якщо не зазначено інше) український переклад автора статті.

викладу, оповідь містить у собі елементи інфантильності та постіронії. Таке художнє розмаїття створює особливий читацький досвід, дозволяючи співпереживати і на емоційному, і на інтелектуальному рівнях: «*But another part of me wants to live bravely and learn as much as I can about the body and its pleasures. What to do? I can either slither in there and risk total derision and desolation but have an idea of what happens in flagrante delicto³, or I can wait out here, lead a perfectly happy existence and be a kid, putting off sexual complications until later*»⁴ [12, с. 56]. Кірану вдається захоплюватися вивченням своєї тілесності та сексуального потягу, водночас використовуючи латинські вирази, щоб описати їх. У цьому і полягає унікальність нарративу цього квір-роману: поєднання інфантильності, іронії та усвідомленості.

Автор доволі часто вдається до бінарних опозицій, використовуючи контрасти і порівняння. Зазвичай Р. Сат'ял співставляє фемінне та маскулінне, дитяче і доросле, латиницю і санскрит, християнство та індуїзм: «*But comparing Hinduism and Christianity can be like comparing apples and oranges. Or like comparing a blue-skinned flutist and a long-tressed carpenter, to be more precise*»⁵ [12, с. 47]. На початку оповіді читачеві/-ці зрозуміло, що Кірану не вдається вписатися у загальноприйняті соціокультурні звичаї, оскільки він відчуває одностатевий сексуальний потяг, а його інтереси співпадають з «традиційно» дівочими. Хоч у квір-романі і піднято доволі серйозну проблематику, сам текст змушує читця/-ачку посміхатися, оскільки Кіран – він же протагоніст – ставиться до обставин іронічно і жартує впродовж усієї оповіді.

Бажання самоідентифікуватися головного персонажа виражається непритаманною йому поведінкою. «Від крадіжки плейбою і до спостереження за інтимом між іншими людьми – до цього вдається Кіран, щоб дослідити свою квірність» [1, с. 34]. Автор використовує промовисті описи тілесності та фізичних відчуттів, щоб окреслити бажання головного героя дослідити свою власну тілесність. Розглядаючи еротичний журнал у книгарні, Кірана переповнюють емоції аж на фізіологічному рівні: «*The sex—the sheer, mad, throbbing sex of this mundane mall bookstore—fills my head and becomes something huge. My head throbs, and I begin to see spots*»⁶ [12, с. 58]. До того ж, він вдається до самопізнання і через власне тіло, шляхом експериментів щодо зовнішнього вигляду: від нанесення макіяжу і примірювання суконь до вираження інтимного потягу до інших юнаків. Кожен з цих досвідів окреслено детально і з зосередженістю на тілесних аспектах протагоніста, що дозволяє читачеві/-ці більше співпереживати і краще розуміти складність його самоідентифікації.

Урешті, Кіран знаходить спосіб як детальніше дослідити себе за допомогою таких елементів побуту, як жіночий одяг та макіяж. Використовуючи зазначені речі, він може протистояти соціальним очікуванням та самовиражатися так, як не притаманно його статі. «*I am the King of Excess. Here, in my regal bathroom, I put on makeup too thickly, and I like it that way. I like the thickness on my lashes, the lipstick balled in tissue*»⁷ [12, с. 13]. Але його гендерне самовираження зумовлює низку перепон: дискримінація в школі через його фемінну поведінку і неповне прийняття батьками його унікальності. «*My classmates didn't react with the adulation – to his school performance – had expected. John Griffin still sent spitballs my way when I walked down the hall, and just when I finished wiping them off my shiny black hair, Jeff Rollins and his goons crab-walked past me <...> calling out, "I'm Key-ran!"*»⁸ [12, с. 81]. Дж. А. Пакет та інші стверджують, що квір-

³ Flagrante delicto (з лат.) – двозначний вираз: 1) спіймати на гарячому, під час вчинення злочину 2) у розпалі статевого акту.

⁴ Проте, інша частина мене хоче жити сміливо і дізнатися якомога більше про тіло та його задоволення. Що ж робити? Я можу або заповзти туди, ризикувати бути осміяним і спустошеним, але хоча б дізнатися, що відбувається в моменті, або ж залишитися тут, вести абсолютно щасливе життя і бути дитиною, відкладаючи сексуальні ускладнення на потім».

⁵ «Але індуїзм і християнство, це як небо і земля. Або, точніше, це ніби порівнювати синьошкірого флейтиста і столяра з довгим волоссям».

⁶ «Секс – той самий, шалений, пульсуючий секс цієї буденної книжкової крамниці в торговому центрі – заповнює мою голову і стає вагомим. Моя голова пульсує, і я починаю бачити плями».

⁷ «Я – король надмірності. Ось тут, у своїй королівській ванній, я наношу макіяж занадто густо, і мені це подобається. Мені подобається густина моїх вій, і помада, зім'ята у на серветку».

⁸ Гра слів англійською мовою – Key-ran (ran з англ. – бігти, тікати).

⁹ «Мої однокласники не відреагували так, як я очікував – на його виступ на шоу талантів – Джон Гріффіні досі кидав у мене паперові кульки, коли я йшов коридором, і саме коли я закінчив вибирати їх зі свого блискучого

особи зіштовхуються з упередженнями та проявами дискримінації з боку суспільства, оскільки зчаста їхня гендерна експресія не співпадає з традиційними уявленнями оточення [15, с. 489].

Проте для головного героя іманентним є не тільки його самовираження та сексуальність, а культура та релігія. Тому, у нього вкотре виникає думка: «*What if I were simply a reincarnation of Krishna?*»¹⁰ [12, с. 58]. Саме тому протагоніст ставить перед собою завдання: перечитування книг про індуїзм, щоб дізнатися більше про індуїстських божеств, а саме – синього, закоханого у музику «бога Крішну», у якому він бачить свого кумира [3, с. 55]. Такі метаморфози ідеально зображують усю складність історії дорослішання квір-підлітка з гендерно флюїдним¹¹ самовираженням індійсько-американського походження, який, до того ж, вивчає та пишається своїми релігійними традиціями. М. Расагам і Ш. Піллай стверджують, що за допомогою образу Крішни, автор імплементує індійські релігійні та культурні контексти у художній текст, трансформуючи складні культурні особливості у прості, але витончені форми, які репрезентують південноазійські цінності та світогляд [2, с. 56].

У такий спосіб образ головного героя розглядаємо з позицій інтерсекційності, оскільки через нього відбувається інтерпретація соціальних і особистісних аспектів «квір» та релігії. Ці аспекти можуть інколи можуть протиставлятися, проте і співіснувати, шляхом дослідження ідентичності Кірана всупереч соціальним чи релігійним очікуванням. Не зважаючи на те, що головного героя можна сприймати «американізованим», оскільки він зростав у США, добре обізнаний в американській поп-культурі, не володіє вільно мовою гінді чи діалектом пенджабі, йому вдається проявити зацікавленість до своєї культури. Наприкінці оповіді, Кіран бере участь у шкільному шоу талантів, втілюючи свої дві ідентичності: Крішну і Вітні Г'юстон. Одягнувши сукню і взявши флейту, головний персонаж розпочав перформанс під композицію «*How Will I Know*»¹² і описав свої відчуття у такий спосіб: «*I have never felt so free and easy with my body <...> and I truly feel like an artist who is sacrificing himself for his aesthetic*»¹³ [12, с. 236]. У фіналі Кіран несприятливо на сцені, проте цей випадок змінює на краще його стосунки з батьками.

А. Джефферс припускає, що на початку квір-роману культурні особливості й походження цієї сім'ї є причиною для приховування будь-яких відхилень від норми, то наприкінці розповіді автор натякає, що це також може бути і приводом для безмежної підтримки один одного [3, с. 93]. К. Енг зазначає, що твори азійсько-американської літератури містять у собі молодих протагоністів у межах роману виховання (Bildungsroman) – не випадковість, оскільки це відповідає іммігрантському наративу, де дорослішання «чужої (іноземної)» дитини корелює з американізацією [1, с. 38]. Попри культурну асиміляцію Кірану вдається віднайти та прийняти свою квір-ідентичність через інтерпретацію релігійних текстів. Цей процес своєрідної «реінкарнації» відбувся тільки завдяки переосмисленню своєї ідентичності, яке виникло шляхом інтерсекції квір та індуїзму. Тобто головному герою вдається самоідентифікуватися шляхом вивчення своєї культури й релігії, що стало його способом прийняття своєї багатогранної ідентичності. Думка К. Мерфі стає у нагоді, оскільки автор звертає увагу на те, що шлях самоідентифікації Кірана розпочався з вогню, і символічно й доречно завершується у воді [4, с. 249]. Сенси, закладені автором у квір-романі доводять, що такі полярні аспекти, як сексуальність та релігія можуть перебувати у зв'язці та доповнювати один одного, а не бути взаємовиключними.

Висновки. Квір-роман «Blue Boy» (2009) Ракеша Сат'яла пропонує унікальну літературну репрезентацію інтерсекційності квір-ідентичності та релігійних традицій індуїзму в контексті індійсько-американського іммігрантського досвіду. У статті окреслено політико-історичні передумови зображення досвіду квір- та расових спільнот у літературному дискурсі США і теоретичні межі інтерсекційності. Також, досліджено поняття «квір» та особливості його репрезентації у індійському та індійсько-американському мистецтві. Аналізуючи образ головного героя

чорного волосся, Джефф Роллінс та його друзі-бандюки <...> почали викрикувати: „Я – Кі-ран!“».

¹⁰ «А що, якби я просто був реінкарнацією Крішни?»

¹¹ Гендернофлюїди – особи, гендерна ідентичність яких є мінливою, не фіксованою.

¹² Романтична пісня 1985 року Вітні Г'юстон – американської співачки.

¹³ «Я ніколи не відчував себе таким вільно і спокійно у своєму тілі <...> і я справді відчуваю себе художником, який жертвує собою заради своєї естетики».

Кірана, у творі продемонстровано те, що такі полярні аспекти, як релігія та «квір» можуть бути у зв'язці, а не взаємовиключними. Концепція інтерсекційності, теоретичний фрейм якої було окреслено у статті, допомогла осмислити цінні художні виміри, що вплинули на комплексне розуміння взаємозв'язків сексуальності, гендерної експресії, релігії та культури у квір-романі. До того ж, було виявлено, що індуїстська міфологія, фольклор та сучасна попкультура – це художні елементи, які свідчать про різноманітність наративів текст, що сприяли формуванню ідентичності протагоніста. Урешті, “Blue Boy” (2009) кидає виклик стереотипам і стигматизації шляхом зображення азійсько-американського досвіду, як і західним, і східним уявленням. Висновки статті можуть стати у нагоді для подальшого вивчення художніх вимірів у візрях американської квір-прози для ґрунтовнішого розуміння культурних та релігійних контекстів. Крім того, при застосуванні інтерсекційності варто звернути увагу на літературні репрезетації віку, класу, осіб з інвалідністю та інших соціальних категорій під час аналізу леймотивів, систем персонажів і сюжетів в азійсько-американській квір-літературі початку XXI століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Eng C. A. Toward the “Uncommonly Beautiful”: Queer-of-Color Youth and “Delectable Deformity” in Rakesh Satyal’s *Blue Boy*. *MELUS*. 2018. Vol. 43, no. 4. P. 33–56. <https://doi.org/10.1093/melus/mly038>.
2. Rasagam M., Pillai S. Interpolating South Asian Transnational Heritage: Allegory in South Asian Diasporic Metropolitan Young Adult Fiction. *South Asian Transnational Heritage*. 2016. Vol. 1, no. 12. P. 41–60.
3. Jeffers A. Means of Escape, Means of Invention: Hindu Figures and Black Pop Culture in Rakesh Satyal’s *Blue Boy*. *South Asian Review*. 2015. Vol. 36, no. 3. P. 81–95. <https://doi.org/10.1080/02759527.2015.11933035>.
4. Murphy C. The Literal And Symbolic Use of Fire in Rakesh Satyal’s *Blue Boy*. *The Bloomsbury Introduction to Postcolonial Writing: New Contexts, New Narratives, New Debates* / comp. by H. Saeed. London, 2018. <https://doi.org/10.5040/9781474240116.ch-015>.
5. Naomi Z. Intersectionality: A Philosophical Framework. Oxford University Press, Incorporated, 2024.
6. Beale F. Double Jeopardy: To Be Black and Female. *Words of Fire: An Anthology of African American Feminist Thought*, ed. by Beverly Guy-Sheftall. New York : New Press, 1995. P. 146–155. (1st publ. 1970)
7. Михайлюк А. Художня репрезентація сексуальності й ідентичності у квір-романі Оушена Ванга «On Earth We’re Briefly Gorgeous» *Синопис: текст, контекст, media*. 2023. Т. 29, № 4. С. 274–280. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2023.4.5>.
8. Суковата В. А. Квір-ідентичність у популярній культурі Заходу й України: порівняльний аналіз. *Культура України*. 2010. № 31. С. 63.
9. Марчишина А. А. Квір-і транс-ідентичність: вербалізація плюралізованої тендерної дуальності в постмодерністському художньому тексті. *Львівський філологічний часопис*. 2017. № 1. С. 40.
10. Молодіна А. Філософсько-культурологічні аспекти концептуалізації квір-ідентичності. *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку (напрямок: культурологія)*. 2022. Т. 39. С. 119–127. <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v39i.507>.
11. Johnson K. L., Ghavami N. At the Crossroads of Conspicuous and Concealable: What Race Categories Communicate about Sexual Orientation. *PLoS ONE*. 2011. Vol. 6, no. 3. P. e18025. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0018025>.
12. Satyal R. *Blue Boy*. Kensington Publishing Corporation, 2009.
13. Adur S. M., Purkayastha B. (Re)Telling traditions: the language of social identity among queer South Asians in the United States. *South Asian Diaspora*. 2016. Vol. 9, no. 1. P. 1–16. <https://doi.org/10.1080/19438192.2016.1199456>.
14. Vanita R. *Love’s Rite*. New York : Palgrave Macmillan US, 2005. <https://doi.org/10.1057/9781403981608>.
15. Puckett J. A. et al. Relations between gender expression, minority stress, and mental health in cisgender sexual minority women and men. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*. 2016. Vol. 3, no. 4. P. 489–498. <https://doi.org/10.1037/sgd0000201>.

УДК 821.161.2-6.09Баг(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-44>

АНТИТОТАЛІТАРНИЙ ДИСКУРС ЕПІСТОЛЯРІЮ ІВАНА БАГРЯНОГО

ANTI-TOTALITARIAN DISCOURSE OF IVAN BAHRIANYI'S EPISTOLARY

Михида І. С.,

orcid.org/0009-0006-5498-3155

*аспірант кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка*

У статті здійснено спробу аналізу окремих зразків епістолярної спадщини Івана Багряного в анти тоталітарному контексті. Цьому сприяє розуміння важливості антиімперського вектору українського літературознавства та необхідності висвітлення вагомих джерел, які посилюють національний код. Листування митця вважаємо невід'ємною складовою його багатогранного доробку, який репрезентує послідовну патріотичну та гуманістичну позицію як основні світоглядні орієнтири, сформовані ще на початку творчого шляху та засвідчені тогочасною критикою. Звертаємо увагу на значення епістолярію І. Багряного для розуміння естетичних та суспільно-політичних поглядів письменника, який перебував у постійному діалозі з сучасниками щодо культурної боротьби України та ефективного спротиву тоталітарному режиму в еміграції.

У центрі дослідження – листи Івана Багряного до таких осіб, як Дмитро Андрієвський, Розалія Винниченко, Єжи Гедройць, а також зворотня кореспонденція від Володимира Винниченка. Передусім розглядаємо ці тексти не з метою доповнення біографічних відомостей про письменника, а для інтерпретації анти тоталітарного дискурсу його спадщини. Обрані фрагменти епістолярію І. Багряного свідчать про глибоке осмислення процесів, що відбувалися в Україні та еміграційному середовищі, виняткову антиімперську й демократичну позицію. Письменник однозначно висловлюється проти Радянського Союзу, використовуючи експресивно забарвлену лексику: «м'ясорубка», «рабство», «терор» та ін. Знаковим засобом оцінки ситуації є також іронія, зокрема в прагненні розповісти про «совєцький «рай» та найменуванні роману «Сад Гетсиманський» «Брат» для привернення уваги французької аудиторії. У цих посланнях чітко окреслено намір провадження культурного спротиву засобами інтелектуального протистояння та примноження обізнаності про СРСР серед носіїв англійської та французької мов.

Ключові слова: анти тоталітарний дискурс, І. Багрянний, епістолярій, мегатекст, світогляд.

The article makes an attempt to approach the analysis of certain samples of Ivan Bahrianyi's epistolary heritage in the anti-totalitarian context. This is facilitated by an understanding of the importance of the anti-imperial vector of Ukrainian literary studies and the need to highlight significant sources that strengthen the national code. We consider the artist's correspondence to be an integral part of his multifaceted work, which represents a consistent patriotic and humanistic position as the main worldview guidelines formed at the beginning of his career and confirmed by the criticism of the time. We draw attention to the importance of Bahrianyi's epistolary for understanding the aesthetic and socio-political views of the writer, who was in constant dialogue with his contemporaries about the cultural struggle of Ukraine and effective resistance to the totalitarian regime in exile.

The study focuses on Ivan Bahrianyi's letters to such individuals as Dmytro Andrievsky, Rosaliya Vynnychenko, and Jerzy Giedroyc, as well as correspondence from Volodymyr Vynnychenko. First of all, we are considering these texts not to supplement biographical information about the writer, but to interpret the anti-totalitarian discourse of his legacy. The selected fragments of Bahrianyi's epistolary testify to a deep comprehension of the processes that took place in Ukraine and the emigrant environment, as well as to his exceptional anti-imperial and democratic position. The writer unequivocally speaks out against the Soviet Union, using expressive vocabulary: «meat grinder», «slavery», «terror», etc. Irony is also a significant means of assessing the situation, in particular in the desire to talk about the «Soviet “paradise”» and the title of the novel «The Garden of Gethsemane» as «Brother» to attract the attention of the French audience. These messages clearly outline the intention to conduct cultural resistance through intellectual confrontation and to increase awareness of the USSR among English and French speakers.

Key words: anti-totalitarian discourse, I. Bahrianyi, epistolary, megatext, worldview.

Постановка проблеми. Іван Багряний – одна із яскравих постатей української літератури ХХ ст. Його творчість повсюдно охоплена пафосом протистояння тиранії та утвердження свободи духу, що пронизує як художні тексти, так і публіцистику й епістолярну спадщину. Цим визначаємо антирадянську ідейну спрямованість як основу життєвої позиції та прагнемо підтвердити ці міркування приватними думками самого автора в його листуванні з однодумцями.

Епістолярій І. Багряного має не лише літературну цінність. Це також вагома складова українського історико-культурного надбання, де викладено не тільки особисті переконання письменника, а й широкий контекст ідеологічної боротьби, яка вирувала за життя митця та не вщухає досі. Тому важливо здійснити спробу дослідження епістолярної спадщини І. Багряного як для глибшого розуміння його світогляду, так і для зміцнення сучасних позицій щодо суспільно-політичної ситуації та формування шляхів культурного спротиву. Уважаємо, що *антитоталітарний вектор* сучасних літературознавчих студій має зайняти своє місце серед інших засобів культурно-мистецького впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життя і творчість І. Багряного не залишали байдужими ні його сучасників, ні дослідників другої половини ХХ ст. й початку ХХІ ст. Це була критика за осуд Радянського Союзу (О. Правдюк) та схвальні відгуки за те ж саме (Г. Костюк, В. Гришко, О. Тарнавський та ін), які є особливо цінними, бо створені ще за життя письменника й у тих самих умовах, що його твори, а також літературознавчі розвідки М. Балаклицького, О. Гаврильченко, М. Жулинського, Л. Михиди, Ю. Шевельова, О. Шугая та ін.

Щодо всього обсягу доробку І. Багряного, до якого з-поміж іншого входить його листування та публіцистика, яке належить до *мегатексту письменника* [1, с. 20], в науковому полі представлено менше досліджень. Проблеми вивчення епістолярію митця порушено в напрацюваннях Н. Колошук [2], Г. Мазохи [3], Л. Михиди [4], Ю. Мицика, І. Тарасенко [5]. Н. Колошук зі зверненням також до «мемуаристики і критики» зазначає, що естетичним та суспільно-політичним поглядам І. Багряного на сьогодні приділено недостатньо уваги, хоча, як і У. Самчук, він заслуговує на «принаймні нестереотипний підхід» [2, с. 98].

Наше зацікавлення листуванням митця пояснюємо тим, що в попередніх літературознавчих розвідках *епістолярій* І. Багряного, на думку Л. Михиди, був переважно засобом уточнення біографічних відомостей, жанрово-стильової своєрідності тощо [4, с. 19]. Уважаємо його придатним і для *актуалізації антитоталітарних інтенцій* письменника, сформованих безпосереднім життєвим досвідом, непересічним інтелектуальним обдаруванням та гуманістичною спрямованістю. Це важливо не лише в контексті звеличення конкретного українського митця, а й у межах культурної боротьби, яка точиться вже не одне століття.

Мета дослідження полягає в аналізі зрізків епістолярної спадщини Івана Багряного як складової його мегатексту, що містить важливі антитоталітарні маркери та демонструє особливості стійкої світоглядної позиції письменника. Прагнемо на конкретних прикладах простежити взаємозв'язок між особистими переконаннями письменника та його літературною і громадсько-політичною діяльністю.

Завдання дослідження:

1. з'ясувати передумови осмислення антитоталітарного дискурсу мегатексту І. Багряного;
2. окреслити актуальний стан вивчення епістолярної спадщини митця в українському літературознавстві;
3. визначити основні маркери антитоталітарного наративу в листуванні з Д. Андрієвським;
4. проаналізувати листування І. Багряного із та Є. Гедройцем, Володимиром та Розалією Винниченками як свідчення його поглядів на механізми культурного опору та просування української літератури у світовому просторі.

Результати дослідження допоможуть відкрити нові перспективи для аналізу літературної спадщини І. Багряного в контексті опору радянському режиму (і його сучасному нащадку) та культурної самоідентифікації української нації впродовж її тернистого історичного шляху.

Об'єктом при цьому є епістолярій І. Багряного, впорядкований О. Коновалом у сучасній збірці «І. Багряний. Листування. Володимир Винниченко, Єжи Гедройць та інші. 1946–1963»,

виданій «Фоліо» в 2024 році [6]. Зокрема взято до уваги листування з Дмитром Андрієвським, Володимиром та Розалією Винниченками, Єжи Гедройцем. *Предметом* літературознавчої розвідки визначено *маркери антитоталітарного дискурсу* та відповідні *світоглядні орієнтири*, які І. Багрянний вербалізує в міжособистісній комунікації.

Виклад основного матеріалу. Творчий шлях І. Багряного тривав із 1921 р. до кінця життя, який письменник зустрів у тривалій еміграції – втечі від переслідувань радянською владою. СРСР, який був прямим нащадком Російської імперії, взяв на озброєння жорстокий і підступний тоталітарний режим, повністю зберігши політичну структуру «материнського» утворення, де на чолі стоїть верховний деспот, підпертий найвпливовішими прихильниками, які, тим не менш, плазують перед вождем, та захищений бездумним і безчуттєвим каральним апаратом (за П. Іванишином) [7]. І. Багрянний активно виступав проти цього й, не менш важливо, дійсно **БУВ** проти, що має підтвердження на перетині різних джерел мегатексту: критики, публіцистики та епістолярію [1].

Антитоталітарна спрямованість творчості письменника, яку потенційно можна розглядати і як спрямованість власне особистості особливо вияскравлюється в гостро критичній рецензії О. Правдюка (1931 р.) на історичний роман у віршах «Скелька», який І. Багрянний видав у 1930 р. ще до свого тридцятиріччя. Вороже налаштований текст «Куркульським шляхом. Про творчість Багряного» насправді досить влучно розкриває «ідеологічно-мистецький шлях» [8, с. 506] ще молодого митця, який уже цілком визначився зі світоглядними орієнтирами. Зокрема, «поет незадоволений з сучасності, вона йому осоружна, тому він глузує з неї, або шукає способів змінити її» [8, с. 506], що свідчить про стійкість І. Багряного до впливу пропаганди та глибоке розуміння дійсності, яке стимулює прагнення змін, принаймні за допомогою творчості. О. Правдюк теж це бачить у ранніх пробах пера поета: «Своїм виступом в «Ave Maria» Багрянний довів, що він не тільки не мириться з радянською дійсністю, а й має намір боротися проти неї, змінити її» [8, с. 512].

Збереження та примноження цих ідей спостерігаємо протягом усього творчого шляху І. Багряного та в різних складових його мегатексту, де вагоме місце посідає листування, в якому письменник виявив неабияку продуктивність через те, що приблизно з 1944 року опинився за кордоном, але прагнув підтримувати зв'язок із «відомими особистостями української діаспори та друзями і колегами з УРДП» [6, с. 6]. О. Коновал зазначає, що вдалося зібрати не весь епістолярій Багряного, бо «він не залишав собі копій» через «брак паперу та інших засобів для копіювання», а архіви його адресатів часто знищувалися після їхньої смерті [6, с. 7]. Однак на сьогодні видано двотомник «Листування» (2002 р., «Смолоскип») та три томи «Листування 1946–1963» від видавництва «Фоліо» (2024 р.), де постає міцна й чітко сформована *світоглядна база*, більше того – її *монолітність*, вербалізована через емоційно забарвлені концепти [9], у якій *тоталітарний режим – однозначний ворог*.

Однією з найбільш досліджуваних наразі є кореспонденція з У. Самчуком, яку розглядають Н. Колошук, М. Пангелова та ін. У цій статті пропонуємо обмежитися окремими листами зі збірки «І. Багрянний. Листування. Володимир Винниченко, Єжи Гедройць та інші. 1946–1963» (2024 р.), де з урахуванням предмету дослідження звертаємо увагу на епістолярій із Д. Андрієвським, сім'єю Винниченків та Єжи Гедройцем.

Лист до Дмитра Андрієвського від 14 листопада 1958 р. можна вважати одним із ключів до *політичних та націософських поглядів* І. Багряного, адже тут ідеться про ставлення письменника до націоналізму та його бачення актуальних державницьких процесів у контексті протистояння радянському режиму. На заваді об'єднання й становлення Української держави, на думку І. Багряного була проблема «нормальних людських стосунків між т. зв. «гнилими демолібералами» й «праведними націоналістами» [6, с. 21], попри те, що з цими людьми, «активними і пробоевими», вони (діячі УНР та ОУН – І. М.) разом «вирвалися з більшовицької м'ясорубки», «окрилені таки полум'яною вірою в українську людину» [6, с. 21]. Антитоталітарні маркери тут висловлено у влучній метафорі на опис СРСР, а також у первинному патріотизмі, що вів різні

політичні угруповання, перешкодою яким стало те, що загальна більшість не змогла поладнати між собою: «не доросли ми до об'єднання, не склали іспиту, не можемо сягнути вище пупа групових амбіцій до розуміння великого й конче необхідного, загальнонаціонального» [6, с. 21].

Про *боротьбу за поширення української культури* на широкий загальний англійською та французькою мовами йдеться в листуванні з Володимиром та Розалією Винниченко. У збірці, впорядкованій О. Коновалом, розміщено не так багато зразків цієї кореспонденції: кілька листів В. Винниченка до І. Багряного 1950 року без відповідей адресата, які, можливо, не збереглися, та листи І. Багряного вже до Розалії Винниченко із 7 червня 1951 року після смерті її чоловіка [6]. Однак є свідчення про важливість цих текстів, адже Л. Михида з посиланням на О. Шугая зазначає, що І. Багряний писав В. Винниченку ще в 1948 р., «надсилаючи своєму кумиру збірку поезій «Золотий бумеранг» та висловлюючи «глибоку пошану та вдячність» за натхнення в творчості [4, с. 26–27], тобто йдеться про певний ідейний вплив Винниченка на Багряного та вагомість спілкування двох визначних інтелектуалів ХХ століття.

Позаяк безпосередньо читаємо листи саме до Розалії Винниченко, то основні *антитоталітарні акценти* аналізуємо за цими текстами. Зокрема в листі від 7 червня 1951 р. йдеться про потребу активного культурного протистояння, до якого постійно вдається ворог: «Справа та хилиться сюди й туди, точиться ціла боротьба навколо цього – *росіяни перешкоджають скрізь і як тільки можна*. Але все може скінчитися нашою перемогою» (курсив наш – І. М.) [6, с. 96]. І. Багряний вважає цей напрям діяльності досить важливим та продуктивним, адже режим йому активно протистоїть, а, значить, має слабкість.

У листі Розалії Винниченко 18 листопада 1955 р. І. Багряний сміливо *називає речі своїми іменами*, що свідчить про тверезий свідомий погляд, підкреслений, з-поміж іншого, раціональними міркуваннями щодо книгодрукування й попиту аудиторії: «якщо книга буде, на погляд видавництва, варта уваги, то бажано, щоб до неї була додана коротенька передмова якогось відомого автора, от, скажімо, ДАВІДА РУССЕ, як відомого борця проти *советського рабства й невільництва та комуністичного терору Кремля*» (курсив наш – І. М.) [6, с. 100]. Надаючи діям Кремля такі однозначні дефініції, І. Багряний підкреслює свою *світоглядну позицію* й прагне донести її до іншого народу – хоча б через авторитет «якогось відомого автора», чим актуалізує прагнення популяризації своєї викривальної праці тощо.

З іншого боку, письменник не має ілюзій щодо бажання іноземців неодмінно й негайно дізнатися правду про СРСР, ще й із біблійним підтекстом. Тому пропонує іншу назву, досить іронічну, крізь яку проглядає глибоке розуміння хибної репрезентації Радянського Союзу як об'єднання «*братніх*» республік у світовому інформаційному просторі: «Тепер щодо назви: мені чомусь хочеться, щоб французьке видання цієї книги мало *іншу назву*, а саме – «БРАТ». Цікавий знати Вашу думку, як людини, що знає французьку публіку й її смаки та *психологію*. Чомусь мені здається, що така біблійна назва, як «САД ГЕТСИМАНСЬКИЙ», шкодитиме книзі як титул, що не мобілізуватиме уваги французького читача. Але я про психологію сучасних французів нічого не знаю, тому хочу знати Вашу думку» [6, с. 98].

Цей наратив продовжується в листі до Єжи Гедройця від 30 жовтня 1950 р., де митець пише про переклад своєї книги французькою: «для письменника, який поставив собі за мету гідно *зреванжуватися з московською деспотією*, це було б найбільш бажаним» (курсив наш – І. М.) [6, с. 391]. Тяглість його намірів знаходить вираження у словах: «скажу Вам щиро, що я про це мріяв довгі роки в советських казематах, а саме – про змогу крикнути на весь світ страшну правду про советський «рай» та про трагедію людей в нім» [6, с. 391], що підкреслює наскрізний *антитоталітарний дискурс епістолярію* цього періоду життя (1950-ті).

Натомість листи до В. Винниченка, які передували цій кореспонденції, не розміщено в збірнику, тож маємо до аналізу лише зворотню кореспонденцію. У цьому теж можна визначити деякі антитоталітарні акценти з особливою увагою до демократичних принципів. В. Винниченко в листі від 12 грудня 1950 р. пише: «Щодо вміщення в «Укр. вістях» моєї статті «Два спростовання», то мені було б щиро сумно, коли б редакція відмовилась її надрукувати. Не

того, що її не було б тепер надруковано, а того, що це якраз *Ваша газета* відмовилась би, та газета, яку я вважаю за *справді демократичну* і яка навіть в останньому числі сама себе характеризувала як ту *трибуну*, на якій можуть забрати слово члени укр. еміграції з одмінними від її поглядів позиціями в різних питаннях» [6, с. 90].

Ці ж тези повторено й у наступному листі від 27 грудня 1950 р після, вочевидь, якогось пояснення щодо публікації, яке не цілком вдовольнило В. Винниченка, але засвідчило *поміркованість* і деяку *обережність* І. Багряного в збереженні газети з її *основною ідеологічною позицією*: «Ви пишете про американців у зв'язку із загрозою закриття «Укр. вістей» за статтю Мовчана «Демократія!». Я з Вами цілком згожуюсь і боюсь цієї «демократії», яка затуляє рота за критику її дій... От я й подумую іноді: чи не того редакція «УВ» не друкує мої «Два спростовання», що не згожується з деякими думками в них, що хоче іти шляхом американської «демократії» й «закрити» мого рота?» (курсив наш – І. М.) [6, с. 93].

За цими твердженнями та чіткою позицією в листах до Розалії Винниченко Іван Багряний постає як раціональна та поміркована особистість зі стійким світоглядом та прагненням до розширення культурного впливу України за кордоном шляхом популяризації викривальних матеріалів, де однозначно відображено жорстокий тоталітарний режим.

Висновки. Отже, епістолярна спадщина Івана Багряного є важливою складовою його мегатексту, що уможливорює поглиблене осмислення світоглядних орієнтирів митця. Ці документи підтверджують його непохитну антитоталітарну позицію, що корелює з художньою та публіцистичною творчістю. Аналіз листування з Дмитром Андрієвським, Єжи Гедройцем, Володимиром і Розалією Винниченками дозволив виявити у текстах письмового спілкування повторювані ключові маркери антитоталітарного дискурсу: опозиційність до радянської системи, віру в силу культури як інструменту опору, підтримку єдності національного духу, критику політичного розбрату як перешкоди до державної консолідації апатії, а також стратегічне бачення ролі української літератури у світовому контексті. Знаковою є позиція І. Багряного як активного ініціатора інтелектуального спротиву, який не обмежувався творчістю, а був активним політичним діячем, що постійно перебував у діалозі з однодумцями та конструктивних дискусіях із опонентами. Митець доповнює образ гідної України – незалежної, відкритої до світу, заснованої на гуманістичних і демократичних цінностях. Це спонукає розглядати його епістолярій як важливу складову високоінтелектуального протестного наративу, що підсилює культурний код нації в умовах екзистенційної загрози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михида С. Психопоетика українського модерну : Проблема реконструкції особистості письменника. Кіровоград : «Поліграф – Терція», 2012. 357 с.
2. Колошук Н. У. Самчук та І. Багряний у пошуках «великої літератури» (на матеріалі мемуаристики, епістолярії та критики). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. «Філологія»*. 2006. № 742. Вип. 48. С. 97–109.
3. Мазоха Г. Епістолярій митців діаспори як реалізація їх світоглядних та естетичних позицій. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Т. 2, вип. 21. С. 202–207.
4. Михида Л. Іван Багряний: таємниці творчої лабораторії. Мала проза. Київ : Український пріоритет, 2014. 352 с.
5. Мицик Ю., Тарасенко І. Два невідомих листи Івана Багряного. *Сіверянський літопис*. 2024. (6). С. 132–137.
6. Багряний І. Листування. Володимир Винниченко, Єжи Гедройць та інші. 1946–1963. Упорядники та автори передмов: Олексій Коновал і Сергій Козак. Харків : Фоліо, 2024. 397 с.
7. Іванишин П. Убити дракона. Московський міф і його ліквідація. Київ : Крила, 2024. 128 с.
8. Правдюк О. Куркульським шляхом. *Багряний І. Вибрані твори / упоряд., автор передем. та приміток М. Балаклицький*. Київ : Смолоскип, 2006. С. 506–520.
9. Івашина О. Марія Матіос у мегатексті: проблема моделювання психосвіту. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2023. Вип. 2 (205). С. 64–69. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-9>.

УДК 811.161.2/.162.1'342'01]-115(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-45>

СИСТЕМНА РОЛЬ ПАЛАТАЛІЗАЦІЙ У СТАНОВЛЕННІ ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГІЧНОЇ БУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ І ПОЛЬСЬКОЇ МОВ

SYSTEMIC ROLE OF PALATALISATIONS IN THE FORMATION OF THE PHONETIC-PHONOLOGICAL STRUCTURE OF UKRAINIAN AND POLISH LANGUAGES

Нестеренко Т. А.,

orcid.org/0000-0001-8987-4350

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

Стаття присвячена дослідженню системної ролі палаталізаційних процесів у формуванні фонетико-фонологічної будови української і польської мов. Палаталізації, зародившись у середньому праслов'янському періоді, охопили всі діалекти праслов'янської мови та справили вирішальний вплив на становлення їхнього консонантизму. Простежено еволюцію м'яких приголосних від їх позиційних варіантів до фонем із самостійним смислорозрізняльним статусом. Аналіз подає порівняльну картину чергувань приголосних, що виникли внаслідок взаємодії приголосних з голосними переднього ряду, а також рефлексів «приголосний+ј», а також охоплює процеси фонологізації палатальних в умовах розпаду праслов'янської мови. Окрему увагу приділено специфіці палаталізацій на протопольському й протоукраїнському ґрунті, які попри спільну базу демонструють суттєві розбіжності в тривалості, глибині й типі модифікацій. Обґрунтовано виникнення мікросистем палатальних фонем, трансформацію їх артикуляційної й функціональної ролі та розширення фонемної опозиції за ознакою твердість–м'якість.

Акцентовано на тому, що тенденція до складового сингармонізму, яка зародилася ще в спільний праслов'янський період і визначила палатальність як одну з найголовніших фонетичних рис, що нею слов'янські мови відрізняються від неслов'янських, досягши свого максимуму в період постання окремих слов'янських мов, перестала діяти, а з нею разом занепав закон палаталізації. Підкреслено, що результати палаталізацій стали підґрунтям для подальших змін, зокрема депалаталізації, що вплинула на остаточне оформлення вокалізму.

До найважливіших фонологічних результатів палаталізацій віднесено постання приголосних фонем нової якості, які були м'якими (пом'якшеними) за своєю природою і спричинили появу кореляції палатальність–непалатальність – категорії, що виділяє українську та польську мови на тлі інших європейських.

Ключові слова: праслов'янська мова, праслов'янський консонантизм, протоукраїнські діалекти, протопольські діалекти, палаталізація, депалаталізація, опозиція палатальність–непалатальність, українська мова, польська мова.

The article is dedicated to the study of systemic role of palatalization processes in the formation of the phonetic-phonological structure of Ukrainian and Polish languages. Palatalizations, originating in the Middle Proto-Slavic period, covered all dialects of the Proto-Slavic language and had a decisive influence on the formation of the consonantism of both languages. The article traces the evolution of soft consonants from their positional variants to phonemes with an independent semantic-distinguishing status. The analysis presents a comparative picture of consonant alternations that arose as a result of the interaction of consonants with front vowels, as well as “consonant+ј” reflexes, and also covers the processes of phonologization of palatals in the conditions of the fragmentation of the Proto-Slavic language. Special attention is paid to the specificity of palatalizations on the Proto-Polish and Proto-Ukrainian background, which, despite the common base, demonstrate significant differences in the duration, depth and type of modifications. The emergence of microsystems of palatal phonemes, the transformation of their articulatory and functional role and the expansion of the phonemic opposition on the basis of hardness-softness are substantiated.

The article emphasizes that the tendency towards syllabic synharmonism, which originated in the common Proto-Slavic period and defined palatality as one of the most important phonetic features that distinguish Slavic languages from non-Slavic ones, having reached its maximum during the period of the emergence of individual Slavic languages, ceased to operate, and with it the law of palatalization declined. It is emphasized that the results of palatalization became the basis for further changes, in particular depalatalization, which influenced the final formation of vocalism.

The most important phonological results of palatalization include the emergence of consonant phonemes of a new quality, which had a softened character and caused the emergence of the palatal-nonpalatal opposition – a category that distinguishes Ukrainian and Polish from other European languages.

Key words: Proto-Slavic language, Proto-Slavic consonantism, Proto-Ukrainian dialects, Proto-Polish dialects, palatalization, depalatalization, palatal–nonpalatalization opposition, Ukrainian language, Polish language.

Постановка проблеми. Протягом довгого історичного періоду, який нараховує близько десяти століть, розвиток діалектів праслов'янської мови відбувався в рамках жорстких фонетичних законів, одним з яких був закон палаталізації. Тенденція до складового сингармонізму, підкріплена тяжінням до висхідної звучності, спричинила до більш тісної взаємодії звуків у межах складу. Оскільки праслов'янська мова отримала в спадок від праіндоєвропейської мови-основи лише тверді приголосні, то дієзні за своєю природою передньоязикові голосні, а також сонант [j] у звуковому потоці спричиняли перехідне пом'якшення попередніх приголосних. Палаталізаційні процеси почалися ближче до середнього праслов'янського періоду та охопили всі діалекти праслов'янської мови, а деякі з них остаточно рефлексувалися до кінця Х ст., часу, коли постали самостійні слов'янські мови. Наслідки закону палаталізації, зокрема другого, третього перехідного пом'якшення задньоязикових, рефлeksi «губний + j», *dj, *tj відрізняються в українській і польській мовах. Це робить їх цікавим об'єктом порівняльно-історичних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У доісторичний період закон палаталізації зумовив якісну й кількісну перебудову фонетико-фонологічної системи праслов'янської мови, що відображено в численних працях, присвячених порівняльно-історичному опису слов'янських мов. Вплив на формування фонетико-фонологічної будови української мови досліджено в монографії Ю. Шевельова «Історична фонологія української мови» [1], відповідний матеріал представлено в підручниках та посібниках з історичної граматики української мови [2; 3]. Опис палаталізацій на ґрунті польщизни здійснено в працях С. Слонського (S. Słowski), З. Штібера (Z. Stieber), З. Клеменсевича (Z. Klemensiewicz), Т. Лера-Сплавінського (T. Lerh-Splawinski), С. Урбанчика (S. Urbanczyk), Б. Вальчака (B. Walczak), К. Длугош-Курчабової (K. Długosz-Kurczabowa) та С. Дубіша (S. Dubisz) [4]. Аналіз головних особливостей українського і польського консонантизму має місце в монографії «Історична типологія слов'янських мов» [5].

Мета дослідження. Метою нашої статті є довести системну роль палаталізацій у становленні фонетико-фонологічної будови української і польської мов.

Виклад основного матеріалу. До важливих фонетичних наслідків палаталізацій належить розширення системи праслов'янського консонантизму за рахунок м'яких приголосних. Єдиного погляду на кількість палатальних та їхній фонемний статус у ранніх праслов'янських діалектах немає. Імовірно, на той час диференційна фонематична ознака палатальність–непалатальність ще не була остаточно сформована. Як твердить Ю. Карпенко, ознака дієзність–недієзність у праслов'янські часи була притаманна як одна з провідних саме голосним. Приголосні ж, що не були м'якими з походження (а такими були хіба що /ž/, /dž/, /č/, /š/), набували дієзності виключно позиційно [6, с. 57]. До цієї думки пристає М. Жовтобрюх: «Губні фонemi /b/, /p/, /v/, /m/ та передньоязикові /d/, /t/, /z/, /s/, /c/, /r/, /l/, /n/, крім свого головного вияву в непом'якшених звуках, у позиції перед голосними переднього ряду реалізувалися також у напівпом'якшених приголосних, що становили їх позиційні варіанти: /b'iti/, /v'era/, /męso/, /d'elo/, /z'ima/, (s'elo), /kr'ikъ/, /l'ev/, /n'esti/» [2, с. 54].

Іншим важливим фонетичним наслідком палаталізаційних процесів у було чергування приголосних. Як відомо, у системі консонантизму пізньої праслов'янської доби відбулася низка альтернацій: *g//ž', *k//č', *x//š' – унаслідок першої палаталізації задньоязикових (*gъnati – ž'enŏ, ręka –> ręc'ьka, *suxъ – suš'iti) та внаслідок змін сполучень *gj, *kj, *xj (*lъgati – lъž'a, *plakati – plač'ь, *suxъ – suš'a); *g//dz'(z'), *k//c', *x//s' – унаслідок другої й третьої палаталізації задньоязикових (*ręka – ręc'ě; likъ – lic'e, straxъ – strac'i); *z//ž', *s//č' – унаслідок змін сполучень *zj, *sj (*laziti – laž'o, *plakati – plač'o); d//dz', t//c*** – унаслідок змін сполучень *dj, *tj у західнослов'янських діалектах; d//ž' (dž'), t//č' – у східнослов'янських (*saditi – saž'a, *xoditi – xodž'o / xodž'o; *světiti – svěc***a / svěč***a); r//r', n//n', l//l' – унаслідок рефлексії *rj, *nj, *lj (konjъ > kon'; polje > pol'e); b//bl', p//pl', m//ml, v//vl' – унаслідок рефлексії *bj, *pj, *mj, *vj (*zemja > zeml'a, *lujъ > lubl'o).

На час пізньої праслов'янської мови діалектні відмінності поглибилися, тому деякі вияви палаталізації зазнали особливих модифікацій на ґрунті окремих діалектних груп. Палатальні приголосні існували у вигляді позиційних варіантів, але протиставлення палатальний–непалатальний як класифікаційна характеристика приголосних фонем ще не сформувалося. На тлі розпаду праслов'янської мови (VI–VII ст.) діалектні відмінності в західнослов'янських і східнослов'янських діалектах лише поглиблюються. Відбувається модифікація палатальних приголосних також на протоукраїнському й протопольському ґрунті, де розпочинається процес фонологізації палатальних приголосних.

Спільної думки про кількість приголосних, успадкованих із праслов'янської мови протоукраїнськими та протопольськими говорами не існує. Автори «Історичної граматики української мови» (1980) до складу пізнього слов'янського консонантизму відносять 10 м'яких фонем /dž'/ /ž'/, /č'***/, /š'/, /n'/, /r'/, /l'/, /dz'//>/z'/, /c'/, /s'/ і зауважують, що в окремих праслов'янських діалектах могли існувати особливі вияви палатальних фонем (переважно африкат) [3, с. 48–49]. Дослідники історії польської мови зазначають: «Унаслідок процесів палаталізації до складу палатальних входило 12 фонем: *ǫ*(*pǫ*), *ǫ*(*bǫ*), *ǫ*(*mǫ*), *ǫ*(*vǫ*), *c'*, *ž'*, *š'*, *ž'*(*dž*), *č'*, *l'*, *ń*, які й були успадковані польщицкою з праслов'янської основи» [4, с. 144].

Розбіжності в кількісному складі фонем зумовлені неоднаковими поглядами на фонологічний статус деяких палатальних, зокрема, мікросистеми губних, а також [c'] та середньопіднебінних. Невизначеність передусім пов'язана з тим, що йдеться про доісторичний етап: мова того періоду існує лише завдяки порівняльно-історичним реконструкціям; датування процесів встановлюється методом відносної хронології; погляди мовознавців на час, коли праслов'янська спільнота перестала існувати, різняться. До того ж після розпаду праслов'янської мови протоукраїнські й протопольські діалекти успадкували дещо відмінні системи приголосних і в ході свого подальшого розвитку ці відмінності лише поглиблювали. Прикладом може слугувати фонологічний статус палатальних *ǫ*(*pǫ*), *ǫ*(*bǫ*), *ǫ*(*mǫ*), *ǫ*(*vǫ*) у західнослов'янських діалектах, і, навпаки, їхня напівпалатальність у мові слов'ян східних. Крім того, як твердить М. Жовтобрюх, окремим східним діалектам спільнослов'янської мови була відома фонема /dž'/, тоді як західній групі говорів – /dž'/, а південним – /žď/ і /ž'í/ [2, с. 49].

Виникнення м'яких приголосних фонем спричинило не лише різке збільшення системи консонантизму за рахунок нової диференційної ознаки палатальність–непалатальність, а й розширило сферу фонемних протиставлень у системі слов'янського консонантизму. Також поява м'яких призводить до зміни сполучуваності голосних і приголосних: «Голосні переднього ряду почали вживатися не лише після твердих приголосних фонем, які на слов'янському мовному ґрунті стали реалізуватися в напівпом'якшених приголосних звуках, а й після м'яких фонем, що стали сполучатися з голосними як переднього, так і непереднього ряду» [2, с. 49].

На час розпаду праслов'янської мови почали оформлюватися важливі фонологічні наслідки палаталізацій, а саме: 1) відбулися зміни сполучуваності голосних і приголосних; 2) палатальність–непалатальність стала диференційною ознакою в системі консонантизму.

Причини фонологізації палатальних приголосних можна пояснити так: оскільки м'які приголосні почали вживатися в тій самій фонетичній позиції, що й тверді (перед тими самими голосними), вони отримали здатність розрізнявати значення слів і їхніх форм, отже, м'якість приголосних набула фонологічного статусу, стала реалізувати смислорозрізнявальну функцію фонему. Це спричинило важливі фонологічні наслідки, що вплинули на формування консонантизму як спільнослов'янської, так і її пізніших нащадків – протоукраїнської мови і ранньої польщизни.

Уже після розпаду праслов'янської мови артикуляція напівпом'якшених приголосних у протоукраїнських і протопольських діалектах продовжувала зазнавати змін.

Перебіг подальших палаталізаційних процесів у протопольських діалектах увиразнюється в понятті «польські палаталізації». Термін «польські палаталізації» багатозначний, у його діапозон входять польські модифікації палатальних приголосних, успадкованих з праслов'янської мови, так і палаталізаційні процеси, започатковані й розвинуті на ґрунті власне польської мови.

У першій фазі розвитку польщизни м'які фонему, успадковані з праслов'янської мови, залишалися без змін. Загалом унаслідок процесів палаталізації його склад уміщав 12 фонем: $\acute{r}(\acute{r}l)$, $\acute{b}(\acute{b}l)$, $\acute{m}(\acute{m}l)$, $\acute{v}(\acute{v}l)$, c' , z' , $\acute{s}$, $\acute{z}(\acute{d}\acute{z})$, $\acute{c}$, $\acute{f}$, $\acute{l}$, $\acute{n}$ [4, с. 144].

Польська палаталізація знаменувала радикальні зміни в групах напівпалатальних позиційних варіантів губних і передньоязикових: процеси їхнього м'якшення не були остаточно завершені в попередній період, тож губні $[b']$, $[p']$, $[m']$ та $[c']$ (результат другої палаталізації), а також середньопіднебінні $[d']$, $[t']$, $[s']$, $[z']$ фонологічного статусу не мали. Початкові процеси польської палаталізації полягали передусім у зміні фонологічного статусу губних і передньоязикових. Зміни відбувалися в кілька етапів, а після закінчення процесу фонологізації варіанти фонем набули самостійного фонологічного статусу.

На початковому етапі старопольського періоду (X–XIII ст.) сформувалася нова якість фонем $/b'/$, $/p'/$, $/v'/$, $/m'/$. Польські вчені пов'язують фонологізацію з передголосною (перед голосними переднього ряду) позицією приголосних [6]. Приголосні $*p$, $*b$, $*m$, $*v$ перед голосними переднього ряду набували позиційного м'якшення: $piti > *p\acute{i}ti$ (пізніше $\acute{p}i\acute{c}$); $biti > *b\acute{i}ti$ (пізніше $\acute{b}i\acute{c}$); $viti > *v\acute{i}ti$ (пізніше $\acute{v}i\acute{c}$); $*mil\acute{y}b > *m\acute{i}l\acute{y}b$ (пізніше $\acute{m}i\acute{l}y$). У позиції перед голосними переднього ряду зберігалася тверда вимова. Пор. $*v\acute{e}ra > *v\acute{e}ra > \acute{v}ara$ ($\acute{v}ipa$), але $vara$ (вигук). Це зумовлює фонематичне розрізнення $/b' - /b/$; $/p' - /p/$; $/v' - /v/$; $/m' - /m/$.

У подібний спосіб перед голосними переднього ряду постали напівпалатальні зубні передньоязикові $/t'/$, $/d'/$, $/s'/$, $/z'/$. Передголосна позиція спричинила фонологізацію цих одиниць: $*t\acute{e}lo > *t'\acute{e}lo > *t'\acute{a}lo$ (пізніше $c'\acute{a}lo > \acute{c}alo$); $*d\acute{e}d > *d'\acute{e}d > *d'\acute{a}d$ (пізніше $z'\acute{a}d > \acute{d}zad$); $*s\acute{e}stra > *s'\acute{e}stra > *s'\acute{o}stra$ (пізніше $\acute{s}ostr\acute{a}$); $*z\acute{e}lo > *z'\acute{e}lo > *z'\acute{o}lo$ (пізніше $\acute{z}olo$).

Схожий перебіг і тотожні результати спостерігаємо в розвитку приголосних $*r$, $*l$, $*n$, які, пройшовши стадію позиційних варіантів, поповнили систему палатальних фонем ранньої польщизни: $*nesq > *n'\acute{e}sq > *n'\acute{o}sq$ (пізніше $\acute{n}os\acute{e}$); $*r\acute{e}zati > *r'\acute{e}zati > *r'\acute{a}zac$ (пізніше $\acute{r}azac$); $*l\acute{e}sz > *l'\acute{e}sz > *l'\acute{a}sz$ (пізніше $\acute{l}asz$).

Подальший розвій польських палаталізацій відбувався в напрямі індивідуального розвитку кожної з груп фонем. Новопосталі губні $/b'/$, $/p'/$, $/v'/$, $/m'/$ злилися з фонемами, успадкованими із праслов'янської. Тоді як новопосталі фонему $/s'/$, $/z'/$, $/t'/$, $/d'/$, $/n'/$ поступово розвивалися аж до XIII ст. і з того часу в стабілізованій формі середньоязикових фонем $/s/$, $/z/$, $/t/$, $/d/$, $/n/$ дійшли до наших днів.

Розвиток фонему $/t'/$ був набагато складнішим, хоча відбувався за подібною схемою як у сполюках $\acute{t} < *tj$, так і в позиції $\acute{t} < *r + i$, e , $\acute{e}$, $\acute{e}$, $\acute{e}$. Польські науковці так пояснюють перебіг цього процесу: «Спочатку з'явилася реалізація асинхронної палатальності, яка спричинила появу двоелементної фрикативної вимови r^z (по сусідству з глухими r^s). Еволюція цієї сполюки відбувалася шляхом розвитку другого епентичного елемента за рахунок поглинання артикуляції початкового елемента [4, с. 146]. У підсумку це призвело до переходу r в $\acute{z}/\acute{s}$: $\acute{r}eka > \acute{z}eka$ (орф. $rzeka$). Уперше цей процес засвідчено на початку XV ст.

Натомість фонема /l/ не відзначається особливою складністю: як унаслідок взаємодії з *j (*volja*), так і в препозиції до голосних переднього ряду *e, *ę (*lěśb*) виникла палатальна фонема /l̥/, які до XVI ст. згодом ототожнилися. У подальшому фонема /l/ на польському ґрунті зазнала депалаталізації, однак у позиції перед /i/ побутував її напівм'який варіант: (*vol'i, l'ist*); зрештою виникла тричленна опозиція *l : l̥ : l'*.

Відбулося посилення м'якості: *s***, z***, t***, d***, n*** > ś, ź, ć, dź, ń* (**losb* («лось») > *los'* > *los*) та перехід м'яких зубних у шиплячі (**gostb* («гість») > *gost'* > *gość*; **spri* («спи») > *spri* > *śpi*). Як твердять К. Длугош-Курчабова і С. Дубіш, це спричинило до значного розширення мікросистеми постійно м'яких середньоязикових фонем, до складу яких входять *ć, dź, ś, ź, ń, j* [4, с. 156]. Згодом у новопольський період унаслідок іншомовних впливів з'явилися нові напівпалатальні передньоязикові *t***, d***, s***, z***, ʒ***, ʃ***, ʂ***, ʐ***, ʑ***, ʒ***, ʃ***, ʂ***, ʐ****, як-то в словах: *s***inus, ʒ***igolo, t***ul*.

Можна твердити, що «фонологізація м'якості в історії польської мови – це складний і багатоступеневий процес кількісних і якісних змін у системі консонантизму, що має свою тяглість та зв'язок із протилежним явищем – депалаталізацією» [7, с. 96]. Лише на початку XX ст. постала унікальна система консонантизму, яка й була засвоєна новочасною польською мовою.

У протоукраїнських говорах процеси фонологізації палатальних відбувалися повільніше й характеризувалися відсутністю експансії. «Поширення фонематичної і нефонематичної палаталізації позначило всі тогочасні діалекти. Варто заважити, що в протоукраїнських діалектах, надто в київсько-поліських, воно було менш інтенсивним, ніж в деяких інших слов'янських», – твердить Ю. Шевельов [1, с. 99].

На час розпаду праслов'янської мови диференційна фонематична ознака палатальність–непалатальність у протоукраїнських діалектах, вочевидь, ще не була остаточно сформована. М'якими були шиплячі /ʒ'/, /č'/, /š'/ (результат першого перехідного пом'якшення та впливу j), а також сонорні передньоязикові /r'/, /l'/, /n'/, що розвинулися внаслідок йотації; третя палаталізація упровадила протиставлення середньопіднебінних /s'–/s/, /z'–/z/. Усі інші передньоязикові приголосні вимовлялися перед голосними переднього ряду [e], [i], [ɛ], [ä], [ɐ] як напівпом'якшені позиційні варіанти. Побутує думка, що на ґрунті східнослов'янських діалектів, як і в ранній польській мові, успадковані з праслов'янської мови напівпом'якшені приголосні, що виступали в препозиції до голосних переднього ряду, поступово артикуляційно зблизилися з м'якими й повністю палаталізувалися. «У процесі розвитку фонологічної системи, – пише Ю. Карпенко, – фонемоутворювальна функція ознаки «дієзність–недієзність» перейшла від голосних до приголосних» [6, с. 57]. Останні, за висловом вченого, «досить послідовно розділились на дієзні (м'які) та недієзні (тверді), хоч ряд інших фонетичних процесів істотно деформував цю лінію розвитку» [6, с. 57].

Натомість Л. Булаховський і Ю. Шевельов, дослідивши писемні пам'ятки XI–XII ст., доходять висновку, що на протоукраїнські діалекти таке неперехідне пом'якшення не поширилося [8; 1]. Палаталізація напівм'яких приголосних на українському ґрунті «розпочинається тільки з кінця XII ст., і то дуже обмежено – лише в позиції перед ʒ та колишнім слабким ь, – і її наслідки успадкувала українська мова: [rat'ь] – [rat'], [л'ѣто] – [л'іто], [т'ѣн'ь] – [т'ін'] [2, с. 81].

Примітно, що українська мова розвивалася в оточенні слов'янських мов, які характеризуються загальною поширеністю м'якості як губних, так і зубних (білоруська, польська, східно-болгарські говірки), але при цьому майже на всьому географічному обширі (крім хіба що кресових говірок на межі російської, білоруської, польської) всі її приголосні виступають як тверді перед е, ь та рефлексом давнього i>укр. и (пор. укр. [неб'єснї] і блр. [n'eb'ěsny], [n'eb'ěsky]. Водночас, на думку Ю. Шевельова, «у самій українській мові є явища, які можуть привести до висновку, що вона таки проходила стадію всеохопного м'якшення» [1, с. 229]. Можна погодитися з твердженням, що окремішність української мови серед сусідніх слов'янських та

непослідовність її власних характерних рис свідчать, що брак м'якшення перед е та у (укр. и<і) є українською інновацією. Наприкінці дописемного періоду в українській мові відбулося пом'якшення приголосних перед голосними переднього ряду, але вже за якихось два століття по тому на зміну палаталізації прийшло ствердіння.

Ю. Шевельов констатує: «На місці первинної системи з 15 приголосних наприкінці передісторичної епохи постає система з 31 або 30 приголосних, що мала три новопосталі ряди пом'якшених приголосних, середньопіднебінних та африкат, які навзаєм накладалися між собою [1, с. 97]. «Склад приголосних, – зауважує дослідник, – зріс так сильно внаслідок палаталізаційних процесів. У деяких випадках, – зауважує М. Жовтобрюх, – м'якшення не було фонологічним (с' та середньопіднебінні), але частіше все-таки виникала опозиція за м'якістю/твердістю» [2, с. 268].

Активні палаталізаційні процеси на час постання української мови (XI ст.) в основному були завершені, але мова зберегла палаталізаційний потенціал. У говорах української мови /g/, /k/, /x/ були в були не просто твердими фонемами, вони мали статус постійно твердих, у постпозиції до них не вживався [i], а шиплячі, навпаки, були палаталізованими, постійно м'якими, тому після них не вживався [y]. Ще в XI ст. гы, кы, хы послідовно фіксується: *кънигы* (Ізб., 1073) (крім слів іншомовного походження). З XII ст. зміну [гы], [кы], [хы] на [гі], [кі], [хі] починаємо спостерігати в пам'ятках південного походження: *никии, секіра* (Є. Добр., 1164); у західних і південно-західних – з XIII ст.: *ризкии, ликии* (См. Грам., 1229); з XVI ст. – у пам'ятках північно-східного походження: *чашки* (Гр. І. Калити, 1327).

Перехід [гы], [кы], [хы] у [гі], [кі], [хі] пов'язаний з палаталізацією в цій позиції задньоязикових приголосних. У старопольській мові в цей час відбулася «четверта палаталізація» задньоязикових k, g, яка спровокувала появу сполучень [ki], [gi] (*drogi, rzymski, niebieski*) та фонологізацію /k'/, /g'/ [6]. У давньоукраїнській мові пом'якшені [г'], [к'], [х'] фонологічного статусу не мали. Сполучення [гі], [кі], [хі] з [гы], [кы], [хы] не збереглися, бо після злиття /i/ та /y/ в одній голосній /и/ почалася хвиля депалаталізацій, яка охопила також розглядані сполуки.

Подальші процеси м'якшення на українському ґрунті є результатом регресивної асиміляції за м'якістю у сполученнях приголосних, які опинилися поряд після занепаду зредукованих. Регресивна асиміляція за м'якістю відбулася в групах м'яких подовжених передньоязикових у позиції між голосними, зокрема в іменниках *життя, знаряддя, суддя, піччю* тощо. Можливо, результати уподібнення в групах «палатальний+j», наслідком яких є реалізація м'яких подовжених [д':], [т':], [з':], [с':], [ц':], [л':], [н':], [ж':], [ч':], [ш':], можна пояснити високим ступенем чутливості передньоязикових до м'якості. Після занепаду зредукованого [ь] передньоязиковий виявився в зоні безпосереднього впливу [j], тож відбулася регресивна асиміляція за м'якістю. Посилившись необхідним ступенем м'якості, попередній передньоязиковий поглинув [j] й перетворився на подовжений палатальний звук. Напр., *знан'є > знан'je > знан'н'є > знан':є* (укр. *знання*); *стат'є > стат'ja > стат'м'а > стат':а* (укр. *стаття*). Оскільки губні в діалектах української мови не могли набути необхідного ступеня палатальності, то й звука [j] вони не асимілювали: *кров'ю, здоров'я* тощо. Неоднакові вияви має в цій позиції передньоязиковий [р]. У літературній мові спостерігаємо роздільну вимову (*матір'ю, подвір'я*), а в деяких говірках південно-східного наріччя [р'] не втратив свою довгу м'яку вимову, тож маємо *матіррю, подвірря* тощо. Завершилася ця палаталізація не раніше другої половини XIII ст.

У староукраїнський період (вочевидь у XIII ст.) напівпалаталізовані варіанти приголосних переднього ряду перед [ä]>[ę], пом'якшилися *зять > з'ать > zęть; теля > тел'ä > tele*. Палаталізація задньоязикових перед [ä] завершує процес функціонування напівпалатального варіанта твердих фонем цього типу, разом з тим розширює функціонування в ній м'яких передньоязикових фонем та спричиняє позиційно необмежене вживання корелятивних пар за твердістю–м'якістю фонемних пар передньоязикових: /z/–/z'/, /s/–/s'/, /d/–/d'/, /t/–/t'/, /n/–/n'/, /r/–/r'/, /l/–/l'/. Губні приголосні в цій позиції, навпаки, стверділи.

Виникнення м'яких приголосних фонем розширило сферу фонемних протиставлень у системі українського консонантизму. Палаталізаційні процеси на ґрунті староукраїнської мови добігли свого кінця, проте остаточні кореляції за твердістю–м'якістю були встановлені лише внаслідок змін, пов'язаних зі ствердінням м'яких приголосних.

Висновки. Можна дійти висновку, що тенденція до складового сингармонізму, яка зародилася ще в спільний праслов'янський період і визначила палатальність як одну з найголовніших фонетичних рис, що нею слов'янські мови відрізняються від неслов'янських, досягши свого максимуму в період постання окремих слов'янських мов, перестала діяти, а з нею разом занепав закон палаталізації. На ґрунті української мови цей процес в основному завершився до XIII ст., тоді як у польській мові кількісні і якісні зміни в системі палатальних відбувалися переважно в окресі старопольського періоду (X–XV ст.), а фонологізація *ǫ*, *ć* сягнула середньопольського періоду (до 1772 р.). До найважливіших фонологічних результатів палаталізацій слід зарахувати постання приголосних фонем нової якості, які були м'якими (пом'якшеними) за своєю природою і спричинили появу кореляції палатальність–непалатальність – категорії, що виділяє українську та польську мови на тлі інших європейських.

Перспективу подальших досліджень становить висвітлення процесу депалаталізації, наслідки якої вплинули на остаточне оформлення системи українського і польського вокалізмів. Результати дослідження поглиблюють знання спільний період розвитку слов'янських мов та їхню генетичну близькість, висвітлять питання періодизації української й польської мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 1066 с.
2. Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Історична граматики української мови. Підручник. Київ: Вища школа, 1980. 320 с.
3. Історія української мови. Фонетика / М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Скляренко. Київ: Наук. думка, 1979. 367 с.
4. Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S. Historyczna gramatyka języka polskiego. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2016. 580 s.
5. Історична типологія слов'янських мов: монографія / ред. О. Б. Ткаченко; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ: Довіра, 2008. 264 с.
6. Карпенко Ю. О. Українські звуки і та и: дві фонем чи одна? *Мова. Часопис*. Гол. ред. Ю. О. Карпенко. Одеса: ОДУ, 1995. № 1–2. С. 56–61.
7. Нестеренко Т. Еволюція палатальності крізь призму історичних звукозмін (на матеріалі української і польської мов): кваліфікаційна робота магістра: 035.033 Філологія. Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – польська; Хмельниц. нац. ун-т. Хмельницький, 2024. 102 с. URL: <https://elar.khmnu.edu.ua/items/9358fe1b-969d-4807-b8a1-b3b729509dba> (дата звернення: 24.04.2025).
8. Булаховський Л. А. Питання походження української мови. Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. 220 с.

УДК 811.112.2'373.7'367.622:7.017.4]:82-92

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-46>

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ СУБСТАНТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОЛОРАТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *SCHWARZ* У СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

FEATURES OF THE USE OF SUBSTANTIVE PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COLORATIVE COMPONENT *SCHWARZ* IN MODERN GERMAN -LANGUAGE JOURNALISTIC TEXT

Ніколаєва Н. М.,

orcid.org/0000-0002-3995-5248

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування

Запорізького національного університету

З точки зору фізики *чорний* класифікується як колір, який відбиває мало, або взагалі не випромінює світло порівняно з навколишнім середовищем. У німецькомовних словниках слова і словосполучення з колоронімом *schwarz* позначають темні об'єкти і асоціюються з темрявою, з темним кольором шкіри людей, з брудом. Колоронім *schwarz* активно використовується у переносному значенні, не лише в негативному сенсі, позначаючи: траур, хворобу, смерть, шкідливий намір, нелегальність, а і в позитивному для позначення нетипових музичних форм, атрибутів бойових мистецтв та єдиноборств, прототипів деяких професійних груп та середовищ, символіки політичних союзів у Німеччині.

У сучасній німецькомовній пресі частотність вживання колороніма *schwarz* напряму залежить від світосприйняття авторів статей та їхнього відношення до навколишнього середовища, суспільного та політичного устрою країни, людини, її поведінки та діяльності. Конотативні особливості колороніма *schwarz* все частіше виявляються у складі фразеологізмів, які утворюються враховуючи не лише символіку кольору, а і його відтінок. І, таким чином, впливають на характеристики фразеологізмів з точки зору негативності чи позитивності.

Аналіз таких німецьких онлайн-журналів, як *Deutschland* і *Welt* підтверджує нашу думку стосовно особливості вживання колороніма *schwarz* та його лексико-фразеологічних дериватів у сучасній німецькій мові. Помічено, що колоронім *schwarz* у складі субстантивних фразеологічних одиниць вживається частіше ніж дієслівні та ад'єктивні.

Зазвичай субстантивні фразеологічні одиниці мають один загальний компонент – іменник, який вживається у поєднанні з семантично трансформованими прикметниками, сполучниками, прийменниками. В нашому дослідженні ці фразеологізми мають просту структуру – лише прикметник *schwarz* та іменник. Будь-який колоронім в публіцистичному тексті використовується з метою оцінювання, і що цікаво, не завжди негативне. В даному дослідженні колоронім *schwarz* в складі фразеологічних одиниць дає характеристику людини, його стану та оточення.

Ключові слова: колоронім, *schwarz*, значення, фразеологічна одиниця, публіцистичний текст.

From a physics perspective, black is classified as a color that reflects little or no light compared to its surroundings. In German-language dictionaries, words and phrases with the coloronym *schwarz* denote dark objects and are associated with darkness, with the dark skin color of people, with dirt. The coloronym *schwarz* is actively used figuratively, not only in a negative sense, denoting: mourning, illness, death, malicious intent, illegality, but also in a positive sense to denote atypical musical forms, attributes of martial arts and combat sports, prototypes of some professional groups and environments, and symbols of political unions in Germany.

In the modern German-language press, the frequency of use of the coloronym *schwarz* directly depends on the worldview of the authors of the articles and their attitude to the environment, the social and political system of the country, man, his behavior and activities. The connotative features of the coloronym *schwarz* are increasingly found in phraseological units that are formed taking into account not only the symbolism of the color, but also its shade. Thus, they influence the characterization of phraseological units from the point of view of negativity or positivity.

An analysis of German online magazines such as Deutschland and Welt confirms our opinion regarding the peculiarities of the use of the coloronym schwarz and its lexical and phraseological derivatives in modern German. It has been noted that the coloronym schwarz is used more often in substantive phraseological units than in verbal and adjective ones.

Typically, substantive phraseological units have one common component - a noun, which is used in combination with semantically transformed adjectives, conjunctions, prepositions. In our study, these phraseological units have a simple structure – only the adjective schwarz and a noun. Any coloronym in a journalistic text is used for the purpose of evaluation, and what is interesting, it is not always negative. In this study, the coloronym schwarz as part of phraseological units gives a characteristic of a person, his condition and environment.

Key words: coloronym, schwarz, meaning, phraseological unit, journalistic text.

Постановка проблеми. Проблема кольору й кольоропозначення в останні десятиліття активно розробляється у різних сферах наукового знання. Особлива увага цій проблемі приділяється в лінгвістиці, літературознавстві, лінгвокультурології, психології, психолінгвістиці. Мовознавці, займаючись вивченням колоронімів, розглядають їх у різних аспектах. Зокрема, колороніми аналізуються шляхом аналізу фразеології, створеної на базі колоронімів, але ці роботи не розкривають цілком проблему колоронімів у мові [1, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням фразеологічних одиниць з колористичним компонентом займаються наступні вчені Т. В. Авраменко, Ю. О. Шепель, Е. Флітц, Г.І. Капніна. Т. В. Авраменко вважає фразеологізми з колірною лексикою засобами з акцентом на образність. В газетних оглядах широко використовується образна фразеологія з використанням кольороназв, вона надає висловлюванню виразності та яскравості. Т. В. Авраменко аналізує перекладацькі особливості газетно-публіцистичного стилю, а саме способи перекладу заголовків та уривків газетно-інформаційних статей на підставі власних перекладів [1; 2].

Ю. О. Шепель вивчає передумови вживання фразеологізмів з елементом кольору та особливості їхнього сприйняття. З'ясовано, що фразеологізми утворюються в мовленні та відображають ті явища і предмети, які безпосередньо оточують людей, а люди, в свою чергу, надають їм тих чи інших характеристик, в тому числі ознак за кольором. Виявлено що у деяких фразеологізмах, які вирізняються за емоційно забарвленою образністю в мовленні, саме колір є складовою частиною. Колір допомагає створити яскраві зорові образи з сухих абстракцій, що робить мовлення барвистим та емоційно насиченим. Це і є головною передумовою вживання фразем з елементом кольоропозначення в художніх та публіцистичних текстах [1; 3].

Вчені Е. Флітц та Г.І. Капніна досліджують функціонування метафор у газетному тексті, виділяючи переносні значення, які зіставляються з їх словниковим варіантом. Причому одні значення використовуються без змін, ідентично, а інші, переносні значення, зазнають у контекстах сучасної суспільно – політичної тематики зміни в семантиці, лексичній сполучуваності та експресивно-оцінному забарвленні. Утворення нових слів з колоративним компонентом, слово- або фразотворення у пресі є актуальною темою для сучасного мовознавства. Колороніми як об'єкт дослідження в публіцистичному тексті вивчаються тільки в психолінгвістичному, перекладознавчому і лінгвокультурологічному аспектах [1; 4; 5].

Аналізу піддається саме якісна і масова преса, оскільки саме між цими різновидами публіцистичного жанру в останні десятиліття у зв'язку зі зняттям ідеологічних бар'єрів з'явилися суттєві відмінності, які і викликають інтерес у дослідників. Особливо пильна увага приділяється наявності в лексиці сучасної газети неологізмів, оскільки саме за допомогою цієї лексики можна дізнатися про ставлення до певних явищ нашого часу. У вищезазначених дослідженнях колороніми розглядаються не в повному обсязі, мало досліджуються структура фразеологізмів, сфери вживання, що й дозволяє вважати проблему колоронімів у сучасній німецькій мові недостатньо вивченою [1, с. 33].

Мета дослідження – визначення особливості вживання фразеологічних одиниць з колористичним компонентом *schwarz* у сучасному німецькомовному публіцистичному тексті.

Виклад основного матеріалу. У лексикографічних джерелах колоронім *schwarz* вживається в складі субстантивних фразеологізмів моделі Adj + S (колірний прикметник + іменник). Всі ці фразеологізми використовуються для характеристики людини і її діяльності: хвороби (*der schwarze Tod* «чума»), зовнішнього вигляду (*ein schwarzer Mann* «сажотрус»), походження (*schwarzes Elfenbein* «негритянські раби в Америці»), положення або статусу (*der schwarze Peter* «цап-відбувайло, без вини винен», *das schwarze Schaf* «паршива вівця»), поведінки (*schwarzer Humor* «чорний гумор»), внутрішнього світу (*schwarzes Herz* «зле серце», *schwarzer Zynismus* «бездушний цинізм», *schwarze Seele* «чорна душа»), почуттів і думок (*der schwarze Gedanken* «песимістичні думки»), небажання чогось: список «небажаних» осіб у будь-якій справі, осіб, які щось не виконали (*die schwarze Liste* «чорний список»), політичних переконань (*der schwarze Block* «група анархістів», *ein schwarzer Wahlkreis* «виборчий округ, де традиційно голосують за консерваторів», *eine schwarze Regierung* «консервативний уряд»), топонімічних назв (*der schwarze Kontinent* «Африка», *der schwarze Erdteil* «Африка»), релігійних дат (*die schwarze Woche* «страшний тиждень»), корисних копалин (*das schwarze Gold* «нафта», *schwarze Diamanten* «кам'яне вугілля»), економічних явищ (*schwarze Zahlen* «прибуток») [1; 6; 7].

У наведеному прикладі, в листах А. Дюванель до своєї подруги, словосполучення *schwärzeste Gedanken* «песимістичні (найпохмуріші) думки» використовується з негативним змістом, вказує на наповнені каяттям і тривогою, почуття самотності, обтяження. Для надання більшої емоційності тексту прикметник *schwarz* вживається у найвищому ступені порівняння:

ADELHEID DUVANEL «Ich könnte nur weinen und weinen». Die Briefe Duvanel's an die Freundin klingen darum oft reuevoll und voller Sorge, diese könne sich, entnervt von den Zudringlichkeiten, abwenden. «Liebe Maja», heißt es da etwa am 17. April 1982 zerknirscht. «Ich wurde von den *schwärzesten Gedanken* gequält, dachte, Du würdest mir nie mehr schreiben. Dieses Gefühl, nicht zu genügen, anderen Menschen zur Last zu fallen, ist immer gegenwärtig; mein Gegenüber braucht nur ein unfreundliches Wort zu brauchen – schon ist die Katastrophe da» [Deutschland, 4. März, 2025].

В наступному контексті словосполучення *schwarze Komödien* «чорні комедії» виконує роль посередника між кінематографами та глядачами, як спосіб передачі актуальних соціальних проблем: втрата згуртованості, зміна суспільства і зростання націоналістичних та авторитарних тенденцій:

Berlinale-Chefin Tricia Tuttle spricht über Vielfalt und Nachwuchsförderung. Und sie verrät, was sie sich für die Zukunft des internationalen Films wünscht.

Wir zeigen eine Vielzahl von Filmen aus unterschiedlichen Regionen der Welt, die sich mit drängenden gesellschaftlichen Themen auseinandersetzen: dem Verlust von Zusammenhalt, dem Wandel der Gesellschaft und dem Aufstieg nationalistischer und autoritärer Strömungen. Filmschaffende greifen diese Themen auf unterschiedliche Weise auf – sei es durch Dokumentarfilme, *schwarze Komödien* oder Genrefilme [Deutschland, 7. Februar, 2025].

Прикметник *schwarz* «чорний» в словосполученні *schwarz sein* «бути чорним» вказує не просто на колір шкіри, але і використовується в переносному значенні, нагадуючи про важке минуле представників негроїдної раси - «негритянські раби в Америці». Виставка Кете Кольвіц у Нью-Йоркському музеї сучасного мистецтва викликає ажіотаж, нагадуючи про расову сегрегацію. Колекціонер мистецтва Річард Сіммс також афроамериканець і один із найважливіших колекціонерів творів Кольвіца у світі кілька років тому наголошував єврейському журналу «Форвард»: «Необов'язково бути *чорним*, щоб реагувати на соціальну несправедливість і проблеми чи цінувати соціальну свідомість у мистецтві»:

Käthe Kollwitz in New York

Wie eine Käthe-Kollwitz-Ausstellung im New Yorker MoMA für Aufsehen sorgt – und damit auch an die Verbindung der Künstlerin mit den USA erinnert.

Einen besonderen Einfluss hatte Kollwitz auch auf afroamerikanische Künstlerinnen und Künstler wie Elizabeth Catlett, Jacob Lawrence und Charles White. Auch der Kunstsammler Richard Simms ist

Afroamerikaner – und einer der bedeutendsten Sammler von Kollwitz' Werken weltweit. Gegenüber dem jüdischen Magazin «Forward» hat er vor wenigen Jahren betont: «Man muss nicht *schwarz* sein, um auf soziale Ungerechtigkeiten und Probleme zu reagieren oder um soziales Bewusstsein in der Kunst zu schätzen». Ihn als Person hätte Kollwitz' Gesamtwerk angesprochen: «Einfach als Mensch, dem diese Dinge wichtig sind» [Deutschland, 17. März, 2025].

У позитивному значенні вживається словосполучення *schwarze Frauen* «темношкірі жінки» і в цьому прикладі йдеться про рівноправ'я. Завдяки прогресивним позиціям та прагматичному політичному стилю Гретхен Вітмер, губернатора Мічигану, проводиться оновлення демократичної партії шляхом обрання темношкірих жінок Анджели Алсбрукс сенатором від штату Меріленд, та Лізи Блант – у Сенат США:

Wir müssen mit Donald Trump in ein Gespräch kommen

Die Demokratische Partei steht vor einem Neuaufbau, der in allen Bereichen der Politik stattfinden muss und Bundesstaaten und Kongress gleichermaßen betrifft. Gretchen Whitmer, Gouverneurin von Michigan, ist ein wichtiger Motor für die Erneuerung der Partei und spricht mit ihren progressiven Positionen und zugleich pragmatischem Politikstil auch breite Wählerschichten an. Ein Zeichen für den Wandel in der amerikanischen Bevölkerung ist die Wahl von Angela Alsobrooks als Senatorin für Maryland. Mit ihr und Lisa Blunt sind nun immerhin zwei *schwarze Frauen* im US-Senat vertreten [Deutschland, 21. November, 2024].

Всупереч своїй семантиці колоронім *schwarz* у словосполученні *schwarze Soldaten* «чорні солдати» служить для позначення кольору шкіри визволителів, таким чином набуваючи позитивної оцінки:

Pionierin der Gedenkarbeit... einen Ursprung in der Nazi-Zeit haben und welche Rolle *schwarze Soldaten* der US-Armee bei der Befreiung ...

In ihren Videos erklärt Susanne beispielsweise, wieso Adolf Hitler sich nicht gerne mit Brille zeigte, welche Wörter, die noch heute im Sprachgebrauch vorhanden sind, einen Ursprung in der Nazi-Zeit haben und welche Rolle *schwarze Soldaten* der US-Armee bei der Befreiung Deutschlands spielten. Ihr Engagement reicht inzwischen über ihre Social Media Plattformen hinaus. «Ich finde es faszinierend, wie Social Media neuen Leuten eine Plattform bietet. Mich hätte vor vier Jahren niemand zu diesem Thema befragt und jetzt bringe ich bald ein Buch über Erinnerungskultur heraus», erzählt Susanne [Deutschland, 16. Oktober, 2024].

Словосполучення *schwarze Wogen* «чорні хвилі», на перший погляд, лише деталь у картині Каспара Давида Фрідріха, але насправді, воно символізує самотність людини, яка стоїть на березі моря і прогнозує їй неминучу загрозу з відти:

Caspar David Friedrich: Meister der Stille

Vergessen, missverstanden, umjubelt: Das Werk Caspar David Friedrichs will zu seinem 250. Geburtstag einmal mehr neu entdeckt werden.

Ein Mensch am Meer, so klein, dass man ihn fast übersieht. Einsam blickt er auf *schwarze Wogen*, der Himmel hängt ebenso dunkel und bedrohlich über dem Horizont – nur ganz oben am Bildrand kündigt sich ein Lichtblick an, verändert sich das Grau in zartes Himmelblau. Ungeheuer modern wirken diese Farbstreifen, flächig, fast abstrakt. Gemalt hat sie Caspar David Friedrich zwischen 1808 und 1810, gut 100 Jahre vor dem Beginn der Moderne in der Kunst [Welt, 5. September, 2024].

В наступному контексті розглядається диференційний підхід для зруйнування дихотомічного мислення, яке відображено словосполученням *das Schwarz-Weiß-Denken* «чорно-біле мислення»:

«Ein differenzierter Blick auf den Nahostkonflikt»

... Blick auf den Nahostkonflikt zu haben, und brechen so das *Schwarz-Weiß-Denken* auf. Wir können neue Perspektiven. Erstmal geht es darum, den jungen Menschen den Raum zu geben, sich mitzuteilen und auch falsches Wissen zu äußern, ohne sie zu disqualifizieren. Danach fängt der inhaltliche Part an, das Vorgehen passen wir dabei individuell an. Das Tagebuch der Anne Frank als Lektüre oder der Besuch einer Gedenkstätte – das passt nicht in jeder Situation als Reaktion

auf Antisemitismus. Aber man kann lernen, Antisemitismus zu erkennen. Wir haben Methoden, die es ermöglichen, einen differenzierten Blick auf den Nahostkonflikt zu haben, und brechen so das *Schwarz-Weiß-Denken* auf [Deutschland, 11. April, 2024].

Фразеологізм *der schwarze Peter* «цап-відбувайло» характеризує положення та міру відповідальності президента РФ на мировій арені після закінчення 30-денного перемир'я:

«Wenn die Russen nicht mitmachen, hat Putin den *schwarzen Peter*»

Die Ukraine hat bei den Verhandlungen in Saudi-Arabien einer 30-tägigen Feuerpause zugestimmt. Nun liegt der Ball bei Wladimir Putin. Darüber sprechen die WELT-Korrespondenten Steffen Schwarzkopf und Christoph Wanner [Welt, 12. März, 2025].

Висновки. Отже, проаналізувавши вищевказаний матеріал, можна дійти висновку, що для публіцистичного тексту характерно вживання фразеологізмів взагалі і, з колористичним компонентом тим паче, бо вони служать джерелом експресивності в тексті. З'ясовано, що фразеологізми з колористичним компонентом *schwarz* – не виключення, крім того помічено, що словниковий запас фразеологічних одиниць з колористичним компонентом *schwarz* у публіцистичному тексті поповнюється okazionalismami.

Дослідження показало, що значення фразеологічних одиниць з колористичним компонентом *schwarz* не завжди збігається зі словниковим значенням. Такий стан речей пояснюється залежністю значень фразеологізмів від контексту, який безпосередньо має вплив на характер конотації. Визначено, що конотації мають як негативний, так і позитивний характер, що, на наш погляд є несподіваною знахідкою і дає привід для подальшого дослідження цього явища.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в дослідженні колоронімів на базі сучасної преси з метою виявлення неологізмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ніколаєва Н. М. Функціонування колоронімів у сучасному німецькомовному публіцистичному тексті : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2018. 212 с.
2. Авраменко Т. В. Специфіка перекладу фразеологізмів з колірною лексикою. URL: http://www.confcontact.com/20121220/2_avramenko.htm (дата звернення 13.10. 2024).
3. Шепель Ю. А. Передумови вживання фразеологізмів з елементом кольору та особливості їхнього сприйняття. URL: periodicals.karazin.ua/philology/article/viewFile/3793/3360 (дата звернення 03.03. 2025).
4. Flitz E. Sprache in den Medien die Wortverdränger GmbH in: Thema Deutsch. Band 1. Die deutsche Sprache zur Jahrtausendwende. Sprachkultur oder Sprachverfall? Hrsg. von Karin M. Eichhoff-Cyms und Rudolf Hoberg. Mannheim, 2020. 179 S.
5. Капніна Г.І. Фразеологізми з колоративним компонентом в німецькій мові. URL: Microsoft Word - НЧ 9_ вип_ 10.doc (дата звернення 20.03. 2025).
6. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch / neu herausgegeben von Dr. Renate Wahrig. München : Burfeind, 2022. 1451 S.
7. Німецько-український фразеологічний словник : в 2 т. / Гаврісь В. І., Пророченко О. П., Київ : 2010. Т. 2. 378 с.
8. Deutschland [Elektronische Ressource]. URL: [http:// www.deutschland.de/](http://www.deutschland.de/) 2024–2025
9. Welt [Elektronische Ressource]. URL: <https://www.welt.de/2024-2025>

УДК 811.161.2'373.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-47>

**ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
ІЗ КОМПОНЕНТОМ НАЙМЕНУВАННЯ КОЛЬОРУ.
КОЛОРОНІМИ «ЧЕРВОНИЙ» ТА «ЧОРНИЙ» У СКЛАДІ
УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ (ЧЕРВОНИЙ – ТО ЛЮБОВ,
А ЧОРНИЙ – ТО ЖУРБА!)**

**STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH COLOR TERMS.
COLORONYMS «RED» AND «BLACK» IN UKRAINIAN
PHRASEOLOGY (RED MEANS LOVE, AND BLACK
MEANS SORROW!)**

Ніколова О. Л.,**orcid.org/0009-0006-8976-3232***вчитель української мови та літератури**Розівської гімназії з початковою школою – філії**Кулевчанського опорного закладу – ліцею з початковою школою та гімназією
Кулевчанської сільської ради Білгород-Дністровського району Одеської області*

У статті здійснено комплексне лінгвістичне дослідження фразеологічних одиниць української мови, що містять колороніми «червоний» та «чорний». Основна увага приділена семантичному аналізу, типологізації, структурним особливостям і символіці зазначених кольорів у фразеологічному контексті. Виявлено, що ці колороніми мають високий ступінь фразеологічної продуктивності: «червоний» трапляється у 149, а «чорний» – у 117 фразеологізмах. Усі ці вирази функціонують як важливий засіб етнокультурного кодування інформації, передаючи унікальні особливості українського національного менталітету, історичного досвіду, емоційно-психологічного стану народу. Застосовано низку методів дослідження: описовий, семантико-стилістичний, контекстуальний аналіз, класифікація за типами тропів (порівняння, метафора, метонімія), кількісний аналіз корпусу фразеологізмів. Авторка також проводить міждисциплінарний огляд, залучаючи матеріали з когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики та семіотики культури. Дослідження має практичну цінність для викладання української мови як іноземної, лексикографічної роботи, створення навчально-методичних посібників і підручників. У контексті сучасних гуманітарних студій робота поглиблює уявлення про функціонування колористичних елементів у мові як інструментів концептуалізації світу. Окрему увагу приділено перспективам подальших студій у галузі фразеологічної колористики: зокрема, планується аналіз фразеологізмів з іншими кольорами оптичного спектра, що дозволить розширити уявлення про колір як культурно зумовлену семантичну категорію. Результати дослідження сприяють глибшому розумінню мови як носія колективної пам'яті, культурного коду та засобу збереження національної ідентичності.

Ключові слова: українська мова, фразеологія, фразеологізми, колороніми, червоний, чорний, символіка кольору, національна ментальність, етнолінгвістика, культурні архетипи.

The article presents a comprehensive linguistic analysis of Ukrainian phraseological units that include the coloronyms “red” and “black.” The focus is placed on the semantic analysis, typology, structural features, and symbolism of these colors in phraseological contexts. It has been established that these coloronyms demonstrate a high degree of phraseological productivity: “red” appears in 149 expressions, while “black” occurs in 117. All of these units serve as significant tools of ethnocultural encoding, conveying the unique features of the Ukrainian national mentality, historical experience, and the emotional and psychological worldview of the people. The research employs a range of methods, including descriptive, semantic-stylistic, contextual analysis, trope-based classification (comparison, metaphor, metonymy), and quantitative analysis of the phraseological corpus. The author also integrates an interdisciplinary perspective, drawing on cognitive linguistics, ethnolinguistics, and cultural semiotics. This study offers practical value for teaching Ukrainian as a foreign language, for lexicographic work, and for the development of educational resources and textbooks. Within the broader framework of modern humanities, the work deepens the understanding of how color elements function in language as instruments of conceptualizing reality. Special attention is given to future directions in the study of color-based phraseology, with a proposed analysis of expressions involving

other colors of the optical spectrum, which will contribute to expanding the concept of color as a culturally conditioned semantic category. The results of the research promote a deeper understanding of language as a carrier of collective memory, a cultural code, and a means of preserving national identity.

Key words: Ukrainian language, phraseology, idioms, coloronyms, red, black, color symbolism, national mentality, ethnolinguistics, cultural archetypes.

Постановка проблеми. Наша рідна українська мова – одна з найпопулярніших слов'янських мов. Вона привертає увагу вчених та мовознавців світу не лише мелодійністю, а й глибоким змістом. А українські фразеологізми, безперечно, є окрасою мови нашого народу. Актуальність статті зумовлена необхідністю аналізу фразеологізмів, що містять у своїй структурі червоний та чорний колірні компоненти, для підтвердження взаємозв'язку та взаємодії мови й культури українського народу [1; 2; 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення фразеологічних одиниць, що містять колороніми, є актуальною темою сучасної лінгвістики. В останні роки з'явилося чимало досліджень, присвячених цій тематиці, що свідчить про її значущість для мовознавства та етнолінгвістики [4–10].

Одним із ключових напрямів сучасних досліджень є аналіз символіки кольорів у фразеології різних мов. Зокрема, роботи О. М. Дзівак та В. І. Крепель [7; 11] зосереджуються на порівняльному аналізі українських та інших слов'янських мов, визначаючи загальні та специфічні риси вживання колоронімів у фразеологізмах. Вони вказують на глибоку культурну мотивацію використання кольорових позначень, які часто відображають традиційні уявлення про світ і національну картину світу.

Роботи О. П. Пророченко та Т. Б. Парфьонові [12; 13] присвячені семантичним змінам у фразеологізмах, що містять колороніми. Дослідники доводять, що такі мовні одиниці еволюціонують під впливом соціальних, історичних та культурних змін. Наприклад, символіка червоного кольору може змінюватися залежно від історичного періоду, в якому вона використовується, набуваючи нових конотацій та відтінків значень.

Дослідження О. А. Зубач [14] фокусуються на когнітивних аспектах колоронімів у мовленні. Вони показують, що кольори відіграють важливу роль у категоризації та концептуалізації світу, що відображається у фразеологізмах. У своїх роботах вони доводять, що колороніми можуть бути потужними когнітивними метафорами, які допомагають структурувати та інтерпретувати дійсність.

Також варто відзначити працю Н. Ф. Пелевіної [15], яка досліджує історичні аспекти використання колоронімів у фразеологічних одиницях. Автор аналізує лексикографічні джерела, відстежуючи зміни в значеннях та частотності вживання фразеологізмів із колоронімами.

Підсумовуючи аналіз сучасних досліджень, можна стверджувати, що фразеологізми з колоронімами є важливими одиницями мови, які відображають культурні, соціальні та історичні особливості народу. Подальші дослідження в цій сфері можуть зосередитися на порівнянні використання колоронімів у різних мовах, а також на їхній ролі у формуванні мовної картини світу [4–6; 8; 16].

Мета дослідження: проаналізувати особливості вживання колоронімів у складі фразеологічних одиниць української мови.

Об'єкт дослідження становлять українські фразеологізми, до складу яких входять назви червоного та чорного кольорів.

Предметом дослідження є сутність червоного та чорного кольорів як компонентів українських фразеологізмів.

Методи дослідження: системний, описовий, спостереження, аналіз, синтез, суцільна вибірка мовного матеріалу, узагальнення, класифікація.

Виклад основного матеріалу. Українська мова є найвищою цінністю для українського народу.

Одним із шляхів пізнання національних образів світу є вивчення семантики і внутрішньої форми мовних одиниць, що дає змогу через осягнення смислових і ціннісних орієнтацій, зафіксованих у мові, встановлювати особливості світорозуміння свого народу [1]. Великі можливості для дослідження дають фразеологічні звороти – мовні одиниці, які відображають позамовну дійсність і мають образно-символічну основу [2].

Протягом багатовікової історії мова завжди об'єктивно відображала й відображає виробничу діяльність людства, засвідчує його багатогранне життя. Вона є невичерпним джерелом мудрості народу, багатющим скарбом його культури [1].

Вивчення фразеології багато важить не тільки для усвідомлення теоретичних проблем мови, її ролі в житті народу, а й для щоденної практики. Фразеологізми не тільки збагачують і прикрашають загальнонародну мову, а й допомагають досягти висот мовної культури народу [1].

Учені-лінгвісти розробили кілька підходів до класифікації фразеологізмів. Одна з найвідоміших класифікацій належить В. В. Виноградову, яка базується на семантичній злитості компонентів [3; 17].

Виноградов виділив три основні типи фразеологізмів:

Фразеологічні зрощення – стійкі вирази, значення яких неможливо зрозуміти з окремих слів. Для них характерна наявність застарілих слів та втрата живого синтаксичного зв'язку. Прикладами є вирази «збити з пантелику», «притча во язицех». Такі фразеологізми зазвичай мають унікальні відповідники в кожній мові.

Фразеологічні єдності – стійкі вирази, цілісне значення яких умотивоване значеннями окремих компонентів. Наприклад: «тримати язика за зубами» (мовчати), «накивати п'ятами» (утікати).

Фразеологічні сполуки – вирази, де слова мають зв'язані, переносні значення. Прикладами є «здобути перемогу», «насупити брови», «брати участь» [3; 17].

Крім цих трьох груп, поза класифікацією В. В. Виноградова залишилися народні прислів'я, приказки, крилаті вирази та термінологічні словосполучення.

Фразеологія як мовне явище виконує важливу функцію – полегшення процесу комунікації. Фразеологічне переосмислення передбачає образне перетворення значення, яке базується на семантичному зрушенні. Основними типами такого переосмислення є порівняння, метафора та метонімія.

Колір як унікальне явище здавна привертав увагу людства. Здавна науковці та філософи намагалися зрозуміти природу кольору, його вплив на людську психіку та свідомість. Перші теоретичні роздуми про колір сягають часів античної філософії – зокрема, праць Платона. Однак фундаментальне наукове пояснення кольору як фізичного феномену запропонував значно пізніше Ісаак Ньютон [7; 18].

Дослідниця А. Порожнюк [9] звертає увагу на цікаву лінгвістичну особливість: кольоро-назви в різних мовах світу не є уніфікованими. Більше того, навіть базові кольори спектра не завжди мають окремі позначення в кожній мові. Це свідчить про те, що кольоропозначення тісно пов'язані з унікальним культурним контекстом кожного народу – його історією, побутом, традиціями та світосприйняттям. Фактично, кожна мова формує власну неповторну колірну картину світу, яка відображає специфіку менталітету та культурних особливостей певного етносу.

Цілком природно, що колір стає складовою частиною фразеологізмів, надаючи їм емоційної виразності та образності (створює яскраві зорові образи, робить мовлення барвистим, емоційно насиченим) [4; 13].

Саме завдяки кольору фразеологізми набувають глибокого емоційного забарвлення, перетворюючись на потужний засіб комунікації, здатний передавати складні внутрішні стани та культурні контексти.

Вивчення колористики в філологічній науці має багаторічну традицію та характеризується різноманітністю наукових підходів, методологій та дослідницьких завдань. Науковці, які дослі-

джують кольоропозначення у фразеологічних одиницях, використовують різні термінологічні варіанти для опису цього мовного явища [13; 18].

Серед найпоширеніших термінів – "кольорові означення" (за А. А. Брагіною), "позначення кольору" (Н. Ф. Пелевіна), "кольорові прикметники" (Є. В. Рахіліна), "імена кольору" (Р. М. Фрумкіна), "кольоропозначення" (Р. В. Алімпієва), "колороніми" та "кольорові номени" (І. О. Голубовська). Ця термінологічна варіативність відображає складність і багатогранність вивчення колірної лексики в мовознавстві [11; 18; 19].

Колороніми – це лінгвістичний термін, що походить від латинського "color" (колір) та грецького "opima" (ім'я). Він позначає лексичні одиниці, основне значення яких полягає у вираженні кольорової ознаки. У структурі фразеологічного звороту колороніми виконують різноманітні функції, починаючи від базового позначення кольору [18; 20].

Колороніми при включенні у фразеологізми додають мовленню емоційної виразності та глибини.

Колірна символіка має особливе значення. Сфокусуємо свій погляд на семантиці червоного кольору.

Червона гама – це символіка: вогню, крові, життя, любові, пристрасті, честі [10; 21; 22].

Ретельне вивчення лексикографічних джерел показало, що в українській мовній традиції найбільш продуктивними для творення фразеологізмів є саме три кольорові прикметники: чорний, білий та червоний. Ці кольори утворюють своєрідне ядро колористичної фразеології української мови, демонструючи особливості національного світосприйняття та мовної образності.

У процесі роботи над статтею було розглянуто граматичний аспект вживання колороніму «червоний» у складі фразеологізмів. У всіх досліджених фразеологізмах колоронім «червоний» виступає прикметником та у складі всіх фразеологічних зворотів української мови фіксує **9 лексико-семантичних варіантів значення:** «колір одного з основних кольорів райдуги, колір крові і його близьких відтінків» (червоний, як рак, червона юшка); «хороший, цінний» (красний товар, красні роки); «революційний»; «вогняний» (пустити червоного півня); «три-вожний, забороняючий» (червоний коридор, червона картка); «підкреслений, виділений» (червоною ниткою проходити); «здивований» (сісти червоним маком); «сором'язливий» (зацвісти червоним вогнем); термінологічні назви (червоний перець, червоне м'ясо).

Всі досліджувані фразеологізми із колоронімами у своєму складі слід виокремити у три основні групи: фразеологізми-порівняння, фразеологізми-метафори та фразеологізми-метонімії. Кожна із цих груп має свої особливості [3; 15].

Проаналізувавши матеріали фразеологічних словників, було встановлено, що колоронім «червоний» найчастіше зустрічається у **фразеологізмах-порівняннях (порівняльних конструкціях):** червоний, як буряк; червоний, як індик; червоний, як рак; червоний, як вогонь; червоний, як кров та ін.

Фразеологізми-метафори з колоронімом «червоний» у своєму складі – це : пустити червоного півня (тут червоний колір виступає у значенні «колір пожежі»), червоний терор, проходити червоною ниткою, червоні вогні в очах мигтять, червоніти до самих вух, червоний хрест та ін. [9; 15].

Фразеологізми-метонімії з колоронімом «червоний» у своєму складі: червона картка, червоний коридор.

Метою статті було також встановлення характеру символіки колороніму «червоний» як компонента українських фразеологізмів. На особливу увагу заслуговує колоронім *червоний*, оскільки, як слушно наголошують автори етнолінгвістичного словника: *червоний колір, червоне* - у народній культурі один з основних елементів символіки кольорів, який виступає в опозиції *біле-червоне* або в тріаді *біле-червоне-чорне*. Навколо колороніму «червоний» утворилася ціла серія фразеологізмів, що базуються на таких основних значеннях лексеми: а) колір крові, вогню; б) гарний, красивий; в) кращий.

Аналізуючи українські фразеологізми з колоронімом «червоний» у своєму складі, визначено, що перше значення реалізується у фразеологізмі *червоний півень*. Пожежа (*Чи не Левко... Подарував пану червоного півня? – розгадували деякі дядьки* (М. Стельмах)). Значення червоного кольору як непересічного, виключного обумовлене оцінною семантикою *красний* (гарний, цінний, парадний). Наприклад: *красне письменство, сидіти на красному стільці та ін.* Із значенням «гарний», «розфарбований яскравими, переважно червоними фарбами» колороніму *червоний* пов'язане значення фразеологізму з *червоного рядка*, тобто «з абзацу, з рядка, що має невеликий відступ праворуч».

Таким чином, проаналізовано та встановлено високу фразеопродуктивність колороніму *червоний* в українській мові, що обумовлюється його багатозначністю: він зустрічається у 149 українських фразеологізмах!

Чорний... Ще один колір – знак. Якщо **червоний** колір, в основному, асоціювався з такими явищами і поняттями, як мак, енергія, любов, захід і схід сонця, тепле літо, літнє сонце, романтика, кохання, дружба, щастя, кров, вогонь, війна, упевненість, злість, то асоціації з **чорним** кольором зовсім інші: сум, журба, ніч, земля, війна, неволя, пекло, темрява, хмара, таємниця, нещастя, смуток, убогість, зло, смерть.

Проводячи практичну частину дослідження, спостерігалось, що слід збагнути естетичну роль фразеологізмів, особливості вживання в них колірної лексики, як естетичного поняття і засобу вираження видозміни предмета, або явища, що характеризується появою в нього нових ознак, властивостей.

Загальновідомо, що чорний колір – один з найбільш парадоксальних і дивовижних в кольоровій палітрі. А ще відомо, що абсолютно чорних тіл у природі не існує.

Чорний колір також здавна наділявся глибоким символічним значенням, пов'язаним із жіночністю.

На прикладі писанки можна побачити унікальну властивість чорного кольору: будучи тлом, він актуалізує виразність інших кольорів, подібно до того, як темрява в життєвій філософії дозволяє досягнути справжню природу світла. Більше того, чорний колір символізує онтологічну безперервність людського буття – він репрезентує нескінченність життя та ідею продовження існування поза межами фізичної смерті.

Проводячи дослідження українських фразеологізмів з колоронімом «чорний» у своєму складі, було встановлено, що сьогодні він у значній мірі асоціюється з депресією, пригніченням, негативом.

Проаналізувавши матеріали фразеологічних словників, визначено, що серед фразеологізмів з колірним компонентом «чорний» найпоширенішими моделями є багаточисельні компаративні **фразеологізми-порівняння** («чорний, як...»), **фразеологізми-метафори** та **фразеологізми-метонімії**.

Наприклад, **фразеологізми-порівняння**: чорний, як вороняче крило; чорний, як сім галок; чорне, як чорнило; чорний, як смоль...

Фразеологізми-метафори з колоронімом «чорний» у своєму складі – це: чорним по білому, видати чорне за біле, працювати як чорний віл та ін.

Фразеологізми-метонімії з колоронімом «чорний» у своєму складі: чорний день, чорна справа, чорна хвороба, чорна магія, чорне слово, чорний ринок, чорний список.

У ході дослідження також було з'ясовано, що найчастіше колоронім «чорний» вживається для позначення СМЕРТІ, ПОТОЙБІЧЧЯ, ЖЕРТОВНОСТІ, СКОРБОТИ, ПРОФЕСІЇ, ЗАНЯТТЯ, ТЕМРЯВИ, НЕБЕЗПЕКИ, НЕСПРИЯТЛИВИХ ПОГОДНИХ УМОВ, ДЕПРЕСІЇ ТА МЕЛАНХОЛІЇ, СПЕКУЛЮВАННЯ (наприклад: чорна робота, на чорний день, чорна година, чорна душа та ін.).

Детально розглянувши і дослідивши українські фразеологізми з колоронімом «чорний» у своєму складі, можна переконатися, що у всіх випадках його значення є результатом негативної оцінки.

Протягом дослідження визначалися лінгвокультурологічні особливості фразеологізмів з колоронімами «червоний» та «чорний» у фразеологічному фонді української мови, окреслювалась їхня культурно-національна специфіка.

Висновки. Результати дослідження переконливо засвідчують, що фразеологізми є найвиразнішим утіленням духу та неповторної краси мови, яку народ формував упродовж століть для комунікативних потреб. Усталені мовні звороти, зафіксовані в писемних джерелах далекого минулого, включають фразеологізми, прислів'я, приказки, примовки, крилаті вирази.

Опановуючи українську мову, людина не просто засвоює лексичні конструкції, а й долучається до глибинного національного менталітету. Фразеологія виступає унікальним виразником самобутності мови, її неповторного образного колориту. Фразеологічні звороти – це своєрідне національне обличчя мови, її духовна сутність, де закарбована етнокультурна специфіка нації.

Функціонуючи переважно в розмовному та художньому стилях, фразеологізми надають мовленню виняткової виразності, образності та емоційної насиченості. Вони є мистецтвом характеризувати явища та особи дотепно, влучно, використовуючи опосередковані, завуальовані форми. Важливою особливістю є їхня неперекладність – значення фразеологізмів повною мірою зрозумілі лише носіям мови.

Фразеологія постає живою скарбницею народної мудрості, спостережливості та духовного досвіду. Якщо мова – це жива схованка людського духу, то фразеологія – його відлунням в інтелектуально-психологічних образах. Фразеологічні одиниці концентрують світоглядні, морально-етичні орієнтири українського соціуму.

Як динамічний мовний компонент, фразеологія постійно розвивається, збагачується та вдосконалює власну структуру. Джерела її формування різноманітні: фольклор, народна розмовна мова, запозичення з інших мов, книжні фразеологізми, значна частина яких генетично пов'язана з біблійними текстами.

Мова виступає унікальним механізмом збереження та передачі фразеологічних одиниць, які безпосередньо або опосередковано пов'язані з еталонами національної культури – як матеріальної, так і духовної. Це глибинний пласт народної мудрості, що слугує найінформативнішим джерелом про ментальність народу, особливості його світогляду, мислення та світосприйняття.

Фразеологічний фонд українців характеризується винятковою індивідуальністю та неповторністю. Сучасна семасіологія приділяє особливу увагу культурній зумовленості мовних одиниць, їхній історичній, соціальній та етнічній співвіднесеності з культурними нормами. Дослідження мови стає неможливим позаісторично-культурним контекстом, адже мова є одним з основних засобів збереження етносу.

Дослідження присвячене фразеологічним одиницям з червоним та чорним колірними компонентами, що відображають національну психологію українського народу та внутрішній світ мовця. За результатами аналізу можна сформулювати такі ключові висновки:

Фразеологічна одиниця є самостійним мовним конструктом, здатним виражати власну семантику, вступати в смислові зв'язки та виконувати синтаксичні функції.

Колір постає універсальною функціональною реалією, що співвідноситься з архетипними уявленнями та кодує культурні норми.

Колоронім визначається як лексична одиниця, денотативним значенням якої є колірна ознака.

Фразеологізми з колоронімами «червоний» і «чорний» супроводжують та характеризують практично всі аспекти людської життєдіяльності.

У фразеології української мови домінують колороніми: «червоний» зустрічається у 149 фразеологізмах, «чорний» – у 117 фразеологізмах.

Фразеологізми не лише збагачують мову, а й допомагають досягнути культурні глибини народного світосприйняття. Мова є чудом, що дозволяє передавати найтонші відтінки думок і почуттів, віддзеркалюючи душу народу та його історію. Доки живе мова – живе й народ!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авксентьев Л. Г. Семантична структура фразеологічних одиниць сучасної української мови та особливості її формування. *Мовознавство*. 1987. № 1. С. 43–46.
2. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. Харків, 1983. 137 с.
3. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків, 1987. 136 с.
4. Глазова О. П. Українська мова: підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ, 2014. 239 с.
5. Демський М. Т. Системні зв'язки у сфері фраземіки. *Мовознавство*. 1991. № 2. С. 36–43.
6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Київ, 1999. 288 с.
7. Крепель В. І. Порівняльний аналіз колоронімів у фразеологічних одиницях. Львів, 2019. 198 с.
8. Ларін Б. О. Фразеологія та лексикографія. Київ, 1989. 307 с.
9. Порожнюк А. Червона барва в мовній палітрі. *Урок української*. 2000. № 1. С. 28–29.
10. Семашко Т. Ф. Фразеологізми із прикметниковим компонентом червоний / красный в українській і російській мовах. *Наука і сучасність*: зб. наук. пр. 2004. Вип. 46. С. 257–267.
11. Дзівак О. М. Символіка кольорів у фразеології слов'янських мов. Київ, 2018. 256 с.
12. Пророченко О. П. Семантичні зміни у фразеологізмах із колоронімами. Харків, 2020. 220 с.
13. Парфьонова Т. Б. Історична еволюція символіки кольорів у мовленні. Дніпро, 2021. 175 с.
14. Зубач О. А. Когнітивний аспект колоронімів у мовленні. Одеса, 2017. 210 с.
15. Пелевіна Н. Ф. Лексикографічний аналіз фразеологічних одиниць із колоронімами. Київ, 2019. 205 с.
16. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу. Луганськ, 2005. 348 с.
17. Алефіренко М. Ф. Проблема фразеологічного рівня мови. *Мовознавство*. 1984. № 5. С. 42–47.
18. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. Київ, 2003. 1104 с.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, 2007. 1597 с.
20. Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / уклад. В. М. Білоноженко та ін. Київ, 1993. Кн. 1–2. 984 с.
21. Хобзей Н. В. Етнолінгвістичний словник. Львів, 2002. 216 с.
22. Яворська Г. Мовні концепти кольору. *Мовознавство*. 1999. № 2–3. С. 42–43.

УДК 811.161.1:355.48(047) + 81'24 + 81'42

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-48>

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМОТИВНО-ОЦІННОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ В АНГЛІЙСЬКОМУ ТА ФРАНЦУЗЬКОМУ МЕДІА ДИСКУРСІ

LINGUOCULTURAL ADAPTATION OF UKRAINIAN EMOTIVE-EVALUATIVE MILITARY LEXICON IN ENGLISH AND FRENCH MEDIA DISCOURSE

Опацька Є. О.,

orcid.org/0000-0002-5974-2549

старший викладач кафедри романо-германських мов
Національної академії Служби безпеки України

Хома І. О.,

orcid.org/0000-0002-9589-3782

старший викладач кафедри романо-германських мов
Національної академії Служби безпеки України

У статті здійснюється семантичний аналіз конотативно навантаженої військової лексики, яка використовується в українському медійному просторі, зокрема в контексті інформаційних воєн і глобальних конфліктів, та визначаються ключові проблеми лінгвокультурної адаптації таких лексичних одиниць при перекладі англійською та французькою мовами. Особлива увага приділяється емотивно-оцінному забарвленню військової лексики, що має значний вплив на громадську думку та політичні настрої. Встановлено, що емотивно-оцінні лексичні одиниці (слова і словосполучення) здатні не лише передавати факти, але й формувати стереотипні образи (агресора, героя, жертви) і тому активно використовуються в медійному дискурсі для маніпуляції свідомістю.

Адекватність відтворення емотивно-оцінної військової лексики англійською та французькою мовами зумовлює застосування різних перекладацьких трансформацій, як-от модуляція, конкретизація, генералізація та описовий переклад, які сприяють лінгвокультурній адаптації медійного тексту до мовних і культурних особливостей кожної з мов, що є критично важливим у контексті міжкультурної комунікації. Аналіз показує, що лінгвокультурна адаптація військової лексики у різних мовних просторах зумовлена культурними відмінностями та важливістю збереження емоційно-оцінного й інформаційного змісту оригіналу. У статті також підкреслюється роль медіа у формуванні ідей, що відображають соціально-політичні контексти в умовах війни, а також акцентується на впливі геополітичних чинників на вибір військової термінології, що, своєю чергою, впливає на сприйняття війни різними соціальними групами. Висвітлюються проблеми лінгвокультурної адаптації військової лексики в умовах міжнародних відносин, що вимагають особливої чутливості до контексту й емотивно-оцінювального забарвлення військової лексики.

Ключові слова: семантика, емотивно-оцінна конотація, культурні відмінності, маніпулятивний вплив, трансформаційний переклад.

The article presents a semantic analysis of connotatively charged military vocabulary used in the Ukrainian media space, particularly in the context of information wars and global conflicts. It identifies key issues related to the linguacultural adaptation of such lexical units when translated into English and French. Special attention is given to the emotive-evaluative colouring of military vocabulary, which has a significant impact on public opinion and political sentiments. It is established that emotive-evaluative lexical units (words and phrases) are not only capable of conveying facts but also of shaping stereotypical images (of the aggressor, hero, or victim), and are thus actively employed in media discourse to manipulate public consciousness.

The adequacy of rendering emotive-evaluative military vocabulary in English and French requires the use of various translation transformations, such as modulation, concretization, generalization, and descriptive translation. These contribute to the linguacultural adaptation of media texts to the linguistic and cultural characteristics of each language, which is critically important in the context of intercultural communication. The analysis demonstrates that

the linguacultural adaptation of military vocabulary in different linguistic spaces is driven by cultural differences and the need to preserve the emotional-evaluative and informational content of the original.

The article also emphasizes the role of media in shaping ideas that reflect socio-political contexts in times of war and highlights the influence of geopolitical factors on the choice of military terminology, which, in turn, affects how war is perceived by different social groups. It addresses the challenges of linguacultural adaptation of military vocabulary within international relations, which requires particular sensitivity to context and the emotive-evaluative nuances of military language.

Key words: semantics, emotive-evaluative connotation, cultural differences, manipulative influence, transformational translation.

Постановка проблеми. У вирі сучасних збройних протистоянь, особливо тих, що набувають глобального розголосу й прориваються крізь екрани світових медіа, мова стає не просто засобом комунікації – вона перетворюється на потужну зброю інформаційного фронту. Військова термінологія, що раніше слугувала виключно для точності у бойовому командуванні чи міждержавному військовому діалозі, сьогодні набуває глибокого соціокультурного змісту, втілюючи в собі відображення історичних подій, ідеологічних конфліктів і культурних особливостей нації. Через засоби масової інформації мова війни трансформується: сухі професійні терміни набувають пульсуючого емоційного забарвлення, стають носіями ідеологічних смислів, лініями фронту у боротьбі за свідомість. Емотивно-оцінна лексика військової тематики постає ключовим інструментом формування громадської думки, засобом впливу на сприйняття війни та агресії, створюючи образи ворога й героя, що можуть змінювати ставлення до конфлікту на глобальному рівні. Саме тому військова лексика в медіапросторі перетворюється на інструмент політичної маніпуляції, психологічної мобілізації та культурної самоідентифікації. У зв'язку з цим дослідження емотивно-оцінного забарвлення військової лексики в медійному дискурсі та його лінгвокультурної адаптації при перекладі іноземними мовами є не лише академічно важливим, а й критично необхідним, особливо в умовах міжнародної напруги як спосіб глибшого розуміння природи сучасних воєн, що ведуться не лише на полях бою, а й у головах мільйонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика вивчення військової лексики у межах сучасного медійного дискурсу розглядається у працях як українських, так і зарубіжних дослідників. Окрему увагу приділено функціонуванню військових термінів у контексті інформаційних воєн, маніпулятивних стратегій та лінгвокультурних особливостей їх використання.

Н. В. Бхіндері Д. Бідеркесен аналізують, як військова лексика може маніпулювати громадською думкою, особливо в умовах інформаційних воєн або глобальних криз. У дослідженні Н. В. Бхіндера акцентується увага на лексичних характеристиках англійськомовного військового дискурсу, де особливу роль відіграють терміни, що формують образи війни в медіа та політичних виступах, включаючи терміни з ідеологічним забарвленням [1, с. 55]. Водночас, у дослідженні Д. Бідеркесена розглядається, як лексика військового характеру використовується для створення образів «битви» з пандемією, а також для мобілізації суспільства та зміцнення авторитету влади в умовах кризи [2, с. 74].

А. О. Стародубцева, Н. В. Талавіра, О. В. Ємельянова та О. В. Шкурко зосереджуються на складнощах перекладу військових термінів, особливо в умовах лінгвокультурних лакун, коли відсутність прямих аналогів у мові ускладнює точну передачу значення термінів. Дослідження А. О. Стародубцевої та Н. В. Талавіри зосереджене на проблемах перекладу військової термінології в контексті війни в Україні, де аналізуються виклики при передачі специфічних термінів в англійськомовних новинах, зокрема щодо лінгвокультурних лакун [3, с. 58]. У роботі О. В. Ємельянової та О. В. Шкурко звертається увага на складність перекладу термінів, що мають глибоке культурне та історичне підґрунтя, а також на адаптацію військової лексики до українського контексту, де часто неможливо здійснити прямий переклад через відсутність відповідних термінів [4, с. 230].

А. О. Щербаков акцентує увагу на важливості мовних категорій для формування стратегії війни, підкреслюючи багатофункціональність військового дискурсу в політичному та соціокультурному контекстах. Він аналізує основні категорії, такі як агресія, захист, перемога, жертва, та їх роль у формуванні стратегій війни і сприйнятті ворога та союзників [5, с. 157].

Попри наявність окремих розвідок у галузі сучасного військового дискурсу, з'ясування ролі емотивно-оцінювального забарвлення військової лексики в медійному дискурсі та специфіка лінгвокультурної адаптації такої лексики при перекладі іноземними мовами залишаються недостатньо дослідженими, що й зумовлює актуальність цієї роботи.

Метою дослідження є розкриття емотивно-оцінювального забарвлення військової лексики в українському медійному дискурсі та визначення ключових проблем лінгвокультурної адаптації таких лексичних одиниць при перекладі англійською та французькою мовами.

Матеріалом дослідження слугує корпус медійних текстів: новинні повідомлення, аналітичні статті й офіційні публікації, розміщені в українських засобах масової інформації в період з 2022 по 2025 роки.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі української військової лексики в медійному просторі, а також вивченні механізмів її емотивно-оцінювального забарвлення, що виникає у контексті сучасних збройних конфліктів, з акцентом на проблеми лінгвокультурної адаптації цих лексичних одиниць англійською та французькою мовами.

Виклад основного матеріалу. Медіа відіграють ключову роль у формуванні та поширенні військової лексики, яка є важливою підсистемою мови, що включає терміни й емотивно-оцінювальні вирази, що описують війни та збройні конфлікти. Через засоби масової інформації створюються специфічні контексти й образи, які впливають на сприйняття військових подій у суспільстві. Вони активно використовують як нейтральні терміни, що передають факти без додаткового емоційного чи ідеологічного забарвлення, так і емотивно-оцінні вирази, які можуть викликати в аудиторії різноманітні реакції, спрямовані на формування певного ставлення до подій. Ця військова лексика не тільки інформує, але й сприяє конструюванню специфічних наративів, що визначають, як саме громадськість сприймає війни, героїзм, жертви чи агресію. Медіа здатні маніпулювати значеннями та контекстами цих мовних засобів, акцентуючи увагу на певних аспектах війни, тим самим впливаючи на громадську думку і формуючи суспільні настрої. В результаті, мова, що використовується в медійному просторі, стає потужним інструментом впливу на колективну свідомість, що визначає ставлення до військових подій і конфліктів.

З лінгвокультурологічної точки зору, військова лексика – це не лише система фахових назв, а й дзеркало цінностей, історичного досвіду, ментальності та національної ідентичності. Вона відображає спосіб, у який суспільство осмислює війну та її учасників. Такі лексичні одиниці мають не лише денотативне, а й конотативне та символічне значення, що дозволяє їм виконувати функцію легітимації або делегітимації дій, підвищення патріотичних настроїв або критичного осмислення подій. Українська емотивно-оцінювальна лексика втілює глибокі культурні, соціальні та ідеологічні смисли, які змінюються залежно від контексту. Такі слова, як *агресор*, *окупант*, *захисник*, *жертва* мають чітке конотативне навантаження: *агресор* – підкреслює ворожість і агресію, *захисник* – символізує відданість і боротьбу, *жертва* – викликає сум і співчуття. Їх використання не є нейтральним. Навпаки, вони активно застосовуються для посилення або послаблення впливу інформації, мобілізації громадської думки, зміцнення підтримки або виклику протесту.

Культурний контекст суттєво впливає на інтерпретацію слів військової тематики: наприклад, термін *окупант* може мати різне сприйняття в різних країнах – від негативного навантаження в Україні, де це слово асоціюється з агресією та окупацією, до нейтрального або навіть позитивного трактування в росії, де термін може використовуватися для позначення «звільнення» територій. Саме тому вивчення військової лексики вимагає урахування не лише мовних, а й культурно-соціальних чинників.

У цьому контексті лінгвокультурологічний підхід дозволяє аналізувати не тільки семантичні особливості військової лексики, а й глибше розуміти її культурне, ідеологічне та соціальне значення в межах окремих національних традицій. Наприклад, в Україні поняття, пов'язані з національною безпекою, боротьбою за свободу та територіальною цілісністю, як-от *добровольці, Майдан, АТО, герої Небесної Сотні, захисники, окупанти, агресія*, набули унікального змістового й емотивно-оцінного навантаження, яке не має прямих відповідників в інших мовах. Вони втілюють конкретний історичний досвід, національний біль і гідність, що неможливо адекватно передати без знання українського культурного контексту.

В українській мові військова лексика набула особливого значення, зокрема у зв'язку з війною, яку росія розв'язала проти України. Слова на кшталт *колаборант, національна гідність, незламність, руський мир, вороже вторгнення*, мають емотивно-оцінне навантаження, що включає не лише опис події, а й оцінку, емоційний вплив, патріотичний заклик. Так, слово *колаборант* має різко негативну оцінку співпраці з ворогом; *руський мир* – ідеологічно навантажене словосполучення із негативною оцінною конотацією; *національна гідність* – морально-патріотичний концепт, важливий для ідентичності; *вороже вторгнення* – оцінка дій як агресивних, викликає засудження; *окупована територія* – оцінка втрати контролю, незаконності присутності.

Переклад української емотивно-оцінної військової лексики англійською та французькою мовами є складним завданням, яке потребує глибокого розуміння не лише мовної структури, а й культурного, історичного й ідеологічного контексту кожної країни. Військова лексика є носієм значного смислового навантаження – вона відображає національні цінності, політичні позиції, громадські настрої, історичний досвід і навіть ментальні конструкти, що сформувалися під впливом конкретних подій.

Переклад таких лексичних одиниць англійською чи французькою мовами часто вимагає не буквального відповідника, а застосування трансформаційного перекладу із залученням лексико-семантичних або лексико-граматичних трансформацій. Наприклад, словосполучення *добровольчі батальйони* 'volunteer military units' (англ.), 'unités militaires volontaires' (фр.) або *тимчасово окуповані території* 'non-government-controlled areas' (англ.), 'territoires temporairement occupés' (фр.) потребують культурної адаптації, оскільки не мають прямих аналогів у західному дискурсі.

В англійській мові військова лексика часто відображає прагнення до дипломатичної нейтральності або об'єктивності. Використання таких словосполучень, як *military operation, peacekeeping mission, insurgent, defence forces* іноді може знижувати емоційний градус висвітлення подій. Водночас деякі слова, як-от *terrorist*, мають високий ступінь ідеологізації та часто є предметом дискусії щодо об'єктивності їх вживання.

У французькій мові військова лексика має свої особливості, пов'язані з історичним досвідом колоніальних воєн, революцій, а також активною участю Франції в міжнародних операціях. Тут часто використовуються слова з морально-оцінним забарвленням: *victime, agresseur, résistance, intervention armée, belligérant*. Французький медіа дискурс іноді схильний до акцентування гуманітарного або правового аспекту конфлікту, що також впливає на вибір слів. Однією з головних труднощів перекладу української військової лексики у медіа текстах між цими мовами є відсутність повних еквівалентів, що передають увесь спектр емоційного й ідеологічного значення.

Прослідкуємо на прикладі, як мови – українська, англійська і французька – передають одне й те саме значення, зберігаючи при цьому специфіку власних культурних контекстів, що виявляється у значних культурних та емоційних відмінностях між українським, англійським і французьким варіантами:

1) Відважні українські військові, діючи злагоджено, 2) зупинили наступ ворога в обхідних маневрах, 3) завдавши противнику нищівних втрат, 4) зупинивши просування до 5) міст, що стали серцем спротиву [6].

1) *The brave Ukrainian soldiers, acting in unison*, 2) *stopped the enemy's advance with flanking maneuvers*, 3) *inflicting devastating losses on the enemy* and 4) *halting their progress toward* 5) *cities that have become symbols of resistance* (переклад наш – І. О.).

1) *Les courageux soldats ukrainiens, agissant de manière coordonnée*, 2) *ont arrêté l'avance de l'ennemi avec des manœuvres de contournement*, 3) *infligeant des pertes dévastatrices à l'ennemi* et 4) *stoppant leur progression vers les* 5) *villes devenues le cœur de la résistance nationale* (переклад наш – Є. О.).

Оцінно-забарвлене словосполучення 1) *відважні українські військові* відтворено англійською та французькою мовами за допомогою перекладацької трансформації **модуляція** з метою адаптації до мовного та культурного контексту кожної з мов. В англійському варіанті 1) *the brave Ukrainian soldiers* прикметник 'brave' вказує на фізичну сміливість і стійкість, тоді як у французькому варіанті 1) *les courageux soldats ukrainiens* прикметник 'courageux' більше акцентує увагу на моральній сміливості, здатності долати труднощі. Обидва слова зберігають загальний сенс сміливості, але водночас втрачають ту глибоку патріотичну та героїчну емоційну забарвленість, яка притаманна українському 'відважні', що позначає не лише фізичну сміливість, але й включає елементи боротьби за справедливість, національну гідність і незалежність, підкреслюючи героїзм і патріотизм військових. Таким чином, кожен із варіантів передає основне значення, але культурні та мовні особливості кожної мови впливають на ступінь емоційного впливу, зокрема в англійському та французькому варіантах значення сміливості зберігається, але без того глибокого національного й емоційного підґрунтя, яке має українське 'відважні'.

У наступному термінологічному виразі 2) *зупинили наступ ворога в обхідних маневрах* термін 'обхідні маневри' описує загальну тактику стримування ворога без деталізації її виконання конкретизовано в перекладі англійською мовою 2) *stopped the enemy's advance with flanking maneuvers*, що вказує на специфічну тактику обходу ворога з флангів 'flanking maneuvers', створюючи у нього стратегічну уразливість. Цей термін надає більш детальну картину стратегії військових дій. Переклад французькою мовою 3) *manœuvres de contournement... stoppant leur progression* також конкретизує тактику обходу ворога 'manœuvres de contournement', підкреслюючи намагання обійти його з флангів. Таким чином, у всіх варіантах перекладу застосовано перекладацьку трансформацію **конкретизація** для позначення специфічної військової стратегії обходу ворога, але кожен із перекладів має свою мовну та культурну специфіку, де англійський і французький терміни надають більш точне уявлення про тип маневрів, а український варіант залишається більш загальним.

В українському виразі 3) *завдавши противнику нищівних втрат* прикметник 'нищівні' має сильне емоційне забарвлення, підкреслюючи масштаб катастрофічних втрат ворога, що включають не лише фізичні, але й моральні та стратегічні наслідки. В англійському варіанті 3) *inflicting devastating losses on the enemy* за допомогою перекладацької трансформації **генералізація** відтворено як 'devastating losses', що передає ідею серйозних втрат, але без тієї емоційної насиченості, притаманної українському 'нищівні', що знижує емоційний ефект на англійськомовного читача. У перекладі французькою мовою 3) *infligeant des pertes dévastatrices à l'ennemi* також застосовано **генералізацію**, зберігаючи емоційний ефект 'pertes dévastatrices', але втрачаючи точність і глибину українського 'нищівні'. Французьке слово 'dévastatrices' має схожу загальну семантику з англійським 'devastating', однак не передає таких масштабів втрат. Усі варіанти перекладу є прикладами **генералізації**, де в англійському та французькому контекстах втрачається частина драматичного ефекту, притаманного українському оригіналу.

Українське словосполучення 4) *зупинивши просування* відтворено англійською мовою 4) *halting their progress* за допомогою перекладацької трансформації **морфологічна заміна**, оскільки змінено дієприкметник 'зупинивши' на герундій 'halting'. Крім того, в англійському варіанті зміщується акцент на об'єкт дії 'their progress', що підвищує точність виразу. У перекладі французькою мовою 4) *stoppant leur progression* відбувається аналогічна зміна дієслів-

ною формою ‘stoppan’t для кращої граматичної коректності та природності у французькому контексті. Таким чином, в обох іншомовних перекладах зміна граматичної структури з дієприкметника на дієслівну форму дозволяє адаптувати текст до специфіки кожної мови, зберігаючи природність і точність виразу.

Емотивно-оцінний український вираз 5) *міста, що стали серцем спротиву*, що має символічне значення, адже йдеться про міста-символи боротьби (Харків, Маріуполь, Бахмут, Ірпінь, Миколаїв), емотивну конотацію, оскільки викликає гордість, єдність, співпереживання та моральну оцінку, оскільки ці міста не здались, стали прикладом незламності та героїзму. В перекладі англійською мовою 5) *cities that came to symbolize national resistance* при відтворенні українського виразу ‘серце супротиву’ було застосовано **описовий переклад** ‘came to symbolize national resistance’, оскільки в англійській мові не існує сталого фразеологізму, який би передавав українську метафору калькою. Французька мова має фразеологізм *le cœur de* ‘серце чогось’, але в політичному чи воєнному контексті воно також потребує пояснення, тому у перекладі 5) *des villes devenues le cœur de la résistance nationale* вираз ‘серце спротиву’ відтворено метафорою, яка передає центральність, символічність, духовну важливість ‘le cœur de la résistance’, однак такий переклад недоречний для офіційних, академічних чи медійних текстів, де необхідно уникати надто поетичних зворотів.

Висновки. Військова лексика в медійному дискурсі не лише виражає військові поняття, а й відображає культурні, соціальні та політичні контексти. Різниця в перекладі української емотивно-оцінювальної військової лексики англійською та французькою мовами пов’язана з впливом різних культур і мовних традицій. Англійськомовні медіа часто використовують універсальну лексику, тоді як українські та французькі медіа додають культурний контекст, збагачуючи лексику емотивно-оцінним забарвленням.

Аналіз стратегії перекладу української емотивно-оцінної військової лексики у медійному просторі виявив високий рівень лінгвокультурної адаптації. Частотність застосування різних трансформацій варіюється, але кожна з них має важливу роль у забезпеченні точності та збереженні культурного контексту. Так, **модуляція** використовується для зміни акцентів, адаптуючи лексику до культурних реалій, що сприяє універсальному сприйняттю та збереженню емоційної насиченості повідомлення. **Конкретизація** застосовується для точнішого відтворення значення специфічних військових термінів, що допомагає краще відобразити стратегію та тактику. **Генералізація** зменшує специфічність термінів, роблячи їх більш нейтральними, що є важливим для лінгвокультурної адаптації до ширшої аудиторії, хоча іноді це може впливати на точність культурних аспектів. **Морфологічна заміна** допомагає адаптувати лексичні одиниці до мовних особливостей, зберігаючи точність змісту, змінюючи граматичну структуру. Загалом, стратегії перекладу військової лексики у медійному контексті забезпечують баланс між точністю і культурною адекватністю, що є важливим для міжкультурної комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бхіндер Н. В. Лексичні особливості сучасного англomовного військового дискурсу. *Проблеми гуманітарних наук*. 2021. № 45. С. 52–60.
2. Biderkesen D., Ageeva J., Ucgul S. The use of military vocabulary as a manipulation tool during the pandemic. *Utopía y Praxis Latinoamericana*. 2020. vol. 25, no. Esp.10. P. 71–77.
3. Стародубцева А. О., Талавіра Н. В. Специфіка перекладу військової термінології в англomовних онлайн-новинах під час висвітлення війни в Україні. *Молодий вчений*. 2023. № 7. С. 57–61.
4. Yemelyanova O. V., Shkurko O. V. Features of translating English-language military discourse. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2024. № 67. С. 229–233.
5. Щербаков А. О. Загальні характеристики сучасного військового дискурсу. *Українська література в просторі культури і цивілізації*. 2021. № 7. С. 156–158.
6. Сирський підтвердив новий наступ росіян: що відбувається на фронті. URL: <https://tsn.ua/ato/syrskyy-pidtvverdyy-novyy-nastup-rosiian-shcho-vidbuva-yetsia-na-fronti-2804555.html>

УДК 821.161.2.09Тют:159.964(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-49>

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ДИНАМІКИ ПСИХІЧНОГО В ПОРТРЕТУВАННІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

VISUALIZATION OF MENTAL DYNAMICS IN PORTRAITURE BY HRYHIR TYUTYUNNYK

Оцабрик О. Ю.,

orcid.org/0009-0004-8949-2757

аспірант кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка

У статті досліджено психологічний портрет як засіб візуалізації динаміки психічного персонажів у малій прозі Григора Тютюнника. До цієї категорії належать стани, процеси та властивості, які зазнають трансформацій під впливом екзо- та ендопсихічних чинників і знаходять художнє відображення в змістово щільному тексті письменника. Увагу зосереджено на ролі портретних деталей, зокрема процесуальних – міміки, постави, погляду, жестикуляції, мовлення – як елементів, що репрезентують не лише зовнішність персонажа, а й зміни в його психоемоційному стані. Прагнемо осмислити співвідношення між тілесним вираженням і внутрішніми переживаннями, які часто не вербалізуються, але передаються через рухи обличчя й тіла. З урахуванням психоаналітичної традиції портрет розглядаємо як своєрідну проєкцію несвідомого, де художні деталі сигналізують про психоемоційні стани.

Аналіз побудований на матеріалі оповідань «Одавали Катрю» та «Зав'язь», у яких простежено, як зовнішні прояви стають відображенням психологічної трансформації героїв. Якщо зосередити увагу на образах Катрі та Миколки, стає зрозуміло, що обоє зазнають глибинних зрушень, і автор детально відображає їхній перехідний стан: із дівчини-дитини в жінку-матір, із хлопчика в юнака. Через стан виняткового напруження та сум'яття, спровокованого страхом чи закоханістю, вербальний канал блокується, і мова тіла, деталі одягу чи зовнішності стають визначальними для візуалізації елементів психічного. Дослідження спирається на деякі аспекти психоаналітичного підходу, що дозволяє глибше інтерпретувати взаємозв'язок зовнішніх проявів із внутрішньою психічною структурою персонажа.

Зроблено висновок, що портретна система Григора Тютюнника є не лише засобом індивідуалізації чи типізації персонажів, а й інструментом виняткової психологізації, що формує підтекстову площину й забезпечує емоційну наповненість художнього тексту.

Ключові слова: Г. Тютюнник, мала проза, мова тіла, психоаналіз, психологічний портрет, психодинаміка, художня деталь.

The article examines the psychological portrait as a means of visualizing the dynamics of mental characters in the short fiction of Hryhor Tyutyunnyk. This category includes states, processes, and properties that undergo transformations under the influence of exo- and endopsychic factors and find artistic reflection in the writer's content-dense text. Attention is focused on the role of portrait details, in particular procedural ones, such as facial expressions, posture, gaze, gestures, and speech, as elements that represent not only the character's appearance but also changes in his or her psycho-emotional state. We try to comprehend the relationship between bodily expression and inner experiences, which are often not verbalized but conveyed through facial and body movements. Taking into account the psychoanalytic tradition, the portrait is seen as a kind of projection of the unconscious, where artistic details signal displaced or affective states.

The analysis is based on the material of the stories «Giving Katrya» and «The Ovary», which trace how external manifestations become a reflection of the characters' psychological transformation. If we focus on the images of Katrya and Mykola, it becomes clear that both of them are undergoing profound shifts, and the author reflects in detail their transitional state: from a girl-child to a woman mother, from a boy to a young man. Due to the state of extreme tension and confusion provoked by fear or love, the verbal channel is blocked, and body language, details of clothing or appearance become crucial for visualizing elements of the psychic. The study is based on some aspects of the psychoanalytic approach, which allows for a deeper interpretation of the relationship between external manifestations and the internal mental structure of the character.

It is concluded that the portrait system of Hryhir Tyutyunnyk is not only a means of individualization or typification of characters, but also an instrument of exceptional psychologization that forms the subtextual plane and provides emotional content of the literary text.

Key words: H. Tyutyunnyk, small prose, body language, psychoanalysis, psychological portrait, psychodynamics, artistic detail.

Постановка проблеми. У прозі Григора Тютюнника спостерігаємо неабияку майстерність автора в творенні психологічного портрету, коли зовнішнє стає відображенням внутрішніх переживань, характеру, соціального статусу, роду діяльності персонажів тощо [1]. І все це здебільшого подано кількома штрихами, які вже в рецепції читача набувають повноти та сприяють встановленню інтимної співучасті з текстом.

Г. Тютюнника максимально достовірно зображує особистість на певному етапі її життя за допомогою ампліфікації важливих фрагментів. Наприклад, таким є опис зовнішності нареченого із оповідання «Оддавали Катрю» через призму **граничної індивідуалізації**: «хлопець років двадцяти восьми, з миршавеньким чубчиком, зачесаним на проділ рідким гребінцем, <...> широкий у плечах, суворий з лиця, трохи пещеного й блідого» [2, с. 81]. З цією метою Г. Тютюнник використовує диференціацію мовлення в оповіданні «Устим та Оляна», де те **ЯК** жінка говорить, є вагомим інструментом її індивідуалізації: «на печі позіхала Оляна і, одпозіхавшись, питалася кволим, як у хворої, голосом»; «вистогнувала ... і знову заходжувалася позіхати, довго, зі стражденною насолодою в голосі» [2, с. 263]. Ці авторські прийоми мають на меті вирізнити цих персонажів з-поміж інших, підкреслити їхні унікальні особливості, вихопити з полотна дійсності кадр, який покаже, що цей чоловік є саме таким і таким він має зринуту в уяві читача, що є наслідком майстерності «художньої перспективи» митця [3, с. 64].

Однак письменницький талант Г. Тютюнника поєднує не лише хист живописця, а й проникливість психолога в розумінні та відтворенні механізмів функціонування тих чи інших психічних явищ. Це уможлиблює не лише фіксацію поточного психічного стану, а й візуалізацію **динамічного процесу внутрішніх трансформацій** та осмислення такого авторського підходу до портретування, де зовнішнє функціонує як **прояв невидимого** – змінного психосвіту, що реагує на екзо- та ендопсихічні чинники. На думку З. Фрейда, більшість психічних процесів лишаються «неусвідомлюваними» [4, с. 12]. Однак вони мають значення як складові «цілісного психічного життя» [4, с. 12], тож персонажі в якісному художньому тексті зазнають глибинних зрушень у межах зображених подій чи поза ними, і це знаходить відображення в портретних деталях як реєстраторів **внутрішніх подій**. Прагнемо на матеріалі оповідань «Оддавали Катрю» і «Зав'язь» здійснити спробу аналізу художньої візуалізації письменником психічної сфери персонажів у розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологізму в художній прозі має глибоке теоретичне підґрунтя в українському літературознавстві. Ключові механізми психологічної репрезентації в літературному тексті аналізували Н. Зборовська, Г. Клочек, М. Кодак, В. Фащенко та ін.

Особливу увагу на художнє портретування як експлікацію психічного звертає В. Фащенко, який у своїх студіях аналізує як живописний портрет, так і пантоміміку як вияв «стану душевного потрясіння, спантеличення чи захвату» [5, с. 96, 100]. У дискурсі психопоетики С. Михида розглядає психопортрет як сукупність «психічних виявів персонажа», що відображають глибинні шари особистості, включно з травматичним досвідом, витісненням та іншими переживаннями, які корелюють із внутрішнім світом автора [6, с. 256]. Такий підхід сприяє залученню психоаналітичної оптики та зверненню до категорії **несвідомого**. О. Івашина аналізує психологізм як якісну характеристику тексту, що є наслідком особливого художнього мислення митця. Поєднання літературознавчого аналізу з психологічною інтерпретацією дозволяє глибше проникнути у смислове наповнення художніх образів [7].

Різні аспекти творчості Г. Тютюнника досліджували В. Даниленко, Я. Даценко, І. Захарчук, Н. Тульчинська та ін. На «діамантовій щільності» художнього стилю письменника наголошує Г. Клочек. Він підкреслює унікальність письма митця саме в тому, що кожна художня деталь, кожен штрих тексту несе не лише змістову, а й **емоційно-психологічну насиченість**, що активізує глибинну рецепцію [3, с. 187]. У цьому контексті портретні деталі в Г. Тютюнника функціонують як концентрат психічного – не просто описують, а передають динаміку емоцій,

мимовільні реакції, зміни в суб'єктивному сприйнятті світу. Беремо до уваги також психопоетичальні дослідження Я. Даценко, підкріплені зізнанням самого письменника про автобіографічність своїх творів і наявність «прообразів» персонажів, узятих «із життя, і ні одного нема видуманого» [8]. Тож автор і його персонажі мають спільне психічне поле, яке посилює автентичність і правдивість зображених феноменів.

Мета дослідження – виявлення та інтерпретація художніх механізмів візуалізації динаміки психічного стану персонажів у прозі Григора Тютюнника через портретні деталі: опис зовнішності, мовлення, поведінки, рухів тощо, а також обґрунтування потенціалу цих елементів як ключових засобів психологізації тексту.

Для реалізації цієї мети передбачено виконання таких завдань: окреслити портрет як динамічну художню структуру в прозі Григора Тютюнника, що функціонує не лише як опис зовнішності, а як засіб репрезентації внутрішнього – психоемоційного – стану персонажів; визначити функції портретних деталей як способів візуалізації несвідомого або витісненого; сформулювати висновки про специфіку психологічної інтерпретації портретування в малій прозі Тютюнника.

Виклад основного матеріалу. Григор Тютюнник мав неординарне творче мислення, якому були притаманні чутливість, співпереживання, асоціативність і спостережливість [8]. Це в поєднанні з непримиримістю до фальші сприяло утвердженню психологічної достовірності його прози з категоричною відвертістю душевних проявів. Багато з них мають **психоавтобіографічний** характер, як от своєрідний едипів комплекс у стосунках із матір'ю, що вплинуло майже на всю прозу митця, ідеалізація образу батька, дивакуватість, стосунки з жінками [8]. Це поглиблює авторську **ідентифікацію з іншим** – явище глибинної психології, яке розглядає й С. Михида на матеріалі мегатексту В. Винниченка [6, с. 107], що полягає в ототожненні особистості з іншими об'єктами на основі подібності. Так маємо можливість певною мірою верифікувати психічні феномени в тексті, адже їхня візуалізація походить **не ззовні, а зсередини**.

Ця особливість творчої манери письменника відкриває широкі можливості для застосування психоаналізу та суміжних підходів до аналізу його прози, щоб розпізнати психічно марковані епізоди й детально вивчити їхню літературну складову [7]. Особливо вагомими при цьому є портретні деталі, які психоаналіз дозволяє тлумачити як **зовнішні симптоми внутрішнього конфлікту** [4, с. 45]. У цьому сенсі портретна деталь виконує функцію **психоемоційного сигналу**, здатного висловити несвідоме. Сукупність таких сигналів і створює **динаміку** – розвиток персонажа впродовж певного проміжку часу та якісні зміни його стану. Тож, що саме є такими деталями та як їх репрезентує в малій прозі Г. Тютюнник?

У літературознавстві розрізняють докладні та фрагментарні портрети [9, с. 547]. Г. Тютюнник у малій прозі створює переважно фрагментарні зображення, які, тим не менш, часто набувають процесуальності – зображення в дії. Зокрема, в оповіданні «Оддавали Катрю» її **зовнішні риси** радше **типові**, ніж унікальні, бо поділені ніби одночасно на всіх трьох сестер: «На стінах, запнуті рушниками, висіли портрети всіх трьох Степанових дівчат – тонколиких, кучерявих, з трошки наполоханими очима ... Схожі одна на одну, як близнюки» [2, с. 72]. Наступний безпосередній опис трапляється вже коли Катря виходить заміж, але більше деталей суто до її зовнішності не додає, крім «вузьких плечей і білої тонкої шиї» [2, с. 72]. Усе інше (характер, внутрішні переживання й навіть певна передісторія) сприймаємо через процес: рух очей, зміна поведінки чи виразу обличчя, що за З. Фройдом є «повновартісними психічними актами» [4, с. 45], які й виявляють глибинну трансформацію особистості: «Катря почервоніла, низько нахилила голову» (про вагітність і ставлення до цього – О. О.) [2, с. 75], «сиділа на покуті, запнута по-жіночому тою ж таки бабиною хусткою, й, не кліпаючи, як телятко на вогонь, дивилася на свічки» (перехід із одного статусу в інший, до якого Катря ще не готова психічно – О. О.) [2, с. 78]. Саме в такому синтезі портретних деталей із діями персонажів утілюється унікальна здатність Г. Тютюнника до візуалізації динаміки психічного.

Утім, динаміка в психологічному портреті Г. Тютюнника не лише в діях. Усе працює в системі, де портретні риси Катрі хоч і статичні, але слугують **відправною точкою** для зображення її **трансформацій**, без якої не було б контрасту й вау-ефекту від усвідомлення цих змін. Білошкіра, тендітна від природи (тонка шия), кучерява та з великими очима, вона первинно втілює дитячі риси та є цілковито сентиментальним образом, що підсилено розчуленням усіх навколо, і навіть батька: «З села Степан повернувся на доброму підпитку, і так йому стало шкода Катрі та себе з жінкою, що він аж заплакав» [2, с. 77]. Героїня не чинить активних дій – її емоції проявляються у мімічних та зорових реакціях: «блюкала поглядом», «благально подивилася на батька», «не кліпаючи, як телятко на вогонь, дивилася на свічки» [2, с. 37], що дійсно відповідає віктимологічній тенденції характеротворення [8]. Дівчина майже не говорить із батьками, що відображає порушений почуттям сорому (Супер-Его) **канал комунікації**, за якого погляд стає єдиним засобом транслявання емоційного стану, зокрема страху, внутрішнього спротиву та прохання про допомогу.

Від цього автор відштовхується й поступово змінює для читача образ Катрі, що символізує її внутрішню трансформацію як жінки. Вона вступає в стосунки «за кадром» оповідання, там же й вагітніє, про що Г. Тютюнник не говорить прямо, але підкреслює її емоційну реакцію на розмови про це, а також акцентує увагу на «білому просторому платті, що приховувало б стан» [2, с. 80]. Однак, прийняття цього проживає лише зараз, у батьківському домі, без присутності нареченого протягом певного часу. З-поміж художніх деталей найбільшу роль у цьому відіграє «бабина хустка», яка маркує перехід у нову соціальну роль, набуття нової ідентичності – жінка-мати замість дитини. Коли подружжя виїхало з хутора, Катря «схилилася чоловікові на груди й зацілувала, тільки плечі їй дрібно тремтіли» [2, с. 91]. Цим жестом Г. Тютюнник вказує на своєрідну передачу опіки над собою іншій людині: не батькам, а чоловіку, що викликає страх, смуток, але все ж фактично відбувається, тобто цю конкретну трансформацію завершено, а основними засобами її візуалізації є деталі зовнішності (очі, волосся, одяг), міміки й пантоміміки, що формують психологічний портрет героїні.

Із прикладів стає зрозумілим, що особливе місце у поезії Г. Тютюнника посідає **мова тіла** – пантоміміка, постава, жести, дистанція, ритміка рухів. У жодному з текстів для ключових персонажів письменник не обходиться лише статичними деталями. Потенційно це має витоки з психопоетики митця, його пошуків чесності, адже невербальна комунікація може вважатися більш щирою і глибокою, ніж вербальна. Тілесність стає кодом, у якому зчитується афект [4].

Найяскравіше це виявлено в новелі «Зав'язь», яка показує трепетний і ніжний момент першого юнацького кохання. Хлопець збирається на побачення, його нервовий рух після розмови з дідом («хряпаю дверима» [2, с. 5]) видає хвилювання й те, що розмова про його об'єкт симпатії «зачепила». Утім від зустрічі й погляду на Соню «здається, що я ширшаю в плечах, твердішаю в ході і ось-ось підлечу. А от голосу – не стає...» [2, с. 6].

Цей фрагмент показує, як змінюється **хода й постава хлопця**, коли той бачить кохану дівчину. Більше того, Григор Тютюнник висвітлює це ніби зсередини, чим підкреслює **занурення в психофізіологію персонажа**, адже цей рух відбувається несвідомо, що пояснено вставним словом «здається», отже персонаж цього не контролює. Натомість інтимний потяг Миколки до Соні впливає на соматіку, змушує тіло зробити все, щоб здаватися привабливим, і, разом із тим, **забирає голос**.

У цьому фрагменті Григор Тютюнник вияскравлює мову тіла як один із основних інструментів портретування в цій новелі і пояснює, чому це необхідно, – бо голосу від хвилювання немає. Надалі Миколка й Соня спілкуються обірваними фразами, не обмінюючись глибокими думками, натомість говорять їхні тіла.

Саме Соня ініціює фізичний контакт, «міцно бере мене під руку, трошки злягає на неї теплими пружкими грудьми», який продовжується навіть коли вони лізуть у провалля: «ми ліземо з кручі в чорну холодну прірву, підпираючи одне одного плечима» [2, с. 6]. Це вказує

на більшу сміливість дівчини, її ініціативу в стосунках, яку й увиразнено пропозицією полізти в кручу: «Ходімо, я тобі сніг покажу» [2, с. 6], а також бажанням зберігати тактильний контакт: «Миколко, давай я буду падати, а ти мене держи» [2, с. 7]. Більше того, екстремальна розвага навіть зобов'язує Миколку до цього, бо поодинокі вони б не впоралися з мандрівкою, а потреба підтримувати дівчину дещо знімає ніяковість моменту, що настає під час зупинки руху, коли хлопець «стовбичить коло неї, не знаючи що й казати» [2, с. 6].

«Чорна холодна прірва», у яку хлопця приводить Соня, символізує так званий новий світ, незнайомий для Миколки, дорослий і небезпечний, але це пробуджує його тіло, змушує активніше рухатися назустріч бажаному: «Стрибаю вниз, сердито хапаю її за плечі і з розгону цілую в рипучу холодну хустку» [2, с. 7], після чого можна сказати, що він відновлює контакт із фізичною оболонкою, з якою відбулася дисоціація під впливом надмірних хвилювань: «Я не допомагаю, а майже виношу її вгору на руках. І сили в мене – як у вола» [2, с. 7]. Після цього надмірна ніяковість зникає. Соня цілує юнака, а «потім ми ще довго сидимо на лавочці між осокорами, не розплітаючи обіймів» [2, с. 8]. Так **мова тіла** в новелі «Зав'язь» набуває **основного засобу портретування** там, де слова недоступні через **надмірне емоційне потрясіння**, а описи зовнішності неважливі, бо двоє персонажів уже обрали одне одного і тепер між ними відбуваються природні процеси налагодження фізіологічного контакту. І саме через їхні **рухи, поставу, дотики** можна зрозуміти індивідуальний характер кожного, ставлення до обранця, а також загальні риси юнацької закоханості, упізнавані читачами.

У прозі Григора Тютюнника портрет і мова тіла виступають важливими інструментами **вираження психоемоційних станів персонажа**, особливо в тих ситуаціях, де вербальне мовлення є обмеженим, невизначеним або емоційно заблокованим. На відміну від традиційного портретного опису, орієнтованого на фіксацію зовнішніх рис, портрет у Тютюнника часто має **динамічний характер** – тобто, відображає зміни внутрішнього стану через зміну пози, жесту, міміки, постави тощо.

Усі ці спостереження свідчать про те, що художні портретні деталі у прозі Тютюнника не є лише засобом зовнішньої індивідуалізації чи типізації, а виконують **психологічну функцію**: сигналізують про емоційний стан, рівень внутрішньої напруги, здатність до вираження або витіснення почуттів. Таким чином, можемо говорити про формування **власної підтекстової системи портретування**, за допомогою якої автор здійснює візуалізацію психодинаміки персонажів.

Висновки. У малій прозі Григора Тютюнника портрет і мова тіла функціонують як ефективні інструменти художньої репрезентації психічного стану персонажів. Автор створює **динамічну модель психоемоційного зображення**, у якій візуальні характеристики (міміка, постава, жести, погляд, особливості мовлення) відображають внутрішні трансформації. Це дає підстави говорити про портрет не як опис зовнішності, а як систему психологічних маркерів, що відображають психічні стани й властивості та переживання особистості в певному емоційному або ситуаційному контексті.

Аналіз оповідань «Одавали Катрю» і «Зав'язь» показав, що автор фіксує психічні зрушення персонажів через **лаконічні, але показові художні деталі**, які часто подано в русі або як реакцію на подію. Так, у першому випадку динаміка внутрішніх перетворень героїні розкривається через її погляди, зміну постави, тремтіння губ, мовчазні жести, символічні елементи одягу. У другому – пантоміміка, порушення координації рухів та мовлення й нове їхнє набуття передають напруження й поступову трансформацію стану закоханого юнака. Автор навмисно мінімізує словесне самовираження персонажів у критичні моменти, компенсуючи це виразністю невербальних ознак.

Застосування психоаналітичного підходу дозволило глибше зрозуміти функції портретної деталі як **зовнішнього вияву несвідомого** чи витісненого. Деталі, що мають символічне або емоційне навантаження, фіксують як сам процес внутрішніх змін, так і їхній результат або

потенційну можливість. Таким чином, портрет у малій прозі Тютюнника – це також форма **візуалізації психічної динаміки** персонажа. Це дає підстави вважати портретування в малій прозі автора самодостатнім об'єктом літературознавчого аналізу, що потребує подальших досліджень з урахуванням міждисциплінарного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Оцабрик О. Маркери психологічного в портретах персонажів прози Григора Тютюнника (на матеріалі новели «Зав'язь»). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2024. Вип. 2 (209). С. 264–269. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-40>.
2. Тютюнник Г. Вибрані твори. Дніпропетровськ : Січ, 2000. 449 с.
3. Клочек Г. Енергія художнього слова. Збірник статей. Кіровоград : Редакційно-видавничий відділ Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, 2007. 448 с.
4. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки. Пер. П. Тарашук. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2021. 552 с.
5. Фащенко В. У глибинах людського буття : літературознавчі студії. Одеса : Маяк, 2005. 640 с.
6. Мишида С. Психопоетика українського модерну : проблема реконструкції особистості письменника. Кіровоград : Поліграф–Терція, 2012. 357 с.
7. Івашина О. Психологізм у творчості Марії Матіос: теоретичні та прикладні аспекти. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 29. Том 1, С. 269–274.
8. Пархета Я. Психопортрет Григора Тютюнника: кореляція психосоматики і характеру. *Волинська філологічна: текст і контекст. Аналіз та інтерпретація тексту*. Луцьк, 2015. С. 204–214.
9. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : Академія, 2007. 752 с.

УДК 811.161.2'42

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-50>

ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МОВНОГО ВПЛИВУ НА КОЛЕКТИВНУ СВІДОМІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

EFFICIENCY FACTORS OF LINGUISTIC INFLUENCE ON THE COLLECTIVE CONSCIOUSNESS OF MILITARY PERSONNEL

Посмітна В. В.,

orcid.org/0000-0001-8719-1767

кандидат філологічних наук, доцент,

професор кафедри мовної підготовки

Київського інституту Національної гвардії України

Актуальність дослідження чинників ефективності мовного впливу на колективну свідомість військовослужбовців визначається значущістю військової діяльності в сучасних умовах, особливою силою мовного впливу у військовому колективі, значним зростанням впливу медіа на масову свідомість.

Аналіз застосування різних видів мовного впливу у військовому колективі, з урахуванням особливостей військового дискурсу та інформаційних можливостей у сучасних умовах, дозволив виявити основні чинники ефективності мовного впливу на колективну свідомість військовослужбовців: оперативність повідомлення, інформативність, якість інформації (її достовірність, перевіреність), відкритість впливу, об'єктивність інформації та оцінок, обґрунтованість думок, критичний аналіз інформації із проєкцією на колективну діяльність реципієнтів, фіксування зв'язку комунікатора з реципієнтами, висвітлення і конфліктних чи дискусійних питань, залучення медійних можливостей, стійкість позицій і принципів у подаванні інформації, регулярність надавання інформації, особиста зацікавленість комунікатора, етичність впливу, усвідомленість комунікатором цілей впливу. Наведено приклади впливу цих чинників на ефективність формування колективної свідомості військовослужбовців у сучасних умовах військово-професійної діяльності, обґрунтовано важливість урахування визначених чинників в обиранні видів і засобів мовного впливу.

Встановлено також ефективність чи неефективність різних видів мовного впливу на колективну свідомість військовослужбовців.

Як перспективу подальших досліджень визначено виявлення ефективних комунікативних стратегій у формуванні колективної свідомості військовослужбовців в умовах інформаційної війни.

Ключові слова: види мовного впливу, ефективність мовного впливу, військовий дискурс, колективна свідомість, медійний вплив.

Relevance of examining the efficiency factors of linguistic influence on the collective consciousness of military personnel stems from the growing significance of military activity in contemporary geopolitical conditions, the unique linguistic influence within military community, and the escalating influence of mass media on public consciousness.

Analysis of various forms of linguistic influence within military community – considering the specific characteristics of military discourse and the capabilities of modern information technologies – has made it possible to identify key factors contributing to the efficiency of such influence on collective consciousness of military personnel. These include the timeliness of communication; informativeness; the quality of the conveyed information (reliability and verifiability); transparency of intent; objectivity in information and evaluation; logical validity of expressed opinions; critical analysis of incoming information in relation to the recipients' collective activities; the establishment of communicator-recipient connections; addressing contentious or sensitive issues; the strategic use of media platforms; consistency of positions and principles in information delivery; regularity of updates; the communicator's personal engagement; ethical considerations; and the communicator's awareness of the intended goals of influence. The article provides examples illustrating how these factors affect the formation of the collective consciousness among military personnel under current operational conditions. It also emphasizes the necessity of considering these factors when selecting appropriate types and methods of language influence. Furthermore, the study evaluates the effectiveness and ineffectiveness of different forms of linguistic influence on the collective consciousness of military personnel.

As a direction for further research, the article proposes the identification and development of effective communication strategies for shaping the collective consciousness of military personnel in the context of ongoing information warfare.

Key words: types of language influence, efficiency of language influence, military discourse, collective consciousness, media influence.

Постановка проблеми. Проблема здійснення мовного впливу на колективну свідомість цікавить науковців багато років, але сьогодні, за умов регулярного і всебічного медійного впливу на масову свідомість, це питання набуває неабиякої важливості. Здатність здійснювати усвідомлений та результативний мовний вплив на групу осіб у тій чи іншій сфері діяльності потребує розуміння особливостей галузевого дискурсу, знання специфіки формування колективної свідомості, а також уміння обирати такі види та засоби мовного впливу, які здатні забезпечити його ефективність у типових ситуаціях професійної комунікації.

Актуальність дослідження чинників ефективності мовного впливу на колективну свідомість військовослужбовців сьогодні визначається також значущістю військової діяльності в сучасних умовах та особливою силою мовного впливу у військовому колективі. Зважаючи на те що мовний вплив здійснюється завжди – усвідомлений він чи неусвідомлений, спланований чи ні, бажаний чи небажаний, – варто враховувати, що цей вплив у військовому середовищі відіграє набагато більшу роль, ніж у цивільному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовний вплив досліджується на перетині прагматичної та когнітивної лінгвістики [1; 2; 3 та ін.], питання формування колективної свідомості – на перетині психології та педагогіки [4; 5; 6 та ін.]. Мовознавці аналізують особливості здійснення тих чи інших видів впливу на свідомість і підсвідомість людини та на масову свідомість [1; 2; 7 та ін.], залежність результативності мовного впливу від завдань галузевої комунікації [7; 8; 9 та ін.]. Проте існує необхідність виявлення чинників ефективності мовного впливу на колективну свідомість військовослужбовців у сучасних надскладних умовах воєнних дій та надзвичайно потужного інформаційного та психологічного тиску різних медіа.

Мета дослідження – виявити чинники ефективності мовного впливу на колективну свідомість військовослужбовців у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на класифікації видів мовного впливу за різними характеристиками [2] і враховуючи особливості формування колективної свідомості [6] та специфіку військового дискурсу [7], проаналізуємо чинники ефективності кожного виду мовного впливу на колективну свідомість військовослужбовців із боку командирів, викладачів, керівництва військової структури, військових медіа.

Основна класифікація видів мовного впливу – за метою впливу [2]. З них як найбільш ефективні для формування колективної свідомості військовослужбовців визначаємо: обґрунтування, інформування, переконання, наказ, прохання, спонукання до дії, формування певних оцінок і почуттів, формування образного уявлення про об'єкт.

Визначимо чинники ефективності застосування цих видів мовного впливу для формування колективної свідомості військовослужбовців.

Інформативність – це передусім конкретність інформації, змістовність, новизна, зрозумілість, що є необхідними умовами ефективності будь-якого впливу, не тільки з метою інформування. Саме інформативність привертає увагу до повідомлення, сприяє осмисленню інформації, запам'ятовуванню, колективному обговоренню. Наприклад, важливість інформативності для наказу як виду впливу можна пояснити так: якщо зміст наказу конкретний і зрозумілий, це сприяє єдності та злагодженості дій колективу.

Оперативність (ефект «першого повідомлення»): це одразу об'єднує, і колективна свідомість буде формуватися вже тим, що спиратиметься на єдину основу й розвиватиметься, йдучи від спільного – спільного переконання, спільних знань, спільних уявлень, спільного ставлення тощо.

Якість інформації (достовірність, перевіреність): має подаватися тільки перевірена та правдива інформація. Необхідно перевіряти інформацію з різних джерел, не допускати маніпулювання інформацією – на важливості довіри сьогодні наголошують керівні документи всіх силових структур, зокрема комунікаційна стратегія ЗСУ [10], а будь-яке приховування інформації в процесі функціонування колективу зрештою буде виявлено, що спричинить втрату

довіри до комунікатора, а це нівелює будь-який його подальший вплив і зробить неможливою подальшу комунікацію, оскільки втрата довіри – це криза комунікації.

Причому якість інформації важлива не тільки у здійсненні впливу з метою інформування, вона може стати вирішальним чинником у мовному впливі з метою обґрунтування (достовірні факти, перевірені документи), переконання (правдиві аргументи та приклади), наказу (неприховування реальних даних і можливих наслідків) та інших видів впливу.

Відкритість впливу – необхідна умова ефективності мовного впливу на колективну свідомість, оскільки без відкритості немає довіри, на якій ґрунтується колективна свідомість. Тобто важливо не приховувати не тільки інформацію, а й сам факт впливу – демонструвати прагнення здійснити певний вплив. Наприклад, у здійсненні мовного впливу з метою формування оцінок і почуттів ефективним буде застосування конструкцій типу: «ми хочемо, щоб люди нам довіряли» (у медіа); «я хочу, щоб ми разом розібралися» (у внутрішній комунікації). Із мовних засобів впливу для підкреслення відкритості доцільно обирати граматичні форми першої особи множини («ми»), оскільки вони сприяють об'єднанню, формуванню уявлення про «нас», про «своїх» (ми нічого один від одного не приховуємо), орієнтуванню на колективні інтереси.

У спонуканні до дії відкритість впливу теж сприяє формуванню довіри до комунікатора, а отже, й довіри до його спонукань, пропозицій; це стосується як безпосереднього спілкування, так і комунікації через медіа («долучайтесь до лав НГУ» – спонукання такого типу є відкритими, у них не приховується прагнення вплинути на читача як потенційного військовослужбовця).

У проханні ж відкритість є чи не найважливішою умовою ефективності: формування в реципієнтів чіткого розуміння, що це саме прохання (а не наказ, наприклад) сприяє формуванню взаємної поваги і взаємної відповідальності (а це вже спільні основи), а також формуванню розуміння пріоритетності дій – ось це наказ (пріоритет), а ось це прохання (його виконуємо у разі можливості).

Аналізування інформації: комунікатор, командир має обов'язково аналізувати інформацію, причому з позиції представника держави, і підлеглих привчати не на міщансько-побутовому рівні аналізувати те чи інше повідомлення, а на рівні суспільному, правовому. Це сприятиме саме формуванню колективної, спільної позиції.

Аналізування інформації в процесі переконання, наприклад, передбачає передусім добирання аргументів з урахуванням інтересів реципієнтів, тобто колективу. У здійсненні впливу з метою формування образного уявлення про об'єкт, зокрема в міжособистісному спілкуванні, аналізування інформації має бути уважним і вдумливим, щоб створений образ не став «ярликом», щоб відображав суттєві якості об'єкта.

Зв'язок інформації з діяльністю реципієнтів: у будь-якому виді впливу є важливим інформаційний складник, і та інформація, що передається в комунікації, сприйматиметься як зрозуміла і потрібна (а отже, варта, щоб її осмислити й обговорити колективно), тільки якщо вона має відношення до реципієнтів. Інформуючи про якусь подію, необхідно пояснити важливість цієї інформації для військовослужбовців (якщо говорити про мовні засоби, то це має звучати «для нас із вами») – як саме це позначиться на «нашій» діяльності, яке значення для «нас» це має. Переконуючи в чомусь, слід наводити аргументи з проєкцією на діяльність військового колективу.

Фіксування зв'язку комунікатора з реципієнтами: не відокремлювати себе від адресатів повідомлення, наголошувати на тому, що об'єднує, застосовувати відповідні мовні засоби («ми разом із вами», «для нас це важливо» – замість «для вас це важливо»). Наприклад, у здійсненні впливу з метою переконання командирів важливо підкреслювати і свою залежність від рішень, у яких він переконує особовий склад. Якщо це мовний вплив з метою створення образного уявлення про об'єкт, то важливим є віднесення і себе, і реципієнтів до однієї групи у протиставленні «ми» і «вони», передусім це стосується формування образу захисника і образу ворога через галузеві медіа.

Об'єктивність подавання інформації: для досягнення ефективності впливу необхідний всебічний аналіз інформації, урахування та аналізування різних поглядів, різних виявів висвітлюваного явища («з одного боку ..., а з іншого...»; «це нерадісна новина, але ми разом маємо розібратися в цьому, запобігти...»; «так, нам зараз складно, але ж ми маємо такі переваги...»). Це також об'єднує, формує правильне розуміння колективної думки – як сукупності та взаємодії різних поглядів; викликає потребу самостійного аналізування, пошуків спільного в розмаїтті різних виявів. У здійсненні мовного впливу з метою переконання, наприклад, об'єктивність полягає в тому, що говорити слід як про позитивні, так і про негативні наслідки прийняття того рішення чи тієї позиції, в яких комунікатор намагається переконати реципієнтів.

Висвітлення і конфліктних, дискусійних питань: важливо не боятися їх порушувати, не уникаючи їх обговорення, не замовчувати проблеми, а шукати шляхи їх вирішення, оскільки спільний пошук підходів до вирішення проблеми завжди об'єднує та сприяє формуванню колективної думки.

Залучення медійних можливостей – важливий сьогодні чинник ефективності мовного впливу. Галузеві медіа, зокрема й інтернет-сторінки, необхідно якомога активніше використовувати для мовного впливу на колективну свідомість військовослужбовців. Якщо одна й та сама думка, одна й та сама позиція чи оцінка надходить не з одного каналу комунікації (наприклад, від військового керівництва), а з різних каналів, то переконання, обґрунтування, інформування чи формування певного уявлення будуть набагато ефективнішими.

Систематичність, регулярність впливу – це необхідна умова його ефективності для формування колективної свідомості. Особливо важливим цей чинник є для впливу з метою інформування, інакше виникає потреба в пошуку інших джерел інформації, відповідно, джерела будуть різними, як наслідок – формування різноспрямованості поглядів. Дуже важлива регулярність і в подаванні інформації в галузевих медіа: відсутність інформації сприймається або як бездіяльність, незначущість діяльності відповідних структур; або як приховування ними інформації, що спричиняє сумніви в тому, що ці структури діють в інтересах суспільства, – відповідно, втрачається довіра. Недостатність, нерегулярність подавання інформації значно зменшує силу впливу, оскільки інформація про діяльність силових структур отримується з інших джерел, часто сумнівних.

Стійкість позиції, дотримання єдиних принципів – як у внутрішній комунікації, так і в зовнішній.

Що стосується внутрішньої комунікації: необхідно дотримуватися єдиної позиції як у спілкуванні з усім колективом (на зборах, наприклад, на інформуванні), так і в індивідуальних бесідах. Сам стиль мовлення може бути більш офіційний, менш офіційний чи навіть неофіційний, але позиція, підходи та принципи мають бути єдиними. Це має бути як стрижень, як платформа, основа, спираючись на яку і навколо якої учасники комунікації будуть формувати колективну думку, спільне ставлення, колективну свідомість. Чинник стійкості позицій і принципів у реалізації такого специфічного для військової комунікації виду впливу, як наказ, має реалізуватися передусім у недопущенні підміни комунікативної стратегії підпорядкування стратегією домінування, у чіткому розмежуванні цих стратегій, здатності не «перескакувати» з однієї на іншу; як бажаний ефект впливу – ми всі підпорядковуємось, а не «я сказав – а ви виконуйте».

Так само дотримання єдиної позиції та принципів має стосуватись і надавання військовослужбовцями інформації в медіа. Особливості, в порівнянні з внутрішньою комунікацією, – це публіцистичний стиль і перевірка інформації на можливість чи неможливість її оприлюднення. А позиції та принципи мають бути єдиними. Не можна допускати, наприклад, таких розбіжностей: у безпосередньому спілкуванні суцільна критика і негатив в оцінках (у нас усе погано), а в медіа суцільний позитив (у нас усе чудово, проблем немає). Якщо є такий дисонанс, то руйнуються основи колективної свідомості: немає опори, усе здається хитким і нестабільним, виникає запитання «де ж правда?», і починається пошук цієї правди, цієї опори, а оскільки кожен шукає окремо, то в думках і висновках – суцільні розбіжності.

У військовому дискурсі є така особливість – прикрашати фасад своєї діяльності в публічних, зовнішніх контактах, показувати тільки плюси – і навпаки, у внутрішній комунікації, у спілку-

ванні не на публіку змальовувати все в темних кольорах, акцентувати тільки на мінусах і недоліках. І тут дуже уважно слід підходити до вибору як фактів, так і засобів їх оприлюднення. Звичайно, не про всі недоліки варто говорити публічно і далеко не все варто виносити в медіа, але водночас це не повинні бути і дві різні картинки. Підхід до оприлюднення інформації проблемного характеру в медіа має бути таким: «так, проблеми існують, але ми їх знаємо, вивчаємо, вирішуємо»; «так, ми не всю інформацію можемо оприлюднювати, але ми чесні з суспільством, ми діємо в інтересах суспільства, для захисту суспільства».

Особиста зацікавленість комунікатора – це обов’язкова умова ефективності впливу: якщо самому мовцеві це нецікаво, то й інші не будуть слухати, а отже, не засвоять необхідної інформації (якщо вплив із метою інформування), жоден аргумент не буде переконливим (якщо вплив із метою переконання), а почуття чи образи сприйматимуться як фальшиві (якщо вплив із метою формування певних оцінок і почуттів або з метою створення образного уявлення про об’єкт). Якщо в реципієнтів виникне відчуття відстороненості комунікатора від змісту мовлення, то будь-який вплив буде неефективним. Вияв же особистої зацікавленості комунікатора зазвичай сприяє її появі в реципієнтів, а якщо мова йде про колектив, то це сприяє формуванню колективної зацікавленості, що є вагомим об’єднуювальним чинником.

Обґрунтованість думки – чинник, що є важливим для таких видів мовного впливу, як обґрунтування, переконання, спонування до дії. Обґрунтованість комунікатором думки чи ідеї, яку він презентує реципієнтам, сприяє формуванню спільного розуміння, спільної позиції (достатня обґрунтованість висловленої думки сприяє формуванню такої самої колективної думки) і спільної відповідальності (якщо я обґрунтовую, то ти теж тепер це розумієш і несеш відповідальність за цю ідею, тепер уже спільну).

Усвідомленість комунікатором цілей впливу: ефективність кожного з видів мовного впливу можлива лише за умови його підготовленості, осмисленості комунікатором. Перед тим як перейти до зовнішнього мовлення, необхідно визначити конкретну комунікативну мету, відповідно до неї визначити зміст повідомлення та ретельно підібрати мовні засоби. Оскільки неусвідомлюваний, випадковий мовний вплив має, відповідно, і непередбачувані, часто неочікувані наслідки. Ураховуючи, що сила впливу у військовому колективі значно більша, ніж у цивільному, керівник, командир має усвідомлювати, що кожне сказане ним слово може значною мірою впливати на колективну свідомість, а отже, кожне своє повідомлення має ретельно продумувати.

Етичність: мовний вплив на колективну свідомість має відповідати вимогам моралі, ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях. По-перше, неетичний вплив найчастіше викликає протидію, відповідно, виявляється неефективним. По-друге, неетичний вплив має деструктивні наслідки, оскільки пов’язаний або з тиском і приниженням, або з обманом. Тиск і приниження у військовому колективі можуть призвести до трагедій, ураховуючи психічну напругу військовослужбовців та володіння зброєю. Обман же у військовому колективі обов’язково з часом викриється, оскільки спілкування відбувається здебільшого цілодобово і військовослужбовці дуже добре знають один одного.

Саме тому як неефективні види впливу на колективну свідомість військовослужбовців визначаємо умовляння і примушування. Ці види мовного впливу передбачають психологічний тиск, що не сприяє ні взаєморозумінню, ні об’єднанню, ні формуванню спільної думки з мовцем. У разі їх застосування колективна думка сформується, але вона буде спрямована проти комунікатора; як наслідок, його не сприйматимуть як «свого», як члена «нашого» колективу і, відповідно, його думку не сприйматимуть як варту уваги. Уважаємо, що за потреби формування певної думки у військовому колективі доцільно, замість цих видів мовного впливу, застосовувати обґрунтування або переконання.

Окремо розглянемо навіювання як вид мовного впливу на колективну свідомість військовослужбовців. Навіювання в безпосередньому спілкуванні вважаємо неефективним: сьогодні, коли провідною опорою комунікації в керівних документах силових структур визначена довіра, коли це є відчутною потребою у військах і про це відкрито говорять, – навіювання, як прихований вид

впливу, тільки зруйнує довіру, а без цього не буде ні спільної основи, ні спільної позиції. І більше, колективна свідомість може сформуватися всупереч думці командира, який застосовує навіювання.

Що ж до навіювання в галузевих медіа, то, враховуючи звичку сучасного читача/глядача «прогортати» стрічку повідомлень, не заглиблюючись особливо у зміст, – вважаємо доцільним у заголовках повідомлень застосовувати навіювання, зацікавлюючи і водночас формуючи думку – справедливу думку – про боєздатність армії, про відданість наших захисників обов'язку; звісно, не допускаючи неправдивих, необґрунтованих тверджень. Тобто ефект навіювання в заголовку має підкріплюватися доказами (обґрунтуванням чи переконанням) у тексті повідомлення.

Висновки. Аналіз застосування різних видів мовного впливу у військовому колективі, з урахуванням особливостей військового дискурсу та інформаційних можливостей у сучасних умовах, дозволив виявити основні чинники ефективності мовного впливу на колективну свідомість військовослужбовців: оперативність, інформативність, якість інформації (достовірність, перевіреність), відкритість, об'єктивність, обґрунтованість думок, критичний аналіз із проєкцією на колективну діяльність реципієнтів, фіксування зв'язку комунікатора з реципієнтами, висвітлення і конфліктних чи дискусійних питань, залучення медійних можливостей, стійкість позицій і принципів у подаванні інформації, регулярність надавання інформації, особиста зацікавленість комунікатора, етичність, усвідомленість комунікатором цілей впливу.

Як перспективу подальших досліджень розглядаємо виявлення ефективних комунікативних стратегій у формуванні колективної свідомості військовослужбовців в умовах інформаційної війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Різун В. В., Непийвода Н. Ф., Корнєєв В. М. Лінгвістика впливу : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 148 с.
2. Посмітна В. В. Когнітивні та прагматичні особливості мовного впливу у військовому дискурсі / Посмітна Вікторія Віталіївна : дис... канд. філол. наук ; спеціальність 10.02.01 – українська мова. Харків, 2012. 200 с.
3. Степчук Ю. П., Бевзо Г. А. Комунікативні стратегії взаємодії у діловому спілкуванні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика* : науковий журнал. Київ : ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2022. № 4, Ч. 1. С. 67–71. DOI : <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.4.1/13>
4. Агаєв Н. А. Негативні психічні стани військовослужбовців у бойових умовах: класифікація, визначення, ідентифікація. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України : Психологічні науки*. 2016. № 2. С. 5–23.
5. Артющин Г. Використання досвіду підготовки військовослужбовців у США у підвищенні кваліфікації офіцерських кадрів Збройних сил України та інших військових формувань. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Педагогіка, психологія*. Київ : Вид-во Нац. авіаційного ун-ту «НАУ-друк». 2019. Вип. 1 (14). С. 10–16.
6. Нехаєнко С. І., Осадчий О. В. Аналіз чинників та факторів, що впливають на морально-психологічне забезпечення відомобілізування та приведення в бойову готовність військовослужбовців Збройних сил України. *Наукові записки міжнародного гуманітарного університету*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 34. С. 190–195.
7. Посмітна В. В. Упровадження комунікативної стратегії взаємодії між учасниками військового дискурсу в контексті стратегічних комунікацій. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. Центральноукраїнський держ. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кропивницький : Видавн. дім «Гельветика», 2024. Вип. 2 (209). С. 291–297. DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-44>
8. Дорошина Л. Комунікативні норми поведінки військовослужбовців Національної гвардії України в аспекті професійної комунікативної діяльності. *Проблеми галузевої комунікації, перекладу та інтеграційні процеси в суспільстві* : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Харків, 30 квітня 2024 р.). Харків : Нац. академія Національної гвардії України, 2024. С. 31–33.
9. Ткач П. Б. Вплив ціннісних пріоритетів на комунікативну взаємодію військовослужбовців Національної гвардії України. *Проблеми ефективності професійної мовної комунікації в умовах інформаційної агресії* : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (Київ, 26 квітня 2024 р.). Київ : Київський інститут Національної гвардії України, 2024. С. 66–68.
10. Комунікаційна стратегія Збройних Сил України : затверджена Головнокомандувачем ЗСУ від 22 лютого 2023 р. / Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України. 15 с.

УДК 811.111'42

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-51>

ОСОБЛИВОСТІ БУТТЄВОГО ДИСКУРСУ НА ПРИКЛАДАХ ХУДОЖНІХ ТА ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕКСТІВ

PECULIARITIES OF EXISTENTIAL DISCOURSE BASED ON LITERARY AND PHILOSOPHICAL TEXTS

Ручкіна К. Є.,

orcid.org/0009-0004-9197-6072

викладачка кафедри англійської філології
та методики викладання іноземної мови

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті з використанням відповідного ілюстративного матеріалу розглядаються питання, пов'язані з уточненням змісту поняття «буттєвий дискурс». Буттєвий дискурс належить до групи персональних (особистісно-орієнтованих) дискурсивних практик, але при цьому володіє значною специфікою не тільки порівняно із інституційними (статусно-орієнтованими) їх типами, але й відносно іншого різновиду персонально-орієнтованої комунікації – побутового (повсякденного) дискурсу. Відмічена особливість, серед іншого, виявляється у тематичному розмаїтті буттєвого дискурсу, у притаманних останньому творчій природі, концентрації уваги його учасників на суттєвих обставинах людського життя, глибині та всебічності опрацювання відповідних питань, багатстві форм (усна, письмова (або їх певне сполучення), монологічна, діалогічна, полілогічна) та жанрово-стилістичного арсеналу мовлення, який в ньому застосовується. Зокрема, буттєвий дискурс залежно від конкретних потреб його суб'єктів, розгортається у жанрах художніх (поетичних) та філософських творів, літописів, театральних вистав, есе, притч, пісень, описань, класифікацій, констатацій, порівнянь, парадоксів, алогізмів, алюзій, афоризмів, прислів'їв та приказок тощо. Цінність буттєвого дискурсу полягає в тому, що саме в його царині наявні умови для найбільш повної реалізації потенціалу мовленнєвих форм соціальних контактів. Буттєвий дискурс тією чи іншою мірою представлений майже в кожній із сфер соціальної взаємодії, репрезентуючи при цьому певний рівень (ракурс) опанування відповідною проблематикою. Так само, не можливе й предметне виокремлення буттєвого дискурсу серед інших напрямів людської активності лише з огляду на його суб'єктний склад, оскільки фактично будь-яка особа, що володіє необхідними для цього інтелектуальними і творчими здібностями здатна за її бажанням долучатися до нього. Все вищезазначене, а також те, що феномен буттєвого дискурсу ще й досі потребує подальшого вивчення, зумовлює високу актуальність і важливість цього напрямку дискурсології.

Ключові слова: дискурс, типи дискурсу, буттєвий дискурс, ознаки, цінності буттєвого дискурсу.

The article, supplemented by relevant illustrative material, explores issues related to clarifying the concept of *existential discourse*. Existential discourse belongs to the category of person-oriented discursive practices; however, it possesses distinct characteristics not only in comparison with institutional (status-oriented) types of discourse, but also with another type of person-oriented communication – namely, domestic (everyday) discourse. This distinctiveness is manifested, among other things, in the thematic diversity of existential discourse, its inherent creative nature, the participants' focus on essential aspects of human life, the depth and comprehensiveness with which these topics are addressed, as well as in the variety of forms (oral, written (or their combinations), monologic, dialogic, polylogic) and the wide range of genre and stylistic means of expression employed. In particular, depending on the specific needs of its participants, existential discourse unfolds through genres such as literary (poetic) and philosophical works, chronicles, theatrical performances, essays, parables, songs, descriptions, classifications, statements, comparisons, paradoxes, illogical constructions, allusions, aphorisms, proverbs, and sayings, among others. The value of existential discourse lies in its ability to provide the conditions necessary for the fullest realization of the potential of verbal forms of social contact. To some extent, existential discourse is present in nearly every area of social interaction, representing a particular level (perspective) of engagement with relevant issues. Likewise, it is not possible to define existential discourse solely based on the identities of its participants, as any individual possessing the necessary intellectual and creative capabilities may, if desired, participate in it. All of the above, along with the fact that the phenomenon of existential discourse still requires further scholarly exploration, highlights the relevance and significance of this domain within the field of discourse studies.

Key words: discourse, types of discourse, existential discourse, peculiarities, values of existential discourse.

Постановка проблеми. У профільній вітчизняній літературі проблематика буттєвого дискурсу підіймалася переважно в контексті типології дискурсів та здебільшого обмежувалася частковим розглядом його ознак, видів, а також деяких властивих йому жанрових форм.

В іноземній лінгвістичній науці взагалі відсутня традиція виокремлення буттєвого дискурсу в якості самостійного сегменту дискурсивних обмінів. Ті ж розвідки, що певною мірою мають відношення до його вивчення, головним чином здійснюються у зв'язку з характеристикою інших галузей дискурсивної взаємодії та не дозволяють сформулювати цілісне уявлення про це складне мовленнєво-комунікативне утворення. Отже, на сьогодні можна констатувати потребу у спеціальному, більш системному та всебічному дослідженні буттєвого дискурсу, як окремої та такої, що володіє власною специфікою, сфери соціальної комунікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом до проблематики буттєвого дискурсу звертались О. М. Лисенко [1], М. В. Сєдакова [2], Ю. О. Томчаковська [3], Ю. І. Черняк [4]. Проте, згадані автори, як і їх попередники, майже не торкалися тих питань, пов'язаних з характеристикою вказаного концепту, які поки не отримали свого належного висвітлення. Зокрема, йдеться про формулювання та уточнення певних ознак буттєвого дискурсу, його цілей та цінностей, співвідношення з іншими, особливо суміжними з ним, різновидами комунікативних контактів.

Мета дослідження. Проведене дослідження має на меті, в контексті доповнення та конкретизації поняття «буттєвий дискурс», розкрити та проілюструвати на основі прикладів з художніх та філософських текстів найважливіші ознаки буттєвого дискурсу; з'ясувати позиціонування буттєвого дискурсу відносно найбільш наближеними до нього за своїм предметом і змістом сферами людської діяльності; коротко проаналізувати окремі аспекти усного та письмового мовлення, здатні впливати на ефективність комунікації учасників буттєвого дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Буттєвий дискурс являє собою вельми специфічний та багатогранний різновид дискурсивних практик. В означеному контексті (загальне) класичне визначення дискурсу Т.А. ван Дейком, як способу актуалізації тексту у певних прагматичних умовах, що уособлюються у складній єдності мовної форми, значення та дії, яке могло б бути найкращим чином охарактеризовано за допомогою концепту комунікативної події (комунікативного акту) [5, с. 24], хоча й в основних рисах відповідає природі згаданого мовно-комунікативного феномену, вимагає водночас його подальшої конкретизації.

У цьому зв'язку зазвичай та перш за все відмічають значну насиченість буттєвого дискурсу суттєвими смислами, його спрямованість на з'ясування закономірностей та глибинних рушійних сил соціального життя засобами художнього та філософського пізнання світу [3, с. 119]. Певна увага також приділяється внутрішній будові буттєвого дискурсу, як то: виокремленню в його структурі прямої (смісловий перехід та смісловий прорив) та опосередкованої (аналого-переносних та алегоричних підходів до висвітленні відповідних тем) складових [2, с. 37]. Надається, правда, переважно вибірково-фрагментарна, характеристика найбільш властивих вказаному типу дискурсу жанрів, форм та способів, які використовуються для фіксації та трансляції результатів відповідних роздумів, серед яких: філософські та художні твори, монологи або діалоги, ілюстрації, дефініції, класифікації, запитання, парадокси, афоризми, оксюмори, алогізми тощо [6, с. 89–92].

Втім, незважаючи на відзначене, а також на помітне зростання останнім часом інтересу дослідників до вивчення згаданого різновиду дискурсивної взаємодії, ціла низка її важливих аспектів ще й досі не отримала скільки-небудь задовільного висвітлення у лінгвістичній теорії. Зокрема, це стосується певних ознак буттєвого дискурсу, його предметно-змістовної природи (яка найкращим чином розкривається через аналіз співвідношення буттєвого дискурсу з іншими – суміжними з ним сферами дискурсивних обмінів), суб'єктного складу його учасників (і перш за все, у розрізі ступеню їхньої персоналізації та взаємного позиціонування), гносеологічного інструментарію, через застосування якого ними забезпечується вирішення, поставлених пізнавальних завдань тощо.

Однією з найспецифічніших ознак буттєвого дискурсу є притаманна йому у більшості випадків (за виключенням ситуацій, коли дискурсивний обмін здійснюється у формах діалогу, бесіди, інших подібних контактів, які з необхідністю передбачають безпосередню та актуальну взаємодію сторін) лише часткова, відносна персоніфікація його суб'єктів. Так, найчастіше автор певного культурного продукту, що створюється у царині буттєвого дискурсу, тільки у загальних рисах, у кращому варіанті – лише через контакт з окремими її представниками, уявляє собі аудиторію, до якої він звертається. А враховуючи, що реципієнтом відповідної інформації можуть виступати окрім сучасників автора, ще й особи з числа прийдешніх поколінь, то коло потенціальних адресатів його звернення стає взагалі неосяжним. Таким, наприклад, є імперсональне і безадресне звернення, написане на стінці візка відлюдника-філософа Урсуса:

(1) *'L'or perd annuellement par le frottement un quatorze centième de son volume; c'est ce qu'on nomme le frai ; d'où il suit que, sur quatorze cent millions d'or circulant par toute la terre, il se perd tous les ans un million. Ce million d'or s'en va en poussière, s'envole, flotte, est atome, devient respirable, charge, dose, leste et appesantit les consciences, et s'amalgame avec l'âme des riches qu'il rend superbes et avec l'âme des pauvres qu'il rend farouches. 'Cette inscription, effacée et biffée par la pluie et par la bonté de la providence, était heureusement illisible, car il est probable qu'à la fois énigmatique et transparente, cette philosophie de l'or respiré n'eût pas été du goût des shériffs, prévôts, marshalls, et autres porte-perruques de la loi* [7, с. 10].

До того ж, згадана особливість може посилюватися у ситуаціях, коли творець певного контенту бажає з деяких міркувань залишатися анонімним, або, коли дані про авторство втрачені з об'єктивних причин. Типовим прикладом останнього можуть слугувати, серед іншого, старовинні літописи невідомого авторства, народні пісні тощо.

Крім того, в буттєвому дискурсі зазвичай спостерігається помітна асиметрія у позиціонуванні його учасників. Так, як правило, в процесі реалізації цього типу дискурсивної взаємодії яка(і)сь з її сторін посідає(ють) в процесі такої комунікації місце лідерів, які суттєвою мірою визначають її зміст, спрямування, послідовність та правила розгортання відповідної комунікації, тоді як її контрагентам по спілкуванню відводиться другорядна або(і) переважно пасивна роль [8, с. 48]. Наочним прикладом дискурсивних контактів, здійснюваних за описаною схемою є фрагмент діалогу Сократа і Горгія. Запитання першого спрямовують розмову, тоді як другий відповідає коротко і погоджується, не ініціюючи нових тем – порівняємо:

(2) ΣΩΚΡΑΤΗΣ

Τι εἶδους λόγους, Горгія; Μήπως ἐκείνους που υποδεικνύουν στους ἀσθενεῖς με ποια ἀγωγή θα μπορούσαν να γίνουν καλά;

ГОРΓΙΑΣ

Οχι.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ

Επομένως η ρητορική δεν καταπιάνεται με όλους τους λόγους.

ГОРΓΙΑΣ

Οχι βέβαια.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ

Ὡστόσο, καθιστά ικανούς αὐτούς που την κατέχουν στο να μιλούν;

ГОРΓΙΑΣ

Ναι [9, с. 14].

Іншою типовою рисою буттєвого дискурсу є його яскраво виражений **інтроспективний** характер. Так само, як скажімо, для історичного дискурсу є пріоритетним дослідження певних історичних подій, за допомогою різноманітних свідчень їх очевидців, прецедентних текстів та інших джерел, які містять інформацію про відповідні історичні факти [10], буттєвий дискурс значною мірою орієнтований на вивчення внутрішнього життя людини, яке супроводжує процес пізнання та усвідомлення нею оточуючого світу. В якості предмету означеної інтроспекції

виступають пов'язані з цим образи, що містить свідомість людини, її думки, почуття, переживання, які досліджуються методами самоспостереження, рефлексивного аналізу тощо. Одним з прикладів слугує внутрішній діалог Жана Вальжана, під час якого він звертається до своєї совісті як до співрозмовника:

(3) *Et tout cela s'est fait sans moi ! Et je n'y suis pour rien ! Ah ça, mais ! qu'est-ce qu'il y a de malheureux dans ceci ? Des gens qui me verraient, parole d'honneur ! croiraient qu'il m'est arrivé une catastrophe ! Après tout, s'il y a du mal pour quelqu'un, ce n'est aucunement de ma faute. C'est la providence qui a tout fait. C'est qu'elle veut cela apparemment ! Ai-je le droit de déranger ce qu'elle arrange ? Qu'est-ce que je demande à présent ? De quoi est-ce que je vais me mêler ? Cela ne me regarde pas* [11, с. 558].

У контексті розгляду особливостей буттєвого дискурсу слід відзначити також його **евристичну** природу, що виявляється у прагненні його суб'єктів до пізнання та осмислення, до того ж безпосередньо не обтяженому суто утилітарними міркуваннями, неочевидних, мало відомих до того сторін та обставин людського буття. Саме за цим критерієм, на наш погляд, він може бути відмежований від наукового дискурсу, в якому навіть на рівні фундаментальних галузей наукового знання так чи інакше простежується прикладна спрямованість.

Звертає на себе увагу і така відмінність буттєвого дискурсу, як не завжди, повна та остаточна визначеність з питань, що утворюють його предмет. Зокрема це може знаходити прояв у висловленні учасниками цього дискурсу суджень, які припускають їх неоднозначну інтерпретацію, містять незавершені формулювання або є не до кінця зрозумілими їх адресатами без додаткових роз'яснень. При цьому, слід відрізнити ситуації, коли така (уявна або фактична) незавершеність має ненавмисний характер, від ситуацій, коли вона створюється штучно. В першому випадку це може бути пов'язане, наприклад, з тим, що деякі з висвітлюваних проблем взагалі не мають однозначного вирішення або ще перебувають на стадії свого опрацювання. Сюди ж слід віднести ситуації, коли з об'єктивних та (або) з суб'єктивних причин порушена чи відсутня належна комунікація між адресантом та адресатом [12].

У другому випадку зазначена недовомленість, як правило, зумовлюється намаганням особи, що переймає на себе роль лідера такої дискурсивної комунікації, досягти певного суттєвого ефекту. Створити умови, коли інша сторона контакту теж, інколи навіть непомітно для неї самої, долучається до континуального прочитання відповідного меседжу, а разом з тим, у формі, ініційованої подібним чином співтворчості, і власне до розв'язання проблемного питання. Ілюстрацією вказаного підходу може слугувати дилема сформульована грецьким мислителем Парменідом, який вивчав світ через призму філософських антиномій:

(4) *Qu'est-ce qui est positif, la pesanteur ou la légèreté ?* [13, с. 2].

У коментованій ситуації Парменід явно заохочує своїх візаві певним чином інтерпретувати це судження, протестувати його на істинність, висловити власні думки з цього приводу тощо.

Кожен різновид дискурсивних практик незалежно від його приналежності до персонального або інституціонального типів дискурсу доцільно розглянути, серед іншого, через призму певної дослідницької матриці, основними елементами якої є суб'єкти, цілі, цінності цього дискурсу, найбільш притаманні йому стратегії, тактики, жанрово-стилістичні форми, хронотоп тощо, завдяки чому забезпечується максимально системне та цілісне уявлення про відповідні дискурси. Якщо застосувати зазначену дослідницьку схему до буттєвого дискурсу, то виявляється, що найменш вивченим в ньому зараз є її третя – ціннісна його складова. Зважаючи на те, що в рамках попереднього огляду матеріалу для написання цієї статті нам не вдалося знайти скільки-небудь чітко артикульованих суджень з вказаного приводу, спробуємо запропонувати своє власне бачення ціннісної компоненти буттєвого дискурсу. На наше переконання, в якості базової цінності останнього постає можливість його суб'єктів вільно, з огляду лише на свої світоглядні та етичні уподобання, власну компетенцію, в обраній ними царині діяльності, та в прийнятний для них спосіб виказувати власні думки щодо буттєвих проблем, які їх цікавлять.

Продовжуючи тему співвідношення буттєвого дискурсу з іншими сегментами дискурсивної комунікації, коротко розглянемо, спираючись на класифікацію типів дискурсу, запропоновану І. Шевченко і О. Морозовою, яка є на наш погляд, однією з найбільш вдалих градацій дискурсивних мовленнєвих практик [14, с. 233–236], його позиціонування відносно таких суміжних з ним сфер соціальної комунікації як релігійний та художній дискурси. Слід відмітити, що релігійний світогляд при тому, що він безумовно стосується фундаментальних і надважливих питань людського життя і тому значною мірою перетинається з буттєвим дискурсом, водночас встановлює й низку суттєвих обмежень щодо пов'язаної з цим пізнавальної активності особи, задаючи для неї досить строго окреслені межі. Це, зокрема, виявляється на рівні цілей релігійного дискурсу (заклик до віри та покаяння, повчання та ствердження в вірі та чесноті), його цінностей (цінності віри: визнання Бога, розуміння гріха та чесноти, спасіння душі, відчуття дива, що вимагають дивитися на світ, перш за все, через призму релігійних (святих) текстів тощо [15, с. 18]. Іншою обставиною, яка справедливо відзначається дослідниками релігійного дискурсу, є його консервативний характер, а саме явна орієнтація на збереження та неухильне дотримання колись встановлених традицій, догм, форм побуту тощо [16]. Навпроти, буттєвий дискурс, в якому реалізується прагнення людини до всебічного, багатоаспектного та заздалегідь не обумовленого ніякими попередніми судженнями, гносеологічними обтяженнями та табу щодо пізнання світу, не знає подібного форматування.

Характеризуючи художній дискурс його дослідники акцентують увагу на тому, що він утілений у художньому тексті, створює світ, який містить у собі певний зміст, почуття, експресію [17, с. 79]; що художній дискурс є сукупністю художніх творів, створених як результат взаємодії цілей та намірів автора, різноманітних можливих реакцій читача, а також тексту [17, с. 80]; у намаганні автора за допомогою свого твору вплинути на внутрішній духовний простір читача, на систему його цінностей, вірувань, переконань і прагнень задля того, щоб змінити їх [18]; що художній дискурс – це сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних із пізнанням, осмисленням, презентацією світу адресантом і осмислення його мовної картини світу реципієнтом [19, с. 8] що художній текст містить інформацію, яка створює вихідну ситуацію для комунікації тощо [17, с. 80].

Отже, художньому відображенню світу (якщо воно, звичайно, не переслідує лише мети розваги читача та не є абсолютно відірваним від реальності тощо) притаманне: а) прагнення автора занурити свої роздуми з тих чи інших питань у певну (уявну) ситуаційно-комунікативну та почуттєво-емоційну мовленнєву царину із сподіванням, що таке штучно сконструйоване середовище сприятиме їх кращому осмисленню та тестуванню на істинність; б) спонукати читача через його ознайомлення з відповідним сюжетом певним чином скоригувати його світосприйняття, а в деяких випадках, коли художній твір містить таке запрошення, здолати цей шлях спільно з автором.

Звідси можна дійти висновку, що в багатьох випадках (за умови створення художніх творів, які досягають певного світоглядного рівня) сфери художньої творчості та буттєвого дискурсу, так само як і релігійного світосприйняття, збігаються. Втім і при цьому, буттєвий дискурс зберігає певну специфіку та автономію відносно релігійного та художнього дискурсів за іншими своїми властивостями. Так, змістом буттєвого дискурсу є прагнення до максимально повного, точного, конкретного та не викривленого будь-якими сторонніми впливами пізнання реальності (людського, соціального, природного життя). У цьому він наближується, хоча й не збігається з ним цілком, до наукового дискурсу (який окрім вже вищезазначеної прикладної орієнтації, на відміну від буттєвого дискурсу, спирається на експериментальне знання, враховує тільки ті дані, що можуть бути беззаперечно доведені, ігноруючи висновки зроблені лише на основі інтуїції, філософських «спекуляцій» тощо). Тоді як у релігійному та художньому дискурсах відповідність реальності, хоча й не виключається, а певною мірою і вітається, не є обов'язковою вимогою. Ще й радикальнішою, про що вже також частково зазначалось, є відмінність порівнюваних мовленнєвих практик за їхніми цінностями.

Викликає інтерес, зіставлення буттєвого дискурсу і з деякими іншими видами дискурсивної комунікації. Особливо це стосується відносно «молодих» дискурсів, поява багатьох з яких пов'язана зі справжньою революцією, що відбувається зараз у царині засобів (інфраструктури) масової комунікації. Таким, наприклад, є дискурс ток-шоу, який водночас, з одного боку, поєднує у собі ознаки побутового і буттєвого, а з іншого, елементи особистісно- та статусно-орієнтованих дискурсів [20]. Окремої уваги в контексті проблематики буттєвого дискурсу безумовно вимагає і феномен штучного інтелекту, який вже «на старті» свого застосування призводить до лавиноподібних докорінних змін чи не в кожній з галузей людських практик.

З огляду на те, що зовнішня об'єктивація буттєвого дискурсу може відбуватися як в усному, так і в письмовому форматах, є доцільним також проаналізувати зумовлені цим особливості його розгортання в кожному із вказаних варіантів. Зокрема, відзначається, що на відміну від письмового, усному мовленню, яке відбувається у формах монологу або діалогу (полілогу) притаманний акустичний, а часто і візуальний контакт адресанта з адресатом [21]. Крім того в ситуаціях, коли спілкування здійснюється без використання засобів аудіо- або відео-запису, має місце ще й синхронізація просторово-часових координат сторін; дискретність мовлення, пов'язана з характерними для усної мови інтонаційними паузами; спрощена будова речень, яка виявляється в мінімальній кількості складних синтаксичних конструкцій. Існує різниця і в темпі усного і письмового мовлення. Зокрема, створення письмового контенту, як правило, вимагає більшого часу. Певною перевагою усного мовлення, особливо, коли воно водночас здійснюється і через акустичний, і через візуальний канали, є також його здатність краще відображувати емоційно-почуттєвий компонент спілкування, суттєво доповнювати і коригувати його перебіг шляхом залучення ще й значного арсеналу різноманітних невербальних засобів мовлення [22; 23, с. 11].

Таким чином, у випадках, коли в суб'єктів буттєвого дискурсу наявний вибір між усним або письмовим спілкуванням, вони, враховуючи зазначені обставини, здатні організовувати відповідну комунікацію в найоптимальніший для себе спосіб. Відомо, наприклад, що Сократ, який не залишив жодних письмових текстів надавав перевагу саме цьому різновиду міжособистісних контактів [24, с. 16, 18]. Проте, зважаючи на вже вищезгадану складність розумових завдань, які реалізуються в межах буттєвого дискурсу, і зумовлену цим необхідність їх ретельнішого опрацювання, що не завжди вдається в процесі прискореного (порівняно з письмовим) усного мовлення, а крім того враховуючи, що в багатьох випадках його учасники з об'єктивних причин взагалі позбавлені можливості усної комунікації – більш типовою для буттєвого дискурсу є письмова форма. Крім того, суттєвим недоліком усного обговорення (коли вона не супроводжується паралельною фіксацією і в інших формах) є її плінний характер, внаслідок чого результати подібних контактів нерідко та безповоротно втрачаються. Так, вже згадані діалоги Сократа дійшли до нас лише завдяки тому, що їх занотував один з найталановитіших з його учнів – Платон.

Висновки. Буттєвий дискурс являє собою самостійний вид особистісно-орієнтованих дискурсивних практик, що володіє власною специфікою у розрізі своїх цілей (призначення), цінностей, учасників та форм їхньої комунікації. Буттєвий дискурс безпосередньо межує, але при тому не поглинається ними, з науковим, релігійним, художнім та деякими іншими, як персональними, так і статусно-орієнтованими дискурсами. Розглянутий вид дискурсивної взаємодії характеризується значним тематично-змістовним розмаїттям, а також широкою варіативністю жанрово-стилістичних засобів, через які відбувається його реалізація. У майбутньому планується більш детально зосередитись на питаннях цінностей та структури буттєвого дискурсу, уточненні його співвідношення (в контексті типології дискурсів) з іншими видами дискурсивної комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лисенко О. М. До питання класифікації дискурсу в сучасному мовознавстві. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2018. Вип. 281. С. 126–134.
2. Сєдакова М. В. Реалізація англійськомовного танцювально-спортивного дискурсу: когнітивний та прагматичний аспекти : дис. ... д-ра філ. наук. Запоріжжя, 2023. 194 с.
3. Томчаковська Ю. О. Дискурсологія: напрями і завдання (теоретичний огляд). *Записки з романо-германської філології*. 2021. Вип. 1 (46). С. 115–121.
4. Черняк Ю. І. Інтердисциплінарні виміри проблеми типології дискурсів та літературознавча аналітика. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. Вип. 1. С. 94–100.
5. Dijk T. A. van. *Studies in Pragmatics of Discourse*. The Hague, 1981. 327 p.
6. Дейна Л. В. Дискурсивні параметри письменницьких щоденників. *Нова філологія*. 2023. Вип. 89. С. 87–94.
7. Victor H. *L'homme qui rit*. Paris, 2001. 704 p.
8. Πλάτων. *Горγίας*. Αθήνα, 2005. 199 p.
9. Szlezák T. A. *Platon lesen*. Stuttgart, 1993. 174 s.
10. Барабаш Ю. Г. Літературно-історичний дискурс: виклики і апорії (думки нестороннього). *Слово і час* № 1. Одеса, 2012. С. 3–15.
11. Victor H. *Les Misérables*. Paris, 1997. 1264 p.
12. Vanderveken D. *Formal Discourse Pragmatics*. *Методичні та психологопедагогічні проблеми викладання іноземних мов на сучасному етапі: матеріали V міжн. наук-метод. конф.* (Харків, 22 листопада 2012). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. С. 31–32.
13. Kundera M. *L'insoutenable légèreté de l'être*. Paris, 1985. 339 p.
14. Шевченко І. С., Морозова О. І. Проблеми типології дискурсу. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : кол. моногр. за заг. ред. Шевченко І. С. Харків : Константа, 2005. 356 с.
15. Кім О., Яценко М. О. Релігійний дискурс як різновид інституціонального дискурсу. *Міжкультурна комунікація і перекладознавство: точки дотику та перспективи розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. інтер.-конф.* (Переяслав-Хмельницький, 15 бер. 2018). Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 17–19.
16. Гоцалюк А. А. Релігійний дискурс традиційного світогляду в контексті соціально-філософських рефлексій. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2015. № 2. С. 12–15.
17. Приблуда Л. М. Художній дискурс: проблема інтерпретації. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2022. Том 33 (72), № 1. С. 78–82.
18. Dijk T. A. van. *Cognitive Processing in Literature Discourse*. *Poetics Today*. 1979. Vol. 1. № 1–2. P. 143–159.
19. Семенюк О. А. Художній дискурс як відображення авторської картини світу (лінгвокультурологічний підхід). *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. 2019. Том. 30 (69), № 1. С. 7–10.
20. Писаренко Л. М. Дискурс політичного ток-шоу як гібридний тип дискурсу. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2014. Вип. 692–693. С. 165–169.
21. Chafe W. *Discourse, consciousness, and time: the flow and displacement of conscious experience in speaking and writing*. Chicago, 1994. 327 p.
22. Chafe W. *Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics and point of view*. New York, 1976. P. 26–56.
23. Солошук Л. В. Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англomовному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2009. 40 с.
24. Гуріна М. *Філософія: пер. з фр.* Житомир, 2018. 352 с.

УДК 82-1

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-52>

ЗВУКОВІ ЕКСПРЕСИВНІ ОБРАЗИ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА

EXPRESSIVE SOUND IMAGERY IN THE WORKS OF VASYL STUS

Сеньків М. Я.,

[orcid.org/ 0009-0007-7474-8061](https://orcid.org/0009-0007-7474-8061)

викладач кафедри української філології

Закладу вищої освіти "Університет Короля Данила"

У статті аналізується творчість Василя Стуса з позиції створення оригінальних метафор і особливого художнього стилю через використання експресивних звукових образів. Дослідження показує, як висока емоційна напруга сприяє утворенню поетичного простору, у якому щільність мови, метафор і нестандартна лексика дозволяють передати тонкі стани душі поета. Завдяки поєднанню зорових і слухових образів, поетична мова Стуса набуває синергетичного ефекту, що дозволяє читачу відчувати живу динаміку внутрішнього світу поета, її енергію та особливу експресію.

Особлива увага приділяється феномену «звуку» як ключовій частині поетичного голосу Стуса. Аналіз метафори звукового крику, що переходить від низового «гуду» до верхніх октав «зойків», ілюструє, як за допомогою звукових образів поет створює динамічну картину свого внутрішнього існування і процесу трансценденції. Порівняння з поетикою експресіонізму, зокрема з роботою Едварда Мунка «Крик», що протягом понад ста років є символом емоційної напруженості, дозволяє розглядати творчість Стуса у світовому контексті.

Дослідження підкреслює, що звукова образність в поезії Стуса не обмежується описом звуків, а стає важливою складовою формування емоційного і духовного досвіду. Поетичний процес, який відображає внутрішнє зростання і пошук самоідентифікації, набуває матеріального звучання завдяки насиченим образами і парадоксальним деталям, що роблять поезію сакральним посланням, здатним відновити відчуття істинності буття.

Таким чином, стаття пропонує глибокий аналіз творчості Василя Стуса як процесу дослідження світу через звукові образи та широкий діапазон їх застосування. Основна увага приділяється тому, як слово, використовуючи засоби звукоповторів чи звуконаслідування, перетворюється на інструмент для вираження внутрішньої динаміки і життєвої пульсації поетичного простору.

Ключові слова: Василь Стус, звук, крик, експресіонізм, метафора, образ.

The article analyzes the work of Vasyl Stus from a scientific perspective, focusing on the creation of original metaphors and a distinctive artistic style through the use of expressive sound imagery. The study finds that high emotional tension helps to form a poetic space in which dense language, vivid metaphors, and unconventional vocabulary effectively convey the poet's subtle inner states. The combination of visual and auditory images produces a synergistic effect, allowing readers to perceive the dynamic energy and inner life of the poet.

Special attention is given to the phenomenon of "sound" as a key element of Stus's poetic voice. The analysis of a "sonic cry"—ranging from a low hum to high-pitched screams—demonstrates how Stus constructs a dynamic representation of his inner existence and the process of transcendence through sound. The paper also compares these findings with expressionist art, specifically referencing Edvard Munch's *The Scream*, which has symbolized emotional intensity for over a hundred years. This comparison situates Stus's work within a broader international context.

The study emphasizes that sound imagery in Stus's poetry is not merely descriptive; it is a crucial component in shaping the emotional and spiritual experience of the reader. The poetic process, reflecting inner growth and the search for self-identification, is materialized through rich imagery and paradoxical details. These factors combine to transform the poem into a powerful message that reaffirms the authenticity of existence.

In summary, the article provides an in-depth analysis of Vasyl Stus's work as a process of exploring the world through sound imagery. It emphasizes how sound repetition and imitation turn language into a tool for expressing the internal dynamics and vital pulsation of the poetic space.

Key words: Vasyl Stus, sound, scream, expressionism, metaphor, imagery.

Постановка проблеми. Ім'я Василя Стуса справедливо внесено до переліку зіркових постатей першої величини української літератури ХХ ст. Дискусії про те, ким насправді передусім став Стус – громадянським чи культурним феноменом – будуть продовжуватися і надалі, проте вони не повинні перешкоджати вивченню його як філігранного майстра словесної таїни, надзвичайно тонкого чуття слова та його вжитку. Сьогодні можемо говорити про суто Стусові метафорику, словотворчі пошуки, глибини образності. Тому актуальними стають їхні літературознавчі та культурологічні інтерпретації, де, зокрема, звукова експресія та енергетика виступають інструментами для створення нового, трансцендентного художнього простору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідники шукають ключі до розуміння поезії Василя Стуса, аналізуючи як художню виразність, так і глибинні психологічні мотиви його текстів. Серед найперших інтерпретаторів творчості поета були Євген Сверстюк, Юрій Шевельов, Іван Дзюба. Найкращим біографом, а відтак найближчим по духу критиком став син – Дмитро Стус – який написав найбільш повну хронологію життя батька «Василь Стус: Життя як творчість». Михайлина Коцюбинська та Ніла Зборовська у численних публікаціях досліджували особливості Стусового поетичного світу, психологічних передумов його народження. Психоаналітичне вивчення джерел творчості, аналіз психотипу поета стали об'єктами наукового зацікавлення Ольги Пуніної.

Метою дослідження є аналіз специфічних механізмів формування та функціонування звукових образів у художньому просторі поетичної творчості Василя Стуса. Для досягнення цієї мети автор виокремив ряд завдань: дослідити, як поет засобами слова створює звукові експресійні образи, порівняти метафорику українського митця із перекладеним ним же сонетом Рільке та художнім полотном Мунка «Крик», проаналізувати особливості існування та ролі у поезіях шістдесятника бінарної пари «крик»–«німота» та визначити синтетичне співіснування у творчості Стуса образів української літературної традиції та питомих авторських оригінальних метафор.

У даній статті використано поєднання методів текстового аналізу, інтерпретаційного, типологічного порівняння, інтердисциплінарного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Епістолярна спадщина Василя Стуса засвідчує широкі контакти поета із рядом митців, культурних діячів протягом періоду від 60-х до 80-х років. Листи стали замінниками живого спілкування, якого в'язень радянської системи був примусово позбавлений. Сьогодні епістолярій разом із поезією дають унікальну можливість простежити за духовною трансформацією, змінами акцентів творчості, що їх поет проживав і переосмислював у часи життєвих випробувань.

Про свою літературу Василь Стус пише у листі до Віри Вовк від 16.10.1969 р.: «Занадто багато плоті. Замало духу. Дух – тільки як крик плоті, а не вивільнений, не голий, не сам у собі і собою ж врівноважений і вилагіднений» [1, с. 54]. Очевидно, мова про ранню творчість, яка позначена спробами відшукати свій голос, налаштувати власний світоспоглядальний апарат, знайти потрібний ритм, звучання та навчитися ловити імпульси натхнення і формувати у рядки душевні психостани. На той момент тільки незначну частину життєвих випробувань пройдено, і доля лише готує для Стуса геть нелегкі роки. Йому доведеться пережити періоди затримання, камери попереднього слідства у застінках КДБ, суду, відбування покарання, що змінить внутрішні реєстри поета, відіб'ється на стильових домінантах творчості, образності, метафориці, зокрема. З'являться нові відчуття, коли «*терпець тебе шліфує, ставить твій дух*». І ці випробування, відмежування від соціуму, сім'ї, звичного способу життя відгукнуться у душі геть іншими, далеко глибшими за наповненням, поезіями. Як наголосив Дмитро Стус: «Адже чим більш активною і непримиренною ставала його – людини Василя Стуса – життєва позиція, тим закритішим і багатошаровішим ставав текст Василя Стуса поета» [2, с. 9]. Народиться стоїчне мотто: «*Де не стоятиму – вистою*». А на протигагу отому слабкому, замкненому у межах плоті, духові, що про нього Стус зізнається Вірі Вовк, приходить інша, створена словом, реаль-

ність – «і віри твої вирвався без титла, // і дух твої вирвався з тенет...» («Посоловів од співу сад», що датований у листі до дружини 8.12.1974 р. – часом творення «Палімпсестів»).

В яких обширах перебуває душа поета, поки тіло ув'язнене в кордонах простору «чотири на чотири»? Очевидно, як зауважують дослідники Стусової творчості, відбувається його певний перехід «за грань дійсності й пише (Стус – ред.) відсторонено, так ніби надсилає послання із зовсім іншого світу» [3, с. 267]. І ця висока емоційна напруга дозволяє народжувати такої ж висоти образність, такої ж енергії слово. Доля ніби викрешує іскри із твердого матеріалу. Написана у цей час поезія «перестає бути штукою, а стає сакрумом, стає надважливою річчю, що наповнює вітальною енергією змертвілий дух животіючої мови, підносячи поета до рівня хранителя-творця» [4, с. 256]. А звідси і характерні риси творчості Василя Стуса, до повнокровного осягнення яких треба йти довгим шляхом вчитувань, розважань, просвітлень.

Специфічне художнє світотворення шістдесятника Юрій Шевельов у передмові до збірки «Палімпсести» назвав поетизмом. Стус вириває поезію із рамок повсякденного, адже йдеться про певний виклик, про підняття з глибин підсвідомості архаїчних образів та символів, про авторський світ засобами авторської мови. Бачимо незвично багато лінгвістичних новотворів, оригінальних метафор, стилістичних прийомів та фігур. «...його поетистичний стиль веде до молитви, його антипоетистичний стиль до химерного гротеску. А своє власне місце в розвитку стилів української поезії Стус знаходить у поєднанні елементів експресіонізму й сюрреалізму. Від експресіонізму йде висока напруга, коли враження й почуття ніби ступенюються» [5, с. 41–42]. Очевидно, про елементи експресіонізму та сюрреалізму згадано через їхній вельми оригінальний інструментарій форм та внутрішньої енергії. Безперечно, про Стуса як експресіоніста не йдеться, але про ускладнену метафорику, що нагромаджується торосами (одне з улюблених слів поета) образів, алюзій, алегорій – так. Після арешту 1972 р. життя для поета ніби ущільнюється, а у схожий спосіб ущільнюється і його письмо. І ця нова стилістика разом із художніми засобами народжують художній світ, що пульсує енергією. Образи раптом набувають несподіваних ознак, «коцюрбляться», «гучать», «ляцять», «німіють», «виють», «дуднять», «трембітають» – використаємо лексику Василя Семеновича, маючи подвійну мету. З одного боку, щоб виявити енергетичний струмінь «охимернення світу», як назвала метафору Марія Моклиця [6, с. 92], а у випадку зі Стусом таке коротке і ємне визначення, як нам видається, влучно підкреслює саме його особливості художнього світотворення. З іншого ракурсу, у королівстві своїх метафор поет особну роль відводить саме тим, які пов'язані зі звучанням, звуковідтворенням, звукоповторенням, звуконаслідуванням. Зорові образи є достатньо поширеними у художньому просторі літературних текстів, вони більш вживані, навіть можна використати слово – традиційні. Але от саме передачу звуку засобами слова чи передачу описом звуку емоції або іншого чуттєвого сприйняття, виявляє майстерність творця та глибину сформованого ним творчого простору.

Якщо спробувати наблизитися до понять «експресіонізму» та «звуку» у світовому контексті, то на поверхні подібних роздумів однією з перших вирине робота Едварда Мунка «Крик». Цього митця вважають предтечею експресіонізму. Напруженість згаданої роботи Мунка на рівні кольористики, образності, чуттєвих сфер більше ста років утримує довкола «Крику» увагу та зацікавлення. Самотня постать, переповнена тривожністю, на фоні червоно-жовтого неба обхопила голову руками, немов вібруючи невідомим сигналом. І обов'язкова деталь цього короткого опису – сам крик. Його, звичайно, не видно, тільки можна відчутти, домислити, уявити. На це працюють усі, до найдрібніших, художні деталі, які вдало резонують у душах тих, хто бачить полотно. Як наслідок – відбувається занурення у крихкий простір самотності та туги. Картина виростає до рівня психологічної фотознімки, пояснюючи, у який спосіб творчий стиль Мунка плекав відкидання реалізму на користь більш правдивих емоційних досвідів [7]. І найбільш присутня деталь цієї роботи норвежця, про яку він сам наголошував: не герой картини є джерелом пронизливого різкого звуку. Насправді крик лунає довкола, він розлитий

у просторі, постать тільки намагається від нього врятуватися, але даремно [8]. Схожим звуковим образом крику, експресіоністичної сили та енергії, по вінця налиті деякі рядки також і Стусових творів:

*«Одна – червона скеля,
а друга скеля – чорна,
і корчиться між ними
горизонтальний **крик**.»*
(«Одна – червона скеля»)

У цій таки поезії є метафора «*глухі судоми **крику** посовгнулись як брили*». Наближене до образотворчого, дуже пластичне, майже матеріальне вираження звуку, його опредметнення, його майстерне введення в полотно твору як невидимого актора, в котрого проте одна з провідних ролей. В Мунка також відтворена відчайдушна спроба захиститися від агресивного крику, і Стусові образи-деталі «*корчиться*», «*глухі судоми*» є лише наслідком больових станів, що серед них доводиться існувати без очевидних шансів їх уникнути. Тож не краса, за якою, здавалося б, закріплена функція бути джерелом та натхненням для мистецьких пошуків, а саме біль найчастіше «стає центроорганізуювальною силою у процесі творення естетичного виміру експресіонізму» [9, с. 43]. Тому й з'являються рядки «*розвалюються храми, щойно зведені, / і **голос** болю вільно розтікається*». Василь Стус навіть йде далі, називаючи больові відчуття джерелом власної творчості: «*Біда так тяжко пише мною, / так тяжко пише мною біль*». Іван Дзюба у своїх роздумах про творчість автора «Палімпсестів», «Різьбяр власного духу», зауважує: «І яким же мав бути той біль, що народжував уже не просто слова, а саму свою звукову матерію... Не просто анатомія болю – аж до агонії душі, коли вона, до крові оббита в лабіринтах страждань, безнадійно б'ється об глухі мури світової байдужості» [10].

Можемо припустити, що у крик Стус задовує дуже широку палітру емоційних образів, яка нанизується на осердя певного поступу, росту від низового «*гуду*» до верхніх октав «*зойків*», горизонтального видовження, стремління до топосу космічних сфер. Тобто читачі є свідками трансформації від крику-тривоги до крику-возвищення:

*«У **німій**, ніби смерть, порожнечі свічади
пересохла імла **шебершить**, ніби миш
і високий, як **зойк**, **тонкогорлий** співак
став ширяти над тілом своїм.
Дух підноситься д'горі.»*
(«У німій, ніби смерть, порожнечі свічади»)
*«Ці **виски**, ці **скрики** під вітром злітають угору.
Все вгору і вгору – над небо, над вечір, над ніч.»*
(«Ці виски, ці скрики під вітром злітають угору»)

Оце мерехтіння образів, зсув понять та сенсів, взаємний перехід і перенародження одне в одному вловив Юрій Шевельов, назвавши це суцвіття засобів визначальною рисою найкращих поезій Стуса. Адже мова не про статичну форму, а про динаміку, внутрішнє їхнє життя, народження і зникання. «Матерія в Стуса може бути в стані застигlosti й спокою, дух – ніколи. А світобачення й себебачення – це функції духа» [5, с. 36]. У парадигмі «*дух твій вирвався з тенет*» на світ народжуються дуже оригінальні експресійні звукометафори – «*став **стенатись** кривий од **волення** борлак*», «*обколоте, в намерзі, **стогне** вікно*», «***тонкоголосить** одвертий біль*», «*тінь – **трембітає** наді мною*», «***ридають** ув аортах солов'ї*», «*і розпач мій окляклий **деренчить***», «*Наїжачились тіні, **дзвонять** німби ікон / і росте **голосіння** з-за соснових ослон*». Часом цей Стусовий голосовий надрив, здається, перевершує навіть автора, попри міцність його психологічного опору, попри стоїчний характер та загартованість: «*Цей **крик** / ізрунтаного сонця – то занадто / нестерпно для людини. Тиші дай, / мій Господи*». Одна з найбільш активних дослідниць творчості Василя Стуса, Михайлина Коцюбинська, зокрема, таку

його оригінальну м'язисту метафорику охарактеризувала у наступний спосіб: «Це словесні матеріальні свідчення напруженого й безнастанного процесу екзистенційного осягнення світу і свого місця в ньому» [11, с. 137].

Форма експресійних образів б'є енергією однаково сильно і у випадку полярних антонімічних смислових образів «крику» чи «німоти», «волення» чи «тиші». Бо за тією межею, де перебуває Стус у періоди життєвих випробувань, можемо припустити, важать не так звичні для людей сенси, як їх віддзеркалення, їх рефлексія на поверхні духу. І тільки так можна здобути справжність, як у житті, так і у творчості, адже людина «може відчути, знайти себе лише у хвилини надзвичайної напруги, стресу» [12, с. 75]:

*«О, що б то йти
узгір'ям долі в верхогір'я крику,
яким прорвався тверді першотвір,
і збурих певність німоти і тліну!»
(«У темін сну занурюється шлях»)*

Оці Стусові безголосся, німоту – *«пощо та вічність безголоса»* – також можемо зарахувати до звукової експресійності. Відсутність або нестача будь-яких звуків, вбрані у парадоксальне смислове оточення народжують свіжу метафорику, яка виводить поезію на широкі простори самодостатнього мислення. Така образність «хоче дорівнювати сама собі й розгортатися до нескінченності, милуючись власними згортками, брижами й розгалуженнями». [6, с. 96].

Тому легко дошукуємося у поета такої «німоти», котра мовби існує у межах закованого «крику» – *«наслухає гуки німих висот», «в безпам'ятстві душевнім/ стрясаєшся і в німоті гримии»*. Тож вона ніби матеріалізується у словесних конструкціях, стає уречевленою – *«і безгоміння – геть туге, мов бич,/ обклало простір»*. Через безголосся метафоризується Україна – *«радійте, лицеміри й богомази,/ що рідний край – то царство німоти»*. Внутрішні стани Стуса, попри ненастанну потребу опиратися саме на голос, на самособоюнаповнення, на звук, як вияв світу живої природи, інколи виявляють крихкість та тривожну втому – *«Німій, бідо моя, жадо/ моя. Бо серця джерело/ вже обміліло»*. І традиційний, космічних масштабів, образ дружини із відстані, із розлуки бачиться уразливим та несправедливо скривдженим, проте таким, що терпляче проживає свої випробування: *«Вогонь, і сніг, і суховій, і дощ/ поймає сонний морок довгих площ,/ і все гуде, буруниться, вирує,/ а деь там Богоматір'ю німує/ моя дружина.»*

Смислові образи «німоти» чи «безголосся» Василь Стус часом відтворює через «тишу» – *«Іще в цій тиші гробовій»* – або через «мовчання» – *«Народжені з мовчання слова/ вертають із мовчання»*. У такий спосіб поглиблюється особлива функція непроговорених слів, невисловлених сенсів – *«Здається, більше я мовчанням значу,/ ніж бесідою», «Мовчання – перша заповідь моя»*. Оця загострена суб'єктивність вдало підкреслює експресіоністичне світовідчуття поета, розгортаючись через описи переживань та емоцій ліричного «Я» [13, с. 47]: *«Сичить піщаним нашептом годинник», «наслухає гуки німих висот», «благословляючи сваволю цих розпачей і безголось», «у грудях ропавий бубнявіє щем»*.

Без сумнівів, звукова образність, метафорика Стуса існує також у світі його традиційної, сказати б – Шевченківської, поетики, суміші романтизму, фольклорних елементів, народно-пісенної образності, співучо-музичних творів, де митець також виявляє свою майстерність володіння словом [5, с. 44]. Тут знаходимо зразки ономотопії: *«перше мукання корови», «горобчик цвіркнув на бантині», «кривокрилий, круком кричу», «і довго каркала в вікно», «за шибками туркочуть голуби», «“Ку-ку” – зозуля піє», «і вже мені курличуть/ далеку путь», «там, де вітри гудуть: “У-гу-гу-гу!”»*. Зустрічаємо цілком урбаністичне звукове тло, що служить сценою розгортання оповіді чи фіксування емоцій: *«Асфальтом біг старий кудлатий пес,/ сахаючись гамору людського,/ сирен автомобільних», «і транспорт задвигтить і години пік.../ де лиш глушливий гуркіт автостради», «по той бік муру гуркотять машини», «плачі і лайки, дикі прокльони,/ собачий гавкіт, крик паровоза», «як галасує щедра дітвора», «ревуть паро-*

плати, *гудуть* паровози», *«гримить* бездоріжжя, назначує путь». Стус поглиблює звукову картину образів елементами алітерації *«Коле груди/ і хрип прилипнув до ребра»*, асонансу *«Слухай/ забутих голосів різноголосся»*.

Оце тонке налаштування слухового апарату у поетичній мові Василя Стуса виявляє певні паралелі із його улюбленим Рільке. Обидвоє митців мають, можна скористатися спостереженням Андрія Содомори, достатньо чутливе внутрішнє вухо, «вухо серця» [14, с. 366]. Воно дозволяє почути світ геть по-особливому, перетворитися на камертон всесвітньої творчої стихії, ретранслятор архетипів, праобразів, генератор авторської новомови. Саме від цього внутрішнього вуха йде першопочатковий імпульс народження вібрацій, гучання, трембітання, що часом сенсаційно відображається у безголосі чи німоті або розгортається дзвінком ляцанням. Оце, вже згадане нами Стусове звукове охимернення світу, наповнене силою, що її вектори спрямовані як у глибину серця, поезії, душі, так і назовні – у світ. Немов бачимо будову поетового «вуха серця», коли читаємо про *«насторчене струною пружне вухо»* або *«і зверескнула нервів напнута струна»*. У цих деталях маємо можливість спостерігати щось близьке до опису фізіології поетичних рецепторів. «Струна», «нерви», «вухо», «дух» – схоже на ключ до розуміння поезії звуків у творчості Стуса. А поміж тим неповторне поєднання зорових та слухових образів народжує синергетичну співпрацю. Це дозволяє геть у нетиповий спосіб відтворити, озвучити, а разом – оживити, привести у рух усе полотно художніх світів.

Серед Стусових перекладів «Сонетів до Орфея» Рільке зустрічаємо також той, що всуціль сповнений звукотворенням, – *«Так стрімко вознялося над собою»*. Ніби це всього лиш черговий переказ міфу про солодкість та чар Орфесового голосу. Але обрамлений у неповторну художню метареальність. У цьому сонеті динамічна оповідь розвивається через звукову образність: від *«стихло все. Але і німотою/ уже початок, знак і порух зрів./ З мовчазних лігов звірі виринали»*, *«вони так пильно наслухали/ себе самих. Здається, по серцях/ їм рик і рев стихали»*, до власне найвищого тайнства та найсвітлішої події *«отам собор ти вивів їм в ушах»* – *«це дерево гучне, Орфеїв спів!»*.

До слова, перекладаючи Рільке, Василь Стус вчився-змагався з Миколою Бажаном, відточеним вмінням якого щиро захоплювався. І ось серед відгуків про старшого майстра поетичного слова у листуванні Стуса знаходимо характеристику, яка знову таки зачерпує образність із звукометафори. Зокрема, читаємо, що *«Бажан-філософ зугарен так ущільнити рядок, що кожне слово кричить криком, заки не обвикне з цим смертельним тиском існування... Він може вдушити в свій залізний текст усе, не додавши нічого і не пропустивши нічого»* [15, с. 57]. Очевидно, у цьому випадку натрапляємо на певний рецепт «ars poetica» – йдеться про щільність сенсів, нетипове поєднання слів та звукову пульсацію, вчергове переконуючись у тому, що звучання слова або опис почутих образів належать до стильових домінант творення образів у Стуса.

Аналізуючи експресію метафор, не можемо оминати увагою багатство синонімічного ряду звуків чи звуковідтворень, що народжені одним джерелом, які використовує Василь Стус для опису власного художнього простору. І от Шевченківський соловей, який ніколи не затихає, перероджується у поліфонічний музичний інструмент для відтворення широкого діапазону психологічних станів, що підвладний лише своєму творцю. Тому він може бути абсолютно нейтральним – *«хай сходить співом горло солов'я»*, *«виспівує – на весь колючий світ»*. Але частіше солов'їні трелі отримують власне те Стусове забарвлення, що вирізняється емоційністю та високою енергетичністю. Тому зустрічаємо поступове наростання експресії: *«Посоловів од співу сад./ од солов'їв і од насад»*, *«ридають ув аортах солов'ї»*, *«Несеться гомін погорою./ ляцить долина солов'їв»*, *«в горлі солоні вищатъ солов'ї»*. Вкотре маємо нагоду відчувати поза текстом вібрації духу, котрий в умовах зовнішнього тиску та поневолення тіла залишається життєтворчим осердям існування поета, його стоїчної постави та несхитності перед випробуваннями.

Висновки. Хвилини надзвичайної емоційної напруги та стресу Василь Стус переливає у енергетично наладовану поезію. Його метафори загальноновизнані такими, що є унікальними, густими, проникливими. А поміж інших «подразників» для нервової системи поет майстерно оперує звуковим різнобарв'ям, щоб передати глибину душевних переживань – від мовчання та німоти до крику-піднесення. Дослідники Стусової творчості підкреслюють експресійність його поетичних засобів. Це дозволяє відчутти не тільки візуальне, але й акустичне вібрування творчості, підкреслює універсальність художнього пошуку, де внутрішня емоційна напруга знаходить свій вираз через контрастні кольори, звукоформи і звуконаслідування. При цьому Стус філігранно поєднує як риси літературної традиції, так і власне авторської образної новомови.

Розкриття складної системи метафоричної звукової образності Стуса створює підґрунтя для нових пошуків в області порівняльної літературознавчої, художньої естетики та філософії. Це дозволяє не лише розпочати спробу переосмислення внеску Стуса у світову культуру, але й стимулює до міждисциплінарного діалогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стус В. Твори у чотирьох томах. Том 6 (додатковий). Книга друга. Львів: Видавнича Спілка «Просвіта», 1997. 264 с.
2. Стус Д. Міфічність поезії. *Стус Василь. Небо. Кручі. Провалля. Вода*. Львів: Видавництво Старого Лева, 2024. С. 5–11.
3. Семків Р. Як читати українських класиків і кайфувати від цього. Київ: Видавництво Stretovych, 2024. 296 с.
4. Стус Д. Василь Стус: Життя як творчість. Київ: Факт, 2005. 368 с.
5. Шевельов Ю. Трунок і трутизна (Про «Палімпсести» Василя Стуса). *Василь Стус. Палімпсести*. Сучасність, 1986. С. 17–58.
6. Моклиця М. Силует романтика на тлі постмодерну, або метафора як поетична проблема. *Слово і час*. 2009. № 6. С. 91–98.
7. The Scream: Great Art Explained» URL: <https://youtu.be/d50FbuyswAU?si=pmEAz7IcHyIXcYzV> (Дата звернення: 22. 04. 2025)
8. Едвард Мунк: Історія Найвідомішого «Крику» у Мистецтві. URL: <https://youtu.be/-jtHnSeKDlk?si=IY3WH3ZiHN7-CkW1> (Дата звернення: 22. 04. 2025)
9. Яструбецька Г. Експресіонізм – імпресіонізм: стильова опозиція чи дифузія? *Слово і час*. 2006. № 2. С. 39–45.
10. Дзюба І. Різьбяр власного духу. URL: <https://stus.center/p/ivan-dziuba-860> (Дата звернення: 22. 04. 2025)
11. Коцюбинська М. Стусове «Самособоюнаповнення». *Сучасність*. 1995. № 6. С. 137–144.
12. Іщенко Є. Віталізація смерті в поезії Василя Стуса. *Слово і час*. 2006. № 11. С. 69–76.
13. Бандальєр Г. Експресивність як визначальна риса поетики В.Стуса. *Вісник НАН України*. 2005. № 9. С. 44–49.
14. Содомора А. Наодинці зі словом. Львів: Центр гуманітарних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, 1999. 480 с.
15. Стус В. Твори у чотирьох томах. Том 6 (додатковий) Книга перша. Львів: Видавнича Спілка «Просвіта», 1997. 496 с.

УДК 81'25 (043.2)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-53>

ЛОКАЛІЗАЦІЯ ВЕБКОНТЕНТУ ЯК ФОРМА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

WEB CONTENT LOCALIZATION AS A FORM OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Сітко А. В.,

orcid.org/0000-0003-0071-038X

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської філології і перекладу

Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Ващенко Д. В.,

магістрант кафедри англійської філології і перекладу

факультету психології, комунікацій та перекладу

Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Статтю присвячено дослідженню локалізації вебконтенту як специфічного виду перекладацької діяльності, яка враховує не лише лінгвістичну адаптацію, але й культурні, соціальні, технічні та інші особливості цільової аудиторії. Окреслено еволюцію поняття «локалізація» в контексті перекладознавства та цифрових комунікацій. Зроблено акцент на відмінностях між перекладом і локалізацією, визначаючи останню як більш комплексний процес, що включає адаптацію не лише тексту, але й графічного інтерфейсу, одиниць виміру, а також елементів коду. Розглянуто функціональні, культурні та мовні аспекти локалізації, наведено приклади адаптації лексики, форматів дат, валют, адрес, елементів інтерфейсу.

У статті проаналізовано сучасні технологічні інструменти – машинний переклад, автоматизовані засоби (CAT-tools) та генеративний штучний інтелект (GenAI), зокрема ChatGPT. порушено питання щодо проблеми мовної нерівності в ШІ-системах та її впливу на якість перекладу малопредставлених мов. Зазначається, що локалізація тісно пов'язана з поняттями глобалізації, інтернаціоналізації та перекладу, які разом формують концепцію GILT (Globalization, Internationalization, Localization, Translation). Підкреслюється важливість інтернаціоналізації як підготовчого етапу для забезпечення коректної адаптації вмісту. Окрему увагу приділено технічним компетентностям перекладача, знанням принципів вебдизайну, HTML-розмітки, SEO-оптимізації, цифрового UX-дизайну, які стають необхідною умовою ефективної локалізації в цифровому середовищі. У дослідженні зазначається, що якісна локалізація вебресурсів неможлива без поєднання лінгвістичної точності та культурної релевантності. Робиться висновок про необхідність міждисциплінарного підходу до локалізації та визначаються перспективи подальших досліджень у галузі перекладу вебресурсів вузькогалузевого спрямування.

Ключові слова: локалізація, переклад, вебсайт, вебконтент, глобалізація, інтернаціоналізація, штучний інтелект (ШІ).

The article highlights the web content localization as a specific type of translation activity that touches upon not only linguistic adaptation, but it also considers the cultural, social, technical, and other features of the target audience. The evolution of term «localization» is outlined within the context of translation studies and digital communication. The study emphasizes the distinction between translation and localization, identifying the latter as a more complex process that includes the adaptation of not only text, but also graphical interfaces, measurement units, and code elements. Functional, cultural, and linguistic aspects of localization were analyzed, along with examples of adapting vocabulary, date formats, currencies, addresses, and interface elements.

The article sets out to make analyses of modern technological tools such as machine translation, computer-assisted translation tools (CAT) and generative artificial intelligence (GenAI), such as ChatGPT. The issue of language inequality in AI systems and its impact on the quality of translation for underrepresented languages were determined. The localization is presented as closely related to the concepts of globalization, internationalization, and translation, which together form the GILT model. The importance of internationalization as a preparatory stage

for proper content adaptation is highlighted. Special attention is paid to the technical competencies of translators, including knowledge of web design principles, HTML markup, SEO optimization, and digital UX design. The study concludes that high-quality web resource localization is impossible without the combination of linguistic accuracy and cultural relevance. The necessity of an interdisciplinary approach to localization is highlighted, and the prospects for further research into the translation of specialized web resources are outlined.

Key words: localization, translation, website, web content, globalization, internationalization, artificial intelligence (AI).

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації бізнесу та цифрової комунікації зростає потреба у перекладі вебконтенту для користувачів з різного культурного та мовного середовища. Подолання мовного бар'єру за допомогою традиційного перекладу «не розв'язує проблеми повністю, оскільки обсяг перекладів у світі постійно зростає, і навіть збільшення кількості перекладачів не в змозі повністю задовольнити потреби в перекладах» [1, с. 48]. Відтак, традиційний переклад не здатен повною мірою врахувати регіональні особливості сприйняття, що знижує ефективність просування продукту або послуги. Саме тому локалізація набуває особливого значення як форма комплексної адаптації контенту. Проблематика локалізації виходить за межі суто лінгвістичного аналізу, вимагаючи міждисциплінарного підходу. Це зумовлює необхідність ґрунтовного вивчення процесу локалізації вебресурсів у перехресті лінгвістики, перекладознавства, інформаційних технологій і маркетингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика локалізації вебконтенту перебуває у фокусі уваги багатьох зарубіжних і українських науковців. Серед авторитетних дослідників варто виокремити В. Віллса, Б. Есселінка, К. Райс, В. Коллера, Е. Піма, С. Холла. Зокрема, Б. Есселінк запропонував ґрунтовну класифікацію процесів локалізації в контексті перекладу програмного забезпечення, а Е. Пім трактує локалізацію як форму глобальної адаптації контенту в цифровому просторі. В українському науковому середовищі питання локалізації ще не набули значного поширення й розробленості, хоча активний інтерес до теми зростає. Проблеми перекладу та локалізації вебсайтів, інтерфейсів, цифрових платформ і програмних продуктів досліджувалися у працях А. Бірюкова, А. Гудманяна, Ю. Онищенко, О. Требик [1; 2]. Вагомий внесок у розвиток теорії й практики локалізації в Україні та за кордоном також зробили такі дослідники, як А. Воловик, А. Міщенко, К. Скиба, Д. Кені, Р. Шелдон [1; 3; 4; 5; 6], які досліджували термінологію, автоматизацію процесів перекладу, особливості перекладу технічної документації, інтерфейсів та вебконтенту. Проте варто зазначити відсутність наукових розвідок локалізації вебконтенту у межах міжкультурної комунікації, що на нашу думку потребує окремого дослідження.

Мета дослідження. Метою статті є комплексне дослідження процесу локалізації вебконтенту як окремого виду перекладацької діяльності, з урахуванням мовних, культурних, технічних та соціокомунікативних факторів, а також визначення сучасних викликів, пов'язаних із впровадженням автоматизованих інструментів перекладу та штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку зі стрімким розвитком комп'ютерних технологій, «актуальним в системі гуманітарних знань стає виділення та вивчення Інтернет-дискурсу та виокремлення нового напрямку лінгвістичних досліджень – Інтернет-лінгвістики» [7, с. 67]. У сучасному науковому дискурсі термін «локалізація» трактується по-різному. Він виник не в епоху цифрових технологій, а значно раніше, хоча в минулому для його позначення використовували інші терміни. Зокрема, у класичних працях з перекладознавства вживалися поняття «адаптація» та «одомашнення», які акцентували увагу на пристосуванні тексту до культурного середовища цільової аудиторії.

Сьогодні локалізація розглядається як ширше й комплексніше явище [8]. Наприклад, електронний ресурс Вікіпедія інтерпретує його так: «Локалізація – переклад і адаптація елементів інтерфейсу, допоміжних файлів та документації» [9]. У Кембріджському словнику локалізація подається як процес пристосування продукту або сервісу до потреб конкретної країни, регіону, тощо [10]. Роберт Шелдон зазначає: «Локалізація – це процес адаптації та індивідуалі-

зації продукту відповідно до потреб конкретного ринку, визначених його мовою, культурою, очікуваннями, місцевими стандартами та правовими вимогами» [6]. Підсумовуючи наведені тлумачення можна висновувати, що локалізація – це адаптація продукту до потреб конкретного ринку, що враховує його мовні, культурні, правові та інші особливості. Локалізації підлягає не лише письмовий текст, але й мультимедійний контент, зокрема відео, вебсайти, програмне забезпечення, відеоігри, а також аудіосупровід, включаючи озвучування та звукозапис [4].

Втім, попри тісний взаємозв'язок, переклад і локалізація – це різні процеси, і розуміння їхніх відмінностей має суттєве значення для ефективної адаптації контенту до потреб цільової аудиторії. Переклад передбачає передачу тексту з однієї мови на іншу зі збереженням смислового змісту оригіналу. Основною метою цього процесу є відтворення значення вихідного тексту з урахуванням граматичних, синтаксичних і стилістичних норм мови перекладу. На відміну від перекладу, локалізація охоплює ширший спектр адаптації, виходячи за межі суто мовного рівня. Вона передбачає пристосування контенту до культурного контексту цільової аудиторії, включаючи її соціальні та культурні норми, менталітет, уподобання. Локалізація може змінювати тон звернення, використовувати регіональні мовні форми, адаптувати формати часу, дат, валют, одиниць виміру, а також модифікувати візуальні елементи.

Таким чином, переклад можна розглядати як початковий етап адаптації контенту, тоді як локалізація виконує функцію глибшого занурення в культурне середовище користувача. Якщо мета перекладу – зробити текст зрозумілим іншомовним реципієнтам, то локалізація прагне зробити його максимально природним і автентичним для конкретного ринку. Наприклад, хоча слова *bathroom* (у США) та *loo* (у Великій Британії) мають подібне значення, їх використання залежить від регіонального контексту [11].

Коли йдеться про один із найпоширеніших видів контенту, який підлягає перекладу й локалізації – вебсайти, важливо звернути увагу на те, що переклад вебсайту – це процес заміни оригінального тексту (або іншого вмісту, як-от мультимедіа, електронних публікацій чи додатків) з однієї мови на іншу [11]. Втім локалізація – це більш глибокий і спеціалізований процес, що передбачає адаптацію вебконтенту та додатків для конкретного регіону. На відміну від перекладу, локалізація охоплює не лише мовний аспект, але й враховує культурні, соціальні, політичні, релігійні та інші особливості цільової аудиторії [4; 11].

Під час локалізації вебсайту основний акцент робиться не стільки на точній передачі змісту, скільки на відповідності перекладу популярним пошуковим запитам. При цьому враховуються навіть поширені мовні варіанти й неточності, оскільки саме вони можуть бути ключовими для ефективного просування сайту. Наприклад, аналіз пошукових запитів за ключовим словом «переклад» показує вживання різних формулювань: «бюро перекладів», «агенція перекладів», «агентство перекладів» [12].

Навіть за умови, що переклад сайту виконує висококваліфікований фахівець, цього може бути недостатньо для ефективної адаптації контенту до цільової аудиторії. Успішне функціонування міжнародного вебсайту вимагає не лише мовної точності, а й глибокого розуміння принципів онлайн-комунікації та клієнтоорієнтованого підходу. Локалізація як процес поєднує лінгвістичні знання з аналітикою споживчих очікувань, урахувуючи мовні, культурні та функціональні особливості цільового ринку. Мовний аспект локалізації передбачає дотримання норм граматики та синтаксису цільової мови [4]. Функціональний аспект локалізації охоплює форматування контактних даних, номерів телефонів, дати, часу, одиниць вимірювання, адрес, опису товарів і послуг відповідно до норм конкретного регіону.

Культурний аспект включає адаптацію кольорів, шрифтів, графічних елементів, символіки, гумору, візуальних асоціацій, а також узгодження із соціальними нормами, релігійними переконаннями та національними традиціями [4].

У процесі локалізації важливо також враховувати вимоги SEO (тобто *пошукової оптимізації сайту*). Переклад вебконтенту має бути тісно пов'язаний із пошуковою оптимізацією:

потрібно добирати відповідні ключові слова, перевіряти їхню частотність, уникати надмірного повторення та координувати ці параметри із замовником. Особливої уваги потребують не лише тексти, але й технічні компоненти сайту – кнопки, меню, анімації, HTML-код, теги, заголовки, метадані (keywords, description) [13].

Загалом під час перекладу вебсайтів варто дотримуватися таких ключових вимог:

1) Тексти повинні бути чіткими, стислими, структурованими, з використанням активного стану, що полегшує сприйняття, зокрема й за умови застосування автоматичних перекладачів [8; 13].

2) Вибір лексики, візуального оформлення, навіть заголовків і звернень має базуватися на культурних очікуваннях користувачів. Наприклад, англomовні сайти часто апелюють до емоцій і використовують заклики до дії, тоді як в українському середовищі переважають більш інформативні й прямі формулювання.

3) Щоб забезпечити ефективну локалізацію, спочатку потрібно підготувати сайт технічно – створити універсальні формати дат, часу, валют, реалізувати можливість перемикання мов, а також передбачити правильне відображення інформації в різних мовних форматах. Особливу увагу слід приділяти контактним даним, адресам і формату номерів телефонів.

4) Професійний переклад вебсайту вимагає від виконавця не лише мовної компетентності, а й базових технічних знань. Зокрема, перекладач має орієнтуватися в основах HTML-розмітки, SEO-оптимізації, типах CMS, особливостях цифрового дизайну, а також у принципах побудови інтерфейсів [10].

5) Крім того, обов'язковим є дотримання правових норм тієї країни, де сайт функціонуватиме.

На тлі розвитку цифрових технологій усе більшої популярності набувають автоматизовані засоби перекладу, які значно полегшують роботу перекладачам. Одним з них є машинний переклад – це процес, що здійснюється без участі людини, на основі алгоритмів, які автоматично підбирають відповідники між лексичними та граматичними одиницями різних мов. Такий переклад зазвичай орієнтований на певні типи текстів і базується на обчислювальних моделях [2]. Виділяють кілька основних типів машинного перекладу:

- RBMT (rule-based machine translation) – переклад, заснований на граматичних правилах і словниках;

- SMT (statistical machine translation) – використовує статистичні моделі, які навчаються на великих корпусах паралельних текстів;

- NMT (neural machine translation) – працює на базі штучних нейронних мереж, що дозволяє генерувати більш природні синтаксичні структури (наприклад, Google Translate, Microsoft Translator, DeepL) [5].

Автоматизований переклад (CAT – Computer-Assisted Translation) – це процес, у якому людина-перекладач взаємодіє з програмним забезпеченням, яке допомагає в управлінні термінами, зберіганні перекладених сегментів (translation memory), перевірці якості перекладу та організації командної роботи. На відміну від повністю автоматизованого машинного перекладу, CAT-засоби не виконують переклад самостійно, а підтримують перекладача в процесі [2].

CAT-інструменти локалізації поділяються на дві основні групи:

1. Засоби для локалізації вебсайтів – наприклад, Trados TagEditor, CatsCradle. Вони зберігають HTML-розмітку сторінок, підтримують глосарії, пам'ятають перекладу та забезпечують цілісність структури.

2. Інструменти для локалізації програмного забезпечення – Alchemy Catalyst, SDL Passolo, Multilizer, Visual Localize, RC-WinTrans, STAR Transit. Ці системи дозволяють ефективно перекладати інтерфейс користувача без ризику пошкодити візуальні або функціональні компоненти програми [12].

Інструменти на базі генеративного ШІ (GenAI), такі як ChatGPT (GPT-4), DeepL Write тощо, вже демонструють високу якість перекладу, часто перевищуючи традиційні моделі NMT у стилістичному та контекстному плані. Це зумовило появу дискусій щодо потенційної заміни

нейронного машинного перекладу генеративними моделями. Деякі компанії навіть скоротили локалізаційні відділи, вважаючи, що GenAI здатен повністю автоматизувати перекладацькі процеси.

Однак результати дослідження CSA Research (2023) свідчать, що генеративні моделі мають обмеження, особливо у сфері корпоративного перекладу. Однією з головних проблем є нерівномірна підтримка мов. Моделі GPT-4 і GPT-4o не завжди здатні коректно працювати з менш розповсюдженими мовами, а в окремих випадках генерують повністю хибні або абсурдні переклади. Зокрема, в одному з експериментів уривок із Біблії був перекладений як інструкція зі зимової риболовлі [14].

У такому контексті зростає значення класичних процесів глобального поширення інформації, що об'єднані в концепцію GILT (Globalization, Internationalization, Localization, Translation). Глобалізація охоплює запуск продукту або послуги в глобальному масштабі. Інтернаціоналізація полягає в створенні продукту таким чином, щоб він міг бути легко адаптований до різних мов і культур, як у частині змісту, так і в дизайні та структурі. Переклад, своєю чергою, передбачає лінгвістичне відтворення змісту тексту з однієї мови на іншу.

Щоб вебконтент міг бути локалізований без значних змін, його необхідно спочатку створити відповідно до принципів інтернаціоналізації. Це означає, що текст має бути універсальним, нейтральним і легко адаптованим. Не рекомендується використовувати культурно специфічні одиниці, сленг, жаргон, ідіоматичні вирази або метафори, які можуть бути незрозумілими або недоречними в іншому мовному середовищі.

З точки зору граматики, доцільно використовувати короткі, прості речення, переважно в активному стані, що полегшує не лише сприйняття, а й машинний переклад [8]. Під час розробки вебсторінок рекомендується дотримуватись таких правил для інтернаціоналізації вебконтенту: 1) використовувати контрольовану англійську мову, з простою лексикою і граматиною (надавати перевагу часам групи Simple); 2) уникати жаргону, сленгу, скорочень, наприклад BBQ, Xing, isn't, які можуть бути не зрозумілі неангломовним користувачам; 3) телефонні номери мають бути подані в міжнародному форматі з кодом країни; 4) формат дати – за стандартом ISO 8601 і відповідно до національних норм; 5) час рекомендується подавати у 24-годинному форматі з позначенням UTC; 6) одиниці виміру варто подавати відповідно до метричної системи; 7) грошові суми мають супроводжуватись кодами валют за стандартом ISO 4217; 8) адреси потрібно оформлювати за міжнародним зразком; 9) варто уникати неоднозначних форм звертання (на кшталт s/he), краще використовувати гендерно нейтральні конструкції (напр.: they замість he/she); 10) за можливості використовувати універсальні символи й піктограми замість тексту для полегшення сприйняття і зменшення потреби в перекладі [3].

Висновки. Отже, під час дослідження встановлено, що локалізація вебконтенту є складним, багаторівневим процесом, який виходить за межі традиційного перекладу і потребує міждисциплінарного підходу. На відміну від традиційного перекладу, локалізація передбачає адаптацію тексту, графічних елементів, форматів дат і чисел, інтерфейсу, а також урахування культурних норм, правових вимог і технічних обмежень конкретного ринку.

Варто зазначити, що ефективна локалізація вимагає не лише високої мовної компетентності, але й технічної обізнаності перекладача, зокрема, володіння базовими знаннями у галузі HTML, SEO, CMS та UX-дизайну. Незважаючи на прогрес у сфері ШІ, дослідження підтвердило наявність мовної нерівності: системи ШІ демонструють високу якість перекладу лише для обмеженого кола мов, що зумовлює потребу в людському контролі та корекції.

У перспективі доцільним вбачається спрямування досліджень на аналіз локалізації вебсайтів вузькогалузевого характеру, а також на вивчення методів подолання цифрової та мовної нерівності у сфері локалізації в умовах глобалізованого інформаційного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гудманян А. Г., Сітко А. В., Струк І. В. Функціонально-прагматична адекватність машинного перекладу публіцистичних текстів. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*: Збірник наукових праць. № 5. Львів, 2019. С. 48–54.
2. Требик О., Полторацька А., Капітон А. CAT-інструменти та їх місце у структурі підготовки майбутніх перекладачів. *Наукові праці міжрегіональної академії управління персоналом*. Філологія. 2023. Т. 6, № 1. С. 57–63. <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2023.1.9>.
3. Міщенко А. Л. Локалізація та інтернаціоналізація перекладу у контексті міжкультурної комунікації. *Наукові записки КДПУ*. Серія: філологічні науки (мовознавство) : зб. наук. праць, 2012. № 104, ч. 1. С. 151–158. URL: <https://dspace.cusu.edu.ua/handle/123456789/752> (дата звернення: 07.04.2025).
4. Скиба К. Роль перекладу у процесі локалізації. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2019. № 15. С. 70–72. URL: <https://elar.khmnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b2244eff-a920-4cb7-8bf7-02142e550394/content> (дата звернення: 20.04.2025).
5. Kenny D. Human and machine translation. *Machine translation for everyone: empowering users in the age of artificial intelligence*. 2022. Vol. 18. P. 23–49. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6759976> (date of access: 20.04.2025).
6. Sheldon R. What is localization?. TechTarget. URL: <https://www.techtarget.com/searchcio/definition/localization> (date of access: 21.04.2025).
7. Сітко А., Струк І. Перекладацька неточність у перекладі фахового контенту веб-сайтів. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах* : зб. наук. праць. К. : Університет «Україна», 2018. Вип. 37. С. 67–74.
8. Воловик А. А. Специфіка локалізації веб-сайтів. *Філологія і сьогодення: актуальні питання*. Матеріали науково-практичної конференції (м. Львів, 7-8 лютого 2025 р.). Одеса: Видавництво «Молодий вчений», 2025. С. 26–29.
9. Локалізація програмного продукту. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Локалізація_програмного_продукту (дата звернення: 21.04.2025).
10. Localization. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/localization> (date of access: 21.04.2025).
11. Зізіньська А., Пилипенко І. Переклад та локалізація: виклики сучасності. *Актуальні питання інтернаціоналізації вищої освіти в Україні: лінгвістичний, правовий та психолого-педагогічний аспекти* : матеріали Міжнар. науково-практ. онлайн-конф. (м. Біла Церква, 24–25 березня 2022 р.). Біла Церква, 2022. С. 15–17. URL: <https://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/7544> (дата звернення: 20.04.2025).
12. Ольховська А. С., Гулієнко Н. Є. Засоби локалізації для перекладача: методичний аспект. *Маріупольський молодіжний науковий форум: традиційні й новітні аспекти дослідження і викладання іноземних мов і літератури* : Матеріали II Всеукр. науково-практ. інтернет-конф. студентів, аспірантів і молодих уч. (м. Маріуполь, 29 березня 2017 р.). Маріуполь, 2017. С. 317–318.
13. Чубань А. В. Основні характеристики та особливості перекладу тексту веб-сайтів. *Наука і молодь. Гуманітарна серія*. 2012. № 11-12. С. 179–182. URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/NM/article/view/3317> (дата звернення: 20.04.2025).
14. Lommel A. The rise of large language models informed by not so large corpora of training data. *Digital translation*. 2024. Vol. 11, no. 1. P. 73–84. URL: <https://doi.org/10.1075/dt.24006.lom> (date of access: 20.04.2025).

УДК 81'253:004.8(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-54>

ІНСТРУМЕНТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУЧАСНОМУ УСНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

AI TOOLS IMPLEMENTATION IN CONTEMPORARY INTERPRETATION

Стасюк Б. В.,

orcid.org/0000-0001-7573-244X

кандидат філологічних наук, старший викладач

кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Статтю присвячено новітньому, гібридному виду усного перекладу з використанням технічних засобів, а саме – машинного дублювання, яскравий випадок застосування якого був реалізований в резонансному інтерв'ю Президента України В. Зеленського, яке він дав відомому американському подкастеру Л. Фрідману в грудні 2024 р. У процесі створення інтерв'ю було залучено складний алгоритм забезпечення усного перекладу з низкою проміжних стадій, що стали неочевидними для глядачів і слухачів, зокрема – синтезом генерованих голосів на основі реальних із допомогою штучного інтелекту. Подальше поширення матеріалів цього інтерв'ю (різномовних, дубльованих штучним інтелектом відеозаписів із відповідним субтитруванням) справило неоднозначне враження навіть на професійну аудиторію, яка не змогла визначити механізму появи публічних матеріалів, навіть маючи професійну підготовку. Це відкриває небезпечні можливості для інформаційної, суспільно-політичної маніпуляції аудіовізуальною продукцією, що в повній мірі санкціоновано учасниками відповідних проєктів з обох сторін і, цілком очевидно, є наслідком недостатнього розуміння потенційних наслідків, що такі документальні інтерв'ю можуть нести для їх реципієнтів. Помилки машинного перекладу, обтяжені процесом створення різномовних стенограм та їх подальшого озвучення (дублювання) штучно згенерованими голосами, які не можливо відрізнити від реальних без спеціальної підготовки та устаткування, можуть бути зведеними в повсякденну практику створення інформаційних матеріалів новинного чи публіцистичного характеру. На відміну від протизаконного використання аналогічних за своєю ІТ-природою дипфейків, переклад і дублювання документальних інтерв'ю дозволено до публікації самими їх учасниками, що відкриває значні можливості для прихованого маніпулювання громадською думкою та публічною оцінкою таких матеріалів задля поширення шкідливих наративів в рамках дифамаційних та пропагандистських кампаній.

Ключові слова: усний переклад, машинний переклад, інформаційні технології, штучний інтелект, ШІ-дублювання, маніпуляції.

The paper has been devoted to the study of the newest, hybrid type of interpretation with the use of technical means, namely, machine dubbing, a striking case of which public could see in the resonant interview of the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy given to the well-known American podcaster Lex Fridman in December 2024. A complex algorithm for providing interpretation was used in the process of the interviewing. It involved a number of intermediate stages that were not totally clear to its viewers and listeners, in particular, the production of generated voices which were trained and made on the basis of real ones. The subsequent dissemination of the interview materials (multilingual AI-dubbed videos with proper subtitling) made a mixed impression even on the professionally trained audience who was unable to establish the mechanism of how public materials were created. Such cases could potentially open some dangerous opportunities for the informational, social and political manipulation by means of audiovisual products. Moreover, such practice is fully authorised by the respective projects participants on both sides. It seems to be obviously a consequence of their lack of understanding how dangerous these documentary AI-enhanced interviews could be for the society. Machine translation errors, compounded by the process of creating multilingual transcripts and their subsequent dubbing (voiceover) with the help of artificially generated voices, cannot be distinguished from real ones without special training and equipment. It can be possibly reduced to the everyday practice of creating news or journalistic materials. Unlike illegal deepfakes, whose IT nature is the same, machine translations and AI dubbing of documentary interviews are allowed to be published by their participants, which opens significant opportunities for covert manipulation of public opinion and public assessment of such materials capable of spreading harmful narratives as part of defamation and propaganda campaigns.

Key words: interpretation, machine translation, information technology, artificial intelligence, AI dubbing, manipulations.

Постановка проблеми. Наприкінці листопада 2024 року відомий американський подкастер Лекс Фрідман / Lex Fridman (4,68 млн підписників на сервісі «YouTube») висловив бажання взяти інтерв'ю в Президента України Володимира Зеленського, що дало поштовх швидкоплинній і бурхливій дискусії в ЗМІ та соцмережах (напр., див. 1) про формат, режим і мову спілкування: за словами Л. Фрідмана¹, вихідця із радянської російськомовної сім'ї, він хотів би провести інтерв'ю російською мовою, «якою ми обоє [Зеленський і Фрідман – Б. С.] бігло говоримо, що дозволить діалогу бути глибоким, динамічним і вагомим» [2] (тут і нижче переклад з англійської – Б. С., якщо не зазначено інакше), проте, як наслідок, захід відбувся в супроводі двостороннього синхронного перекладу та в подальшому був представлений як у дубльованих, так і оригінальній (сумішню мов) записаних версіях, оприлюднених на різних платформах. Таким чином, розмаїття представлених реципієнту матеріалів, як відкритих (вільнодоступні публікації), так і закритих (матеріали заходу, що лишилися набуток учасників комунікативної події та вузького кола поінформованих осіб), без належного пояснення, потрактування та подальшого аналізу має небезпечний потенціал введення слухача й глядача в оману, відтак – слугувати інструментом гібридної, інформаційної війни, пропаганди й непрозорої, недоброчесної практики в репортерській діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан вивчення мінливого сприйняття якості перекладу й новітніх ролей, що їх штучний інтелект (далі – ШІ) займає в сучасній перекладацькій практиці та індустрії в цілому, різниться залежно від сфери використання самого ШІ, поміж яких сфера озвучення/дублювання аудіовідеоматеріалів з допомогою штучного інтелекту є однією з найновіших. Цікаво, що навіть у 2022 р. атлас лінгвістичних технологій від відомої аналітичної та консалтингової компанії «Nimdzi» (США) все ще подавав «ШІ-дублювання» як неусталений термін – у лапках ('AI dubbing') [3], попри те, що вивчення алгоритмів автоматичного та автоматизованого дублювання телепродукції регулярно ставало предметом наукових досліджень щонайпізніше з 2010 р. (див., напр., 4). У подальшому науковці, оглядачі й аналітики зверталися до цієї тематики досить активно, проте серед панівних напрямків дослідження перебувають виключно інженерні й технічні [5; 6; 7; 8; 9], інформаційно-технологічні [10] або ж соціальні – з акцентом на етику використання ШІ в мистецтві та розважальній індустрії [11; 12; 13; 14] або відповідні правові наслідки, зокрема внаслідок створення з дифамаційними цілями (тобто з метою приниження честі, гідності та ділової репутації інших осіб) т. зв. дипфейків [15; 16; 17; 18]. Наскільки нам відомо, досліджень усвідомленого використання інструментів ШІ-дублювання в процесі створення документальної, суспільно-політичної аудіо- або відеопродукції та якнайширших наслідків цього для суспільства, не проводилося зовсім, зокрема на українському матеріалі, яскравим прикладом якого є багатомовне інтерв'ю, що його Л. Фрідман взяв у В. Зеленського.

Мета дослідження. Практика використання «омашиненого» усного перекладу в жанрі документального інтерв'ю – абсолютно нове явище в сфері як інформаційних технологій, так і перекладу. З огляду на суспільну значущість явища, його потенційну доступність і масштабованість, ми не можемо не звертати на нього дослідницьку увагу, особливо в умовах інформаційної війни, глобальних гібридних заходів із поширення пропагандистських наративів і показної байдужості або й навіть захоплення простотою створення дубльованого штучним інтелектом продукту виконавцями таких замовлень і безпосередніми учасниками, з чийого «благословення» вони одержують офіційний статус і підтримку. Саме тому медійний результат інтерв'ю Л. Фрідмана із В. Зеленським потребує нашої якнайретельнішої уваги.

Виклад основного матеріалу. Л. Фрідман – не тільки відомий подкастер, а й д-р наук, дослідник MIT LIDS, Лабораторії інформаційно-розв'язувальних систем Массачусетського технологічного інституту, фахівець з інформатики та штучного інтелекту, відомий експери-

¹ При народженні – Алексей Александрович Фрідман.

ментами із залучення новаторських технологічних рішень для проведення своїх інтерв'ю. Так, 19 листопада 2024 року він оприлюднив свою розмову з президентом Аргентини Хав'єром Мілеєм у двох версіях: іспанською мовою та англійською. Для створення останньої було застосовано технологію перетворення тексту в голос (text-to-speech) й подальшого ШІ-клонування голосу (AI voice cloning) Х. Мілея та відповідного ШІ-дублювання (AI dubbing) від компанії «ElevenLabs» (США), вперше представленої публічно в січні 2023 р. [19]. Схожий підхід було застосовано і для інтерв'ю із В. Зеленським, а в подальшому, 16.03.2025 р. – і з прем'єр-міністром Індії Нарендрою Моді. Попри чи не найперше (?) використання цієї технології для створення документального інтерв'ю сама концепція не нова. Тільки протягом 2024 р. промова того самого Х. Мілея стала об'єктом ШІ-дублювання з допомогою програмного забезпечення американської компанії «HeyGen» [20], з'явилася революційна, за словами її розробників, архітектура усного машинного перекладу для мобільних пристроїв SimulTron [21], представлено повністю перекладений і дубльований ШІ телесеріал «Vanda» (Португалія) [22] та щонайменше два повнометражні художні фільми, повністю перекладені й дубльовані ШІ: «Three» (ОАЕ) [23] та «UFO Sweden» (Швеція) [24]. За підрахунками названої вище компанії «Nimdzi», станом на 2024 р. в тому чи іншому вигляді ШІ-дублюванням займалося щонайменше 63 компанії по всьому світу [25], зокрема швейцарсько-український стартап «Vidby».

Спочатку інтерв'ю В. Зеленського Л. Фрідману опублікував Офіс Президента України, причому виключно українську, дубльовану ШІ, версію з англійськими та українськими субтитрами [26]. Наступного дня, 6 січня 2025 р., вебсайт Л. Фрідмана і його платформи в соцмережах опублікували оригінал інтерв'ю (що відбувалося сумішню мов) та його англійську й російську версії, дубльовані ШІ [27]. Причому тільки одна, англійська, версія інтерв'ю, містить повноцінні субтитри трьома мовами, решта має виключно субтитри, згенеровані сервісом «YouTube» автоматично.

Практично одразу по виходу інтерв'ю у спільноти виникли питання до якості перекладу, наприклад, стосовно ідіоми у фразі В. Зеленського *«І там, де ми бачили ризики, що щось може бути зброєю, ми били по руках всіх»*, що змусило Л. Фрідмана оперативно вносити корективи в переклад і зрештою замінити первинний буквалістичний варіант *«And where we saw risks that something could be a weapon, we would slap everyone on the wrist»* на ідіоматичний *«We cracked down hard on everyone»* [28].

Застосування ШІ-клонування голосів учасників інтерв'ю та відповідного ШІ-дублювання призвели до плутанини й нерозуміння самого алгоритму появи різномовних версій інтерв'ю (крім оригіналу, який українські офіційні ресурси публікувати не стали / не змогли) навіть у професійному середовищі перекладачів: *«Загальну думку в цьому сумбурі вловити можна, і ШІ непогано з цим впорався, але синхронно перекладати чи вести якусь динамічну розмову – це мало бути некло»* (Ростислав Паранько); *«Склалось враження, що пан Фрідман усіма способами хотів прорекламувати ту фірму, яка займається ШІ, зокрема в перекладі, з посилком “професія перекладача-людини вже не потрібна”. Можливо, то спонсор його подкасту?»* (Олена Тимошенко); *«До речі, англійський переклад дуже вдалий і непогано приховує “риторичну потужність” нашого президента, англомова аудиторія у своїй більшості сприйняла це інтерв'ю позитивно»* (Igor Sakovskiy); *«Так вони ж Аішу на це пустили»* (Igor Trubik Trubenok) – усі коментарі до обговорення інтерв'ю в фейсбук-групі «Українські перекладачі» [29] та суміжних дописах його учасників, зокрема Юрія Мазура [30].

Із ретельного дослідження відгуків учасників спеціалізованих груп у соціальних мережах та за результатами безпосереднього спілкування з виконавцями цього проєкту, ми можемо стверджувати, що насправді, процедура створення цього гібридного перекладного медіа-продукту мала описаний нижче вигляд.

Різнномовну бесіду В. Зеленського та Л. Фрідмана, що тривала понад 3 год., в обох напрямках перекладав єдиний український перекладач-синхроніст, член провідної галузевої Міжнародної

асоціації конференц-перекладачів АПС – Association Internationale des Interprètes de Conférence. За фактом інтерв'ю було створено його *машинну* стенограму (transcript), з(пост)редаговану людьми, на основі якої письмові перекладачі виконали допереклад відсутніх фрагментів усіма відповідними мовами. Три різномовні версії розмови було (до)озвучено й дубльовано відповідними мовами з допомогою технологій перетворення тексту в голос, ШІ-клонування голосів В. Зеленського та Л. Фрідмана і ШІ-дублювання. При цьому текст усного перекладу, який *реально* здійснювався в момент проведення інтерв'ю, не було використано для створення письмових перекладів, що вже є **предметом для маніпуляцій**, бо обвинувачення Л. Фрідмана перекладача в непрофесійній роботі (на 4:07–4:10 хв. оригінального відеозапису) неможливо підтвердити чи спростувати, оскільки глядач інтерв'ю одержує **цілковито інакший** текст.

Окремо варто зауважити про маніпулятивний потенціал гібридного ШІ-дублювання в контексті **документального жанру** на прикладі озвучення окремих реплік В. Зеленського українською мовою. Подекуди протягом розмови з Л. Фрідманом В. Зеленський переходив на російську мову, яку в українській версії інтерв'ю було продубльовано штучно згенерованим голосом В. Зеленського по-українськи, при цьому синхронізація звуку й відео, попри спорідненість української та російської мов, не є ідеальною, що викликає ефект відчуження в українського глядача, який помічає невідповідність відеоряду артикуляційним особливостям Президента України.

Це не може не викликати здивування й збентеження, враховуючи те, що сам вихід документального матеріалу в опрацьованому ШІ-інструментами вигляді санкціоновано самою особою, в якою беруть інтерв'ю, незважаючи на давно існуючу проблему використання ШІ для генерації дипфейків (*англ.* deep fake/deepfake, «глибинна підробка») – медіапродукції, переконливо створеної або зредагованої з допомогою ШІ-інструментів задля маніпулятивних цілей², а також – численних скандалів, пов'язаних з етичністю розробок самої компанії «ElevenLab» або її конкурентів [31; 32, 33].

Висновки. Належно марковане використання ШІ-продуктів для *творчих* видів діяльності (індустрія розваг, мистецтво, освіта, реклама й маркетинг тощо) може й повинне залишатися предметом широкої дискусії як серед професіоналів конкретної галузі, так і в суспільстві. Це не завдає серйозної шкоди критичному мисленню чи сприйняттю реального світу, тоді як застосування їх у документальній діяльності, репортажистиці чи публіцистиці, що претендує на відтворення реально сказаних слів, думок, зовнішнього вигляду чи світогляду публічних осіб, вестиме не тільки до викривленого сприйняття фактологічної інформації, а й розмиватиме межу між подіями та фактами, їх інтерпретацією та маніпуляцією новинами і свідомістю реципієнтів генерованої ШІ реальності або її сурогату. Подальше вивчення такої практики повинне сприяти добросовісному й свідомому застосуванню ШІ у найближчому майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Семенова І. «Такий він, всесвіт Трампа». До кого насправді звертався Зеленський у подкасті Фрідмана і як реагують в Україні на різке інтерв'ю. *NV*, 06.01.2025. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/interv-yu-zelenskogo-fridmanu-dlya-kogo-zroblene-i-yaka-reakciya-ukrajinciv-novini-ukrajini-50479397.html> (дата звернення: 24.04.2025).
2. Fridman L. «Dear President @ZelenskyyUa, I look forward to our 3 hour conversation» [Твіт]. *Twitter*, 24.12.2024. URL: <https://x.com/lexfridman/status/1871502609451778181> (дата звернення: 24.04.2025).
3. The 2022 Nimdzi Language Technology Atlas. *Nimdzi*. URL: <https://www.nimdzi.com/nimdzi-language-technology-atlas-2022/> (дата звернення: 24.04.2025).
4. Matoušek J., Hanzlíček Z., Tihelka D., Méner M. Automatic dubbing of TV programmes for the hearing impaired. *IEEE 10th International Conference on Signal Processing Proceedings, Beijing, China*. 2010. P. 589–592. <https://doi.org/10.1109/ICOSP.2010.5655861>.

² Відповідний регламент ЄС 2024/1689, що закладає основи добропорядного та відповідального використання штучного інтелекту (AI Act), визначає дипфейки як «створені або зредаговані з допомогою штучного інтелекту зображення, аудіо- або відеоматеріали, уподібнені до реальних осіб, предметів, місць, об'єктів або подій, і спроможні справляти оманливе враження справжності й правдоподібності» (ст. 3(60)).

5. Matoušek J., Vít J. Improving automatic dubbing with subtitle timing optimisation using video cut detection. *2012 IEEE International Conference on Acoustics, Speech and Signal Processing (ICASSP), Kyoto, Japan*. 2012. P. 2385–2388. <https://doi.org/10.1109/ICASSP.2012.6288395>.
6. Garrido P., Valgaerts L. et al. VDub: Modifying Face Video of Actors for Plausible Visual Alignment to a Dubbed Audio Track. *Computer Graphics Forum*. 2015. Vol. 34, Issue 2. May. P. 193–204. <https://doi.org/10.1111/cgf.12552>.
7. Chung J. S., Jamaludin A., Zisserman A. You said that?, 2017. Ithaca, NY : Cornell University arXiv. 12 p. (Препринт 10.48550/arXiv.1705.02966). <https://doi.org/10.48550/arXiv.1705.02966>
8. Deepdub. «Experience Localization with Real Emotions» [допис]. *LinkedIn*, 2024. URL: https://www.linkedin.com/posts/deepdub-ai_vanda-the-first-ai-dubbed-drama-by-legendary-activity-7186270478662012928-livX/ (дата звернення: 24.04.2025).
9. Holliday C. Ghosts in the Celluloid: AI Video Dubbing and TrueSync. *JCMS: Journal of Cinema and Media Studies*. 2024. Volume 64, Issue 1, Fall. P. 175–182. <https://doi.org/10.1353/cj.2024.a944431>.
10. Kumar K. S., Aravindhan S., Pavankumar K., Veeramuthuselvan T. Autodubs: Translating and Dubbing Videos. *Emerging Trends in Expert Applications and Security. ICETEAS 2023. Lecture Notes in Networks and Systems / ed. by Rathore V. S., Piuri V., Babo R., Ferreira M. C.* Vol. 682. Singapore, 2023. P. 53–60. https://doi.org/10.1007/978-981-99-1946-8_6.
11. Chenxu H., Qiao T., Tingle L., Yuping W., Yuxuan W., Hang Z. Neural Dubber: Dubbing for Videos According to Scripts, 2021. Ithaca, NY : Cornell University arXiv. 14 p. (Препринт 2110.08243). <https://doi.org/10.48550/arXiv.2110.08243>
12. Hsu J. AI Modifies Actor Performances for Flawless Dubbing Commercialization of AI-assisted dubbing for TV and films hints at bigger possibilities with digitally captured acting performances. *IEEE Spectrum*. URL: <https://spectrum.ieee.org/ai-modifies-actor-performances-for-flawless-dubbing> (дата звернення: 24.04.2025).
13. Gerken T. Gaming voice actors blindsided by ‘garbage’ union AI deal. *BBC*. URL: <https://www.bbc.com/news/technology-67922303> (дата звернення: 24.04.2025).
14. Markowitz D. AI Dubs Over Subs? Translating and Dubbing Videos with AI. *Dale on AI*. URL: <https://daleonai.com/translate-dub-videos-with-ml> (дата звернення: 24.04.2025).
15. Ade S. What Are Deepfakes and How Are They Created? Deepfake technologies: What they are, what they do, and how they’re made. *IEEE Spectrum*. URL: <https://spectrum.ieee.org/what-is-deepfake> (дата звернення: 24.04.2025).
16. Amato G., Behrmann M. et al. AI in the media and creative industries, 2019. Ithaca, NY : Cornell University arXiv. 34 p. (Препринт 1905.04175). <https://doi.org/10.48550/arXiv.1905.04175>
17. Apolo Y., Michael K. Beyond A Reasonable Doubt? Audiovisual Evidence, AI Manipulation, Deepfakes, and the Law. *IEEE Transactions on Technology and Society*. 2024. Vol. 5, No. 2, June 2024. P. 156–168. <https://doi.org/10.1109/TTS.2024.3427816>.
18. Mihalache I. Ethical Analysis of AI-Enhanced Audiovisual Translation Tools. *2024 IEEE 48th Annual Computers, Software, and Applications Conference (COMPSAC), Osaka, Japan, 2024*. P. 1558–1559. <https://doi.org/10.1109/COMPSAC61105.2024.00237>.
19. This Voice Doesn’t Exist – Generative Voice AI. *ElevenLabs*, 11.01.2023. URL: <https://elevenlabs.io/blog/enter-the-new-year-with-a-bang> (дата звернення: 24.04.2025).
20. Slodov A. «Milei’s 2024 Davos talk, directly translated to English by AI» [Твіт]. *Twitter*, 18.01.2024. URL: <https://x.com/aphysicist/status/1747868626948907325> (дата звернення: 24.04.2025).
21. Agranovich A., Nachmani E., Rybakov O., Ding Y., Jia Y., Bar N., Zen H., Ramanovich M. T. SimulTron: On-device simultaneous speech to speech translation, 2024. Ithaca, NY : Cornell University arXiv. 5 p. (Препринт 2406.02133). <https://doi.org/10.48550/arXiv.2406.02133>
22. Fuster J. For Voice Actors, the Race Against AI Has Already Begun. *The Wrap*. URL: <https://www.thewrap.com/ai-dubbing-voice-actors/> (дата звернення: 24.04.2025).
23. Cinematic breakthrough: “THREE” Makes History as First Arabic Film Dubbed with AI. *Camb.ai* URL: <https://www.camb.ai/blog-post/cinematic-breakthrough-three-makes-history-as-first-arabic-film-dubbed-with-ai> (дата звернення: 24.04.2025).
24. Titan B. The world’s first movie fully translated and dubbed by AI is about to be released. *Medium*, 20.07.2024. URL: <https://braintitan.medium.com/the-worlds-first-movie-fully-translated-and-dubbed-by-ai-is-about-to-be-released-a29e88a5b298> (дата звернення: 24.04.2025).
25. Language Technology Radar. Curated catalogue of language technology providers. *Nimdzi*. URL: https://www.nimdzi.com/language-technology-radar/?preview=true&_ltr_audiovisual_translation=ai-enhanced-dubbing-tools (дата звернення: 24.04.2025).

26. Інтерв'ю Володимира Зеленського американському подкастеру Лексу Фрідману [Відео]. Офіс Президента України. *YouTube*, 05.01.2025. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8XEpoCMIADI> (дата звернення: 24.04.2025).
27. #456 – Volodymyr Zelensky: Ukraine, War, Peace, Putin, Trump, NATO, and Freedom. *Lex Fridman*. URL: <https://lexfridman.com/volodymyr-zelensky/> (дата звернення: 24.04.2025).
28. Fridman L. «Hi everyone, I would like to fix a translation in the audio / subtitle that better captures what President Zelensky was saying». *Telegram*, 06.01.2025. URL: <https://t.me/lexfridman/329> (дата звернення: 24.04.2025).
29. «Хтось дивився інтерв'ю Президента України Лексу Фрідману?» [оновлення статусу]. Українські перекладачі. *Facebook*, 12.01.2025. URL: <https://shorturl.at/QuW0C> (дата звернення: 24.04.2025).
30. Мазур Ю. «Враховуючи, скільки людей спитало (та скільки, певно, промовчало), мушу офіційно заявити: ні, Фрідмана я не перекладав» [оновлення статусу]. *Facebook*, 07.01.2025. URL: <https://shorturl.at/wq834> (дата звернення: 24.04.2025).
31. Казанцев Д. III-сервіс ElevenLabs переклав інтерв'ю Зеленського Лексу Фрідману. Що це за стартап та як він працює? *Межа*, 09.01.2025. URL: <https://mezha.media/articles/shi-servis-elevenlabs-ia-kin-pratsiuiie/> (дата звернення: 24.04.2025).
32. Jimenez, J. AI company promises changes after ‘voice cloning’ tool used to make celebrities say awful things. *PC Gamer*, 01.02.2023. URL: <https://www.pcgamer.com/ai-company-promises-changes-after-voice-cloning-tool-used-to-make-celebrities-say-awful-things/> (дата звернення: 24.04.2025).
33. Deepdub. Deepdub unveils first-ever AI dubbing technology with precise control of characters’ accents. *PR Newswire*. URL: <https://www.prnewswire.com/news-releases/deepdub-unveils-first-ever-ai-dubbing-technology-with-precise-control-of-characters-accents-302075611.html> (дата звернення: 24.04.2025).
34. Шаховал З. Використання штучного інтелекту у підготовці майбутніх перекладачів. *Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції «Actual problems of personality psychology in the modern world»*, Рим, Італія. 2024. С. 263–267.

УДК 811.161.2'42:82(477.85)-2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-55>

ОМОВЛЕННЯ ПРОСОДИЧНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ В ДРАМАТИЧНОМУ ТЕКСТІ БУКОВИНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

VERBALIZATION OF PROSODIC MEANS OF COMMUNICATION IN THE DRAMATIC TEXT OF BUKOVINIAN WRITERS

Струк І. М.,

orcid.org/0000-0002-9883-8818

кандидат філологічних наук, доцент,

асистент кафедри сучасної української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Савка О. Т.,

orcid.org/0009-0006-5756-6007

магістр

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті репрезентовано драматичний текст як дворівневе утворення, що становить єдність вербальної (репліки) та невербальної (ремарки) комунікації; складну семіотичну одиницю, поліфонію якого формує авторське та персонажне мовлення. Структурна одиниця невербальної комунікації в драматичному тексті – ремарка, що допомагає візуалізувати прочитане; для структурних одиниць вербальної комунікації притаманний комплексний ієрархічний характер: первинна одиниця – репліка або монолог, вторинні – діалог, полілог.

З урахуванням інтонаційного оформлення мовлення, що є виявом емоційно-вольового ставлення того, хто говорить, до предмета мовлення та слухача, виокремлено мовленнєві ремарками, які відображають просодичні компоненти комунікації в драматичному тексті – важливі елементи, що визначають інтонаційне оформлення мови, створюючи атмосферу, характер персонажів та ритмічну структуру реплік. Вони відіграють ключову роль у виразності діалогу та драматичній дії. Зосереджено увагу на просодичних ремарках, що відображають інтонаційні характеристики мовлення персонажа, підкреслюють значущість слів або створюють напруження, вказують на темп мовлення (швидкий, повільний), диференціюють емоційні ситуації, сприяючи створенню відповідного образу персонажа. Омовлення просодичних засобів відбувається через прислівники, прийменниково-відмінкові конструкції, дієслівні одиниці та ін. Проаналізовано просодичні компоненти, які засвідчують урочистий, офіційний тон пафосного, патетичного мовлення, а також підкреслюють квазірозмовний характер театрального дійства.

Джерельною базою дослідження послуговували діалогічні та монологічні фрагменти з драматичних текстів буковинських письменників (Ю. Федьковича, С. Воробкевича, С. Яричевського, І. Синюка), драматичні здобутки яких є індикатором розвитку культури на Буковині другої половини XIX – початку XX століття.

Ключові слова: драматичний текст, репліка, ремарка, невербальна комунікація, просодичні компоненти.

The article considers a dramatic text as a two-level formation, forming a unity of verbal (cue) and non-verbal (remark) communication; a complex semiotic unit, the polyphony of which is formed by the author's and the character's speech. A structural unit of non-verbal communication in a dramatic text is a remark that helps to visualize what has been read – it describes the place and time of the action, defines the mise-en-scene, adds touches to the image of the character, reveals the essence of the author's vision of a particular scene. The structural units of dramatic verbal communication have a complex hierarchical character: the primary unit is a recitation or monologue the secondary units are dialogue and polylogue.

Taking into account the intonation of speech, which is a manifestation of the speaker's emotional and volitional attitude towards the subject of speech and the listener, the author distinguishes speech utterances that reflect the prosodic components of communication in a dramatic text – important elements that determine the intonation of speech, the creation of atmosphere, the character of the characters and the rhythmic structure of utterances. They play a key role in the expressiveness of dialogue and dramatic action. Attention is paid to prosodic remarks that reflect the intonation of the character's speech, emphasize the meaning of words or create tension, indicate the

pace of speech (fast, slow), differentiate emotional situations and help to create an appropriate character image. The prosodic means are used through adverbs, prepositional and case constructions, verbal units, etc. The article analyses the prosodic components that testify to the solemn, official tone of pathetic, pathetic speech and also emphasize the quasi-conversational nature of the theatrical performance.

The source of the study is dialogic and monologue fragments from dramatic texts by Bukovinian writers (Y. Fedkovych, S. Vorobkevych, S. Yarychevsky, I. Syniuk), whose dramatic achievements are an indicator of the development of culture in Bukovyna in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries.

Key words: dramatic text, replica, remark, non-verbal communication, prosodic components.

Постановка проблеми. Драматичний текст – це дворівневе утворення, що становить єдність вербальної та невербальної комунікації; складна семіотична одиниця, з чітко розмежованим мовленням персонажів та автора, які створюють інформаційний канал між комунікаторами, автором і читачем; подвійне кодування інформаційного каналу направлене не лише на реципієнта, але й на персонажів; визначає прагматичну направленість твору. У драматичному тексті чітко розмежовано авторське (невербальна комунікація) та персонажне (вербальна комунікація) мовлення. Вербальну комунікацію відтворюють репліки, невербальну – ремарки (авторські пояснення у тексті драматичного твору).

З-поміж різноманіття авторських коментарів виокремлюємо групу ремарок, які характеризують мовлення персонажів (мовленнєві). Вони ілюструють *просодичні* (голосові характеристики: темп, тембр, висота, гучність тощо) та *екстралінгвістичні* (використання у мовленні пауз, покашлювання, сміху, позіхань, плачу) комунікативні складники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістиці термін «просодія» використовують у широкому розумінні. Більшість лінгвістів визначають просодію як «сукупність супрасегментних характеристик, тобто динамічних, висотних, часових змін, які характеризують той чи інший відрізок мовленнєвого континууму (склад, фонетичне слово, фразу) й виконують смислорозрізнявальну роль. Просодичні явища усного мовлення – інтонація, ритм, фразовий наголос в акустичному аспекті визначають частота основного тону, амплітуда інтенсивності і темп мовлення. Взаємозв'язки між цими параметрами є нелінійними, а спосіб, у який поєднуються фізичні показники, щоб відобразити три основні параметри, також варіюється» [1, с. 96].

Інтонаційне оформлення висловлювання або ж інтонація – комплексна єдність, на думку В. Паращука, сформована варіаціями: «1) тону, 2) гучності (сили вимовляння) і 3) темпу (тобто швидкості мовлення та розстановки пауз). Отож, поняття просодії та інтонації співвідносяться, як більш загальне (просодія) й один з компонентів загального (інтонація)» [2, с. 193]. Інтонація «відбиває інтелектуальний і емоційно-вольовий зміст мовлення; багата інтонація народжується в результаті смислової і емоційної діяльності мовця і є найсильнішим засобом впливу» [3, с. 72–73].

Ф. Бацевич вважає просодичні засоби складником акустичної системи комунікації, розрізняє «екстралінгвістику (паузи, кашель, зітхання, сміх, плач) і просодику (темп мовлення, тон, тембр, висота, гучність, манера мовлення, спосіб артикуляції – акання, шепелявлення тощо)» [4, с. 60–61].

На думку Л. Солощук, «просодичні компоненти становлять комунікативно значуще інтонаційне оформлення вербальних висловлень, здатних передавати різний зміст синтаксично та семантично ідентичних речень завдяки інтонаційному варіюванню» [5, с. 38]. Авторка наголошує на емоційності інтонації, зазначаючи, що «емоції, які переживає адресант, для адресата є додатковою інтонацією, він бере її до відома, конструюючи подальший комунікативний процес зі своїм партнером» [5, с. 40]. Водночас компоненти просодії передають численні нюанси змін в емоційному настрої мовця.

Мета нашої розвідки полягає у виокремленні та систематизації просодичних компонентів як складників невербальної комунікації та в аналізі засобів їх омовлення в драматичних творах буковинських письменників кінця XIX – початку XX століття (Ю. Федьковича, С. Воробкевича, С. Яричевського, І. Синюка).

Виклад основного матеріалу. Просодичні комунікативні компоненти становлять комунікативне значуще інтонаційне оформлення вербальних засобів. Відображаючи інтонацію, з якою звучить те чи інше висловлювання мовця в драматичному тексті, письменники кваліфікують її як погрозливу, схвальну, іронічну тощо. У драматичному тексті просодичні ремарки відображають інтонаційні характеристики мовлення персонажа та омовлені різноманітними за семантикою прислівниками. Просодичні компоненти, що вербалізовані *якісно-означальними прислівниками*, характеризують мовлення персонажа за фізичними ознаками чи психічним, емоційним станом мовця (*живо, енергійно, клопітливо, скоро, скоренько, незначно, голосно, неохітно, глухо, нетерпляче, здивовано, перелякано, уражено, елегійно, злобно, гарячо, зимно, остро, грізно, сердито, хитро, весело, жартобливо, серйозно, проречисто, скромно, задирчиво, покійно, соромливо, гречно, патетично, строго, пишно, офіційно, чванно*).

Просодичні елементи вказують на позитивний емоційний стан адресанта, викликаний здебільшого мовленнєвими діями співрозмовника. Вони супроводжують репліки, що репрезентовані окличними реченнями: ВИГОВСКИЙ. *Хто хоче сорок, кажу сорок тисяч червоних заробити?* КОЗАКИ (*весело*). *Я! Я! Я!* [Федьк., III, I ч. Б, с. 481]; ТАНАСІЙ (*втішно*). *Се в мене мудра, розумна дитина, в батька вдалася!* [Воробк., с. 453]. Подекуди просодичні компоненти є додатковими авторськими коментарями до специфічних для буковинців прощальних побажань, що не завжди потребують комунікативної реакції адресата. Напр.: МОНАХ (*голосно*). *Бувайте ж ви здорові в добрий час! Та не забудьте часом і за нас!* [Федьк., III, I ч. А, с. 310].

Ремарки можуть вказувати на здивування мовця, пов'язане з позитивними почуттями. Значення омовленого компонента посилює репліка, що містить перепитування, припущення (вираженню припущення сприяють дієслова *думати, може видавати, здаватися*), напр.: МАРИСЯ (*здивовано*). *Так? А я думала, що ви не можете видавати багато, бо і вам, здається, не дають багато* [Ярич., с. 245].

Ремарка-словоформа (*грізно*) посилює розпач, зреалізований окличними чи питальними репліками з пафосним звертанням до абстрактного поняття *круча* 'тоска', означеного прикладкою *чорна ти матір*, напр.: ИВАН. *У неї лиш Олексик є що є! – лиш він є варт у неї знати, що ся з батьком стало! – Лиш він а білих ніхто! – О, круча, чорна ти матір, ти!..* ЛАГАДИН (*грізно*). *Иване!* [Федьк., III, I ч. А, с. 217]. Авторське зауваження (*сердито*) у мовленні персонажа конкретизує питальна конструкція, у якій адресата названо *тим чортом*. Препозиція часток *а вадь* (остання запозичена з угорської мови, слово *вадь* (від угор. *vagy*) – «або, чи» надає питанню характеру ствердження, пор.: ДОВБУШ (*сердито*). *А вадь, що він послушав того чорта?!* [Федьк., III, I ч. А, с. 386].

Тон комунікативної ситуації, визначений прислівниковою лексемою *серйозно*, супроводжує репліку, в якій достовірність інформації забезпечують окличні конструкції, заперечна, стверджувальна (*Я не жартую! Се чиста, найбільша правда!*), пор.: ЗАМАШИСТИЙ (*серйозно*). *Я не жартую! се чиста, найбільша правда! А скільки ж то ви разів йому заборгували?* [Ярич., с. 248].

У драматичному тексті С. Яричевського, Ю. Федьковича частотні просодичні ремарки, що засвідчують урочистий, офіційний тон пафосного, патетичного мовлення та супроводжують репліки, які насичені абстрактною лексикою *щастя, надія*, зворотами публіцистичного стилю *я втішаюся надією, святий край, розкас світлий*), як-от: КОБЗАР (*проречисто*). *Я щасливий князем щастям. Я втішаюся надією на кращі дні мого святого краю...* [Ярич., с. 413]; ВИГОВСКИЙ (*офіційно*). *Козацька депутація чикає на розкас світлий ваш* [Федьк., III, I ч. Б, с. 478].

Подекуди просодичні компоненти супроводжують привітання, які побудовані за принципом синтаксичного паралелізму, ускладнена римою, напр.: ГАРБУЗИХА (*пишно*). *Коли добрі – то просимо у хату! А коли лихі! – то прошу з Богом минати!* [Федьк., III, I ч. Б, с. 257]. Ремарка (*чванно*) вказує на пихатість Потоцького – героя п'єси Ю. Федьковича «Хмельницький», який протиставляє себе гетьману, називаючи останнього лайливими словами (низка негативних номінацій формує ампліфікацію): ПОТОЦКИЙ (*чванно*). *Хмельницький пан?! Хмельницький хлоп, гадюга, змінник, хам!* [Федьк., III, I ч. Б, с. 303].

Поєднання прислівника з модальною часткою *ніби* у ремарці підкреслює театральність драматичного тексту. С. Яричевський вказує на удаваність емоцій персонажів, зреалізованих низкою перепитувальних речень, посилених вигукowymi лексемами, напр.: ЯРОСЛАВ (*ніби здивовано*). *Я?... панно Олю? чому ж так?* [Ярич., с. 265]; ОЛЯ (*ніби сердито*). *Ей, недобрі ви, пане Ярославе* [Ярич., с. 268].

У драматичному тексті С. Яричевського подекуди фіксуємо прислівникові ремарки – характеристики мовлення у формі компаратива. Репліка, яку супроводжує такий просодичний елемент, побудована на основі *кільцевого повтору* – стилістичної фігури, що полягає в повторенні слова, словосполучення, однакових звуків на початку і в кінці якого-небудь мовлення – відтворює впевненість мовця, напр.: ОЛЯ (*відважніше*). *Добре, мамцю, добре!* [Ярич., с. 275].

Специфічним явищем, що виявляє індивідуальний стиль С. Яричевського, є просодичні компоненти, у яких авторське мовлення репрезентоване двома прислівниковими лексемами (*спішно, хрипло; сумно і наївно; важно, урочисто; здивовано, опісля rado*) або складними прислівниками, композитами (*пестливо-жартобливо, комісно-поважно*). Своєрідні авторські неологізми дають можливість точніше передати мовленнєву поведінку персонажа, напр.: ГАНЖА (*спішно, хрипло*). *Ти, батьку, розкажи, най світу явно буде, які там у ляхів є справедливі суди, та й як там засудили „лицаря” панове, що вбив твою дитину, кров із твоєї крові?* [Ярич., с. 319]; ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ (*важно, урочисто*). *Панове! лицарі! батьки! молодці! браття! О, честь вам, що у груді в вас святе завзяття!..* [Ярич., с. 330]; ПРАКСЕДА (*здивовано, опісля rado*). *Так! Тепер? Най буде! Рado на те пристаю, бо ви нам дуже подобалися* [Ярич., с. 275]; ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ (*пестливо-жартобливо*). *Ов, бідна головка! болить, добродію, бідна! (До Ярослава) А що ж там нового в політиці?* [Ярич., с. 226]; ЮЛІАН (*комічно-поважно*). *Дякую, дякую за признання! Ти dop'єш, я бо також живу і ділаю по власним принципам!* [Ярич., с. 433].

Неодноразово просодичні ремарки омовлені трьома прислівниковими формами (*злісно і голосно, напів з плачем*). Семантику страждання посилюють репліки, у складі яких фіксуємо вокативний інтер'єктив, риторичне питання із самохарактеристикою у формі прикладки, напр.: ПРАКСЕДА (*злісно і голосно, напів з плачем*). *Боже мій, Боже! По що ти мене так покарав, бідну?..* [Ярич., с. 231].

Ремарки, виражені поєднанням прислівника міри та ступеня ознаки *дуже* з якісно-означальними прислівниками, вказують на сильний вияв певних емоцій. Актуалізації уваги адресата сприяють мовленнєві вставки у ремарках – парантези (*очевидно, як самі видите*) та етикетні звертання (*добродію, панове*), напр.: ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ (*дуже певно*). *Очевидно, добродію, що не знає!* [Ярич., с. 230].

Просодичні ремарки нерідко омовлені *прислівниками способу дії*, що утворені шляхом адвербалізації (*нишком, шепотом, півшепотом, жертом, грозом*). Ремарки, вербалізовані прислівниками *шепотом, півшепотом* вказують на небажання адресанта озвучувати інформацію для всіх учасників комунікативного акту. Здебільшого мовленнєва дія адресована одному з членів полілогу, напр.: ЯРОСЛАВ (*шепотом*). *Методку, питай, хто се? А то може пізнати поголосу* [Ярич., с. 240]; ЯРОСЛАВ (*півшепотом*). *А давно се?* (Ярич., с. 264).

У творах Ю. Федьковича фіксуємо ремарки, виражені протилежними за семантикою прислівниками *жертом – грозом*. Іронічний характер реплік посилений вигукowym комплексом, напр.: СЕМЕН (*жертом*). *Ха ха ха ха! Та-ж ти 'го сам опришком вчора звав?* [Федьк., III, I ч. Б, с. 144]. У наступній ситуації репліка-реакція на питання адресанта – непряма відмова, виражена плеонастично, напр.: ДМИТРО (*грозом*). *П'єш горівки?! МАРКО. Ти-ж хіба мене не знаєш, що від одної чарки лиш такий ти п'яний стану, що и третой не зрозумію?!* [Федьк., III, I ч. Б, с. 147].

Про розгубленість мовця інформують ремарки омовлені прислівниками *ніяково, потиху*, значення яких посилюють репліки, що становлять питальні чи незакінчені речення, напр.: ХАН

(*ніяково*): *То чим же я тебе обдарую, красавче мій чудний та дивний?* [Ярич., с. 398]; ШЕВЧИХА (*потиху*). *Мій чоловік! Як вас тут застане, то ми пропали...* [Федьк., III, I ч. Б, с. 224].

У драматичному тексті С. Яричевського подекуди засвідчуємо прислівникові ремарки (*дальше так само, як перше*), що вказують на повторювану просодичну дію. У такій комунікативній ситуації репліка побудована за принципом *анезису* (додаткового зауваження, що знижує ефект попередніх реплік), пор.: ОЛЯ (*дальше так само*). *Пан Ярослав не розповів ані одної сцени з улюблених романів французьких, а він вже те бувало так гарно розповідав!* [Ярич., с. 230]. Ввічливість персонажа підкреслює ремарка (*як перше*), у репліці її маркує формула ввічливості *Даруйте пане* – вигук та іменник в ролі звертання. Парантеза здається пом'якшує твердження мовця, напр.: МАРИСЯ (*як перше*). *Даруйте пане, але ви, здається, дуже, дуже мало маєте грошей* [Ярич., с. 245].

Просодичні ремарки можуть бути омовлені *прийменниково-відмінковими* словформами зі значенням способу дії. Ця група ремарок широко представлена у творах С. Яричевського. Найчастіше такі одиниці становлять словформи, виражені сполученням прийменника з іменником в *О. в.:* з *пафосом*, з *неохотою*. з *поклоном*, з *викидом*, з *одушевленням*, з *натиском*, з *кпинами*, з *емфазою*. Так, мовлення православного священика, визначене ремаркою (*з емфазою*), плеонастичне, марковане мовними одиницями конфесійного стилю мовлення: порівняльна конструкція біблійного походження як *Йона з паці кита*, алюзія з фідеїстичного тексту *многі і многі літа*, нагромадження засобів художньої виразності у конструкції (метафора, метонімія, епітет) *спастися із паці лютої неволі*, лексика *Господь, сподобити*. Посиленню емоційної виразності сприяють кореневі (*князь, княжити*) повтори, антонімічні лексеми (*воля – неволя*), пор.: О. ПРОКОПІЙ (*з емфазою*). *Як Йону з паці кита, тако сподоби Господь князя нашого спастися із паці лютої неволі. щоби княжив нам з волі ще многі і многі літа...* [Ярич., с. 417]. Піднесений душевний стан мовця у репліках відтворюють питання риторичного характеру (*І де ти їх назбирав, тих звуків чудових?*), контекстуальні синоніми (*пісні – звуки; душа – ліра*), порівняння як *зачарована ліра*, напр.: ХАН (*з одушевленням*). *Кобзарю мій! Наспівав же ти мені пісень, що в моїй душі їх повно. Звенить вона в мене, як зачарована ліра! І де ти їх назбирав, тих звуків чудових?* [Ярич., с. 393].

С. Яричевський конкретизує інтонаційні особливості мовлення персонажів за допомогою конструкцій, до яких входить означення, виражене прикметником, напр.: ЗАМАШИСТИЙ (*з космічною гідністю*). *А так! Мій правдивий, нефальшований товариш. Має честь з ним бути. А ви ж як гадали?* [Ярич., с. 245]. Такі просодичні компоненти посилюють репліки, емоційність яких досягається через стилістичний прийом *гемінації* (лат. *geminatio* – подвоєння), що полягає в контактному повторі слова, словосполучення чи речення три і більше разів, напр.: КНЯЗЬ (*з наголою радістю*). *Ті дзвони! Ті дзвони! Ті саміські дзвони!* [Ярич., с. 404].

Ю. Федькович залучає просодичні ремаркові конструкції у *крайній розпуці, у крайній ярості, лихої волі*, які вказують на найвищий ступінь емоційного стану мовця, пор.: ДЗВІНКА (*у крайній розпуці*). *Я пропала!..* [Федьк., III, I ч. А, с. 304]; ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ (*в крайні ярості*). *А гетман каже, що кінець!!! Заклич ми зараз депутацію...* [Федьк., III, I ч. Б, с. 477]; ШВЕЦ (*лихої волі*). *Так пізно – а в тебе ще позамикано?* ШЕВЧИХА. *Припрятувала в коморі – от и замклась* [Федьк., III, I ч. Б, с. 182].

С. Яричевський у функції ремарок використовує порівняння *мов зі сну, мов спросоння*, що характеризують стан комуніканта у процесі мовлення. Ці порівняльні конструкції можна замінити прислівником способу дії *сонно*, проте зворот *мов зі сну* вказує на театральність, несправжність дійства, напр.: КНЯЗЬ (*мов зі сну*). *То де ж княгиня, мій хоробрий воєвода?* [Ярич., с. 412]; СТЕПАН (*мов спросоння*). *А, Михайло! А тебе яким вітром сюди занесло?* [Ярич., с. 464]. Письменник часто використовує ремарки, що поєднують дієприкметник чи прикметник з орудним відмінком однини у функції обставини способу дії: НАРОД (*глухим гомоном*). *Милосердя, князю, в днину Воскресення!* [Ярич., с. 418].

У творах Ю. Федьковича та С. Воробкевича омовлюють просодичну невербальну дію дієприслівники, напр.: ІВАН (*зодригаючись*). *І то в день Вартоломія!..* [Федьк., III, I ч. А, с. 259]; ДЗВІНКА. *Що каже она? Довбуш мій брат? (Харчучи).* Ніж той... [Федьк., III, I ч. А, с. 395]. Нерідко у творах Ю. Федьковича фіксуємо просодичні елементи, репрезентовані дієприслівниковими зворотами, що за значенням наближаються до фразем. Такі ремаркові конструкції здебільшого маркують конфліктно зумовлені ситуації, напр.: ЧОРА (*закусуючи зуби*). *Він! А добре мір!* [Федьк., III, I ч. А, с. 296]; ДОВБУШ (*усе у більшу ярість впадаючи*) [Федьк., III, I ч. А, с. 234]; ЧОРА (*сип'ячи, як гадина*). *Лиш остро! Чуєш! Остро! В серце!* [Федьк., III, I ч. А, с. 301].

З-поміж просодичних компонентів у творах буковинських письменників виділяємо такі, що омовлені дієсловами мовлення *говорити, кричати, бомборосити, співати, читати, кликати*. Лексема *говорити* має значення «мати здатність висловлювати думки, почуття, володіти мовою» [6, с. 187], позбавлена конотативного забарвлення, напр.: ДЗВІНКА (*говорить*). *Се є пісня про того хорошого Джоголю, що 'го красна Паладійка застрілила* [Федьк., III, I ч. А, с. 279]. Натомість, ремарка-лексема *кричати* має сему 'дуже голосно говорити'. Крик мовця може привертати увагу адресата, що знаходиться на дальшій відстані, напр.: СЕМЕН. *Ха-ха-ха! Самі брехні! (Кричить).* *А що старий вже готов?* (Воробк., с. 406). У наступному прикладі крик викликаний тривогою і посилений вигуківим елементом-діалектизмом (підкреслений графічно), пор.: ЗУХ (*кричить*). *Гва-а-авт!* [Федьк., III, I ч. Б, с. 195].

З-поміж просодичних елементів, що відображають тембр мовлення персонажа, у п'єсі І. Синюка фіксуємо ремарку, виражену діалектною одиницею *бомборосити* «бурмотати» [7, с. 36]. Напр.: ДВІРНИК. *Що такого, що писаря нема?.. Мабуть, повернув до оренди, дуже любить ту сивуху. Тра хіба когось за ним післати. (Кричить).* *Гей, нема нікого там, брє?* [Син., с. 158]; ПИСАР (*бомборосить*). *Це штрофи за школу. (Кидає).* ДВІРНИК. *З тих штрофів, відай, ніколи не виліземо. Коби того професора вже раз хапнуло, може би ліпший прийшов. Відпишіть, най відсидять.* ПИСАР (*бомборосить*). *Це з суду. Варє, чого хотя? (Бомборосить).* *Свідоцтва моральності для Костя. Що писати?* ДВІРНИК. *Ага, за бійку. Гм, гм...* [Син., с. 159].

Дієслівна лексема *співати* (ремарка) часто супроводжує тексти пісень, що є засобами реалізації категорії інтертекстуальності драматичного тексту, напр.: АНДРІЙ (*співає*). *А на Петра в Чернівцех Продав дїтько фіру лих. – А три баб єго фричут: Купи, дїтьку могоричу!* [Федьк., III, I ч. Б, с. 250]; ВСІ ТРИ (*співають*). *В цілім світі така мода, Що в весілля не п'ють воду, А то з тої лиш причини, Що є меди, що є вина!* [Федьк., III, I ч. А, с. 426]. В останньому прикладі паремія *В цілім світі така мода, // Що в весілля не п'ють вод* описує традиції українського народу, відображає ментальність українців, поблажливе ставлення до застілля, до частування алкогольними напоями.

При аналізі просодичних елементів у драматичному тексті звертаємо увагу на темпоральні, тональні та динамічні характеристики. Темпоральні особливості (темп мовлення) здебільшого залежить від індивідуальних особливостей мовця. У різних регіонах України темп мовлення неоднаковий, зокрема побутує думка, що для носіїв західноукраїнських говірок притаманне порівняно швидке мовлення. На думку Ю. Шевельова, «прикметною рисою цієї діалектної території є пришвидшений темп мовлення порівняно з повільним на Сході України» [8, с. 65]. Л. Коць-Григорчук вважає, що «у говірках південно-західного наріччя української мови висока швидкість мовлення є результатом збільшення сили видиху, підвищення тону наголошених складів та скорочення середньої тривалості складу, причому таке мовлення сторонній слухач може сприйняти як сварку мовців» [9, с. 322].

Для представників гуцульського краю, що здебільшого є персонажами творів буковинських письменників, також характерний пришвидшений темп мовлення, нерідко спричинений схвильованістю мовця, який репрезентують окличні та питальні репліки, конструкції, побудовані на основі апосіопезису з лексичними повторами.: ЗАМАШИСТИЙ (*скоро*). *Паннуцю, панну!*

Пождіть-но! Словечко! (Марися обертається). А чи не міг би, чи не прийняли б там у себе мене... тес... моє... тес... як то називають... мою гардеробу? Га? (Ярич., с. 2490); ПРАК-СЕДА (живо). А ти ж його дуже любиш, добродію? [Ярич., с. 229]; КОБЗАР (живо-допитливо). Одну?.. Котру?.. Котру? [Ярич., с. 404].

Тональний діапазон у просодичних модуляціях мовців представлений від найменшого до найбільшого, напр.: ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ (*слабим голосом*). *Високоповажані мої панство!.. Сердечне дякую... добродію... за пам'ять і... пане добродію... зичливість, яку засвідчили мені панство... добродію... тим, що зволили мене добродію... відвідати!* [Ярич., с. 273]; ЯРОСЛАВ (*спокійніше*). *Помагати радою, служити опікою буду, певне, з цілою готовостю, по зможу, оскільки мені інтелектуальні сили допоможуть...* [Ярич., с. 272]; ЯРОСЛАВ (*сильніше*). *Але ж кажу їти вам додому!* [Ярич., с. 258].

Висновки. Отже, просодичні компоненти допомагають в інтонаційному оформленні вербальних засобів, створюють емоційну напругу, передають характер персонажів і допомагають читачеві краще зрозуміти підтекст реплік. Перспективу нашого дослідження вбачаємо в подальшому поглибленні знань про просодичні компоненти комунікації в драматичних текстах сучасних українських письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Tatham M., Morton K. Development in Speech Synthesis. West Sussex, 2005. 342 p.
2. Parashchuk V. Yu. Teoretychna fonetyka angliis'koi movy : navch. posib. dlia stud. f-tiv in. mov. Vinnytsia, 2005. 240 s.
3. Капська А. Й. Педагогіка живого слова: Навч.-метод. посіб. Київ: ІЗМН, 1997. 140 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
5. Солошук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі : монографія. Харків, 2006. 300 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь, 2004. 1440 с.
7. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці, 2005. 688 с.
8. Шевельов Ю. В. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Львів, 1996. 191 с.
9. Коць-Григорчук Л. М. Лінгвогеографічний аспект української синтагматичної акцентуації. *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Філологічні науки*. Львів, 1997. Т. 234. С. 304–327.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТЕКСТОВИХ ДЖЕРЕЛ:

Воробк. – Твори Ізидора Воробкевича. Львів, 1911. Т. 3 : Драматичні твори. 421 с. (Руська письменність).

Син. – Синюк І. Мужики (Сільський образок в 3 діях). *Письменники Буковини початку ХХ століття*. Київ, 1958. С. 154–176.

Федьк., III, I ч. А – Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне виданє. Т. III. Перша часть А. Драматичні твори. З передруків і автографів видав др. Олександр Колесса. Львів, 1906. XVII+445 с.

Федьк., III, I ч. Б – Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне виданє. Т. III. Перша часть Б. Драматичні твори. З автографів видав др. Олександр Колесса. Львів, 1918. 625 с.

Ярич. – Яричевський С. Твори у 2-х т. Том 2. Бухарест, 1978. 503 с.

УДК 81'373.423:81'373.46

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-56>

МІЖМОВНА ОМОНІМІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

INTERLINGUAL HOMONYMY IN THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Тарасюк Л. М.,**orcid.org/0009-0006-4640-9495***старший викладач кафедри документознавства та інформаційної діяльності
Закладу вищої освіти "Академія рекреаційних технологій і права"***Мажула Т. В.,****orcid.org/0000-0001-6034-0603***викладач кафедри освітніх, педагогічних технологій
Закладу вищої освіти "Академія рекреаційних технологій і права"*

У даній статті розглянуто явище міжмовної омонімії в англійській та українській мовах. Встановлено, що стрімкий розвиток міжкультурної взаємодії та глобалізація комунікації актуалізують дослідження мовних одиниць, здатних спричиняти труднощі у спілкуванні. До таких одиниць відносять міжмовні омоніми – пари слів двох мов, які виглядають або звучать однаково, але мають різні значення.

У статті визначено поняття міжмовної омонімії та її сутність. Встановлено, що міжмовні омоніми присутні як у споріднених, так і в неспоріднених мовах (головним чином через запозичення або випадковий збіг).

Досліджено специфіку прояву міжмовних омонімів в англійській та українській мовах. Проаналізовано типологічні особливості міжмовних омонімів, розглянуто класифікацію за семантичними (повні та часткові міжмовні омоніми) та формальними (фонетичні, графічні та фонетико-графічні омоніми) ознаками.

Визначено основні причини виникнення міжмовних омонімів, серед яких: спільне етимологічне походження з розбіжною семантичною еволюцією; запозичення з однієї мови в інші, але з різними значеннями; випадковий збіг звукової або графічної форми; формальна схожість між словом і запозиченням в іншій мові та інші.

Зазначено, що наявність міжмовних омонімів створює незручності для перекладачів та двомовних носіїв. Особливі труднощі виникають при перекладі текстів суспільно-політичного характеру, назв, термінів, багатозначних слів, аббревіатур, неологізмів, образної фразеології тощо.

Приділено увагу важливості адекватного перекладу міжмовних омонімів. Розглянуто перекладацькі труднощі, спричинені міжмовною омонімією, та встановлено, що помилки при інтерпретації подібних лексем можуть призвести до викривлення змісту повідомлення. Розглянуто функціонування міжмовних омонімів у спеціальних галузях, зокрема економічній термінології, де подібність форми не гарантує відповідності значень.

Наголошено, що міжмовна омонімія не є негативним явищем. Це невід'ємна характеристика мов (як рідних, так і іноземних), яка потребує усвідомленого підходу та критичного аналізу у межах перекладацької практики.

Ключові слова: омоніми, омонімія, міжмовна омонімія, українська мова, англійська мова, переклад.

This article explores the phenomenon of interlingual homonymy in the English and Ukrainian languages. It has been established that the rapid development of intercultural interaction and the globalization of communication emphasize the relevance of studying linguistic units that may cause difficulties in communication. Among such units are interlingual homonyms – pairs of words from two different languages that appear or sound identical but differ significantly in meaning.

The article defines the concept and nature of interlingual homonymy. It has been determined that interlingual homonyms occur in both related and unrelated languages, primarily due to borrowing or accidental coincidence. The study examines the specifics of how interlingual homonyms manifest in English and Ukrainian, analyzing their typological features and offering a classification based on semantic (complete and partial interlingual homonyms) and formal (phonetic, graphic, and phonetic-graphic homonyms) characteristics.

The main reasons for the emergence of interlingual homonyms are identified, including: common etymological origin with divergent semantic evolution; borrowing from the same language into others with varying meanings;

accidental phonetic or graphic similarity; formal resemblance between a word and a borrowing in another language, among others.

It is noted that the presence of interlingual homonyms creates challenges for translators and bilingual speakers. Particular difficulties arise when translating socio-political texts, proper names, terms, polysemous words, abbreviations, neologisms, idiomatic expressions, and others.

The article emphasizes the importance of an adequate approach to translating interlingual homonyms. The translation difficulties caused by interlingual homonymy are analyzed, and it is established that misinterpretation of such lexemes may distort the meaning of the original message. Special attention is given to the functioning of interlingual homonyms in specialized fields, particularly in economic terminology, where formal similarity does not guarantee semantic equivalence.

It is stressed that interlingual homonymy is not inherently a negative phenomenon. Rather, it is an intrinsic feature of language (both native and foreign) that requires a conscious and critical approach within the field of translation studies.

Key words: homonyms, homonymy, interlingual homonymy, Ukrainian language, English language, translation.

Постановка проблеми. Стрімке зростання міжнародних контактів, мовна та культурна взаємодія різних народів світу зумовлюють необхідність вивчення іноземної мови. Це особливо актуально у наші дні, коли новітні технології стерли фізичні кордони не лише між країнами, але й між їхніми культурами і мовами.

Лексичне наповнення мови відрізняється активним розвитком та наявністю лексико-семантичних категорій, серед яких омонімія. Мовна омонімія є одним із джерел неоднозначності висловлювання. У межах однієї мови омоніми можуть утворюватися історично внаслідок розпаду полісемії або збігу запозичень, спричиняючи потенційну двозначність.

На міжмовному рівні явище омонімії набуває ще більшої складності. Якщо в межах однієї мови значення омонімічних слів з'ясовують з контексту чи ситуації, то при міжмовній комунікації омонімія призводить до труднощів перекладу. Міжмовні омоніми («фальшиві друзі перекладача») – це пари слів двох мов, які виглядають або звучать однаково, але мають різні значення. Явище міжмовної омонімії відображає процес формування розбіжностей у семантиці слів спільного походження. Окрім цього, репрезентує міжкультурні процеси взаємодії, адже вивчення зв'язку мови і культури сьогодні є провідним напрямом сучасної лінгвістики. Вивчення міжмовних омонімів дає змогу простежити семантичну еволюцію лексичного складу мови, зрозуміти їх в культурі і мові загалом.

Таким чином, в умовах зростаючих міжнародних контактів і потоку інформації різними мовами проблема міжмовної омонімії є дуже актуальною. Це зумовлено насамперед перекладацькою практикою. Неправильний переклад через міжмовні омоніми може викликати неабиякі труднощі у побутовому спілкуванні, а також призвести до суттєвих помилок у дипломатичних, наукових чи економічних текстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище міжмовної омонімії все більше привертає увагу вчених. Незважаючи на те, що воно має давню історію дослідження, серед лінгвістів досі виникають дискусії. Попри активне вивчення цього питання, певні аспекти залишаються недостатньо дослідженими, особливо у вивченні англо-української омонімії. Цю проблему розглядали у своїх працях Г. Вірчак [1], І. Кухар [3], А. Олексин [4], І. Секрет [5], І. Чолинець [5] та інші.

Мета статті полягає у виявленні особливостей прояву міжмовних омонімів в англійській та українській мовах у перекладацькому аспекті.

Виклад основного матеріалу. Омоніми – це слова, які є однаковими за звучанням і формою, але мають різні значення, що ніяк не пов'язані між собою. Саме слово «омонім» походить з давньогрецької мови, що означає «рівний» або «однаковий». Омоніми та омонімія є поняттями, котрі визначаються у контексті відношень між словами, адже омонім не може існувати сам по собі, він завжди співвідноситься з іншими словами, які мають однакову форму, але різне значення. В основі явища омонімії лежить тотожність мовних одиниць у вираженні та їхній відмінності у значенні [4, с. 81].

Коли ми переходимо від аналізу однієї мови до зіставлення двох і більше мов, виникає поняття міжмовних омонімів («фальшиві друзі перекладача» або ж «псевдодрузі перекладача»). Міжмовна омонімія як явище мови передбачає різне значення слів різних мов, які схожі за звучанням або навіть однакові. Вчені Г. Сидорук та Н. Шостак міжмовні омоніми визначають як «пари слів або фраз із різних мов або діалектів, які мають однаковий вигляд або однакове звучання, але означають різні речі» [6, с. 207].

Існує кілька причин виникнення міжмовних омонімів, серед них: зсув семантики у процесі розвитку споріднених мов; запозичення з однієї мови в інші, але з різними значеннями; випадковий збіг звукової або графічної форми; формальна схожість між словом і запозиченням в іншій мові та інші.

Провідною особливістю вивчення міжмовної омонімії варто вважати те, що кожне порівняння певної мовної пари для встановлення спільних чи відмінних рис постає за своєю сутністю унікальним явищем, адже передбачає врахування їх диференційованого ступеня спорідненості, типологічних параметрів тощо.

Слід зазначити, що міжмовні омоніми присутні як в споріднених, так і в неспоріднених мовах (головним чином через запозичення або випадковий збіг), зокрема українській та англійській. Наприклад, слово *clay* в англійській мові означає «глина», а українською *клей* – це липка речовина, призначена для з'єднання чогось; англійське слово *resin* «смола, каніфоль, глей» і українське – *рези́на* (англ. *rubber*) тощо. Наявність міжмовних омонімів створює труднощі для перекладачів та двомовних носіїв. Людина, яка добре знає обидві мови, зазвичай усвідомлює різницю значень, проте у швидкому мовленні або при читанні без контексту навіть досвідчений перекладач може натрапити на «фальшивого друга».

Існування міжмовних омонімів у мовній системі спричиняє їхню значну різноманітність, яка потребує типологізації та науково обґрунтованих підходів, що дозволять глибоко осмислити їхню сутність. У науковому просторі можна знайти велику кількість класифікацій, які ґрунтуються на певному підході та системі поглядів, зокрема: семантична (повні та часткові міжмовні омоніми) та формальна (фонетичні, графічні та фонетико-графічні міжмовні лексичні омоніми).

Повні міжмовні омоніми – це слова, форма яких у двох мовах збігається повністю (на письмі і у вимові, принаймні у межах зіставних форм). Прикладами повних англо-українських омонімів є: укр. «тон» (розм. «тон» як відтінок кольору), англ. *ton* (тонна; також муз. *тон*) – написання ідентичне (*ton*), вимова близька [тон], але значення різні; укр. «марка» (марка – штемпель, грошова одиниця, товарний знак), англ. *mark* (позначка, оцінка) – тут у вимові різниця (укр. [марка] vs англ. [ма:к]), проте на письмі втрата однієї літери (*ending -a*) робить їх майже ідентичними, хоча формально повним омонімом на письмі не є.

Часткові міжмовні омоніми – це випадки, коли збіг обмежений або графікою, або вимовою, або ж спостерігається лише в окремих граматичних формах. Наприклад, англ. *room* (кімната) та укр. «рум'янити(ся)» (дієслово, форма «рум'янить» звучить як [рум'янить]) мають спільний звук [рум] на початку, але це радше випадкова подібність, і ці слова не вважаються омонімами в строгому сенсі.

Виявлення фонетичної схожості між словами різних мов зазвичай є більш простим, оскільки вимова нерідко збігається або є подібною. Це частково пояснюється тим, що значна частина звукового складу англійської та української мов є ідентичною, що, у свою чергу, сприяє появі значної кількості фонетичних міжмовних омонімів. Такі омоніми можуть мати як повне, так і часткове співпадіння у звучанні.

До фонетичних міжмовних омонімів зазвичай відносять лексеми, що подібні або ідентичні за вимовою, але мають відмінності у написанні, наприклад: англійське слово *book* (книга, розділ, том) та українське «бук» (дерево, палиця).

У свою чергу, фонетико-графічні міжмовні омоніми охоплюють слова, що збігаються як у вимові, так і у фонемному складі, причому подібність може спостерігатися в одній або декіль-

кох граматичних формах. Ці пари можуть мати повну або часткову формальну відповідність. Прикладами повного збігу є слова «big – біг», «bog – бог», «kit – кіт» тощо, які мають однакову звукову і графічну оболонку, але семантично не перетинаються [4, с. 82].

Як зауважують вчені Г. Сидорук та Н. Шостак, «при використанні міжмовних омонімів у практиці перекладацької та лексикографічної діяльності, а також викладання іноземних мов виникають особливі труднощі, оскільки, слова у двох різних мовах, які асоціюються та отожднюються (завдяки подібності в плані вираження), в плані змісту в повному обсязі не відповідають одне одному» [6, с. 207].

Найбільш поширеними є лексичні труднощі при перекладі текстів суспільно-політичного характеру, які пов'язані з передачею безеквівалентної лексики, назв, багатозначних слів, аббревіатур, неологізмів, образної фразеології тощо [1, с. 3].

Окремо варто згадати про міжмовну омонімію в термінології. І. Секрет та І. Чолинець, досліджуючи явище міжмовної омонімії в економічній термінології англійської та української мов, стверджує, що основними причинами їх утворення є: «запозичення слів греко-латинського походження в англійську та українську мову з різними семантичними ознаками», а також «переосмислення значення англійських загальноновживаних слів при застосуванні в економічному дискурсі, у той час як в українській мові дане запозичення не отримало подальшого семантичного розвитку» [5, с. 203]. Так, наприклад, англійське слово *interest*, яке із загальноновживаного в англійській системі економічної термінології перетворилось на термін у значенні відсоток, прибуток з капіталу. В англійській мові маємо таке його визначення: *Interest – a fee paid by a borrower of assets to the owner as a form of compensation for the use of the assets* – внесок, сплачений позичальником активів власнику, як форма компенсації за використання активів. Одночасно українське слово *інтерес* – це зацікавленість, емоційний вияв пізнавальних потреб людини, що взагалі не стосується і не співпадає з англійським економічним визначенням [5, с. 202]. Подібні випадки потребують особливої уваги при перекладі економічних текстів, щоб не внести плутанини у терміни.

Учені Г. Сидорук та Н. Шостак підкреслюють, що правильний вибір еквівалента є передумовою адекватності перекладу, і неточний переклад міжмовного омоніма здатен спотворити або стерти зміст слова. У їх дослідженні наведено конкретні приклади англо-українських омонімів і запропоновано методи перекладу, зокрема: використання контекстуальних підказок, залучення тлумачних словників для перевірки значення, застосування описового перекладу або підбору іншого слова, щоб уникнути двозначності [6]. Наприклад, англійське *routine* (звичний порядок) і українське «рутина» (монотонність, буденність) – при перекладі слова *routine* краще обрати «розпорядок» чи «режим», а не калькувати як «рутина», що має більш негативний відтінок значення.

Для перекладача важливо вміти розпізнати міжмовний омонім. Вказівками можуть бути: контекст (якщо слово очевидно не підходить за змістом при буквальному перекладі, можливо, це «фальшивий друг»); граматична категорія (слід звірити, чи співвідносними є частини мови); співставлення з міжнародними термінами та ін.

Таким чином, міжмовні омоніми розглядають у зв'язку з еквівалентністю перекладу (як її перешкоду), не трактуючи як негативне явище. Крім цього, міжмовна омонімія слугує причиною появи конотативного значення лексичної одиниці або навіть антонімічного значення. У теорії перекладу її визначають враховуючи специфіку типологізації.

Висновки. У теорії перекладу міжмовні омоніми трактують як лексеми, що мають схоже звукове оформлення, часто – спільно етимологію із можливими запозиченням із третьої мови. Проведений аналіз засвідчив, що явище міжмовної омонімії є досить поширеним між мовами різного ступеня спорідненості: від близьких (українська-польська), де омонімія часто зумовлена семантичним розходженням спільнокореневих слів, до далеких (англійська-українська), де головну роль відіграють міжнародні запозичення і випадкові звукові збіги.

Перекладацька діяльність передбачає переклад міжмовних омонімів, які становлять окрему групу лексичних труднощів, які при неправильному перекладі можуть спричиняти виникнення граматичних труднощів та навіть стилістичних. Варто при цьому звертати увагу на контекст. Водночас відтворення на практиці міжмовної омонімії в українському перекладі зумовлено насамперед способом, який обере перекладач та його вмінню передати змістове та стилістично-експресивне навантаження тексту. Також варто звертати увагу на значення словника у підборі еквівалента для уникнення дослівного перекладу та здійснювати додаткову перевірку сумнівної семантики слова для врахування контексту перекладного тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вірчак Г. О. Міжмовна омонімія як проблема перекладу. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій, м. Суми, 19-20 квітня 2013. р. Суми: СумДУ, 2013. Ч. 1. С. 93–94.
2. Кійко С.В. Міжмовна омонімія з погляду різних лінгвістичних дисциплін. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. № 9 (3). С. 20–25.
3. Кухар І. Особливості міжмовної омонімії економічних термінів в англійській та українській мовах. *Діалог мов і культур у сучасному освітньому просторі*: матеріали I Всеукраїнської наукової інтернет-конференції 17 листопада 2017 року. Суми, 2017. С. 382–385.
4. Олексин А. Омонімія в англійській та українській мовах. Міжмовна омонімія. *Філологічні студії та перекладознавчий дискурс*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2024. С. 80–83.
5. Секрет І. В., Чолинець І. І. Міжмовна омонімія економічної термінології в англійській та українській мовах. *Нова філологія*. 2013. № 56. С. 199–203.
6. Сидорук Г. І., Шостак Н. А. Міжмовні омоніми як об'єкт лінгвістичного дослідження та перекладацькі прийоми їх вирішення. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. 2017. Вип. 272. С. 206–212.

УДК 821.161.2.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-57>

«Я ВЖЕ НЕ МОЖУ НЕ БУТИ УКРАЇНЦЕМ»: АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ В ЕПІСТОЛЯРНМУ ДІАЛОЗІ З БОРИСОМ ГРІНЧЕНКОМ

«I CANNOT NOT BE UKRAINIAN ANYMORE»: AGATHANGEL KRYMSKY IN AN EPISTOLARY DIALOGUE WITH BORYS HRINCHENKO

Тютюнник О. М.,

orcid.org/0000-0001-9287-5768

Scopus-Author ID: 57224296998

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української і зарубіжної літератури
та методики навчання*

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

У статті досліджується життєвий і творчий феномени А. Кримського крізь призму його листування з Б. Грінченком 1890–1895 років. Акцентується на унікальності постаті А. Кримського. Зазначається, що саме специфіка трактування вченим українського питання стала причиною того, що він був знищений радянською тоталітарною системою. У статті наголошується, що ключем до розуміння життєвого й творчого феноменів А. Кримського можуть і мають стати його листи, що мають незаперечне екзистенціальне значення.

Йдеться про те, що Б. Грінченко був адресатом, із яким А. Кримський був максимально щирим і відвертим. Насамперед наголошується, що листи А. Кримського до Б. Грінченка описують шлях адресанта до українофільства. Із цих листів окреслюється суть українофільської концепції А. Кримського, його рецепція ідей М. Драгоманова, яка змінювалася з часом. Аналізуються погляди А. Кримського на мову, яку він вважав першою ознакою нації. Наголошується, що листи до Б. Грінченка фіксують думки адресанта про окремішність української мови.

Листи А. Кримського до Б. Грінченка свідчать, що адресант переймався питаннями видання літератури для народу, дешевої (лубочної) книги, яка б була і корисна, і доступна. А. Кримський вказував на низькопробність існуючої продукції. Йому не імпонували спримітизовані сюжети книжок з українською тематикою, а також порушення норм українського правопису й синтаксису, до яких вдавалися московські видавці.

Із листів А. Кримського, адресованих Б. Грінченку, постає чимало інформації, яка стосувалася питання видання української книги наприкінці XIX століття. Адресант констатував, що після проходження цензури книга нерідко перетворювала на цензурний «недобиток».

Наголошується, що листовне спілкування А. Кримського з Б. Грінченком нерідко виходило за межі дискусії про національну справу. Борис Грінченко був адресатом, з яким Агатангел Кримський ділився не тільки своїми думками, але й особистими відчуттями. Ці листи в найдрібніших рисах окреслюють психологічний типаж адресанта. Часом вони нагадують анатомію душі адресанта, який страждав на нервові розлади. Наголошується, що епістоли виказують вишукану делікатність, яка проявлялася у прагненні не образити адресата ані словом, ані тоном епістолярної розмови. Листи до Б. Грінченка фіксують крайню вимогливість А. Кримського до самого себе, його надзвичайну скромність. Йдеться про риси, притаманні невротичним натурам.

Ключові слова: лист, кореспонденція, епістола, Агатангел Кримський, Борис Грінченко, українофільство, українофіл.

The article examines the life and creative phenomena of A. Krymsky through the prism of his correspondence with B. Hrinchenko in 1890–1895. The author emphasizes the uniqueness of the figure of A. Krymsky. It is noted that the scientist boldly interpreted the Ukrainian issue. This was the reason why he was destroyed by the Soviet totalitarian system. The article emphasizes that the key to understanding the life and creative phenomena of A. Krymsky should be his letters. His letters, in addition to aesthetic, also have an undeniable existential significance.

It is noted that B. Hrinchenko was the addressee with whom A. Krymsky was most sincere and frank. First of all, it is emphasized that A. Krymsky's letters to B. Hrinchenko outline the addressee's path to Ukrainophilia.

These letters outline the essence of A. Krymsky's Ukrainophile concept. Krymsky's Ukrainophile concept. These letters reveal his reception of M. Drahomanov's ideas. The author analyzes Krymsky's views on language, which he considered the first sign of a nation. It is emphasized that the letters to B. Hrynchenko record the addressee's thoughts on the independence of the Ukrainian language.

A. Krymsky's letters to B. Hrynchenko convince us that the addressee was concerned about the issue of publishing literature for the people. He argued that these books should be both useful and accessible. A. Krymsky pointed to the low quality of existing products. He was not impressed by the primitive plots of books with Ukrainian themes. He was outraged by the fact that Moscow publishers violated the norms of Ukrainian spelling and syntax.

A. Krymsky's letters to B. Hrynchenko contain a lot of information about the publication of Ukrainian books in the late nineteenth century. The addressee stated that after passing through censorship, the book changed beyond recognition.

It is emphasized that A. Krymsky's correspondence with B. Hrynchenko concerned not only national affairs. Borys Hrynchenko was the addressee with whom Agatangel Krymsky also shared his personal feelings. These letters outline the psychological type of the addressee. They resemble the anatomy of the addressee's soul, who suffered from nervous disorders. It is emphasized that the epistles show the exquisite delicacy of A. Krymsky. This manifested itself in the desire not to offend the addressee either by word or tone of the epistolary conversation. Letters to Borys Hrynchenko record Krymsky's extreme demandingness to himself. These letters demonstrate his extreme modesty. These are traits inherent in neurotic natures.

Key words: letter, correspondence, epistle, Agatangel Krymsky, Borys Hrynchenko, Ukrainophile, Ukrainophile.

Постановка проблеми. Постать Агатангела Кримського – одна з найфеноменальніших в історії української культури та науки. Не будучи українцем генетично, він прийняв українство духовно, ставши українофілом та речником української національної ідеї. «Я став українофілом ... через те, що дійсність мені довела українську окремість; я бороню самостійність української мови, бо вона таки справді самостійна, себто, російської мови наш народ не розуміє» [1, с. 105], – писав А. Кримський у одному з листів до Б. Грінченка. Він науково обґрунтовано заперечив погодінську теорію, яка в радянські часи переросла в концепцію трьох «братніх» народів зі спільною колискою. Ясна річ, науковець із такими карколомними поглядами не міг не потрапити в поле зору радянської тоталітарної системи. До того ж, ця система взагалі не потребувала таких яскравих, непересічних особистостей, вважаючи за краще позбавлятися від них, що й сталося з Агатангелом Кримським. На жаль, його доробок як ученого, перекладача й письменника – «високоталановитого поета» й «дуже оригінального повістяра» (І. Франко) – тривалий час не актуалізувався дослідниками. Ключем до розуміння життєвого й творчого феноменів А. Кримського можуть і мають стати його листи. Адже листи, як «інтелектуальний продукт особливого роду», за спостереженнями М. Коцюбинської, «сповнені неповторного аромату (епохи, середовища, людської індивідуальності), багатозначні, непередбачувані» [2, с. 11–12], окрім естетичного, мають ще й незаперечне екзистенціальне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші спроби осмислення діяльності А. Кримського пов'язані з іменами таких учених, як О. Бабишкін, М. Возняк, М. Євшан, Л. Лопатинський, Леся Українка, І. Франко, та ін. З того часу, як А. Кримського було визнано ворогом радянської держави, його постать і творчість стають табуєваними для досліджень. «...Після реабілітації Кримського повернули до канону. Однак канонізація супроводжувалася стерилізацією. Усі гострі моменти з опублікованих творів Кримського були вилучені, у статтях про нього жодні контрверсійні теми не заторкувалися. Кримського всі почали називати “великим”, однак розкривати деталі величчя не поспішали» [3, с. 42]. Потужним словом у неупередженому дослідженні творчої діяльності Агатангела Кримського стала монографія Соломії Павличко «Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського», що побачила світ уже після смерті авторки, у 2000 році. С. Павличко поставила завдання «прочитати цю постать на тлі епохи чи, точніше, кількох епох з особливим акцентом на трьох аспектах – літературі, орієнталізмі та політиці» [3, с. 13], що дало їй можливість представити читачеві до унікальності глибокий і багатогранний портрет А. Кримського. Монографія дослідниці позначена якраз тією контрверсійністю, яка проявилася на всіх рівнях: це і погляд на художні тексти

А. Кримського як на форму психопатії, і спроби проаналізувати роман «Андрій Лаговський» як політичний текст, і тлумачення філологічних студій вченого як націоналістичної практики та ін. Утім, в контексті пропонованого дослідження особливу увагу привертає той факт, що, «прочитуючи» постать Агатангела Кримського, Соломія Павличко нерідко апелює саме до його листів. Епістолярні тексти Кримського вона називає однією із форм «самолікування» адресанта, його «автопсихотерапією», хоча й не такою потужною, як тексти художні [3, с. 52]. З часу виходу у світ монографії С. Павличко до творчості А. Кримського зверталися такі вчені філологи, як М. Веркалець, Ю. Горблянський, Л. Грицик, Т. Гундорова, Ю. Ковалів, Т. Мейзерська, М. Моклиця, Я. Поліщук, В. Шевчук та ін. Утім, епістолярна спадщина А. Кримського, зокрема його листування з Б. Грінченком, не є належно опрацьована дослідниками.

Метою статті є дослідження життєвого і творчого феноменів Агатангела Кримського крізь призму його листування з Борисом Грінченком 1890–1895 років.

Виклад основного матеріалу. Борис Грінченко був саме тим адресатом, з яким Агатангел Кримський був максимально щирим і відвертим у своїх листах. Невипадково О. Пріцак називав Б. Грінченка, як і І. Франка, братом-сповідником А. Кримського [4, с. 6]. І хоча Б. Грінченко насамперед «радів, бачивши в авторові (йдеться про А. Кримського – О.Т.) таку щирість до діла, талановитість і енергію, ... нового енергійного робітника на рідній ниві» [1, с. 56], їхнє листовне спілкування нерідко виходило за межі дискусій про національну справу. «Ви перша людина, з якою я можу поділитися не тільки думками, але й особистими почуваннями, не лякаючись опісля глумливого насміху», – писав Агатангел Кримський [1, с. 137]. Підтвердження цьому знаходимо, наприклад, в кореспонденції А. Кримського до Б. Грінченка від 17 червня 1892 року. Об'ємний лист, що був писаний упродовж чотирьох днів і ледь помістився на семи аркушах, позначений відвертими одкровеннями адресанта, який на завершення просив адресата: «Будьте ласкаві, нікому не розказуйте того, що я написав, бо 1) я тільки задля Вас (підкреслено Агатангелом Кримським – О.Т.) рішивсь писати все це, 2) я Вам викрив деякі закулісові боки Колегії, а це дуже свіже діло, 3) мені сором себе самого, 4) в мене є написано скількись повісток, к[от]рі той, хто прочитав би цей лист, міг би стосувати до мене самого, а це мені було б дуже нелюбо, бо й не справедливо» [1, с. 84–85].

Листи А. Кримського до Б. Грінченка в найдрібніших рисах окреслюють психологічний типаж адресанта. Зокрема, ці епістоли виказують його вишукану делікатність, яка проявлялася у прагненні не образити адресата ані словом, ані тоном епістолярної розмови. Так, у листі до Б. Грінченка від 10 (22) січня 1891 року Агатангел Кримський писав про своє намагання залишатися «наскрізь безстороннім» у своїх статтях для часопису «Зоря», маючи, зокрема, на увазі огляд «Українсько-руські видання московських лубочників» (1890, № 21). Незважаючи на те, що А. Кримський намагався, як автор цієї статті, «удержати об'єктивний тон геть в усьому» [1, с. 40], не обійшлося, однак, без образ з боку Олександра Кониського, про що свідчила його кореспонденція, написана у відповідь. Причиною подібних ситуацій, у яких Агатангел Кримський вдавався до «необачних ступенів», були ті нервові розлади, які переслідували його. «На жаль, я страшенно слабую на нерви, і це не раз доводило мене до помилок і необачних ступенів так, що опісля мусиш собі раз-у-раз нагадувати: "Буде каяття, та вороття не буде!"» [1, с. 40]. (Цей вислів постійно зустрічається в епістолах адресанта, що, очевидно, свідчило про те, що каятися за свою запальну поведінку йому доводилося досить таки часто). Тож у своїх листах до Б. Грінченка, епістолярним спілкуванням із яким Агатангел Кримський переймався тим, щоб адресат не відчув «покривдження». Як свідчать звертання, Борис Грінченко був для нього «щирим Товаришем» [1, с. 43], «дорогим Земляком», чію прихильність він боявся втратити [1, с. 137], адже від листів його отримував особливу «осолоду» [1, с. 130].

Описуючи свою вдачу в епістолах до Б. Грінченка, А. Кримський називав себе «солодкавим сентименталом» [1, с. 109], але здебільшого він не обходився короткими визначеннями, а вдавався до глибокого самоаналізу. За словами С. Павличко, А. Кримський «мав внутрішню смі-

ливість описувати свої власні нервові стани в листах до людей, яких він не зустрічав, а знав лише з листування» [3, с. 52]. Листи до Б. Грінченка свідчать про постійні намагання А. Кримського «розігнати меланхолію» [1, с. 125], яка надто тиснула на нього, «вигнати з себе нестерпучу нудьгу» [1, с. 130]. Він писав про «зденервування, що переходить у божевілья» [1, с. 105], про те, як важко «бачити, що навіть над своїм внутрішнім світом не ти хазяїн, а якийсь там Сентябр або добродій Ноябр» [1, с. 123]. Кореспонденція до Б. Грінченка від 4 жовтня 1892 року свідчить, що нервові розлади, на які страждав А. Кримський, були настільки сильними, що він часом думав про самогубство як єдиний порятунок: «Цілий місяць тільки й марю, якби де достати опію, чи морфію, чи якої другої отрути такої, що од неї неболюча смерть приходе. І сам не можу собі одвітати: чи справді мені хочеться зникнути з світу, чи може я сам себе дурю? Роздобути запитаної отрути не маю ніякісінької змоги, а инакшим способом заподіяти собі смерть навіть не міг би, бо лякаюся болю. А втім, не ручуся, чи вистарчило б мені хоробрости вжити й морфію, – не ручуся, бо добре знаю, що я страхополох» [1, с. 123]. При цьому Агатангел Кримський відчував страшну гризоту від того, що його «"излияния" дуже скидаються на помії» [1, с. 110]. Кореспонденції до Б. Грінченка засвідчують властиво невротичну скромність та аскетизм А. Кримського: «Заодно Вас дуже-дуже прошу: не пишіть мені ніяких компліментів, бо цим Ви мене дуже покривдите. Я людина дуже собі звичайна і до того невіглас» [1, с. 105].

В епістолярних діалогах Агатангела Кримського з Борисом Грінченком помітне місце посідає мовне питання, у тлумаченні якого вони мали розбіжності, зокрема, коли мовилося про зближення двох (наддніпрянської і західноукраїнської) мовнолітературних традицій. Віддаючи належне галицькому діалекту, А. Кримський у листі до Б. Грінченка від 20 березня 1892 року обіцяв при нагоді розповісти адресату «доволі повчаючи історію свого українофільства». «...І тоді Ви зрозумієте, через що я ворог "очищення" мови» [1, с. 67], – писав він. Саме ця історія й була викладена в кількох наступних епістолах Агатангела Кримського, які в сукупності складають розлогу автобіографію адресанта. У кореспонденції від 17 червня 1892 року він писав про матір-польку, батька-білоруса й про те, як українізувався, народившись в Україні. Йшлося і про те мовне середовище, у якому зростав А. Кримський: «Навіть у сім'ї я чув змалечку українську мову: моя мати говорить чисто по-українськи, тільки "етимологічною правописсю" (наприклад, речення: "дай собаці їсти" звучить в неї: "дай собаце есті"), – значиться, тільки з вимовою чужою» [1, с. 78].

Поза сумнівами, цей лист буде цікавий біографам А. Кримського. У ньому вміщено факти з дитячих років: йшлося насамперед про надмірну любов до читання, яка стала причиною хвороби очей і не тільки. «...Од читання я ... і фізично недорозвивсь (мій менший брат виглядає далеко старшим од мене)» [1, с. 78]. Прикметно, що все це не стало причиною психологічного травмування хлопця. Його висока самооцінка вже в той час ґрунтувалася на усвідомленні «Певно, що хлопці-товариші, к[от]рі дуже цінують фізичну силу та зручність, не поважали мене, я часто був задля їх якимсь покидишем, але так як я вчивсь дуже гарно і багацько читався, то я вважав себе дуже розумним і був певен, що нікого вищого од мене немає (звісно, такі гадки я пильно хоронив при собі і нікому не висловлював)» [1, с. 78]. Згодом Агатангел Кримський став першим учнем Колегії Павла Галагана, яку він називав у листі закритою школою «трохи з українським духом» [1, с. 78]. І ця першість у навчанні наклала свій відбиток на характер хлопця. Згодом він так писатиме про це в листі до Б. Грінченка: «...Гордощі розвилися в мені незмірно, тому-то хоч я себе поставив одразу так, що наші аристократи не сміли чіпати мене – слабого, але я відчував гніт над стіпендіатами ще сильніше, ніж другі і моє самолюб'є дійшло до болісности. ... Мене своєкошті ненавиділи гірш од усіх, але й стіпендіати, хоч поважали, та не любили за мою вдачу» [1, с. 78-79]. В аналізованому листі адресант вдавався до глибокого внутрішнього самоаналізу. Агатангел Кримський писав про свою «незвичайну зухвалість», про своє «одважне резонірство», що змушувало викладачів Колегії Павла Галагана дивитися на нього як на «причинного». Адресант згадував, що першість у навчанні,

яка, до того ж, не потребувала від нього взагалі ніяких зусиль, впевненість у тому, що в такі юні роки більш ніхто «не може бути такий розвитий», постійні згадки педагогів про його «геніальну кебету» – усе це в сукупності поступово «деморалізувало» його [1, с. 81–82].

І власне в цей, так би мовити, момент слави Агатангел Кримський раптом зрозумів, що знає «самісінькі вершечки науки», що є «напівосвіченою» людиною, яка виробила «пересвідчення тільки індивідуальної моральності», а от громадських ідеалів не має ніяких. «...Або бо ще гірше – маю ідеали зовсім несвідомії! – Це був мені сильніший удар і завдав мені величезної муки. До ненависті супроти педагогів додалися ще важкі сумніви, жорстока моральна боротьба з самим собою. Я скінчив курса зовсім слабкий і до краю зденервований» [1, с. 82].

Порятунок Агатангел Кримський шукає в книжках, на які кидався, «неначе скажений» [1, с. 83]. У цей період (за два тижні до завершення канікул) йому до рук потрапляють повісті Ю. Федьковича з передмовою М. Драгоманова. Власне ця передмова, сповнена «розумних слів М. Драгоманова», вразила А. Кримського понад усе й утвердила його в думці про те, що він має стати українофілом. Грунтом для свого українофільства А. Кримський називав відвідини аматорських спектаклів у Звенигородці, а також спілкування зі студентами-українофілами, які багато розповідали про Галичину». «Найбільше, що кидалося мені в вічі, – писав адресант Б. Грінченку, – була їх невимовна ненависть до всього російського, до "кацапів"» [1, с. 84]. Наступні два тижні, як свідчить лист, А. Кримський без упину читає українські книжки. Усе прочитане мало для нього «святість догмата». «...А так як тоді трапилися тільки писання шовіністичних націоналістів, повні москальожерства, то й я став таким, зовсім забувши, що мене привело до вкраїнства. ... Мій потомлений мозок і нерви знайшли собі спочивок, і я раював у своїм українофільстві. В такому настрою я поїхав у Москву» [1, с. 84].

Лист свідчить і про ті настрої, у яких перебував А. Кримський, опинившись у Москві: «... Кожна річ, нагадуюча за Україну, мене кидала в солодке умилення, а що торкалось "кацапів", те все обурювало мене» [1, с. 88]. Поступово до Агатангела Кримського приходять переконання, «що треба не ненависті, а якоїсь праці задля українського народу», «робити щось задля національності» [1, с. 88]. Він зізнавався Б. Грінченку, розкриваючи психологічне підґрунтя свого українофільства так: «Здавалося гріхом "не побігти на пособу по моїй Неньці", яку я допіру "обрів", – я не хотів бути "зрадником". І я побіг» [1, с. 88]. Той період своєї українофільської діяльності Агатангел Кримський з чималою нотою самокритицизму називав «блуканиною», а себе – недовченим недорослем, який скрізь тикав свого носа. Усе це – з огляду на обсяги своєї тогочасної українознавчої діяльності. Так, вважаючи першою ознакою національності мову, А. Кримський починає студіювати різні філологічні праці та етнографічні розвідки. Він знайомиться з надбаннями української літератури, перечитуючи «навіть погань» [1, с. 89]. Зрештою, приступає до літературної праці. «...На щастя, послав і пошлю до друку дуже мало цих "овочів незрілої музи"» [1, с. 89]. У цей же період посилюється увага А. Кримського до Галичини: він знайомиться з її діями, які опинилися на московщині, починає листуватися з тими, які живуть на галицьких землях. Адресант зізнавався Б. Грінченку, що був містично закоханий в Україну, в українську мову та українську національність. Він порівнював себе зі східними містиками, які закохуються у свого Бога, «наче в любку» [1, с. 89]. Цьому феномену Агатангел Кримський знаходив психологічне тлумачення: «Поясню я це тим, що я був неофітом, або ренегатом, – я ж родом не вкраїнець, – а звісно, що ренегати завше переборщують» [1, с. 90]. Але питання «Чи ж є яка користь мужикам з твого патріотизму?» надто «муляло» його [1, с. 90].

А. Кримський виробляє свою програму діяльності як українофіл: «Будити в народі національну самосвідомість та вчити моралі? Еге ж, оцім я й зайнявся» [1, с. 91]. Як свідчать листи до Б. Грінченка, Агатангел Кримський ставив надзвичайно високі вимоги до тогочасної інтелігенції, яка здійснювала «ходіння в народ», вважаючи, що до такого виду діяльності слід готуватися дуже серйозно. «Отії "ходження", які практикують такі неуки, як студенти, є стра-

шенна погань і мерзота» [1, с. 92]. Неодноразово в листах А. Кримського до Б. Грінченка звучать фрази на зразок: «...Українофільство є дуже гарна річ, але робітників воно сливе як не має, і загал українофілів або егоїсти, або хоч щирі, дак неуки. Звісно, себе я відносив до другої категорії» [1, с. 101].

Під час щирих епістолярних розмов із Б. Грінченком Агатангел Кримський нерідко зізнався у своїй «хитаніні» [1, с. 101], зокрема у думках про «відносини націоналізму з космополітизмом» [1, с. 85]. Це ж стосувалося його ставлення до концепцій М. Драгоманова, якого він спершу вважав своїм вчителем, а згодом ненавидів («це мені виявлявся таким способом патріотизм!» [1, с. 92]). Проте згодом саме М. Драгоманов «обрятував» його: «Якось я взяв читати "Чудацькі думки", і миттю ожив задля українства» [1, с. 104]. «...Речі [М.] Драгоманова перейняли мене до глибу серця. Він мені нічого нового не сказав, – він тільки формулював усі ті міркування та гадки, які мене обгортали в протязі мого українофільства. [М.] Др[агоманов] знов розбурхав мій патріотизм, і вже тепер я ніколи не зверну з української стежки; чужинець зроду, я вже вічно буду українцем» [1, с. 105].

Таку ж «хитанину» А. Кримський відчував і щодо інтелігентів-галичан, до яких спершу ставився з пієтетом (не останню роль у цьому відіграло його листовне спілкування з І. Франком та М. Павликом, а також співпраця з галицькими періодичними виданнями). Але вже згодом він, як зізнавався в листі до Б. Грінченка, «мусів кинути ще одну грудку на могилу галичан» [1, с. 102], характеризуючи старих «москальофілів», наприклад, як «безнадійних плосколобів» [1, с. 118]. «Молодий Кримський, – як зазначає С. Павличко, – прагне радикалізму, він ненавидить боязливість і київських драгоманівців, і українофілів, і московських радикалів» [3, с. 221].

Агатангел Кримський, як і Борис Грінченко, переймався питаннями видання літератури для народу, дешевої книги, яка б була і корисна, і доступна простолюду. Аналізуючи «українсько-руські» видання московських лубочників, А. Кримський вказував на низькопробність цієї продукції. Йому не могли імпонувати спримітизовані сюжети книжок з українською тематикою, а також порушення норм українського правопису й синтаксису, до яких вдавалися московські видавці. Водночас Агатангел Кримський усвідомлював потребу видання таких книжок, але цілковито іншої якості. Тож у листах до Б. Грінченка адресант писав про своє власне бажання та бажання інших членів української громади, які опинилися на московщині, взяти ініціативу в свої руки. Знайшовши підхожого книговидавця (йшлося про Є. Губанова, який, окрім видання українських книжок, займався також їх розповсюдженням в Україні), однодумці стикнулися з проблемою відсутності необхідних текстів. «...Ми мусіли пересвідчитися, що своїми власними силами нічого не вдіємо, не зможемо зложити творів, написаних популярно та ще й у рамках цензурного дозволу, а тим часом цієї гарної ідеї кидати не слід» [1, с. 55], – писав А. Кримський у листі до Б. Грінченка від 2 грудня 1891 року. Звідси ж прохання до адресата, який уміє писати «так, як тра», надіслати свої рукописи. Листи А. Кримського до Б. Грінченка свідчать про його намагання видати казку І. Франка «Без праці» та повість «У поті чола» [1, с. 61], незважаючи на те, що московські лубочники надавали перевагу українській книзі з любовним сюжетом [1, с. 59].

Із листів А. Кримського, адресованих Б. Грінченку, постає чимало інформації, яка стосувалася питання видання української книги наприкінці XIX століття. А. Кримський констатував, що твір українського автора після втручання цензорів міг перетворитися на «цензурний недобиток» [1, с. 43]. Відповідаючи на пропозицію Б. Грінченка опублікуватися щось зі свого доробку в другому томі альманаху «Хвиля за хвилею», адресант, зважаючи на цензурні умови, був свідомий того, що його твори не пройдуть цензуру. «Те, що в мене є, нізачо не підійде під російські обставини» [1, с. 43], – писав він у листі від 23 січня 1891 року.

Листи А. Кримського до Б. Грінченка містять поодинокі зразки літературної критики. Зокрема, лист від 23 січня 1891 року, писаний із Москви, містить оцінки поетичної спадщини Павла Грабовського. Ясна річ, ідейне спрямування творів письменника, який поставив

своє слово на службу українській справі, не могло не імпонувати А. Кримському. Водночас він досить відверто говорив про «поетичну неплодючість» Павла Грабовського, зазначаючи: «... Писання Грабові кращі од якихсь там Кернеренків, Кулід і тин., тільки ж "погана похвала мечеві, коли скажуть, що він гостріший од палки". На мій погляд, душа у п[ана] П. Граби дуже поетична й естетична, та нема в нього сили вилити свою душу в вірші; вірш у нього – сухий, холодний і тільки де-не-де трапляються оазиси в пісочано-сухій пустині його поезії» [1, с. 43]. Володіючи досконало не одним десятком мов й опановуючи шедеври світової лірики мовами оригіналу, А. Кримський ще більш критично відгукувався про поетичні переклади П. Грабовського. «...Для нього раз плюнути – зробити безбарвною найкращу річ. Чи він знає чужі мови? Бо іноді мені здається, що він перекладає "з німецького через московське"» [1, с. 43], – писав Агатангел Кримський. Темою для окремого дослідження може стати дискусія між Б. Грінченком та А. Кримським щодо його оповідання «Сирота Захарко».

Висновки. Отже, листи А. Кримського до Б. Грінченка вирізняються потужною інформативною складовою, а водночас мають незаперечне екзистенціальне значення. Ці епістоли фіксують дух тієї епохи, що подарувала українству Агатангела Кримського, який, не будучи генетично причетним до української нації, став українцем за духом і переконаннями, що визначило масштаби та обшири його наукової і творчої діяльності. Кореспонденції 1890-1895 років до Б. Грінченка фіксують шлях А. Кримського до українофільства, погляди науковця на мову як основну ознаку нації, визнання ним окремішності української мови, а отже, і української нації, його погляди на ті завдання, які стоять перед українською інтелігенцією. Водночас ці листи вирізняються своєю сповідальністю і відкривають шлях до розуміння непростого світу переживань та почуттів адресанта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890-1941 рр.): в 2-х томах. Київ : Вид-во Національної академії наук України. Том 1 (1990-1917 рр.). 499 с.
2. Коцюбинська М. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і літера, 2009. 584 с.
3. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ : Основи, 2000. 328 с.
4. Пріцак О. Передмова. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ : Основи, 2000. С. 5-10.

УДК 821(100).09:82-312.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-58>

ГЕНЕЗА І ТИПОЛОГІЯ ЖАНРУ ДЕТЕКТИВУ: ІДЕОЛОГЕМИ І МИСТЕЦЬКІ ПОШУКИ

GENESIS AND TYPOLOGY OF THE DETECTIVE GENRE: IDEOLOGY AND ARTISTIC QUEST

Ципанов С. О.,

orcid.org/0009-0003-5978-1788*аспірант кафедри української літератури, компаративістики і грінченкознавства
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка*

Актуальність дослідження детективу як жанру зумовлена його амбівалентністю у двох вимірах. З одного боку змістовні і художні характеристики детективних оповідань існують у найдавнішій літературі, з іншого – як самодостатній жанр детектив є досить молодим у порівнянні з драматичними жанрами і романами. З огляду на художні особливості і цільову аудиторію, детектив є масовим жанром, проте йому притаманний певний інтелектуалізм і нерідко детективи мають риси високої літератури, що не лише розважає читача, а й піднімає складні питання моралі та етики. Проблематика дослідження включає визначення історичних передумов виділення детективу в окремий жанр з пригодницького роману, а також дослідження його жанрових особливостей в історичному контексті. Теоретико-методологічні засади дослідження спираються на досвід типологічних студій літературної компаративістики, праці з генології, а також ідеї постколоніальної критики. Методологія дослідження охоплює аналіз розвитку літератури в контексті історичних подій, зокрема процесу прискорення і завершення колонізації, а також порівняння жанрових особливостей детективу і пригодницького роману. У першій частині статті стверджується, що європейська колонізація прямо вплинула на формування пригодницької літератури, а її (колонізації) завершення стало однією з причин виокремлення детективного жанру. Завершення колонізації зумовило відмінності між типовими рисами персонажів, що пропагували пригодницькі і детективні оповідання, зроблені припущення щодо причини їх перебування у фокусі авторів. У другій частині показані історико-генетичні аспекти типології детективу, а також питання впливу орієнталістичної традиції на жанрові особливості.

Ключові слова: детектив, пригодницький роман, колоніалізм, ідеологія, поетика, інтелектуалізація, орієнталізм, жанр.

This relevance of this study of the detective genre is determined by its two-dimension ambiguity. From a diachronic point of view even the most ancient literature bears some features of detective narration and at the same time detective story as a separate and independent literary genre is comparatively young. From the textual point of view and in regard to the target audience, detective stories are substantially an example of mass literature, bearing however certain intellectualism. Detective stories quite often not only serve to amuse their readers, but raise complicated questions and dilemmas of morality and ethics. The problem of this study includes investigation of certain historical prerequisites of the separation of detective story into a different genre from the adventure novel, as well as the investigation of its features in historical context. The research methodology includes analysis of the development of literature in the context of historical periods, focusing on the process of acceleration and finalization of colonization, as well as the leveling of genre studies-related approaches of other scholars to typology for detective. The first part of the article examines the historical background of the detective story, and the influence of European colonization and its finalization on the formation of adventure literature and the rise of the detective genre. The article demonstrates the difference between typical character drawings, which were propagated by adventure and detective stories and speculates about the reasons for their occurrence in the focus of the authors. The second part is focused on the history aspects of the typology of detective stories, and the influence of the tradition of orientalism on genre features.

Key words: detective, adventure fiction, colonialism, ideology, poetics, intellectualization, orientalism, genre.

Постановка проблеми. Детектив як сформований самостійний жанр масової літератури з власним сталими, повторюваними формальними і змістовими ознаками є порівняно молодим: першим власне детективом вважається оповідання «Вбивства на вулиці Морґ» Алана По,

опубліковане 1841 року. Дослідження генези і жанрових особливостей детективу представляє собою інтерес для літературознавства з огляду на необхідність з'ясування зв'язку виникнення детективного жанру з історичними процесами, на тлі яких він з'явився, зокрема з завершенням європейської колонізації світу. Змістовні і художні характеристики детективу зустрічаються ще в давньогрецькій і давньоєгипетській літературі, а також в біблійних оповіданнях, проте вони не оформлювалися в окремий жанр аж до середини XIX ст. Дослідження жанрології відзначаються актуальністю, оскільки поглиблюють розуміння тенденцій і напрямів розвитку письменства, допомагають зрозуміти трансформацію жанрового канону в літературі наступних епох та в індивідуальних авторських стильових версіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних дослідників питанням походження і типології детективу займалися зокрема Софія Філоненко в монографії «Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр» [1]. Окремі аспекти жанру розглядаються у статті Олександра Кирильчука «Просторові моделі в українському ретро-детективі початку XXI ст.: постколоніальний аспект (на матеріалі прози Богдана Коломійчука та Андрія Кокотюхи)» [2] і дисертації Людмили Кулакевич «Жанрові стратегії української авантюрно-пригодницької прози першої третини XX століття» [3]. Сніжана Жигун у статті «Чи приречений детектив бути масовим жанром?» [4] показує, що питання належності жанру до певного щабля літературної ієрархії залежить в т. ч. від епохи. Фарман Дж. Рамазан у дисертації «Жанрові і стильові домінанти детективної прози Агати Крісті» [5] зосереджує увагу на представленні найпомітніших літературних піджанрів та течій у межах літературного жанру детективу. Питання розвитку і типології детективу піднімає Г. М. Кукса в статті «Історія розвитку та типологія жанру детективу у контексті світової літератури» [6]. Автор виводить детектив із жанру готичного роману, оскільки творець першого детективного оповідання Едгар Алан По був одночасно і автором роману жахів. Отже, аналіз стану дослідження проблеми свідчить, що тема історичного тла, на якому відбувалося формування детективного жанру, потребує додаткового вивчення, що й є предметом нашого дослідження.

Мета дослідження. Завданням розвідки є з'ясувати вплив колонізації і її завершення на походження детективу, дослідити входження його елементів в літературні твори, що виникли до його появи, і встановити ступінь впливу на жанрові особливості. Перша частина розглядає генезу детективного жанру в історичному і літературознавчому розрізах, зокрема у фокусі дослідження перебуває розвиток пригодницької літератури на тлі європейської експансії, а також відокремлення детективу на тлі її поступового сповільнення. Друга частина фокусується на жанрових особливостях детективу та причинах їх формування.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про походження сучасного детективу, вважаємо за потрібне зазначити, що він став щаблем розвитку пригодницького роману. Історична епоха виникнення і становлення детективу (середина і друга половина XIX ст.) є часом завершення європейської колонізації світу, що свого часу дала поштовх розвитку пригодницької літератури, тому історичний аспект відгалуження детективу в окремий напрямок потребує розгляду з метою виділення тих причин, що в подальшому визначили художні особливості жанру.

Першим сучасним пригодницьким романом вважається опублікований у 1719 році «Робінзон Крузо» Даниеля Дефо. Новаторство Дефо полягає не в описі заморських пригод як таких (кінець-кінцем, до нього це блискуче зробив ще Гомер в «Іліаді» та «Одіссеї»), а в романтизації індивідуальної мужності і стійкості саме білої людини у зіткненні з дикою природою і стихією в колоніальному середовищі. Ще однією новаторською рисою «Робінзона Крузо», що якісно вирізняє його з сукупності попередньої літератури з пригодницькими елементами, є місіонерський аспект перебування головного героя на незалюдненому острові: Робінзон принципово не пристосовується до навколишнього середовища, а перетворює його відповідно до свого бачення і образу того, що є правильним, а також навіртає до християнства аборигена П'ятницю і навчає його англійської мови (натомість, логічною виглядала б зворотна ситуація, оскільки чужинцем в романі був саме Робінзон).

З огляду на сказане вище зауважимо, що автор цього твору був не лише літератором, а й державним діячем специфічного профілю: Дефо вважається одним із реформаторів англійської розвідувальної служби. Він був першим, хто запропонував виділити в окрему структуру політичну й економічну розвідку, а також контррозвідку. Приблизно в цей самий час (наприкінці 17 і початку 18 ст.) суттєво пришвидшуються темпи розширення британських заморських

володінь, що вимагало від держави великої кількості моряків для комплектування екіпажів кораблів, солдат для віддалених гарнізонів та адміністраторів. Так якщо в 1642 році флот Англії налічував 35 кораблів, то лише за 1650–1654 рр. було побудовано 40 нових. Колоніальні реалії, морські експедиції, подорожі новими землями, контакти (і зіткнення) з місцевим населенням, місіонерська діяльність об'єктивно створювали потребу у чоловіках, що були готові добровільно і охоче залишити в минулому своє буденне життя і вирушити назустріч небезпеці в інтересах власної держави. Подібний вплив політичних і суспільних реалій на літературу мав місце в минулому: виникнення в Середньовіччі феодалної знаті і Хрестові походи створили підґрунтя для формування лицарського роману. Пізніше, вже в XX ст. прискорення науково-технічного прогресу і початок дослідження космосу аналогічно стануть каталізаторами бурхливого розвитку наукової фантастики.

На час написання статті нами не виявлено свідчень того, що створенням «Робінзона Крузо» Дефо виконував чітко окреслене політичне чи державне замовлення, проте сама реальність вимагала пропаганди образу чоловіка певного типу, а саме мужнього, сміливого і відважного, відданого своїй справі і безкомпромісно переконаного у власній правоті. Такими були герої пригодницьких романів XVIII–XIX ст.: Робінзон, Джим Хокінс, Натаніель Бампо. Мартін Грін у праці «Seven Types of Adventure Tale: An Etiology of a Major Genre» [7] вказує, що зосередженість західної культури на мотивах самоствердження і експансії має своєю причиною експансіоністський характер західної цивілізації. Французький дослідник Мартін Аст'є Лутфі [8] на прикладі роману Альфонса Доде «Тартарен з Тараскона» показує взаємовплив літературних образів на готовність молодих людей шукати щастя в колоніях, а темпи колоніальної експансії французької держави після 1875 року – на зростаючу кількість т. з. «екзотичних» романів.

Таким чином, пригодницькі романи, певною мірою, були не лише формою літературної творчості і самовираження автора, а й інструментом ідеологічної обробки своєї аудиторії (переважно підлітків та молодих чоловіків), що надихалися художніми образами і охоче брали участь у колоніальних пригодах. Образ чоловіка, що був головним героєм пригодницького роману, був зумовлений жорсткою колоніальною ситуацією і її суровими реаліями, що включали відсутність інфраструктури і сталого зв'язку з метрополією, нерозвиненість (або повна відсутність) медицини, слабкість права, що переростає у беззаконня, боротьбу за виживання в дикій природі і боротьбу з місцевим населенням та конкуруючими колонізаторами. На цю обставину вказує класик постколоніальних студій Едвард Саїд, який у фундаментальній праці «Орієнталізм» на великій кількості прикладів доводить, що властиве західній літературі та науці уявлення про Схід не лише формувалося під впливом колоніалізму, але й значною мірою його обслуговувало [9].

У другій половині XIX ст. європейська колонізація світу досягла своїх географічних меж. Так, протягом лише 15 років після Берлінської конференції 1885 року в Африці залишилося тільки дві незалежні держави (Ефіопія і Ліберія), інша частина континенту була розділена між колоніальними імперіями. Одночасно із завершенням колонізації відбувається суттєве пом'якшення соціальних відносин у метрополіях, а також гуманізується колоніальна ситуація в заморських володіннях, скасовується рабство, зростає рівень життя, встановлюється верховенство права.

Отже, наприкінці XIX сторіччя основним завданням колоніальних держав стає вже не завоювання, а утримання підконтрольних територій, їхня інтеграція з метрополією та закріплення статусу-кво. Загарбання і силове протистояння поволі відходять на другий план, все більше поступаючись місцем інтелектуальному змагання і більш тонкій політиці. Образ чоловіка-героя пригодницького роману поступово втрачає актуальність і на перший план виходять не його «хард-скіли» на кшталт фізичної сили, витривалості, вміння володіти холодною і вогнепальною зброєю, а спостережливість, інтелект, розуміння психології, комунікативні навички. Символом подібного переходу стала т. з. «Велика гра», що велася урядами і розвідками (але не арміями) Російської і Британської імперій за домінування в Середній Азії, на тлі якої зокрема відбуваються події шпигунського роману Кіплінга «Кім». Образ капітана піратів на прізвисько Червоний Корсар Фенімора Купера поступається місцем інтелектуалу-капітану Немо Жуль Верна.

Одним із проявів цього переходу в літературі стало виникнення детективу як окремого жанру, основна ознака якого – це наявність загадкової події та розслідування, що має на меті з'ясувати всі її обставини. Зазвичай такою подією є злочин, хоча існують і детективи, побудовані навколо

з'ясування обставин таємниці, що не має кримінального характеру. Зокрема, в п'яти оповіданнях з одинадцяти, які увійшли до «Спогадів Шерлока Холмса» (що безсумнівно є зразками класичного детективу), відсутній злочин, а розслідування стосується таємниці.

Окремі ознаки того, що пізніше оформиться в жанр детективу, зустрічаються ще у творах античної літератури. Так у давньогрецькій трагедії Софокла «Едіп-цар» головний герой Едіп проводить розслідування і з'ясовує обставини смерті свого попередника [10]. Геродот, переказуючи давньоєгипетську казку «Цар Рампсиніт і невловимий злодій» [11], оповідає про крадіжку зі скарбниці, замки і печатки якої залишаються цілими, а також про спробу встановити особу злочинця і спіймати його. У Старому Заповіті (Третя книга Царств, розділ 3) згадується суперечка двох жінок через дитину, що звернулися до мудрого царя Соломона, і який зі знанням жіночої психології проводить щось на кшталт сучасного слідчого експерименту для прийняття правильного і обґрунтованого рішення [12].

Головний герой трагедії Шекспіра «Гамлет» підозрює свого дядька у причетності до смерті батька. Він веде тонку психологічну гру, щоб отримати переконливі докази вини вбивці, одних свідчень жертви недостатньо для прийняття рішення.

Риси детективних оповідань наявні і в літературі Нового часу. Зокрема, одним із провідних героїв роману Уільяма Годвіна «Пригоди Калеба Вільямса» є детектив-аматор. Детективні елементи зустрічаються в автобіографічних нарисах, наприклад, у «Нотатках Відока» французького злочинця, авантюриста, а пізніше детектива і кримінолога, засновника Sûreté Nationale Ежена-Франсуа Відока.

Таким чином, незважаючи на присутність ключових жанрових ознак детективу (наявність таємниці і намагання об'єктивно з'ясувати її обставини з опорою на факти) в літературі минулих епох, його виокремлення в окремий жанр відбулося лише в середині XIX ст. і мало однією з причин зазначене вище сповільнення європейської експансії і поступове втрачання актуальності образів колоніальної пригодницької літератури. Подальший розвиток жанрових особливостей детективу підтверджує зв'язок із колоніалізмом і його еволюцією. Зокрема, автор ранніх детективів Алан По активно використовував елементи містики у своїх оповіданнях, що корелює із загадковістю і очікуванням невідомого, притаманних класичній пригодницькій літературі. Залучення помітної кількості британців до колоніальних справ знайшло відображення в творчості Артура Конан Дойля, який зробив колоніальне минуле своїх персонажів, що пізніше повернулися до Британії, основною рушійною силою сюжету (зокрема в детективах «Знак чотирьох», «Пістрява стрічка», «Горбун», «Таємниця Боскомбської долини»).

Для детективів колоніальної доби характерним є орієнталістичний підхід до зображення персонажів і подій, ця жанрова особливість простежується у творчості Агати Крісті, хоча її твори були написані в добу занепаду і поступового розпаду Британської імперії. «Багдадські зустрічі» (опубліковані в 1951 році) і «Карибська таємниця» (опублікована в 1964 році) успадковують той самий підхід до персонажів, що й ранній детектив «Людина у коричневому костюмі» (опублікований в 1924 році). Серед численних оповідань про Еркюля Пуаро події лише трьох з них («Смерть на Нилі», «Вбивство у Месопотамії», «Зустріч зі смертю») відбуваються в колоніях. У збірці про розслідування міс Марпл події лише одного оповідання («Карибська таємниця») відбуваються за межами Британських островів.

Детективу притаманна певна жанрова амбівалентність: це масова, розважальна література, своєрідна інтелектуальна гра між автором і читачем, на що вказує, зокрема С. С. Ван Дайн в есе «Двадцять правил для написання детективних романів». [13] В останньому визначенні ключовим є слово «інтелектуальна». Справді, детектив вимагає певного інтелектуального зусилля, volens nolens читач намагається співставити відомі йому факти з їхнім потрактуванням з боку оповідача і/або детектива і самотужки дійти до розгадки таємниці ще до того, як це зробить автор. Для розв'язання сюжетної задачі необхідне зосередження на дрібницях, уміння структурувати їх у цілісну картину подій, аналіз поведінки, слів, психології головних героїв. І можна було б очікувати, що детектив, як більш інтелектуальний піджанр пригодницької літератури, зробить крок геть від орієнталістичної традиції, проте парадоксальним чином ми навпаки констатуємо посилення орієнталістичного підходу.

У цьому розрізі спостерігаємо розходження між новоутвореним жанром детективу і власне пригодницьким романом. Якщо П'ятниця Даніеля Дефо був типовим орієнталістичним пер-

сонажем, то дійові особи деяких пригодницьких романів другої половини XIX ст. зображені в іншому ключі: вони мають власні імена, образ мислення і волю, а також (і це найголовніше) їх вчинки є рушійною силою сюжету. Це зокрема «Копальні царя Соломона», «Донька Монте-суми», т. з. «Зулуський цикл» Гаггарда, творчість Жюль Верна. Навіть у більш ранніх творах, зокрема у написаних в 1820–1840 рр. романах Фенімора Купера спостерігається тенденція до відходу від орієнталістичної традиції зображення неєвропейських персонажів.

Висновки. Виникненню детектива передував бурхливий розвиток пригодницької літератури, що у свою чергу мав причиною Добу великих географічних відкриттів та утворення європейських колоніальних імперій. Завершення колонізації світу європейцями відбулося в інтелектуалізації пригодницького роману та втрачання образів колоніальної пригодницької літератури своєї актуальності. Наслідком цього стало виокремлення детектива в самостійний жанр, хоча жанрові характеристики, притаманні детективу, зустрічаються і в літературі попередніх епох. Парадоксальним чином, більший інтелектуалізм цього жанру в порівнянні з суто пригодницькою літературою не призвів до послаблення успадкованого орієнталістичного підходу до зображення персонажів і подій, а навпаки – відбулося його посилення. З огляду на те, що детектив легко інтегрується з іншими, інколи діаметрально протилежними жанрами (існують, наприклад, історичний і фантастичний детективи), а окремі автори (Честертон, Ван Дайн) прямо вказують на відсутність єдиного канону чи стандартів, предметом подальших досліджень може стати гібридизація детективу і його міжжанрові зв'язки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2011. 430 с.
2. Кирильчук О. Просторові моделі в українському ретро-детективі початку XXI ст.: постколоніальний аспект (на матеріалі прози Богдана Коломійчука та Андрія Кокотюхи). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Філологія»*. 2024. Вип. 22. С. 119–122.
3. Кулакевич Л. Жанрові стратегії української авантюрно-пригодницької прози першої третини XX століття : дис. ... д-ра філософії у галузі 03 гуманітар. науки / Київський столичний університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2020. 428 с. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/34647/>.
4. Жигун С. Чи приречений детектив бути масовим жанром? *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2017. Вип. 45. С. 52–57.
5. Рамазан Ф. Д. Р. Жанрові і стильові домінанти детективної прози Агати Крісті : дис. ... д-ра філософії / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2024. 267 с.
6. Кукса Г. Історія розвитку та типологія жанру детективу у контексті світової літератури. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004. № 15. С. 150–154.
7. Green M. Seven Types of Adventure Tale: An Etiology of a Major Genre. The Pennsylvania State University Press, 1991. 260 p.
8. Loutfi M. A. The political significance of the exotic novel of North Africa in the expansion period. Michigan State University Press. 1976. Vol. 1. p. 11–16.
9. Саїд Е. В. Орієнталізм / пер. з англ. В. Шовкун. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 511 с.
10. Давньогрецька трагедія: збірник: пер. із старогрецької. Київ : Дніпро, 1981. 232 с.
11. Давньоєгипетська література в українських перекладах / ред. та упоряд. М. Тарасенко. Київ-Харків : Видавець Олександр Савчук, 2022. 256 с.
12. Святе Письмо / пер. І. Хоменко Львів : Свічадо, 2021. 1504 с. (Оригінал опубліковано 1963 р.).
13. S. S. Van Dine. Twenty Rules for Writing Detective Stories. American Magazine. 1928. Vol. 9. 180 p.

УДК 811.111'42:81-116.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-59>

ТИПИ МОВНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ ХУДОЖНЬОГО ПЕРСОНАЖУ В МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ІНТРАПЕРСОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТИВАХ

TYPES OF LINGUISTIC PERSONALITIES OF FICTIONAL CHARACTERS IN MULTIMODAL INTRAPERSONAL CONFLICTIVES

Черненко О. В.,

orcid.org/0000-0002-0127-8915

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри германської філології

Київського національного лінгвістичного університету

Наукова розвідка має на меті представити результати лінгвістичного дослідження інтраперсональних конфліктів як дискурсивних конструктів у сучасному англійськомовному художньому дискурсі з позицій теорії комунікації, психолінгвістики, когнітивного та прагмалінгвістичного підходу до аналізу мовних явищ. Ґрунтуючись на структурно-функціональному підході до виокремлення функціонально цілісних фрагментів у художньому дискурсі, у роботі пропонується розглянути особливості мультимодальних інтраперсональних конфліктів у семіотичному просторі художнього дискурсу. Вертикальний характер конструювання інтраперсональних конфліктів дозволив розглянути внутрішньоособистісний конфлікт як автокомунікативний акт. У результаті аспектного дослідження інтраперсональних конфліктів встановлено особливості їхньої мультимодальної, прагматичної, комунікативної та динамічної структури. Понад те, докладний аналіз тривірневої моделі дослідження мовної особистості у дискурсі на вербально-семантичному, когнітивному та прагматичному рівнях, спосіб його розв'язання та встановлення характеру внутрішніх протиріч, змодельованих у художньому творі, дозволив нам виокремити деструктивний та конструктивний тип мовної особистості в інтраперсональному конфлікті.

Мета дослідження полягає також у встановленні зв'язку між різними підходами до трактування процесу розвитку конфліктної комунікації та методів її дослідження в сучасних лінгвістичних студіях. Мультимодальна природа конфліктів дозволяє залучати до аналізу конфліктної мовленнєвої ситуації в художньому дискурсі одразу декілька модусів мультимодальності, розгляд яких дозволив нам виявити смисли, комуніковані як у зоні авторського наративу, так і в персонажному мовленні. Отримані результати дослідження дозволять розширити можливості вивчення конфліктів у художньому дискурсі на різних рівнях лінгвістичного аналізу.

Ключові слова: конфлікт, мультимодальність, інтраперсональний конфлікт, інтерперсональний конфлікт, мовна особистість, англійськомовний художній дискурс.

The current paper presents an overview of intrapersonal conflictives as discursive constructs in modern English fictional discourse from the viewpoint of theory of communication, psycholinguistics and cognitive and pragmatic approach to the analysis of linguistic units. Based on the structural-functional approach to identifying functionally coherent fragments in fictional discourse, this paper proposes an examination of the features of multimodal intrapersonal conflicts within the semiotic space of fictional discourse. The vertical structure of intrapersonal conflictives allows them to be viewed as acts of autocommunication. An aspectual analysis of intrapersonal conflictives revealed the characteristics of their multimodal, pragmatic, communicative, and dynamic structure. Moreover, a detailed analysis of the three-level model for studying linguistic personality in discourse—at the verbal-semantic, cognitive, and pragmatic levels—along with the examination of conflict resolution methods and the nature of internal contradictions modeled in literary works, enabled the distinction between destructive and constructive types of linguistic personalities in intrapersonal conflict.

The research also aims to establish a link between different approaches to the interpretation of conflict communication development and methods of their research in modern linguistic studies. The multimodal nature of conflictives enables the inclusion of various modes of multimodality in analyzing conflict speech situations within fictional discourse, allowing us to identify meanings conveyed both through the author's narrative and the characters' speech. The obtained results show the decoding potential of interpreting conflict interpersonal and intrapersonal communication at different levels of linguistic analysis to achieve the corresponding aims.

Key words: conflictive, multimodality, intrapersonal conflictive, interpersonal conflictive, linguistic personality, English fiction discourse.

Постановка проблеми. Схильність учасників комунікативної взаємодії до певної поведінкової стратегії у конфлікті визначається як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. До *зовнішніх* належать традиції та норми, усталені в конкретній етнокультурній спільноті чи професійному середовищі, якому належать учасники конфлікту; стереотипи, прийнятні для даного соціуму; індивідуальні поведінкові моделі, що набули соціальної значущості та засвоєні особистістю; а також виконання соціальних ролей, зумовлених статусом, національною чи гендерною приналежністю, віком тощо. *Внутрішні* чинники включають характеристики самих суб'єктів: тип особистості (психологічний і комунікативний), інтереси, мотиви, наміри, переконання та погляди учасників конфлікту.

За характером впливу на перебіг конфліктної комунікації, вищезазначені групи чинників дозволяють нам також окреслити коло питань, пов'язаних з визначенням мовних типів особистостей художнього персонажу в інтерперсональних та інтраперсональних конфліктивах, а також диференціювати поняття дискурсивної репрезентації певного типу мовної особистості в інтраперсональних конфліктивах та типів комунікативного стилю художнього персонажу в інтерперсональних конфліктивах у сучасному англomовному художньому дискурсі.

Різниця між *психологічним* і *комунікативним* типом особистості полягає в акцентах їхніх характеристик та підходів до взаємодії з оточенням. Якщо *психологічний* підхід до аналізу мовного типу особистості фокусується на внутрішніх особливостях мовця, таких як темперамент, емоційний інтелект, мотивація та життєві цінності, стиль мислення тощо та використовується для глибшого аналізу людини, її поведінки, внутрішніх конфліктів та способів самореалізації, то *комунікативний* підхід розглядає людину з точки зору її взаємодії з іншими, враховуючи її манеру спілкування, адаптивність, стилі комунікації, використання вербальних та невербальних семіотичних ресурсів тощо. Тобто, ключова різниця полягає у спрямованості на внутрішній світ людини та її особистісні риси з одного боку, та стиль взаємодії з іншими людьми з іншого. Хоча ці підходи взаємопов'язані, вони дають різні перспективи на особистість: один – зсередини, інший – через поведінку в соціумі. Таким чином, перспективним видається розгляд та побудова типологій вираження мовної особистості не тільки через динаміку персонажного мовлення в міжособистісному конфлікті, але й через розвиток внутрішньоособистісного конфлікту у сучасному англійськомовному художньому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням конфліктної комунікації, а також дискурсу акцентуєваних мовних особистостей присвячена низка праць у вітчизняних мовознавчих студіях. Дослідження когнітивних, комунікативних, прагматичних особливостей конфліктного мовлення здійснювалося не тільки на матеріалі різних мов, але й у різних аспектах. Вчені досліджували особливості інвективного мовлення (Т. О. Золотаренко, В. В. Прокопенко, І. І. Серякова, І. Є. Фролова, О. В. Черненко), особливості конфліктного мовлення персонажу (Я. О. Бондаренко, В. В. Левицький, S. Mazhitaeva), особливості динаміки розвитку конфлікту у різних дискурсивних практиках (Н. К. Войцехівська, О. О. Сахарова, K. Janicki), Незважаючи на значні досягнення вітчизняної та зарубіжної лінгвістики у вивченні конфліктного мовленнєвої взаємодії та неослабний інтерес учених до різних дискурсивних практик, пов'язаних з конфліктом, низка пов'язаних з ними проблем й досі не розв'язані. Так, актуальною є проблема вивчення внутрішньоособистісних конфліктів та мовних особистостей, які репрезентують їх у художньому дискурсі. Для досягнення зазначеної мети дослідження необхідно розв'язати такі завдання: по-перше, визначити функціонально цілісні структурні одиниці, де можна простежити локалізацію конфліктів та їх розвиток; по-друге, виокремити та дослідити типи мовних особистостей та критерії побудови їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Внутрішньоособистісні, або інтраперсональні, інтрасуб'єктивні, психологічні конфлікти, змодельовані у художньому дискурсі, виникають при зіткненні протилежних потреб, мотивів, інтересів людини, суб'єкта конфлікту та характеризуються поняттям автокомунікації як взаємодії «ego» та «alter ego» мовця (адресанта) [1, с.107].

Актуальними для вивчення типів мовної особистості в інтраперсональному конфлікті при цьому виступають *его-тексти* [2, с. 14], у яких фіксується мовлення від першої особи як власне *его* конкретної лінгвоперсони. Жанровим репрезентативом такого мовлення є *інтраперсональний конфліктив*, втілений у художньому дискурсі.

Міжособистісні (інтерперсональні) конфлікти – цей різновид конфліктів виникає за наявності проблемної ситуації, в якій учасники переслідують несумісні цілі; дотримуються несумісних цінностей і норм, намагаючись реалізувати їх у взаємостосунках один з одним; одночасно в гострій конкурентній боротьбі прагнуть до досягнення однієї й тієї ж мети [3, с. 18]. Тобто, якщо структурно міжособистісний конфліктив відповідає поняттю *комунікативного акту*, то внутрішньоособистісний – *автокомунікативного акту*.

У *лінгвоперсонології*, галузі мовознавства, що досліджує взаємозв'язок емоцій, когніцій та прагматичних намірів дискурсу людини при вивченні проблеми репрезентації поведінки мовця у дискурсі, сформувалося поняття *мовної особистості* [4, с. 308], яке характеризується як сукупність здібностей та соціально-психологічних характеристик людини, яка свій внутрішній світ та способи соціальної взаємодії реалізує у виборі мовних та дискурсивних засобів [5, с. 307].

У фокусі уваги лінгвоперсонології знаходиться дихотомічна пара «мова↔людина», яка є визначальною не тільки для з'ясування статусної ролі мови у формуванні індивідуума як мовної особистості та дослідження її лінгвокультурологічного прояву, а й простеження динаміки лінгвістичного портрету мовця як у синхронному, так і в діахронному вимірах [5, с. 27; 11].

Комплексне дослідження мовної особистості ускладнюється через велику кількість чинників, що можуть впливати на дискурс: вік і гендер, соціальний статус і професійна сфера, національна приналежність. Тому більшість наукових праць зосереджується на вивченні окремого параметра. Водночас існує чинник, який стоїть вище за інші й підпорядковує їх собі – це психологічна основа. У зв'язку з цим особливо цінними є ті дослідження, що розглядають мовну особистість крізь призму її психологічної природи.

Моделювання типів мовних особистостей є однією з пріоритетних задач у дослідженні ефективності вербального спілкування. Аналізуючи мовлення персонажів у художніх творах, дослідник отримує певні переваги. По-перше, він має доступ до повного мовного портрета особистості, що є неможливим у випадку з реальною людиною. По-друге, це дає змогу вивчати не лише зовнішню, а й внутрішню мову, а також простежити за перебігом думок і діяльністю свідомості. До того ж, у художніх текстах часто подається психологічний портрет персонажа, який може слугувати орієнтиром під час аналізу його дискурсу, що набуває додаткової ваги при дослідженні породження, характеру перебігу та завершення конфліктної мовленнєвої взаємодії.

На допомогу досліднику різних типів мовної особистості у конфлікті, втіленої у сучасному англійськомовному художньому дискурсі приходить також *теорія психоакцентуації*, започаткована ще у кінці 70-х років XX ст. відомим німецьким ученим Карлом Леонгардом (*Akzentuierte Persönlichkeiten* (1976)), яка мігрувала з галузі психіатрії у філологію, що дало можливість не тільки простежити динаміку розвитку та трансформації теорії психологічної акцентуації в сучасній психолінгвістиці, але й дозволило ввести у сучасний мовознавчий інструментарій термін *лінгвопсихоакцентуації*, що дає змогу показати систему лінгвістичних методів дослідження психоакцентуації. Зокрема, у фокус досліджень потрапляють способи концептуалізації та вербалізації різних типів акцентуації (виявлення схильності до актуалізації певної поведінки, у тому числі й мовленнєвої у стресових ситуаціях) на матеріалі англійськомовної та україномовної прози, де дискурс акцентуєваних мовних особистостей становить особливий інтерес через властиву їм підвищену конфліктність [6, с. 10–14].

Внутрішньоособистісний, або ж внутрішній конфлікт, є одним із найскладніших і найглибінніших психологічних протиріч, що виникають у внутрішньому світі особистості. Ще в середньовічні часи людину сприймали передусім як арену боротьби між силами добра і зла.

Згодом багатовимірність духовного життя індивіда стала розглядатися як невід'ємна складова структури особистості. Лінгвістичний аналіз дискурсу надає можливість реконструювати світоглядну систему особистості, яка формується в результаті інтеграції когнітивного та прагматичного рівнів її мовленнєвої діяльності. Така система є наслідком взаємодії індивідуальної ціннісної парадигми, концептуальної картини світу, життєвих цілей, мотиваційно-поведінкових чинників та установок, що знаходять відображення, зокрема, в текстах, породжених цією особистістю, що відображають внутрішній конфлікт. При цьому дискурс може бути репрезентований сукупністю висловлювань персонажа художнього твору, який у відповідному контексті функціонує як *модель* реальної мовної особистості.

У нашому дослідженні спираємося на розроблену нами теоретичну модель розвитку динаміки конфлікту у художньому творі, відповідно до якої виокремлюємо наявність функціонально цілісних структурних одиниць – *конфліктивів* – дискурсивних конструктів, які за *формою* співпадають з певною стадією (або підстадією) конфліктної комунікації, а за *структурою* відповідають поняттю комунікативного акту [7, с. 138].

При цьому *конфліктиви* виступають як мультикомпонентні та багатофункціональні дискурсивні мультимодальні конструкти, семіозис яких у художньому дискурсі відбувається за гомогенними та гетерогенними моделями взаємодії вербальної, невербальної та паравербальної семіотичних систем у певних фазах розвитку конфлікту та характеризуються дисгармонізацією інтра та інтерперсональних стосунків комунікантів. Диференційними рисами конфліктивів на дискурсивному рівні визначаються мультимодальність, полікомпонентність, конфронтаційність, оцінність, комплексність, емоційність, поліфункціональність, рекурсивність [8, с. 156].

Варто зазначити, що, на відміну від *інтерперсональних* конфліктивів, *інтраперсональні* конфліктиви мають іншу природу: вони не демонструють зовнішню динаміку, що базується на інциденті як комунікативному акті зіткнення сторін із застосуванням вербальних, невербальних та інших засобів, які розгортаються у фазах ескалації, кульмінації тощо. Натомість, інтраперсональні конфлікти мають внутрішній характер і розгортаються в межах одного носія інформації шляхом її перекодування. До того ж внутрішнє протиріччя персонажа нерідко подається через інформативний монолог автора, який прагне донести певний зміст до реципієнта (читача), водночас самотійно формуючи відповідь на це звернення. Такий тип конфлікту втілюється на наративному рівні семіотичного простору художнього твору через оповідь від першої особи (*first person narration technique*) і тісно пов'язаний із концептом *автокомунікації*, як її розумів Юрій Лотман. Крім перекодування (тобто надання повідомленню нового значення), інтраперсональні конфлікти можна трактувати ширше – як трансформацію або перебудову особистості. Відтак комунікативна модель *інтраперсонального* конфлікту як структурного явища суттєво відрізняється від моделі інтерперсонального конфлікту.

Динаміка *інтраперсонального* конфлікту характеризується вертикально орієнтованим розвитком та внутрішньою природою комунікативних процесів, що ґрунтуються на сприйнятті й інтерпретації коду, ретіальній взаємодії та автокомунікації. Вона супроводжується явищами когнітивної депривації та реалізується через прямі мовленнєві акти, а також за допомогою невербальних засобів комунікації, які здебільшого локалізуються в межах "зони наратора" [8, с. 158]. Саме відмінність у характері динаміки розгортання внутрішньоособистісних (інтерперсональних) та міжособистісних (інтраперсональних) конфліктивів – аксіальна та ретіальна комунікація – дозволяє нам дослідити типологію комунікативних стилей особистості у випадку міжособистісної конфліктної взаємодії у художньому дискурсі, та виокремити типи мовних особистостей в інтраперсональному, внутрішньому конфлікті у сучасному англomовному художньому дискурсі.

Відповідно, якщо для класифікації комунікативних стилів персонажу в *інтерперсональному* конфлікті релевантними видаються такі складові лінгвістичного аналізу: *емоційна*, як миттєвий (емерджентний) індикатор конфліктної ситуації та ставлення до неї; *прагматична*,

як аналіз інтенцій та комунікативних цілей співрозмовників у конфлікті; та *конверсаційна*, як визначення випадків дотримання/порушення конверсаційних максим Принципу кооперації П. Грайса та принципу ввічливості Дж. Ліча, то класифікація типів мовних особистостей в *інтраперсональному* конфлікті здійснюватиметься за допомогою *вербально-семантичного, когнітивного, прагматичного* критеріїв, тобто комплексної сукупності семіотико-дискурсивного інструментарію конструювання інтраперсонального конфлікту у художньому дискурсі, дослідження лінгвокогнітивного рівня мовної особистості, аналіз мотиваційно-прагматичного рівня конфлікту як автокомунікативного акту [8, с. 161].

Отже, комплексна характеристика мовної особистості, змодельованої в інтраперсональних конфліктах у сучасному англomовному художньому дискурсі, за допомогою якої здійснюватиметься класифікація, вміщує такі компоненти як: 1) *вербально-семантичний* (лексикон особистості, аналіз якого передбачає традиційний опис формальних засобів вираження певних значень); 2) *когнітивний* (тезаурус особистості, одиницями якого є поняття, ідеї, концепти, які складаються у впорядковану, систематизовану мовну картину світу індивідуальності та відображають ієрархію її цінностей); 3) *прагматичний* (прагматикон особистості, прагматичний потенціал мовця, відображений у системі мотивів, інтересів, установок, цілей та інтенцій). Окрім когнітивного та прагматичного рівнів, дослідники також виокремлюють *емоційний* рівень мовної особистості, який охоплює її емоційну сферу, а також концепти, що слугують репрезентантами певних емоційних станів.

Зазначимо також, що інтеграція *когнітивної* та *емотивної* домінант мовної особистості художнього персонажу в інтраперсональному конфлікті в єдине функціональне поле зумовлює формування мовленнєвої домінанти – динамічного утворення, що забезпечує процес породження тексту та реалізується на *вербально-семантичному* й *прагматичному* рівнях мовної особистості. Взаємодія зазначених домінант у процесі текстотворення визначає характер відбору вербальних та невербальних засобів комунікації, які персонаж актуалізує в межах своєї дискурсивної практики.

Аналіз особливостей різноманітних типів конфліктів, їхньої природи, змісту та механізмів розв'язання доцільно розпочинати з вивчення внутрішніх суперечностей індивіда. Психологічні аспекти внутрішньоособистісних конфліктів традиційно посідають важливе місце в межах гуманітарних і психологічних досліджень. Це зумовлено тим, що внутрішні конфлікти нерідко виступають основою або каталізатором для розвитку інших форм конфліктних ситуацій – міжособистісних, міжгрупових, етнічних, сімейних, управлінських тощо. На відміну від інших форм критичних життєвих ситуацій, таких як криза, стрес, фрустрація тощо дослідники визначають *внутрішньоособистісний конфлікт* як гостре негативне переживання, «зіткнення у особистості приблизно рівних за силою, але протилежно спрямованих (амбівалентних) інтересів, прагнень, мотивів та потреб, більшість з яких особистістю не усвідомлюється» [9, с. 38].

Усвідомлення особистістю багатовимірності власного внутрішнього світу, суперечливості бажань, нестабільності самооцінки, а також боротьба мотивів і неможливість реалізації певних прагнень формують простір *внутрішньоособистісних* конфліктів. Такі конфлікти можуть мати як конструктивні, так і деструктивні наслідки. *Конструктивні* внутрішні конфлікти є важливими чинниками особистісного розвитку, сприяючи рефлексії, переосмисленню цінностей та особистісному зростанню. Натомість *деструктивні* внутрішні конфлікти становлять серйозну загрозу психічному здоров'ю, адже можуть зумовлювати розвиток хронічної конфліктності, невротичних розладів, а в окремих випадках – призводити до формування адиктивної чи навіть суїцидальної поведінки. Отже, *спосіб розв'язання* внутрішньоособистісного конфлікту а також *характер внутрішніх протиріч*, змодельованого у художньому творі може слугувати додатковим критерієм для їх класифікації поруч з трирівневою моделлю вивчення мовної особистості у конфлікті з урахуванням специфіки структури інтраперсонального конфлікту.

Розглянемо вищезазначені теоретичні критерії аналізу на прикладі складного, багатошарового внутрішньоособистісного конфліктиву художнього персонажу Ноа, японця корейського походження, що розгортається у сучасному романі-бестселері Мін Джін Лі «Пачінко». Твір глибоко охоплює проблематику етнічної приналежності, іммігрантського досвіду корейської громади в Японії та пов'язаних з цим як зовнішніх, так і внутрішньоособистісних складнощів та протиріч.

Персонаж Ноа, старший син Санджі, емігрував в Японію в утробі матері і народився в Японії, та з малих літ намагався заслужити та вибороти право «бути японцем», таким, як усі, зручним, послужливим та непомітним. Він сумлінно вчився у школі (*The children were merciless, but Noa didn't fight them; rather, he worked harder on his studies, and to the surprise of his teachers, he was the first or second in academic rank in his second grade class*), та незважаючи на жорстокість дітей, які дражнили та принижували корейців за їх бідність, запах національної їжі кімчі та запах тварин, яких вони тримали у будниках, щоб прогодувати родини (*Everyone at school called the Korean children who lived with pigs buta. Noa, whose tsumei was Nobuo, sat with the buta children and was called garlic turd*). Проте Ноа ніяк зовні не реагував на образи, був завжди ввічливим, стриманим та обережним (емоційний рівень), старанно вчився, щоб мати змогу вступити до престижного університету у Васеді. Згодом, він вступає до університету, але не знає, що коштами йому допоміг його біологічний батько-якудза, кореєць, тавра якого він так і не зміг позбутися.

Аналіз когнітивного рівня мовної особистості Ноа вказує на те, що концептуальними домінантами мовної особистості Ноа, що мають вирішальне значення для його екзистенційного та мотиваційного рівня, є концепти ВІДЧУЖЕННЯ та САМОТНІСТЬ, вербалізовані у зоні авторського наративу таким одиницями як «надзвичайно закриті молоді люди» (*intensely private young people*), «присягнувся нікому й ніколи не відкриватися, не бути уразливим» (*Never again, he swore, would he be that vulnerable to another person*), «бути обережним навіть у колі сім'ї» (*Noa remained careful around his new family*), «носив секрет свого життя корейця як темний важкий камінь на душі» (*Noa carried the story of his life as a Korean like a dark, heavy rock within him*.) Тобто, його етнічна приналежність слугувала для Ноа таким собі конфліктом власного «єго» з ретельно вибудованим за роки життя в Японії «alter ego», образом етнічного японця, якому він найбільше в житті прагнув відповідати.

Дослідження вербально-семантичного рівня мовної особистості Ноа відбувається у діалогічному мовленні, у так званій «проміжній зоні», де авторський наратив поєднується з персонажним мовленням, а саме, у діалозі Ноа з матір'ю Санджею, яка розшукала сина, який жив в іншому місті з своєю родиною та дітьми і ніколи не приїздив до неї, та, всупереч усьому, відчув полегшення від її приїзду (*He had imagined that this day would come and had prepared for it, but now that she was here, he was surprised by his own sense of relief*). Санджа розповіла правду Ноа про його походження. Наведемо фрагмент цього діалогу:

“I understand what you did. However, my blood father is Koh Hansu. That cannot change,” Noa said flatly. <...>

“Yes.”

“I'm a Korean working in this filthy business. I suppose having yakuza in your blood is something that controls you. I can never be clean of him.” He laughed. This is my curse.” <...>

“No one knows I'm Korean. Not one person.”

“I won't tell anyone. I understand. I'll do whatever—”

“My wife doesn't know. Her mother would never tolerate it. My own children don't know, and I will not tell them. My boss would fire me. He doesn't employ foreigners. Umma, no one can know—”

“Is it so terrible to be Korean?”

“It is terrible to be me.” [10, p. 489]

Дослідження вербально-семантичного рівня передбачає одночасно й розгляд та аналіз прагматикону художнього персонажу Ноа. Ціннісні установки сина не передбачають наявності біологічного батька – корейця-якудзи. Він розглядає це як «тавро», «прокляття», якого він ніколи

не зможе позбутися чи очиститися (*my blood father is Koh Hansu. That cannot change... This is my curse*). Він наполегливо просить матір нікому не розповідати, що він кореець, що відображено у таких інтенційних висловленнях-проханнях (*Umma, no one can know—*”), і зрештою, підсумовується у висловленні, яке яскраво демонструє наявність глибокого внутрішнього екзистенційного конфлікту особистості (*It is terrible to be me*), який Ноа так і не зміг подолати чи вирішити конструктивно. Після розмови з матір'ю Ноа застрелився у своєму офісі (*Noa had shot himself a few minutes after she'd left his office*).

Тобто, конфлікт завершується *деструктивно*, і передумови такого завершення відображено завдяки трирівневій процедурі аналізу мовної особистості на вербально-семантичному, когнітивно-емоційному, прагматичному рівнях. До *деструктивних* або *негативних* внутрішньо-особистісних конфліктів належать ті, що спричиняють загострення внутрішнього роздвоєння особистості, трансформуються у глибокі життєві кризи та супроводжуються інтенсивними емоційними переживаннями. Такі конфлікти можуть виступати чинником розвитку невротичних реакцій, формування адиктивної поведінки та виникнення суїцидальних тенденцій.

При цьому сутність адиктивної поведінки Ноа полягає в тому, що, прагнучи уникнути реальності штучним шляхом, він намагається замінити власний психічний стан ілюзією безпеки і рівноваги, яку давала йому його старанність, робота, нова родина, з якою він ніколи не був по-справжньому відвертий.

Висновки. Таким чином, ми розглянули *деструктивний* тип мовної особистості художнього персонажу в мультимодальних інтраперсональних конфліктивах у сучасному англійськомовному художньому дискурсі як такий, що виникає у результаті переходу об'єктивних протиріч, зовнішніх по відношенню до людини, у внутрішній світ. За допомогою трирівневого аналізу мовної особистості у конфлікті нам вдалося встановити ключові концепти, аналіз емоційної домінанти, лексики та прагматикону особистості. Перспективним вважаємо аналіз конструктивного, адаптаційного та запобігаючого типів мовної особистості, втілених в інтраперсональних конфліктивах сучасного англійськомовного дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 344 с.
2. Космеда Т. Лінгвокреативність С. І. Дорошенка в моделюванні еґо-текстів: жанр віншування-привітання-присвяти. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. 2019. Вип. 50. С. 7–17.
3. Отич О.М., Орлов В.Ф., Фурса О.О. Психологія конфлікту: Навчально-методичний посібник для підготовки магістрів усіх форм навчання. Київ : ДЕТУТ, 2008. 423 с.
4. Папіш В. А. Мовна особистість та вишукана мовна особистість як ключові поняття теорії лінгвоперсонології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. 2022. Вип. 13(81). С. 306–310.
5. Загнітко А. Теорія лінгвоперсонології : монографія. Вінниця : Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
6. Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуованих мовних особистостей : комунікативно-когнітивний аспект : дис... канд. філол. Наук : 10.02.04. Київ, 2002. 248 с.
7. Черненко О.В. Екстралінгвальні та інтралінгвальні компоненти інваріантної моделі конфліктиву у художньому дискурсі: індивідуально-особистісний аспект. *"Theory and practice in the context of modern science"*. Scientific multidisciplinary collective monograph. International Center for Science and Social Transformation. Published by Primedia eLaunch, 2025. С. 119–156.
8. Chernenko O. V. Intrapersonal and interpersonal conflictives in modern English fictional discourse : communicative aspect. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*. 2024. Том 27 №2. С. 154–164.
9. Janicki, K. Language and Conflict : Selected issues. Bergen : Palgrave, 2015. 258 p.
10. Min, Jin Lee. Pachinko. London : Bloomsbury Publishing PLC, Head of Zeus, 2020. 552 p.

УДК 81'373.612.2:008](100):81'276.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-60>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНОТАТИВНИХ ЗНАЧЕНЬ КОЛЬОРАТИВІВ У РІЗНИХ КУЛЬТУРАХ СВІТУ

COMPARATIVE ANALYSIS OF CONNOTATIVE MEANINGS OF COLOURS IN DIFFERENT WORLD CULTURES

Шейн І. О.,

orcid.org/0000-0002-1850-8529*асистент кафедри прикладної лінгвістики
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»*

У статті висвітлено порівняльний аналіз конотативних значень кольоративів на матеріалі фразеологізмів та сталих висловів в українській, англійській та німецькій мовах. Метою дослідження є виявлення спільних та відмінних лексичних конотацій кольоративів та з'ясування показника універсальності або культурної специфічності цих значень.

Актуальність теми зумовлена дедалі більшим інтересом до вивчення когнітивних аспектів кольоративів як лексико-семантичної групи та необхідністю глибшого розуміння мовної картини світу, що формується під впливом культурно-історичних чинників.

У роботі зосереджено увагу на фразеологічних одиницях та сталих висловах, до складу яких входять назви основних кольорів: білий, чорний, червоний, жовтий, зелений та синій. Кожен кольоратив детально розглянуто як носій обумовлених певною культурою асоціацій, символічних значень та соціальних оцінок.

Проаналізовано масив матеріалу української, англійської та німецької мов, що є репрезентативним для зазначених мовних систем. З'ясовано, що конотативні значення кольоративів здебільшого мають універсальний характер, проте у низці випадків вони є культурно-специфічними.

Зокрема виявлено, що білий колір має універсальну конотацію чистоти, невинності, тривоги, офіційності та смерті; чорний колір – небезпеки, печалі та горя; червоний колір – сорому, збентеження, гніву, небезпеки, сигналу попередження, важливості; жовтий колір – боягузтва, заздрості, радості, успіху; синій колір – емоційних та психічних станів, соціального статусу, явищ природи; зелений колір – молодості та недосвідченості, природи й життя, грошей та матеріальних благ, заздрості, позитивних змін.

Доведено, що кольоративи суттєвою мірою відіграють роль маркерів етнокультурних стереотипів, відтворюють цінності суспільства та виконують ідентифікаційну функцію у формуванні менталітету. Здобуті результати можуть бути використані у зіставній лінгвістиці, когнітивній лінгвістиці, етнолінгвістиці, лінгвокультурології, перекладознавстві та міжкультурній комунікації. Схарактеризовано перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: кольоратив, конотація, англійська мова, німецька мова, українська мова, міжкультурна комунікація, фразеологізм, порівняльний аналіз.

The article presents a comparative analysis of the connotative meanings of colours on the basis of phraseological units and established expressions in Ukrainian, English and German. The aim of the study is to identify common and distinctive lexical connotations of colour and to find out the indicator of universality or cultural specificity of these meanings.

The relevance of the topic is determined by the increasing interest in studying the cognitive aspects of colours as a lexical and semantic group and the need for a deeper understanding of the linguistic picture of the world formed as a result of cultural and historical factors.

The paper focuses on phraseological units and fixed expressions that include the main names of colours including white, black, red, yellow, green and blue. Each colour is examined in detail as a holder of culturally determined associations, symbolic meanings and social evaluations.

The article analyses an array of material from the Ukrainian, English and German languages, which is representative of these language systems. The article shows that the connotative meanings of colours are mostly universal, but in some cases they are culturally specific.

In particular, we found that white has a universal connotation of purity, innocence, anxiety, formality and death; black has a universal connotation of danger, sadness and grief; red has a universal connotation of shame, embarrassment, anger, danger, warning, importance; yellow represents cowardice, envy, joy, success; blue stands for emotional and mental states, social status, natural phenomena; green for youth, inexperience, nature, life, money, material goods, envy and positive changes.

The article proves that colours play a significant role as markers of ethno-cultural stereotypes, reproduce the values of society and perform an identification function in shaping the mentality. The obtained results can be used in comparative linguistics, cognitive linguistics, ethnolinguistic, linguacultural studies, translation studies and intercultural communication. The article outlines the prospects for further research.

Key words: colour term, connotation, English, German, Ukrainian, intercultural communication, phraseology, comparative analysis.

Постановка проблеми. Лексична конотація є багатовимірним явищем, яке відіграє вкрай важливу роль у процесі пізнання світогляду представників різних культур. Формування конотативних значень зазвичай відбувається під впливом соціально-політичних, економічних, історичних та географічних умов. Отже, до певної міри конотація є віддзеркаленням реалій суспільства, що становить суттєву цінність у вивченні специфіки національного мислення, свідомості та ціннісних орієнтирів.

Кольоративи як лексико-семантична група становлять особливий інтерес у контексті дослідження конотативних значень. Лексеми на позначення кольорів та їхніх відтінків несуть культурні та символічні значення, оскільки здатні викликати неосяжну кількість асоціацій, емоцій та переконань. Змістове навантаження у контексті соціальних явищ, психологічного стану та культурних стереотипів, які передають кольоративи, робить їх вагомим об'єктом для лінгвістичного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливу роль у запровадженні поняття «кольоратив» або «колірний термін» як комплексного наукового терміна відіграли американський антрополог Б. Берлін та мовознавець П. Кей. Фахівці визначили явище «basic color term» як моносемантичну лексему, що не є дериватом та може бути застосована до багатьох об'єктів дійсності [1, с. 20].

Б. Берлін та П. Кей вважали, що колірна система розвивається за еволюційним принципом до того часу, поки у мові не сформується принаймні 11 основних кольоративів. Автори наголосили, що внаслідок контактів представників різних культур відбувається явище акультурації та зміни семантичних полів лексем на позначення кольорів [1, с. 25].

Суттєвий внесок у сучасне дослідження конотацій кольоративів зробив австралійський учений К. Аллан. Аналізуючи додаткові значення у контексті ортофемістичного, евфемістичного та дисфемістичного забарвлення, фахівець дійшов висновку, що вживання кольорів як дисфемізмів є вкрай поширеним явищем, а фігуральний зміст кольоративів ґрунтується насамперед на зоровому прийнятті та формує складні мережі конотацій [2, с. 5].

В українській мовознавчій науці суттєва роль у дослідженні кольоративів належить В. М. Манакіну, який зазначив, що «асоціативність, пов'язана з різними колірними позначеннями, може збігатися та різнитися у різних мовних культурах» [3, с. 74].

Значну увагу вивченню соціокультурних аспектів назв кольорів приділили вітчизняні фахівці, як-от С. М. Замашна, С. Ф. Соколовська, Л. Ю. Заїка, І. А. Скразловська, Ю. І. Веклич, Д. В. Лінькова, Т. Ф. Семашко, А. В. Возняк, О. В. Олександренко.

Мета дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб виконати зіставний аналіз лексичних конотацій кольоративів у різних мовах та культурах світу, зокрема в українській, англійській (британський і американський варіанти) та німецькій.

Основною ціллю дослідження є виявити, які додаткові значення передають назви кольорів у сталих висловах та фразеологізмах, та з'ясувати показник універсальності або культурної специфічності цих значень.

Виклад основного матеріалу. Американський мовознавець Л. Блумфілд був одним із перших, хто комплексно порушив питання щодо визначення поняття «конотація». Учений зауважив, що значення слова містить не тільки денотат, але й асоціативні та культурні елементи, які поступово формуються завдяки носіям мови. Фактично саме Л. Блумфілд сформулював сучасне визначення терміна «конотація» та зробив акцент на тому, що залежно від контексту й ситуацій існує варіативність змістового навантаження [4, с. 27].

Висновки мовознавця відбиваються у сучасному тлумаченні поняття «конотація» українського вченого М. П. Кочергана, який визначає конотацію як «додаткові семантичні та прагматичні особливості лексичного значення та значень інших мовних рівнів, які нашаровуються на їхній предметно-поняттєвий аспект» [5, с. 426].

У цьому контексті промовистою є думка В. М. Манакіна, який зазначив, що поміж різних лексико-семантичних груп кольоративи передають інформацію не тільки про фізичні властивості предметів, але й емоційне, оцінне та символічне навантаження [3, с. 161].

Кольоративи фіксують специфіку національного характеру та ментальності, оскільки конотативні значення цих лексем відтворюють найстійкіші та підсвідомі маркери світогляду, властиві певній культурі.

Належним чином варто розглянути явище лексичних конотацій у контексті порівняльного аналізу матеріалу української, англійської та німецької мов. Важливо зауважити, що всі три мови належать до різних груп, що забезпечує істотний контраст у сприйнятті культурних символів та явищ. Суттєвою мірою цьому сприяє і діахронічна різноманітність.

Аналіз охоплює шість основних кольорів – білий, чорний, червоний, жовтий, синій і зелений, які проаналізовано через призму колокацій та фразеологізмів в українській, англійській та німецькій мовах.

Білий колір традиційно асоціюють із чистотою, невинністю та правдою. В українській культурі білий уособлював чистоту, зокрема не лише фізичну, але й моральну. Англійські вислови *white hat* та *whiter than white* свідчать про спільність порівняння білого кольору з невинністю та шляхетністю. Аналогічне значення має німецький фразеологізм *eine weiße Weste haben*, що має значення «чиста репутація».

Білий колір може символізувати й низку негативних емоцій, як-от страх і тривогу. Така конотація відтворює фізіологічні реакції людини під час сильних потрясінь. В українській культурі порівняльний зворот *побіліти, як стіна* вживають у контексті блідості від сильного страху. Англійські відповідники *as white as driven snow* та *as white as a sheet* свідчать про наявність такого ж додаткового значення, але за допомогою інших концептів – снігу та простиратла. Німецький зворот *weiß wie eine Wand sein* відтворює стан страху або сильного стресу згідно з традиційними уявленнями.

Окрім цього, білий колір часто відіграє роль офіційності, що відтворено у фразеологізмах, пов'язаних із цариною права та формальними аспектами життя. В усіх трьох досліджуваних культурах є вислови, пов'язані з білим кольором, що свідчать про письмове підтвердження: *чорним по білому, to be in black and white, etwas schwarz auf weiß haben*. Це підкреслює універсальність конотацій цього кольоратива у контексті офіційності та процедури дотримування встановлених правил.

У деяких культурах білий асоціюють із кінцем життя або старістю, що можна пояснити фізіологічним процесом посивіння волосся та вживанням білих відтінків у ритуалах, пов'язаних із похованнями. Ця конотація білого кольору більш поширена в культурі України, ніж Німеччини та англомовних держав. Про це свідчать вислови *до білого волосся* та *покидати білий світ*, що вказують на старість та смерть.

Зі свого боку, чорний колір має контрастну систему асоціацій у різних культурах. Внаслідок аналізу мовного матеріалу провідною з них є порівняння зі спектром негативних явищ, як-от небезпекою, злом, тасмнічістю, тобто символом неприємних подій або емоційних станів.

В українських фразеологізмах кольоратив «чорний» має здебільшого негативну конотацію. Наприклад, вислів *чорні дні* вказує на період складних випробувань, а *чорна справа* означає підступний або злочинний вчинок. У культурі англійських держав фразеологізм *a black day* також означає сумну подію або період невдач, а вислів *a black hat* вживають, щоб описати негідника. У Німеччині вислів *schwarz sehen* означає песимізм та бачення майбутнього у виключно негативному світлі.

Чорний колір часто асоціюють із печаллю та горем. Український вислів *на чорний день* передбачає збереження ресурсів на випадок складних часів та підкреслює підготовку до потенційних труднощів. Порівняльний зворот як *чорна хмара* вживають, щоб описати вкрай сумний стан. Зі свого боку, англійський зворот *in a black cloud* відтворює стан емоційної невідновності, що може коливатись від суму до гніву.

Червоний колір має багатий спектр конотацій, що відтворюють емоційні, соціальні та символічні аспекти дійсності. Особливо часто цей кольоратив асоціюють із соромом або збентеженням, що можна пояснити характерною фізіологічною реакцією. Український фразеологізм *почервоніти як рак* вказує на засоромленість. Англійські порівняльні звороти *as red as a beet* та *as red as a poppy* вказують на людину, яка почервоніла від сорому. В німецькій культурі також є сталий вислів-відповідник *rot werden* та ідіома *mit roten Ohren abziehen*, що означає «піти засоромленим після ганебної події».

Червоний колір асоціюють зі станами гніву та агресії. У цьому випадку конотема «червоний» відтворює інтенсивність емоцій та підкреслює психологічний стан, де гнів зображений як щось гаряче й небезпечне. Зокрема англійський вислів *red mist* описує стан, коли людина настільки розгнівана, що бачить усе в червоному світлі.

Червоний колір традиційно використовують, щоб позначати небезпеку або сигнал попередження та нагадувати про необхідність бути обережним або діяти швидко. Підґрунтя цієї конотації можна знайти у давніх асоціаціях із вогнем та кров'ю, тобто символами потенційної небезпеки. В англійській мові вислів *code red* означає стан тривоги або небезпеки, що потребує негайної реакції. Конотація сигналу попередження в німецькій мові відтворена ідіомами *jemandem die rote Karte geben* та *sich etwas rot anstreichen*, які використовують, коли йдеться про неприйнятну поведінку або виділення чогось важливого та суттєвого.

У контексті культурних реалій варто не зазначити, що в усіх державах, які перебувають у межах дослідження, дорожні знаки попередження й заборони виконані у відтінках саме червоного кольору. Також цей кольоратив уже тривалий час є універсальним символом більшості лівих політичних течій, як-от комунізму, соціалізму тощо.

Окрім цього, червоний колір використовують для позначення чогось важливого та провідного. Ця конотація підкреслює здатність відтінку привертати увагу й виділяти суттєві аспекти. Використання червоного у цьому контексті вказує на його статус як кольору, що є символом енергії, влади й впливу. Український зворот *бути червоною ниткою* означає бути основним, провідним елементом. Англійський вислів *a red-letter day* використовують для опису особливого важливого дня або події, а німецький фразеологізм *der rote Faden* означає центральну ідею тексту або розповіді.

Жовтий колір містить асоціації з різноманітними емоціями, об'єктами й поняттями, що варіюються від позитивних до негативних. На підставі аналізу мовного матеріалу можна виділити такі основні додаткові значення: боягузтво, заздрість, радість та успіх.

Конотація боягузтва особливо виразно відтворена в англійській мові, де є принаймні п'ять фразеологізмів, що передають цю ідею: *a yellow streak*, *yellow dog*, *yellow-belly*, *to be yellow*, *to have a yellow belly*. Німецький вислів *gelb vor Neid sein* виразно свідчить про наявність порівняння жовтого кольору із заздрістю у цій культурі, хоча в українській та англійській мовах еквівалентів із аналогічним концептом не виявлено.

Жовтий колір традиційно вживають у назві бульварної преси, де публікують неправдиву інформацію або скандальну хроніку. В українській та англійській мовах відповідні один

одному вислову *жовта преса* та *yellow press* описують неетичну журналістику, спрямовану на сенсаційність. Так само англійський зворот *a yellow journalist* означає журналіста, який прагне будь-яким шляхом привернути увагу. Характерно, що в німецькій культурі це явище передають за допомогою не кольоративів, а назви природного явища, зокрема конотеми «райдуга».

У деяких контекстах жовтий колір уособлює радість, успіх та щастя. Позитивні конотації жовтого кольору в українській культурі відтворені насамперед у сталих асоціаціях зі словами *жито*, *сонце* та *радість*. В англійській мові конотацію успіху передає ідіома *to follow the yellow brick road*, що походить із літературного твору Ф. Баума та означає поступовий шлях до успіху. Схожий зміст передає німецький вислів *das Gelbe vom Ei*, що означає щось досконале та взірцеве.

Синій колір має не менш багатозначову символіку. Серед основних конотацій цього кольоратива можна виділити такі: емоційні та психічні стани, соціальний статус, явища природи.

У трьох досліджуваних культурах синій колір традиційно асоціюють із низкою емоційних, переважно негативних станів. Наприклад, в англійській мові його порівнюють із депресивним станом, про що свідчать приклади *blue funk* (стан самотності, емоційного розчарування, панічний страх), *blue devils* (меланхолія, журба, біла гарячка), *to feel blue* (сумувати, нудьгувати) та *to have a blue fit* (сумувати, бути у стані розпачу).

Цікаво, що в німецькій культурі стан крайньої розлюченості та психічної неврівноваженості порівнюють із комбінацією кольоративів «синій» та «зелений», про що свідчить вислів *sich grün und blau ärgern*. Окрім цього, синій порівнюють зі здивуванням – *ein blaues Wunder erleben*, а також станом алкогольного сп'яніння – *blau sein*.

Традиційною асоціацією з синім кольором є аристократичне походження, що є знаком високого соціального статусу. Український вислів *блакитна кров*, котрий означає «бути представником шляхетного роду», є буквальним відповідником англійського *blue blood* та німецького *blaues Blut in den Adern haben* і свідчить про спільність цієї конотації з традиційним європейським світоглядом.

Видається логічним, що синій колір асоціюють із низкою природних явищ через однакове забарвлення. Промовистими є порівняння в українській культурі, зокрема зі словами *небо*, *вітер*, *вода*, *дощ* та *море*. Цікавим є німецький зворот *blaues Gold*, дослівно «синє золото», тобто вода.

Зелений колір має широку палітру значеннєвих нюансів та символів. Під час зіставного аналізу лексичних конотацій можна виділити такі основні додаткові значення, спільні для досліджуваних культур: молодість та недосвідченість, природа й життя, гроші й матеріальні блага, заздрість, позитивні зміни.

Особливо часто зелений колір відіграє важливу роль у контексті молодості та нестачі досвіду. Український вислів *молодий та зелений* передає ідею браку знань та нерозуміння тонкощів життя. Конотація молодості широко відтворена в англійській фразеології, де вислів *to be green* і його деривати *a little green* та *green hand* означають «не мати досить досвіду». Німецькі звороти *Grünschnabel* та *grün hinter den Ohren sein* вказують на незрілість.

Очевидно, що зелений колір має конотацію природи, зростання та загалом життя, а також, у контексті сучасного суспільно-політичного дискурсу, екологічної свідомості. Цікавим видається англійський вислів *to have green fingers* та його німецький відповідник *der grüne Daumen*, що не має чітких фразеологічних еквівалентів в українській культурі та означає «бути вправним садівником і вміти доглядати за рослинами». Окрім цього, англійські звороти *to go green* та *green politics* акцентують на характерному для сучасного світу прагненні ставитись уважніше до проблем довкілля.

Характерне забарвлення банкнот США та їх поширеність у світі вплинуло на те, що зелений колір набув сталих асоціацій із грошима та матеріальними благами. Порівняння зеленого кольору з грошима в українській культурі пов'язане зі сприйняттям доларів США як символу стабільності, багатства та процвітання. Очевидно, що в англійській мові значного поширення

набули вислови, котрі відтворюють кольоратив «зелений» у контексті фінансів: *green paper*, *green stuff*, *long green*.

У багатьох культурах низку негативних емоцій, зокрема заздрість, злість та ревності, часто асоціюють із зеленим кольором. Англійський вислів *to be green with envy* та його німецький відповідник *grün vor Neid* чітко відтворюють конотацію заздрості. Цікавим видається вислів *green-eyed monster*, що уособлює ревності в культурі США.

Спільним для всіх досліджуваних культур є символічне значення зеленого кольору в контексті позитивних змін та надання дозволу. В українській, англійській та німецькій мовах наявні фразеологічні звороти, котрі відтворюють конотацію дозволу для зеленого кольору: *зелена вулиця*, *green light*, *grünes Licht geben*.

Висновки. У результаті дослідження підтверджено тезу про те, що кольоративи відіграють важливу роль у відтворенні національно-культурної специфіки, ментальних образів та ціннісних уявлень. Кольоративи, котрі є складниками фразеологічних зворотів, є не лише назвами фізичного явища, але й носіями емоційних та символічних даних, а отже, потужними семантичними індикаторами. Дослідження також доводить, що колір у складі фразеологізмів виконує не лише денотативну, але й конотативну функцію.

Внаслідок аналізу матеріалу української, англійської та німецької мов виявлено як універсальні, так і специфічні конотації основних кольоративів. Наприклад, «білий» та «чорний» мають характерну опозиційну символіку добра та зла, тоді як решта колірних термінів мають мінливе конотативне наповнення залежно від мовного середовища.

Зі статистичного погляду на підставі аналізу масиву фразеологічних одиниць та сталих висловів вдалося виявити, що конотативні значення розглянутих кольоративів збігаються в культурах України, Німеччини та англійських держав у 72% випадків та мають високий показник універсальності.

Слід зазначити, що, попри значний рівень еквівалентності, фразеологічні єдності суттєвою мірою формують образне мислення пересічного носія мови, тобто формують усталені когнітивні схеми. Таким чином, культурна семантика кольоративів часто відрізняється залежно від асоціативних зв'язків, контексту й емоційної оцінки.

Дослідження лексичних конотацій кольоративів є перспективним для подальших наукових розвідок у царинах зіставної лінгвістики, когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики та лінгвокультурології. Особливий інтерес становить вивчення динаміки конотацій кольоративів під впливом соціокультурних трансформацій та міжкультурного обміну. Таким чином, аналіз конотацій колірних термінів є багатогранним та перспективним питанням сучасного мовознавства, опрацювання якого сприяє глибшому пізнанню не тільки мови, але й специфіки мислення та ментальності представників певної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Berlin B., Kay P. Basic color terms: their universality and evolution. Berkeley : University of California Press, 1969. 178 p.
2. Allan K. The connotations of English colour terms: Colour-based X-phemisms. *Journal of Pragmatics*. 2009. Vol. 41, No. 3. P. 626–637.
3. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
4. Bloomfield L. Language. Chicago : The University of Chicago Press, 1984. 564 p.
5. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 464 с.

УДК 811.112'42:82

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-61>**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ
(НА МАТЕРІАЛІ ГОРОРІВ СТІВЕНА КІНГА ТА ПАТРІКА ЗЮСКІНДА)****VERBALIZATION OF NEGATIVE EMOTIONAL STATES
(BASED ON STEPHEN KING AND PATRICK SUSSKIND'S
HORROR STORIES)****Шеремет Н. О.,****orcid.org/0009-0007-2413-7318***магістрантка факультету лінгвістики**Національного технічного університету України**«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»***Лазебна О. А.,****orcid.org/0000-0002-0212-4993***кандидатка філологічних наук, доцентка,**завідувачка кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови**Національного технічного університету України**«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Стаття присвячена дослідженню вербалізації негативних емоційних станів у художньому дискурсі, зокрема на матеріалі романів «Мізері» Стівена Кінга та «Парфуми. Історія одного вбивці» Патріка Зюскінда. Об'єктом аналізу слугують страх, відраза, злість, відчай, огида та інші психоемоційні стани, які відіграють важливу роль у розкритті внутрішнього світу персонажів і побудові художнього світу творів. У центрі уваги – лінгвостилістичні, комунікативно-прагматичні й семантичні засоби вираження емоцій: від лексем зі значенням емоцій до складних метафоричних конструкцій, синтаксичних розривів, внутрішніх монологів, а також репрезентації тілесних реакцій як форми мовної об'єктивації психічних станів. Представлена наукова розвідка також акцентує увагу на особливостях авторських ідіостилів, які зумовлюють різний ступінь експліцитності емоційного контенту: експресивна, подекуди шокуюча стилістика Кінга протиставляється вишуканій, завуальованій стилістиці Зюскінда, зорієнтованій на образи сприйняття ароматів. Проаналізовано понад 300 прикладів мовної репрезентації емоцій, дібраних з оригінальних текстів англійською та німецькою мовами, а також відповідних українських перекладів. У роботі розглянуто, як вербалізовані негативні емоції впливають на інтерпретацію персонажів, розвиток сюжету та формування атмосфери твору. Також окреслено зв'язок між емоційним станом і вибором мовних засобів, що відображають суб'єктивне бачення авторів. Проведений аналіз підтвердив наукову думку про те, що вербалізація негативних емоційних станів є потужним інструментом для характеристики персонажів, конструювання атмосфери твору та донесення авторської ідеї.

Результати дослідження можуть бути використані в контексті лінгвостилістичних аналізів художніх текстів, у перекладознавстві, а також для подальших досліджень лінгвістики емоцій.

Ключові слова: вербалізація, емоції, страх, Кінг, Зюскінд, лінгвостилістика, комунікативна прагматика.

The article is dedicated to the study of the verbalization of negative emotional states in fictional discourse, with particular attention to Stephen King's «Misery» and Patrick Süskind's «Perfume: The Story of a Murderer». The focus is on such psychological and emotional states as fear, disgust, anger, despair, and loathing, which play a crucial role in revealing the inner world of characters and in constructing the narrative atmosphere. The analysis centers on the linguistic-stylistic, communicative-pragmatic, and semantic means used to express emotions: from emotionally charged lexical units to metaphorical constructions, syntactic fragmentation, internal monologues, and the depiction of bodily responses as a form of linguistic objectification of psychological experiences. The study highlights differences in authorial style, contrasting King's dynamic, often brutal expressiveness with Süskind's refined, olfactorily focused and subtly disturbing prose. Over 300 examples of emotional expression were analyzed in both original texts (English and German) and their Ukrainian translations. The research explores how

negative emotional states are verbalized and how they influence character interpretation, plot development, and the overall emotional tonality of a work. Attention is also given to the interaction between emotional content and language choice, revealing the subjective perspective of each author through language. The analysis confirmed the scientific opinion that the verbalization of negative emotional states is a powerful tool for characterizing characters, constructing the atmosphere of a work, and conveying the author's idea. The findings of this research may be applied in literary stylistics, translation studies, and further explorations in the field of the linguistics of emotion. The article contributes to a broader understanding of how emotional language functions in narrative texts and offers insights into the relationship between linguistic form and affective meaning.

Key words: verbalization, emotion, fear, King, Süskind, stylistics, communicative pragmatics.

Постановка проблеми. Унаслідок подій останніх років на політичній арені та збільшення стресових ситуацій у житті кожної пересічної людини відображення негативних емоційних станів мовними засобами стало ключовим об'єктом досліджень, перемістившись із периферійної зони до центру уваги науковців. Коментарі у соцмережах, опис жахливих новин на телебаченні та особисті розмови сприяють поширенню негативних наративів та відповідних лексичних одиниць. У статті проаналізовано способи мовного вираження негативних емоційних станів у художньому дискурсі на прикладі романів Стівена Кінга «Мізері» [1; 2] та Патріка Зюскінда «Парфуми. Історія одного вбивці» [3; 4]. Як ствержує О. А. Лазебна, «домінування негативного спектра у вокабулярі мови має прямо пропорційну залежність від співвідношення позитивного та негативного на рівні реальної дійсності, з одного боку, та від співвідношення позитивних та негативних емоцій (емоційних станів) у житті людини – з іншого» [5, с. 168]. Одним із джерел, що наповнюють мовне середовище лексикою негативних емоцій, є романи-жахи або горори. Романи-жахи як специфічний різновид художнього дискурсу, не лише віддзеркалюють соціально-психологічний стан суспільства, а й слугують платформою для експериментів із мовними засобами передачі емоційного напруження, страху, гніву, ненависті тощо. Літературна традиція горору формує унікальний мовний простір, у якому вербалізація негативних емоційних станів є органічною частиною авторської стилістики. Урахування їх лінгвосемантичних особливостей має не лише теоретичне значення для мовознавства, а й практичне – для перекладознавства, психолінгвістики, літературознавства та навіть соціальної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вербалізації емоцій широко розглядається у межах різних наукових парадигм. У психолінгвістиці дослідження емоційних станів охоплює когнітивні та семантичні аспекти мовної репрезентації емоцій [6, с. 84], а також поняття емотивності як мовного вираження внутрішніх переживань [7; 8; 9]. Водночас у сучасній лінгвістиці спостерігається певний дефіцит досліджень, присвячених саме негативній емоційності, що вербалізується у межах художнього дискурсу, зокрема в романах жанру горор. У працях, присвячених лінгвостилістичному аналізу, часто бракує емпіричних досліджень, які б базувалися на великому корпусі текстових одиниць із конкретного жанрового контексту. Таким чином, дослідження лінгвосемантичного потенціалу засобів вираження негативних емоційних станів у горорах є актуальним і, водночас, малодослідженим.

Метою представленої наукової розвідки є визначення та аналіз лінгвосемантичних засобів вербалізації негативних емоційних станів у сучасних романах жанру горор, а також з'ясування мотивів і стилістичних функцій їхнього використання у художньому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. У сучасному мовознавстві значна увага приділяється вивченню вербалізації емоцій, адже саме мова є головним інструментом об'єктивації внутрішніх психічних станів. Емоції – невід'ємна частина людської природи, і їхнє мовне вираження тісно пов'язане не лише з лексико-семантичними особливостями конкретної мови, але й з національно-культурним менталітетом, контекстом спілкування та індивідуальним авторським стилем.

Особливої уваги заслуговують негативні емоційні стани – страх, відраза, злість, відчай – які, на відміну від позитивних, часто супроводжуються складними психофізіологічними процесами й мають широку палітру вербальних і невербальних виявів. Вони набувають виняткової значущості в художній літературі, де автор використовує ці стани не лише для розкриття характеру персонажів, а й для створення атмосфери напруження та драматизму.

У цій статті досліджується вербалізація негативних емоційних станів на матеріалі романів «Мізері» Стівена Кінга та «Парфуми, або Історія одного вбивці» Патріка Зюскінда. Обидва

твори поєднує глибока психологізація образів, занурення в межові стани свідомості й гранично експресивне мовлення. Завданням роботи є виявити, як саме автори репрезентують негативні емоції – зокрема страх, відразу, біль, відчай, ненависть, які засоби (лексичні, синтаксичні, стилістичні) вони використовують для цього, та як ці емоції функціонують у межах наративу.

Страх – провідна емоція в горорі, фундамент, на якому тримається жанрова атмосфера тривоги, невизначеності й загрози. У творах Стівена Кінга та Патріка Зюскінда ця емоція вербалізується із винятковою стилістичною майстерністю: вона набуває матеріальності, змінює фізіологію персонажів, порушує їхню логіку, і, водночас, створює у читача глибоке емоційне залучення.

Одна з ключових лінгвосемантичних стратегій передачі страху – це надання йому фізичних характеристик. У «Мізері» Пол описаний як такий, що «*стогнав і здригався від цих ударів. Йому було страшно, і він докладав останніх зусиль, щоби не розридатися*» [1, с. 231], – і це не просто опис емоції, а ілюстрація паралізуючого жаху, який виливається в тіло, замикає в собі, позбавляє мови. Подібним чином Патрік Зюскінд пише: «*Er war zutode geängstigt, schlotterte am ganzen Körper vor schierem Todesschrecken*» [4, с. 77] – страх тут має настільки сильну природу, що тремтіння всього тіла подається як автоматична тілесна реакція на смертельну загрозу.

Дуже часто страх стає домінантною емоцією, яка не просто охоплює героя, а буквально його паралізує: «*Grenouille war wie gelähmt vor Schreck*» [4, с. 120] – Гренуй скам'янів від переляку, немов паралізований. Це не перебільшення, а літературна фіксація стану, де жах стає бар'єром між думкою та дією. Стівен Кінг використовує схожу структуру, коли описує, як «*жах, наче різкий порив вітру, що ніс у собі гострі леза*» [1, с. 254] прорізав свідомість Пола – метафора вітру тут несе як кінетичну, так і ріжучу загрозу. Обидва письменники демонструють, як сильний страх перетворюється на тілесне, майже фізичне відчуття, що впливає на дихання, рух і сприйняття.

Іншою особливістю є графічне оформлення страху через зміни шрифту, капіталізацію, вигуки, що активізує візуальне сприйняття. У Кінга внутрішній крик героя трансформується у візуально агресивний рядок: «*SCREAM YOUR FUCKING HEAD OFF!!!*» [2, с. 253]. Це виверження паніки, де графіка слугує еквівалентом нервового зриву. Водночас, внутрішній діалог героя змішує емоції страху, параної, знецінення себе й несвідомого: «*don't scream (yes scream) scream and it will be over*» [2, с. 253] – така синтаксична переривчастість відображає хаотичний перебіг думок під впливом крайнього стресу.

У сценах, де страх має колективне втілення, письменники передають істеричну природу масової паніки. У «Парфуми, або Історія одного вбивці» під час хвилі вбивств містом шириться страх, який описується як «*eine alte abgelegte Angst*» [9, с. 25], «*die Panik, der Wut, der hysterischen Verdächtigungen*» [4, с. 126]. Тут страх набуває інфекційної природи, стаючи вірусом, що заражає цілі спільноти. Аналогічно у Кінга: «Коли кроки Енні завмерли біля його дверей, а потім у шпарині заскреготав ключ, він подумав: «*Вона прийшла, щоб убити мене. І єдиною реакцією на цю думку були втома й полегшення*» [1, с. 304]. Це вражаючий приклад, де страх уже настільки укорінився, що очікувана смерть здається звільненням.

У багатьох випадках автори вдаються до комбінованого опису страху – одночасно через емоційну, тілесну і когнітивну призму. Кінг подає страх як процес, що з часом трансформується у щось нове: «*Усередині Пола поселився страх... але там ховалося ще щось*» [1, с. 354]. Це «щось» – вказівка на те, як страх народжує похідні емоції: ненависть, лютість, відчай.

У романі Стівена Кінга емоційна напруга часто передається крізь зорові, аудіальні й фізіологічні маркери. Так, страх героя транслюється не лише через відповідні лексеми, а й через образну, майже соматичну реакцію: «*Terror sharp as a gust of wind filled with razor-blades blew through the dope and Paul's eyes flew open*» [2, с. 217]. Емоція тут не тільки названа, але й матеріалізована – порівняння з лезами передає її нищівну, фізично відчутну силу.

Окрім цього, часто використовується порушення мовного контролю як індикатор психічного стану: «*He continued to shriek and plead, but his words had become inarticulate babble*» [2, с. 218]. Втрата артикуляційної здатності сигналізує про межову емоційну напругу. Така втрата вербальної цілісності стає не лише семантичним, але й композиційним маркером страху, наближеного до паніки.

Особливо яскраво у Кінга передано трансформацію від покірного страху до афективного вибуху – моменту, коли герой врешті вербалізує свою ненависть: «*You also cut off my fucking*

foot!» [2, с. 267]. Раніше він був позбавлений голосу, скутий фізично й психологічно; у фіналі ж образливі номінації вивільняють довго стримувану лють.

У свою чергу, Патрік Зюскінд у «*Парфуми, або Історія одного вбивці*» майстерно інтегрує сенсорні описи в репрезентацію страху та огиди. Наприклад, коли панотець Тер'є стикається з новонародженим Гренуєм, він відчуває майже фізіологічну відразу: «*Ein fremdes, kaltes Wesen lag auf seinen Knien... in einem Anflug von Ekel wie eine Spinne von sich geschleudert*» [4, с. 10]. Метафоричне ототожнення немовляти зі «спорідненим» павуком транслює емоцію через візуально-соматичну призму.

Страх, спричинений відсутністю запаху в Гренуя, передається також через реакцію годувальниці: «*Ich weiß nur eins: daß mich vor diesem Säugling graust, weil er nicht riecht, wie Kinder riechen sollen*» [4, с. 7]. Цей приклад демонструє, як порушення сенсорного шаблону (очікуваний запах) здатне провокувати тривожність і навіть екзистенційний жах.

Нерідко в обох романах використовується амбівалентне представлення емоцій – наприклад, коли позитивно марковане лексичне поняття в контексті набуває негативної конотації. У Кінга це особливо помітно в сцені наркотичного марення: «*all the past was prologue to this shit hey baby this here is the mainline... this is crystal top-end shit*» [2, с. 205]. Екстатичні епітети, типові для позитивних вражень, насправді відображають наркотичну ейфорію, яка маскує страх і відчай.

У Зюскінда ж деякі емоції майже повністю виводяться з фізіологічного стану персонажа. Гренуй у момент крайнього страху: «*Grenouille war wie gelähmt vor Schreck*» [4, с. 120], – емоція не названа напряду, але зчитується через тілесний ефект – параліч. Це приклад соматизації емоції як основної форми вербалізації.

Ще однією поширеною стратегією є гіперболізація. У Кінга вона часто пов'язана з інтенсивністю афекту: «*SCREAM YOUR FUCKING HEAD OFF!!!*» [1, с. 253] – не просто крик, а крик, доведений до фізичного і вербального максимуму, що транслюється через візуальні (велика літера) та стилістичні (епітети, лайка) засоби.

Зюскінд вдається до метафорично забарвлених описів: «*Es sträubten sich seine Haare vor wohligem Entsetzen*» [4, с. 71], – волосся стає дибки не лише від страху, а від своєрідного насолодного жаху, що підкреслює неадекватність реакції героя, втрату контролю над емоціями.

Лють та гнів як емоції мають яскраву експресивну складову, що природно стимулює використання маркерів агресивності на мовному рівні – зокрема лайливих слів, інверсій, окликів, звуконаслідувань та збитої синтаксичної структури. В обох досліджуваних творах автори не лише демонструють широкий діапазон вербальної агресії, а й пов'язують її з глибинними психологічними зламами персонажів.

У романі «Мізері» лють часто проривається в моменти наростання безсилля, як у сцені конфронтації Пола з Енні: «*You bitch*», he said. «*Crazy bitch, isn't that right?*» she asked, still smiling» [2, с. 262]. Цей діалог демонструє не лише накопичену образу героя, а й глузливу реакцію Енні, яка свідомо провокує Пола, зберігаючи спокій у момент його словесного вибуху. Лексеми bitch, cocksucker, motherfucker тощо є не просто лайкою, а маркерами граничного психоемоційного стану. Наприкінці твору, коли Пол переходить від страху до помсти, його мова стає навмисно агресивною: «*Want to make a wish, you fucking goblin?*» [2, с. 315]. Це знецінювальне звертання передає вивільнення люті, яка трансформується у задоволення від насильницької відплати.

У Зюскінда гнів не завжди проявляється вербально – часто він передається через описовий, об'єктивований дискурс. Наприклад, сцена, де Бальдіні стикається з непокорою Гренуя, супроводжується внутрішнім гнівом, описаним з іронією: «*Er schlug sich vor den Kopf vor Entsetzen...*» [4, с. 110]; «*Baldini war außer sich. Er klagte und schrie vor Verzweiflung. Er biß sich in die Finger vor Wut über sein Schicksal*» [4, р. 60]. Тут бачимо комбінацію емоцій – лють межує з розпачем, що часто характерно для Зюскіндового способу вираження негативних емоцій: емоційне накопичення передається не однією лексемою, а кумулятивним ефектом описів.

Цікавим є також гнів, спрямований не назовні, а всередину, як у сцені самозвинувачення Бальдіні: «*Und er schleuderte das Tüchlein wütend auf den Tisch zurück... als schäme er sich seiner Begeisterung*» [4, с. 35]. Тут гнів зливаються з соромом, показуючи складну палітру внутрішнього конфлікту.

Зюскінд також послуговується метафоричними описами фізичного прояву гніву: «*Baldini tobte noch und zeterte und schimpfte...*» [4, с. 49]; «*Baldini schauderte vor so viel geballtem*

Unvermögen...» [4, с. 47]. Зворот *geballtes Unvermögen* («сконцентрована безпорадність») є прикладом того, як лексика з когнітивного поля сили/безсилля посилює емоційну напругу.

Окрему увагу варто приділити іронічним проявам гніву – сарказм, що маскує справжню лють, слугує засобом захисту: «*Bullshit*», *Paul said, knowing she would hurt him for it but not caring*» [2, с. 272]. У цій репліці наявна байдужість до власної безпеки, яка виникає як наслідок психоемоційного вигорання.

Насамкінець варто відзначити, що лексеми, пов'язані з гнівом і люттю, не є поодинокими – вони розкидані по всьому тексту, часто в несподіваних, змішаних емоційних комбінаціях (наприклад, гнів + зневага + біль). Це підсилює реалістичність психоемоційного зображення персонажів і робить мовний портрет емоційно насиченим.

Відраза – одна з базових емоцій, що має яскраву фізіологічну та лексичну репрезентацію. У художньому тексті вона часто проявляється не лише через безпосереднє вживання слів із семантикою огиди (наприклад, *disgusting*, *eklig*, *огидний*), але й через відтворення тілесних реакцій, поведінкових патернів, а також через метафоричні або гіперболічні засоби.

У романі Стівена Кінга «Мізері» відраза часто переплітається з жахом або моральним осудом. Наприклад, відгуки громадськості на вчинки Енні Вілкс мають яскраве емоційне забарвлення: «*Most seemed to feel that the Dragon Lady should be jabbed to death with hot forks...*» [2, с. 195]. Гіперболізоване зображення страти через «розжарені вили» передає глибину громадського осуду, що на рівні емоції проявляється саме як відраза до її жорстоких вчинків.

Подекуди автор обирає гранично експресивні метафори, щоб передати інтенсивність емоцій: «*Nasty as a hand-job in a sleazy bar, fine as a fuck from the world's most talented call-girl*» [2, с. 237]. Тут контраст між «огидним» і «прекрасним» задається через вульгарні й водночас чуттєві образи, що відображає складну амбівалентність ставлення персонажа до подій. Відраза тут не лише тілесна, а й моральна.

У Зюскінда відраза подана значно тонше, іноді вона зливається з презирством або фізичною відчуженістю. Один із найбільш показових прикладів – сцена відмови годувальниці взяти немовля: «*Sie verschränkte entschlossen die Arme unter ihrem Busen und warf einen so angeekelten Blick auf den Henkelkorb zu ihren Füßen, als enthielte er Kröten*» [4, с. 6]. Порівняння дитини з жабами в кошику демонструє крайній ступінь неприйняття. Відраза тут представлена на рівні тілесної реакції (жест, погляд) та лексично (*angeekelt* – «з огидою»).

Інший приклад – реакція Тер'єра, коли він бере дитину на руки: «*Ein fremdes, kaltes Wesen lag auf seinen Knien... hätte er es in einem Anflug von Ekel wie eine Spinne von sich geschleudert*» [4, с. 10]. Ця метафора – порівняння дитини з павуком – надзвичайно потужна. Вона репрезентує зміщення образу немовляти з позитивного (життя, тепло, початок) у щось неорганічне, холодне, огидне, повзуче.

Іноді відраза у Зюскінда виступає насолодою, як у сцені, де Гренуй відчуває задоволення від ненависті до світу: «*Er schwelgte in Ekel und Hass...*» [4, с. 71]. Слово *schwelgen* («насолоджуватися») у поєднанні з *Ekel* створює парадоксальний ефект – герой плекає свою відразу як частину ідентичності.

Також вартий уваги приклад, де Балдіні висловлює огиду до свого часу: «*...mit seiner inneren Empörung und seinem Ekel vor der Zeit...*» [4, с. 48]. Тут відраза подана як широка категорія, спрямована не на об'єкт, а на сам дух епохи – ще один приклад інтеграції цієї емоції у філософський пласт тексту.

У Кінга, на відміну від Зюскінда, відраза найчастіше вербалізується просто, грубо, часто через лайку, метафори або порівняння зі смородом, брудом, каліцтвом. Наприклад: «*The dope couldn't touch that pain, which was like a deep physical sobbing*» [2, с. 265]. Хоча тут йдеться про біль, фраза *deep physical sobbing* набуває сенсорного виміру – схожого з відчуттям «вивертання» зсередини, що перетинається з фізичною реакцією на огиду.

Таким чином, відраза в обох творах є багатоаспектною: від тілесної реакції до естетичного або морального осуду. У «Мізері» вона відкрита, вульгарна й емоційно вибухова. У «Парфуми, або Історія одного вбивці» – стримана, внутрішньо розщеплена, іноді філософська. Обидва автори демонструють, що відраза – не лише реакція на зовнішнє, а й прояв внутрішньої деформації персонажа.

Висновки. У процесі аналізу виявлено, що вербалізація негативних емоцій у художньому тексті є багаторівневим явищем, яке включає в себе не лише прямі найменування емоційних

станів, а й складні метафоричні конструкції, тілесні прояви, синтаксичну розірваність мовлення, потік свідомості, інтертекстуальні алюзії тощо.

У романі «Мізері» Стівен Кінг активно застосовує грубу, пряму, часто обсценну лексику, аби передати стан страху, жаху, відрази чи злості. Особливістю його стилю є поєднання психоемоційної напруги з фізіологічними проявами – наприклад, спітнілість, блювота, дрижання, стиснення горла – а також часте вживання внутрішніх монологів персонажів, що посилюють достовірність переживань. Потік свідомості, графічні засоби (великі літери, розірвані репліки), контраст між лексичним значенням і мовною формою – усе це служить інтенсифікації негативних емоцій.

Натомість у творі Патріка Зюскінда «*Парфуми, або Історія одного вбивці*» емоції часто репрезентуються через сенсорну перцепцію (особливо нюхову), завуальовано, з прихованою, іноді глузливою або іронічною подачею. Відраза та жах, попри свою присутність, передані менш прямолинійно, вони часто відсилають до символічних образів (павук, демон, тінь, запах гниття), що поглиблює психологічну складність персонажів. Висока концентрація на внутрішньому світі Гренуя дозволяє побачити, як відсутність емпатії та спотворене сприйняття реальності трансформуються у вербальну байдужість або перекручену насолоду негативними станами.

Отже, вербалізація негативних емоційних станів є потужним інструментом для характеристики персонажів, конструювання атмосфери твору та донесення авторської ідеї. Незважаючи на жанрові та стилістичні відмінності, обидва письменники демонструють, наскільки глибоко художній текст може моделювати психоемоційний досвід – і наскільки важливою є мова як засіб передачі цього досвіду читачеві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кінг С. Мізері / пер. з англ. А. Рогоза. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 384 с.
2. King S. Misery. New York : Random House Value Publishing, 1990. 320 с.
3. Зюскінд П. Парфуми. Історія одного вбивці / пер. з нім. І. Андрієнко-Фрідріх. Харків : Фоліо, 2023. 288 с.
4. Süskind P. Das Parfum. Zürich : Diogenes Verlag AG, 2019. 336 с.
5. Лазебна О. А. До питання про емоційну оцінність метафоричних слів в сучасній художній прозі (на матеріалі німецької мови та австрійського національного варіанту німецької мови). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. 2012. № 26. С. 167–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_26_52 (дата звернення: 19.04.2025).
6. Крисанова Т., Гережун О. Мультиmodalьне смислотворення агресії в англомовному пісенному наративі: когнітивно-прагматичний аспект. *Cognition, communication, discourse*. 2023. № 26. С. 83–108.
7. Гамзюк М.В. Емотивний компонент значення в процесі створення фразеологічних одиниць: на матеріалі німецької мови : монографія. Київ : Видавничий центр КДЛУ, 2000. 256 с.
8. Літвінчук І.М. Прагматика емотивного тексту (психосемантичне експериментальне дослідження) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2000. – 17 с.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

УДК 811.161.2'367.62:398(=161.2):811(100)](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-62>

ВІДОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ ВОДА ТА ЙОГО РЕПРЕЗЕНТАНТІВ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ)

REFLECTION OF THE CONCEPT OF WATER AND ITS REPRESENTATIVES IN THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD (BASED ON UKRAINIAN FOLKLORE TEXTS)

Шуляк С. А.

orcid.org/0000-0003-3669-852X*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної лінгвістики,
зарубіжної літератури та журналістики**Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

Кондратюк О. І.

orcid.org/0009-0008-9014-656X*аспірантка кафедри української мови та методики її навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

У статті розглянуто вербалізацію концепту ВОДА та його репрезентантів у мовній картині світу на матеріалі текстів українських народних пісень, заговлянь і дум. Визначено мовну картину світу як осмислення навколишнього світу, віддзеркаленого в мові, адже кожна людина сприймає і відтворює навколишню дійсність по своєму, а мова концептуалізує картину світу. Зазначено, що у мові відображені культурні, психологічні особливості етносу, а кожен народ інтерпретує надбання попередніх поколінь, змінює та доповнює їх, відображаючи своєрідність національної культури. Зауважено, що концепт ВОДА в досліджуваних текстах українського фольклору репрезентований конкретизаторами-апелативами: море, річка, ріка, лиман, хвиля, дощик. Концепт ВОДА та його репрезентанти мають семантику водного простору; водної поверхні, що сприймається як окрема фізична маса; показника місцевості; пов'язаних із небезпекою відчуттів; чужого простору; допомоги, зцілення; вербального засобу комунікації; засобу причарування; напою. Основним семантичним навантаженням аналізованих лексем є значення великого простору. Метеоназва дощик, гідроніми Дунай, Десна, Вісла здебільшого притаманні текстам українських народних пісень. Чорне море, Дніпро-Славути, річка Самарка є невід'ємними атрибутами дум. Концепт ВОДА в українських заговляннях символізує допомогу, зцілення та функціонує у конструкціях звертань. Багата епітетика концепту ВОДА: свята, чиста, каламутна, холодна; море – червоне, річка – кривава. Досліджувані лексеми є показниками уявлень про свої та чужі світи в мовній картині світу та мають просторово-часове наповнення. В українських фольклорних текстах концепт ВОДА та його репрезентанти набувають символічної семантики та амбівалентних значень.

Ключові слова: концепт, українські фольклорні тексти, мовна картина світу, лексема, семантика, вербалізація, символ.

The article deals with the verbalization of the concept WATER and its representatives in the linguistic picture of the world on the basis of the texts of Ukrainian folk songs, spells and dumas. The author defines the linguistic worldview as the comprehension of the world around us reflected in language, since each person perceives and reproduces the surrounding reality in his or her own way, and the language conceptualizes the worldview. It is noted that the language reflects the cultural and psychological characteristics of an ethnic group, and each nation interprets the achievements of previous generations, changes and supplements them, reflecting the originality of national culture. It is noted that the concept WATER in the studied texts of Ukrainian folklore is represented by specifiers-appeals: sea, river, estuary, wave, and rain. The concept WATER and its representatives have the semantics of water space; water surface perceived as a separate physical mass; an indicator of terrain; danger-related sensations; foreign space; help, healing; verbal means of communication; a means of enchantment; and a drink. The main semantic load

of the analyzed lexemes is the meaning of a large space. The meteorological name doshchuk, hydronyms Danube, Desna, Vistula are mostly inherent in the texts of Ukrainian folk songs. The Black Sea, the Dnipro-Slavuta, and the Samarka River are inherent attributes of dumas. The concept WATER in Ukrainian dumas symbolizes help, healing, and functions in the construction of appeals. The epithetics of the WATER concept are rich: holy, clean, muddy, cold; the sea is red, the river is bloody. The studied lexemes are indicators of ideas about one's own and other people's worlds in the linguistic picture of the world and have spatial and temporal content. In Ukrainian folklore texts, the concept WATER and its representatives acquire symbolic semantics and ambivalent meanings.

Key words: concept, Ukrainian folklore texts, linguistic picture of the world, lexeme, semantics, verbalization, symbol.

Постановка проблеми. В умовах активного розвитку когнітивної лінгвістики актуальним стає дослідження концептів як когнітивних структур, що відображають спосіб світосприйняття народу. Аналіз вербалізації концепту ВОДА в українських фольклорних текстах дає змогу простежити специфіку етнокультурного мислення та мовної картини світу українців.

Проблема репрезентації природних стихій у фольклорі є важливою для розуміння взаємодії людини і природи у традиційній українській культурі. Концепт ВОДА у фольклорних текстах розкривається багатогранно: як символ родючості, очищення, смерті й оновлення. Це обумовлює необхідність поглибленого аналізу мовних засобів вираження цього концепту в українській традиції.

Актуальність дослідження обумовлена також загальною тенденцією до збереження й осмислення культурної спадщини у добу глобалізації, коли традиційні образи та концепти потребують актуалізації й нового прочитання. Аналізуючи мовні засоби вираження концепту ВОДА в текстах українських народних пісень, дум і замовлянь, можна простежити, як народні уявлення про світ віддзеркалюються у мові, якими засобами передаються сакральні змісти та символічні значення.

Дослідження концепту ВОДА та його репрезентантів у мовній картині світу (на матеріалі українських фольклорних текстів) є важливим для розвитку когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології та етнолінгвістики, сприяє збереженню культурної пам'яті народу і поглибленню наукового розуміння взаємозв'язку мови, культури та світогляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Л.А. Лисиченко зазначає, що «на відміну від попередників, що розглядали відношення мови та її взаємодії з іншими мовами, мови і її зв'язку з різними етапами свого власного розвитку, мови і людини, мови і її внутрішньої структури, мови і суспільства та ін., аналіз мови крізь призму мовної картини світу дозволяє поєднати ці відношення в системі «людина – світ – мова» [1, с. 36].

Як зауважує І.Г. Саєвич, «поняття «картина світу» осмислюється як історично зумовлена система образів, сформованих у процесі пізнання людиною дійсності, важливими структурними компонентами якої є світосприйняття, світогляд і світобачення» [2, с. 21].

Мова й культура відображають світогляд народу, зазнають змін; перебуваючи в постійній взаємодії, вони структурують когнітивну діяльність людини, створюють її картину світу, регулюють громадську практику, впливаючи на прийняття нею рішень [3, с. 116].

Дослідниця фольклорно-пісенного дискурсу народних дум Т.П. Беценко зазначає, що «концепт як мисленнєве утворення, формально реалізоване в певній одиниці мови, найчастіше – слові, в художньому тексті відіграє роль образу, символу, коду, в мікроконтексті – це безпосередній складник текстово-образної універсалії: у зв'язку з тим, що сам концепт, як універсалія мисленнєвого плану, реалізуючись у конкретній мовній одиниці, спричиняє виникнення у тексті такої структури, яка також на певному рівні її сприйняття та осмислення буде універсальною. Таким чином, фольклорні концепти – своєрідні образи, асоціативні, алюзійні тощо» [4, с. 1373].

Щодо аналізу концептів у мовознавстві, О.О. Селіванова зазначає, що цей аналіз «не може бути довільно дескриптивним, а має ґрунтуватися передусім на знання у галузях психології,

теорії пізнання, теорії інформації з урахуванням доробку когнітивного й комп'ютерного моделювання» [5, с. 4]; «оскільки концептуальна інформація насамперед маніфестована мовними позначеннями, особливої ваги для моделювання концепту набуває когнітивно-ономасіологічний аналіз, що дає змогу реконструювати відповідні фрагменти пропозиційного, асоціативно-термінального й модусного компонентів концептуальної моделі, а також їхню кореляцію зі складниками чуттєвої сфери, образами й архетипами колективного позасвідомого» [5, с. 8].

За дослідженнями С.Я. Єрмоленко визначаємо, що «складна взаємодія, у якій перебуває поняття, уявлення, слово, вербалізоване поняття, зумовлює пошуки різних підходів і методів до виявлення специфіки мовної картини світу, відбитої в засобах національно-мовного вираження» [6, с. 96], а «активне використання в описах мовної картини світу таких термінів когнітивної лінгвістики, як *концепт*, *концептосфера*, а також загальнонаукових абстрактів *простір*, *час* / *художній простір*, *час* так само пов'язується з вимогами вироблення адекватних методів дослідження мовної картини світу» [6, с. 98–99].

Мета дослідження: виявити мовні засоби вербалізації концепту ВОДА та його репрезентантів у мовній картині світу на матеріалі текстів українських народних пісень, замовлянь і дум; з'ясувати особливості семантики концепту ВОДА та його складників (лексем *море*, *річка*, *ріка*, *лиман*, *хвиля*, *дощик*); визначити роль аналізованих лексем у мовній картині світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Приклади подаємо в тих формах, у яких вони трапляються в досліджуваних текстах.

Вода «опоетизована в народній творчості, оскільки з нею тісно пов'язане життя людини від народження до смерті, взагалі все земне природне життя; вважалося, що вода була від початку світу (у колядці – «що ж нам було з світа початку? Не було нічого – одна водонька», або в заклинанні «водичко, найстарша царичко», або віра в те, що посеред землі, де в Єрусалимі, знаходиться пуп (центр) землі, звідки випливають усі річки та моря і повертаються туди)» [7, с. 106].

Семантику концепту ВОДА та його репрезентантів в текстах українських народних пісень, замовлянь та дум визначаємо як водний простір; водну поверхню, що сприймається як окрема фізична маса; показник місцевості; пов'язані з небезпекою відчуття; чужий простір; допомога, зцілення; вербальний засіб комунікації; засіб причарування; напій.

Семантику водного простору (*вода протікає*) спостерігаємо у тесті на кшталт: *Із тієї долиньки / Вода протікає. / Кличе, мати вечеряти – / А я не думаю* [8, с. 72], де словосполучення *вода протікає* символізує плінність життя.

Значення водної поверхні, що сприймається як окрема фізична маса зустрічаємо у текстах українських народних пісень, як-от: *За шуміли луги, загрімилі ріки. / Помер отець, мати – сирота навіки. / Сирота робить і ручок не чує, / А люди говорять: «Він в корчмі ночує!»* [8, с. 77]; *Чи не було річеньки – утопиться, / Чи не було кращого – / полюбитися? Було річки – постікали, / Були краці – поз'їжджали! / Нещастя моє! / Недоля моя!* [8, с. 79]. У зазначених вище прикладах лексеми *ріка*, *річка*, *річки*, перебуваючи у відповідному текстовому оточенні, передають емоційний стан неспокою, тривоги.

На просторову семантику досліджуваних лексем вказують прості прийменники *за*, *край*, як-от: *Ой, усі поля самарської почорніли, / Ясними пожарами погоріли; / Тільки не згоріло край річки Самарки, / Край криниці Салтанки / Три терни дрібненьких* [8, с. 6]; *Висилаю за червоне море, / За широке поле – / Там будеш жити, / Лупати плити, / Ріки переривати, / Піски пересипати, / Дерев ламати, / А до цього рожденного, / хрещеного (Федора) / Діла не мати* [9, с. 23]. Конкретизатори-апелятиви *річка* і *море* уточнюють смислову структуру концепту ВОДА позначенням місцевості, де відбуваються чи будуть відбуватися події.

Семантику відчуттів, пов'язаних із небезпекою, репрезентують епітети *каламутна*, *кривава* (*вода каламутна*, *криваві річки*): *Чого ж вода каламутна, / Чи не хвиля збила? / Чого ж і я така смутна, / Чи не мати била? / Мене мати та й не била – / Самі сльози ллються: / Од*

милого людей немає, / Од нелюба шлються [8, с. 71]. Образна паралель вода каламутна – я така смутна символізує сум. Образ кривавої річки передає конотації страху у тексті на кшталт: *А на тій Бондарівні / Червонії стрічки, – / Куди вели Бондарівну – / Скрізь криваві річки!* [8, с. 43]; *А в нашого Морозенка червоня стрічка, / Де проїде Морозенко – кровавая річка. / За річкою, за лиманом покопані шанці... / Взяли, взяли Морозенка в неділеньку вранці* [8, с. 40].

Сакралізовану семантику води представлено в текстах, де описано свій та чужий простір: *Ходім турка воювать, / Свою землю одбирать! / Виїхали на майдан, / Ударили в барабан; / Виїхали за лісок: / «Прощай, мати, на часок!» / Виїхали за ріки: / «Прощай, мати, навіки!» / Не плач, мати, не ридай, / Дарма сльозів не збавляй; / Тоді, мати, заплачеш, / Як на коні побачиш, / На турецькому сидлі, / В офіцерським мундирі!»* [8, с. 59].

Водопоклоніння, притаманне нашим предкам, відображене в мовній картині світу та символізує допомогу і зцілення, дарма ж вода свята, цілюща: *Добре ти учини: / Хоч із річки Самарки / Або в криниці Солтанки / Холодної води знайди, / Рани мої, постріляні та порубані окропи, / охолоди!* [8, с. 6]; *Водичко-Йорданичко, омивай і сціляй. / Їк ти чіста, їк ти свята, / Так і цеса раба Божя рцена-порожена, / В святій воді омочена... / Помагайбіг, водице-елинице! / Є ти в хороцій кернаці, / Прибувай же ти в кернаці, / Очищай же ти камінні береги, / Бо ти є очищена з первовіку...* [9, с. 11]; *Водичко свята, я тебе прошу – стань до помічі* [9, с. 13].

Концепт ВОДА у текстах українських народних пісень, дум та замовлянь представлений як засіб причарування: *Як виїхав на битий шлях, / Сльозами облився. / Там дівчина воду несла, / Коромисло гнеть. / «Дай, дівчино, води пити, / Бо серденько б'ється». / «Не казали мені мати / Сеї води дати; / Як приїдеш увечері, / Будем чарувати: / Очаруєм руки, ноги / І чорнії очі, / Щоб не ходив до іншої / Темненької ночі»* [8, с. 66]; *Брала воду з того броду, / Коня напувала, / Брала пісок з-під білих ніжок, / Мене обсипала. / Брала пісок з-під білих ніжок, / Мене обсипала, / Вона мене, молодого, / К собі чарувала* [8, с. 73]. А вода у словосполученнях нести воду, брати воду, дати води має сакральний зміст та символізує кохання.

Звертання до води на ім'я є вербальним засобом комунікації замовляльника та води: *Добридень, кринице-вдовице! / Земля Тетяна, вода Уліяна!* [9, с. 13].

Значення напою вода має у текстах: *Вийшла, вийшла дівчинонька / В сад зелений воду брать, / А за нею козаченько / Веде коня напувать* [8, с. 62]; *Ой привикла, мій братику, / Поміж ворогами, / Як у полі криниченька поміж ворогами, / Як у полі криниченька / Поміж дорогами, / Що хто йде, а хто їде – / Водиці нап'ється, / А із мене, нещасної, / Хто схоче – сміється* [8, с. 74]; *Копав, копав криниченьку / У вишневому саду... / Чи не вийде дівчинонька / Рано-вранці по воду* [8, с. 62].

Простежуємо паралелі явір – козак: *Стоїть явір над водою, на воду схилився; / Сидить козак у неволі, тяжко зажурився. / Не хилися, явороньку, ще ж ти зелененький, / Не журися, козаченьку, ще ж ти молоденький! / «Не рад би я хилитися – вода корінь мис; / Не рад би я журитися – само серце мліє»* [8, с. 57].

Лексема вода в тексті української народної пісні *Ой коби я маму мала, / Я би не служила, / Я би чужій господині / Води не носила. / Я би води не носила, / Хату не мітала, / Я би чужій господині / В ласку не стояла* [8, с. 79] експлікує семантику тяжкого життя, важкої праці.

С.В. Манжос зазначає, що «фольклорний символізм образу моря як носія архитипових уявлень про свої та чужі світи й пильний плин часу набуває виразної суб'єктивної маркованості» [10, с. 46]. Навколо моря відбуваються певні дії: *Ой що то за крячок, / що по морю літає? / Ой що то за бурлачок / До молодців збирає?* [8, с. 37]; *Ой піду я до Дунаю, / Сама собі подумаю: / Шука-риба в морі грає / І та собі пару має! / Нещастя моє! / Недоля моя!* [8, с. 78];

Метеоназва дощик притаманна текстам українських народних пісень, на кшталт: *Темна хмара наступила, / Став дощик іти: / «Благослови, отамане, / Намет нап'ясти»* [8, с. 56]; *Дощик, дощик, / Капає дрібненько... / Я ж думала, я ж думала – / запорожець, ненько* [8, с. 61]; *Дощик, дощик / Аж із стріхи капотить... / Розсердився мій миленький, / Аж ногами тупо-*

тять [8, с. 62]; *І шумить, і гуде, дрібний дощик іде, / А хто ж мене, молодую, додомоньку заведе?* [8, с. 89]; *Через сад стежечка, / Йде дощик дрібненько. / «Ой отвори, мужу, врата, / Бо йду п'янесенька»* [8, с. 89].

С.Я. Єрмоленко зазначає, що «мовець реагує на пізнання й оцінку навколишньої дійсності, використовуючи відповідні одиниці мовного коду; цим одиницям властива інформаційна спадковість; невіддільним компонентом їхньої семантики виступає оцінний компонент, що вже обтяжений знаннями естетики національної культури; матеріальні оболонки висловів, афоризмів, цитат у момент їхнього «вторинного» використання фіксують духовний досвід людини в культурному середовищі» [6, с. 99]. Так, *Десна* – річка, ліва притока Дніпра, назва річки етимологічно пов'язана зі старою назвою правої руки, правиці [7, с. 178]. У давнину підіймалися з пониззя річки до верхів'я, тому в ті часи Десна дійсно була правою притокою Дніпра: *В кінці греблі шумлять верби, / Що я насадила... / Нема того козаченька / Що я полюбила. / Ой немає козаченька, – / Поїхав за Десну: / Рости, рости, дівчинонько / На другу весну!* [8, с. 68].

Дунай – ріка в Східній Європі, яка протікає нижнім своїм річищем по території України, впадаючи в Чорне море; оспівана в народних піснях; після розгрому Запорізької Січі частина козаків переселилася з Дніпра на Дунай, утворивши Запорізьку Січ [7, с. 206]. Цей гідронім зустрічаємо у тексті «*Не бий мене, мужу, не карай, / Бо покину діти, / Бо покину дрібні, / А сама поїду / За Дунай!*» [8, с. 76]. У тексті козацької пісні «Не жур мене, стара нене» водний простір і людина перебувають в одному просторі, звідси і звертання до Дунаю, як до давнього друга, виявлення турботи про нього, як-от: *Не жур мене, стара нене, / Бо я журбу і сам знаю; / До Дунаю приїжджаю, / З кониченька не вставаю, / В піхву шаблю не ховаю, / Все з Дунаєм розмовляю: / «Чом ти, Дунай, став так смутен, / Став так смутен, каламутен? / Що, Дунаю, тебе збило: / Чи галочки чорнокрилі, / Чи коники воронії, / Чи козаки молодії?».* / Ой чом коні гетьманські / Не п'ють **води дунайської?** / Ой не п'ють, не спочивають, / Все по той бік поглядають / Де козаки кіньми грають, / Шабельками повертають [8, с. 52].

У «Пісні про Максима Кривоноса та Богдана Хмельницького» спостерігаємо гідронім *Вісла*, як-от: *Гей, ну, козаки! Гей, ну у скоки / Та заберімося в боки! / Загнали панів геть аж за Віслу, / Не вернуться і в три роки* [8, с. 40].

Чорне море, *Дніпро-Славути*, *Лиман-ріка*, *річка Самара* (Самарка) є невід'ємними атрибутами українських дум: *Бо як стане Чорне море вигравати, / То не знатиме отець, либонь матір, / У котрої каторзі шукати: / Чи у пристані Козловської, / Чи у городі Царграді на базарі. / Будуть ушкالی, турки-яничари набігати, / За Чорне море у Арабську землю продавати, / Будуть за них срібло-злото, не лічачи, / Сукна дорогі поставати, не мірячи, / За них брати* [8, с. 8]; *Тоді козаки собі добре дбали, / Сім штук гармат собі арештували, / Ясу воздавали, / На Лиман-ріку іспадали, / К Дніпру-Славути низенько уклоняли: / «Хвалим тя, господи і благодарим! Були п'ятдесят штири годи у неволі, / А тепер чи не дасть нам Бог на час доволі!»* [8, с. 20]; *Стали козаки на коней сідати, / Через річку Самару у землі християнські проїжджати* [8, с. 29]; *Уже два кінні козаки / До річки Самарки стали вибігати, / Стала їх темна нічка обіймати* [8, с. 29].

Висновки. Отже, мовна картина світу сприймається як комплекс уявлень про світ, які стають ментальними структурами. Концепт ВОДА в досліджуваних текстах українського фольклору репрезентований конкретизаторами-апелятивами: *море, річка, ріка, лиман, хвиля, дощик*. Семантику концепту ВОДА та його репрезентантів в текстах українських народних пісень, замовлянь та дум визначаємо як водний простір; водну поверхню, що сприймається як окрема фізична маса; показник місцевості; пов'язані з небезпекою відчуття; чужий простір; допомога, зцілення; вербальний засіб комунікації; засіб причарування; напій. Концепт ВОДА та його репрезентанти в українських фольклорних текстах функціонують у конструкціях звертань, а завдяки особливій функції епітетів набувають нових відтінків значень. Досліджувані лексеми є показниками уявлень про свої та чужі світи в мовній картині світу та мають просторово-

часове наповнення. В українських фольклорних текстах концепт ВОДА та його репрезентанти набувають символічної семантики та амбівалентних значень.

Подальші дослідження стосуватимуться лінгвокультурологічного вивчення духовно-ціннісних концептів у текстах українського фольклору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. 2004, № 5–6. С. 36–41.
2. Саєвич І.Г. Теорія картини світу: ключові поняття. *Лінгвістика*. 2012. № 2. С. 18–28.
3. Бондаренко А.І. Основні аспекти вітчизняних лінгвокультурологічних досліджень. *Література та культура Полісся*. Серія: Філологічні науки. 2019. Вип. 96. С. 115–125.
4. Беценко Т.П. Текстово-образна універсалія – конститутивний модус організації фольклорно-пісенного дискурсу українських народних дум. *Народознавчі зошити*. 2020. № 6 (156). С. 1367–1382.
5. Селіванова О.О. Концептуальне моделювання і когнітивно-ономасіологічний аналіз. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Філологічні науки. 2017. Вип. 2. С. 3–12.
6. Єрмоленко С.Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 94–103.
7. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. К. : Довіра, 2006. 703 с.
8. Українські народні пісні та думи. К. : Т-во «Знання» України, 1992. 96 с.
9. Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук ; передм. М. Г. Василенка. Київ : Молодь, 1991. 336 с.
10. Манжос С.В. Функційна специфіка словообразу *море* як репрезентанта концепту ВОДА в поезії Тараса Шевченка. *Science and Education a New Dimension*. Philology, VIII (65), Issue: 217, 2020 Feb. С. 44–47.

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки

Випуск 2 (213)

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *Н. С. Кузнєцова*

Підписано до друку 01.07.2025 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 49,52. Зам. № 0725/528
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.